This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

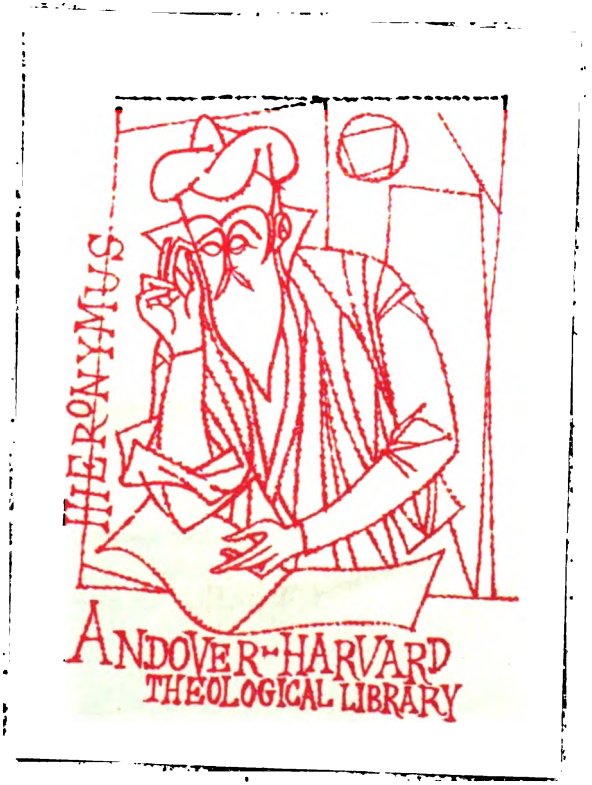

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Tidsskrift

for

udenlandsk theologisk Litteratur.

Udgivet

af

Dr. H. A. Clausen og Dr. M. H. Hohlenberg,
Professorer i Theologien ved Kjøbenhavns Universitet.

Niende Aargang.
1841.

Kjøbenhavn.
Forlagt af Universitetsboghandler C. A. Reitzel.
Trykt i Bianco Lunos Bogtrykkeri.

Digitized by Google

Digitized by Google

ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY
CAMBRIDGE, MASS.

Period. 1970.07
V. 9
1841

Indhold.

	Side.
Tholuck: Indledende Bemærkninger til Studiet af de Paulinske Breve	1.
Ehrenfeuchter: Theorie af den christelige Kultus	17.
Christelig Konstsymbolik og Ikonographie	137.
Strauß: Den christelige Troeslære	181.
Hase: De tvende Erkebiskopper	268.
I. Den köllnske Erkebiskop Clemens Auguſts Indsættelse	270.
II. De blandede Ægteskaber	286.
III. Den hermesianske Strid	315.
IV. Katastrophen	330.
V. De nærmeste Følger	336.
VI. Erkebiskop Martin af Posen	360.
VII. Betragtninger	383.
Drobisch: Religionsphiloſophiens Grundlærdomme	421.
Sartorius: Den hellige Kjærlighed	478.
Galle: Charakteristik af Melanchthon som Theolog	511.
Wolff: Kirkelige Forhaabninger og Ønsker	568.
Nitzsch / **Weiße** Om Guds væsenlige Treenighed	607. / 623.
Schmidt: Johannes Tauler	646.
Märcklin: Fremstilling og Kritik af den moderne Pietisme	682.

Fortegnelse over de vigtigſte, i Aaret 1840 i Tydſkland, udkomne, theologiske Skrifter.

Digitized by Google

Digitized by Google

Fortegnelse

over

de vigtigſte, i Aaret 1840 i Tydſkland udkomne, theologiſke Skrifter.

I. Til Bibelſtudiet henhørende.

Unterſuchungen über den Pentateuch aus dem Gebiete der höheren Kritik, von Dr. F. Ranke, Conſiſt. Raad und Dekan (Superintendent) 2r B. (2 Rbd. 32 ß). Det for nogle Aar ſiden udkomne første Bind omhandler Geneſis, det nærværende de fire andre Bøger. Den kritiſke Underſøgelſe angaaer Bøgernes Compoſition, og søger, imod det i den nyere Kritik almindeligſt antagne Reſultat, at godtgjøre Pentateuchens literariſke Eenhed.

Der Knecht Gottes, Beitrag zur Chriſtologie des A. Teſt.s, von Dr. F. W. C. Umbreit, Prof. d. Theol. in Heidelberg (64 ß). Et ældre Arbeide, i en omhyggelig gjennemført Reviſion, over det 52de og 53de Kapitel i Jeſaias. Imod den i de nyere Kommentarer almindeligſte Udtydning — om det jødiſke Folk eller om Prophetſtanden — søger denne Fortolkning at gjøre Ideen om en for Folkets Synder lidende og forſonende Meſſias gjældende.

Lehrbuch der hiſt. krit. Einleitung in das N. Teſt., von Dr. C. G. Neudecker. (5 Rbd.). Uden Nyhed i Synsmaader og Behandling, men klar Orientering af de tidligere Underſøgelſer, deres Motivering og forſkjellige Reſultater, og en meget righoldig og nøiagtig Benyttelſe af Kildeſkrifter og af den ældre og nyere isagogiſke Litteratur.

Commentar über Pauli Briefe an die Galater, Epheſier, Koloſſer u. Theſſalonicher, von Dr. H. Olshauſen. (3 Rbd. 48 ß). Fjerde Bind af Forfatterens bibelſke Kommentar, aftrykt efter det færdige og til Trykken ordnede Manuſkript, ſom fandtes efterladt ved hans Død.

Erklärung der Paſtoralbriefe, von Dr. C. S. Matthies, Prof. d. Theol. in Greifswalde. (4 Rbd. 24 ß). I Grundsætninger og Methode ſom Forf.s tidligere exegetiſke Arbeider. Haves i dansk Overſættelſe.

Digitized by Google

II. Til den philosophiske Theologie.

Die christliche Lehrwissenschaft nach den kritischen Urkunden, von J. T. Beck, Prof. d. Theol. in Basel. 1r. B. (3 Rbd. 48 ß). Videre Udvikling af den i et tidligere Skrift („Einl. in das System christl. Lehre"; s. dette Tidsskr. VIII S. 96) skizzerede Idee om en Begrundelse og Udvikling af den christelige Troeslære alene af den hell. Skrift, som baade materielt og formelt Princip. Foruden Prolegomena „om den christl. Lærebygning," er i denne Deel indeholdt Læren om Gud og om Verden i dens Forhold til Gud, — et indholdsrigt Bidrag til den bibelske Theologie.

Die Philosophie des Christenthums, von Dr. F. A. Staudenmaier, kath. Prof d. Theol. in Freiburg. 1r. Bd. (4 Rbd. 44 ß). Bogen fører ogsaa denne Titel: „Den h. Skrifts Metaphysik, som Lære om de guddommelige Ideer og deres Udvikling i Natur, Aand og Historie". Den christl. Theisme nemlig har et metaphysisk Grundlag, en almindelig Verdensanskuelse, eiendommelig for den aabenbarede Lære, til Forudsætning: „at belyse dette hele Grundlag for den christl. Verdensanskuelse af den h. Skrift, og paa denne Grundanskuelse at opføre et metaphysisk System der lader sig retfærdiggjøre som Aabenbaringsbevidsthed," er Bogens Formaal. Som Middelpunkt af Skriftens metaphysiske Idee sættes Ideen af Guds skabende Viisdom, aabenbaret — ikke efter sit absolute Væsen, men ufuldkomment, kun i sin Relativitet — for de endelige Væsener; deres dialektiske Udvikling giver det sande Gudsbegreb.

Die Lehre von der heiligen Liebe, oder Grundzüge von der evang. kirchlichen Moraltheologie, von Dr. E. Sartorius (1 Rbd. 36 ß). S. dette Tidsskr. IX S. 478.

Die christliche Glaubenslehre in ihrer geschichtlichen Entwickelung und im Kampfe mit der modernen Wissenschaft, von Dr. D. F. Strauß. 1r. B. (4 Rbd. 72 ß). S. dette Tidsskr. IX S. 181.

Theorie des christlichen Kultus, von F. Ehrenfeuchter. (3 Rbd.). S. dette Tidsskr. IX S. 47.

* * *

Collectio confessionum in ecclesis reformatis publicatarum. Ed. Dr. *H. A. Niemeyer.* (4 Rbd.). En Samling, som udmærker sig fremfor andre tidligere (af Augusti, Beck o. A.) saavel ved Fuldstændighed — den indeholder 25 forskjellige confessiones et declarationes fidei —, som ved Textens Korrekthed og kritiske Reenhed. Historiske og litterariske Anmærkninger ere tilføiede.

Digitized by Google

Die Werke Martin Luthers, ausgewählt und angeordnet von G. Pfizer (11 Rbd. 24 ß). En Chrestomathie, beregnet paa at stille Luthers Personlighed og Virksomhed i fuldstændigt Lys, som Præst og Theolog, som Reformator og Polemiker. Otte Afdelinger: 1. Skrifter, henhørende til Reformationen (Theses, Breve, apologetiske Leilighedsskrifter og Traktater); 2. Skrifter imod forskjellige fœrmeriske Partier og de Reformeerte; 3. Stridsskrifter mod Erasmus, Henrik 8, Hertug Georg af Sachsen o. Fl.; 4—5. Skrifter ang. Krig og Fred, Oprør og Rodværge, borgerlige og kirkelige Forhold o. s. v.; 6. aandelige Sange og Udtog af Prædikener; 7. exegetiske Brudstykker; 8. Prøver af L.s Breve, Bordtaler m. m.

* * *

Grundlinien der Religionsphilosophie, von M. W. Drobisch, Prof. d. Philos. in Leipzig (2 Rbd.). S. dette Tidsskr. IX S. 421.

Religionsphilosophie, von Dr. G. J. Taute, 1r. Th. (4 Rbd. 88 ß). Ligesom det førstnævnte Skrift, udgaaet fra den Herbartske Philosophies Standpunkt, forelsbigen indskrænket til den almindelige Religionsphilosophie: Efter en kritisk Fremstilling af de spekulative Systemer fra Anselm indtil Hegel, fire Afsnit: om Religionens metaphysiske, dens psychologiske, dens praktiske Grundlag, og om Religionens Princip.

Studien und Kritiken zur Theologie und Philosophie, von Dr. J. Frauenstädt. (3 Rbd. 48 ß). En Række af Undersøgelser om Philosophiens Forudsætning og Begyndelse, dens Idee og Former, om objektiv og subjektiv Sandhed, om Visheds, om Tilværelse og Virkelighed, om Erkjendelse o. s. v., i theologisk Henseende med uforbeholden Opposition imod Christendommen: „Medens Alle nuomstunder gjøre den Hegelske Philosophie dens Uchristelighed til Brøde, er den endnu for christelig til at kunne tilbørligen repræsentere Philosophiens rene Charakteer. Men paa denne christeligladende Philosophie maa Hovedet søndertrædes, for at Philosophien kan blive restitueret i sin Renhed."

III. Til den historiske Theologie.

Handbuch der hebräischen Alterthümer, von Dr. J. H. Kalthoff (Katholik), siden død. (2 Rbd. 64 ß). En, i religiøs og philosophisk Aand gjennemført, Fremstilling af det jødiske Folks religiøse, politiske og huuslige Forhold, med et forudskikket Afrids af Palæstinas Geographie.

Kurze Geschichte der christl. Kirche, von H. Thiele, Prediger in Zürich. (1Rbd. 80 ß). Anbefaler sig ved passende Udvalg af

Digitized by Google

Stoffet, Klarhed og Simpelhed i Behandling. Tre Perioder ere adskilte: fra Konstantin — fra Luther — den nyeste Tid.

Lehrbuch der Dogmengeschichte, von Dr. J. K. Meier, Prof. d. Theol. in Gießen. (3 Rbd.).

Lehrbuch der Dogmengeschichte, von Dr H. K. Hagenbach, Prof. d. Theol. in Basel. 1r. B. (2 Rbd. 64 ß). Medens det førstnævnte Skrift — nærmest til Brug for akademiske Forelæsninger — neppe kan gjælde som Berigelse for Videnskaben, synes det andet Værk at bebude en Behandling af Dogmernes Historie, hvorved et væsentligt Savn kan blive udfyldt. Videnskabelig Pragmatisme uden konstlet aprioriskt Konstruktion, Klarhed i Anordning og i Gruppering af Stoffet saavelsom i Udførelse af Enkelcheder, skarp Afgrændsning af Dogme- og Kirkehistorie og kritisk Udvalg af Beviisteder, ere Fortrin, som udmærke det hidtil Meddeelte fremfor de ældre dogmehistoriske Værker.

Die großen Kirchenversammlungen des 15 und 16 Jahrhunderts, von J. H. v. Wessenberg. 4 Th. (10 Rbd. 48 ß). Forf. — den berømte forhenværende Biskop i Costnitz — seer i en apostolisk Gjenfødelse af den romerske Katholicisme sit kirkelige Ideal; ikke tilfredsstillet ved det katholsk-kirkelige Liv i dets nuværende Tilstand, men endnu mere tilbagestødt ved Protestantismens Omstyrten af den gamle Kirkeforfatning, søger han i Kirkeforsamlingerne det væsentlige Middel til Realiseringen af det kirkelige Ideal. Fra denne Synspunkt er her givet en udførlig Fremstilling af det Pisanske, det Kostnitzke, det Baselske og det Tridentinske Conciliums Forhandlinger, af dets vigtigste Medlemmers Historie og Virksomhed, af Aarsagerne til det store Misforhold imellem de virkende Kræfter og det derved Udrettede. At disse Aarsager maatte søges i tilfældige Forhold, ikke i Kirkens eget Indre — hvori Erkjendelsen af en radikal Reforms Nødvendighed vilde være given, — følger af Forf.s kirkelige Principer.

Justin der Märtyrer, von C. Semisch: Diakonus i Schlesien. 1r. B. (2 Rbd.). En, med Grundighed og Kritik udarbeidet, kirke- og dogmehistorisk Monographie: Skizze af Justins Levnet, Undersøgelse om de enkelte Skrifters Ægthed eller Uægthed — en Charakterisering i religios-sædelig og videnskabelig Henseende.

Die protestantischen Antitrinitairer vor Faustus Socin von F. Trechsel, Prediger in Bern. 1r. B. (1 Rbd.). Efter en indholdsrig Indledning ang. den første Fremtræden af den antitrinitariske Retning efter Reformationen, dens Forhold til Reformationens Væsen saavelsom til Anabaptismen, følger en udførlig historisk-dogmatisk, paa historiske Aktstykker grundet, Fremstilling af Mich. Servets Liv, hans tidligere Forhold og urolige Virksomhed, og af de forskjellige, kirkelige og politiske Spændinger i Schweitz, som havde Indflydelse paa Katastrophens sørgelige Udvikling.

Digitized by Google

Versuch einer Charakteristik Melanchthons als Theologen, und einer Entwickelung seines Lehrbegriffs, von F. Galle. (2 Rbd.). S. dette Tidsskr. IX, S. 511.

Johann Brenz, von J. Hartmann u. A. Jäger, Prediger. 1r. B. (3 Rbd. 24 ß). Et fortrinligt Arbeide, som giver et anskueligt, med mange nye Træk af haandskrevne Kilder beriget, Billede af den berømte würtembergske Reformator og Evangelielærer i hans nye og mangesidige Virksomhed i Heidelberg, Schwäbisch-Hall og Stuttgart. To andre Biographier, med mere popular Tendents, af **Camerer** og **Vaihinger** ere udkomne omtrent samtidigt hermed.

Die Moral und Politik der Jesuiten, von J. Ellendorf. (3 Rbd.). Forf., bekjendt af sit Værk om Karolingerne og deres Tidsalder (s. dette Tidsskr. VII S. 171) som Ordfører for en frisindet Opposition i den katholske Kirke, leverer her, som Frugt af fortroligt Bekjendtskab med den jesuitiske Litteratur, en rig Samling, uddragen af Ordenens navnkundigste Læreres Skrifter (af Busenbaum, Escobar, Molina, Sanchez, Suarez, Tenner o. a.), af sliebrige Sætninger om Synden's Begreb, dens Arter og Grader, om Probabilismen, om Intentionen, og om Forbindtligheden af de kirkelige og borgerlige Love.

Pascals Leben und der Geist seiner Schriften, von Dr. H. Reuchlin (2 Rbd. 44 ß). Denne Biographie, som slutter sig nær til Forf.s større Værk om Klosteret Port-Royal, er beriget ved Oplysninger og Uddrag af en Mængde, den Pascalske Familie vedkommende, Dokumenter, fundne af Forf. i Bibliotheket Mazarin i Paris. I fire Bøger afhandles Pascals Levnet, navnlig hans Kamp med Jesuiterne, og Indholdet af hans theologiske Hovedskrifter: Provindsialbrevene og Tanker over Religionen. De meddeelte Bilag indeholde vigtige Bidrag til den jansenistiske Strid og flere interessante Personal-Forhold.

Die Unruhen in der Niederländisch. Reformirten Kirche während der Jahre 1833 bis 1839, herausgegeben von Dr. J. C. L. Gieseler, Prof. d. Theol. in Göttingen. (1 Rbd. 56 ß). Forfattet i det hollandske Sprog af en unævnt, med Forholdene fortrolig, Mand, og i tydsk Oversættelse udgivet af den berømte Kirkehistoriker, som Bidrag til den Kamps Historie, der under forskjellige Former udfægtes samtidigt i de fleste protestantiske Lande mellem det fremskridende og det reaktionaire Princip i Kirken. Læren om det absolute Raadevalg, i hele dens partikularistiske Strenghed efter den dortrechtske Orthodoxie, som allerede siden 1823 har havt sine Forfægtere i en bekjendt Digter Bilderdijk og to jødiske Proselyter, da Costa og Cappadose, senere i Præsten Molenaer, er fra Aar 1833 bleven Middelpunktet for et ivrig kalvinistisk Parties Virksomhed, anført af Præsten de Cock. Den hensynsløse Iver for de kirkelige Symbolers Autoritet har ført denne, med Aandsgaver og Veltalenhed udrustede, Mand og hans Parti til altid større politisk Heftighed, til voldsomme Indgreb i den kirkelige Orden, som tilsidst have

Digitized by Google

fremkaldt hans og flere Geistliges Afsættelse ved Synodal-Beslutning, og Stiftelsen af et eget separatistisk Parti, hvis Organisation ikke har mødt Hindring fra Kirkesamfundets Side.

IV. Til den praktiske Theologie.

Die Zukunft der protestantischen Kirche in Deutschland; eine kirchenrechtliche Abhandlung von K. Wolff, Prediger (1 Rbd. 32 ß). S. dette Tidsskr. IX, S. 568.

Ueber die Verpflichtung der Geistlichen auf die symbolischen Bücher, von Dr. F. W. Bickel, Oberappellationsrath in Kassel (64 ß). Blandt en vidtloftig Litteratur, fremkaldt ved en langvarig Strid i Churfyrstend. Hessen, som er bleven ført fra begge Sider med stor Heftighed, angaaende de Geistliges Forhold til de symbolske Bøger, indeholder dette Skrift, affattet i videnskabelig Skarpheds og Moderations Aand, et Hovedvotum, i hvilket mange Stemmer tør antages efterhaanden at have samlet sig.

Entwurf einer Liturgie für die evangelische Kirche im Königr. Würtemberg (1 Rbd.). Resultatet af en Commissions Forhandlinger, nedsat til at revidere og reformere den i A. 1809 indførte Liturgie. Som ledende Grundsætninger ere anførte: „Formularerne skulle ikke blot fremstille de bibelske Lærdomme, men ogsaa, saavidt muligt, affattes i den h. Skrifts Ord, eller dog udtrykke Hentydninger til Bibelsteder, og derhos nødvendigen bære Præget af den evang. Kirke og dens Grundlærdomme;" — „de skulle være eenfolde, fattelige og forstaaelige for det christne Folk, kraftigt tiltale Sjelen og opløfte den til Andagt; hvorfor den belærende og den fortællende Tone bør, saavidt muligt, undgaaes." Ved de kirkelige Formularer er der skjelnet imellem en foreskreven Deel til ordret Efterfølgelse og en Anviisning til fri Behandling, saaledes navnlig ved Intimationen til Daaben. Ogsaa fortjener det at mærkes, at man i den Würtembergske Kirke ikke har fundet Betænkelighed ved at lade Valget frit imellem den deklarative og den spørgende Form ved Daabshandlingen, ligesom ogsaa mellem Forsagelse af Djævelen og af Synd og Ugudelighed.

Leitfaden zum Unterrichte in der christl. Glaubenslehre für reifere Katechumenen, von A. Schweizer, Prof. in Zürich (48 ß). En, med religiøs Dybde og philosophisk Skarpsindighed gjennemført, Katechese over det chr. Læreindhold, udviklet efter den schleiermacherske Dogmatiks Forbillede — fornemmelig fra Dogmernes psychologisk-religiøse Side.

Das Herrn-Mahl, von Dr. A. L. G. Krehl, Univ. Prediger u. Prof. d. prakt. Theol. in Leipzig (1 Rbd. 64 ß). En Samling af Bønner og Betragtninger over Herrens Nadvere, Skriftemaal, Konfirmation og Syge-Communion.

Digitized by Google

Das Leben Jesu, von Dr. L. G. A. Böckel, Gen. Superint. in Oldenburg (1 Rbd. 76 ß). Som Modvægt imod den mythiserende Opløsning af Christendommens historiske Grundlag, en populair Fremstilling af den evang. Histories Momenter i ordnet Rækkefølge, som Gjenstand for den fromme, Belæring søgende, Betragtning, og som Veileder for Folkelærere i den hellige Histories Behandling.

Af større og mindre Samlinger af Prædikener eller Kasualtaler fortjene at nævnes:

Das Leben der Christen in den ersten drei Jahrhunderten der Kirche; Kirchengeschichtliche Predigten (20) von Dr. C. L. Couard, Prediger in Berlin. (1 Rbd. 64 ß).

Christi Reich und Christi Kraft, 20 Predigten von Dr. G. C. A. Harleß, Prof. d. Theol. in Erlangen (1 Rbd. 48 ß).

Das Gebet des Herrn, in 13 Predigten, von Dr. Ph. Marheineke, Prof. d. Theol. in Berlin (1 Rbd. 56 ß).

Predigten (17) aus der Amtsführung der letztvergangenen Jahre, 3te Auswahl von Dr. C. J. Nitzsch, Prof. d. Theol. in Bonn (1 Rbd. 24 ß).

Predigten und Casualreden (8 Prædikener og 4 Ordinations- og Indsættelses-Taler), von Dr. J. Kust, Consist.-Rath in Speyer (1 Rbd.).

Der Glaube für das Leben, von Dr. M. F. Schmalz, Hauptpastor in Hamburg. 4 Bd. (3 Rbd. 56 ß).

Die römisch-katholische und die evangelische Kirche, nach ihren Verhältnißen und Grundsätzen für unsrer Zeit in Predigten (10), von G. Schweder, Prediger in Berlin (1 Rbd. 72 ß).

Die Gleichnisse und Bilder der heiligen Schrift, in Predigten (18) behandelt von Dr. K. Zimmermann, Hofprediger in Darmstadt. 1r. B. (1 Rbd. 20 ß).

Magazin von Fest- und Gelegenheits-Predigten, auch anderen Amts-Vorträgen. Neueste Folge. Herausgeg. von Dr. Dräseke, Bischof in Magdeburg. 1r. B. (2 Rbd.). Medarbeidere ere Böckel, Hoßbach, Röhr. Dette Bd. indeholder 3 Prædikener af Böckel, 3 af Röhr, 3 af Hoßbach, 13 af Dräseke.

Kirkehistoriske Personal-Noticer.

Befordringer.

Dekan (Superintendent) og Cons.-Raad F. H. Ranke, Forf. af kritiske Arbeider over det Gl. Test., er i 1840 udnævnt til ord. Prof. i Theol. ved Univ. i Erlangen.

Privatdocent i Kiel C. N. T. H. Thomsen, er i 1840 udnævnt til overord. Prof. i Theol. ved Univ. sammesteds.

Digitized by Google

Prof. i Philos. Dr. C. P. Fiſcher i Tübingen, bekjendt af flere religionsphiloſophiſke Skrifter, er i 1841 udnævnt til ord. Prof. i Philoſ. ved Univ. i Erlangen.

Prof. Theol. Dr. C. F. A. Fritzſche i Roſtock, bekjendt ſom philologiſk Skriftfortolker, er i 1841 udnævnt til Prof. i Theol. ved Univ. i Gießen.

Prof. Theol. Dr. H. A. G. Hävernick i Roſtock, Forf. af flere kritiſke Skrifter om det Gl. Teſt. i ſtærk reagerende Retning, er i 1841 udnævnt til ord. Prof. i Theol. ved Univ. i Königsberg.

Dr. G. Schwab, Præſt ved Reutlingen, bekjendt ſom Taler og Digter, er i 1841 udnævnt til Sognepræſt i Stuttgart.

Prof. i Philoſ. M. W. G. Redslob, Forf. af flere linguiſtiſke og exegetiſke Underſøgelſer, er i 1841 udnævnt til Prof. i Theol. og Philoſ. ved Gymnaſiet i Hamburg.

Dødsfald.

Dr. C. J. K. Chriſtiani, Conſ.-Raad og Superintendent i Lüneburg, tidligere tydſk Hofpræſt i Kjøbenhavn, fortjent ſom populair-philoſophiſk og homiletiſk Forfatter, † 6 Jan. 1841, i en Alder af 80 Aar.

Dr. F. C. Meyer, Prof. Theol. i Gießen, Forf. af en Biographie af Savonarola og en Dogmehiſtorie, † 13 Febr. 1841.

Prof. Lic. G. A. Schumann ved Gymnaſiet i Meißen, Forf. af Melanchton redivivus, † 11 April 1841, i en Alder af 38 Aar.

Dr. L. Hirzel, Prof. Theol. i Zürich, Forf. af flere exegetiſke Skrifter til det Gl. Teſt., † 13 April 1841, i en Alder af 40 Aar.

Dr. J. C. W. Auguſti, Prof. Theol. i Bonn, frugtbar theol. Skribent, navnlig fortjent af ſit Hovedværk over den chriſtelige Archæologi (12 Bd., i Udtog 3 Bd.), † 28 April 1841, i en Alder af 69 Aar.

Dr. med. F. von Baader, Prof. honor. i den ſpekul. Dogmatik i München, Forf. af en Mængde mindre Arbeider, henhørende til Natur- og Religions-Philoſophie, † 23 Mai 1841, i en Alder af 76 Aar.

Dr. G. C. F. Mohnike, Superintendent i Stralſund, bekjendt ved talrige hiſtoriſke og litterairhiſtoriſke Arbeider, ogſaa ved Overſættelſer af danſke og ſvenſke Skrifter, † 6 Juli 1841, i en Alder af 60 Aar.

Digitized by Google

Indledende Bemærkninger til Studiet af de Paulinske Breve,

betræffende

Apostelens Livsomstændigheder, Charakteer og Sprog.

Af

Dr. A. Tholuck,

Professor i Theologien i Halle.

(Denne Afhandling findes i Forf.s Vermischte Schriften 2r Th. 1839).

1. Apostelens tidligere Livsomstændigheder.

Den Deel af Pauli Liv, som Fortællingen i Apostlernes Gierninger omfatter, hans senere Virksomhed som Evangeliets Forkynder, have nyere Værker, som Hemsens og Neanders, behandlet udførligere, og navnlig har den Sidstnævnte gjort dette med stadigt Hensyn til de Resultater, som deraf vindes for Exegesen. Mindre nøiagtigt ere derimod Pauli Livsomstændigheder før hans Omvendelse, og Beskaffenheden af hans tidligere Dannelse blevne undersøgte; og dog er en saadan Undersøgelse en Trang for Fortolkeren af de Paulinske Breve, idet derved hele Mandens Billede træder saameget mere anskueligt frem, og saamange af hans Eiendommeligheder desto lettere forklares.

Digitized by Google

Hvad Apostelens Opdragelse angaaer, da er først det Spørgsmaal af Vigtighed, i hvilken Livsperiode han er kommen til Hovedstaden? Eichhorn og Hemsen lade ham først tiltræde denne Reise i sit 30te Aar, og da han Ap. Gj. 7, 58 ved Stephani Martyrdød endnu kaldtes νεανίας, hvilken Betegnelse indeslutter i sig det 30te Aar, men heller ikke kan udstrækkes over dette, saa maatte man antage, at han kort før denne Begivenhed var kommen til Hovedstaden; men i saa Fald vilde der overhovedet ikke være Meget at tale om den jerusalemske Skoles og Gamaliels Indflydelse. Dog hvorledes kunde man komme til denne Mening, da Apostelen i sin Tale i Apostelhistorien 22, 3. fremstiller som Modsætninger: Født i Tarsus i Cilicien, men opdraget (ἀνατεθραμμένος) i denne Stad"*). Heraf følger nødvendigt, at han maa være kommen til Hovedstaden i Drengealderen. Hvor tidligt, lader sig ikke sige. Men altfor tidligt maa man sikkert ikke sætte dette; thi til Børneundervisning frembød Hovedstaden ingen Leilighed. Skoler for Drenge og Børn synes dengang slet ikke endnu at have existeret, hverken i Jerusalem eller overhovedet blandt Jøderne. De indrettedes først kort før Hovedstadens Ødelæggelse af Jeschu ben Gamla. Indtil da var Børnenes Dannelse en Privatsag og overladt til Forældre og Venner. Følgelig kunne vi først sætte Reisen til Jerusalem i den Alder, i hvilken den rabbinske Dannelse begyndte; efter al Sandsynlighed er nemlig Paulus netop i denne Henseende

*) Rigtignok kommer det her an paa, hvorledes Stedet bliver interpungeret. Kommaet kan nemlig ogsaa sættes efter ταύτῃ, i Stedet for efter Γαμαλιήλ, i hvilket Tilfælde da Gamaliel just ikke behøver at have været Apostelens Lærer fra Begyndelsen af. At Apostelen kom saa tidligt til Hovedstaden, er maaskee ogsaa foranlediget ved Familieforhold. Vi finde nemlig en Søsterson af ham bosiddende i Jerusalem Ap. Gj. 23, 16; altsaa var maaskee en ældre Søster af ham bleven gift der.

Digitized by Google

bleven sendt til Hovedstaden, for at uddanne sig til Rabbi. Studiet af Mischna skulde begynde med det 10de Aar, og i det 13de Aar blev Drengen lovpligtig בר מצוה. Derefter maae vi vel sætte Pauli Reise mellem det 10de og 13de Aar. Og har han ifølge deraf været henved tyve Aar under de jerusalemske Læreres, og i Særdeleshed under Gamaliels Ledelse, saa maa denne Indflydelse have været betydelig. For hiin Tid, i den tidligste Drengealder, tør vi ikke vel antage nogen anden Uddannelse end maaskee Studiet af det gamle Testamente, hvilket, efter et Sted i Talmud, allerede skulde begynde med det femte Aar. 2 Tim. 3, 15: ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας viser ogsaa, at fromme jødiske Forældre meget tidligt indprægede deres Børn Skriften. Meget strenge Jøder forordnede, at Barnet, saasnart det kunde tale, skulde lære „Hør Israel" o. s. v. Hellenisk Dannelse har Apostelen vel ikke erholdt i sin første Ungdomstid. Sæt ogsaa, at hans hellenistiske Forældre have været mindre strenge i denne Henseende, — de vare imidlertid Pharisæere, man læse saa i Apostelhist. 23, 6. Singularis eller Pluralis — saa hørte dog denne Dannelse sikkert ikke til en saa tidlig Tid. Vi maae her besvare det Spørgsmaal, hvorledes hine tre Citater af græske Digtere, som vi finde hos Paulus, ere at betragte. Man antager nu almindeligt, at de ere lærte af Omgang og ikke flydte af Apostelens egen Læsning. Hvad angaaer Citatet af Menander og Epimenides, da er dette ogsaa ganske sandsynligt; men ikke saaledes med det af Aratus. Stedet er saa nøie anført efter Texten*), og det lader sig langt mindre tænke ved dette end ved begge de andre, at det i daglig Omgang skulde være brugt ordsprogsvis.

*) Som bekjendt lyder det ordret overeensstemmende hos Aratus lige indtil „γαρ": τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν, medens f. Ex. det hermed sammenlignede Sted hos Kleanthes lyder saaledes: ἐκ σοῦ γὰρ γένος ἐσμέν.

Digitized by Google

Dertil kommer, at Aratus ogsaa var en Cilicier, saa at hans Værker let kunde falde Paulus i Hænderne ved Opholdet i Fædrelandet. Om dette Sted turde man derfor vel med Grund antage, at Paulus, da han senere igjen opholdt sig i Cilicien, har lært det at kjende hos Aratus selv. Hvorfor skulde vi betvivle, at denne ved Christi Aand fra jødisk Eensidighed frigjorte Mand, der havde et saa aabent Øie for alt Menneskeligt, især naar det stod i nogensomhelst Berørelse med hans Kald, under sit næsten trediveaarige Ophold iblandt Hellener nu og da har opslaaet og læst een af deres Bøger? Ja denne Antagelse vil endogsaa vinde i Sandsynlighed, naar vi see, hvad vi i det Følgende ville vise, at hans jødiske Lærer selv ikke har viist Utilbøielighed for græsk Dannelse.

Lader os nu overveie Indflydelsen af den Dannelse, som Apostelen modtog i Hovedstaden.

Hvad lærtes der i den Slags Skoler, i hvilken han modtog sin Opdragelse? Den Lære, som νομοδιδάσκαλοι bibragte, — efter Ap. Gj. 5, 34 var jo Gamaliel en saadan — bestod udelukkende i Skriftfortolkning, og det deels med det Maal for Øie at udvikle religiøs-juridiske Bestemmelser af Skriften, deels for at knytte mange Slags moralsk-dogmatiske Belæringer dertil — det Første Halacha, det Andet Agadda. Men denne Skriftfortolkning maae vi ikke tænke os blot som en individuel Forretning af den hver Gang foredragende Rabbi; den bestod meget mere for største Delen af en historisk Tradition af berømte Rabbiners Lærdomme og Anskuelser om Skriftstederne. Hvor omfattende en Skriftkundskab Apostelen har bragt med sig fra denne sin Dannelse, det see vi af hans overordentlig rige og lette Brug af den hellige Skrift i alle dens Dele, og han anfører den ovenikjøbet sædvanlig af Hukommelsen. Især Bleek har viist, at den hebraiske Text, og ikke Septuagintas, oftere har foresvævet

Digitized by Google

Apostelens Erindring*). At han har været vel bekjendt med Traditionerne, lader sig slutte af flere Steder, f. Ex. 2 Tim. 3, 8. Men hine Lærdomme bleve paa en saadan Maade udledede af den foreliggende Text, at Dybsindighed, men i Særdeleshed Skarpsindighed vaktes hos dygtige Hoveder, ihvorvel ogsaa let en smaalig Grublesyge kunde befordres herved, som paa enhver Maade pressede Bogstavet. Ligheder i Ord, Bibelstedernes Følge paa hinanden, enkelte Bogstavers Beskaffenhed, alfabetisk Forvandling, Targums græske Punkter, lignende Ords Klang og Betydning af det Aramæiske og Arabiske maatte tjene som Tilknytningspunkter for **emanationes scripturarum**. „Men denne Frihed vilde hverken forfalske Skriften, eller berøve den sin naturlige Mening; thi det, hvorfor den blev øvet, var selv kun fri Tanke, ikke noget blindt Bud. Jo større det Spillerum var, som var indrømmet Enhver ved den hagaddiske Behandling af de hellige Bøger, desto mindre kunde der indrømmes den Enkeltes Ord, og derfor mangler ogsaa Hagadda, saavel hvad Fortolkningen som hvad Praxis angaaer, enhver bindende Autoritet"**). Sædvanligst blev den hellige Skrifts Betydning udforsket ad en firdobbelt Vei: 1) den simple, historiske Ordforstand פְּשָׁט; 2) den af Skribenten selv tilsigtede høiere Betydning, saasom ved Parabler, profetiske Visioner o. s. v. סוֹד; 3) den høiere Betydning, som Skribenten ikke selv har tilsigtet, men som synes at være antydet af Guds Aand דְּרָשׁ; 4) en eller anden Sandheds Tilknyttelse og Tilsluttelse til Skriftstedet ved lykkelige Combinationer רֶמֶז; sædvanligt vare disse fire Arter sammenfattede i Abbreviaturen פַּרְדֵּס Paradis. At anvende den størst mulige Subtilitet ved Skriftens Behandling,

*) Einleitung in den Brief an die Hebräer S. 343.

**) Zunz: die gottesdienstlichen Vorträge der Juden. Berlin 1832. S. 327.

Digitized by Google

for at gjøre den saa righoldig som muligt, det gjaldt for den fornemste Dyd. De senere Rabbinere rose sig ved deres Skriftfortolkning af at være מדקדק, d. e. at vise Subtilitet. Saaledes siger ogsaa allerede Josephus, **Antiquitates L. XX. c. XI.**, at kun dette Ene ret nød Høiagtelse hos hans Folk, naar En kunde udlægge Skriftens δύναμις ret. Hele denne Fortolkningsmethode er formedelst sine **portenta** i meget ilde Ry hos os, og det med Rette. Jo mere eensidigt nemlig Jødens hele aandelige Liv indskrænkede sig til en i sit Omfang ringe Codex og dennes traditionelle Fortolkning, jo mere man pinte Bogstavet, og derved søgte at erstatte den manglende Aand, desto mere blev Skriftfortolkningen Caricatur. Dog to Ting maae vi ikke glemme: først at, som vi ovenfor nævnte, disse spidsfindige Fortolkninger ingenlunde altid gjøre Fordring paa at gjengive Forfatterens Tanker, men netop kun ville gjælde for ingeniøse Indfald, om hvilke man maa lade Ciceros Ord gjælde: **ingeniosi videtur, vim verbi in aliud, atque ceteri accipiant, ducere posse**; dernæst findes der vel monstrøse og latterlige Forklaringer og Anvendelser hos Massen af Rabbinerne, men der gives ogsaa mange Undtagelser, Mænd, af hvem denne Methode ikke er anvendt mindre aandrigt og dybsindigt, end af en Hamann, der netop paa samme Maade med sin luende Aand slaaer mod enhver Kieselsteen i Skriften, saa der springer Gnister af den. Man sammenligne f. Ex. følgende Ord af ham, der tillige som en Alt gjennemtrængende Akkord paa det sindrigste udtrykker den Tanke, som vi netop ville udtale: „Fordi Moses sætter Livet i Blodet, saa grue alle døbte Rabbinere for Profeternes Aand og Liv, hvorved Ordforstanden bliver opoffret, som et eenligt Skjødebarn ἐν παραβολῇ, og den østerlandske Visdoms Bække forvandles til Blod."

Skulle vi nu sige, at denne Art af Dannelse ogsaa har yttret sin Indflydelse paa Apostelen? Sikkert træder der enhver

Digitized by Google

Læser af de Paulinske Breve mange Steder imøde, hvor han troer at blive en saadan Indskydelse vaer; og er man engang blevet gjort opmærksom paa at den nylig betegnede Charakteer herskede i hine jødiske Lærdes Skrifter og Skoler, saa frembyder dette sig som den naturlige Nøgle til den Maade, paa hvilken Apostelen behandlede det gamle Testamente, og til den Subtilitet, som ogsaa i mangen anden Henseende findes hos ham. Vi have heller ikke i Sinde at ville bestride en saadan Indskydelse. Naar der hos en Mand som Jacobus viser sig Eftervirkningen af Pharisæismens mere asketiske Retning, hvorfor skulde der da ikke hos Paulus ytre sig en Eftervirkning af den pharisæiske Skrift-Lærdom*)? Hvad angaaer den Form, hvori den himmelske Sandhed er os overleveret af Apostlene, da staae de i historisk Sammenhæng med deres Tid og deres Folk. Dog kunne vi ikke, som flere af den nyere Tids Theologer gjøre, lade det beroe med denne Paastand. Tvertimod, ved det Forhold til den christelige Troeslære, i hvilket Herren selv har sat dem som sit Ords Forkyndere, som Efterfølgere nemlig og Fortsættere af hans eget Værk, see vi os allerede forud nødte til at bestride en saadan Indvirkning af den temporale og nationale Form, hvorved Ideerne selv vilde komme i Fare. Vistnok lader der sig herom ikke blot a priori fastsætte Bestemmelser, men vi maae henvende vort Blik paa det, som virkelig ligger for os i de apostoliske Skrifter. Netop med Øiet fæstet paa vor Apostels Skrifter paastaae vi nu, at hiin subtile Interpretationsmethode, som vi finde i de jødiske Skoler, og som Apostelen havde tilegnet sig i disse, er af ham blevet an-

*) Schneckenburgers Paastand i Afhandlingen: Pharisæerne Religionsphilosopher? eller Asketikere? — at Pharisæerne som Pharisæer kun have været det Sidste, er ikke ganske rigtig; thi hiin ἀκρίβεια i Lovfortolkningen fandtes jo netop i deres Skoler. Kun forsaavidt er den rigtig, som Religionsphilosophie, naar vi ville bibeholde dette Udtryk, ikke absolut fordredes for at være Pharisæer.

Digitized by Google

vendt paa en saadan Maade, at man paa intet Sted kan miskjende Ideens Sandhed, omendskjøndt der efter den historiske Sammenhæng, i hvilken Stederne af det gamle Testamente forekomme, kun er givet Tilknytningspunktet for det, som Apostelen afleder deraf. Men er det ikke netop, hvad der bør være Maalet for den ægte Interpretation af det gamle Testamente, at eftervise det fulde Malerie i sin første Begyndelse i den forberedende Økonomies Skyggerids? Hans Fremgangsmaade vil man udentvivl bedst kunne anskueliggjøre sig der, hvor han ikke har at gjøre med Interpretationen af sin Codex, men med det Grundskrift, som er nedlagt i ethvert Menneskes Indre. Naar Paulus Ap. Gj. 17, 23 af Altarindskriften: τῷ ἀγνώστῳ θεῷ udleder, at Hedenskabet selv tilstaaer, at det ikke kjender den sande Gud, da ligger en saadan Tilstaaelse vel ikke disertis verbis i hiin Indskrift; men naar Hedningen ud over Navnene paa Tusinder af Guddomme endnu anede guddommeligt virkende Kræfter, for hvilke han ikke havde noget Navn, og helligede Altre til disse ubekjendte Kræfter, udtaler der sig da ikke heri i Grunden den Tilstaaelse, at hans Gudserkjendelse var mangelfuld? Og har Apostelen ikke med den meest ophøiede og dybsindige Visdom benyttet netop hiint Tilknytningspunkt, for at tydeliggjøre Hedningerne Rosten og Længselen i deres Indre? Netop til en saadan skarpsindig og dybsindig Interpretation maatte nu hiin pharisæiske Skoledannelse være behjælpelig, efter at Sandhedens Aand eengang havde oplyst Apostelens Indre. — I det Væsentlige finde vi hos Christus det Samme: f. Ex. Luc. 20, 37. Marc. 9, 13.

Ogsaa fra en anden Side endnu blev Skarpsindigheden vakt ved hiin jødiske Undervisningsmethode. Denne gik nemlig ikke Akroamatisk, men katechetisk tilværks, og det saaledes, at ikke blot Læreren forelagde Disciplen Spørgsmaal, men ogsaa Disciplen Læreren og de øvrige Meddisciple, som vi allerede finde i Scenen med Barnet Jesus i Tempiet. Og denne Læremethode

Digitized by Google

var ikke blot indskrænket til בָּתֵּי הַמִּדְרָשׁ, men selv Foredragene i Synagogerne kunde afbrydes ved Spørgsmaal, eller ogsaa kunde Tilhørerne ved Slutningen af Foredraget opkaste et eller andet vanskeligt Spørgsmaal, som det da endnu den Dag i Dag skeer i de jødiske Synagoger. Paa denne Maade uddannede der sig en fuldstændig rabbinsk Dialectik, og man behøver ikke at være meget bevandret i de talmudiske Skrifter for at indsee, hvor forkeert den Mening er, at Apostelens Dialektik maa være fremgaaet af de hedenske Philosophers Skoler. Den bærer tvertimod heelt igjennem det jødiske Præg, hvilket blandt Andet tydeligt udtaler sig i den abrupte Diction. Overhovedet maa vel Apostelens antithetiske og pikante Læremaade komme med paa hiin jødiske Skoledannelses Regning.

Men denne jødiske Dannelse havde, som allerede før er nævnt, ikke samme Charakteer i alle Skoler; dens Charakteer var væsentlig betinget ved Lærerens eiendommelige Retning. Allerede i de første Aarhundreder efter Christus, ligesom ogsaa senere hen, finde vi tre forskjellige Retninger hos de jødiske Lærere: en aandløs bogstavelig, en gammeltestamentlig friere og aandrigere, i hvilken Interessen for Moral er overveiende, og en mysterios-theosofisk. Vi tænke os i Regelen ved en jødisk Skriftlærd strax En, der hænger i det døde Bogstav, eller vel endog en Hykler. Det Modsatte kunde en Nikodemus og Joseph fra Arimathia nokſom overbevise os om; og ingenlunde maa man tænke sig alle Pharisæer som Hyklere. De jødiske Beretninger gjøre os bekjendte med flere udmærkede Jødelærere paa Christi Tid, som vare besjælede af sand Fromhed og Sædelighedsfølelse, af den kabbalistiske Skole Honias Ben Hakana og Hanan Ben Dosa; af den pharisæiske Skole Jonathan Ben Sakkai, Simeon Ben Hillel, Apostelens Lærer Gamaliel den Ældre, og dennes Søn Rabbi Simeon. Vi tør ogsaa virkelig antage, at netop denne Gamaliel maa have udmærket sig ved ægte Fromhed og Sædelighed, da han staaer saa

Digitized by Google

høit i Agtelse hos sit Folk, omendskjøndt han ikke synes at have deelt den snæverhjertede Pharisæismes Grundsætninger. Apostelhistorien siger Cap. 5, 34, at han har været τίμιος παντὶ τῷ λαῷ. Efter de talmudiske Beretninger, som stemme hermed overeens, kaldes han Lovens Herlighed כבוד התורה, og de have det Diktum: „Siden Rabbi Gamaliel er død, er Lovens Herlighed ophørt." Ja denne værdige Mand skal endog have forstaaet at vinde Titus' Agtelse. Flere Træk hos ham vidne om, hvor fri han har været for den sædvanlige pharisæiske Snæverhjertethed. Talmud fortæller om ham, at han fandt indertig Glæde i Naturskjønheder — et Træk, der er den snæverhjertede Pharisæisme modsat. Han studerede græske Værker, og hans Aandsfrihed gik saa vidt, at han i Ptolemais ikke skyede at bade sig i en Badestue, hvor der stod en Billedstøtte af Aphrodite. Da en Hedning spurgte ham, hvorledes han kunde forene dette med sin Lov, gav han det frie og sindrige Svar: „Badet har jo været her før Billedstøtten; dette er ikke opført til Tjeneste for Gudinden, men hun for dette." Disse Charaktertræk stemme nu ogsaa mærkeligen overeens med den Maade, paa hvilken vi i Synedriet høre ham yttre sig om, hvorledes man burde forholde sig mod den fremspirende Christendom. I Sandhed, det er en Ytring, som man ikke kunde vente sig den af en Pharisæers Mund af det sædvanlige Slags. Fra jødiske Lærde med en saadan friere Retning ere nu ogsaa sædvanligt skjønne moralske Sententser eller Skrifter udgaaede, og den Maade, paa hvilken de interpretere det gamle Testamente, er i høi Grad forskjellig fra hine Bogstavfortolkeres smagløse Fremfærd. Vi tør nu sikkert ogsaa med Føie forudsætte, at en saadan Undervisning har udøvet en velgjørende Indflydelse paa den unge Paulus's modtagelige Hjerte, at den har fremstillet Religionen for ham ikke blot som en død Grub'ens Sag, men som et Livsanliggende. Efter den Forklaring af 2 Tim. 1, 3., som vi anse for den rigtige, bevidner Paulus paa

Digitized by Google

dette Sted, at allerede hans Forfædre have øvet en from Gudsdyrkelse og forplantet denne paa ham. Troligt at have bevaret dette fromme Sindelag, efter den bedste Erkjendelse hele sit Liv igjennem at have tjent sin Gud, i Iver for Religionen at have overgaaet sine Jevnaldrende, dette vidner han om sig Apg. 26, 4. 5. 22, 3. 23, 1., Gal. 1, 14., og meer end alt Andet fremstiller det, som Apostelen skriver Rom. C. 7., idet han skuer tilbage paa sine tidligere Kampe, ham som en Mand, hvem det havde været om at gjøre igjennem ægte praktisk Kampen at rense sit Hjerte.

2) Om Apostelens Omvendelse.

Apostelens Omvendelse er navnlig hyppig blevet taget i Overveielse fra den Side, om der dog ikke lod sig eftervise ganske naturlige Overgange til hiin store Forvandling, hvorved da med det Samme det Vidunderlige vilde være fjernet. Ogsaa Neander og Olshausen have tilstaaet Muligheden af saadanne Overgange, og kun bestridt Sandsynligheden deraf. Man gjør opmærksom paa, at paa Veien til Damaskus Erindringen om Gamaliels Mildhed, om mangt et vigtigt Skriftsted, men især Billedet af den døende Stephanus, som levende forefævede Pauli Gemyt, maa have vakt Kampe i det, til hvilke der da blot endnu behøvede at komme et ubetydeligt ydre Tilstød, som f. Ex. maaskee et Lyn i den snævre Bjergdal, for paa eengang at vende Apostelens Overbevisning ganske til den modsatte Side. Heller ikke vi kunne ligefrem bestride Muligheden af en saadan indre Forberedelse hos Apostelen; dog skulle de følgende Bemærkninger tjene til at give et endnu bestemtere Indtryk af Usandsynligheden deraf.

Apostelen havde tilbragt et ikke ubetydeligt Tidsrum i Gamaliels Skole — maaskee endog fra sit 10de Aar af —: har nu hverken Indtrykket af en fleeraarig Omgang med en Gama-

Digitized by Google

liel eller dennes Autoritet været tilstrækkelig til at holde den stormende unge Mand tilbage fra at begynde sin zelotiske Forfølgelse af de Christne, skulde da vel den blotte Erindring af Lærerens milde Maadehold have været stærk nok til at afskrække ham fra Fortsættelsen deraf? Skulde overhovedet et ringere Motiv have været i Stand til pludselig at vende denne heftige Mand med hans Jernvillie fra Nord til Syd? — ham, der gjennem de Aar, hvor dog Gemytet er bøieligst, ikke havde tilstedet sin Lærers Tænkemaade nogen Indflydelse paa sig. — Man lægger stor Vægt paa det Indtryk, som maatte fremgaae af den tilgivende Kjærlighed, der aabenbarede sig i Stephani Død; men man erindre sig dog blot, hvorledes de christlige Dyder netop frembringe den modsatte Virkning i fanatiske Forfølgeres Gemytter, hvorledes de Lidendes Ydmyghed opbringer dem og deres Resignation synes dem at være Hykleri.

Desuden, havde vel den døende Stephanus været det eneste Exempel paa christelig Dyd for Forfølgeren? Siger han ikke selv, at han oftere har lagt sit Bifald for Dagen ved de Christnes Død, og ofte har foranstaltet Synagogestraffe over dem? Ap. G. 26, 10. 11. Hertil kommer endnu den almindelige psychologiske Erfaring, som Winer træffende udtaler i følgende Ord: „Charakterer, som Pauli, ville afficeres ligesaa stærkt og kraftigt udenfra, som de selv virke udad," og som Plank udtrykker sig i Christendommens første Periodes Historie II. S. 90: „Ved Pauli Charakteer kunde Forandringen ikkun foregaae pludselig eller slet ikke." Indrømmer man nu dette, saa maa man ogsaa opgive Forsøget paa en naturlig Forklaring. Saaledes maae vi da vel altsaa, naar vi antage en pludselig Sindsforandring hos Apostelen, ogsaa indrømme et overordentligt Phænomen. Nu bliver der dog imidlertid endnu en dobbelt Antagelse mulig: enten den, at der ogsaa er bleven Noget aabenbaret for Apostelens ydre Sands, eller den, at den hele Tildragelse er at opfatte som en Vision.

Digitized by Google

Hvilken af begge der er den rigtigere, det er endnu ikke ret blevet overveiet med nøie Hensyn til alle de Omstændigheder, som komme i Betragtning. Førend vi gjøre dette, maae vi forudskikke den Bemærkning, at man paa ingen Maade, — som saa hyppigt er Tilfældet — maa identificere Antagelsen af en Vision med Antagelsen af et Selvbedrag.

Følelsen, som i og for sig kun indeholder Udsagn om min Bestemthed, ikke om nogetsomhelst Udenforværende, objectiverer sig enten i Forstanden i Forestillinger eller i Phantasien i Billeder. Komme vi i stærkere Bevægelse, da ophøre vi med Bevidsthed at kunne skjælne, om disse Billeder ere komne til vor Aand gjennem ydre Sandseiagttagelse eller blot indenfra; paa Ekstasens høieste Trin bliver endog Individet bagefter usikker herom, omtrent ligesom vi stundom efter en levende Drøm ere i Tvivl, om Tildragelserne virkelig have mødt os udenfra eller blot ere foregaaede i vort Indre. Som Følge heraf kommer altsaa i Visionen Alt an paa dens Indhold. Propheter see forud, hvad der virkelig indtræffer, Sværmere, hvad der ikke har nogen Realitet. Om Propheterne under deres Visioner have nogen Bevidsthed om den indre Charakteer, er i og for sig uvæsenligt. Naar Stephanus seer Himlen aaben og Christus ved Guds Høire, naar Petrus skuer det linnede Klæde med Dyrene (Ap. G. 10, 10.), saa er det i og for sig ligegyldigt, om disse Mænd anfaae det, de oplevede, for en indre eller ydre Tildragelse; det kommer kun an paa, om det var Sandheden, der blev fremstillet for dem under denne Form, eller ikke. Da Paulus bliver henrykt i den tredie Himmel, og der hører Ord; som intet Menneske kan udtale, saa er han sig heller ikke bagefter med Sikkerhed bevidst, om han har oplevet en indre eller ydre Tildragelse; han siger: han veed selv ikke, om han legemlig har været hensat til et andet Sted, eller om han har havt Anskuelserne i sig, 2 Kor. 12, 3. Antage vi endog, at det kun er i Apostelens Gemyt, at Gud har

Digitized by Google

virket Christi Aabenbarelse og Stemme, saa ville vi derfor med ikke mindre Ret kunne tale om en real Aabenbarings-Kjendsgjerning.

Til Bevis for, at en saadan indre Vision har fundet Sted ved Pauli Omvendelse, kan man nu navnlig gjøre Følgende gjældende. Da Lyset omstraaler ham, falder han til Jorden, og hører da den Stemme, paa hvilken han svarer. Efterat have reist sig op igjen, finder han sig slagen med Blindhed. Har han nu først liggende havt Aabenbarelsen, saa maa han jo nødvendigt have seet den paa indvortes Maade. Men det aoristiske Particípium: πεσὼν ἐπὶ τὴν γῆν ἤκουσε, behøver man dog ikke at fatte som Tidsbestemmelse; det kan ligesaavel antyde Arten og Maaden, saa at Synet af Skikkelsen og Hørelsen af Stemmen i Forbindelse med Lyset foranledigede Nedstyrtelsen fra Hesten. Imod Antagelsen af en blot indre Vision taler een vigtig Omstændighed, som er bleven upaaagtet ogsaa i de nyeste Undersøgelser. Derpaa, at han her har seet Christus — ligesom de andre Tolv havde seet ham — lægger Paulus en saadan Vægt, at han 1 Kor. 9, 1. (smlgn. 15, 8.) derpaa begrunder sin Adkomst til Apostelembedet. Men i Visioner har han ogsaa ellers seet og hørt Christus: Ap. G. 18, 9; 23, 11; 2 Kor. 12, 9. Ja endog Ananias, og formodentlig ogsaa andre Christne, have i Visioner talt med Christus. Naar nu Paulus ikke destomindre lægger saadan en særegen Vægt paa at have seet Christus ved sin Omvendelse, fremgaaer der da ikke heraf, at der herved ogsaa har fundet en ydre Skuen Sted? Desuden ere Ledsagerne dog i det Mindste blevne Lysglandsen og en Tone vaer, om end ikke en bestemt Skikkelse og Stemme, (saaledes rimer det, Paulus siger: Ap. G. 22, 9. sig meget vel med 9, 7., hvorved endnu Analogien i Joh. 12, 29. 30. kommer i Betragtning), saa at man nødvendigvis maa antage et eller andet Ydre. At drage Grændselinien mellem det Indre og Ydre er imidlertid vanskeligt, da den guddommelige

Indvirkning paa det Indre ogsaa betinger den Maade, paa hvilken det Ydre bliver iagttaget.

3) Om Apostelens Aabenbaringer.

Vi skride nu til det vigtigere Spørgsmaal, som hænger nøie sammen med denne Undersøgelse, hvorledes vi nemlig maa tænke os den Aabenbaring af den christelige Sandhed, som blev Paulus til Deel: et Spørgsmaal, hvis Besvarelse egentlig burde gaae forud for enhver Udvikling af det paulinske Lærebegreb og ikke mangle i nogen Skildring af Apostelens Liv.

Spørgsmaalet gjælder her om Tiden, paa hvilken Aabenbaringen fandt Sted, om Indholdet og Formen og om dens Omfang. Vi ville først betragte de Steder, som vi fortrinsvis maae tage Hensyn til.

Den energiske Mand vidner som en Sandhed, ved hvilken hans hele Virken er betinget, at det af ham prædikede Evangelium ikke forkyndes af ham paa menneskelig Viis. „Sverken — siger han — have Mennesker overleveret mig det, ikke heller har jeg lært det" (Modsætningen mellem Tilegnelse i det Enkelte og i det Hele), „men det er kommen til mig ved Jesu Christi Aabenbarelse" Gal. 1, 12. I Sammenhæng hermed fortæller han, at han, „efterat det havde behaget Gud at aabenbare sin Søn i ham," ikke nærmere havde talt derom med noget Menneske, end ikke med Apostlene, at han først tre Aar senere var gaaet til Jerusalem, blot for at lære Petrus at kjende, og bleven der i 15 Dage, derpaa havde virket i 14 Aar for Evangeliet, og at han, da han igjen kom til Jerusalem, her havde fundet fuldkommen Anerkjendelse for sin Prædiken fra de fornemste Apostles Side. "Den Gud, — siger han et andet Sted (2 Kor. 4, 6.) — som bød Lyset skinne frem af Mørket, har ogsaa ladet det lyse i vore Hjerter, og ladet os anskue Erkjendelsens

Lys af Guds Herlighed i Jesu Christi Aasyn." "Ved Aabenbaring — siger han Eph. 3, 3. — har Gud meddeelt mig den Hemmelighed," at Hedninger og Jøder ere bestemte til at danne een Menighed. "Guds Aand — siger han endelig 1 Kor. 2, 12. — har ført os til Erkjendelsen af det, som Gud skjænker os, og det prædike vi ogsaa, ikke i Foredrag, som den menneskelige Viisdom lærer os dem, men i Foredrag, som Aanden indgiver."

Vi spørge nu altsaa først: naar er denne Aabenbaring blevet Apostelen til Deel?

De, der pleie at tænke sig Apostlenes Oplysning som en paa Pindsefesten paa eengang fuldendt, forestille sig ogsaa Pauli Oplysning som paa eengang fuldendt ved Christi Aabenbarelse paa Veien til Damaskus. Galaterbrevet kunde synes at stadfæste denne Anskuelse, naar vi nemlig antage, at Ordene i V. 16. „at aabenbare sin Søn i mig" ligefrem ere en Gjenoptagelse af V. 12. Men den Sætning: „Gud har aabenbaret sin Søn i mig", har dog et ringere Omfang, end den anden: „Gud har aabenbaret mig det Evangelium, som jeg prædiker." Den er fuldkommen parallel med den, vi læse i Ap. G. 9, 20., og taler vistnok kun derom, at Paulus paa Veien til Damaskus har, som han udtrykker sig i 2 Kor. 4, 6., lært i Christi Aasyn at erkjende Guds Herlighed. Hvor lidet vilde ikke ogsaa hiint Omvendelsens Moment have egnet sig til at bringe Apostelen hele Evangeliets Indhold til Bevidsthed? Sikkert er der ved hiin Omvendelse ikke blevet ham Andet aabenbart, end at Christus var Messias — den eneste Sandhed, som han ogsaa dengang strax begyndte at forkynde i Synagogerne.

Dernæst maatte vi vel videre spørge, hvad der er blevet ham til Deel ved Omgang med Ananias og de andre Christne i Damaskus. Stedet i Galaterbrevet 1, 11. 12. udelukker, saa synes det, enhver menneskelig Belæreelse. Til det samme ledes vi ogsaa

Digitized by Google

naar Paulus i V. 16. siger: at siden sin Omvendelse har han hverken omhandlet dette med Kjød og Blod, eller endog med Apostlene. Herimod lader der sig indvende, at han dog uden Tvivl har identificeret Ananias Meddelelser med Herrens Aabenbarelser, da de flode af saadanne, hvorfor ogsaa Paulus i den sammenfattende Tale for Agrippa ligefrem anfører som Christi Ord, hvad Christus overdrager Ananias at gjøre for Paulus, smlgn. Acta 26, 18. med 9, 15. Vi svare: Ja vistnok har Apostelen anseet det Hverv, som Ananias havde erholdt med Hensyn paa ham, som flydt af Herrens Aabenbaring, men der var i dette Hverv ingen Tale om, at Paulus skulde modtage nogen Undervisning af Ananias, snarere maa man efter Ap. G. 22, 16. antage, at han strax efter har modtaget Daaben.

Der opstaaer da det Spørgsmaal: Skulle vi henlægge Apostelens videre Undervisning til et senere bestemt Tidspunkt, eller skulle vi antage en gradvis Udfoldelse, som trækker sig gjennem hans hele Liv? I nyere Tid er i Særdeleshed af Usteri blevet opstillet den Paastand, at man i Pauli Breve tydelig bliver en til større Opklarelse fremskridende Forandring af hans Læretypus vaer; men det eneste Bevis, som han anfører herfor, at nemlig Paulus i Rom. 13, 11. og 1 Thess. 4, 17. 1 Kor. 15, 52. indeslutter sig selv med i deres Tal, som skulde opleve Christi Gjenkomst, at dette Haab begynder at rokkes for ham i Philippenserbrevet, og i 2det Brev til Timotheus bliver ham fuldkommen uvist — dette eneste Bevis, siger jeg, grunder sig paa en falsk Exegese. Men følgende Grunde tale for, at de høiere Oplysninger, som Apostelen erholdt, ikke have været indskrænkede til et bestemt Punkt i hans Liv. Vi see, at Petrus først der, hvor hans første Sammenkomst med en Hedning fordrede det, har faaet den fornødne Oplysning ved en ἀποκάλυψις. Skulde det ikke have forholdt sig paa samme Maade med Paulus? Laae ikke overhovedet mange Samfundsforhold, i Hensende til hvilke han senere trængte til

Digitized by Google

en høiere Belærelse, hans daværende Anskuelse saa fjerne, at den tidligere Belærelse maatte have været dunkel for ham? Ligesom altsaa en pludselig Inspiration tildeelte ham den fornødne Anvisning med Hensyn til hans ydre Handlen, hans Reiser o. s. v. (Ap. G. 16, 6. 7. 9. Gal. 2, 2.), skulde da ikke paa samme Maade Inspirationen, alt som han trængte dertil, have meddeelt ham det Fornødne med Hensyn til det, han havde at lære? Jo, sikkert; men, ligesom Petrus allerede dengang besad et vist Lærefond, som kun efter Omstændighederne blev udvidet, saaledes bliver dette heller ikke udelukket hos Paulus, om vi endog sige, at der hele hans Liv igjennem blev meddeelt ham nye Oplysninger. Derfor kunne vi heller ikke andet end forudsætte et Tidspunkt, paa hvilket der er blevet Apostelen et vist christeligt Lærefond til Deel ved Aabenbaring.

Som et saadant Tidspunkt, hvor Grunden blev lagt til det, han kalder sit Evangelium (Rom. 2, 16. 16 25. 2 Tim. 2, 8.), viser sig os Apostelens Ophold i det petræiske Arabien, som han omtaler Gal. 1, 17. Dette Ophold sluttede sig umiddelbart til de faa Dage, som Paulus efter sin Omvendelse endnu tilbragte i Damascus. Af hvilken anden Grund kan han saa snart have fjernet sig fra de christelige Brødres Samfund og være gaaet ud i en Egn, hvor han manglede al Omgang med Mennesker, om ikke for paa denne Maade at bevare sin „apostoliske Selvstændighed", som Hemsen udtrykker sig. Skulde man ikke overhovedet maatte give Olshausen Ret, naar han siger: „En saadan rolig Mellemtid maatte allerede af den Grund være en Trang for Apostelen, fordi der var et altfor voldsomt Omsving i hans Ideer til at det ikke skulde være ham en Trang at ordne disse og begrunde dem ved det Gamle Testamente?" (Olshausen til Ap. G. 9, 20.). Saaledes maae vi da vistnok paastaae, at Modsætningen: οὐδὲ ἀνῆλθον (al. lect. ἀπῆλθον) — ἀλλ' ἀπῆλθον εἰς Ἀραβίαν vel ikke skal udtrykke, at Paulus forsætligen har trukket

sig tilbage fra Omgang med Mennesker i Almindelighed, men vel, at han har trukket sig tilbage fra Omgang med Christne. Er denne vor Anskuelse af Sagen rigtig, saa maatte vi altsaa antage, at Paulus først efter sin Tilbagekomst fra Arabien er optraadt med en uddannet Kæretropus af Christendommen; efterat han nemlig havde benyttet hine faa Dage i Damascus, hvor han nogle Gange optraadte i Synagogerne, til offentlig at bevidne sit forandrede Sindelag, men endnu ikke egentlig havde forkyndt det, som han kalder sit Evangelium.

Langt vanskeligere er Undersøgelsen om Aabenbaringernes Indhold og Form — vi samle her begge i eet Begreb, da det vil vise sig, at det Ene betinger det Andet. Vi tage herved vort Udgangspunkt fra det, som Olshausen og Winer have sagt om Apostelens Aabenbaring.

Den Førstnævnte antager nu (Comm. til Romerbr. S. 8.), at Apostelen paa overnaturlig Maade ved Aabenbaring har faaet Kundskab ogsaa om flere betydelige historiske Momenter i Jesu Liv, og om enkelte af Herrens Udsagn. Omendskjønt han nu, ligesaalidt som andre Theologer, har indladt sig paa at bestemme Maaden og Beskaffenheden af denne Aabenbaring, saa er det allerede af hans nysanførte Bestemmelse af Aabenbaringens Indhold og Stof tydeligt, at han antager noget Mirakuløst derved. Men efter Winers Fremstilling bliver Alt draget ind paa det naturlige Gebeet. „Naar Paulus — hedder det i Realordbogen II. 254. — havde opfattet de faa Grundideer i Christianismen, hvorved den netop blev en Fuldendelse og Opfyldelse af det Gamle Testamente (Jesus, den forjættede Messias og Verdens Forsoner, den mosaiske Økonomie ophævet), saa faldt det sikkert ikke denne med den hellige Skrift fortrolige og med dialektisk Færdighed udrustede Mand vanskeligt, videre at forfølge disse Ideer, af det Gamle Testamentes Vidnesbyrd og af Menneskehedens religiøse Trang

Digitized by Google

at begrunde dem og at udvikle dem til det System, som ligger for os i hans Breve. — Naar Paulus — hedder det videre — taler om en Aabenbaring fra Herren, saa mener han sikkert ikke dermed nogen egentlig Aabenbarings-Underviisning, men hiint Lys, der saa vidunderligt gik op for ham paa Veien til Damascus og gjorde ham til det forsmaaede Evangeliums Herold."

Til Bedste for en saadan Anskuelse, der bortskjærer alt det Mirakuløse ved Apostelens Aabenbaring, lader sig anføre Meget, og vi ville her forsøge en Sammenstilling. Men først maa det, som Winer siger, berigtiges i tredobbelt Henseende. For det første er det urigtigt, naar der siges, at Paulus ved „Aabenbarelse" blot har forstaaet sin „Omvendelse". Winer anfører selv Stedet i Ephes. 3, 3., hvor Apostelen afleder sin Anskuelse om Hedningernes Omvendelse fra en ἀποκάλυψις, og ligeledes er det tydeligt af den Sammenhæng, hvori Ordene staae i Gal. 1, 12., at han grunder sin Retfærdiggjørelseslære paa ἀποκάλυψις. Videre hedder det paa det anførte Sted: „Naar Paulus havde opfattet de faa Grundideer i Christianismen, hvorved den netop blev en Opfyldelse af det Gamle Testamentes Aabenbaring (Jesus, Verdens forjættede Forløser, den mosaiske Økonomie ophævet) —" men det angives ikke, hvor og hvorledes Opfattelsen af begge de sidste Momenter er kommen i Stand; Winer synes at antage, at Apostelen har udledet dem af sin Overbeviisning om Jesu Messianitet; men at Forbindligheden mod Loven var ophævet, laae dog slet ikke saa nødvendigt i Overbeviisningen om Jesu Messianitet, og i al Fald er Udtrykket opfattet uklart og upassende. For det tredie har Winer slet ikke agtet paa, hvad Neander omtaler, hvorpaa Forsvareren af den lavere Anskuelse maatte lægge en særdeles Vægt, den christelige Læres Elementer nemlig, som kunde være komne til Apostelen ved Overlevering.

Vi ville begrunde den lavere Anskuelse paa følgende Maade.

Digitized by Google

Vi vilde antage tre Hovedfaktorer for Indholdet af Apostelens Lære — idet vi bestandig beholde for Øie, at han nægter at have modtaget sit Evangelium fra nogetsomhelst Menneske. Udenfra, vilde vi da sige, er Stoffet blevet bragt ham imøde, paa den ene Side og i Særdeleshed ved det Gamle Testamente og den jødiske Theologie, paa den anden Side ved Christi Udsagn og ved christelig Lære, som han har modtaget af Ananias og andre Christne; indvortesfra er den formelle Faktor kommen til, den levende opvakte religiøse Bevidsthed, som var bleven rystet ved Christi Aabenbarelses Faktum. Ogsaa vilde vi gjøre opmærksom derpaa, at der kun vare faa eiendommelig christelige Lærdomme, at de fleste, Læren om Messias som εἰκὼν τοῦ θεοῦ, om Aandens Virkninger, om Syndefald og Arvesynd, Dæmonologie og Eschatologie allerede vare forhaanden deels i det Gamle Testamente deels i den Tids jødiske Theologie; men disse Lærdomme bleve naturligvis for en stor Deel modificerede og idealiserede ved Apostelens forandrede religiøse Bevidsthed. Hvad der lader sig indvende mod denne Anskuelse fra den supernaturalistiske Side, vil kunne lade sig henføre til følgende tre Punkter. Først vil der blive indvendt, at Begrebet af Aabenbaring bliver ophævet ved denne Anskuelse. Men fra den nyere Philosophies Standpunkt kan der svares: Lader Forskjellen mellem Guds Aabenbaring til Menneskene og den egne menneskelige Tænkning sig ikke reducere til Forskjellen mellem den uendelige og endelige Aand, som i Menneskets Selvbevidsthed slutter sig sammen til en Eenhed? Hvad er Aabenbaring Andet, end at den objektive Sandhed dukker op af Aandens Dyb, i hvilken den har ligget latent? Forsaavidt som det Nye, der dukker op i Mennesket, ikke er et blot Indfald, men indholdsrig Sandhed, forsaavidt som denne Ideers Indhold ikke tidligere var Menneskeaanden bevidst, forsaavidt bliver denne Akt, hvorved Menneskeaanden oplader sig for sig selv, kaldet Aabenbaring. Ligesom den troende Videnskab

Digitized by Google

ikke har været i Stand til at efterviise en objectiv Forskjel mellem middelbar og umiddelbar Aabenbaring, saaledes findes denne Forskjel heller ikke i Skriften, hvorfor heller ikke blot det, at en sand religiøs Indsigt gaaer op for Bevidstheden hos den Enkelte, bliver i den hellige Skrift kaldet Aabenbaring, som f. Ex. Matth. 16, 17., men ogsaa den Gudsbevidsthed, som Hedningerne bære i sig i Kraft af deres religiøse Anlæg, Rom. 1, 19. — Vilde man fremdeles indvende, at Menneskets dog ikke ved enhver ny i hans Indre opgaaende Idee har en saadan sikker Tillid til sammes Ufeilbarhed, som den er, der udtaler sig i Apostelens Ord Gal. 1, 8. og 1 Thess. 2, 13; saa maatte man paa den anden Side spørge, om ikke den religiøse Selvbevidsthed, naar den i Følelsen veed sig Eet med Sandheden, ogsaa netop derved besidder uomstødelig Vished, saaledes som det ogsaa er udtrykt i 1 Joh. 5, 6. i Ordene: „Aanden vidner, at Aanden er Sandhed." Er hiin Apostelens Vished, kunne vi sige, en anden end den, hvormed han f. Ex. i Rom. 14, 14. siger: „Jeg veed og er vis paa i den Herre Jesus . .."? hvormed det dog kun er udtrykt, at Sandheden er gaaet ind i hans Følelse og just derved blevet til Vished. Paa andre Steder har jo dog Apostelen ogsaa blot tillagt sine Ideer Dignitet som probable Anskuelser. Vel kan man ikke til Bedste herfor, saaledes som Rationalismen har gjort, beraabe sig paa 1 Thess. 5, 21., men vel paa 1 Kor. 7, 25. 40., som ogsaa derpaa, at han 1 Kor. 11, 16. og 14, 36. for sin ἐντολή ikke beraaber sig paa sin Autoritet, men paa den kirkelige Tradition. En anden Sag vilde det være, dersom det lod sig efterviise, at ogsaa enkelte af Christi Udsagn og af Kjendsgjerningerne i hans Liv vare komne til Paulus ad den indre Meddelelses Vei. Dette vilde da være en Kjendsgjerning, som afveg fra Aandslivets bekjendte Phænomener; thi hvad man muligviis kunde drage herhen fra Aneldernes og Magnetismens Gebeet, den umiddelbare Viden om en Andens Tanker ved Consensus og Rap-

Digitized by Google

port, det lod sig dog vel ikke godt anføre her, da jo Christus selv maatte tænkes som Udgangspunkt for Erkjendelsen, og han var ikke mere blandt de Levende. Men den af **Olshausen** angivne Mening, der beraaber sig paa 1 Kor. 11, 23 og 7, 10. lader sig — saa kan man sige — heller ikke retfærdiggjøre. Det er blevet efterviist, at paa det første Sted παρέλαβον ἀπὸ τοῦ κυρίου ikke kan have Betydningen i sig af en umiddelbar Annammelse af Christo, men kun kan betyde: „jeg har modtaget af Herrens **Omgivelse**," og vilde man maaskee endnu drage dette i Tvivl, saa kommer hertil endnu den hidtil i denne Undersøgelse ikke paaagtede Parallel i 1 Kor. 15, 3., hvor man, hvis παρέλαβον havde Hensyn til en indre Aabenbarelse, ogsaa maatte antage, at de enkelte Aabenbarelser af den opstandne Christus vare blevne Apostelen til Deel ved indre Aabenbaringer, hvad dog Ingen vil paastaae. Hvad derimod angaaer Stedet i 1 Kor. 7, 10., da er det aabenbart og indrømmet, at Apostelen kun har citeret et Udsagn af Bjergprædikenen, der ikke mindre er kommen til ham da Overleveringens Vei, end det, han citerer Ap. Gj. 20, 35.

Sluttelig skulde vi nu forelægge os det Spørgsmaal, hvilken Autoritet vi ved denne lavere Anskuelse maatte tillægge Apostelen. Herom kan der paa det angivne Grundlag danne sig en dobbelt Mening. Mere til den orthodoxe Side vilde den Anskuelse hælde, at den absolute religiøse Sandhed virkelig er traadt ind i Apostelens Bevidsthed, og at saavidt som denne gik, gik ogsaa hans Plerophorie til at besidde Sandheden — hvorved Spørgsmaalet om denne Sandheds **Omfang** endnu altid bliver ubesvaret — at derimod hiin Plerophorie manglede i det, der endnu var bleven tilbage hos ham af urene jødiske og andre Forestillinger, hvorfor han heller ikke optog Noget af alt Dette i sit eiendommelige κήρυγμα. Til den rationalistiske Side vilde derimod den Anskuelse nærme sig, saaledes som den udtaler sig f. Ex. hos **Rückert og Meyer**, at Apostelens Selvbevidsthed manglede Klar-

Digitized by Google

hed og Sikkerhed til at adskille de sande Elementer fra de falske, og at denne Sondringsproces er forbeholden os, som høre til mere oplyste Tider.

Ihvor indlysende den her udviklede Anskuelse nu end i mangen Henseende maatte synes, saa have vi dog ikke ubetydelige Betænkeligheder at opstille imod den.

For det Første maae vi prøve, hvad der bliver sagt om den Paulinske Theologies **Kilder**. Som den første og fornemste Kilde bliver det **Gamle Testamente** og hiin Tids **jødiske Theologie** anseet. Der er faa Opdagelser, som paa Videnskabernes Mark have, som det synes, været den nyere Rationalisme saa gunstige, som den, at mange Udsagn og Lærdomme, som ere blevne holdte for reen christelige, allerede forefindes i jødiske Theologers Skrifter; hvorved man imidlertid maa vogte sig for at begaae den Anachronisme at antage, at Resultatet af denne Opdagelse var samtidig med Opdagelsen selv. En af dem, der har gjort det bedste Udbytte i denne Henseende, er **Lightfoot** og han hører til det 17de Aarhundrede († 1675). Saaledes have da nu ogsaa **Bertholdt**, **Ammon**, **Koppe** rigeligt forsynet os med Beviser for, at de Paulinske Lærdomme om Messias Natur, om Arvesynden, Dæmonologien og Eschatologien allerede meer eller mindre udviklede forefindes hos jødiske Skribenter. Vi ere heller ingenlunde til Sinds, ligefrem at drage dette Factum i Tvivl; tvertimod maatte det undre os, dersom ikke ogsaa jødiske Lærdes Øie havde bemærket de Stamina i deres Gamle Testamentes Skrifter, ved hvilke det Gamle Testamente hænger sammen med det Nye. Men for at føre den Paastand, at i Pauli Lære den jødiske Theologie udgjør Hovedbestanddelen, tilbage inden sine rette Grændser, maa man for det Første vel vogte sig for, som ogsaa **Bertholdt** og **Ammon** have gjort, at lade de til Bevis anførte Skrifters Datum i den Grad upaaagtet, at man, for at godtgjøre, at Paulus skylder den jødiske Theologie sin Lære, endog

Digitized by Google

anførere Prager og Frankfurter Rabbiner fra det syttende, ja selv fra det attende Aarhundrede. For det Andet maa man lægge Mærke til, at der hos hine jødiske Theologer herfker de allerstørste Modsigelser og Discrepantser angaaende de fleste Lærepunkter. Apostelen kunde derfor ikke blindthen blot følge sine jødiske Lærere, han maatte anstille et Udvalg, og allerede forsaavidt som Guds Aand ledede ham ved dette Udvalg, erholde hine jødiske Sætninger det christelige Præg. Det er fremdeles ogsaa blevet indrømmet, at Paulus har idealiseret jødiske Sandheder, d. e. har bibeholdt Indklædningen og omgivet den nye Aand hermed. I denne Henseende have vi altsaa ikke reent jødiske Elementer i hans Theologie. For det Tredie maa man gjøre opmærksom paa, at vel ogsaa Meget, som vi maatte være tilbøielige til at aflede fra den omtalte Kilde, har en anden Oprindelse. Fremfor Alt har man uden videre betegnet Eschatologien som laant fra Jødedommen; men i 1 Thess. 4, 15. udtaler Apostelen en eschatologisk Lære ἐν λόγῳ κυρίου d. e. som en fra Herren udgaaet Lære, smign. λόγοι τοῦ κυρίου Ἰησοῦ Ap. Gj. 20, 34. Som ydre Kilde for Apostelens eiendommelige christelige Ideer bleve enkelte til ham komne Udsagn af Christus betragtede. Man kunde undre sig over, at de, som ønske at fatte Apostelens Aabenbaring som naturlig, ikke oftere og stærkere have beraabt sig paa denne Kilde; imidlertid kommer man alligevel ikke meget langt hermed, forsaavidt som Paulinske Grundsandheder, som Retfærdiggjørelsen af Troen og Læren om Kirken, aldeles ikke finde noget Støttepunkt i Christi Udsagn, ligesom hans Forsoningslære kun et lidet; Paulus staaer overhovedet i et mærkværdigt, endnu ikke tilstrækkeligt paaagtet Forhold til Christi Taler. Hvem skulde ikke mene, at den Nyomvendte ikke vilde have foretaget sig Noget med større Iver, end at gjøre sig bekjendt med Christi Udsagn? Vistnok maatte han da strax være gaaet til den rette Kilde og have henvendt sig til dem, der havde været Herrens Vie- og Drevidner,

Digitized by Google

hvorved han da vilde være kommen i en for hans Selvstændighed farlig Afhængighed af sine Medapostle. Naar vi nu see, hvorledes han efter sin Omvendelse hverken henvender sig til Apostlene og heller ikke dvæler længere i det christelige Samfund, men strax begiver sig til Arabien; naar vi fremdeles tage den mærkværdige Omstændighed i Betragtning, at der i hans Breve kun findes høist ubetydelige Spor til Kundskab om Christi Ord, saa faaer det Udseende af, at Christi Ord overhovedet ikke have dannet noget betydende Moment i hans christelige Udvikling, men at meget mere Herrens Aand har fremkaldt i ham en selvstændig og derfor ogsaa individuel Skabelse — hvorved da ogsaa Apostelens i saa høi Grad originale Læretypus vilde blive forklarlig*).

Vilde man nu paastaae, at Apostelens forvandlede Sindelag havde af hine to Kilder, det Gamle Testamente og den jødiske Theologie og enkelte af Christi Udsagn, kunnet producere det Læresystem, som ligger for os, overeensstemmende i Materien med de øvrige apostoliske Skrifter og med Evangelierne, saa er ogsaa dette en Paastand, som ved nærmere Betragtning ikke kan antages.

Man vil bedst kunne tydeliggjøre sig Sandsynligheden eller Ikkesandsynligheden, naar man vil anskue Forholdet i et analogt Exempel. Vi have fra Middelalderen en Fortælling om en Jøde, hvem Jesus havde viist sig for i Drømme, og ved sin høitidelige Erklæring om sin Messiasværdighed havde meddeelt Troen paa samme. Tilfældet er næsten ganske parallelt, dersom vi med

---

*) Henvisninger til Christi Ord findes hos Apostelen paa følgende Steder: Rom. 12, 14, 17. 1 Kor. 7, 10. 11, 23. 1 Thess. 5, 2. 1 Tim. 5, 18. I det uendeligt ringere Omfang, som 1ste Peters Brev har, lader der sig ikke eftervise mindre end tre Steder, hvor der er Allusjoner til Udsagn i Evangelierne: 1 Pet. 3, 9. 14. 4, 14., og i Jakobs Brev: 4, 9. 10. 12. Det er mærkeligt, at der netop til Bjergprædikenen forekomme saa mange Henvisninger, ogsaa hos de ældste Fædre.

Digitized by Google

de rationalistiske Interpreter tænke os Apostelens Omvendelse som en Virkning af en imaginær Christi Aabenbarelse. Antage vi nu, at hiin Jøde, der tilforn kun var kommen i overfladisk Berørelse med Christne, nu trækker sig tilbage i Eensomhed med sit Gamle Testamente — ja vi ville endog give ham et jødisk dogmatisk Compendium og nogle af Christi Udsagn med paa Veien: skulde han saa virkelig med disse Hjælpemidler være istand til — om vi endog tillægge ham en høi Grad af Fromhed saavelsom udmærkede naturlige Anlæg — at udkaste et Læresystem, der i nogen Maade kunde sammenlignes med Apostelen Pauli? Man vil med saa meget større Beredvilighed indrømme den totale Usandsynlighed, naar man betænker, at der her ikke blot er Tale om Dogmer, men ogsaa om ethiske Sandheder.

Saaledes ere vi da allerede under Prøvelsen af det, som blev sagt om den Paulinske Theologies Kilder, stødt paa betydelige Vanskeligheder. Sæt imidlertid, at det dermed forholdt sig saaledes, som man siger, da indsee vi ikke, hvorledes man for saa godt Kjøb kan slippe fra den omtalte Betænkelighed, at Apostelen ved alle sine Lærdomme optræder med urokkelig Plerophorie, der endog truer Den med Forbandelse, som lærer anderledes. Det forholder sig vistnok saa, at enhver i Følelsen indtraadt Sandhed ogsaa medfører Bevidstheden om Vished; men man maa dog lægge Mærke til, at det endnu kan komme til Kampe, forinden en Sandhed bliver optaget i Følelsen og medens den er optaget deri; og fremdeles, at der for en Deel hos Paulus ogsaa handles om Sandheder, som efter deres Natur overhovedet ikke saaledes egne sig til at afficere Følelsen, som f. Ex. Læren om Ægteskab og Skilsmisse, det Enkelte i de eschatologiske Lærdomme. Ogsaa rationalistiske Interpreter indrømme, at hvad Apostelen i Rom. 11, 25 lærer om Israels tilkommende Omvendelse, af ham bliver ført tilbage til en Apokalypsis; ligeviis — hvorpaa ogsaa Interpreterne hentyde — kalder han det et μυστήριον, naar han i

Digitized by Google

1 Kor. 15, 51 forkynder i det eschatologiske Afsnit, at den legemlige Forklarelse ikke mindre vilde fuldbyrde sig paa de Levende, end paa de dengang Afdøde. — Har det nu nogen Sandsynlighed, at heller ikke saadanne Ideer have nogen anden Grund hos ham, end den almindelige religiøse Følelse, der netop ytrede sig i disse bestemte Hensyn? Har det nogen Sandsynlighed, at ogsaa Ideer af denne Art, ledsagede af en urokkelig Plerophorie, skulde have paatrængt sig Apostelen? — Vi ville atter vende os til det anførte Exempel. Sæt, at hiin Jøde, vi før omtalte, gik frem af sit eensomme Opholdsted med et Læresystem, hvilket han i Kraft af sin religiøse Selvfølelses Vidnesbyrd — uden at begjære nogetsomhelst Slags Raad eller Undervisning fra den hele øvrige christelige Kirke — erklærede for guddommelig Aabenbaring: mon vi da ikke vilde sige, at Manden havde forglemt, at Menneskene kunne fare vild, at han var bleven en Sværmer?

Man indvender os vel, at det gangbare Aabenbaringsbegreb er meget for engt; at Aabenbaring overhovedet ikke er Andet, end Aandens paa tilsyneladende umiddelbar Maade fremtrædende Bevidsthed om sit eget uendelige og evige Indhold. Godt; men man vil dog vel indrømme os, at denne Aandens **Selvopholelse** kun bliver mulig under Forudsætning af den guddommelige Aands **Nedladelse**, idet den selv kommer Mennesket imøde og aabner sig for ham, som da ogsaa Apostelen i det herlige Sted i 1 Kor. 2, 10—12 udsiger, at kun ved Foreningen med den evige Guds Aand er Bevidstheden om Sandheden bleven Apostlenes endelige Aand til Deel.

Vil man da bruge Navnet Aabenbaring ogsaa om enhver anden Opgaaen af en ny Sandhed, saa strider Skriftens Sprogbrug ikke herimod. Indtræder end Aabenbaringen paa denne Maade i Tingenes **naturlige** Orden, saa indtræder den dog ikke i den sædvanlige.

Men at Apostelens Aabenbaringer ikke tilhøre Tingenes sæd-

Digitized by Google

vanlige Orden, det kunne vi ogsaa fuldtelig godtgjøre af de Steder, af hvilke det lader sig paavise, at Christi Ord ere meddeelte Apostelen ad en Aabenbarings Vei. Dette Antagende, som saa faa af de nyere Theologer ville give deres Bifald, turde man maaskee allerede nogenlunde udlede af Udsagnet i Gal. 1, 11. 12. Ved dette Sted paatrænger sig nemlig det Spørgsmaal, hvor stort et Omfang vi maae tillægge det, som Apostelen kalder τὸ εὐαγγέλιον. Han bruger Udtrykket mit Evangelium endnu paa følgende Steder: Rom. 2, 16.; 2 Tim. 2, 8.; Rom. 16, 25. I Gal. 1, 11 har han i Særdeleshed Retfærdiggjørelseslæren for Øie; i Rom. 2, 16 Læren om den sidste Dom; 2 Tim. 2, 8 Christi Opstandelse og hans Nedstammelse fra David; Rom. 16, 25 den guddommelige Bistand i Helliggjørelsen. Man seer altsaa, at Udtrykket omfatter det, hvad vi vel vilde kalde det Paulinske Lærebegreb. Naar man nu siger, at dette εὐαγγέλιον aldeles ikke har sin Kilde i menneskelig Underviisning, saa er der ikke dermed nægtet, at Apostelen jo kunde have optaget historiske Overleveringer af Frelserens Liv fra sine Medchristne; men vel berettiger dette Udsagn til den Slutning, at der ogsaa har fundet en Belærelse af Christus Sted over saadanne Sandheder, som Ægteskabet og som Sakramenterne. Var det nu Apokalypsis, som skaffede ham Indsigt i disse Ting, saa kunde ogsaa ad denne Vei visse Ord af Christus naae til Apostelen.

Vi kaste først vort Blik paa Stedet 1 Kor. 11, 23., ved hvis Fortolkning den Bemærkning, at ἀπὸ κυρίου maa oversættes: af Herrens Omgivelse, næsten er bleven staaende, efterat Schulz først udtalte den. Ogsaa Winer, Neander, Billroth, Rückert forklare det saaledes, og kun Olshausen og Dähne gjøre en Undtagelse herfra.

Olshausen har for at forsvare den tidligere sædvanlige Opfattelse: ved Herrens Aabenbarelse, ikke anført videre end

Digitized by Google

dette, at Udtrykket i Analogie med Gal. 1, 12. forudsætter som Modsætning: οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων. Virkelig maa man ogsaa sige, at den høitidelige Phrase παρέδωκα ὑμιν ὃ καὶ παρέλαβον ligefrem lader vente, at Herren selv vil blive anført som Kilde til Overleveringen. Hvor mat synes det ikke, naar der i Stedet derfor følger en ganske ubestemt Paaberaabelse paa Herrens Omgivelse? Hvorledes stemmer det frembeles med Apostelens Selvstændighed, netop der, hvor han paa høitidelig Maade optræder som Lærer, at beraabe sig paa sine Medapostle som Vidner! — Ja — maa man ikke ogsaa sige, at naar han vilde beraabe sig paa disse som Vidner, Udtrykket ἀπὸ τῶν αὐτοπτῶν da vilde have havt en langt større Kraft, end det dunkle ἀπὸ τοῦ κυρίου? Rigtignok træder os her den grammatiske Indvending imøde, at, skulde hiint være Meningen, da maatte man have ventet παρά. Men da dog oftere den specillere Betydning af παρά og ὑπο ligger indesluttet i det omfattende ἀπό, saa kan denne Indvending ingenlunde udøve nogen tvingende Magt. Hvem vilde vel holde det for troligt, at ἀπό skulde forekomme i Stedet for ὑπό selv i et Tilfælde, hvor Skribenten netop vil adskille en Sags middelbare Udledelse fra den umiddelbare? Og dog er dette Tilfældet i Jak. 1, 13. Men jeg troer heller ikke, at Apostelen uden Grund paa dette Sted har sat ἀπό. Jeg mener, at han dermed kun har villet udtrykke, at Herren er Grunden til den ἀποκάλυψις, ved hvilken han har faaet Kundskab om Indstiftelsen af Nadveren.

Rigtignok have vi ved at anføre Parallelstedet C. 15, 3 selv stillet os en Hindring i Veien. Imidlertid, hvis vi ikke feile, saa kan denne Parallel ikkun tiene til at bestyrke den af os antagne Forklaring. Man give kun Agt paa Indholdet af V. 3. Hvorledes? skulde Apostelen ogsaa for Grundlærdommen i sit κήρυγμα, at Christus er død for vore Synder, ikke have beraabt sig paa en anden Autoritet end sine Medapostles? Dette vil

Digitized by Google

Enhver erkiende for at staae i stærkeste Modsigelse mod Gal. 1, 12., og vil man desuagtet henføre den høitidelige Phrase: „jeg har overleveret Eder hvad jeg selv har modtaget," til en Meddelelse fra Apostlene, saa vilde der ikke blive Andet tilbage end at sige, at Paulus egentlig kun siger dette med Hensyn til Christi Deds Factum, og dertil knytter, hvad der er fremgaaet for ham af Apokalypsis. — Vi komme til det tredie Sted i Korintherbrevet Cap. 7, 10. Har der paa de to foregaaende Steder virkelig været Tale om en indre Aabenbaring af Herren, saa vil man allerede derfor ogsaa her tænke paa en saadan. Det bestyrkes ved en nærmere Betragtning. Refererer det 10de Vers sig til et mundtligt overleveret Udsagn af Christus, saa fremlyser det af det 25de og 40de Vers, at Paulus har henregnet alt det, som han ikke kunde attestere ved et Udsagn af Christus, kun til sine γνῶμαι, som vel have havt en høi Grad af Sandsynlighed for ham, men ikke Vished. Hvorledes vilde nu dette lade sig bringe i Harmonie dermed, at han paa andre Steder med en saa uendelig Plerophorie opstiller det, han siger, som ἐντολὴ κυρίου? Skulde dette kun være skeet i alle de Tilfælde, hvor han havde havt et Ord af Christus for sig? I saa Fald, dersom hans Plerophorie alene var grundet paa denne Basis, saa maatte der nødvendigviis forekomme mange Anførelser af Christi Ord i hans Breve. Men vi kunne ogsaa sætte det Modsatte uden for al Tvivl formedelst 1 Kor. 14, 37. Her taler han om kirkelige Indretninger, om hvilke der naturligviis aldeles intet Ord gaves fra Christus, og dog siger han, at hans Ord ere κυρίου ἐντολαί, og tilføier: „hvo som ikke vil agte dem, han gjøre det paa egen Risico." Skulde det ikke hermed være sat uden for al Tvivl, at vi ogsaa 1 Kor. 7, 10. maae tænke paa en ἐντολὴ κυρίου, som kom til Apostelen ad anden Vei end Traditionens?

Naar man forud er utilbøielig til at indrømme, at der har fundet en indre Meddelelse af Christi Ord til Apostelen Sted,

Digitized by Google

saa har dette vel ingen anden Grund end den, at naar en saadan Meddelelse af Guds Aand til Menneskene har en almindelig fornuftig Charakteer og derved tillige en vis Nødvendighed, vi da kunne tænke os den som fremtrædende i Følelsen og udviklet i Forestillingen. Jo mere derimod Meddelelsen har Tilfældighedens Charakteer, som den jo har ved et eller andet Menneskes Udsagn, desto mindre formaae vi at forestille os, hvorledes nogen Viden herom kan meddeles en Anden paa indre Maade. Ogsaa hos Propheterne have derfor Mange i den nyere Tid ene og alene villet indrømme en Forudseen af det Nødvendige. At dog ogsaa en Forudseen af det Tilfældige og i sig Ideelløse er mulig, det maatte man, om vi ogsaa see bort fra Propheternes Udsagn, alterede slutte af Christi Prophetie, som den udtaler sig i Joh. 4, 18. Marc. 14, 13. Matth. 26, 34. Som Medium herfor kunne vi anseе den ekstatiske Tilstand under Visionen. Saadanne Visioner forekomme nu ogsaa i Apostelens Liv. Christus aabenbarer sig for Apostelen i Drømme og giver ham Undervisning: Ap. G. 22, 17., om Dagen i en Ekstase, Ap. G. 23, 11 og ligeledes omtaler Apostelen 2 Kor. 12, 9. en Samtale, han har havt med Christus. Paa samme Maade havde Christus aabenbaret sig for Ananias, og meddeelt ham Forkyndelser. I andre Tilfælde, hvor der er Tale om den hellige Aands Meddelelse, er den af Gud vakte Følelse strax derpaa gaaet over i Forestillingen, som hos Evangelisten Philiphus Ap. G. 8, 29., hos Petrus Ap. G. 10, 19., hos Oldingen Simeon Luc. 2, 26., hos Paulus Ap. G. 20, 23. smign. Gal. 2, 2. Angaaende Formen for Apostelens Aabenbaringer, ville vi altsaa have at anseе Følelsen for Aabenbaringernes egentlige Arne, i hvilken først Indtrykket af Enheden med Guds Aand og Bevidstheden om Sandheden og tillige om Vished er indtraadt, som da fremdeles videre har objectiveret sig deels i Forestillinger, deels i Visioner.

Endnu staaer tilbage at tale om disse Aabenbaringsmeddelelsers Omfang. Med Hensyn til dette Spørgsmaal, som mere hører til det dogmatiske, end det exegetisk-historiske Gebeet, fatte vi os med større Kortehed. Fra Schleiermacher har den Anskuelse udbredt sig i nyere Tid, at egentlig kun de Sandheder, som virkelig kunne blive Følelsens Indhold, Læren om Synden og Forløsningen, som man siger, ere at anse som Aabenbaring hos Apostelen, men at alt Andet kun forsaavidt har havt Andeel i Sandheden og Visheden, som det staaer i umiddelbar Berørelse med hiin Kjerne. Saaledes er det unægtelig Tilfældet med den Christen, der fortrinsviis bevæger sig i Følelsen, og som alene i den indre Erfaring har Kriteriet for sin Sandhed; men at det derimod forholder sig anderledes med Apostelen, det vise tydeligt nok de paa forskjellige Steder i denne Afhandling anførte Udsagn af ham, i hvilke han til de forskjelligste Tider optræder med en ufeilbar guddommelig Lærers hele Plerophorie. Naar han, som vi have seet, henstiller Læren om Retfærdiggjørelse af Troen, om Christi Gjenkomst, om Ægteskabets Uopløselighed, Forordningerne for den korinthiske Menighed o. s. v. som Herrens Lærdomme og Aabenbaringer, naar han ganske i Almindelighed udtaler, „hvorfor ogsaa vi uden Ophør takke Gud, at, da I modtoge af os den guddommelige Prædikens Ord, optoge I det ikke som Menneskeord, men, som det da ogsaa i Sandhed er, som Guds Ord": — jeg siger, kunne vi da troe Andet, end at Alt, hvad Apostelen har lært, er blevet lært af ham i den Bevidsthed, at han foredrog guddommelig Lære? Kun med Hensyn til de Bevismidler, hvoraf han betjente sig til Understøttelse af den foredragne Sandhed, vil han, mene vi, have dømt, som i 7de Kap. i Korintherbrevet, at han gav γνώμαι, som vel havde Probabilitet, men ingen Vished.

Digitized by Google

4. Apostelens Charakteer.

Er Charakteren, το ἦθος, det Faste, sig selv Lige i et Menneskes Væsen, saa maae vi anse paa den ene Side det naturlige Anlæg, paa den anden Side Indvirkninger udenfra før at være de dannende Factorer i den. De naturlige Anlæg udtale sig i det, vi kalde Temperament, Indbegrebet af de individuelle Bestemtheder, som opstaaer ved en bestemt Organisation af det somatisk-psychiske Liv.

„Vi see i Paulus," siger Hug, „den fuldendte Choleriker." Denne Dom tiltræde vi kun halvt. I samme Maal nemlig, mene vi, som det choleriske Temperaments Eiendommeligheder findes hos den store Apostel, lader sig ogsaa det melancholskes eftervise. Dette sidste charakteriserer sig overalt derved, at det, i Stedet for at adsprede Menneskets Ydeverdenen, fører ham tilbage til hans eget Bryst Dybder; just derfor er ogsaa en, om ikke mørk, saa dog fremherskende alvorlig Anskuelse af Livet forbunden dermed; det af Verdens Mangfoldighed uforstyrrede Gemyt retter sig mod det menneskelige Livs Hovedinteresser, og saaledes vil da Spekulation — og det navnlig sædvanlig i Theosophiens Form — og Religion i Regelen findes paa det inderligste sammenknyttet med denne Gemytsretning. Den choleriske Charakteer er fortrinsviis rettet udad — ikke som Sanguinikeren, for at optage og modtage, men for at meddele, ikke for at nyde Verden og Menneskene, men for at virke paa dem og beherske dem. Den isolerede melancholske Retning har frembragt hine Helte i Gudskjærligheden, der som religiøse Mystikere i deres Cellers Eensomhed have fortæret sig selv i glødende Længsler og Lidelser, den choleriske hine Verdenshistoriens Helte, der paa dens store Skueplads have behersket og ombannet Nationer og Tidsaldere. Af begges Forening ere religiøse Reformatorer fremgaaede. Dybt maa den religiøse Reformator have skuet i sit eget Indre, sit indvortes Liv

Digitized by Google

maa han kjende; men i lige Maal maa ogsaa Trangen have grebet ham til at forskaffe det, som han i sig selv har erfaret som Sandhed, Anseelse og Indgang hos sine Brødre. De reformatoriske Charakterer i Kirkehistorien ligne hverandre, da der hos enhver af dem findes en Samvirken af begge de betegnede Retninger. Man sammenligne en Paulus, Augustin og Luther med hverandre. Det forstaaer sig, at vi her ved reformatoriske Charakterer ikke blot forstaae saadanne Mænd, som ved vedholdende Virksomhed forbigaaende have yttret nogen Indflydelse i store Kredse, men saadanne, hvis aandelige Overlegenhed endnu vedblev at virke gjennem Aarhundreder, efterat de selv havde forladt Skuepladsen.

Apostelens afgjort religiøse Tendents i Forbindelse med hiin Virkekraftens Energie, som er egen for det choleriske Temperament, erkjende vi nærmest deri, at han slutter sig til det religiøse Partie i hans Folk, der gjaldt for det bestemteste og var det strengeste, saaledes som han jo selv beraaber sig derpaa i hiint Forsvar for Agrippa, idet han siger, at han sluttede sig til ἀκριβεστάτη αἵρεσις, Ap. Gj. 26, 5., og efterat han havde grebet dette Partie, overgaaer han sine fleste Jevnaldrende i Iver. Da den fædrene Religion kommer i Fare ved de Christne, helliger han sig til det høie Raads Tjeneste for at undertrykke dem, forfølger dem først i Jerusalem, ja tvinger dem endog til at udtale Blasphemier mod den Korsfæstede, og da han end ikke her kan faae sit Raserie stillet, iler han til Damaskus Ap. Gj. 26, 10—12. Den Modsigelse, i hvilken denne Zelotisme træder til hans Lærer Gamaliels rolige Charakteer, er forekommet paafaldende; men saaledes som vi netop opfatte Apostelens Eiendommelighed, forundrer den os ikke. Den choleriske Charakteer er selvstændig, uafhængig. Turde man hos Gamaliel, som man vel rigtigere kunde sammenlignet med Erasmus, forudsætte en Staupitz'es blide indadvendte Sind,

Digitized by Google

saa vilde vi i vor Reformators Forhold til denne sin Lærer see Pauli Forhold til sin gjentage sig. Overhovedet tilbyder Luthers Liv mange Sammenligningspunkter. Saalænge han var paa Lovens Vei den samme Alvor i Kampen, som skildres i Rom. 7.; sidenefter den samme drivstige Frihed.

Betragte vi nu fremdeles Apostelen, i hvem den afgjørende Forvandling var gaaet for sig, saa finde vi hos ham Frugter af den nye Aand, som ikke vilde være opvorede paa hans naturlige Temperaments Jordbund; men den nye Aand aabenbarer sig dog ogsaa i den Form, som bestemtes ved hans naturlige Eiendommelighed. — Med dyb Indtrængen, som det lader sig vente af et Gemyt, der er vant til et indre Liv, griber han de religiøse Sandheder, som ere ham meddeelte ved ἀποκάλυψις τοῦ κυρίου. Ingen vil kunne miskjende, at der er et rigt, speculativt Gehalt i hans Breve, eller at der i denne Henseende finder en stor Forskjel Sted mellem ham og Petrus og Jakobus. Med Johannes findes der vistnok en Berøring, thi ogsaa Johannes er speculativ. Medens imidlertid hos Johannes al religiøs Indsigt trænger ud i faa Modsætninger, som rigtignok omfatte en Uendelighed — Lys og Mørke, Liv og Død, Kjærlighed og Had, Guds Børn og Djævelens Børn, at blive i Christo og være udenfor ham — saa omfatter Pauli Blik i fuldstændig Sammenhæng den „fra Verdens Begyndelse skjulte" evige, guddommelige Raadslutning, hvilken Propheterne antydede, som traadte ind i Verden i Christus, og som, siden den udfoldede sig i Verden, har kundgjort Guds mangfoldige Viisdom selv for de himmelske Aander (Rom. 16, 25, 26. Ephes. 1, 9—12. 3, 8—11). Der er i den Paulinske Læretypus nedlagt en Verdenshistoriens Philosophie. Overalt gaaer han ud fra en evig Verdensplan af Gud, i hvilken Christus er Middelpunktet og tillige Nøglen til Fortidens og Fremtidens Gaade. „Endnu før Verdens Grundvold var lagt,

Digitized by Google

ere vi udvalgte i Christo" Epheſ. 1, 4. — endnu før Adams Fald har altſaa Chriſtus været beſtemt til at være Menneſkehiſtoriens τέλος — Tidens præ udtrykker tillige et Relationens præ. Til den beſtemte af Gud udmaalte Tid, „i Tidens Fylde", er dette Hiſtoriens Midtpunkt indtraadt i Menneſkehiſtorien (Galat. 4, 4. 1 Tim. 2, 6. Tit. 1, 3). Og ſkuende fremad og tilbage angiver Paulus i Forhold til dette Hiſtoriens Midtpunkt Hedenſkabets Beſtemmelſe ſaavelſom Jødedommens (Ap. Gj. 17, 26. 27. Rom. 1. Galat. 3, 24. Rom. 7.), i Rom. 11 løfter han det Slør, ſom dækker Menneſkeſlægtens Fremtid, idet Betragtningen af de forſkjellige Folkemaſſers hele Udvikling i Tiden til Gudsriget oploſer ſig i det Udſagn V. 36.: „af ham og ved ham og til ham ere alle Ting"; — men i 1 Kor. 15. hæver hans Blik ſig ſelv ud over denne Periode til en endnu fjernere Fremtid hisſet, ſom i V. 28 ſluttes med de Ord: „hvor Gud ſkal være Alt i Alle." Ligeſom alene Paulus kjender det Udſagn, der ſammentrænger Tiden og Evigheden i tre Ord, „Af ham og ved ham og til ham ere alle Ting", ſaaledes ſtaaer netop for ham, naar han fæſter Blikket paa Verdensudviklingens Midte, den første Begyndelſe og den ſidſte Ende ſiedſe for Øie.

Desuden er hans Betragtning deri forſkjellig fra den Johanneiſke, at Modſætningerne, ſom overhovedet de enkelte Momenter, hvis Grændſer flyde i hinanden hos den ſkuende Johannes, hos ham træde mere beſtemt ſondrede ud fra hinanden, omendſkjøndt denne Skuen under Eet, ſom er eiendommelig for den dybere Tale, heller ikke mangler hos ham. Ifølge deraf er Pauli Tænken mere dialektiſk. Derfor har Paulus til alle Tider mere været de tænkende, ſom Johannes de følende Chriſtnes Yndlingsſkribent. Fremdeles er i de Paulinſke Skrifter Ilden og Kraften det Fremſtikkende; det ſamme gjælder om hans Stiil ſom om Luthers,

Digitized by Google

det er et beſtandigt Slag*). Selv i de Breve, ſom ere ſkrevne under hans Fangenſkab, hvor han bærer Lænker om ſine Hænder, hvor glødende udtaler ikke her hvert Ord hans Længſel, at Evangeliet maa faae hurtig Fremgang — og dog, hvor forſkjellig er denne glødende Iver fra Sværmerens! Det er Charakteriſtiſkt for Apoſtelen, at han midt i denne ſin glødende og brændende Iver aldrig nogenſinde mangler den klare Beſindigheds ἡγεμονικον. Hvorledes tager han ikke i ſine Taler og Breve Hensyn til de forſkjellige Forhold og Omſtændigheder? Han ſiger ſelv til Galaterne (C. 4, 20.) „at han ønſker, han var hos dem, for at kunne omſkifte ſin Røſt efter Omſtændighederne.“ — Hvor forſkjelligt taler han ikke i Jeruſalem og i Athen, til Galaterne og for Kong Agrippa og for Proconſulen Felix! Diſſe Taler mangle ſelv ikke Fiinhed, urbanitas, ſom naar han ſlutter Ap. Gj. 26, 29 med diſſe Ord: „Jeg vilde ønſke, at ikke alene Du, men Alle, ſom høre mig idag, vilde blive ſaadanne ſom jeg er, paa diſſe Lænker nær“. Hvilken Beſindighed og Fiinhed i Behandlingen af de forſkjellige Gemytstilſtande udvikler ikke det første og andet Brev til Korintherne! Viſſelig, det er tilſtrækkeligt at agte paa alt Dette, for at tilbageviſe de tomme Indfald, ſom gjøre netop den Kjendsgjerning, hvorpaa hele Omfanget i denne Mands Liv er grundet, Pauli Omvendelſeshiſtorie, til et Drømmeſyn i

*) Den første os bekjendte Dom om den paulinſke Stils Charakteer var indeholdt i Irenæi tabte Bark de hyperbatis Paulinis, hvor han ganſke rigtig angav ſammes Grund ſaaledes: propter *velocitatem* sermonum suorum et propter *impetum*, qui in ipso est, *spiritus*, adv. hær. 3, 7. Medens de Gamle i deres Dom over Kunſtværker ſjælden tage noget Hensyn paa det ſubjective Sindelag og den Stemning, hvori de ere forfattede, ſaa at diſſe mere fremſtille ſig ſom „Guddommens Gaver“, ſaa have chriſtelige Skribenter allerede tidligt Domme om de hellige Skribenters Subjectivitet, og i diſſe ligger da en, Mange af dem ubevidſt, Modſætning mod den reen paſſive Foreſtilling om Inſpirationen.

Digitized by Google

en Middagssøvn eller til en sværmerisk Vision. I Sandhed, en Paulus's Klarhed og Ydmyghed rober ikke en Visionær!

Som det tredie Grundtræk i den omvendte Paulus's Charakteerbillede maae vi endnu omtale **Kjærligheden.** Cholerikerens naturlige Charakteer vil herske — herske, om han endog maa knuse den ene Halvdeel af Menneskeheden, for at den anden kan adlyde ham; Intet er ham mere imod, end mild Skaansel af det, der er Andre eiendommeligt. Men hvor i hele Historien findes der et Exempel paa en stor kraftig Aand, der bedre har forstaaet at være Alt for Alle, end Paulus? Med hvilken indtagende Mildhed behandler han ikke Korintherne, hos hvem han dog havde saa megen Aarsag til suarere — som han selv udtrykker sig — „at komme med Svøben." Men ved Ytringer, som de i 2 Kor. 2, 5. 7. 9. 10., kunde man næsten fristes til at sige med **Erasmus**, at den omme Kjærlighed bliver til en pia vafrities og sancta adulatio, naar man ellers ikke vidste, hvilken Hengivenhed og Ydmyghed der er mulig for et af Christi Kjærlighed i Sandhed blodgjort Gemyt. Saaledes kunde vi ogsaa gjennemgaae Brevet til Philemon, og næsten i hvert Ord og hver Sætning eftervise den omme Finhed hos hiin Kjærlighed, som den hellige Mand selv skildrer med disse Ord: οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς. Naar kun Den er i Sandhed stor, der ogsaa kan blive liden, saa gives der intet større Skuespil, end at see en **Luther** efter alle Detonationer mod Keiser og Pave blive til Barn i Brevet til sin lille Hans. Og dertil, troe vi sikkert, vilde ogsaa en Paulus have været i Stand. Idetmindste er det Indtryk hermed beslægtet, som Læsningen af Brevet til Philemon gior ovenpaa Brevet til Romerne eller Talen i Athen. — Hvorledes har han ikke ogsaa aabenbaret denne Kjærlighed ei blot i Ord, men ikke mindre i Gjerning, naar vi see, hvorledes han, der hele Dagen igjennem som Apostel har trættet sig med Præ-

Digitized by Google

diken, om Natten forretter Haandarbeide, blot for ikke at falde Menighederne besværlig. Kjærligheden er ydmyg, thi den retter sig efter Andre og heri ligger en Underordnelse. Hvor ydmyg er Apostelen ligeoverfor sin Gud, hvor ydmyg ligeoverfor sine Brødre! Men paa den anden Side, hvor langt fra hiin hykleriske Ydmyghed, som heller ikke der, hvor det gjælder, forsvarer det, som Gud har givet, just fordi Gud har givet det! Luther har mange Svagheder, men hvad der fremfor Alt gjør ham stor, er hans Ydmyghed! Deri tør vi sammenligne ham med Paulus. De Steder, hvor hiin Apostelens uhyklede Ydmyghed, som ogsaa de, hvori Bevidstheden om det, som Gud har givet ham, udtaler sig, ere saa store, at de ere et sandt Studium værd. Man sammenligne i Særdeleshed 1 Kor. 9, 15—22. 2 Kor. 10, 23. 1 Tim. 1, 13. 14. 15. 1 Thess. 2, 9—12. Ap. G. 20, 32—35. Rom. 1, 12. 15, 14. 15.

5) Sproget.

Hvad Charakteren i Apostelens Sprog angaaer, da bliver det sædvanligen anerkjendt, at han har været det græske Idiom langt mægtigere, end hans Medapostle. Men een Ting er dog herved paafaldende, nemlig, at Forskjellen mellem ham, der henlevede sin Barndom i en græsk Stad og udentvivl talte Græsk fra Barndommen af, og hans Embedsfæller, der enten slet ikke eller dog først som Apostle ere komne udenfor Palæstinas Grændser, ikke er langt betydeligere. Ganske uden Hensyn til Periodologien finde vi endog grammatiske Feil hos ham, Barbarismer Gal. 4, 17., 1 Kor. 4, 6. (hvor Conj. er dannet urigtigt) τὸ ζῆλος efter Lachm. 2 Kor. 9, 2 o. a. Solecismer Rom. 4, 12. 9, 6. (?) 2 Kor. 6, 4. 1 Tim. 5, 13. o. a. Skulde man ikke vente af Paulus, at han var ligesaa færdig i Sproget, som f. Ex. Forfatteren til Hebræerbrevet? Rigtignok turde man ikke vente en fuldkommen ἀκρίβεια i Brugen af det Græske af nogen Israe-

Digitized by Google

lit, om han end nok saa længe havde nydt Omgang med Hellenere, i alt Fald kun med Undtagelse af nogle litterært dannede Alexandrinere; men skulde man dog ikke troe, at Paulus idetmindste betydeligt maatte overgaae en Jakob, der, som det synes, aldrig er kommet ud over Palæstinas Grændser? To Ting følger, som det synes os, med temmelig Sikkerhed af denne Sammenligning. For det første, hvad navnlig Jacob angaaer — i mindre Grad ogsaa Johannes, Petrus — at vi maae give Slip paa den almindeligt herskende Mening, at der af Palæstinensere aldrig eller næsten aldrig er bleven talt Græsk. Thi bliver man staaende fast ved denne Anskuelse, som forresten ogsaa ellers kan bevises at være falsk, saa maa man tilsidst, i Modsigelse mod hele den christelige Oldtid, komme til den Slutning, at ingen af de os bekjendte Jakob'er er Forfatter til Brevet, der bærer dette Navn — hvilket nyligt er blevet paastaaet selv af en saa besindig Kritiker som Schott, idet han navnlig støtter sig til den fra Sproget hentede Grund. For det andet, hvad Paulus angaaer, da maa man antage, at det Mangelfulde i hans græske Stiil ikke saameget har havt sin Grund i Mangel paa Evne til at skrive bedre, som i en vis incuria. At han har vidst med Færdighed at betjene sig af det græske Idiom, hvor det var ham om at gjøre, derfor kunde vi ogsaa føre det mest slaaende Bevis, hvis Brevet til Hebræerne skulde være forfattet af ham, eller hvis man vil tillade os at beraabe os paa hine Taler i den sidste Deel af Apostelhistorien, som maaskee udmærke sig fremfor ethvert andet Afsnit i det Nye Testamente ved Elegants i det græske Udtryk. Vi lægge imidlertid ikke Skjul paa det Mislige i dette Bevis. Sæt endog, at der ikke var nogen anden Grund, som forbød os at tilskrive Hedningeapostelen Hebræerbrevet, hvad skulde man vel kunne anføre til at forklare, hvorfor Apostelen, som til de æsthetisk dannede Korinthier skriver i sit sædvanlige Sprog, skulde have gjort sig særlig Flid for at betjene sig af et elegantere Idiom i et Brev til palæstinensiske Christne? Naar Brugen af det chaldæiske

Digitized by Google

Idiom er Palæstinenserne i den Grad behageligt, at en tumultuerende Folkehob bliver roligere, da den hører Paulus tale i dette (Ap. G. 22, 2.), hvorledes skulde da ikke Apostelen, som i alt Tilladeligt saa gjerne vil være Alt for Alle, netop i et Brev til en palæstinensisk Menighed have foretrukket det chaldæiske Landssprog? Det er hidtil ikke lykkedes Forsvarerne af den paulinske Affatteise af Hebræerbrevet at rydde denne Betænkelighed af Veien. De formaae kun at vise dette, at et græsk Brev ogsaa kunde forstaaes af en palæstinensisk Menighed, — vistnok, men dermed er Valget af det græske Sprog endnu ikke retfærdiggjort hos en Skribent, som ligeledes var Landets Sprog mægtig. Det Argument, som er hentet fra Talerne i Apostlenes Gjerninger, vilde unægtelig have en større Beviskraft i sig, saafremt vi kun vare visse paa, at de Taler, som ere indflettede i hiint Værk, og navnlig Petri og Pauli, kunde ansees for ordrette, troe Relationer. Det forekommer os paafaldende og mærkeligt, at de Taler, som findes i den første Deel af Apostlenes Gjerninger, og det ikke blot Peters, men ogsaa Pauli (smlgn. Cap. 13.), saa paafaldende mere have en hebraiserende Colorit ved sig, end de i den sidste Deel, og vi see os nødsagede til at forklare dette Phænomen deraf, at hine Taler ere blevne Lucas skriftlig overleverede, da han ikke selv har været tilstede, medens disse, af hvilke han selv har været Tilhører, ere blevne reproducerede af ham med Frihed; og for dette Antagende taler ogsaa deres Overeensstemmelse med Lucas's Diction. Er denne Anskuelse rigtig, da bortfalder ogsaa Beraabelsen paa Pauli Taler i Apostlenes Gjerninger. Omendskjønt vi nu gjøre Afkald paa disse directe Beviser, saa troe vi dog at turde antage, at Paulus kunde skrive renere Græsk der, hvor det var ham om at gjøre, og vi holde den Dom for yderst træffende, som **Michaelis** udtaler i sin Indledning 4de Udgave 1ste Deel, S. 117: „Fra alle disse (øvrige af det Nye Testamentes) Skribenter er Paulus forskjellig, der er Hebraismer og Skjødesløsheder nok

Digitized by Google

hos ham, men ikke det korte Versartige, som er det hebraiske Sprog egent, derimod i det Hele mere græsk Vending, kun noget skjødeløs, saaledes som En skriver, der forstaaer Sproget, uden i mindste Maade at anvende nogen Flid paa sin Skrivemaade, og som blot tænker paa Sagen, henreven af sin Rigdom paa Tanker eller af Affect, undertiden ogsaa af Genie. Man seer, at de bedste græske Udtryk staae ham lige saa fuldt til Tjeneste som Hebraismerne, og de afveksle, eftersom det Ene eller Andet først falder ham ind. Han har det Græske i sin Magt lige til den meest levende og fineste Satire, kun skyer han aldrig den indskydende Hebraisme, og gjør aldeles ikke Fordring paa at skrive skjønt eller reent."

Naar paa den ene Side den mere græske Kolorit hos Paulus er opstaaet mere uvilkaarligt, forsaavidtsom nemlig det dialektiske Foredrag ganske naturligt gjorde Sproget mere periodologisk*), saa er paa den anden Side Mangel paa periodologisk Dannelse ikke saameget Frugten af nogen Mangel paa Sprogkundskab, som

*) Herom gjør Lücke i den 2den Udg. af hans Kommentar til Johannes 1. S. 129. meget rigtige Bemærkninger. Jeg udhæver her Stedet, fordi det tillige udtaler den ovenfor meddeelte Anskuelse om Forholdet mellem Johannes og Paulus: „Hvad navnlig Paulus angaaer, saa ligger der i begge Skribenters Individualitet en Hovedforskjel. Ligesom Paulus tænker mere dialektisk, syllogistisk, og derhos i sine Breve didaktisk udvikler Evangeliets Lærestof, saaledes skriver han ogsaa mere periodisk; men med det Periodiske og Dialektiske fremtræder ogsaa den græske Sprogcharakteer bestemtere. Johannes er næsten det Modsatte heraf. Ligesom han i sin Maade er mere sammenfattende end udviklende, mere tilbøielig til det, man kalder Aandens Anskuelse, end til dialektisk Udvikling, saaledes er ogsaa hans Skrivemaade i hans Breve saavelsom i hans Evangelium, hvor desuden det historiske Stof gjør nogen Forskjel, mere simpel, stillende ved Siden af hinanden, man kunde næsten sige paralleliserende. Derved træder ogsaa det hebraiske Element saavel i Fremstillingen som i Sproget mere frem og bliver idetmindste indvortes herskende."

Digitized by Google

af Apostelens tidligere skildrede Charakteer. Der kan vistnok ikke findes et mere passende Billede saavel for hans Tænken som for hans Stil, end Floden, hvor den ene Bølge ruller over den anden; det hyppige οὐ μόνον δέ og μᾶλλον δὲ er Bølgeslaget (Rom. 5, 3. 11. 8, 23 og 34. 10, 14 og 15.). Man lægge blot Mærke til strax i Begyndelsen af Romerbrevet, hvorledes han aldrig tilfredsstiller sig selv, og tilføier Bibestemmelser til hver Hovedterminus; meest charakteristisk er som bekjendt i denne Henseende det første Kapitel af Brevet til Ephesierne. Hvor Tanke fortrænger Tanke, den ene Følelse den anden, der ere ogsaa regelmæssige Parentheser, saaledes som der findes i Hebræerbrevet, — Resultatet af rolig Reflexion — ikke let tænkelige; der opstaae Anakoluthier (Rom. 2, 17. 21. 5, 12. 15. 9, 23.) oratio variata (Rom. 12, 1 og 2.), Aposiopesis (Rom. 7, 25), Breviloquents (Rom. 10, 19. 11, 18. 22. 28. 2 Kor. 6, 13). Den glødende Aand giver sig ogsaa tilkjende i de hyppige Composita med ὑπέρ, ὑπερλίαν, ὑπερνικάω, ὑπερπερισσεύω, ὑπερπλεονάζω, i det tidtgjentagne πᾶς (Kol. 1, 9—11. 28.) og andet Lignende. Vi kunne neppe anse det for muligt, at Apostelen skulde have brugt saa rolige og affektløse Vendinger, som Hebræerbrevet overalt har dem (f. Ex. Hebr. 6, 1—3. 11, 32.). Selv under Lucas Gevandt skinner i hans Taler i Apostlenes Gjerninger hans Sprogs kraftige Bygning igjennem.

At den græske Sprogskat uagtet alle hans mange Hebraismer dog i et ikke ringe Maal har staaet ham til Raade, derom vidner den store Mangfoldighed af Partikler, den sindrige Vexlen med Præpositionerne, som han i Sandhed forstaaer at behandle som dem, der bære Tanken, den rige Brug af Synonymer, den store Afvexling i Udtrykket ved en og samme Gjenstand, Brugen af sjeldnere og for en Deel selvdannede Ord, de rigelige Participialconstructioner, men fremfor Alt den rige Fylde af Paronomasier i alle deres Former: **Antanaklasis, Parechesis, Annominatio.**

Digitized by Google

Naar man ikke udtrykkeligt fæster Øiet derpaa, vil man ikke let foreſtille ſig, at Brugen af denne Figur er ſaa hoppig. Men for at kunne anvende den aandrigt og med Frihed, maa man ogſaa nødvendigviis med Frihed kunne bruge Sprogmidlerne. Man ſammenligne de euphoniſke Paronomaſier 1 Tim. 3, 16. ἐφανερώθη — ἐδικαιώθη, Eph. 3, 6. συγκληρονόμα καὶ σύσσωμα καὶ συμμέτοχα, 2 Kor. 8, 22. ἐν πολλοῖς πολλάκις σπουδαῖον, 9, 8. ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχητε. Rom. 1, 29 og 31. πορνεία, πονηρία — φθόνου, φόνου — ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους, ἀστόργους, ἀσπόνδους Cap. 12, 3. φρονεῖν — σωφρονεῖν o. ſ. fr., men fornemmelig hine talrige Exempler, hvor den lige Klang af Ordene tillige bliver høiſt betydningsfuld derved, at disſe enten udtrykke den ſamme eller en modſat Mening, ſom i Brevet til Romerne 1, 17. ἐκ πίστεως εἰς πίστιν, v. 20. τα ἀόρατα τοῦ θεοῦ καθορᾶται. V. 28. καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν — παρέδωκεν αὐτοὺς εἰς ἀδόκιμον νοῦν, fremdeles 2, 1. 4, 15. 15, 16 og 19. den hoppigt gjentagne Brug af νόμος i Rom. 3, 27. 7, 23. 8, 2., hvortil endnu kunde føies talrige Exempler fra de øvrige Breve. Herder ſiger om denne Figur: „Selv i Philoſophien ere ſlige lykkelige Udtryk af ſtort Værd og Eftertryk; de hæfte den bemærkede Forſkjellighed eller Lighed ogſaa ved den blotte Ordlyd i Sjælen.“ Dog bør man paa ingen Maade drage den Slutning af Pauli hoppige Brug af ſaadanne Ordſpil, at Reflexionen hos ham dog har havt Herredømme over Affekten, ſom Leſſing ſiger, at naar Vittigheden indtræder, er det Tegn paa, at Affekten er ſtillet. Men dette er dog kun Tilfældet der, hvor Vittigheden ſynes ſøgt. Men ſaadanne ſøgte Former af Paronomaſier ſom „ἐπαναστροφαί og ἀναγραμματισμοί“, findes ikke hos Apoſtelen. Man veed jo vel, at f. Ex. Sarkasmen netop bryder frem hos aandrige Mænd i de Momenter, naar de ere i den hæftigſte Affekt, ſom hos Paulus Philipp. 3, 2. κατατομή — περιτομή og 1 Tim.

Digitized by Google

6, 5. παραδιατριβάς — διατριβαί. Og paa den anden Side frembringes der ogsaa Ordspil, naar Hjertet er bevæget af den ømmeste Kjærlighed, som f. Ex. det med Ὀνήσιμος Philem. V. 10. τὸν ποτέ σου ἄχρηστον, νυνὶ δὲ σοὶ καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον, eller det fortræffelige dictum i Rom. 13, 8: „Bliver Ingen Noget skyldige, undtagen i Kjærlighed."

Theorie

af

den christelige Cultus.

Af

Fr. Ehrenfeuchter.*

1840.

I Overbeviisning om Betydenheden af den religiøse Cultus, som den ydre Fremstilling af det indre religiøse Liv, som et nødvendigt Livselement for Menneskeheden, — om Vigtigheden af hensigtsmæssige og udtrykkefulde Former for den, — saavelsom om Nødvendigheden af videnskabeligt at begrunde og udvikle hvad der hermed staaer i Forbindelse, især i vor Tid og i den protestantiske Kirke, hvor Cultusformernes Bestemmelse ikke bør være afhængig af ydre Vilkaarlighed, men af indre Sandhed, af theologiske Principer, har Forfatteren af det ovenfor nævnte udførlige og grundige Skrift søgt at løse den Opgave, som dets Titel angiver*). Efter de indledende Betragtninger af Cultus med Hensyn til dens Oprindelse, som udviklet af Religionens Væsen, som Religionens menneskelige Form, og dens Forhold til de forskiellige Religioner — Hedenskab eller Naturreligion, Jødedom, Christendom, — til de forskjellige Nationaliteter og Confessioner, handler Skriftets Hoveddeel A) om Cultus, forsaavidt der i den ligger en Relation af Gud til Mennesket: 1) Cultus som guddommelig Institution: deels som Udtryk af guddommelig Aabenbaring, fremstillende Ideerne af det Værende, af Aanden og af Kjærligheden, efter de forskjellige Maader at opfatte Gud paa; deels som Udtryk af guddommelig Indvielse, beroende paa den guddommelige Kjærligheds persondannende Kraft, hvorfor Cultus væsentlig udtrykker en Modtagen af det guddommelige Liv, og Menneskets hele Personlighed

---

*) Omtrent samtidigt hermed udkom et Skrift af lignende Tendents af Vetter, s. Bogfortegnelsen til dette Tidsskrift for 1840 S. 7.

Digitized by Google

er optaget i den; deels som ydre Fremtraden af Troen; 2) Cultus som Andagt. B) om Cultus, forsaavidt der i den ligger en Relation af Menneſket til Gud (derunder: 1) om Kunſtens Forhold til Cultus overhovedet, om religiös og profan Kunſt, hiin som ophöiet, indertig, ideal Kunſt; 2) om de enkelte Cultuskunſter). C) om Cultus, forſaavidt begge hine Relationer, Guds til Menneſket og Menneſkets til Gud, forene ſig i den; hvilket navnligen ſker i den hellige Nadvere, ſom er den objective Tilværelſes Eenhed med den menneſkelige Stemning, i hvilken Guds Menneſkevorden bliver individuel for Enhver, og i og ved hvilken derfor Gudstjeneſten har ſin Fuldendelſe. — De her meddeelte Afſnit ere tagne af den anden Hovedafdeling.

Om de enkelte til Cultus henhörende Kunſter.

Indledning.

De enkelte Kunſtformer udledes af Menighedens Væſen.

Saaſnart Kunſten anerkjendes ikke ſom Grunden til, men ſom Organet for Tilbedelſen, ikke ſom det Formede, men ſom det Formende og Talende, følger ovenſtaaende Sætning nödvendigvis af ſig ſelv. Den overſte Inddelingsgrund for den religiöſe Kunſt bliver Aanden og Sandheden, ſaaledes ſom begge fremſtille ſig i Menigheden, ligeſom Menneſket ſelv i ſine dybere og hellige Forhold er det egentlige Materiale for en ſaadan Kunſt. De enkelte Bevægelſer blive, gjennemglödede af Andagtens Aande, til ubevidſte Kunſtfremſtillinger, idet de uden noget beſtemt Øiemed ledes i en udadgaaende Retning. Den bedende Sjæl er her den egentlige Kunſtnerinde; idet den concentrerer ſine inderſte Kræfter, udgyder dens oprindeligt dannende Kraft ſig igjennem Legemets Lemmer og ſtemmer de enkelte Dele til deres oprindelige Harmonie. Hændernes Folden, hvori altid Livets indre Ro og ſammenholdende Eenhed udpræger ſig; Øiets aabnede Blik, Øiet ſom det hele Anſigts Liv, i hvilket Det afſpeiler ſig, ſom gaaer ud over alt Synligt; Knæfald ſom det Ophöiedes umiddelbare Virkning

Digitized by Google

paa Menneskets: alt Dette er ikke Kunstfremstillinger i Ordets strengere Betydning, men, hvor inderligt det endog er beslægtet med disse, er det dog umiddelbare og nødvendige Udtryk af Andagten. Hovedgrunden, hvorfor Inddelingsprincipet ikke kan udledes af Kunstens Væsen, bliver altid den, at der ved den offentlige Cultus ikke handles om noget allerede Fuldendt og Tilblevet, men om den eiendommeligt bevægede Overgang fra det Oprindelige til det Vordende. Derfor kunne ogsaa Analogier, som hentes fra Poesien, at f. Ex. det Lyriske svarer til Sangen, det Episke til Prædikenen, det Dramatiske til Agenden, kun paa en underordnet Maade anvendes paa den offentlige Gudsdyrkelses Væsen. Menighedens Forhold til den religiøse Kunst bliver nu i Særdeleshed klart ved Erkjendelsen af det Forhold, hvori Kunsten staaer til Publikum. Publikum er den ubestemte Fleerhed af Mennesker, der ligesaa ubestemt samler sig til Eenhed; det er en Almeenhed, som mere ved et formelt end ved et materielt Princip forbindes til Eenhed. Det er den blotte Modtagelighedslegemliggjorte Tilværelse; Livet i sin Mangfoldighed tilhører det, uden at det frembyder nogen affondret, eiendommelig Side. Det er en Mangfoldighed af Interesser, som her tilfredsstilles paa den Maade, at enhver Enkelt udtager af det Almindelige, hvad der svarer til hans Natur. Der, hvor Publikum viser sig i sin fuldkomneste Skikkelse, staaer det i Modsætning til Kunstneren, ikke til Kunstværket, som meget mere er det forbindende Mellemled. Kunstnerens indre Trang, hvoraf hans Værk udvikler sig, den hele levende Bevægelse, som gjennemtrængte ham ved Værkets Frembringelse, kommer til Ro i Publikum, for hvem Kunstværket bliver et Fælledsgods. Ligesom nu i Cultus Kunstnerens Betydning træder tilbage, saaledes maa Publikums Væsen i den tabe sin egentlige Betydning. Jo mere aandeligt det Princip er, som forbinder Mængden, og jo inderligere det nærmer sig det Guddommelige, desto mere forvandles denne Mængde til et Samfund, til Menighed.

Digitized by Google

Menigheden er ligesom et System af de guddommelige Naadegaver, som en levende Orden af de guddommelige Kræfter, der ere gaaede over i det menneskelige Gebeet. Saaledes opstaaer ogsaa en fælleds Dannen og Formen; de enkelte Kunster, som høre til Cultus, ere sammenknyttede ved en indre, organisk Sammenhæng. De trædе da ikke egentlig hjælpende hen til Menighedens Væsen, men idet Menigheden overhovedet opstaaer paa en menneskelig Uddannelses Grundvold, som allerede har naaet et vist Udviklingstrin, udfolde Kunsterne sig af den som det ordnede Udtryk af dens inderste Virksomhed. Opfatter man nu overhovedet Kunsten som de endelige Tings Forklarelse og begrunder derefter dens Inddeling paa Stoffernes Forskjellighed, idet den behandler hvert enkelt af disse efter deres Natur og hæver dets for den tilfældige Tilværelse til en skjøn, individuel Nødvendighed: saa stemmer denne Betragtningsmaade særdeles passende med Menighedens Væsen, da denne ligeledes er en Tilintetgjørelse af Menneskets blot stofagtige Tilværelse. Deraf bliver det tillige forklarligt, hvorfor den Fordring maa gjøres til Cultuskunsten fremfor til alle andre Kunster, at den bør være fuldendt; men fuldendt er den, naar Skjønheden gaaer op i Sandheden, naar Formen saaledes udtrykker Væsenet, at Bevidstheden om Formen som saadan slet ikke opstiger i den Tilbedendes Tanke. Denne Fordring fremgaaer visselig allerede af Kunstens Væsen, da denne jo er den fuldendende, forklarende Magt over Tingene, som afforer deres ydre Fremtrædelse Tilfældighedens Forgjængelighed og forer den tilbage til Grundbilledet; naar overalt, saa især for Kunsten, gjælder Foragt for alt det Middelmaadige, som er en Existents imellem Væren og Ikkeværen. Dog er denne Fuldkommenhed ved Cultuskunsten forskjellig fra Fuldendtheden i den frie Kunst. Her er det det Fortryllende ved Formen, som fængsler Sandserne, ja endog afforer Individet dets egen Personlighed og binder denne fast til Kunstbilledet; men saa nødvendig denne Fordring paa

Digitized by Google

Fuldkommenhed er, saa vanskelig er den at opfylde; den fordrer, at det Høieste i Mennesket skal indvies og helliges dertil. Netop dette er det Vanskelige ved Cultus, at den Deeltagende bliver opfordret til i Gudsdyrkelsens enkelte Fremtrædelsesformer at skue det Fuldendte og at lade sig opløfte ved det Fuldendte, endog hvor dette intetsteds er synligt.

Menighedens Idee fordrer som nødvendige Cultuskunster disse tre:

Architektur, Musik og Ordets Kunst.

Menighedens Idee falder aldeles sammen med Christendommens Kraft til at udbrede sig som Verdensreligion; thi Begrebet af denne er jo ikke udelukkende geographisk og politisk, men fremfor Alt et ideelt Begreb, som betegner den Kraft, hvormed Christendommen omfatter det hele Menneske i dets dybeste Inderlighed og i Omfanget af dets hele Livskreds. Heri ligger den første gjennemgribende Fordring, at vælge saadanne Kunster for den offentlige Gudsdyrkelse, som trænge ind i Verdens inderste Dybder og have deres Rod i Tilværelsens evige Grundlag. Plato, som i den Eenhed af poetisk og sædelig Kraft, der fandtes hos ham, i sine Bestemmelser angaaende Kunsten forudahnende har udtalt Modsætningen imellem den religiøse og den frie Kunst, udpeger derfor kun saadanne Kunster som ægte, der hvile paa Indsigt og Erkjendelse, hvis Basis er Maalekunst og Regnekunst. Men efterdi i Menigheden ogsaa Individet er trængt igjennem til sin fuldstændige Ret, saa opstaaer den anden Fordring til Cultuskunsterne, tillige at aabne Gemyttets indre Dybder og at lade de der indesluttede Toner komme til at lyde. Det Vidunderlige i al Religion, der skjuler dens dybeste Hemmelighed, ligesom det indeholder den største Vanskelighed i Henseende til dens Erkjendelse og den rigeste Kilde til Misforstaaelser af den, nemlig den første, oprindelige Værens Eenhed med Følelsens umiddelbare Liv, — eller

Digitized by Google

egentligt, den oprindelige Værens Forvandling til Følelsens rige, umiddelbare Nærværelse, — dette Vidunderlige maa tale levende ud af Cultuskunsterne, naar disse skulle være Religionens sande Legemliggjørelse. Naar derfor de religiøse Former udspringe af det Almindeliges Jordbund, saa menes ikke dermed, at de af den Grund ere almindelige, fordi de med eet Slag skulde bringe alt det Forhaandenværende ind under een Regel; de ere ikke almindelige fordi de fremstille Former, som grændse til videnskabelige Formler; men de ere ligesaalidet blot individuelle Former, der ere fremgaaede af en enkelt Fornødenhed og fastholde enkelte forsvindende Øieblikke. Tvertimod, idet de ere almindelige, ere de tillige individuelle. Deri ligger jo netop Christendommens nervus, at den er det Samme for den Enkelte, som for det Hele; at den er den Enkeltes indre besjælende Livskraft, saavelsom Aabenbarelsen af den meest almene Lov for Alt hvad der er og vorder. Dersom Kunsten var umiddelbart sammenknyttet med Religionen, saa maatte ogsaa alle de enkelte Kunster, hvori Kunsten virkeliggjør sig, optages i Indbegrebet af Cultus. Spørge vi nu om, hvilke Kunster der høre hertil, saa er dette ikke vanskeligt at erkjende, saasnart man fastholder de Bestemmelser, i hvilke Andagtens Væsen erkjendes, Bestemmelserne af det Ophøiede, det Inderlige og den ideale Virksomhed. De Kunster, som give disse Bestemmelser Liv og Skikkelse, ere Architekturen, Musiken og Ordets Kunst. I disse Kunster griber ogsaa Menighedens Forhold til det Folkelige ind. Ligesom nemlig Folkeeiendommeligheden meest betegnende udpræger sig i Architekturen, men i Musiken, ihvorvel endnu synlig, allerede er i Aftagende: saaledes forsvinder den næsten aldeles i Talen og omslynger Menigheden med et aandeligt Baand, alene medieret ved den folkelige Sprogeiendommelighed. Cultus er vistnok først der fuldkommen, hvor disse Kunster virke tilsammen; men det fuldstændige Begreb af Menigheden ligger til Grund for hver enkelt af dem; Vexelforholdet mellem det Almindelige og det In-

Digitized by Google

dividuelle, som betinger Menigheden, gjentager og afspeiler i Architekturen mere det Almindelige, i Musiken mere det Individuelle, hvorimod begge Dele gjennemtrænge hinanden i Ordet. Eftersom nu tillige den offentlige Cultus væsentligt er Andagtens Sprog, saa vil de enkelte Kunstformers Forhold til Andagtens Elementer let komme til Syne; hvad der i denne er blevet os klart som Mysterium, som foregaaet i det Indre, som den følelsesfulde Bevidsthed om Forsoning, det træder os i hine Kunstformer imøde som det, der har vundet Skikkelse, medieret ved levende Anskuelse af det Ophøiede, det Inderlige og det Ideale.

Om den kirkelige Bygningskunst.

Den kirkelige Bygningskunst fremstiller det Objective i Andagten; den er det plastiske Billede af Menigheden.

Den umiddelbare Betragtning synes ikke at turde sætte Architekturen som den første blandt de religiøse Kunster, men derimod Musiken, som Andagtens umiddelbare, lydeligt fremtraadte Tone. Men den religiøse Følelse, som udtaler sig i Musiken, kan, naar den ikke vil forvilde sig ind paa det Sentimentales Gebeet, ikke undvære en Gjenstand, til hvilken den refererer sig, eller hvoraf den bliver sat i Bevægelse. Den tygelige Følsomhed er just en Maade at føle paa, der ikke har nogen objektiv Grund. Derfor maa i Udviklingen af de enkelte Kunster, som høre til Cultus, den Kunst staae foran, hvori det Objective, det Totale fremstiller sig, af hvilket den enkelte Følelse udvikles, ligesom ogsaa Menighedens Kraft naaer ud over hvert enkelt Medlem i samme. Hvor nu det Objektive danner sig et Billede i synlig Fremstilling, pleier det altid at gestalte sig som Noget, der fremtræder i Rummet; det er det Plastiske, hvori det aabenbarer sig for det menneskelige Blik, ligesom det paa Poesiens Gebeet afspeiler sig i det episke Digts plastiske Ro. Saaledes finder ogsaa Religionen først sit objektive Udtryk i det med det plastiske Kunstværk udfyldte

Digitized by Google

Rum. I de Religionsformer, hvori det Symboliske er det fremherskende Element, bliver da navnligen Stedets Hellighed en Kilde til mange enkelte Steder for Cultus. Fornemmeligen virker her den concentrerende Kraft, som ligger i Religionen. Den indre Concentration bliver til ydre Afsondring, fastholdt i symbolisk Anskuelse. Den forchristelige Tids Eiendommelighed, som lader Stoffet virke paa Aanden, udpræger sig altsaa ogsaa heri. Deraf de bestemte Nationalhelligdomme. Hermed hænger hiin anden Eiendommelighed hos de Gamle nøie sammen, at ligesom enhver enkelt Anskuelse frembragte sit enkelte, eiendommelige Udtryk, saaledes erholdt de forskjellige Guddomme forskjellige for dem egnede Templer. Indenfor Christendommens Enemærker kan der ikke være Tale om en Nationalhelligdom, efterdi ved Sammenknytning af de Ideer, som gaae ud paa det Rumlige og Nationale, ikkun det Objektive lader sig forene med det Objektive, hvoraf der ikke kan fremkomme Andet end det Symboliske. Den christelige Cultus fordrer, at det Lokale ikke udøver nogen væsentlig Indflydelse paa den Idees Væsen, som udtrykkes i Bygningen, og at de Skranker, som binde Menneskets til et bestemt Sted, gaae op i den friere Anskuelse af et almeent Liv. Ogsaa dette blev allerede ahnet i ældre Tider og symboliseret derved, at Templet blev betragtet som Afbillede af det hele Universum. Templerne vare ikke Fostre af en blot udvortes, overfladisk Anskuelse, som i dem ikkun saae Omsorgen for de nødvendige Fornødenheder for Sammenkomster; denne Fornødenhed var ikkun det Hylster, hvoraf Ideen mere eller mindre bevidst udviklede sig Architekturen er overhovedet den Kunst, ved hvilken Forklarelsen af det Jordiske, af Trangen til at naae Friheden og Ideen i selve sin Vorden bliver synlig.

Men det Objektive faaer ikke alene sit Udtryk i Rummet og i det Plastiske, — her formaaer det meget mere næsten altid kun at vinde et symbolisk Liv — men i Aandens Rige hæver det sig som Videnskab. Overgangen fra det Symboliske til det Videnska-

Digitized by Google

lige danner Læren om Tallene; men netop denne aabenbarer sig allermeest i den hellige Architektur; dennes herligste Frembringelser hvile paa de dybeste videnskabelige Sætninger. Architekturen er det levende Beviis for, at i den religiøse Kunst det Ideelle, det Videnskabelige er det overveiende. Kunsten synes ikkun at forandre Lidet ved det Givne, blot at afslibe det reent Tilfældige og det Fraſtødende, paa det at den frembragte Skikkelse kan tale for sig selv; men disse Forandringer, hvilke det lykkes at vinde en saa stor Seier over det blot Materielle, grunde sig mere paa videnskabelige Beregninger, paa geometriske Forhold, end paa Kunstens frie Trylleri. Disse geometriske Forhold, som skinne igjennem de architektoniske Former, udspringe vel af de indre Forhold, som ere indprægede den menneskelige Tilværelse i Relation til det Jordiske. Dette Videnskabelige i den kirkelige Architektur gaaer nu vistnok over i Kunsten, fordi det stræber at fremstille i synlig Skikkelse det Ubetingede og de evige Grundforhold, som strække sig ned i Tilværelsens Dybder. Hvad der altsaa gior Architekturen dens Plads iblandt de skjønne Kunster stridig, det gjør den ikke blot passende for den religiøse Kunst, men den er i selve sin Oprindelse en religiøs Kunst. Men saa inderligt er denne Kunst sammensmeltet med Videnskaben, at man kan sige, at man bygger paa en i Sandhed architektonisk Maade ikke blot efter Tanken, men ogsaa med Tankerne, idet f. Ex. Materien allerede bliver overvundet ved de nøiagtigste Beregninger over Forholdet mellem Kraft og Byrde. Dette videnskabelige Moment har ogsaa gjort sig gjældende inden i Templet i mange Slags Emblemer og mathematiske Figurer, Kugler, Tærninger, Pyramider og Triangler. Architekturen er derfor et Billede paa Religionen, forsaavidt navnligen det Tankemæssige har hjemme i denne. Derfor er den Videnskab, som udvikler sig af Religionen, et Correlat til Architekturen. (Scholasticismen og Middelalderens Bygningskunst staae idetmindste i et indre Forhold). Men ogsaa Religionens eiendommelige Følelser

Digitized by Google

legemliggjøre sig i det architektoniske Billede, om de end ikke udpræge sig deri paa den for dem meest eiendommelige Maade, og stadfæste derved den Lov, der saagodtsom er den afgjørende i Theorien om Cultus, at den ægte Følelse ikkun er det flydende Objektive, det Objektive ikkun den stivnede Følelse, saa at begge Dele ikkun ere de forskjellige Aabenbarelser af Et og det Samme. Den Tendents til Gjentagelse eller Gjenfrembringelse af et Første og Oprindeligt efter en mindre Maalestok, til Gjennemførelse af een Stemning eller en Tanke gjennem de forskjelligste Stadier; den Tendents til Fremadskriden, hvori der dog tillige stedse boer en uovervindelig Trang til at vende tilbage til Centralpunktet: alle disse charakteristiske Træk, der saa ganske egentligt betegne Fromhedens inderste Liv, træde os imøde i Architekturen i legemlig Skikkelse*); de tiltale os ikke mindre i Musikens Toner.

I den kirkelige Architekturs Historie danner den Tid et Vendepunkt, da Menighedens Idee traadte mere levende ind i Bevidstheden. Den religiøse Idee havde hidindtil mere arbeidet i det ydre, objektive Stof; Gemyttets evige Rørelser, dets levende Digten og Tragten stod endnu som mere fremmed ligeoverfor det. Saa dybt den guddommelige Idee end laae skjult i Menneskets inderste Helligdom, maatte den dog som ret menneskeligt levende træde frem for Mennesket, forinden den paa en bevidst Maade opfyldte og gjennemtrængte alle Sjælens Dybder. De fromme Mennesker i den gamle Verden, der besøgte Templerne, betragtede disse ikke saameget som de Steder, hvori de udtalte deres eiendommelige, religiøse Liv — i deres eget Hjem stod Alteret — men som Guddommens Boliger bleve de ansete af dem; de besøgte Gud i hans eget Huus. Paa lignende Maade gjen-

*) Denne Lov for det Heles Gjentagelse i det Enkelte, saavelsom Loven om en fra det Enkelte til det Mangfoldige fremskridende Udvikling af faa Grundformer, som overhovedet er en Grundlov for Livet, fremtræder i Særdeleshed i den gothiske Bygningskunst.

Digitized by Google

tager dette sig i den katholske Kirke, hvor Præsten og Hostien viser sig som det Sted, hvorom det egentlige Tempel danner sig. Men en charakteristisk Forskjel fremtræder ved Aabenbarelsen af Menighedens inderste Kraft. Naar Naturreligionens Guddom kun af den Grund erholdt sin eiendommelige, men dog stedse menneskelige Bolig, fordi han ikke kunde tænkes uden i en, om endog forvirret og fordunklet, Forening med den menneskelige Natur, saa vil det ikke foraarsage nogen Misforstaaelse, naar der siges, at Menigheden er det Samme i Templet og for dette, hvad Guddommen var i det antike Tempel og for dette. Det enkelte Menneske selv er jo dog ved Christendommen bestemt til at blive et Guds-Tempel, d. e. at opfylde og forklare sit Liv ved den guddommelige Kjærligheds skabende Kraft, at danne sin subjektive Tilværelse, sine sagteste Rørelser og Bevægelser efter de objektive Love, som udstrømme fra den guddommelige Aand, til Sandhed og ægte Gehalt.

Deraf kommer det da, at Architekturen i sin specifikke Betydning blev trængt tilbage og mere blev betragtet som det kun sandseligt nødvendige udvortes begrændsede Rum, indenfor hvilket den levende Menighed forener sig som det egentlige Tempel. Denne Tilbagetrængen af den ægte Bygningskunsts Betydning blev endnu især foranlediget ved den forandrede Stilling, hvori Kirken traadte til Verden; thi idet Kirken tidligere alene blev anseet for at indeholde Livets sande Gehalt, udenfor hvilken der overalt herskede idel Forfængelighed, maatte naturligviis dens ydre Aabenbarelse fremtræde paa en storartet Maade og den indre Betydning tale ud af den ydre betydningsfulde Form; men saasnart Kirken traadte i et virksomt Forhold til Verden og erkjendte sit Kald, ikke alene som Udtrykket for det Guddommeliges specifikke Tilværelse at forblive i en ubetinget hvilende Skikkelse, men at meddele sig i Kjærlighed og Sandhed: saa maatte ogsaa den ydre Skikkelse for den hidtil gjældende kirkelige Bygningskunst, som

Digitized by Google

mere fremstillede den hvilende Tilværelse, træde tilbage og forsvinde af Tidens Bevidsthed og Stræben. En saadan Udvikling af den religiøse Bevidsthed, ifølge hvilken den fornemmelig vender sig imod det Indre, pleier rigtignok at ledsages saavel af en Karikatur, som af en Aftagen i Troes-Kraft og Troes-Mod; der aabner sig her en Vei til det Intetsigende og Tomme, som udvortes ofte har megen Lighed med en Fremgang til et høiere Gebeet; de svage Aander, som sætte den religiøse Forestillings Styrke deri, at den er blevet dem tilvant, see sig pludseligen nedstyrtede i et holdningsløst Intet, naar de forlades af det, som er blevet dem til Vane. Saaledes er da Troesarmod og Mangel paa Begeistring i høi Grad Skyld i Architekturens Tilbagegang. Vistnok kunde det derfor foraarsage nogen Forlegenhed, dersom det gjaldt om, for nærværende Tid at tale om at hæve den offentlige Cultus til et høiere Trin i denne Henseende. De Fordringer, som nu gjøres til de kirkelige Bygmestere, grunde sig fordetmeste paa den Betragtning, der i Kirken kun seer Forsamlingshuse, for hvilke man ikke forlanger Andet, end at de skulle være venlige, nette, rummelige og akustiske. Men det vilde være at miskjende Historiens og Tidens hele Udvikling, naar man ikke havde andet at fremføre end Klager over et saadant Phænomen. Den Tidsalder, som byggede Domkirkerne, var en Periode, hvori Livet mindre blev sig bevidst i den videnskabelige Aands enkelte, adskilte Elementer, men, mere baaret af en almindelig Følelsens Strøm, greb Livet i det Hele og udaf det Hele og fremstillede det umiddelbart i det Ydre. Saaledes stille disse Domkirker Fylden af det indre religiøse Liv for Øie i de enkelte Masters harmoniske Totalitet. Saasnart nu de Modsætninger ville være overvundne, i hvilke det fremskridende Liv udvikler sig, saasnart Christendommen bliver anerkjendt som Livets Fuldendelse og Opfyldelse, som det, der forbinder Tilværelse og Bevidsthed, Kunst og Videnskab: saa ville ogsaa de gamle architektoniske Kunstneres hensovede Aander vaagne

Digitized by Google

op igjen, og ufortrødent og med friske Kræfter gaae til deres gamle, hellige Værk, der nu som en ny Opgave ligger for dem og venter paa en ny Løsning; udaf hiin lykkeligere Tidsalders Midte vil der hæve sig en Kunst- og Kirkestil, der som hiin Aands troe Speil vil være ligesaa oprindelig og ægte, som fordum den gamle tydske, eller den doriskhelleniske Stil. At Bygningskunsten kan hvile igjennem hele Tidsaldere, har Historien allerede mere end eengang vist, ligesom ogsaa, at Overgangen til nye architektoniske Former betegnes ved Smagsløsheder, i hvilke den ældre Stil falder fra hinanden. Til denne nye Epoke i Troeslivet og i Architekturen fører Videnskabens alvorlige Vei; thi Videnskaben er i sin indre Sammenhæng, i Sondringen af dens enkelte Dele og ved den høiere Eenhed, som gjennemtrænger den, ikke alene et Billede paa Architekturen, men den er selv en aandelig Architektur. Troens dybe og klare Gjennemtrængelse af Bevidstheden frembringer endvidere Følelsen af den fuldkomne Sikkerhed i Besiddelsen og derved det friske Mod og den sikkre Kraft, hvoraf alene et virkeligt Mindesmærke om den christelige Almeen aand kan opstaae. Videnskabens Bygning er derfor kun en anden Art og Maade at udtale det religiøse Liv paa, end det fordum skete og igjen vil ske ved den kirkelige Bygningskunst; her løber Veien fra det Symbolske gjennem det Videnskabelige til væsentlig Heelhed og Eenhed. Paa denne Maade vil Architekturen redde sig ud af sin Vaklen mellem Kunst og Videnskab og føre begge til fuldkommen Eenhed. Hvad der tidligere paa en hemmelighedsfuld Maade laae antydet i de gothiske Templers Pyramider, Tærninger og Qvadrater, bliver da til den religiøse Bevidstheds Skikkelse i et tiltalende Ydre.

Architekturen bliver saaledes væsentligt et Udtryk for det Ophøiede.

Alle de Bestemmelser, som vi ovenfor have erkjendt som det Eiendommelige for det Ophøiede, gjenfinde vi legemliggjorte i den

Digitized by Google

kirkelige Architektur. Fremfor Alt træder i denne det sandselige Element tilbage; Steenmassernes Haardhed og Ubøieligheb forsvinder under Kunstnerens Haand og bliver til en let Sammenføining. Udaf Alt lyser umiddelbart den skabende Aand, der beviser sin Overmagt over alt det Sandselige i den udmaalende Forstands ligesaa drifstige som sikkre Beregninger. Ideernes Fylde, det Sammenfattede i Architekturens hele Væsen viser sig deri, at den i sine hidtilværende Hovedskikkelser ikke blot var et enkelt Værk af Enkelte, men indflettet i den hele Tid, et Mindesmærke om Tiden og et uudtømmeligt Materiale, hvori denne nedlagde sin Længsel og Andagt, sit Haab og sin Kjærlighed. Hvad der er det Høieste i Poesien, den uendelige Idee i sin rene Aabenbaring, som vi ikke vilkaarligt kunne skabe, og den besindige, kunstmæssige og i det meest Enkelte gaaende ordnede Udarbeidelse af den, har intetsteds udfoldet sig saa reent som i Architekturen, hvor Det, som umiddelbart stiger frem af det guddommelige Liv, i Udførelsen fremstiller sig for Øiet med geometrisk Sikkerhed og med Udtrykket af den meest gjennemtrængende Forstand. Intetsteds falde de technisfe Former saaledes sammen med Ideen, og udvide sig af sig selv til ideelle Kunstformer, som i Architekturen, saaat altsaa ogsaa fra denne Side det Eiendommelige ved Religionen, Tankens Eenhed med Følelsen, ikke fremtræder i Noget i den Grad, som i Architekturen, hvori Hensigtsmæssigheden bliver til Skjønhed, og som lader de enkelte Dele af Bygningen blive synlige, uden nogen atomistisk Sønderspittelse. Ved denne eiendommelige Forbindelse imellem det Endelige og Ideen frembyder derfor den kirkelige Architektur i sine Former en Fremstilling saavel af det Æsthetiske og Ydmyge, som af det Frie og Store. Desuden ligger det jo ogsaa i det Ophøiedes Charakteer, tillige at fremkalde Ydmygbedens Stemning. Den Virkning altsaa, som det architektoniske Kunstværk udøver, er i sit Væsen en opbyggende d. e. en saadan, der aabner Menneskets dybeste Livskilde, som strømmer fra Be-

Digitized by Google

vidstheden om den indre Modsigelse, om alt det Forfængelige og Intetsigende, hen til Følelsen af Livet i dets Fylde, til den altomfattende Kjærligheds Kraft. I Architekturen bliver Tanken fremstillet ved en Mediation af det sædelige og gemytlige Element, og dette er det væsentlige Fremskridt ud over Symboliken, som vil fremstille Tanken umiddelbart. Saalidet som Naturen frembyder reent symbolske Skikkelser, men en levende Virkelighed, der opvækker en eiendommelig Stemning hos Mennesket, saaledes skulde ogsaa Templet fremstille den Natur, som svarer til den religiøse Følelse. Saaledes viser jo Naturen sig selv i sine Udviklinger som et stort, architektonisk Hele; dens forskjellige Formationer ere de forskjellige Arter af Bygningsstiil, hvori den er opført. Men medens disse evige og rene Former ere skjulte ved den udsmykkende Beklædning og den ydre Pragt, finder derimod Opvækkelsen ved Naturens Undere mere sieblikkeligt Sted; men idet Architekturen søger at fremstille Tilværelsens Former reent, faaer det inderste Livs Opvækkelse mere Holdning, Stikkerhed og Fasthed. Naar ved Naturens Betragtning den umiddelbare Følelse bliver sat i Bevægelse og bryder sig en Bane til Livets høiere Regioner, hvor Tanke og Kjærlighed ere Eet, saa omfatte de ægte architektoniske Former umiddelbart dette høiere Gebeet, trænge sig derfra ind i de mangfoldigen sig i hinanden slyngende Følelsers Rige, og frembringe Orden og Ro. — Men især udpræger sig i Architekturen Religionens Forhold til Verden. Først viser Religionen Verden fra sig som det Deelte og Forfængelige; men dernæst gaaer den, ved at meddele sig, ifølge Kjærlighedens Lov over i Verden, forsoner den med Gud og opfylder den med væsentlig Gehalt. Disse forskjellige Udviklingsstadier i Fromheden fremtræde i Architekturen i eet Billede; Templet betegner derfor altid et Afpræg af Guds Indvirkning paa Verden; det svarer væsentligt til den Gud, i hvem der boer en hellig Kjærlighedens Nødvendighed til at aabenbare sig. Architekturens Former ere Verdens Former, forklarede

ved Idealiteten af guddommelig Kunst. Deri ligger da den dybeste Aarsag, hvorfor Architekturen virker opvækkende og tilskyndende. Al Tilskyndelse beroer paa Vexelvirkningsforholdet imellem det Negative og Positive, paa Erkjendelsen af en indre Forskjellighed, hvoraf Visheden fremgaaer om et uendeligt Maal og en salig Tilværelse. Dette frembringer en Fremadstræben, hvori der boer Bevidsthed om en overvindende Kraft. Architekturen bliver saaledes til det Ideelles Afpræg, hvilket Mennesket føler sig ligesaa fremmed for, som nær ved. Just i denne Modsætning at sætte sig i Besiddelse af det Ideelle, er det Ophøiedes Væsen og Indhold. Den samme Modsætning findes vel ogsaa i Inderlighedens, saavelsom i Virksomhedens Væsen; men ligesom den i Inderligheden er ganske afsluttet og kommen til Ro, saaledes bliver den i det Ophøiedes saavelsom i Virksomhedens Sphære synlig ved en større Adskillelse af de enkelte Dele. Men i det Inderlige befæster Gemyttet med Overlæg denne Modsætning, fordi derved en stadig Frembringelse af det specifisk-religiøse Liv bliver mulig. Saaledes udtrykkes paa den meest træffende Maade i Architekturen Andagtens Forhold til Dannelsen. Architekturen stræber i sin rolige Tilværelse at fremkalde i Menigheden den fulde Følelse af det Uendelige. Efterdi dette ikke kan skee i Rummet med et aldeles adæqvat Udtryk, klæber der vistnok endnu noget Symbolisk ved det Architektoniske; men dette er kun en Begyndelse, som Architekturen hæver sig ud fra, og som det Videnskabelige snart overvinder. Netop idet Architekturen stræber efter, altid mere levende og afgjørende at udtrykke den guddommelige Idee, virker den just herved allermeest opvækkende. Den samme Fremgangsmaade følges jo i den kirkelige Meddelelse derved, at denne henstiller det guddommelige Indhold for Ydreverdenen, for at denne kan modtage det og forarbeide det hos sig selv.

Digitized by Google

En videre religiøs og kunstnerisk Udviklings Opgave er det, at udfinde en bestemt Form for den kirkelige Bygningskunst.

Om endog den foreliggende Udvikling ikke kan have det Øiemed at gaae ind paa en videnskabelig Begrundelse af Forskjellen imellem de architektoniske Former, og af det Tekniske tillige udførligt at fremstille deres indre Væsen — ihvorvel der i enhver ægte Kunst finder en forud bestemt Harmonie Sted imellem det Tekniske og det Ideelle: — saa bliver dog altid den Opgave tilbage, iblandt den architektoniske Stils forskjellige Arter at udfinde den, som meest levende udtrykker Andagten. Da der i Architekturen handles om et Hele, saa danner fornemmeligen Folket eller Nationaliteten det meest bindende Princip for de architektoniske Former. Nationaliteten er jo overhovedet den samme Side af det menneskelige Væsen, forsaavidt denne vender sig mod Verden og dens Bearbeidelse, der som Religion og bestemt Cultus henvender sig til det Evige. Architekturens Opgave vil derfor ret egentligt fuldestgjøres der, hvor den nationale Interesse paa det noieste er sammenknyttet med den religiøse. At i den græske Oldtid de offentlige Bygninger og navnligen Templerne have staaet i den noieste Sammenhæng med Folkets inderste Charakteer, er tilstrækkeligt godtgjort, og lader sig ogsaa vente hos et Folk, hos hvilket enhver indre Bevægelse ivrigen bestræbte sig for at finde et tilsvarende, reent Udtryk, hvor enhver enkelt Deel var besjælet af det Heles levendegjørende Aande. Idet nu Spørgsmaalet om det Eiendommelige ved de architektoniske Former paa Oldtidens Standpunkt gaaer ud fra Betragtningen af Folkeeiendommeligheden, saa vender Christendommen sig mere umiddelbart til det religiøse Spørgsmaal, omendskjøndt den vistnok hverken kan eller vil see bort fra Architekturens naturlige Betingelser, der ere begrundede i de lokale Forhold og i Folkets Charakteer. Nu kunde vel Religionens tvende Grundformer, nemlig deels det Ydmyge, Asketiske, deels det Opløftende og Festlige, i Architekturen skabe eiendommelige Arter

Digitized by Google

af Bygningskunst, men begge Dele høre sammen og gjennemtrænge gjensidigt hinanden. Om endog den antike og gothiske Bygningskunst hver for sig synes at svare til denne Adskillelse, saa blev dog derved netop den af Gudsdyrkelsens Væsen udspringende Fordring ikke fyldestgjort, nemlig i Andagtens objektive, plastiske Udtryk, saaledes som Architekturen fremstiller den, at gjenfinde Andagtens objektive Væsen; men dette bestaaer just i Eenheden af det Festlige og det Asketiske. Forskjellighederne imellem den antike og den gothiske Bygningskunst, der nærmest ere begrundede i Jordbundens og Klimaets naturlige Beskaffenhed, gaae i ideel Henseende ud paa den Forskjel, om Architekturen er Legemliggjørelse af Religionen, saaledes som denne viser sig fuldendt og afsluttet, eller om Religionens Idee i sin Vorden og indre Bevægelse skal fremlyse af Architekturen. Efter disse tvende Grundforskjelligheder have de forskjellige Folkeslag adskilt sig i deres religiøse Bygningsværker. De romanske Nationer bibeholdt den mere antike Charakteer; den antike Architektur svarede til Katholicismens Væsen, der allerede i Kirken i og for sig roser sig af at besidde Guds Rige; men de Nationer, hos hvilke Religionen mere virker som noget Indre, og er i en fremadskridende Bevægelse, maatte frembringe Former, hvori det Stræbende, det som kjæmpede sig frem af det Dybeste, blev fremstillet med opvækkende Kraft. Det synes vel, som om Forholdet imellem de architektoniske Former ogsaa kunde rette sig efter Forskjellen i Confessionerne. De sammensyngede, forunderligt formede Træk i den gothiske Bygningskunst, det Overstrømmende i Følelsen, som neppe er istand til at udtomme sig i de forskjelligste Udførelser af et og samme Thema, den forunderlige, i hinanden spillende Sammenknytning af Kunst og Videnskab, som giver sig tilkjende i disse architektoniske Former: Alt dette synes mere at tilhøre Katholicismen med sin Mystik og sin Sammenblanden af de forskjelligste Gebeter, hvorimod den klare, sig selv bydt bevidste Protestantisme maatte vende sig til den antike

Digitized by Google

Bygningskunst*), hvor klare og rene Former træde os imøde. Men vi kunne sige, at den Aand, som frembragte Middelalderens Domkirker, var den samme Aand, hvoraf det reformatoriske Princip udsprang. Reformationen var jo dog visselig den oprindelige tydske Aands Tilbagevirkning paa den romanske, som netop vilde fixere sig i Gudstjenesten, for derfra at gaae over i Livets forskjellige Kredse. At det netop var den tydske Aand, som udtalte sig i disse Former, beviser den Omstændighed, at tydske Mestere oftere bleve kaldte til Italien. Den protestantiske Opfattelse af Christendommen strider altsaa paa ingen Maade imod Architekturens specifiske Værdighed. Men hermed er ikke sagt, at Middelalderens architektoniske Former uforandret skulde kunne overføres i den nuværende Tid. Dette er saameget mindre muligt, som Kunsten efter sin væsentlige Natur, der har Gyldighed for alle Tider, dog netop virker derved, at den indgyder sin uendelige Gehalt i et bestemt Øieblik. Men den kirkelige Architektur er, som enhver Cultusform, ikke alene et Værk af Kunsten, men ogsaa af den sædelige Aand, som udtaler sig i Tilbedelsen. En Opgave for Kunsten kan det vistnok være, at tilbagekalde de svundne Mindesmærker om den religiøse Produktionskraft, men kun som Gjenstande for Anskuelsen og den æsthetiske Nydelse, ikke som Udtryk for en nærværende Aand og Liv. Just deri bestaaer den architektoniske Kunstners Genie, paa hvilket man her maa stole mere end paa hvilkensomhelst Theorie, ved selve Værket at fremstille Eenheden af Religionens saavelsom Folkets forskjellige Eiendommeligheder ifølge egen begeistret Tilskyndelse, usynligt omsvævet og baaret af Menighedens Aand. Ligesom ved de øvrige Kunster, saaledes gjælder det ogsaa her, at Kunsten ikkun kan udvikle sig fra en ringe Begyndelse, at svundne Tiders Mindesmærker mere

*) Ogsaa Thorvaldsen anseer jo det Plastiske som eiendommeligt for Protestantismen.

Digitized by Google

kulle tjene til at vække Kappelyst end tilskynde til Efterligning, forat ikke det, som bliver frembragt, skal have en blot laant Tilværelse. Men noget Andet er den Bestræbelse, at isøre den christelige Bevidstheds uendelige Indhold en Form, som svarer til den antike; thi ligesom det Eiendommelige ved den antike Kunst bestod i at befrie det Objektive og Nødvendige fra Nødvendighedens Tvang og at gjøre Friheden anskuelig, saaledes er det ligeledes den ideale Kunsts Formaal, at vise den virkelige, oprindelige Frihed deri, at man paa Formen selv kan føle, hvorledes den udspringer af det uendelige Indhold. Det bliver Architekturens Opgave at udtrykke Tanken om det Ophøiede. Hvorvidt dette kan opnaaes ved Basilikernes Form, eller ved en ny Udvikling af denne mere oprindelige Form, det maa, som sagt, den religiøse Kunstners geniale, af Anskuelse og Frihed udsprungne Værk selv lære. — Men endelig maa man eftertrykkeligt vægre paa, at Kirken altid bliver staaende aaben, forat den til enhver Tid kan optage den Enkelte i sig. Kun herved staaer den midt i de adsplittede og endelige Forhold som det Specifiske og Blivende, idet den indgyder i den Bedendes Hjerte Følelsen af den evige Tilværelse og af den usynlige Menighed, og tillige forbliver i en bestandig Sammenhæng med Verden. Derved taber den ogsaa den blot negative Charakteer som et Forsamlingshuus og bliver til et virkeligt, levende Organ for det religiøse Sind.

Hverken Plastiken eller Dandsen, ei heller Malerkunsten har nogen objektiv Berettigelse som Cultuskunst.

Det nøie Forhold, hvori Plastiken staaer til Architekturen, gjør det nødvendigt, her at tale om dens Forhold til Cultus. At den ikke er en Kunst, som umiddelbart hører til den christelige Cultus, fremgaaer deraf, at den fremfor alle andre har sin Rod i Kunstens rene Jordbund, og stedse bestræber sig for at fremstille dens reneste Former, i hvilke Indholdet ganske gaaer op. Det er

Skjønhedens høieste Fordringer, som ved den blive tilfredsstillede; Skjønhedens Interesser gaae her forud for Helligheds. I det Plastiske udtrykkes det Ideales fuldendte Inddannelse i det Endelige. Om end, som Erfaringen viser, christelige Gjenstande ikke undrage sig fra at udføres ved den plastiske Kunst, saa er dog den umiddelbare Stemning, hvoraf Kunstværket fødes, mere en kunstnerisk end en religiøs. Da det altid fremstiller den rene Fuldendthed, den meest gedigne Eenhed af Indhold og Form, saa mangler den det Opvækkende og Opbyggende, som Architekturen besidder; Plastiken udgyder over Beskueren en rolig beskuende Nydelses Aand, en stille over Alt sig udbredende Harmonie. Ikkun i umiddelbar Forbindelse med Architekturen, som dennes individuelle Fortsættelse, kunde den gjøre Fordring paa kirkelig Gyldighed*). Men den hører i Grunden til den offentlige Kunst, til Statens Cultus; den er et Mindesmærke om forbigangne Tider, om de Helte, som have gjort Epoke i Verden, er den ideale Fremstilling af Efterverdenens rene Beundring. Dette Gebeet, som endnu venter paa en aandfuld Bearbeidelse, staaer i samme Forhold til den kirkelige Architektur, som de politiske Fester til de kirkelige.

Hvad Dandsen angaaer, da slutter den sig som bevægelig Plastik umiddelbart hertil; ikkun kommer til denne Art af Plastik endnu Mimiken og navnlig en over det hele Legeme sig udstrækkende Mimik. Saaledes kunne vi adskille en mere plastisk Dands fra en mere malerisk. Den religiøse Betydning, som Dandsen havde hos de fleste gamle Nationer, har sin Oprindelse fra to Ting, deels fra den Betydning, som Holdningen og det Udtryk i Ansigtet har, der frembringes ved Andagten, deels fra Bevægelsen i det Indre, der efter den antike Maade ligesaa umiddelbart gaaer over til et Ydre. Den

*) I den græske Kirke ere som bekjendt de udskaarne og udhuggede Billeder forbudne.

Digitized by Google

er en Fremstilling af den religiøse Følelse i de Sphærer, som mere berøres af Legemets Affectioner. Men saadanne Udtrykksmaader møde os kun der, hvor den sandselige Retning blander sig med det religiøse Gebeet, og hvor Menneskket endnu bliver behandlet som Redskab og Stof. Efter den uendelige Forskjellighed, hvori dette Sandselige deler sig og virker paa det Religiøse, ville de forunderligste Phænomener komme tilsyne. Saadanne Phænomener frembyde især de orientalske Folkeslag, der allermindst forstaae at udtrykke deres Følelser i et Stof, der ligger udenfor dem selv. Deraf kommer den resignerende Tyrk, den rasende Fakir, den dandsende Dervisch, den sammensunkne Eðhemit. Idet denne ydre Bevægelse traadte tilbage i det Indres Helligdom, maatte Dandsen ogsaa tabe sin religiøse Betydning, og dette deste mere, da den Bevægelse, som er virksom i Sjælens Indre, bryder frem i Musiken, der tidligere blot ledsagede Dandsen og stod tilbage i en mere underordnet Stilling. En Betragtning af Plastikens og Dandsens Kunster fører til den Bemærkning, at den gamle Verdens religiøse Kunster ere blevne profane i den nyere d. e. ere traadte ud af Andagtens Kreds og ind i det sædvanlige Liv. Dandsen har rigtignok iblandt os næsten ganske tabt sin Betydning ogsaa som Kunst og er sunket ned til Organ for en aandløs Lyst, saaat vi i vor Bevidsthed slet ikke mere have noget Tilknytningspunkt, hvorefter vi kunne bedømme Vigtigheden og Nødvendigheden af den religiøse Dandsekunst hos de Gamle. — Hvad der i den katholske Kirke endnu er tilovers af Processioner, støtter sig paa det forhen angivne Princip af Bevægelse, som er ledet og ordnet ved indre Ro. Den egentlige Betydning af dette Phænomen er, at det bliver anseet som Udtryk for Menneskkets hele udeelte Bevægelse, der gjennembryder det Sjæleliges Kreds og gaaer over i den legemlige Yttring, og saaledes endnu overgaaer Ordet i Energie og Betydning. Men alt dette grunder sig paa Efterligningens Princip; det er ikke Bevægelsen, hvoraf Yttringen

Digitized by Google

opstaaer, men Bevægelsen selv bliver gjort til Yttring, det indre Objektive endnu engang objektiveret i det Ydre. Med Forkastelsen af Efterligningens Princip bortfalde altsaa ogsaa alle disse Phænomener. Om Processioner til Steder, som have vundet historisk Navnkundighed ved store og vigtige Bedrifter, kan der ikke være Tale, naar man betænker, at Alt, hvad der har Hensyn til Menneskeslægtens Historie, tilhører Staten og de politiske Bevægelser, hvorimod det, som er ophøiet over de historiske Modsætninger, henhører til Religionens Gebeet. Det er derfor eiendommeligt for Katholicismen, som sammenblander Religionens ubetingede Væren med dens Vorden, at indbrage i Kredsen af den offentlige Cultus endog saadanne isolerede Forhold og saadanne ikkun mediterende Led, som Helgentilbedelsen og Martyrernes Fester. Til en levende Politiks Opgaver hører det vistnok, at udfinde det Punkt, hvor storartede Fremstillinger af Livet og Historien blive virksomme som verdslige Fester.

I hvilket Forhold Maleriet staaer til Cultus, lader sig vanskeligere bestemme. Den ovenfor fremsatte Sætning frakjender Maleriet den objective Berettigelse som Cultuskunst, uden at den dog vil kunne negte den bekjendte Erfaring, at det især er Christendommen, som har tilegnet sig Malerkunsten og fremkaldt dens inderste Livsaander. Maleriet gaaer jo ogsaa stedse ud paa at fremhæve det eiendommelige Udtryk for et indre Liv og stræber efter at udtrykke en væsentlig aandelig Følelse. Hos Grækerne finde vi derfor Malerkunsten anvendt ved de egentlig ethiske Charakterer og Fremstillinger, fordi den allermeest oplader Gemptets inderste Folder og Bevægelser. Iøvrigt synes det, at Maleriet hos Grækerne ikke er blevet vurderet efter dets mere omfattende Betydning. Paa den ene Side giver den antike Kunst os ikke nogen Fremstilling af Naturen paa den Maade, som det nu skeer i et Landskabsmalerie, idet Naturen i Oldtiden mere blev opfattet fra dens plastiske Side, end efter dens indre, mere aandelige Væ-

Digitized by Google

sen. Paa den anden Side træffe vi i de Fortegnelser over gamle Malerier, som ere os levnede, faa eller intet, som afbilder guddommelige Egenskaber eller guddommelige Tildragelser. Vi vide fremdeles, hvorledes gjennem en Række af Aarhundreder den antike Kunstner ved sine plastiske Værker ikke anvendte den største Omhu paa Udtrykket i Ansigtet og det hele talende Mienespil, men paa Lemmernes harmoniske Forbindelse, paa Legemets plastiske Udarbeidelse, hvorimod den christelige Maler besjæles af en umiskjendelig Stræben efter at lægge Sjælens hele Fylde i Ansigtet, selv med Forsømmelse af de øvrige Dele, og at lade Aandens indre vidunderlige Kraft fremlyse af det stillere eller livligere Øie. Idet nu en hemmelig stræbende Virksomhed lyser ud af den harmoniske Farveblandings magiske Lysmørke, saa udtaler tillige Kunstnerens Sjæl sig i Maleriet, og der ligger desuden atter en saa beroligende Inderlighed deri, at enhver opmærksom Beskuelse af Billedet bliver til en Hensynken i det; rigtignok paa en anden Maade end i Musiken, hvor Tonernes Bølgeslag uvilkaarligt føre os med sig, hvorimod her først en mere stille Dvælen, en med Hensigt fremkaldt Opmærksomhed, en indre Sammenligning, indre Virksomhed stræber efter at bringe Samklang tilveie med Maleriet. Derfor maatte den christelige Religion blive saa gunstig til at befordre og pleie en Kunst, som i Farvernes vexlende Spil i saa rigt et Maal oplader Gemyttets indre Liv. I Billedet træder det Ideelle os nærmere, som har antaget et mere menneskeligt Præg ved det Følelsens Trylleri, som udbreder sig derover. Billedets dybe Betydning som en Udløsning fra alt det Tilfældige gjentager sig i kunstnerisk Hensende ved de Billeder, som helst ikkun give Omrids af Sjælens usynlige Former, Gemytsskikkelsens fineste Linier, Tingenes ideelle, sande Form, hvad enten det nu er af det enkelte Individ som Portræt, eller af et enkelt Landskab som Landskabsmaleri, eller af en enkelt Begivenhed som Historiemaleri. Allerede Luther henviser til, at det ligger i Men-

Digitized by Google

neskets Natur, at udtale Alt, hvad der rører sig i Menneskets ubevidste Indre, i Billede og Gestalt. Men ikke alene Christendommens Aand overhovedet maatte føre Mennesket til Farvens Tone, men selve Christendommens Historie har noget Malerisk ved sig. Fremstillingerne af de græske Guder egnede sig i deres plastiske Ro ganske til at betegne Guddommen i sin Forsigværen og Isolerthed; men Aabenbarelsen af Christendommens Væsen er stedse en levende og levendegjørende Virksomhed, der aldrig fæster sig til noget Enkelt, men bestandigt ikkun virker i Forening med Andre. Selve Evangelisternes Fortællinger danne en Række af Malerier.

Men heri ligger det allerede antydet, at Maleriet mere er Udtrykket af en enkelt Stemning, end af en permanent Tilværelse, at det kun svæver imellem det objective Indhold og Kunstnerens Sjæl, der med Kjærlighed slutter sig til dette. Deri altsaa, at den fulde og sande Nydelse af Billedet bliver medieret ved Kunstnerens Aand, som usynligt udbreder sig over Maleriet, og at det sjælelige Liv paa en eiendommelig Maade omsvæver Billedet med sin hele fortryllende Ynde, ligger Grunden til, at det, for den offentlige Cultus, som Fremstilling af et Fælleds og Hele for det Almindelige og Hele, ikke er en i samme Grad nødvendig Lov, som Architekturen eller Musiken og Ordets Kunst*). Maleriet er en Affødning af Lyset, som, svævende paa Grændsen imellem det Usynlige og det Synlige, altid tyder tilbage paa noget Indre, der som en halvaabnet Knop skuer ud i Yderverdenen. Dersom

*) Det hedder i Act. Synod. Nicæn. II: Imagines colimus non in materia aut coloribus honorem constituentes, sed per hoc officium nostrum quod ipsis adeo, quorum typum imagines gestant, debemus impartientes: quum sciamus, juxta Basilii Magni sententiam, quod imagini honor exhibitus ad ipsum prototypum referatur. — Altsaa er her ogsaa det Ikke-Objektive i Maleriet anerkjendt.

Digitized by Google

Architekturen er beslægtet med det Symbolske, saa er Maleriet en Fremstilling af det Allegoriske. Men det Symbolske udtrykker lettere end det Allegoriske almindelige Ideer. Maleriet har en medfødt Retning imod det Ydre og vil dog ikke adskille sig fra det Indre; forsaavidt Skinnets Væsen er et for Kunsten væsentligt Begreb, er Maleriet den iblandt alle Kunster, som mest udfylder det. Ideens Enkelthed bliver i den levendegjort ved den gemptlige Opfattelses Fylde og ført over i Phænomenernes Mangfoldighed. I denne Henseende er Maleriet i sin Oprindelse en profan Kunst; men derfor er den stedse mere skikket til at fastholde enkelte Stemninger og forbigaaende Følelser, end de evige Love for Livet. Spørges der nu om en Formel, hvori Maleriets Forhold til Architekturen skal udtales, da kunde det vel være betegnende at sige: at det forholder sig til Architekturen, som hos Grækerne Farven til de plastiske Kunstværker*). Ligesom Farven havde det Øiemed, at udløse Kunstværkets Sjæl af Formerne, saaledes tjene Malerierne i Kirkerne til at indaande Architekturen et mere besjælet Liv. De ere saaledes at anse som væsentlige Dele af Architekturen, som det af de stive Former fremblomstrende Liv. Hvor de optræde som selvstændige Kunstfremstillinger, henhøre de til Statens Kunsttempel, til Akademiet. For Kirken ere de dens Prydelse, dens Pragt. Men Prydelsens Væsen er Udstrækning, Udvidelse, Opløsning af et Heelt i dets enkelte Dele, en synlig Udbredelse af det Hele over det Enkelte. Altsaa er Dommen over, hvorvidt Maleriet kan tilstedes som en Deel af den kirkelige Cultus, analog med Dommen paa det ethiske Gebeet, hvor der handles om Tilladeligheden af Luxus. I ethvert Tilfælde maa Maleriet, da det meest er beslægtet med Skinnets Væsen,

*) Hvad enten nu Overmalingen af de antike Sculpturværker har været fuldstændig, eller kun partiel, eller endog blot, technisk betragtet, en Fernis, for at gjøre Marmoret blødere.

Digitized by Google

søge at opnaae den høieste Grad af kunstnerisk Fuldendelse, forat forvandle Skinnet til en sand og gribende Fremstilling.

Om Musiken.

Andagtens umiddelbare, meest individuelle Yttring er Musiken, som det lydelige Udtryk af den indre, andægtige Bevægelse.

Ligesom Religionens objektive Tilværelse skaber sig sin Legemliggjørelse i Architekturen, saaledes kræver ogsaa Andagtens subjektive Liv, der altid bestaaer i en Vorden og Udvikling fra den givne, endelige Tilværelse til den evige og sande Væren, et eiendommeligt Udtryk. Den almindelige Livsfølelses fremtrængende Bevægelse vil sammenholdes ved Aandens Magt og føres tilbage i den rette Ligevægt. Jo mere aandelig Gehalt der gjennemtrænger denne Livsbevægelse, desto mere herlig bliver dens indre Pulsslag, desto lettere fremkommer den tydelige Lyd. Tonen river sig los, som Gjenklang af Andagtens indre Arbeide og Virksomhed. Den er betinget ved den Vanskelighed, hvormed de høiere Kræfter forbinde sig med de endelige, hvormeget denne Vanskelighed endog er tilhyllet ved Vanen; en indre Modstræben maa overvindes, for igjennem alt det Endeliges Sammenhæng at komme til Bevidsthed om det Evige. Jo høiere Aanden svinger sig op i sin Udvikling, desto større synes denne Vanskelighed at blive; Lærken frembyder uhindret og usvækket i den raskeste Flugt og i altid lydende Tone sit Bryst for de skjærende Luftstrømme, medens Mennesket behøver Aar, forat komme til forstaaelige og bevidste Toner. Den ægte og fulde Tone bliver ikkun der lydelig, hvor noget Aandeligt ligger tilgrund. Den er ingenlunde en blot Interjektion, som hverken staaer i bevidst Forbindelse med Ordet eller med Musiken. At det meget mere er en aandelig Kilde, hvoraf Tonen udstrømmer, viser sig fremfor Alt derved, at man er istand til at fremkalde en Sammenhæng imellem disse Toner. Allerede her bemærke vi altsaa, at, hvor ubestemt Tonen end synes at være, og

Digitized by Google

hvor ganske overladt til Menneskets Forgodtbefindende, dog Tilværelsens dybeste Lov netop i den komme tilsyne, og just i Menneskets Bryst selv, hvorimod de i Architekturens alvorlige og strenge Former aabenbare sig udenfor Mennesket. Derfor kan Musiken betegnes som den lydeligblevne Andagt, som den i det Ydre udtraadte Stemning af det Indre; netop det Eiendommelige ved Andagten, at man bliver i sig selv uagtet enhver Gaaen udenfor sig selv, vindes lettest ved Tonen, som under enhver lydelig Frembringelse dog stedse har sin Rod i det Indres Dyb. Derfor have Forholdene imellem Musiken og Andagten en saa vidd Udstrækning. Hiin Sjælens Svingning og dens zittrende Bevægelse i Andagten, hvis Grund ligger i et Sammenstød af de guddommelige og menneskelige Kræfter, gjentager sig i Musikens Tone; det inderste Livspunkts Overgang til at blive flydende, Udbredelsen og den indenfor bestemte Grændser holdte Bevægelse, som især betegner den festlige Side af Andagten, er fornemmelig fremtrædende i Tonernes ordnede Bevægelse. Ligeledes er det alt ovenfor antydet, hvorledes det Dvælende, sig Gjentagende, det bestandig til sig selv Tilbagevendende, Tilbøieligheden til at gjentage Hovedtanken under de mangfoldigste Forandringer, bliver lydelig i Musiken. Det er imidlertid især i en dobbelt Henseende, at Musiken viser sig som den lydeligblevne Andagt, nemlig i Forholdet mellem Given og Modtagen, og i Forholdet mellem det Objektive og Subjektive. Som bekjendt hører det til Andagtens inderste Væsen, at i den Selvvirksomhed og Modtagelighed træder i den inderligste Forbindelse, at det inderste Liv, som ved Andagten besjæler Mennesket, baade viser sig for det som dets meest eiendommelige Eiendom, og tillige som Noget, der er det fremmed. Men Musikens Tone er ligeledes noget Saadant, der gaaer ud af sig selv og vender tilbage i sig selv; den er, saaledes som den dunkle Heraklit i Platos Symposion siger om den tilbagevendte Bue i Harmonien, en i Buen og Bølgelinien tilbagevendende Straale af

Digitized by Google

Hørelsen; det syngende Menneske bliver, idet det fremlokker Tonen af sit Inderste, tillige sin egen Hører. Naar Hørelsens Sands fører ned i Gemyttets inderste Dyb, afdrager fra alt Andet og kun lader os føle Sjælens hemmeligste Stemninger, da viser dette hen til, hvilken Inderlighed der ligger i Musikens hele Natur. Ligeledes henvise vi ogsaa her atter til den indre Sammenhæng, som danner sig imellem Høren og Hørighed eller Lydighed, hvilken Side som bekjendt i Oldtiden blev saa dybt opfattet og aabenbarede sig i den Indsigt, at det at høre Musiken overhovedet aabner det aandelige Gehør, renser Gemyttet og gjør modtageligt for ædle Tanker. Men for det Andet fremtræder intetsteds Forholdet imellem det Objektive og det Subjektive i Andagten saa klart, som i Musiken. Hvor frit og phantastisk den end bevæger sig, hvor vilkaarligt den end i sine tusinde Svingninger omspinder Gemyttet, den hviler dog altid paa objektive Loves fasteste Grundregler. Hvor der i videnskabelig Henseende spørges om Grunden til Musikens ubeskrivelige Virkninger, kan Svaret ikkun være dette, at den udøver disse Virkninger, idet den griber den inderste Eenhed i Mennesket, i Kraft af Eenheden i det objektive Grundlag og den vordende Bevægelse. Thi omendskjøndt Musiken fortrinsviis fremstiller en Vorden, saa at altsaa Arithmetikens Love her finde deres Anvendelse, saa bevise dog de bekjendte Klangfigurer, at ogsaa geometriske Love slumre i Tonernes Verden, at Musiken omfatter den inderligste Eenhed af Tiden og Rummet. Ogsaa her træder altsaa ifølge Andagtens Sammenhæng med Musiken den Sandhed tydeligt frem, at Andagten er den objektive Livslov selv, der er gaaet over i den menneskelige Følelse, er bleven menneskeligt levende og følende. I den ordnede Sang, der bryder frem af Sjælens dybeste Henrykkelser, besidder derfor vor Cultus det fælleds Maal for de andægtige Rørelser, der i den ældste Kirke forekomme isolerede og uden Sammenhæng med den fælleds Andagt som Glossolalie. Herved

Digitized by Google

udfolder ſig den indre Eenhed imellem Bon og Sang. Til denne Eenhed knytter ſig en Stræben efter Uendelighed; dette udtaler ſig i det Fugaagtige, i Tonernes Udholden; en ſaadan længe vedligeholdt Tone ſvarer ganſke til en Domkirkes opadſtræbende Søile. Ligeſom Farven danner Grændſeſkjellet imellem det Uſynlige og det Synlige, ſaaledes er den muſikalſke Tone Grændſen imellem det Uudtalelige og det Udtalte. Tonen er i og for ſig uendelig, den er iſtand til at kunne fortſættes beſtandigt, og derfra hidrører Efterklangen i den Hørendes Sjæl. Saa meget end navnlig ved den religioſe Sang ogſaa Ordet gjør ſig gjældende, ſaa beholder dog Tonen i og for ſig en Virkning tilbage, der uden Hensyn til Indholdet gaaer paa den rene Følelſe*). I Muſiken er nemlig Skabelſens Hemmelighed, den gjenſidige Leven i hinanden, den Enes Følelſe for den Anden udtrykt paa den meeſt almindelige og meeſt gribende Maade. Ligeſom dens Livs Herlighed og Fylde beſtaaer deri, at Tonen ikke lyder enkelt, men enten høres i det Succesſive i Melodien eller i det Simultane i Accorderne og Harmonien, ſaaledes griber den heller ikke Menneſket i Aandens enkelte Evner, men trænger ind i dets udelelige Væſen til det Punkt, ſom i hellig Stilhed danner den hemmelige Overgang fra det almindelige Liv til den Enkeltes. Derfor anviſte de Gamle, ſom i deres Stræben efter en beſtemt Form tilbageviſte enhver Overſkriden, paa den ene Side Muſiken viſſe Grændſer, men ſkabte tillige paa den anden Side det indre Maal, ſom herſker i Bevægelſen, til et af de meeſt levende og indgribende Midler til at danne Menneſkets fremblomſtrende Liv i en ordnende Ligevægt. Sammenfatte vi nu Alt dette, ſaa ville vi kunne indſee, hvorfor Muſiken, ſom Udtryk for den inderſte Livsfølelſe, er bleven ſaa særdeles beriget ved det

*) Kirkefædrene (Baſilius, Auguſtinus og Iſidorus), ligeſom ogſaa iblandt de Nyere Harms i ſin Paſtoraltheologie tillægge Ordet næſten al Vægt.

Digitized by Google

christelige Liv. Det var jo saaledes overhovedet Religionen, der udaandede i levende Tone de første, spirende Følelser. En Cultus uden Tonens Element er en Uting*).

Det musikalske Element træder der frem i den offentlige Cultus, hvor den almindelige Væren aabenbarer sig som trædende i Bevægelse.

Musikens inderste Kraft beroer paa dens Rhytmus. Melodien er vel Musikens umiddelbare Liv, men den dvæler endnu ganske i Naturens Kreds og staaer igrunden endnu fjernt fra den egentlige Kunstsphære. Men at hæves op i Kunstens Sphære er det Samme som at udtrykke det Heles Aand i det enkelte Arbeide, at udpræge Bevidstheden om det Hele og Beslægtede i det empiriske Stof til en anskuelig Skikkelse. Melodiens enkelte Toner maae altsaa samklinge med de beslægtede Toner; netop denne Længsel hos den ene Tone efter den anden, forat flyde sammen i mangfoldige Accorder, udgjør det Inderlige ved Musiken. Saaledes danner Harmonien sig. Derfor staaer Melodien midt imellem Harmonie og Rhytmus; denne drager Melodien ud i Længden, hiin i Breden. For Musiken, betragtet som reen Kunst, er Rhytmen det Vigtigste, fordi denne er det Mellemled, hvorved Musiken trænger ind i det egentligt sjælelige Liv. Sjælen bliver jo ofte selv betragtet som de menneskelige Kræfters Eurythmie og Velklang; men at skue i alt Tilværende Rhytmens levende Pulsslag, er en ligesaa poetisk som philosophisk Anskuelse, idet der heri er aabnet Indsigt i Eenheden af det Uendelige og det Begrændsede, det Ene og det Mangfoldige. At Musiken hæves op i Rhytmens Sphære, derved faaer den just det eiendommelige Præg af Kunst; det er Aanden, der, som Rhytmens evige Bærer og dens Billede tillige, hæver Følelsens blotte Spil til virkelig og

*) Efter Plutarch de musica stod Musiken oprindeligviis ene og alene i Religionens Tjeneste; Plato tilsteder kun Hymner og Encomier.

Digitized by Google

virksom Tilværelse. Rhytmen er derfor Musikens Fuldendelse, fordi den tydeligst udtaler det Bevægelsens Princip, hvoraf Musiken overhovedet udspringer. Deraf følger, at Musiken indtræder i den offentlige Cultus der, hvor en indre Bevægelse opfylder Gemyttet. Denne Bevægelse er nu enten en forberedende eller en fuldendende. Denne Forskjel ligger overhovedet i Bevægelsens Natur, idet denne ligesaavel indtræder, forat naae til et vist Punkt, som den gaaer ud fra et Punkt, for igjen at udbrede noget Modtaget og at opløse et Hele i enkelte Dele. Her kommer da den antike Anskuelse af Musiken til sin fulde Ret. Musiken bliver til et pædagogisk Middel, ikke i Ordets lavere Betydning, men den er et virkeligt sjæleledende Organ, og det er ikke noget blot Tilfælde, at antike Melodier og Rhytmer gik over i den christelige Gudsdyrkelses Kirkesange. Dette Phænomens Nødvendighed er begrundet i de gamle Tonearters Eiendommelighed. I disse var det Objektive fremherskende; en fælleds Følelse skulde have Gyldighed fremfor den enkelte Stemning. Ligesom den religiøse Kunst overhovedet søger at forene, hvad der i andre Sphærer og selv i den rene Kunst adskiller sig, saaledes finde vi ikke vor Adskillelse i Dur- og Mollarter saa skarpt udpræget i de gamle Melodier; her viser sig meget mere for os en vis Forening af begge. Hvis nogensinde een Tonart havde Overvægten, da var det Moll, fordi Musiken endnu heri viser sig mere som noget Stofagtigt. Just herved adskiller den antike musikalske Kunst sig fra den nyere, at den har eiendommelige Systemer og danner fast bestemte Melodier og Typer for de forskjellige Stemninger, som kun tilhøre disse, hvorimod den nyere Kunst udøver en eiendommelig Ynde og Kraft ved Sammenblanding af de forskjellige Gebeter. Men netop dette var Grunden til, at Andagtens forberedende Bevægelse ikke tilstrækkeligt kunde udtrykkes ved den antike Maneer. Det er nødvendigt, at de mangfoldigen adsplittede og forvirrede Bevægelser i den menneskelige Sjæl optages af en Bevæ-

Digitized by Google

gelse, som har sin Oprindelse fra den evige Orden og Ro og ombanner hine Forvirringer til en stadig Fremadskriden, paa en bevidst Maade fører dens forbindende Eenhed ind i de enkelte Livsbevægelser og udrenser den egenkjærlige Sandseligheds vedhængende, urene Virksomhed. Hertil behøves nu en mere selvstændig Kraft og Gyldighed i Musiken. At Metriken hos Grækerne var saa uadskilleligt forbunden med Musiken, viser netop, at denne sidste endnu ikke havde nogen eiendommelig Bestaaen, men kun svævede omkring Ordet som ledsagende Aande. I Christendommen har Følelsen vundet en saadan Dybde og saadan Fasthed, at den skabte sig en egen Verden, fremkaldte eiendommelige Skikkelser og udfoldede sig efter bestemte Love. Vistnok var Ordet hos Grækerne i og for sig mere musikalsk, hvorimod der hos os behøves en særegen Kunst, forat løse Tonerne ud af det stive Bogstav. Denne Bevægelse i Musiken er det, som forbereder Sindet til Tilbedelse. Der ligger i Cultusmusikens forberedende Kraft noget Afsondrende, Noget, som vækker Opmærksomheden for et kommende Høiere; men Opmærksomhedens Væsen er den timelige Aabenbaringsform for Andagten. Denne Charakteer har allerede Klokken, der udtrykker Tonen i og for sig med dens stræbende, vedblivende, udholdende Kraft, hvori Andagtens tilbagevendende Pulsslag og Aandedrag bliver lydelig. Men paa den meest fuldendte Maade udtrykke Orgelets Præludier denne forberedende Bevægelse; dennes Eiendommelighed udgjør Præludiets Theorie.

Andagtens fuldendende Bevægelse viser sig der, hvor den religiøse Tankes Concentrering stræber at udbrede sig over Følelsen. Den yttrer sig i den kirkelige Musiks Hymner; derfor bleve disse allerede tidligt ansete for noget Høiere og mere Guddommeligt end de øvrige Sange. I alle med ængstelig Omhyggelighed udvalgte Tonarter og Sange, der svarede til de enkelte og forskjellige Stemninger, udtaler sig den Grundbevidsthed, at det passende Udtryk for Livets rene Gemytsfylde, for den inderste Sindsstem-

Digitized by Google

nings fuldendte Bevægelse, kun kan findes i den musikalske Ytring. I Særdeleshed var det den hellige Nadvere, som omgaves med Musikens rigeste og inderligste Fylde. Herhid hører det derfor at minde om de saakaldte canoniske horæ. De fremgik af den Tanke, at Dagen maatte deles i visse Afsnit, for overalt at iagttage en stadig Fremskriden i Andagten. Denne Tanke er nu væsentlig en klosteragtig, en saadan Tanke, der miskjender det hele Omfang af et ægte Livskald som en vid Mark for den guddommelige Virksomhed, og saaledes tilsidst falder tilbage enten til Jødedommets stive Form eller til den hedenske Gudstjenestes Vilkaarlighed. Paa saadan Maade er der ikke at tænke paa en Fornyelse af de canoniske horæ. Men noget Lignende fremstiller sig som ønskværdigt og retfærdiggjort ved Sagens egen Natur. Ligesom nemlig Tiden for den menneskelige Virksomhed er betinget og deelt ved den physiske Afvexling af Dag og Nat, saaledes henvender Menneskets Sind sig ved disse Afsnit i Naturen til en Betragtning af de guddommelige Ting. Der hører visseligen en Digters gjennemtrængende Blik, der umiddelbart gjennemskuer Tingenes sande Væsen, til at føle og opfatte Morgenstunden som hellig. Paa samme Maade indeholder Aftendæmringen Noget, der eiendommeligt tiltaler Mennesket. For begge disse Tidspunkter egner det sig, at en anden Verden opvaagner talende, medens det synlige ydre Menneske træder tilbage; at enten, saaledes som om Morgenen, Naturens mere tydeligt fremtrædende Former erholde en Sjæl, synes at tale og ligesom at istemme i Chor, eller ogsaa, som i Aftendæmringen, at Menneskets inderste og mest forborgne Væsen, dets sandeste og dybeste Altværelse bryder frem, og Individets Genius vinder en mere legemlig Skikkelse. Forslaget til en Morgen- og en Aftengudstjeneste bliver altsaa i sin indre Grund at føre tilbage til denne Stemning hos Mennesket. Men det er indlysende, at denne Tjeneste kun kan bestaae i Sang, der hermed ikke antyder Andet, end selve Morge-

Digitized by Google

nens og Aftenens Toner, som trænge ind i det menneskelige Gemyt og derved fremkalde Bevidstheden om Forholdet til det Guddommelige. Vor Morgen- og Aftenringning forholder sig dertil, som den enkelte henflydende Tone til den fuldstemmige majestætiske Akkord.

Forsaavidt Inderlighedens Væsen, altsaa Enheden af det Egne og det Fremmede, ligger tilgrund for Musiken, udtaler hiint sig i Vocalmusiken og navnligen i Choralsangen, som er hele Menighedens Samstemmen.

Tonen, der som det Eiendommeligste hos Mennesket bryder frem af dets Følelse, udfolder sig til Vocalmusik, hvorimod det Tonende i Tingene uden omkring os omfatter Instrumentalmusikens Gebeet. Idet nu Religionen netop indslutter Menneskets inderste Eiendommelighed, vil af disse to Arter fornemmeligen Vocalmusiken være Religionens egentlige Organ. Men det Eiendommelige ved den menneskelige Tone ligger deri, at den udtaler den dybeste og meest individuelle Tilværelse i Mennesket, der aldeles ikke lader sig overføre paa Andre og kun kan forstaaes af Menneskets eget Liv. Denne Leven i det Indre bliver netop forhøiet ved de forskjellige Individers Forening i een Menighed, idet Sjælens meest eiendommelige Liv bliver sig klarere bevidst ved Anskuelsen af Andres. Saaledes danner Menigheden den sikkre Basis for Individets uoverførlige Tone, idet den netop er Organismen af Menneskenes gjensidige Leven i hverandre; idet enhver Enkelt ikkun da kan have Andeel i Menigheden, naar han er gjennemtrængt af dennes sande Livsaand. Det er af sig selv indlysende, at den fælleds Udtalen af det Individuelle allerede i det Udvortes ikke kan skee igjennem Talen, men maa danne sig til en harmonisk Sang. Dette Harmoniske er imidlertid ikke alene en Frugt af Nødvendigheden, men den samme Drift, som forener Menneskene til et Samfund, skaber ogsaa Naturens Tone til en sjælfuld Lyd. Saaledes aabenbarer denne Sang ikke mindre det

Digitized by Google

Individuelles Dybde, end det Righoldige i et fælleds Samfund. Derfor bestaaer Tonens Bevægelse mindre i den hurtigere Afvexling, som udtrykker Lidenskabens mere bevægede Omskiftning; meget mere vil af Menneskets Inderste en vedholdende Tone rive sig løs, hvori noget Aandeligt, en Betydning stræber at udtrykke sig. Her møder os atter, hvad vi ovenfor bemærkede om den antike Kunsts Indflydelse paa den musikalske Kirkestiil. Noget fælleds Objektivt giver sig tilkjende i et saadant fælleds Hele; det er det Plastiske, som ifølge sin indre Sammenhæng med det Aandelige ogsaa gjør sit Værd gjældende i den musikalske Cultuskunst. Paa denne Maade opstaaer Choralen; den er Opfattelsen af de objektive, religiøse Skikkelser i en musikalsk Stemning og Bevægelse. I Choralen er det derfor ikke umiddelbart den musikalske Følelse, som gjenlyder og indsmigrer sig hos det menneskelige Sind i søde og smeltende Svingninger; men en musikalsk Aand taler ud af den; faste musikalske Skikkelser, nærede ved Tankens Marv, træde os her imøde. Ved Indtrædelsen i den religiøse Helligdom afforer Musiken sig sit sidste naturlige Klædebon, forsaavidt dette kun indbefatter Melodien, og optager Kunstens dybeste Hemmeligheder i sig. Fra denne overveiende Charakteer af et plastisk-musikalsk Kunstværk, af en med Aand og Tanke opfyldt Sang i Modsætning til den blotte lydelige Bevægelse i Følelsen*), hidrører den nødvendige og oprindelige Forbindelse imellem Tonen og Ordet, som udgjør en Chorals Væsen. Choralen er en Sang. Den ægte Sang adskiller sig ikke i Text og musikalsk Accompagnement som i to forskjellige Dele, men den

*) Herved erholde de ægte Choraler noget Dramatisk, saaledes som oftere hos Sebastian Bach, om end disse ikke altid passe til kirkelig Brug. Imidlertid har enhver ægte Choral, saaledes som de, hvilke vi have fra Luther, Prætorius, Crüger o. s. v., en indre fremadskridende Bevægelse i sig og en Kraft til at vække hos den Enkelte Følelsen af en Sammenhæng med det Hele.

Digitized by Google

Aande, der umiddelbart trænger sig frem af det Indre og omsvæver Ordet, fortætter sig til Tone. Men det Fremherskende er ingenlunde det enkelte Ords Betydning; meget mere derimod den Stemning, hvoraf Ordet fremgaaer. Componisten har ikke den Opgave, at digte et Accompagnement til Sangen, men derimod igjen at finde og ved Hjælp af Tonen at frigjøre den oprindelige musikalske Stemning, saaledes som den ligger indesluttet og bundet i Digterens Ord. Ordene danne her kun en Forbindelse imellem Gemyttets usynlige, indre Musik og den lydelige, hørlige; men netop derfor maae de være aldeles Eet med Tonen, og denne ikkun være en Udvidelse af Ordet. Her viser sig altsaa atter den gamle Forbindelse imellem Metrik og Musik paa høiere Maade. Jo mere gedigent og omfattende Ordet nu er, jo bestemtere det lyder ud af den inderste Natur: desto simplere og i og for sig klarere vil Tonen være, som svæver omkring Ordet. Det naturligste Forhold var derfor altid det, som havde dannet sig i Sangens ældste og friskeste Tider, at nemlig Text og Melodie hidrørte fra een Mester, ligesom ogsaa Folkesangene havde dannet sig paa en saadan oprindelig Maade.

Spørge vi nu om Grunden til at saamange Udtryk, der minde om Videnskaben, ere blevne optagne i Kirkesangen, saa forene sig her mange Aarsager, og øverst staaer den, at hine Udtryk tillige havde kirkelig Gyldighed og i denne deres Betydning levede i Menighedernes Bevidsthed. Fremdeles bleve Kirkesangene indtvungne i reent didaktiske Baand formedelst det mærkelige Phænomen, at de hæretiske Retninger i Kirken søgte at udbrede deres Dogmer ved Sange og aandfulde Hymner. Forskjellige ere nu Sange, der bleve affattede under Meningernes Strid, fra saadanne, som bleve digtede under Livets Kampe, saaledes som i Reformationstiden. Men til at skaffe dogmatiske Udtryk Gyldighed i Kirkesangen, bidrog vistnok meest den dunklere eller klarere følte Nødvendighed af en plastisk formet Poesie, hvori alene Menigheden

Digitized by Google

ſom ſaadan formaaer at udtale ſig. Da det nu vel oftere var Tilfældet, at man manglede poetiſk Evne til at frembringe dette, ſom er det vanſkeligſte og herligſte i Digtekunſten, ſaa tog man deſto mere ſin Tilflugt til dogmatiſke Udtryk, jo mere diſſe ſom noget alt Tilværende ſkuffe ved et plaſtiſk Skin. For den religioſe Sang er denne plaſtiſke Form deſto vanſkeligere, da der i enhver religieus Digtning lever en Drift til at udvide ſig. Denne Drift udſpringer netop fra det Muſikalſkes indre Magt, ſom gjennemtrænger det Religioſe. Saaledes fremkommer Fordringen om Eenhed i det Muſikalſke og Plaſtiſke, hvorved Inderlighedens Væſen paa den meeſt levende Maade udfyldes. Af ſelve Ordene maa Nødvendigheden af at ſætte dem i Muſik kunne ſees. Ligeſom Ordet betegner det plaſtiſke Element, ſaaledes betegner Tonen det muſikalſke; ligeſom nu det Muſikalſke trænger igjennem i Ordet og udvider ſig til den lydende Tone, ſaaledes bryder paa den anden Side det Muſikalſke igjennem det Plaſtiſke i Ordet. Den Regel, ſom overhovedet gjælder for Cultuskunſterne, at det Sædelige og Kunſtneriſke maa falde ſammen, ſtadfæſter ſig altſaa ogſaa i den muſikalſke Deel, og fremſtiller ſig i denne ſom det Muſikalſkes og Plaſtiſkes Eenhed. Da ſaadanne Forbindelſer, hvor de ere ægte, aldrig blive indgaaede med Tvang, men danne ſig ved en indre Tilbliven og Bevægen, ſaa opſtaaer deraf det ovenfor antydede dramatiſke Liv i Choralen. I denne Forbindelſe med det Sædelige opfyldes en Hovedbetingelſe for den offentlige Cultus, nemlig Menighedsfølelſens Eenhed med Folkefølelſen, idet den meeſt concentrerede Yttring af det Sædelige er Folkets Organismе; det pædagogiſke Diemed med en Sangbog, ſom ved Siden af Bibelen for ſaa Mange er en Kilde til Underviisning og Andagt, bliver derved befæſtet og befordret. Sikkert vil der i diſſe Sphærer danne ſig Udtryk, i hvilke den ſamme Herkomſt kan paaviſes, ſom ved Udtrykkene i den hellige Skrift; der vil her aabne ſig et Gebeet, ſom i ſin Art har den ſamme Ret, ſom

Digitized by Google

det videnskabelige, til at være et Organ for den christelige Aand. Deraf fremgaaer ogsaa den meget bestemte og vanskelige Fordring, ud af den religiose og poetiske Aands virkeligt nærværende Fylde at digte Sange for den christelige Menighed. Ogsaa Kirkesangen har sin Udviklingshistorie; ligesom man i den er gaaet over fra den ensidige Fremhævelse af de spekulative og dogmatiske Punkter til den ligesaa ensidige Fremhævelse af det blot Moralske og de udvortes Tilstande i Livet, idet man paa begge Sider leverede lige gode og lige slette Produkter: saaledes maa nu den Periode komme, hvori virkelig religiose Sange, som udslette denne Ensidighed, blive digtede og sungne, Sange, som atter tilhøre ikke Kunstpoesien, men Folkepoesien. — Det meest charakteristiske Correlat til disse Kirkesange blive derfor det G. T.s Psalmer. Ligesom de forskjelligste Stemninger i det menneskelige Gemyt fandt deres passende poetiske og derved virkelige, livskraftige Udtryk i de enkelte Psalmer: saaledes maa ogsaa den Fordring gjøres til den christelige Kirkesang, at den ikke befæster den store Forskjel, ja den Kløft, imellem det christelige Liv og dets umiddelbare Fremstilling, som nærmest er kommet ind blot ved en videnskabelig Interesse. At derfor netop Psalmerne brugtes som Sangbog i den gamle Kirke lige indtil Reformationens Tider og ud derover, især i den reformeerte Kirke, og ere blevne musikalsk behandlede paa den forskjelligste Maade, dette hidrører ingenlunde fra Mangel paa andre Sange og Digtninger, men fra den Bevidsthed, at der netop i dem fremtræder en udmærket religios Poesie. I dem taler just den med Folkeaanden identiske Aand i Religionen.

Det Fremmede, som ligger i det Inderliges Væsen, udpræger sig i Musikken deels som Instrumentalmusik, deels i særegne Chorsange.

Inderlighedens Charakteer stræber altid efter at optage et fremmed Moment i sin Eiendommelighed, og at indsuge det i

Digitized by Google

Følelsernes meest eiendommelige Fylde. Instrumentalmusiken viser sig i denne Henseende som Gjensvar paa det Indres egen Musik, som et sjæleligt Livs Fødsel ud af den ydre Verdens tilsyneladende døde Former. Idet nu i Instrumentalmusiken ikke en enkelt Bevægelse udgaaer alene fra eet Punkt, men harmoniske Vendinger udvikle sig af Stemmernes Sammenstød, af dristigt sammenslyngede Bevægelser, og af modstridende Retninger: saa fremstiller sig heri mindre det affondrede Gebeet af en reen religiøs Kunst, end et Afbillede af verdslige Kræfter, der søge at komme i Forbindelse*). Derfor er Instrumentalmusiken mindre skikket til at være det fuldkomment passende Organ for den inderste Fromhed. Paa det enkelte Instrument er Veien fra Tonernes indre Hjem til det livsfulde Udtryk for lang og for indviklet; Instrumentet forholder sig til Sangen, som Farven til Lyset. Ikkun Orgelet kan med Rette kaldes et aldeles religiøst Instrument, da Stemmerne deri ikke fremtræde som enkelte, men forbundne i Harmonie. Men dette svarer til en nødvendig Eiendommelighed i det christelige Liv. Ved Siden af og tilligemed den christelige Livsfølelses Enkelthed virker jo ogsaa en Mangfoldighed og Fylde hos den, som ikke mere finder sit Udtryk i den menneskelige Stemme alene, da denne kun udtaler den enkelte Følelse. Instrumenternes Hensvømmen og Overgang i hinanden, Harmoniens fuldendte Herredømme over de enkelte Toner, disses Sammenfatten under een Stemning, dette er et tro Billede paa det indre Samliv i det christelige Samfund. Orgelet er Eenheden af Instrumental- og Vocalmusiken; henover alle egenkjærlige Instrumentalstemmer trækker sig en forbindende og varm Tonens Aand. Men hvor desuagtet den egentlige Instrumentalmusik fremtræder, der vil den

*) Plato er derfor imod Instrumentalmusiken; ligeledes Augustinus; ogsaa Brugen af Orgelet blev til mange Tider indskrænket af Kirken.

Digitized by Google

indtage den samme Plads i Forhold til den simple Vocalsang, som den udvidede, lyrisk-religiøse Digtekunst indtager i Forhold til den simple Kirkepsalme. Denne Parallelisme bliver til en virkelig Gjennemtrængelse; ligesom den simple Vocalsang forener sig med Kirkepsalmen til eet Hele, saaledes sammenslutter denne udvidede religiøse Digtekunst og Instrumentalmusiken sig til en Eenhed og bliver saaledes til Kirkemusik. I den ægte Kirkemusik, ligesom i Orgelet, ligger et betydningsfuldt Element. Vi have nemlig ovenfor seet, hvilken Betydning der i den offentlige Cultus tilkommer den blotte Høren, hvorledes i denne Opmærksombedens og Andagtens hele Væsen har sit Forbillede, hvorledes baade den intellectuelle Side, Forstaaelsen, og den praktiske, den lydige Hengivelse, udtrykker sig deri. Her er paa ideel Maade den hele Vei, som det religiøse Liv tager, betegnet, Veien nemlig, som gaaer ud fra Menneskets Modtagelighed, der grunder sig paa den oprindeligt meddeelte guddommelige Aand, og fører til levende Ytring, forat vende beriget tilbage derfra ind i Menneskets Indre. Den dybe Lov for det religiøse Liv, at Indvirkningen maa medieres ved et Objekt udenfra, finder her sin Opfyldelse, idet dette Ydre ikke mere forbliver i en ubevægelig Objektivitet, men forvandles til en subjektiv flydende Tilstand og menneskelig Bevægelse og ved dette Phænomen umiddelbart løser det indre Sjælelivs harmoniske Rækker ud af den stivnede Tilstand. Ligesom Choralen toner frem af Menighedens Midte som dens lydeligt udtalte Bøn og Bekjendelse saaledes frembyder Kirkemusiken sig for Menigheden, for ved levende Vexelvirkning gjensidigt at danne det Indre og det Ydre. Disse Chor ere modtagelige for den rigeste Udarbeidelse og den dybsindigste Behandling. Naar Musiken baade hos Grækerne og hos Hebræerne blev behandlet efter de forskjellige Stemninger, som udspringe af den religiøse Følelse, saa kunne ogsaa her Andagtens Hovedretninger, den positive saavelsom den negative, finde sit lydelige Udtryk i Tonerne. Ja endog de mangfoldigere Overgange

Digitized by Google

imellem begge Retninger, de mangfoldige Gradationer i Kjærlighed, Smerte, Henrykkelse, Anger, Haab og Tillid finde her deres Udtryk og vente paa den kunstneriske og fromme Haand, der er istand til at uddanne dem paa en ligesaa eiendommelig Maade for sig selv, som at forene dem til een Krands af religiøse Yttringer. Disse Chor adskille sig derved fra den strengere Stiil i den rene Menighedssang, at Ordet i denne mere udøver sit Herredømme over Tonen, hvorimod Ordet i hine underordner sig under den oprindelige musikalske Stemning; i Choralen er det det plastiske Ords Aande, dets Sjæl, der frigjøres i Toner, i Chorene er det Sjælens vedholdende Tone, der udgyder sig over Ordene og opløser dem ganske i det Musikalske. Herved bliver den oprindelige Forskjel imellem Choral- og Figuralmusik levende og virkelig.

Af Inderlighedens Lov udvikler sig imidlertid endnu noget Andet, nemlig den allerede i Kirkens første Tider opstaaede Brug af **Antiphonier**. Disse Antiphonier udtrykke paa den meest betegnende Maade Inderlighedens Væsen, som en i sig selv atter tilbagevendende Sammenhæng af det Egne og det Fremmede. Ved dem udtaler Parallelismen sig, som er en af de dybeste Eiendommeligheder i enhver Art af religiøs Yttring. Disse Antiphonier ere den hele Menigheds lydeliggjorte Rhytmus, Articulationen i det Hele og Store, hvilken allerede er antydet i den enkelte Tone.

Om Cultus i Ordet.

Den religiøse Kunst som ideal Kunst kræver Ordet som Materiale.

Den ideale Kunst er allerede ovenfor bleven betegnet som Eenheden af det Ophøiede og det Inderlige, i hvilken tillige Eenheden af det Sædelige og Kunstneriske ligger. Af det Transscendentes og Immanentes Gjennemtrængelse dannes det virksomme Liv, som næres og ledes af Ideer, hæves over alt Tilfældigt og alene

Digitized by Google

fremstiller det Sande. Saaledes afstikkes et ideelt Gebeet, hvis Skabninger ogsaa i deres Fremtræden udtale deres principielle Liv. Ligesom nu det ideale Gebeet fremkommer ved en Gjennemtrængen af det Ophøiede og Inderlige, saaledes ville ogsaa Ytringerne paa dette Gebeet fremstille en Eenhed af det Architektoniske og det Musikalske. Tonen er vel kun mulig formedelst noget Aandeligt, men Aanden som saadan udtrykker den dog derfor endnu ikke; dertil maa komme et Indhold med plastisk Kraft, ligesom paa den anden Side det Plastiske i Tanken vilde forblive stumt i det blotte Tegn, naar ikke Sjælens beaandende Tone kommer til. Saa meget derfor Ordtegnet ligner Symbolet, og det Hieroglyphiskes hele Gebeet paa det nøieste hænger sammen med det Symboliske, saa meget overskrides det Symboliskes Kreds ved det døde Tegns Levendegjørelse i den sjælfulde Tone. Ved det Objektive i Tanken bliver Ordet et Modstykke til det Architektoniske; det Ophøiede i Tanken, som i Architekturen havde viist sig som Billede udenfor Mennesket, opgaaer i Ordet som Livselement indeni Mennesket selv. Formedelst denne Ordets Sammenhæng med Tanken og Reflexionen staaer Ordet midt imellem Symbolet og Tingen selv. Tingen afpræger sig i Ordet i et beslægtet Stof, uden dog at falde ganske sammen med Individets inderste Liv. Ved Ordet betræder derfor Mennesket det Ideales Sphære, saaledes som dette bestandig stræber at realisere sig i Menneskeslægten. Ordet er et Afpræg af Ideens Virkelighed, af Mediationen mellem det Aandelige og Sandselige, og er derfor — ligesom Kjærligheden — den stærkeste Fjende af al Pantheisme, som stedse strander paa Forklaringen af Ordet og Sproget, saavelsom ogsaa en Fjende af en blind og tom Atomisme, der ikke kjender Noget til en Gjennemtrængelse af Modsætningerne eller en Mediation mellem Livets forskjellige Kræfter. I Ordet ligger Tingenes Menneskeliggjørelse og heri Muligheden af at tilegne sig dem. Derfor slutter Mennesket ved Hjælp af Sproget et aande-

Digitized by Google

ligt Forbund med Naturen og Verden; deri sammenknyttes den uendelige Bevægelse af de utallige Metamorphoser i Livets Tildragelser. I denne forbindende Magt ligger især det Ethiske i Sproget. Det er den indre Sammenhæng i Livet, som i Sproget finder sit Forbillede og sit Udtryk. Medens den rene Kunst lader Forbindelsen mellem Indhold og Form udgaae fra denne sidste og derved frembringer en fortryllende Umiddelbarhed, saa gaaer Sammenknytningen i Ordet efter dens ethiske Side ud fra Aanden. Naar nu en saadan Forbindelse paa den ene Side synes at være engere end hiin, efterdi det ikke er den enkelte Kunstner, men Sprogets Genius selv, der slutter den, saa frembringes der dog paa den anden Side en større Kiæft ved den Overmagt, som denne Genius udøver over det enkelte Tegn. Ordet behøver stedse — ogsaa i denne Henseende i Modsætning til Kunstværket — at suppleres ved en Anden, for at blive forstaaeligt for sig selv; det bevarer kun sin egentlige Tilværelse i det bestandigt tilbagevendende periodiske Kredsløb af Fremtræden og Undergang. Deraf kommer det da, at Ordets ydre Form ofte hænger ligesaa inderligt sammen med det aandelige Gehalt, og at denne Eenhed trænger ind i Lydens meest tause Hemmelighed, som Forbindelsen mellem Betydning og Tegn ofte synes løs og vilkaarlig, til et Vidnesbyrd om Aandens herskende Magt over den sandselige Form. Derfra hidrører i Særdeleshed den Eiendommelighed ved Sproget, at det søger i den fremskridende Manddomsalder at aflægge det Billedlighedens Trylleri, som omsvæver dets Ungdom, for paa en reen og kraftig Maade at udtrykke Sandhedens Indhold. Fra denne Side træder da Christendommen til, som Aandens høieste Udvikling, for at tilegne sig Ordet, hvilket den griber ikke i dets symbolske, men i dets ideelle Charakteer, som det egentlige Organ for sine Ytringer. Den Indvending, som ofte er bleven udtalt imod den christelige Cultus, at Christendommen, der er Aandens og Sandhedens Religion, slet ikke behøver nogen Cultus, gjendrives

Digitized by Google

altsaa saaledes, at netop Ordet som Aandens høieste og til Liv meest formede Virksomhed bliver den høieste Cultusform. Christendommen som den realiserede Ideal-Verden forener sig med Ordet, som Tankens synlige Virkelighed. Dette vilde ingenlunde være Tilfældet, hvis der ikke overhovedet fandt den inderligste Sammenhæng Sted mellem Religionen og Sproget. Denne Sammenhæng fordrer her, om end ikke en fra de første Principer begyndende Udvikling, dog en nærmere Betragtning.

Sproget hænger sammen med Religionen saavel med Hensyn til sin Oprindelse, som til sin Udvikling.

Er Sproget noget Objektivt ved Tingene, der er blevet til Menneskets tonende Lyd ved at gaae ud fra dets Personlighed, og er det en bestandig Dømmen og derved en Forstaaen og ideel Besiddelsetagen af Verden: saa viser det sig i Alt dette som en Frigjørelse fra Naturen og det ifølge de dybeste Love for Livet netop derved, at det optager Naturen selv, dens Beskaffenhed med Hensyn til Rum og Tid, i en plastisk og musikalsk Form, for deri at legemliggjøre Menneskets Tanker. Ordet er Affirmationens Kraft i Mennesket, hvorfra alt det Høiere i Menneskeverdnen udgaaer. Denne Affirmation er desto større, jo mere Negationens Magt er overvundet. Sproget, som Udtryk for denne Affirmation, omfatter derfor de tvende Sphærer, som meest udtale Affirmationen, nemlig Religion og Philosophie. At gjøre Philosophien mistænkelig eller at forfølge den, er derfor det Samme som at tilbagetrænge Talen; Talens simpleste Virksomhed gjentager sig efter sit Grundvæsen i Tænkningens meest indviklede Combination. Naar nu Philosophien trænger frem til sine Affirmationer igjennem Negationer, saa fastholder derimod Religionen Tingene i umiddelbar Affirmation. Tænkningen bliver her til Taksigelse, Talen til Lovprisning, de ældste Sprogmindesmærker ere Bønner. Men Religionen er ogsaa betegnet som en Frigjørelse fra Naturen, og

Digitized by Google

saaledes møder os allerede her det indre Slægtskab imellem Religion og Sprog. — Høidepunktet i al menneskelig Tilværelse, som bestaaer i at have Livet i sig selv, bliver endvidere ikkun muligt at naae ved Hjælp af Religionen, idet denne aabenbarer den guddommelige Væren, hvilken hiin Bestaaen i sig selv tilkommer, i det forgjængelige, jordiske Individ. Et lignende Forhold træder os ligeledes imøde i Sproget. Dette skjuler, idet det udsender det enkelte Ord, dette ligeledes igjen i sit eget Bryst; det er ligesaavel en Væren og har en evig Bestaaen, som det er en Vorden og en sig Udviklen. Det evigt blivende Sprog i det Indre er Tanken; men i Tanken ligger der en plastisk Drift i Kraft af den indre Sammenhæng imellem det Objektive og det Plastiske; Tanken naaer derfor ikke sin Fuldendelse, førend den er udtalt. Ligesom Religionen ikke existerer som et udvortes Hele, hvilket man kan tage og føle paa, og dog er i Alle, saaledes er Sproget intetsteds for sig og dog i Alle; ligesom der paa den anden Side i Religionen dog ved Siden af alt det Individuelle gaaer et bestemt Grundtræk igjennem Alt, saaledes gaaer der ogsaa igjennem alle enkelte Sprogformer en almindelig Aand; hvert enkelt Ord siger i Grunden mere, end Tegnene antyde. I Sproget er den Splid imellem Slægten og den Enkeltes Existents, som behersker alle Naturens Riger, ophævet; Religionen er Grunden til denne Ophævelse, fordi den henlægger det almindelige Slægtsbegreb, der holder Livets tvivre Trin omsluttet, til selve Menneskets Liv, hvor det virker som Menneskets Bevidsthed. Sproget er netop denne eiendommelige Skikkelse af Bevidstheden og derfor i denne Henseende den organiske Legemliggjørelse af denne hele Side af Religionen. Ikkun et saadant Liv, som er i sig selv, formaaer derfor at træde ind i Modsætningernes Verden og at udfolde sin Rigdom. Naar Naturen virker heelt i enhver af sine Frembringelser, og indeslutter Modsætningerne i sig, saa træder derimod Ideen ud i Modsætninger, men skaber sig derfor

Digitized by Google

ogsaa et Organ, hvori den salige Følelse af Enheden lever i og med Udviklingens Smerte, og dette Organ er Sproget, Modsætningernes Forbindelse og Enhed. Sproget er derfor ikke en enkelt Aandsevnes Frugt, men det hele Menneskes levende Fremtræden i alle Retninger af dets aandelige Virksomhed. Det er i ligesaa høi Grad Menneskets egen Eiendom, ligesaa meget ost af dets Væsens Inderste og dets eget Værk, som det er udsprunget fra en høiere Kilde, en guddommelig Skabning. I ethvert oprindeligt Ord er derfor ligesaavel Tingens rolige Betydning, som den handlende Virksomhed betegnet; i enhver Sætning, som den første, frie Fremstilling af den aandelige Verden, ligger Enheden af Virksomhed og Relation. Den Strid, som i det aandelige Livs Begyndelse herster imellem Tilværelse og Bevidsthed, udtaler sin Forsoning i Ordets løsladte Tone.

Denne inderlige Sammenhæng imellem Religion og Sprog aabenbarer sig imidlertid frembeles i Ligheden af den Fremskriden, der udvikler sig saavel i Sprogets, som i Religionens Liv. Ligesom en indre Samtale gaaer igjennem Religionen i en vexelvis Given og Modtagen, saaledes opbygges ogsaa Sproget ved en evig Vexelvirkning ikke blot med fremmede Personer, men med Menneskets egen Aand. Den Eiendommelighed ved Religionen, at den i sig indeholder Spirerne til Viden og Handlen, aabenbarer sig i Sproget som tydelig Enhed af Videnskab og Kunst; kunstmæssig Dannelse, ethisk Bevægelse, Erkjendelsens Skarphed ere Sprogets Elementer. Ordet er derfor Videnskabens saavelsom Kunstens høieste Organ. Men ogsaa her unddrager sig den dybeste Indsigt i Sammenhængen mellem Religion og Sprog, naar man ikke igjen gaaer tilbage til Livets skabende Princip; ligesom Religionen gik op for os som den dybeste Følelse af den skabende Kraft, saaledes danner just denne altid nye og virksomme skabende Kraft det dybeste Grundtræk i Sproget; Sproget er en stedse fortløbende Skabelsens Akt, en bestandig Arbeiden og en bestandig Vorden;

Digitized by Google

det bliver i ethvert Øieblik stedse frembragt paany; ethvert enkelt Ord, hvormange tusinde Gange det end er brugt, opstaaer dog stedse paany i den Talendes Mund.

Denne inderlige Forbindelse mellem Religion og Sprog kan ogsaa historisk paavises i de enkelte Religionssystemers Udbredelse, sammenlignet med Sprogindividualiteternes Udvikling, og i den nøie Sammenhæng, som finder Sted imellem Religions- og Sprogdannelsen, hvori ogsaa ene Berettigelsen ligger til at gaae ud fra Etymologien i Forskninger over mythologiske Gjenstande. Ja den høieste Sammenhæng imellem Religion og Sprog, deres høieste Eenhed i Ideen af det Eviges Mediation gjennem det Timelige, fremgaaer af det Phænomen, at Ordet (ὁ λόγος) i næsten alle Religionssystemer, men fremfor alt i Christendommen opfattes paa den absolut høieste Maade som Guds Selvaabenbaring, som det Ubetingedes Leven i det Betingede og en derved bevirket Optagelse af Verden i Gud. Herpaa beroer den spekulative Betydning af Mennesket, som Ordets Bærer; her træder Ideen af Forsoning, hvorpaa al Religion og alt Liv beroer, i umiddelbar Nærhed med Mennesket; her bliver den til Gaadernes Løsning nødvendige Gjennemtrængelse af det Objektive og Subjektive tydelig, og der opgaaer et Lys for os i de dybeste Hemmeligheder angaaende Menneskelivets Sammenhæng med det Guddommelige. — Men vistnok maa man ikke forglemme den specifiske Forskjel, som ved Behandlingen af Ordet finder Sted mellem de forchristelige Religioner og Christendommen. I Oldtiden fremtraadte Ordet som Lov og som det Primitive, hvorimod det i Christendommen viser sig som Ytring og Resultat, og altid støtter sig til Christus, der er det levende Ord. Paa Grund af den Elasticitet, der i Ordet forbinder det subjektive og objektive Element, viser der sig ogsaa i Ordet noget Principielt, hvorimod det fuldendt Principielle stedse virker i en levende Personligheds uudgrundelige Dyb og Energie. Men netop derfor danner Ordet sig til et saa adæquat

Digitized by Google

Organ for Religionen, fordi det strax omskaber Modtageligheden til Selvvirksomhed og i sin Fremstilling aabner Virksomhedens Kilder i Menneskет.

Den ideale Virksomheds Gebeet, som udtrykker sig i Videnskab og Ord, skiller sig i Tilværelsens og Bevidsthedens tvende Retninger. I den religiøse Cultus bliver dette til Bøn og til Prædiken.

Den gjennemgribende Modsætning imellem Tilværelse og Bevidsthed giver sig naturligviis fornemmeligen tilkjende i Intelligentsens Sphære, om hvis Tilværelse Ordet afgiver Vidnesbyrd. Da nu Christendommen er dette aandelige Gebeets Fuldendelse og dermed tillige dets Begrændsning, saa maa Fremstillingen ved Hjælp af Ordet fremtræde paa en dobbelt Maade, idet den ligesaavel maa udtale Tilværelsens Concentrering, som Bevidsthedens Udsondren og Adskillen. Atter her møder os altsaa den Modsætning, som gjennemtrænger Andagten, nemlig Modsætningen imellem Concentration og Expansion. Det guddommelige Liv, som bliver aabenbart i Ordet i Cultus, udtaler sig følgeligen enten som reen Tilværelse, idet det betegner et umiddelbart Forhold til Gud, eller saaledes, at det gaaer over paa enkelte bestemte Forhold og adskiller sig i det menneskelige Livs og den menneskelige Tænknings enkelte Dele og Forskjelligheder. Saaledes begrunder denne Modsætning de to Arter, hvori den christelige Cultus naaer sin Fuldendelse, forsaavidt den betegner en Relation af Menneskет til Gud, nemlig Bøn og Prædiken.

A. Om Bønnen.

Bønnen er det guddommelige Princips Frembryden i Menneskет, hvori de menneskelige Tilstande baade ere optagne og ophævede.

Idet Menneskет alene bestaaer ved den guddommeligt skabende Kraft og Bevidstheden om denne netop udgjør Religionens Kjærne, saa vil det af den overalt gjældende Lov, at det menneskelige Liv

Digitized by Google

udfolder sig i en Vexelvirkning af Modtagen og Given, konsequent følge at man bringer dette guddommelige skabende Princip til at fremtræde i menneskelig Inderlighed og Virksomhed. Denne Henvendelse af det guddommelige Princip i Mennesket til den almindelige guddommelige Grund, der opholder alt Tilværende, er altsaa Bønnens almindeligste Begreb, er Betingelsen for sammes Mulighed; her bliver Kjærlighedens tilbagevendende Strøm synlig, som i sin Oprindelse er udflydt fra Guddommen over i Menneskets lavere Sphære. Dermed hænger Sprogets Væsen nøie sammen; ogsaa her bemærke vi en Frembryden af den inderste Livsaand, som vikler sig løs af det Sandseliges Svøb og baner sig Vei til passende Former. Deraf kommer det da, at Talen og Beden forene sig i fælleds Rødder. Som de ældste Bønner finde vi blotte Paakaldelser af Gud med simple Navne og Epitheta. Men Navnet havde en høiere Betydning; det var ikke forskjelligt fra Væsenet selv; det var Væsenet i sit bestemte Forhold til det bedende Individ; i Navnet Gud laae altsaa det inderlige Samfund imellem Mennesket og Gud; ved Navnet blev Gud til Menneskets Gud. Derfor kan man kalde saadanne Paakaldelser i Bøn Religionens ældste Naturlyd, ligesom Sjælens første Bevægelser bleve udtalte i de lyriske Naturlyd. Derved altsaa, at den menneskelige Natur i sine forskjellige Forhold toner med ved denne Hjertets Henvendelse til det guddommelige Liv, og at ligeledes Guds forskjellige Forhold til Verden tillige blive antydede, derved bliver Bønnen til en Sammenstilling af de enkelte Epitheta; der opstaaer en Fleerhed af Gudebenævnelser, som f. Ex. i de orphiske Hymner, der efterligne den gamle Tids Præg. At nu disse Bønner, der stereotypperedes til faste Former, saa ofte bleve Tilknytningspunkter for philosophisk Betragtning, er ikke tilfældigt, men hænger paa den ene Side sammen med en Bestræbelse efter, igjen at opløse denne Stereotyppering ved den digteriske

Digitized by Google

Betragtnings flydende Bevægelse, men paa den anden Side langt mere med den oprindelige Forbindelse imellem det Spekulative og det Religiøse.

Denne levende Fremtræden af det guddommelige Princip i Menneskет kan nu udgaae fra to Udgangspunkter, enten fra Livets Fylde eller fra dets Trang. Altsaa fremtræder atter her et negativt og et positivt Moment. Hvor det ideelle Liv rører sig afsondret fra de øvrige Livsyttringer i Menneskет, der stræber Bønnen efter en Forening imellem begge, og saaledes viser den sig som et Udtryk for Længselen; thi denne er den blot negative og ideelle Forbindelse af Gjenstande, som alene ved en virkelig Forening kunne udfylde en fuldendt og beroligende Tilværelse. Den anden, positive Art af Bønnen udspringer fra det indre Livs Fylde, der overskrider de synlige Livsformer. Her viser sig Bønnen i Virkeligheden som Udtryk for den Tilstand, hvori det inderste Livsprincip bryder frem, udvikler sig og river sig los. Derfor er ogsaa den væsentlige Følelse, som under en saadan Bøn gjennemtrænger det menneskelige Gemyt, en Følelse af Glæde, der ikke er andet end Følelsen af oprindelig Eenhed og Frihed. Derved bliver Bønnens Virksomhed udfyldende; ved den bliver den menneskelige Naturs Eenhed gjenoprettet, og det Principielles egentlige Kraft levende følt. Deri ligger Bønnens dybeste Livsnerve som en reen Tilværelse, idet al Tilværelse beroer paa Eenhedens Væsen. Men med Eenheden er tillige Fællesskabets Væsen givet, da nemlig det Fælleds er Eenheden i det Forskjellige. Deri ligger Regien til det Phænomen, at den Enkeltes meest individuelle Liv ligesaameget giver sig tilkjende i den ægte Bøn, og at Bønnens beroligende Magt trænger ind i Sjælens meest forborgne Eiendommelighed, som at til samme Tid Følelsen af et Hele, af den samlede Menneskehed, lever i den Bedendes Sjæl, og at et usynligt Chor af Bedende danner den tause Harmonie til den enkelte Bøns Melodie. — Hvad den Enkeltes pri-

Digitized by Google

vate Bøn angaaer, da er det naturligt, at der ikke kan være Tale om den i en Theorie for Cultus, ligesaalidt som der f. Ex. i den dramatiske Kunsttheorie kan tages nærmere Hensyn til den reent lyriske Interesse. Privatbønner forholde sig til Bønnen ved den offentlige Gudsdyrkelse, som de enkelte Sindsstemninger til Charakteren. Men ligesom Charakteren er den Typus, hvorefter de enkelte Stemninger i deres Nuancer rette sig, eller den Jordbund, hvori de opvoxe, saaledes skal Menighedens Cultus være den Grundvold, hvori den private Bøn har sin Rod med Hensyn til sit Væsen og sin Styrke.

Den christelige Bøn er i sit Væsen en Takkebøn.

Modvirkningen af det guddommelige Liv i Mennesket imod den oprindelige Skabningsskt gaaer især over til **Tak** og til **Takkebøn**. Taksigelsen er det Modtagnes **talende** Tilværelse; den er et Vidnesbyrd om at Noget er blevet medeelt, og det faktiske Bevis for, at Modtagelsen af noget Guddommeligt aldrig er en blot Liden, men altid tillige en Handlen. Naar nu Christendommens inderste Princip er Naade, hvori et oprindeligt sig meddelende Liv er indesluttet, saa er Taksigelsens Væsen, som en ideel Tilbagegivelse af det Meddeelte, Modsætning til Naaden og herved ligesaa inderligt sammenknyttet med det Menneskeliges Væsen, som Naadens Væsen hænger sammen med det Guddommelige; (i det græske Ord χάρις falde begge Betydninger sammen). Taksigelsen er følgeligen Menneskets Kjærlighed til Gud, saaledes som den bliver fremkaldt ved Guds oprindelige Kjærlighed til Mennesket. Men da al ægte menneskelig Kjærlighed kun er en Kjærlighed i og ved Gud, og kun bliver mulig ved Guds Indkommelse eller Guds bestandige Nærværelse i det menneskelige Hjerte: saa fremgaaer deraf med oplysende Magt den herligt sammenslyngede Eenhed, som concentrerer sig i Taksigelsen. Af dette Taksigelsens inderste Væsen udledes den Grundsætning, at

Digitized by Google

den efter sit Væsen har sin Rod i Aanden, da Menneskeaanden selv er et Værk af og et Mindesmærke om den guddommelige Kjærlighed. Men deri ligger Sammenhængen imellem Taksigelse og Tænkning (Danken und Denken); ved den yderligere Sammenhæng imellem Tænkning og Tale kommer Bønnen til sit lydelige Udtryk. Bønnen som Takkebøn har nu en dobbelt Charakteer. Det Ene, som udtaler sig i den, er den Ære, som den giver Gud; det Andet er den salige Bevidsthed om at være befriet fra Synden. Deri, at man giver Gud Æren, ligger en Opgiven af alt det Forfængelige og Egenkjærlige, Menneskets Hensynken og Nedsænken i dets Livs egentlige Grund; thi Ærens Væsen er Eet med Tilværelsens Væsen, saaledes som denne fornemmes i den levende Selvfølelse. Deraf bliver tillige den Forvildelse indlysende, hvori Bønnen kan geraade, nemlig at blive behandlet paa en magisk Maade. Det Magiske bestaaer i at gribe efter en Magt over Naturen og Guddommen, hvilke blive tagne som Eet; al Afgudsdyrkelse — den udvidede Magie — bestaaer jo i en Forverling af Menneskets Ære med Guds Ære. — Det Andet, som kommer til Orde i Taksigelsen, gaaer ud paa Forløsningen, altsaa paa Befrielsens Væsen. Men efterdi Forløsningen ikke har noget andet Øiemed, end at erholde den rene oprindelige Tilværelse tilbage igien, saa vender denne Side af Bønnen atter tilbage til den foregaaende. De forchristelige Bønner derimod tage enten slet intet Hensyn til den i Synden begrundede Splid, idet de uden nogen Adskillelse stille det Guddommelige og det Menneskelige ved Siden af hinanden, eller ogsaa ere de hildede i denne Splid, og forestille sig Gud blot i de forskjellige Forhold, i hvilke han viser sig med Hensyn til den; deres Bønner maatte da nødvendigvis gjennemtrækkes af en Længselens Tone. Medens dette sidste fornemmeligt er Tilfældet hos Israeliterne, saa finde vi hlint hos Grækerne; det var her Begeistringen, som strømmede ud i Bønnen, hvorimod hos Israeliterne den ydmyge

Digitized by Google

Anraaben neppe vover at udtale sig: Stemninger, som forenes i Christendommen *). En eiendommelig Behandling af enhver enkelt Stemning finde vi hos Grækerne paa samme Maade, som i Architekturen og Musiken. Apollos høitidelige Dyrkelse med sin mildt alvorlige Side, den ethiske Dyrkelse af Ceres, den ekstatiske Dionysos-Cultus, — Alt dette ere levende Skikkelser af de enkelte religiøse Stemninger paa den enkelte Folke- og Stammeindividualitets Grund. — Saa bindende endog den israelitiske Religions Aand var, saa skinner dog selv uagtet den større Ensformighed i Psalmerne den indre Forskjellighed i Stemningerne igjennem dem. Ogsaa indenfor den christelige Livssphære mangler det ikke paa denne Forskjellighed; navnligen i de Tider, da Livet i dets Mangfoldighed var draget ind paa den concentrerede Kirkes Enemærker, finde vi, at der er blevet taget væsentligt Hensyn til de enkelte Stemninger. Maalet maa dog altid være, at forene disse Stemninger til een fælleds Sindsstemning. Hvor mangfoldigt end den Enkelte nedlægger sit Liv i sin Bøn, hvad enten det nu er i Længselens Stræben, i det religiøse Opsvings Begeistring, i den kraftige Opvækkelse af hans hele Væsen eller i en mere stille Grunden, i den tause Tilbagegaaen i sig selv: saasnart han, den Enkelte, er traadt ind i Samfundet, opløse de enkelte Sindsbevægelser sig i Menighedens almindelige Harmonie; ogsaa Lidelsen og Ulykken, som den Enkeltes Begrændsning, taber sin Braad i den takkende Menigheds festlige Kreds. Hvor derimod den enkelte Sindsstemning har Magt til at trænge ind i den

*) Deraf opstaae de forskjellige Legemsstillinger under Bønnen. Den knælende Stilling svarer til det Asketiske, den staaende til det Festlige; begge Dele ere altsaa begrundede i Sagens egen Natur. Hændernes Oplæftelse som Udtryk for Begeistringen forekommer i mange Sculpturarbeider af de Gamle, og findes ogsaa paa de ældste Christnes Gravmonumenter.

Digitized by Google

offentlige Bøn, der opstaaer den forkeerte Sentimentalitet; Bønnen bliver til den Enkeltes smigrende Tjenerinde, ikke til det almeent sammenknyttende Baand, der skal samle og forene alle de menneskelige Forskjelligheder. At nu Bønhørelsen i og for sig allerede ligger i den ægte Takkebøn, og at en bestemt Virkning paa Menigheden bliver følelig, fremgaaer ligefrem af det guddommelige Livs Charakteer, fordi en Udtalelse af denne Bøn ogsaa bliver en Modtagen, fordi i Kjærligheden Given og Tilbagegiven falder sammen i Eet, kort fordi det er eiendommeligt for Christendommen, at tilbede Gud ved Gud selv, og idenne Tilbedelse stedse vinde ham paany.

Bønnen skeer i Christi Navn og i hans Aand.

Det er en allerede fra gammel Tid af velbegrundet Forskjel imellem προσφώνησις (**oratio indicta**) og ἐπίκλησις (**invocatio, collecta**), som i Reformationstiden udtalte sig i Forskjellen mellem Formaning til at bede og Collekterne. Denne Adskillelse gaaer egentligt igjennem den hele Cultus, og optræder kun derfor netop her saa betegnende, fordi Lovene for Cultus især i Bønnen gjøre sig gjældende. Den protestantiske Gudstjeneste indeholder saa mange, ja saa overveiende Elementer, som kun sigte til en Formaning og alene høre til at forberede Gudstjenesten, men ikke ere denne selv. Men enhver sand Udvikling af Cultus kan ikkun gaae ud paa at trænge igjennem fra Forberedelse til Virkelighed; og dertil vil det komme, saasnart de individuelle Hensyn, som have deres Plads i Formaningen, gaae over i Menighedens Aand. Centralpunktet bliver da stedse en Ihukommelse af Forløsningen fra Synden, og Guds Tilbedelse som Gud. Netop disse Sider er det, som Christendommen fremstiller, naar man betragter den fra de to Standpunkter, hvorfra man alene kan faae et overskuende Blik, nemlig forsaavidt som den for det første viser sig som Methode for Livet med Hensyn til dens Vorden, og dernæst, hvorledes den paa den anden Side

Digitized by Google

virker som Fuldendelse i positiv meddelende Virksomhed. Den katholske Kirke, som sammenblander disse to Veie, har derfor en større Interesse ved at stille Christus, som Tilbedelsens Maal, ligesoverfor sig, end at lade Tilbedelsen erholde Tone og Sprog fra ham af og i hans Liv. En saadan fixeret og sig afsondrende Tilbedelse af Christus strider imod Christendommens Aand, da netop ved og i Christus Guds Enhed tilligemed hans Aabenbarelse bliver til gribende Virkelighed. Paa den anden Side blive ligesaavel Guds som den menneskelige Naturs Dybder og Forløserens med begge sammenhængende specifiske Værdighed miskjendte ved den deistiske Retning, for hvilken det er den meest magtpaaliggende, men derhos sig selv misforstaaende Opgave, at advare imod Christolatrie, formeentlig for at hæve eller at rense Guds Tilbedelse. Deismen løber i Sandhed megen Fare for, istedetfor den levende Gud at tilbede et dødt Begreb af Gud. Men Forløserens specifiske Værdighed bestaaer deri, ikke at være et Symbol paa det Guddommelige — et Symbol er derimod langt snarere skikket til at gives til Priis for en blot ydre Tilbedelse — men Guds virkelige, menneskelige Form, som staaer i en indre, nødvendig Sammenhæng med Menneskeslægtens Tilværelse. Christus er ikke alene det rolige Billede, ved hvis blotte Beskuelse det indre Liv i Mennesket bliver sat i Bevægelse, men tillige en levende Virksomhed, der meddeler sig og gjør sit Livsprincip til den hele Menneskeheds. Dette hans indre Livsprincip er nu ikke andet end hans Enhed med Gud, og i denne Betydning er han den legemliggjorte Bøn selv. Derfor er det for Bønnen det Høieste, at være Udtrykket af hans Tilværelse; dette er Bønnen i hans Navn og i hans Aand. Derfor er en saadan Bøn alene mulig i Menigheden, fordi Forløserens Skikkelse afspeiler sig i Menighedens udfyldende og forenende Kraft. Ingen anden Sphære end netop den offentlige Cultus har derfor den Opgave, paa engang at fremstille Christi Enhed saavel i hans indre ubetingede Væren

Digitized by Google

som i hans Tilbliven i den Enkeltes Sjæl. Men derfor er en blot historisk Henforelse af Christus til den nærværende Tid ikke tilstrækkelig i Cultus. Ligesom allerede Aristoteles, denne rolige og besindige Tænker, foretrækker Digtekunst for Historieskrivning, d. e. Anskuelsen af den indre Sandhed, det inderste Væsens levende Klarhed, for den blotte Beretning om hvad der er skeet og foregaaet, saaledes er en blot historisk Fremstilling af Christus ikke fyldestgjørende for Kjærligheden, hvis Udtryk Cultus er. Historiens Interesse er kun knyttet til forbigangne Skikkelser og deres Sammenhæng, af hvilken det Nærværende udvikler sig; og Erindringen selv, hvis Fasthotdelse udgjør Historien, døer hen i sine sagtere Svingninger, og Historieskrivningen har selv igjen sin Historie, efter som Fortællingen om enkelte, underordnede Begivenheder forsvinder af Menneskenes Erindring, og enkelte indbyrdes sammenhængende fremragende Punkter hæve sig op over Massen af Tildragelserne. Ligesom der nu vistnok paa Grund af Erindringens Trylleri findes et indre Slægtskab imellem Historieskrivning og Poesie, som udspringer af deres oprindelige Enhed i det episke Digt, saaledes adskilles disse to Grene i den ydre Fremtræden, ligesom Sjæl og Legeme fremgaae af Aanden. Men herved kommer det fornemmelig an paa, om det sandselig Forbigangne har nogen Betydning for den nærværende Tid eller ikke; om denne Indskydelse er en Foranstaltning af Nutiden, eller den ved sig selv virker paa den nærværende Tid. I første Tilfælde opstaaer Mindesmærket, som er Beundringens Produkt, en Fremstilling af noget Forbigangent for Nutiden og i denne. Denne Beundringens Virksomhed er nødvendigviis en idealiserende; den adskiller det Sandselige, Forgiængelige, Uvæsentlige fra et enkelt Phænomens Kjærne og frigjør det rene Billede; den tager den Enkelte ud fra hans historiske Udvikling, idet den søger at gjøre ham til en virkende Faktor i Nutidens Historie. Men hertil hører en Fasthed i den historiske Sammenhæng, et fælleds

Digitized by Google

Tænkningens og Følelsens Baand i Familiens eller i Statens Samfund. Men Hovedsagen herved er stedse, at det virkende Element udgaaer fra de Individer selv, som erindre og tænke sig tilbage, at det er deres eiendommelige Liv, som fixerer sig i et Modbillede og mere eller mindre giver Mindesmærket Charakteren af et Symbol, ligesom det da altid bliver en kunstnerisk Nødvendighed at sætte allegoriske Attributer i Forbindelse med det plastisk udførte Mindesmærke. Den Beundring, som udpræger sig i et saadant Mindesmærke, er Anerkjendelsen af, at Den, for hvem det beundrende Mindesmærke er sat, i en eller anden Henseende udtaler det, som ligger i Menneskets dybeste Natur, uden allerede at være kommet til tydelig Bevidsthed i Mennesket. Hvor der nu i et eller andet Liv er udtalt og fremstillet, hvad der ikke bevæger sig i det enkelte Menneske, men i den hele Menneskehed, og hvad der angaaer Menneskeslægtens Stilling i Verdenssammenhængen; der opstaaer en Indvirkning af denne individuelle Væren paa Menneskeslægten, som, idet den udgaaer fra et skabende Livsprincip, ogsaa gjør sig gjældende i skabende Kraft. Dette frembringer Dyrkelsen; denne opstaaer der, hvor det Passive i Beskuelsen gaaer over til en Handlen; Beundringen derimod gaaer fra en Handlen over i en Liden. Forsaavidt man nu stiller det Digteriske i Modsætning til det Historiske, forstaaer man ved det Digteriske ingenlunde et blot livligt Spil af Indbildningskraften, men Fremstillingen af noget Oprindeligt, som tilveiebringer en levende Eenhed af Anskuelse og Følelse. Det er det Poetiske, som falder sammen med det Philosophiske eller er den levende Form og Fremstilling af Ideen selv. En saadan Stikkelse og Fremstilling har en evig præsent Gyldighed; men en saadan Tilværelses Form er Livet selv, er Mennesket, og, da dette kun i Sammenhæng med Andre føler sig selv, Samfundet af Mennesker. Bønnen er det høieste Punkt og Mediationen af dette Samfund; den er det Moment, hvori den oprindelige Væren

Digitized by Google

gaaer over i den menneskelige. Ligesom Grækernes Dyrkelse, der i Grunden kun var Beundring, maatte objektivere sig i den ydre Skikkelse, i Billedet, saaledes fremstiller den christelige Dyrkelse sig som aandelig, nemlig i Menneskets selvbevidste Aand; den Sætning, at Mennesket i den offentlige Cultus paa eengang er Kunstner og Kunstværk, faaer her paany sin Belysning. Denne Forløserens objektive Væren, der, som Menighedens Grundvold, altid er nærværende og altid skaber en præsent Tilværelse, gjør den rette Bøn mulig, idet den guddommelige Livsgrund, hvoraf Bønnen stiger frem, i ham fremtræder i fuldstændig menneskelig Skikkelse. Paa Grund af denne Forløserens indre Forbindelse med Menneskeslægten, som jo væsentligen udfolder sig af Forløserens Guddomskraft (Joh. 15, 1. fgg.), og formedelst den deraf fremgaaende Lov for Christi Aabenbarelse, at han udfolder sit Livsindhold til Menneskets væsentlige Væren, bliver Bønnen til en Ytring af hans Liv i Mennesket; den bliver en Udtalelse af hans opfyldende Aand. I Mangfoldigheden af de menneskelige Stemninger gives der vistnok ogsaa en Følelse, som har en mod ham henvendt Retning, som gaaer ud paa at søge ham, ligesom det hele forchristelige Livs Længsel var en Bøn til ham; men ligesom Længselen efter og Hengivelsen til Forløseren ere to forskjellige Ting, saaledes forholder det sig og med de Bønner, som kun udtrykke en Stræben efter ham, i Forhold til dem, som ere et Udtryk af hans eget Liv. Ligeledes er det hans Tilværelse, som borttager fra Bønnen, under Individets inderligste Sammenslyngen med Gud, Pantheismens Charakteer; thi den Eenhed med Gud, der frembringes ved Bønnen, bliver medieret ved den Eenhed, hvori Christus staaer til Gud (sml. Joh. 17). Derved bliver Eenheden først til en levende; det bliver en Eenhed i noget Forskjelligt; det bliver Eenhed med Urgrunden igjennem den Aabenbaring, som udgaaer fra denne Urgrund selv. Deri bestaaer netop en ægte Forsonings Kraft og Dybde, at det Forsonende

er ligt saavel med det, med hvem det forsoner, som med det, hvilket det forsoner, ligt med hinst i Ideen og med dette i sin Aabenbarelse. Ikkun i Urgrundens og Lovens Enhed — og en Lovs Væsen er identisk med en Forsonings Væsen — blomstrer og trives overhovedet al Livets og Kjærlighedens Enhed; heri ligger tillige Grunden til at en saadan Aabenbaring er den eneste, fordi det oprindeligt Første, som skal være Kilden til historiske Virkninger, kun kan anskues og forstaaes i et Individ. Derfor kan i enhver Bøn bemærkes i Tilblivelsens Øieblik en Følelse af noget Oprindeligt og af en Griben af sig selv. Derfor tilbageviser den ægte Bøn alle Bønner til Helgene, Martyrer og Reliqvier, fordi disse ere Forsoningsmidler, hentede fra det Endelige, og ikke saadanne, som ere Eet med den Evige selv. Ligesom Aabenbaringens Princip, der overhovedet ligger i Gud, fremtraadte iblandt Menneskeslægten i Christus, hvorved Sammenhængen imellem den guddommelige Aabenbaring og Menneskeslægten blev erkjendt og gjenoprettet, saaledes bliver af den Grund enhver Bøn en fornyet Bevidsthed om denne Sammenhæng. Christi Aabenbarelse er Guds væsentlige Aabenbaring, og i den bliver Gud ikke erkjendt som den blot objektive Livsgrund, som den blot oprindelige, nødvendige Betingelse for Livet, der neppe staaer i noget Forhold til Individerne, men det subjektive Princip, hans Livs frie Bevægelse, der virker med Skaberkraft, hans Indtrædelse i Skabningens Verden, bliver derved aabenbaret. Enhver Anraabelse af Gud har altsaa Hensyn til den levende, sig aabenbarende Gud. Derfor er det naturligt, at denne Paakaldelse, som udgaaer fra den af Christus opfyldte Aand, vender sig til ham, som den meest levende Aabenbaring, uden at foranledige nogen særskilt Tilbedelse. Det ubetingede Forbillede for Bønnen indeholdes derfor i de apostoliske Formler: εὐλογητὸς ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Det er Paakaldelsen af den Gud, der i Christi Aabenbarelse stadfæster sit inderligste

Digitized by Google

Forhold til Menneskeslægten, Navngivelsen af Ham, der i Christus har faaet sit Navn for Menneskeheden, Forherligelsen af Ham, ved hvem Menneskets Forklarelse og Forherligelse, og Hengivelsens Kraft er blevet mulig. Idet nu enhver Bøn, lig et Offer, er en Hengivelse, saa er den tillige, idet den skeer i Christi Navn, en Bestyrkelse og Forhøielse af Menneskets egen Livsfølelse, i Kraft af den Lov, ifølge hvilken Christus ligeledes har sin Rod i Menneskeslægtens dybeste Grund. Heri viser sig Bønnen i sin væsentlige forsonende Skikkelse; den aabenbarer Grunden til at den opstaaer fra Menneskets oprindelige guddommelige Natur, saavelsom sit Maal, atter at vinde denne guddommelige Natur, som er gaaet tabt i det Syndige; den aabenbarer den dybe Hemmelighed, at Tilbedelsens Kunst og Maade hviler paa en indre Forskjellighed i Menneskets Væsen, saavelsom paa en ideel Lighed mellem det menneskelige og det guddommelige Væsen. Jo rigere den guddommelige Grund er, som boer i et Væsen, desto rigere og dybere er derfor ogsaa Tilbedelsens Grad; thi desto mere levende er Tilbagevirkningen paa den uendelige og ene guddommelige Aand. Hvor nær det her ligger at forvilde sig over til Pantheismen, er indlysende; men ligesaa klart er det, at den alene vilde kunne undgaaes ved Bønnens Henførelse til Christus, i hvem den gudommelige Grund fuldstændigt er gaaet over i den menneskelige Aabenbaringsform. I dette Tilfælde vil Mennesket nemlig ikkun for saavidt have Andeel i den guddommelige Natur, som han har Lod og Deel i Christus, og ikke, som i de orientalske Systemer, ifølge sin egen umiddelbare Natur. Men deraf følger, at der endnu maa gives en høiere Art af Tilbedelse, hvor det bliver indlysende, at Tilbedelsen ikke udgaaer fra den menneskelige Natur i og for sig, men fra selve det guddommelige Liv, som specifikt virker i Mennesket, og hvor Tilbedelsen medieres ikke ved Ordet, men ved Handlingen.

Digitized by Google

Bønnen maa være fast og bunden.

At Bønnen maa være fast og bunden, følger af det Foregaaende, hvor Bønnen blev charakteriseret som Fremstilling af den menneskelige Naturs Eenhed. De Indvendinger, som sædvanligvis gjøres derimod, hidrøre fordetmeste fra en Miskjendelse af Bønnens eiendommelige Gehalt, og fra en Mangel paa Evne til at opfatte den religiøse Aands forskjellige Udstraalinger og Nuancer, saaledes som den viser sig i en Menighed, under eet Synspunkt, og at fremstille dem i eet adæquat Udtryk. Vistnok er Affattelsen af en saadan Bøn det høieste og vanskeligste Mesterværk for Menigheden; det fordrer en lige Grad af Klarhed og Dybde, en uudtømmelig Aandsfylde og tillige en simpel og let Forstaaelighed, som et Bevis paa det Umiddelbare i dens Oprindelse. Men herved bliver uagtet al Eenhed en dræbende Eensformighed tilbageviist, fordi Bønnen indeholder Fremstillingen af en Tilstand, som ligger ud over alle Livets adspiittede Forhold. De Sindsstemninger, som bevæge Menighedens enkelte Lemmer, ere den rige Harmonie, som omgiver den ene og fælleds Bøn og bevirker, at det ene og fælleds Udtryk tiltaler Enhver paa forskjellig Maade, uden at opløse den almindelige Grundakkord. Det er allerede oftere bemærket, at den enkelte Stemnings eensidige Herredømme frembringer det Sentimentale. Her aabner sig Mystikens egentlige Gebeet, hvor de religiøse Følelser slutte sig til det meest Enkelte og Endelige og dog ville gjælde for almindelige, og dette er paa det høiere Livs Gebeet det Samme, som Humor'en er paa det almindelige sjælelige Gebeet. Hermed fremtræder atter den Geistliges Betydning i fortrinlig Grad. Han er ikke blot Menighedens Repræsentant, men det personlige Udtryk for den; han er det Organ, hvorved den kommer til sin tydeligste Bevidsthed; thi han staaer mere paa den objektive Side af Bønnen, idet han med det umiddelbare religiøse Livs Fylde tillige forener Bevidstheden derom. Den Geistliges liturgiske Stilling er derfor betin-

Digitized by Google

get ved Menighedens Forhold til det liturgiske Element; den Meddelelsens Styrke, som ligger hos den Geistlige, hviler paa Menighedens guddommelige Grundvold. Den Geistliges Stilling er altsaa især betinget ved den fælleds Bøns Væsen, ligesom Kirkens Medlemmer kjende deres Forening derpaa, at en Eneste staaer i det samme Forhold til dem Alle. Derved, at dette Præstelige staaer i den nøieste Forbindelse med Bønnen og Menigheden, maa alt Hierarchisk forsvinde, hvilket man kan kjende paa de to Elementer, at det Præstelige udvides udover de egentlig geistlige Funktioner og at Menigheden trænges tilbage, efterdi denne forveries med den Geistlige. Idet nu den Geistlige holder Bøn, ligesaameget, saa at sige, i Bønnens eget Ærinde som paa Menighedens Vegne, bliver det nødvendigt, at Menigheden tilkjendegiver sin indre Overeensstemmelse dermed. Meget i Cultus re ikkun at betragte som Bekræftelse paa og Udtryk af denne Overeensstemmelse. Menighedens Sammenhæng med Bønnen og med den Geistlige giver sig nu tilkjende derved, at Menigheden offentligt og lydeligt udtaler sit bekræftende Ja, Amen.

Bønnens Sprogform er Eenheden af Poesie og Prosa.

Naar vi gaae ud fra den Betragtning af Poesien, hvorledes den er kommet til en i Sandhed verdenshistorisk Stilling med Hensyn til Menneskeslægtens Dannelse, saa finde vi den som den umiddelbare Form for det aandelige Liv, medens det endnu bevæger sig i sandselige Former og begynder at udvikle sig af Gemyttets Umiddelbarhed. Just derfor bliver den til Organ for de første og meest oprindelige Sandheder, som danne sig ind i det menneskelige Liv; ligesom Naturen i sine Formationer arbeider sig stille frem, saaledes er Poesien i sin Begyndelse det aandelige Livs organiske Naturdannelse; deraf kommer dens metriske Former, som vel ikke maae forklares af Andet, end af denne inderste

Digitized by Google

Naturfølelse hos Digteren, som uvilkaarligt efterligner og fortsætter Naturens symmetriske Dannelsesformer. Naar man betragter Cultus som Troens Naturvorden, saa synes den efter sit Væsen at maatte tilegne sig Poesiens Form. Men da Cultus paa den anden Side beroer paa den bevidste Sandheds inderste Kraft, saa maae disse Sandheder, forat kunne trænge ind i Menneskets Inderste, fremtræde med den størst mulige Tydelighed og Bestemthed. Men Bevidsthedens Liv i Sproget er Prosaen; den udtrykker, hvorledes den oprindelige Sandhed er trængt igjennem de enkelte Sjælskræfter; den er Aandens Herredømme over Tingene; i Prosaen arbeider derfor Aanden ikke efter Naturens Love, men efter logiske Principer i dialektisk Virksomhed. Om nu endog Bønnen har lige Andeel i begge disse Sproggebeter, saa kan dog Bestræbelsen ingensinde gaae ud paa, at sammenblande begge Udtrykksmaader og i det Helligste at fremkalde Utingen af en poetisk Prosa. Skal Bønnen tvertimod være den ægte Concentreren af det gudopfyldte Sind og udtale en virkelig Tilværelse, saa maa Ordet, hvori den fremtræder, saameget som muligt udtrykke et væsentligt Indhold. Den Eiendommelighed ved Religionen, at indeholde i sig i uadskillelig Enhed, hvad der nødvendigviis deler sig for Betragtningen, udtaler sig ligesaavel i Ordets Sphære, som i alle andre Udtrykksmaader af den religiøse Kunst. Spørgsmaalet bliver det nu, hvorledes en saadan Enhed i de forskjellige Sproggebeter overhovedet kan bringes til en klar Bevidsthed. Hertil vil et kort Tilbageblik paa Bønnernes Beskaffenhed i de forskjellige Religionsformer tjene. Hvor vi finde Bønnerne iførte Sprogets hele Høihed og Pragt, med al mulig Yppighed i Billeder og Udtrykksmaade, saaledes hos Inderne, der er denne forhøiede Prydelse ingenlunde Poesiens rene Udtryk, som forstaaer at tale paa en meget simpel og naturlig Maade, men det er blint kunstigt Byggede og Fremadskridende, der senere viser sig i Tankens og Prosaens Strøm som rhetorisk Form. Allerede

for denne Sprogets Udfoldelse ligger vistnok Længselen, som finder Behag i at udtrykke sig i store Billeder, i tusindfold sammenslyngede symbolske Skikkelser og Forbindelser af Sproget at kæmpe efter Maalet, som, naar det naaes, fornemmes gjennem Sproget paa en simpel og tydelig Maade. Naturligvis er her ikke Tale om det brede Omgangssprog; det Simple slutter sig meget mere altid til det Høieste, og selv i det tilsyneladende Pragtløse føler man snart den høiere Livsaande. Som det meest betegnende Exempel træder os atter her den hebraiske Poesie imøde. Parallelismen, som her er det Charakteristiske, er paa en vis Maade allerede en saadan Enhed af Poesie og Prosa. Sproget, som i og for sig er poetisk, efterdi det i beundringsværdig Kortshed udtrykker Tingenes Væsen i deres Bevægelse, har tillige Kraft til at give Ordenes Sammenstilling ved Siden af hinanden, saaledes som den sondrende Tanke udkræver det, et poetisk Præg. Deraf udspringer den hebraiske Poesies Rhytmus, som ifølge sin egentlige religiøse Charakteer trodser alle Forsøg paa at tilpasse den efter et bestemt antikt eller moderne Metrum. Men hvor meget nu endog Enheden af Poesie og Prosa, saaledes som Bønnen fordrer den, synes at være opnaaet ved den hebraiske Poesies Eiendommelighed, saa er den desuagtet ikke et ubetinget Mønster for den christelige Bøn, deels fordi enkelte Stemninger endnu have altfor megen Magt over Grundstemningen, deels fordi Enheden af det Poetiske og det Prosaiske just derfor er eensidig, fordi den næsten omfatter Folkets hele Sproggebeet, ganske i Analogie med det Phænomen, at det Religiøse som saadant optager Livets hele Mangfoldighed. Den Kreds, som Religionen omfatter hos det israelitiske Folk, er ikke en saadan, hvori de enkelte Punkter blive synlige, fra hvilken dens omdannende Magt kunde gaae over i andre begrændsede Livssphærer; meget mere blive disse Gebeter ganske overskyggede af det Religiøses Magt. Saaledes er heller ikke Sproggebeternes Enhed her tilstede, fordi man ikke seer Spro-

Digitized by Google

gets Evne til at udbrede sig i forskjellige Retninger. Men denne Enhed skal danne sig midt iblandt Livets Begivenheder, paa historisk Jordbund, hvor Forskjellighedernes Magt gjør sig gjældende. Den johanneiske Sprogeiendommelighed maa derfor vistnok ansees som det ubetingede Forbillede for den christelige Bøn. Denne Klarhed og Dybde, denne Sprogets Lethed og Tankernes Vægt, denne storartede Omfattelse af Livet med Gemyttets fortroligste Nærhed, dette Prophetiske og dog altid Nærværende, dette Ideelle og dog altid Virkelige — alle disse Eiendommeligheder hos Johannes ere tillige Eiendommeligheder ved den ægte christelige Bøn; her er Enhed af Poesie og Prosa, levende og indtrængende Anskueligh ed, saavelsom roligt fremskridende Artikulering, Orientens, Religionens Hjemstavns, Inderlighed, opfattet med Occidentens Klarhed. Ligesom den hellige Musik gjør Afkald paa de smeltende Overgange, Forberedelser og Digressioner, og skrider frem med sine afmaalte Grundakkorder, saaledes slutte Bønnens enkelte Led sig til hinanden uden nogen mæglende Overgang ved Hjælp af Partikler, hvilke overalt i Sproget betegne Sporene af den tænkende Aand. Idet nu Kirkesangen tillige er Bøn, gjøres de samme Fordringer til denne; Kirkesangene maae ogsaa stedse udtrykke en fælleds Stemning, og derfor lykkes en Kirkesang saa vanskeligt for vor Tids Digtere, der ikke som i Oldtiden producere af en objectiv Aand, men ogsaa opfatte det Religiøse fra en eller anden særegen Side og efterspore det i dets mere skjulte Vendinger. Lige stor er som bekjendt Faren for, snart at henfalde i Prosaens platte Tone, snart i Poesiens altfor udsmykkede Former, og altsaa at forfeile den nødvendige Enhed. Naar derfor til alle Tider Bønnens Sprog viser tilbage til ældre Dialekter, som det gjerne vælger til sit Organ, saa ligger den Bestræbelse tilgrund for denne Tilbagegriben, i disse ældre Sprogperioder at gaae paa Spor efter en mere oprindelig Styrke og Fylde i Sproget, og, naar ingen indre Enhed imellem Poesie og Prosa i Nutiden skulde være

Digitized by Google

mulig, da idetmindste fra Fortiden at vinde saadanne sproglige Dannelsesformer, som forholde sig med lige Gyldighed til Poesiens og Prosaens nærværende Udviklingstrin. I denne Henseende var vel det latinske Sprog som ældre Dialekt af det italienske til en vis Tid retfærdiggjort i sin Anvendelse ved den romerske Cultus; men hos ethvert andet Folk, hvilket det latinske Sprog bliver paatvunget, er det en hierarchisk Overgriben og en dybt indtrængende Krænkelse af Nationaleiendommeligheden, hvor stort endogsaa det Slægtskab monne være, hvori det latinske Sprogs Aand staaer til de nyere Sprog.

Foredraget af Bønnen kan enten være recitativt, eller reciterende.

Ligesom Sprog-Udtrykket viser sig som Enhed imellem Poesie og Prosa, saaledes maa ogsaa i Foredraget af Bønnen Sang og Tale være forenet. Nærmest fremtræder dette som Recitativ, der virkelig bruges i den katholske Kirke; men enhver Art af Tale, som gaaer ud over den selskabelige Kreds, eller mere umiddelbart trænger frem af Gemyttet, bliver allerede mere baaret af Tonens Kraft og Fylde. Folkets Individualitet griber her stedse afgjørende ind. Som bekjendt har Sydboens Sprog mere Sangrigdom, Nordboens mere Tankerigdom; Følelsen kræver Sang, Aanden udtaler sig i det artikulerede Ord. Ivrigt grændser hos nogle Folkeslag Recitativet i og for sig nærmere til Talen, hvorimod det hos andre antyder en formelig Retning til Sang. Idet nu det specifisk Aandelige i Mennesket, den med Hjertet i Samklang staaende Intelligents, udtaler sig i Bønnen, saa maa det aandelige Præg, som tilkommer den, ogsaa vise sig i Foredraget, ved de enkelte Ords tankefulde Sammenhæng, som udvikler sig af Følelsen. Men ligesom Ordet kun har en underordnet Stilling ved Sangen, saaledes ogsaa Sangen ved Ordet. Ordet som saadant maa udtales d. e. blive saaledes bestemt i sine Lyd, at man kan bemærke, at det er udsprunget af den egentlige Tanke-

Digitized by Google

kreds ved aandelig Virksomhed. Ordets Udtalelse, saaledes som det arbeider sig igjennem flere Trin i det Indre, er i sin lydelige Frembringelse rettet mod en Menighed, imedens Sangen staaer mere selvstændig for sig. Bønnens Foredrag adskiller sig imidlertid ogsaa fra Deklamationen. Dennes Opgave bestaaer væsentligen deri, at den behandler det enkelte Ord paa kunstnerisk Maade, afslører den eiendommelige deri liggende Følelse og Lidenskab, fremkalder de skjulte Toner, som slumre i Ordet, og derved gjør dette i egentligste Forstand til et levende Ord, saa at endogsaa den sidste Aande, der omsvæver Ordet, falder indenfor Hørelsens Kreds. Her er det altsaa atter Kunsten som saadan, der er virksom. Men i Bønnen er det den Geistliges opfyldte Gemyt, som frigjør sig i Tonen; ved en udholdt, mindre moduleret, stærkere klingende Tone, paa hvilken man kan høre og føle, at den har sin Oprindelse fra Følelsens uudgrundelige Dybder, er en forhøiet Livsfølelse istand til at udtrykkes paa en mere gribende og inderlig Maade.

B. Om Prædiken.

Prædikenen er den udfoldede Bøn; den beroer i formel Henseende paa Forholdet imellem det Indre og det Ydre, i materiel Henseende paa Aandens Princip.

Bønnen er, som ovenfor viist, en Samtale med Gud, og den reneste Concentrering af den menneskelige Tilværelse. I det menneskelige Væsen ligger nu tillige Nødvendigheden af at udfolde og udbrede sin inderste Existents i det synlige Livs enkelte Forskjelligheder. Allerede heraf udspringer en Modsætning imellem det Indre og det Ydre, der, om den endog er ophævet i Bønnens Øieblik, dog derefter atter bryder frem i sin fulde Styrke. Det christelige Livs Inderste er saa rigt og saa modtageligt for forskjellige Skikkelser, at det paa ingen Maade udtømmes ved een Fremstillingsmaade. Men idet den nysnævnte Modsætning er sig

Digitized by Google

sin Opfindelse og dermed tillige sin Eenhed bevidst, ophører den at være en ubevægelig Modsætning og bliver til Udvikling. I de forskjellige Livssphæreres udfyldte Virkelighed træder dette Forhold os imøde som Kirkens Forhold til Verden. Verden er, efter sin positive Betydning, den store Udfoldelse af Livet i alle Virkelighedens Former, hvorimod det Concentrerede i Ideen fremstiller sig i Kirken. Ligesom nu i den menneskelige Organisme den ydre Skikkelse medieres ud fra det inderste Livsprincip igjennem Bevidstheden, hvori baade den udfoldende og den concentrerende Virksomhed lever, saaledes udgjør Bevidsthedens Magt ikke mindre i Kirkens Forhold til Verden det forsonende Overgangsled. Den samme Bevidsthed altsaa, der befæster Forskjellen imellem det Indre og det Ydre, udfolder Bønnen til Prædiken. Naar det derfor i Bønnen vel endnu kan tænkes som muligt, at Ordet kan mangle, saa lader derimod en Prædiken sig ikke tænke uden det. Men Ordet er Bevidsthedens Udtryk, og derfor har saavel den i sig selv visse Ideés Kraft, som ogsaa den tydelige Fremtrædens Kunst lige Andeel deri. Ligeledes er Menigheden en Ideés Realisering i et Indbegreb af tilværende Individer. Herved behøves der altsaa et Baand, som knytter denne Mangfoldighed af Individer til hiin Idee, og som tilhører baade den Enkelte og det hele Samfund. Dette Baand er Bevidstheden, som har Magt til at frembringe en Forskjel imellem det Indre og Ydre og paa samme Maade ophæve den. Saaledes opstaaer for Menigheden en Trang til at besinde sig og til et aandeligt Tilknytningspunkt for den Enkelte til det Hele; af denne Reflexion danner da Prædikenen sig.

Et vanskeligere Forhold fremstiller sig imidlertid for Betragtningen. Prædikenen synes nemlig igrunden unødvendig, da ifølge den christelige Livslov det guddommelige Liv ikkun ved at udgaae fra Gud kan trænge ind i Menneskets Liv. Saaledes synes især det formanende Element i Prædikenen aldeles ikke at kunne finde

Digitized by Google

nogen Plads i den. Men netop her træder atter den Geistliges eiendommelige Betydning frem; man er nu vel kommet saavidt i en atomistisk Opløsning af Tingene, at man, uden dog at tilstaae det for sig selv, næsten adskiller Prædikenen fra den Geistlige, som holder den. Men den Geistlige fremstiller ikke noget Symbolisk eller Lovbundet, men en virkelig, livskraftig Tilværelse; kun i denne Betydning er han Geistlig, hvorimod det Symbolske og Lovbundne hænger nøie sammen med det Præstelige (Priesterliche). Den Geistliges Tale skal derfor, naar den opfattes fra det høieste Synspunkt, være et Gudsord i menneskelig Form og Udtryk, for at Mennesker kunne fatte det; denne Opgave grunder sig udenfor Christendommens Gebeet stedse paa Magie og Formastelighed (ὕβρις), men kan indenfor Christendommens Enemærker lettere løses, formedelst den guddommelige Kjærligheds menneskelige Fremstilling. Derfor er Prædikenen ligesaavel en Frugt af den guddommelige Virksomhed, som den er et menneskeligt Værk, og følgeligt det ægte Organ for Livet, hvori det Guddommelige forener sig med det Menneskelige. Nærmest vender Prædikenen sig, efter sin Charakteer som det Udfoldede og det Udfoldende, til det Menneskelige; dette er dens Gebeet d. e. altsaa den Kreds, som bestaaer i en Mangfoldighed af Retninger, en Overgang i Formerne, et indbyrdes Forhold imellem Tingene og en Opløsning af een Idee i modsatte Retninger. Det er Prædikenens Væsen at fremstille Eenheden midt i denne Mangfoldighed, det Faste og Bevarende midt under disse Overgange, det Ubetingede under disse Relationer. Deraf udspringer netop dens rhetoriske Form, som bevarer Mangfoldigheden af de forskjellige Hensyn, hvorimod Dialektiken negerer dem, som blot tilhørende den synlige Verden. Men hvad er det Væsentlige ved Naaden andet, end det Ubetingedes Væren og Virken midt under det Adskilte i Menneskelivet? Efterdi Prædikenen er en Meddelelse af det høiere Liv til det Endelige og det en saadan, som trænger midt ind i det Endelige, saa hidrører

Digitized by Google

derfra den Eiendommelighed ved samme, at den gjerne udbreder sig over Livets forskjellige Kredse og betragter den adskilte Verdens forskjelligste Forhold under det Eviges Idee. Der ligger altsaa i Prædikenen en ideel Betegnelse af Begrebet af Anvendelse, og dette udtaler sig i Tilbøieligheden til at betragte sædelige Tilstande.

Det bliver nu Opgaven, med faa Træk at betegne den Vei, som Prædikenen tager, i det den gaaer ud fra Bønnen. Her stode vi, ligesom ved enhver sand Udfoldelse, i Begyndelsen paa en Modsigelse, som er det fremdrivende Element i Udfoldelsen. Vi gaae ud fra den Erfaring, at Mennesket ofte i Omgang med Naturen, i sit Livs indviede Øieblikke føler sig inderligere og friere hendraget til Gud, end midt i Templet, medens man hører en Prædiken; ikke fordi Prædikenen savner christelige eller oratoriske Elementer, ikke fordi der allerede forud findes hos Tilhøreren en hemmelig ugunstig Stemning; men der er Noget, hvorfor han ikke selv kan gjøre sig Regnskab, som synes at fremkalde denne hemmelige Dissonants, noget Modstræbende, som ofte, til Smerte for den Andægtige selv, vanhelliger de helligste Øieblikke og gjør at Andagtens herligste Blomster visne. Aarsagen hertil ligger i Reflexionens Væsen, hvorfra Prædikenen udspringer; den ligger i Modstriden mellem Tilværelse og Bevidsthed; vi indtræde i Kirken deels med en Følelse af Rigdom, deels med Følelsen af Armod; — i Følelsen af Rigdom, idet vi finde os tilskyndede til at udtale vort christelige Livs Fylde; i Armods Trang, idet vi drages fra det Adskilte og Jordiske til det Ene og Evige. At træffe denne frie og fine Grændselinie, saaat begge Stemninger finde en ligelig Tilfredsstillelse, og at Livet i den rette Tid vederqvæges ved det evige Ord: dette er Prædikenens Kunst og Hemmelighed. Modsigelsen imellem Tilværelse og Bevidsthed, som i de høiere Sphærer er den hele Menneskeslægts Modsigelse, har Christendommen løst ved Kjærligheden og derfor er den forlsende. Derfor veed Erkjendelsen i sin dybeste Betydning sig som Eet med

Digitized by Google

Kjærligheden. Ligeledes er det Kjærligheden, som er istand til at danne det Indre til et Ydre, uden at der deraf opstaaer nogen Tvang og Vilkaarlighed. Kjærlighedens Væsen er altsaa Udfoldelsens Grundvold og Lov, men Reflexionen er kun et svagt Gjenskin af denne Lov i det menneskelige Gemyt. Ligesom Kjærligheden til Gud, der fornemmeligen fremtræder i Bønnen, nødvendigviis bliver en Kjærlighed til Mennesket og til alt Tilværende, saaledes danner Bønnen sig til Prædiken ifølge den samme Lov; medens Bønnen efter sin væsentlige Beskaffenhed ikkun er henvendt til Gud, vender Prædikenen som Udvikling sig stedse til Mennesket, ligesom jo overhovedet enhver Udfoldelse er betinget ved det Menneskeliges Forskjelligheder. Heri ligger Grunden til, at Prædikenen blev betegnet som Overgang fra Kirkens specifikke Skikkelse til den totale Udvidelse af Tilværelsen. Idet nu Prædikenen væsentligen skylder Kjærlighedens Magt, som den fuldstændige Tilværelse af det, som Reflexionen kun viser i Skyggerids, sin Oprindelse, saa fremkalder den Regel, at Udfoldelsens formale Element hviler paa Bevidstheden, den Eiendommelighed ved Prædikenen, at den mere holder sig til Erkjendelsens Side. Men at Prædikenen ikke sammenblandes med det Videnskabelige, forebygges ved to Ting. Paa den ene Side derved, at den Vei til Erkjendelse, som Prædikenen slaaer ind paa, fører igjennem Villien; thi saaledes bliver Menneskets oprindelige Tilværelse berørt i sin inderste Rod, aldeles i Overeensstemmelse med Kjærlighedens Aand, der, som vi ovenfor have seet, ved Begrebet af det Hele danner en evig Sammenhæng imellem det intellektuelle og det sædelige Gebeet. Erkjendelsen bliver da til en Tilegnelse, en Deel og Virksomhed af Livet selv, ingen Abstraktion. Paa den anden Side gaaer den Erkjendelse, som findes i Prædikenen, (hvilket vistnok har sin Rod i den samme Grund, som det nyligt Bemærkede) ingenlunde ud fra de sidste Grunde til Væsen og Viden, men fra Menighedens Tilværelse, den legemliggjorte, i en levende

Digitized by Google

Organisme fremtraadte Villie, saa at Prædikenen tillige stedse afgiver Maalestokken for den Erkjendelse, som lever i Menigheden. Prædikenen staaer altsaa midt imellem Bønnen og Videnskaben, og er i denne Henseende ganske lig med den gjennemgribende Charakteer i det N. T.s Skrifter, som i Forening fremstille alle de Elementer, der senere adskilles i πίστις og γνῶσις, og ere et Resultat af de tvende Virksomheder, nemlig af den tilbedende, Ærefrygt bevisende og takkende, saavelsom af den erkjendende og tænkende Aand. Denne Forkyndelse, som hviler paa en objektiv Grundvold, adskiller sig derfor ligesaavel fra Naturreligionernes Spaadomskunst, som er en Sammenblanding af høiere og lavere Kræfter og Lidenskaber, eller væsentligen hører ind under Poesien, som fra de israelitiske Propheters Taler, der ere et Udtryk af den Længsel, som veed, at der gives en objektiv Livsgrund, uden at kunne omfatte den som nærværende i Menneskets eget Hjerte. Prædikenen betegner altsaa det Punkt, paa hvilket Tilbedelsen bliver til Erkjendelse og Erkjendelsen til Tilbedelse; den er Mediationen af det Sande og det Fromme, Fremstillingen af begges Eenhed, og grunder sig derfor paa Christendommens dybeste Eiendommelighed, som støtter sig til en evig Sammenhæng imellem Sandhed og Fromhed. Naar nu Bønnen indeholder Vidnesbyrdet om det guddommelige Liv, saa er Prædikenen Forkyndelsen af dette Liv, hvilket fuldkomment svarer til Tilværelsens og Bevidsthedens tvende Sider. Naar derfor den johanneiske Sprogeiendommelighed blev opstillet som Typus for Bønnen, saa staaer Paulus i sin eiendommelige Maneer som Typus for Prædikenen, ved Kraften og Dybden i hans Udviklinger af det specifisk christelige Liv, ved hans altomfattende Kunst i at knytte Phænomenerne til et evigt Centralpunkt, og gaaende ud derfra at efterspore alle Ideens Udviklinger og Forvandlinger og ad den storartede Vei, som han har aabnet, altid at see Erkjendelsen og Villien forbundne. Hvor Prædikenen bevarer denne Aand i sig, bliver den det ideelle

Digitized by Google

Forbillede paa den Art og Maade, hvorpaa Guds Rige ud fra Kirken udvikler sig gjennem Verden. Den er Expansionens Aspræg og Organ. Den begynder med det Specifike for at udhvile i det Lovbestemte og Naturlige.

Fra dette det sig Udfoldendes Væsen udstrømmer Kraften til at opbygge, ligesom ogsaa i Architekturen det Stræbende og sig Udvidende fremstiller og fremkalder Opbyggelsen. Det er en Tilbliven, en levende Skaben, som, gjennemtrængt af den inderligste Medfølelse og ledsaget af en stille Bevidsthed, føler sig i noget Høiere. Det abstrakte Begreb af Opbyggelse er derfor Begrebet af en Fremadskriden; men det samme ligger ogsaa tilgrund for Talens Væsen i Almindelighed; det samme Baand knytter her, som i alle aandelige Ting, de formelle og materielle Betingelser til hinanden. Hvor derfor Prædikenen blot afhandler reent moralske Gjenstande, kan den umuligt være virksom; thi det er kun altfor tydeligt, at det ikke er praktisk, at give Regler og Forskrifter for det praktiske Liv, ogsaa uden Hensyn til, at abstrakte Sætninger, som hentes fra bestemte Moralsystemer, maae, snart paa en mere snart paa en mindre ærefuld Maade trække sig tilbage for det paa Afvexlinger rige, i mangfoldige enkelte Ytringer og Retninger udskilte Liv. Ligesaalidt kunne ifølge deres Natur de Taler virke, som kun ere didaktiske, om de end fordre en enkelt Erkjendelse, fordi de sædvanligvis optage i sig Elementer af en bestemt formet Viden og minde om noget allerede Tilblevet, men ikke gaae ud fra den nærværende Menigheds Fylde. Den blotte Forbindelse af Skriftsteder fører endeligen heller ikke til Maalet; thi Prædikenens Hiemed er netop at udlægge Skriftstederne, d. e. at gjøre deres Livsaand til Tilhørernes Livsaande. Alene den Prædiken viser sig altsaa virksom, der i sin Enhed og Simpelhed trænger frem til det Punkt i Mennesket, hvor Virksomheden begynder i Mennesket selv, hvor et Hele bliver skabt i det Hele i Kraft af

Digitized by Google

Guds Aand, som medierer Virksomheden imellem Prædikanten og Menighedens enkelte Medlemmer.

Prædikenen er den adæqvate Fremstilling af Troen.

Ligesom Kjærligheden, opfattet under Ideen af en guddommelig Virksomhed, føder Prædikenen af sig, saaledes viser Troen sig som Resultat af denne guddommelige Bevægelse, og af Troen udspringer paany Kjærligheden som menneskelig Virksomhed og i sin menneskelige Tilværelse. Naar nu Prædikenen staaer midt imellem disse tvende Retninger af Kjærligheden, frembragt af den første, og frembringende den anden, saa maa den ifølge deraf betegnes som en Fremstilling af Troen. Det er eiendommeligt for Troen at forene Gjerningen og det Historiske med Viden og Erkjendelse. Ligesom derfor i Troen Det, man ved den besidder, har en historisk og præsent Tilværelse, — paa en ganske anden Maade vistnok end de mythologiske Fremstillinger pleie at ombanne spekulative Sætninger til historiske Fakta, — saaledes er det noget Historiskt, som giver Prædikenen sin bestemte Charakteer. Dette Historiske udspringer af Menighedens Tilværelse. I den gjensidige Samvirken og Indvirken paa hinanden, i Gemytternes Bestemmelse ved en Indvirkning af høiere Livslove paa den umiddelbare Livsfølelse, danne hine evige Livsidealer sig til en menneskelig, historisk Tilværelse. Der baner sig her en Vei for Udviklingen, som gaaer fra det objektive Væsen til de Kilder i det menneskelige Liv, hvor Individualiteten udspringer.

I denne det Eviges Nedstigen til det deelte, historiske Gebeet, ligger den egentlige Hemmelighed ved Prædikenens rhetoriske Form. En Tale opstaaer deels ved et objektivt Indhold og deels ved et Samfund af Mennesker, som staae i et eller andet bestemt Forhold til dette Indhold. Det er just Ordets og Talens ethiske Charakteer, (s. ovenfor S. 89 f.), som her atter fremtræder paa en betegnende Maade. Men begge disse Dele, det objektive Indhold

Digitized by Google

og dette Samfund af Mennesker, mediere sig først igjennem et enkelt Individs Subjektivitet. De fremstridende Udviklingspunkter i en Tale, den spørgende Form, som uvilkaarligt trænger sig frem, de Indvendinger, som fremstille sig for Taleren, den indre Bevægelse, som bevinger Talerens Ord, det umiddelbart Træffende i Ordene, der ere desto mere plastisk formede, jo rigere en Livskilde de indeslutte i sig, — alle disse Eiendommeligheder ved Talen og isærdeleshed ved Prædikenen følge af hiint indre Forhold imellem Sagens objektive Beskaffenhed og Individernes Forening, som giver Talen Charakteren af en Samtale. Det Rhetoriske støtter sig nemlig ikke allene paa en intellektuel, men ogsaa paa en historisk Behandling af Ordet. Ogsaa Ordet har sin Historie; det udtrykker paa en uefterlignelig Maade og med et ganske eiendommeligt Præg Det, som til enhver Tid er særegent for en almindelig eller folkeeiendommelig Overbeviisning. Dette Historiske ved et Ord fremlyser især af den levende Tale, og medierer derved Talens Virkning paa Tilhørerne. Derfor gjelder den Fordring til det Rhetoriske, at træffe den fine Grændselinie, som drager sig hen imellem det Vilkaarlige og det Nødvendige, hvis Vexelspil overhovedet udgjør det Charakteristiske ved det Historiske. Prædikantens Kunst bestaaer deri, at han, idet han støtter sig til sig selv og taler ud af sig selv, til samme Tid hviler paa Gjenstandens objektive Gehalt. Gjenstanden er i den rette Prædiken den Drivefjeder, som sprænger Skallen og trænger ind i Ordene. Gjenstanden maa være fuldendt i sig selv og fuldmoden, forat kunne komme frem i den rette Form. Al Veltalenhed gaaer kun ud paa at gjøre Tingene talende d. e. at menneskeliggjøre deres objektive Grundlag, at give den indre Virksomhed, som er Tingenes Sjæl, en ogsaa udadgaaende Retning, og navnligen med Hensyn til Menneskets ubevidste Følelse at fremstille den indre Virksomhed som umiddelbart nærværende. Al den Pragt, hvormed Talen optræder, grunder sig paa dette Forhold mellem det Objektive

Digitized by Google

og Gemyttets umiddelbare Nærværelse, alt efter som denne udøver en større eller mindre Indflydelse paa hiint. Men hvor denne umiddelbare Nærværelse knytter sig altfor løst til Talerens Person, saasnart Taleren kun gjør sig til reflekterende Midler imellem Gjenstanden og Følelsen, adskiller begge Dele fra hinanden, eller betragter sig selv som Objektet for Følelsen, men ikke taler ud af den ved Tanken baarne og opfyldte Følelse: der opstaaer den forfængelige Pragt, som kan findes i en Tale; der fremkommer da en selvsyg Tale, som kun beiler efter Gunst. Hvad der hidindtil fordetmeste blev udgivet for det Rhetoriske, er kun Noget, som leder hen dertil; rigtignok den nærmeste og nødvendige Form, men som dog kun angaaer det Technike, og som dog heller ikke ganske erkjender og opfatter dette, da der ved den ægte Fremstilling stedse finder en skjult Sammenhæng Sted imellem Væsenet og det Technike. Netop den theologiske eller meget mere den faktiske Begrundelse af denne Form traadte slet ikke eller dog kun mangelfuldt ind i Bevidstheden. Istedetfor at give Gjenstanden en talende Mund, bliver den ofte kun skildret; men ved Skildringen bliver Gjenstanden rykket tilbage i en større Afstand formedelst Beundringen, hvis Følelse svarer til Skildringen; Skildringen er kun en Efterligning i Ord, og staaer altsaa langt tilbage endog for den Efterligning, som er Princippet i den katholske Cultus, fordi Efterligningen dog her skeer ved Gjerninger. Ligesom man med Rette taler om en Reenhed i Tonekunsten, saaledes gives der ogsaa en Reenhed i Prædikenen. Paa sit eget Gebeet maa den erkjende sin Eiendommelighed og strengt adskille, hvad man sædvanligviis forstaaer ved Veltalenhed, men som har sin Rod i ganske andre Kredse end dem, hvoraf det Religiøse udspringer. Men her maa da fornemmeligen Erkjendelsens Side ikke banlyses af Prædikenen som ufolkelig og unaturlig. I alle andre Cultuskunster er det Theoretiske fremherskende, hvorfor da ikke ogsaa paa Ordets Gebeet, som ifølge sin Natur har en stærk Tendents

Digitized by Google

til det Theoretiske? Det er nødvendigt at sætte det strengere, det mere tankerige Indhold, som ingenlunde bliver tillukket for Følelsen, istedet for indsmigrende Kunster og Bestræbelser efter blot at vinde Velbehag. Prædikenen skal være en real Fremstilling; den ældgamle, dybe Betydning af Ordet, af Navnet, forsaavidt det falder sammen med Sagen selv (דָּבָר), hvilken fremtræder igjen i Bønnen, skal endnu vedblive at leve i Prædikenen; fra denne skal den Virkning udgaae, at, saasnart de Ord ere udtalte, som ere en Christen de helligste, da ogsaa deres hele, indre Gehalt træder levende for Øiet, og at, ligesom ved et elektrisk Slag, den hele Side rystes af den samme Bevægelse, som meddeelte sig til det enkelte Punkt. Forkyndelsen af det guddommelige Ord skal forholde sig til det verdslige Ord i Poesien og Philosophien, som Choralen til den verdslige Musik. Forgjæves indlader den geistlige Taler sig i en Væddekamp med den verdslige, hvem den hele fulde og brogede Verden tjener til Stof; hans Tale behøver kun at anslaae de Akkorder, som sammenfatte alt det Brogede under Eet. Dette Forhold, hvori Gjenstanden staaer til Talen, har allerede Plato (i Phædrus) erkjendt og udtalt; ligeoverfor de mægtige Sophisters smigrende Tale, hvis Veltalenhed heelt igjennem har en mere moderne og subjektiv Farve, gjør han Gjenstandens Ret gjældende og paaviser den indre Ugyldighed og Tomhed i den fra Gjenstanden adskilte Form. Det Samme, som Plato fordrer af Taleren ved Forholdet imellem den philosophiske Tanke og sammes Form, nemlig Videnskab, Velsindethed og Frimodighed (ἐπιστήμη, εὔνοια, παῤῥησία), fordres ligeledes ved Prædikenen, som kun derved opnaaer sin Værdighed og Virksomhed. Der bliver derved ingenlunde paatrykt Prædikenen noget philosophisk Præg; dette skeer kun, naar man gaaer ud fra Tankens høieste Trin og betragter Gjenstanden, idet man seer bort fra alt det Synlige. Men dette er som bekjendt ikke Rhetorik, men Dialektik; ved en saadan Behandling bliver Troens historiske Charakteer forglemt og

Digitized by Google

den Lov krænket, at det Historiske stedse gaaer den omvendte Vei af den, som det Dialektiske slaaer ind paa. Ligesom Troen i og for sig er Eenheden af Spekulationen og Historien og tillige den levende Følelse af denne Eenhed, saaledes forener ogsaa Fremstillingen af Troen, Prædikenen, begge Elementer i sig. Prædikenen forvandler Erkjendelsen til umiddelbar Beslutning hos Tilhøreren; den bliver til en Tanke, som trænger ind i Livets Kjærne og atter skaber udaf denne Kjærne. Kalder man derfor Prædikenen en Fortsættelse af Bibelen, saa ligger Sammenligningspunktet, hvorfra denne Benævnelse udgaaer, i denne Eenhed af det Spekulative og det Historiske, idet jo den hellige Skrifts historiske Bestanddele heller ikke ville være blot Historie, men tillige en Fremstilling af det Ideelle, som ligger i denne Historie, ligesom de didaktiske Bestanddele ere gjennemtrængte af en historisk Energie. Men paa hvilken Maade erholder Erkjendelsen, naar man seer bort fra enkelte historiske Kjendsgjerninger, et historisk Præg? Ved dens fjulte Forhold til Følelsen. Følelsen kan ikke umiddelbart udtales som noget Almindeligt; det er eiendommeligt for den, at den kun har sin Tilværelse i en Verden. Den inderlige Samværen med Gud, som ikke taaler noget Vidne, kan ikke udtrykkes ved Prædikenen i og for sig; men ligesom denne er udsprungen af en saadan Tilstand, eller rettere af en saadan Virksomhed, saaledes leder den ligeledes tilbage til en saadan. Ligesom den ægte Fornemmelse af den inderste Tilværelse nødvendigvis fører til en luttret Erkjendelse, saaledes fører denne Vei ogsaa tilbage fra Erkjendelsen til Følelsen. Det Uudtalelige, som i alle Arter af Cultus stræber at finde sit Udtryk og som i Bønnen kommer til sin herligste og sandeste Yttring, vender sig i Prædikenen til Menneskets mere abstrakte Evner og skrider meest frem i de verdslige Gebeter, for ad disse lange Omveie atter at vende tilbage til hiin indre Tilværelse, hvori Mennesket feirer sin inderste Forbindelse med Gud og Verden. — Ved den vundne Bevidsthed bliver denne Følelse

modnere, træder i Sammenhæng med Menneskets øvrige Evner, bliver derved til en sædelig Kraft, til en Kilde for det sædelige Liv overhovedet. Ved Prædikenen staaer den christelige Cultus i Modsætning til enhver forchristelig Cultus. Ligesom nemlig denne har sin Rod i Modsætningen imellem det Esoteriske og det Exoteriske, og ligesom det er Christendommens Væsen og Diemed at ophæve denne Modsætning, saaledes indtager Prædikenen den Plads i Gudsdyrkelsens Organisme, hvor det, der med Hensyn til Livet i Almindelighed viser sig som Videnskab, fremtræder i umiddelbar Nærværelse. Bevidstheden i Cultus finder her sit Udtryk; men den indordner sig paa en levende Maade i Tilværelsen af Cultus og viser derved dennes Fuldendelse. Ligesom nemlig Symbolet i sig forener Tilværelse og Bevidsthed og derved er Præformation for Cultus, saaledes fremtræder denne i sin Fuldendelse paa en saadan Maade, at hiin Tilværelsens Side lever i Gudsdyrkelsens Kunstformer, og at Bevidstheden taler ud af Prædikenen. At Kjærligheden maa anseés for Prædikenens bevægende Princip, bliver her saa meget desto tydeligere, efterdi Kjærligheden, saaledes som den boer i Mennesket, er Resultatet af Troen, der frembringes af Guds Kjærlighed. Her udspringer Prædikenens Stil, som er reen Hengivelse. Prædikant og Prædiken ere Eet; kunstmæssig Udførelse og Prædikantens frie Bevægelse maae ikke adskilles. At opnaae dette, dertil sigter hele Prædikantens Studium, forsaavidt Studium ikke er andet end en Stræben efter saaledes at forene den Enkeltes oprindelige og eiendommelige Liv med den Kunsts eller Videnskabs Væsen, hvori man stræber efter Fuldkommenhed, at begge Dele blive Eet. Det er den Reenhed og Afholdenhed, hvorved enhver Kunst erholder det Trylleri, der saa umiddelbart trænger ind i Sjælen, som ogsaa paa den rette Maade lever i Prædikenen. Heri ligger det Eiendommelige ved enhver ægte Prædiken, som vi ikke kunne andet end kalde dens prophetiske Charakteer. Prophetisk er den, fordi den, udgaaet

Digitized by Google

fra Livets inderste Helligdom, fra Sjælens hemmelighedsfulde Adytum, skjænker en renere Anskuelse af det Evige og fremkalder en Afsondring fra alt det Almindelige og Sædvanlige. Men den dybeste Kilde til dens prophetiske Charakteer rinder deri, at den viser ud over sig selv som over det blotte Ord til noget tilkommende Høiere, som er Gjerningen.

Naar altsaa Prædikenen viser sig som den høieste Fremstilling af den christelige Religion ved Ordet, som en Fremstilling, hvori tillige dens egen Bevidsthed boer, saa kan man fordre af den, at Sporene af alle tidligere Fremstillinger komme tilsyne i den. Det Høieste bestaaer nemlig netop derved, at det ikke er en blot Fortsættelse og ydre Fuldendelse af det Tidligere, eller endog en forhøiet Middelmaadighed, der aldrig bliver til noget Ophøiet, men at alle tidligere Elementer i deres Oprindelighed stige frem af Sjælens Dybder og forene sig i det Høieste. I Prædikenen finde vi derfor baade architektoniske og musikalske Elementer. Den religiøse Tale er Foreningspunktet imellem disse to Sider; den ligner det Architektoniske i sit Anlæg og sin Fordeling af det Hele, men det Musikalske i Udforelsens Strøm og i den Kraft, hvormed den trænger ind i Sindets hemmeligste Folder. Indenfor Tankens Sphære kan den ovenfor antydede Vei fra Følelsen til Tanken ikke fremstilles paa anden Maade, end ved Ordenes Stilling — altsaa paa den architektoniske Vei — ved en Stilling, som er afhængig af Villien og ikke af Tankens Bevægelser. Men Veien fra Følelsen til Tanken, indenfor selve Følelsens Svingninger, ligger i Betoningen, Talens musikalske Element. Tonen er Ordets Følelse, Ordsjælens usynlige Aande, der fortætter sig i Tonen; den af Kjærlighed bevægede Sjæl fortsætter sine Svingninger videre i Tonen. Denne Betoning er den ledsagende Akkord i alle forenede Sjælsvirksomheder, den indre Samstemning af det Oprindelige i Menneskет og tillige det Baand, som forener Taleren med Menneskets Hjerte,

Digitized by Google

idet jo Musiken er det egentlige Udtryk for den gjensidige Leven i hinanden. Ved Betoningen bliver det Plastiske i Ordet levende og bevinget. Studiet af Prædikenen finder altsaa sine Mønstre ikke alene hos den ældre og nyere Tids Talere, men ogsaa, foruden at Hovedstudiet naturligvis maa bestaae i en Fordybelse i Gjenstanden selv, tillige i det Forbillede, som er givet i begeistrede Melodier, eller i Bygninger, der ere opførte i en alvorlig og høi Stil. I Talen er den frie og tillige nødvendigt fremskridende Bevægelse analog med dybt gjennemtænkte Compositioner; her saavelsom der bliver en simpel og hjertelig Melodie baaret af en kunstmæssig og harmonisk Udførelse. Ud af de architektoniske eller plastiske Kunstværker taler især den dybe Hemmelighed i Kunsten, baade at kunne fremhæve enhver især af de enkelte Dele i dens Eiendommelighed og desuagtet lede alle enkelte igjen tilbage paa en harmonisk Maade til det Hele, og med eet Blik at kunne aabenbare det Heles Idee saavel i sig selv, som i de enkelte Dele.

Prædikenen er derfor baade en intellektuel og en sædelig Handling.

Det er af det Foregaaende indlysende, at Prædikenen hverken skal have et reent videnskabeligt, eller et reent kunstnerisk Præg, og desuagtet fremstille et eiendommeligt Hele. Det er Menighedens Fælledsfølelse, som faaer sit Organ i den enkelte Taler. Den Vei, paa hvilken Prædikenen opstaaer, er altsaa den ethiske, dog stedse i den Betydning, hvori det Ethiske tillige tænkes i Forbindelse med det Aandelige. Herved bortfjerner den alt det Magiske, som altid udelukker Subjektivitetens Virkninger, den feirer deri Geniets og Kjærlighedens Pagt, eller rettere gjenopretter den oprindelige Eenhed imellem begge, og bliver derved til det egentlige Medium for en Aabenbaring, hvis Elementer stedse ere Aand og Kjærlighed. Herfra hidrører dens Kraft til altid at kunne vende sig mod det Oprindelige i Mennesket, hvori alle andre Kræfter paa en hemmelighedsfuld Maade hvile, og dens

Digitized by Google

Kunst, ogsaa i det meest Enkelte, hvor den træder i nærmere Forbindelse med det Deelte og Stridende i de jordiske Forhold, at lade det Ene og Fuldendte skinne igjennem. Saaledes er Prædikenen et levende Væsen, fordi Bevidsthed og Tilværelse forene sig i den. Den er en intellektuel Handling, da den ad Erkjendelsens Vei stræber efter at løse Livets Modsigelser; Prædiken uden Videnskab er mystisk, Videnskab uden Prædiken er hierarchisk.

Men Prædikenen er ogsaa en sædelig Handling, idet den fremstiller som det Enkelte og for Enkelte, hvad der er Christendommens almindelige, gjennemgribende Aand og Indhold. Hint er den Genialitet, som skal boe i den, dette er den Adel i Tænkemaade, som skal besjæle den. Derfor gives der i Prædikenen ingen enkelte Momenter, af hvilke den stykkevis er sammensat, men ligesom Aabenbaringen er en Meddelelse af Liv, ikke af enkelte Sandheder, saaledes maa ogsaa Prædikenen være en saadan Meddelelse af Aanden. Den undgaaer derved den grundede Bebreidelse, som rettes mod det blotte Ord, at en Sky af Ord Intet formaaer imod den simple Handling, og at et mere eller mindre bevidst Selvbedrag opstaaer overalt, i Opdragelsen som i Politiken, hvor Ordet gjælder istedetfor Handling. Det er derfor stedse forunderligt, naar man strides om, hvad enten Prædikenerne skulle være af dogmatisk eller af moralsk Indhold. Ligesom nemlig disse Forskjelligheder kun ere Følger af en videnskabelig Refleksion, men en saadan Dualisme ingenlunde er det Første og Oprindeligste, saaledes finder heller ikke nogen saadan oprindelig Adskillelse Sted ved Prædikenen, som Fremstilling af det christelige Liv i dets Heelhed. Tvertimod maae vi sige, at naar Prædikenen naaer sit høieste Trin, maa den hverken hente sit Indhold fra Dogmatiken eller Moralen, men disse snarere af den. Det synes vel, som om man har dunkelt følt dette, idet man lagde et poetisk Element ind i Prædikenen. Men at søge dette poetiske

Digitized by Google

Element i en Indfletning af laante og afblegede poetiske Talemaader, viser ikke mindre en Miskjendelse af Poesien end af Talen, og forstyrrer denne ved et hykkelsk Spil. Det sande poetiske Element kan ikke vise sig i Prædikenen paa nogen anden Maade, end den, paa hvilken Poesien selv er et Element af Livet. Den Grund- og Uranskuelse, som lever i Poesien og paa en barnlig Maade fremkalder Tilværelsens dybeste Sandheder, den Rolighed og Simpelhed og især den Hemmelighed, at den forener alle vore Sandser, der ellers ere deelte og forstjellige, og tvinger dem ligesom med en magisk Magt: disse Træk er det, som gjøre Poesien til Menneskeslægtens Modersmaal. Da Prædikenen nu ikke mindre er en Forkyndelse af det Første og Udelelige hos Menneskeheden, saa lyse ogsaa disse Træk i Poesien mere eller mindre tilsløret frem af Prædikenen. Den samme Umiddelbarhed og Dybde i Grundanskuelserne fordres ogsaa her. Men især, ligesom et ægte Digt ved Siden af og i sin for alle Tider gjældende Dybde tillige stedse er Øieblikkets Affødning og Mindesmærke, saaledes skulde heller ikke Prædikenen ved Siden af sin almindelige Gyldighed nogensinde tabe sin casuelle Betydning af Sigte. Ja naar Poesien fører os tilbage til Uskyldighedens Tidsalder, til Paradiset, hvor Livets Modsætninger og Modsigelser endnu slumre, da skal ogsaa Prædikenen vise os en Uskyldighed, hvor Modsætningerne og Modsigelserne ere ophævede og forsonede ved en positiv Magt. Prædikenens Opgave er at tilbageføre Udviklingen af Andagtens enkelte Element til oprindelig Eenhed, og selve denne Tilbageførelse skeer ad Udviklingens Vei; naar Bønnen er en fri Produktion og altsaa er fremgaaet af Opvækkelsens Skaberkraft, saa er Prædikenen en Reproduktion, og saaledes opstaaet paa Reflexionens Vei. Prædikenen er altsaa efter sit Væsen en Fremstilling af det Hellige, ligesom Poesien er en Fremstilling af det Skjønne. Ordet, som vælger Prædikenen til sit Udtryk, kommer derved til at nærme sig til Hands-

Digitized by Google

ling. Ordet er jo Produktet af de Virksomheder, som vi nu adskille fra hinanden som philosophisk og poetisk. Men især har Poesien den nærmeste Andeel i det Dramatiske, som findes ved Ordet, da dette ved Poesien bliver til tonende Skikkelse. Ligesom nu i den ægte Poesie i Grunden ethvert Ord, endogsaa det længst bekjendte, kaldes til nyt Liv, og en Aande af Oprindelighed omsvæver det; ligesom Poesien endogsaa af et Sprogs Ruiner er istand til at antænde et nyt Liv, saaledes er det unegteligt den poetiske Kraft, som i Talen tilveiebringer en inderligere Forbindelse imellem Gjenstanden og Ordet og paa en mere levende Maade opvækker Følelsen af denne Eenhed i Tilhørerens Sjæl. Men da kan der ikke alene ligge poetiske Elementer i Prædikenen, men, hvad der efter det Foregaaende ikke mere kan være udsat for nogen Misforstaaelse, ligesaavel philosophiske eller spekulative Elementer, hvormed ikke menes Sætninger, som allerede ere dannede og som laanes fra Systemer; men, naar Philosophien er Blikket ind i Tingenes indre Væsen, er den reent objektive Opfattelse af Tilværelsen, og altsaa i de inderste Grunde falder sammen med Poesien, saa kan den i Sandhed ikke undværes der, hvor den frigjørende Sandhed forkyndes. Heller ikke maa det overseés, at alle disse poetiske eller philosophiske Elementer i Prædikenen blive omdannede til historiske og ethiske Bestanddele og saaledes dragne ind i Tilhørerens umiddelbare Sphære. Bestemte dogmatiske Sætninger og praktiske Beslutninger ere derfor ikke Principer i en ægte Prædiken, men dennes Resultater. Paa denne Maade bliver Cultus saavel fremstillende, som opvækkende; Prædikenen er et Tegn baade for Troende og Vantroe; idet den trænger ind i Livets Dybder, griber den det Punkt, hvor det reent Menneskelige indeholder den evige Spaadom om det Christelige, og bliver derved til et Baand, som omslynger Menneskeheden i dens dybeste Skikkelser. Som den bestandige Forkynderinde af Menighedens eiendommelige Tilstande og disses lydeligtblevne Maal er det

Digitized by Google

Prædikenen, som gjør enhver ny Udvikling af Troen og Læren, enhver bestemtere Opfatning, enhver udvidet og dybere Verdensanskuelse, enhver fornyet Fordring og ethvert sandt Fremskridt, til Menighedens Eiendom. Men Prædikenen nøder til at udvikle ud af den de Spirer, som slumre i den, og saaledes frembringer den paa den ene Side atter Bønnen, hvoraf den er opstaaet, nemlig den Bøn, som, efterdi Prædikenen har Hensyn til menneskelige Tilstande, fører over til de menneskelige Forhold, altsaa den egentlige Forbøn; paa den anden Side føder den Katechesen af sig, som den atter udlagte Prædiken d. e. dens Udfoldelse i enkelte Læremomenter.

Prædikenens Reenhed er ikke mulig uden en omhyggelig Adskillelse fra andre beslægtede Gebeter.

Den væsentligste Hindring, hvorfor Prædikenen saa ofte ikke kan naae den Charakteer, som tilkommer den, ligger i dens Sammenblanding med andre Elementer. Især er det to Gebeter, som ubeføiet gribe ind i dens eiendommelige Natur. Først den Virksomhed, som angaaer Sjæleforgen. Vistnok kan Prædikenen ifølge sit Væsen henregnes under Sjæleforgen, fordi der i den ligeledes ligger et sjæleledende Moment; men det engere Begreb af Sjæleforg, som den Enkeltes Virken paa den Enkelte, passer ikke paa Prædikenen, for hvilken et Samfund ligger til Grund. Fordi man ansaae Prædikenen for det Vigtigste ogsaa i materiel Henseende, forsøgte man at overføre paa dens Gebeet alle det geistlige Kalds Virksomheder. Men tillige var det ogsaa en Forsømmelse af de beslægtede Gebeter, som man nogenlunde vilde skjule eller hæve ved at optage disses Elementer i Prædikenen. Saaledes lød en svag Efterklang af Trangen til Sjæleforg i Prædikenerne; man søgte at tilfredsstille Sjælene i Masse og ved een almindelig Forskrift; men en saadan Behandling ligner en Læges Fremgangsmaade, der giver alle sine Syge

Digitized by Google

eet og det samme Lægemiddel. Det blege eller sminkede Udseende, som Prædikenerne ofte fremvise, opstaaer for en stor Deel af denne sygelige Sammenblanding af forskjellige Gebeter. Ligeledes rinder her Sentimentalitetens Kilde i dette Ords lavere Betydning, og som tydeligst fremtræder ved at vanhellige en ægte, menneskelig Smerte. Men forsaavidt Prædikenen er en organisk Deel af Cultus, er det dens Kald at opløfte, at bringe til at glemme den jordiske Smerte og det timelige Onde, eller at opløse det i et høiere Livs Kraft og Indvielse. I den katholske Kirke ere de enkelte Dogmer eller objektive Grundlag symboliserede og derfor stedse nærværende for Menighedens Beskuelse, saa at Præsten, der ved sin blotte præstelige Nærværelse allerede fremkalder i Erindringen de objektive Grundlag, kan bevæge sig i reent moralske og menneskelige Gjenstande. Men den protestantiske Kirke er gaaet et Skridt videre; den vil af den blot symboliske Betydning af det Præstelige danne virkelige Geistlige; den vil ikke fremstille de objektive Grundlag paany i en objektiv Skikkelse, men i en menneskelig Tilværelse og menneskeligt talende. Kun paa en saadan Maade kan Prædikenen blive et Organ for de høieste og helligste Sandheder; ikkun derved, at den meddeler oprindelige Tanker, der ere hentede fra Livets Dybder, bliver den et værdigt Led i den Række af Aabenbaringer, hvorved Menneskeslægten bliver oplyst og hævet til et høiere Trin, hvorimod den, ved at gaae den vante Gang, ikkun har det Privilegium, paany at forebringe længst bekjendte Ting.

Men ikke alene ved den uordnede Indtrængen i Prædikenen af det, som angaaer Sjæleforgen, men ogsaa hvor Elementer, som oprindelig tilhøre den katechetiske Virksomhed, umiddelbart gaae over i Prædikenen, bliver dens inderste Væsen fordunklet og forstyrret. Prædikenen har Det tilfælleds med den katechetiske Virksomhed, at være en Samtale, men Forskjellen bestaaer deri, om Menighedens gjenlydende Hjerte i Begeistring — der

som forbindende kun kan udtale sig gjennem et Samfund, — slaaer i umiddelbar Opbyggelse, eller om Gjenklangen beroer paa en begribende Virksomhed, der, som adskillende i de enkelte Dele, heller ikke kan udøves uden af Enkelte. I Prædikenen gaaer Samqvemmet (ὁμιλία) igjennem Villien og virker derved ifølge den indre Sammenhæng, som overhovedet finder Sted imellem Villien og Virkningen; i Katechisationen gaaer det igjennem Erkjendelsen. Det Apologetiske tilhører derfor ikke saa meget Prædikenen, som meget mere Katechisationen, der er den specifisk paa Erkjendelsens og Tankens Enemærker videre udførte Prædiken, hvorimod Sjæleforgen er Prædikenen i sin Anvendelse paa de enkelte Tilstande i Livet. Derfor beroer den Mening, at enhver enkelt Troessætning kan ligesaagodt behandles i en Prædiken, som ved Katechisationen, paa et totalt Ubekjendtskab med Sagen. Tvertimod gives der nogle Gjenstande, som ere mere stikkede til at behandles i Prædiken, andre, som for at blive frugtbare, visnok maae hjemfalde til en katechetisk Behandling.

Dette er Prædikenen som en Fremstilling af det christelige Liv i dens organiske Forhold til Cultus. Ikkun naar Christendommen bliver erkjendt som det besjælende Livsprincip i alle Tilværelsens Former, vil ogsaa dens Udtryk i Ordet finde sin rette Anerkjendelse. Eller hvis man tænker sig den Tid, naar Christendommen i Sandhed har gjennemtrængt alt det Levende med sin Aand; naar den saaledes er gaaet over i Menneskets hele Maade at tænke og føle paa, at den kan ansees for den egentlige Sjæl i enhver Livsbevægelse: skulle vi saa antage, at Ytringen ved Hjelp af Ordet, Fremstillingen i Talen da hører op? Visseligen ikke; meget mere vil den først da udfolde sig i sin fuldeste Blomstren; først da ville de dybeste Aabenbaringer gaae frem af det christeligeV æsens Helligdom. Derfor er Prædikenen altid Maalestokken for Menighedens Livstilstande: i al sin Renhed kan den kun indtræde der, hvor Menigheden har opnaaet

Digitized by Google

sin sædelige Styrke; den nærmer sig da altid mere til en ren Fremstilling og bliver et stedse udtryksfuldere Organ for Ideen. Da viser den sig som organisk Modsætning til den politiske Veltalenhed; den er en ubetinget i Modsætning til sidstnævnte, som er en relativ. Relativ kalde vi den, fordi den, for at fremtræde, behøver Midler, som ligge udenfor dens egen Omkreds, efterdi Politiken betegner den Kunst, at benytte Midler, som ligge udenfor dens eget Omraade, som sit Eget og for sine egne Øiemed (efter Schleiermacher). Men idet den religiøse Veltalenhed altid henter sine Midler alene fra sine egne Enemærker, da i det christelige Væsen Livet er givet i sin hele Uendelighed, og da Begrebet af Middel i Christendommen tilsidst altid gaaer over i Begrebet af det Hele: saa har den derfor Charakteren af det Ubetingede og det i sig Fuldendte. Naar vi nu mindes den antike politiske Veltalenheds Form og navnligen dens ældre Form, saa gjælder ogsaa her den Regel, at de ældste græske Kunstformer, som f. Ex. Musikens, vende tilbage i de christelige Cultusformer paa en høiere og inderligere Maade, og indeslutte det uendelige Indhold i en fuldendt Form. Dersom vi hos Grækerne kunde tænke os en Plads for en bevidst, sammenhængende, altsaa i Prosaens Sphære dvælende Forkyndelse af Livets dybeste Hemmeligheder, da vilde de vistnok, ifølge deres storartede og fine Sands, samt ifølge deres Talent til at virkeliggjøre Idealer og at forbinde Theorie og Praxis paa den frugtbareste Maade, have anvist denne Forkyndelse en høiere Plads, end den indtager iblandt os, og vilde have gjort den til en Kilde, hvoraf de øvrige Livsforhold kunde have draget rig og omfattende Næring, — en Plads, som den endnu først skal søge at erhverve sig i den hele Livsudvikling.

Prædikenen udgjør kun i formel Henseende Middelpunktet for Cultus, og fordrer derfor en materiel Fuldstændiggjørelse.

Forsaavidt der i Ordet ligger Muligheden af en almindelig Forstaaelse og overhovedet en saadan Form, hvori Væsenet paa

Digitized by Google

det inderligste udtrykker sig som Form, saa betragter man med Rette Prædikenen som formelt Middelpunkt i Cultus. Men det ligger i det rhetoriske Elements Væsen, at hvormegen Handling der endog heri udtrykkes, kan dog Nærværelsens hele gribende Fylde ikke leve deri. Bevidstheden og Reflexionen, hvori det Rhetoriske nærmest har sin Rod, stiller paa den ene Side det Nærværendes Fylde ligesaameget i Baggrunden, som den paa den anden Side atter skuer længselfuldt hen derefter. Det kommer altsaa væsenligt an paa, at, istedetfor det blot Antydende og Talende, hvor meget der end deri indeholdes af Sagen, just denne, Sagen selv viser sig i sin hele Fylde og Kraft, og at Prædikenens prophetiske Charakteer her kommer til sin Opfyldelse. Til Erkjendelsen maa væsenligt et skabende Element træde til, for at udtrykke Tilbedelsens Fylde. Bønnen, som frembragte Prædikenen, maa danne sig til Handling. Naar derfor Menneskets Forhold til Gud i Prædikenen er bleven gjennemført lige indtil Livets inderste Dybder, saa indtræder nu Nødvendigheden af, at det Guddommelige og Skabende, som lever i disse Livets inderste Dybder, atter gjør sin bestemmende Indflydelse gjældende. Menneskets Forhold til Gud, som i dette Afsnit var Grundbegrebet for de enkelte Udviklinger af Cultus, bliver nu atter til Guds Forhold til Mennesket, eller snarere, begge Forhold gaae over i hinanden og virkeliggjøre sig i deres Eenhed. Da viser Religionen sig fuldendt i Cultus; Begrebet om det Skabende, som traadte os imøde ved Indgangen til vore Undersøgelser, fuldender sig her i en livsfyldig Virkelighed.

Digitized by Google

Christelig
Kunstsymbolik og Ikonographie.
Et Forsøg
til
at lette Udtydningen og den bedre Forstaaelse af de kirkelige Billedværker fra Middelalderen.

1839.

Af dette Skrift (see Bogfortegnelsen til Tidsskriftet for 1840 S. 5) meddeles her den indledende Afhandling tilligemed enkelte vigtigere Artikler eller Uddrag af saadanne, som indeholde Anvendelse af de i Afhandlingen fremsatte Bemærkninger og give Forklaring af Gjenstande, som i kunsthistorisk Henseende ere af mere almindelig Interesse.

Den ældre Tids Malere og Billedhuggere kunde hos deres Publikum forudsætte en vis Kultur, hvori der laae et fortroligt Bekjendtskab med en Mængde Ting, ved hvilket der blev sikret deres Kunstværker den rette Forstaaelse og en levende Indtrængen i Beskuerens Sjæl. Vi have lidt efter lidt vendt os bort fra denne Kultur. Fortroligheden med Legender og Sagn, Forstaaelsen af den christelige Symbolik, den gamle kirkelige Tradition og Mystik o. s. v., Alt dette er gaaet over i nogle Enkeltes Besiddelse; vort Publikum er ganske blottet derfor. Vi befinde os desaarsag i et andet og høist ugunstigt Forhold til hiin ældre Tids Kunstværker. Vi maae tilstaae, at denne kirkelige Kunst, disse Helgenbilleder og Symboler ere blevne os fremmede, vi for-

Digitized by Google

staae dem ikke mere. Derfor have Mange, i Troen paa deres moderne Kulturs høie Betydning, for længe siden kastet Vrag paa disse Ting, og med Ligegyldighed have de indvilliget i disse gamle ukjendte Billedværkers Ødelæggelse. Andre have i vore Dage med Pietet samlet disse Kunstreliqvier. De ville ære dem som deres Fædres Efterladenskab. Ligesom Efterkommerne af en stolt og fornem Slægt vandre de om blandt Stamfædrenes Billeder — og ere tilfredse med denne uklare Følelse. Mangen En kan vel ofte af en hemmelig Drift være ført hen til disse gamle Ting, han beskuer dem som et Redskab, der er gaaet af Brug, og vilde gjerne udfinde, hvad Dette og Hiint vel har havt for en Betydning; men tilsidst maa han vende sig bort, fordi det forekommer ham som et kruset, betydningsløst Spil. Saaledes er det i Sandhed gaaet med de christelige Billedværker. Men hvor disse gamle Kunstværkers Betydning er bleven dunkel, og det indgribende Forhold er forsvundet, som fandt Sted imellem dem og deres Tids religiøse Liv, der kunde neppe blive noget Mere tilbage for den moderne Betragter, end Billedets æsthetiske Bestanddeel. Naturligvis maatte det ogsaa staae ham frit for at udøve en Kritik, som allerede var bleven ham tilvant ved den klassiske Oldtids Værker. Og man har udøvet den! ja man har i denne Periode, da Kjærlighed til Middelalderens Kunst er opvaagnet paany, næsten blot taget Kunstværkernes ydre, legemlige Side i Betragtning. Ved det bodfærdige, verdensfornegtende, ydmyge Liv har man Intet fundet saa skjønt, som Kappens Folder, Coloritens Harmonie; og Udtrykket af det høieste sædelige Liv var for denne Betragtning ikkun et skjønt Hoved, godt tegnet og fuldt af fortræffelige Tinter. I al Fald har man endnu hævet sig til religiøs Sentimentalitet; men den store Aand, som skulde erkjendes bag alle Farver og Former, have de Fleste ikke ahnet. Saaledes er Miskjendelsen af Middelalderens christelige Billedværker nærmest at tilskrive denne forkerte Opfattelse

Digitized by Google

og Kunstkritik; thi selv der, hvor den æsthetiske Side er bleven vurderet høit nok, er Billedets Forstaaelse dog alligevel ikke ret bleven gjort os klar. Det vedblev at være betydningsfulde Aande-Skikkelser, som lagde Fingeren paa Munden og Intet vilde tale til os. Saaledes ere vi endelig blevne os bevidste, at vi ved den grundigste Bedømmelse af det Tekniske ikkun opfatte Billedværket halvt; og derfor savne vi under al vor Beundring for den ene eller den anden Fuldkommenhed i Udførelsen hiin Tilfredsstillelse, der saa ofte er bleven os tildeel ved andre Kunstværker — en Tilfredsstillelse, som fremkommer ved at forstaae, at trænge ind i, at blive fortrolig med Gjenstanden. Lader os kun aabent udtale det: den hedenske Oldtid staaer os nærmere og er os forstaaeligere end vor christelige Fortid; og det, som er fremgaaet af christelig Sind og Tænkemaade, er os mere fremmed, end Grækernes og Romernes Frembringelser, til hvilke vi medbringe Masser af antiquariske og mythologiske Kundskaber. Netop derved føle vi os hjemme iblandt disse og forstaae dette fremmede Sprog bedre. Vort hjemlige Sprog, vort Ungdoms Sprog kunde jeg sige, klinger uhyggeligt for vort Øre. Vi have forladt vort eget Huus og hellere vendt os hen til en fremmed Himmel. Hvoraf kunde dette komme? hvad har saaledes skilt os fra vore Forfædre? Neppe vilde en Modsætning optræde mere skjærende der, hvor en fremmed Folkestamme er indvandret, som Intet veed om Landets gamle Indvaaneres Forestillinger, Tro, nationale og religiøse Traditioner, end her iblandt os, imellem Efterkommerne og Forfædrene.

Fra den Tid af, at med Videnskabens Gjenopblomstren antike Principer stedse mere bemægtigede sig det dannede Liv, kunde det ikke være Andet, end at ogsaa de kunstphilosophiske Anskuelser bleve dragne med ind i denne nye Opfattelses- og Constructionskreds. Kunsten, Kunstneren og Kunstværket bleve paa en anden Maade optagne i Begrebet; og naar Kunsten i den christelige Middelalder ganske stod i Religionens og Kirkens

Digitized by Google

Tjeneste, saa blev der nu anviist den, som en fri og løsladt Kraft, en Betydning og en Sphære, hvori den maatte tabe sin hele Natur og sin sande Opgave. Vilkaarligt Phantasispil, en Fortrængen af faste overleverede Charakterer, en verdslig Legen med det Alvorlige og Hellige, tiltagende Velbehag i lascive Skjønheder, afgjort Sandselighed o. d. traadte i Stedet for hine Forestillinger, som vare fremgaaede af den christelige Kirkes Væsen og Skjebner, i mange Aarhundreder havde udøvet en stor Magt over Gemptterne og havde løftet Mennesket op over Hverdagslivets Smaaligheder. Naar denne Kunst engang var bleven losrevet fra Religionen, saa maatte den saavel selv væsentligt forandres, som ogsaa dens rette Vurdering forsvinde. Thi den havde kun udviklet sig Haand i Haand med Troens Form og de kirkelige Forholds Uddannelse. Den kirkelige Kunst maatte altsaa gaae tilgrunde, da den tabte sit naturlige Grundlag og Støttepunkt. Enhver Kunstudvikling gaaer jevnsides med de forskjellige Tilstande, hvilke det enkelte Menneskes, saavelsom hele Folkeslags Aand er underkastet. Stedse lader Menneskeaanden sine kjæreste Tanker træde ud i Anskuelsens Verden og aflægger saaledes et Vidnesbyrd for de efterfølgende Slægter om det, som besjælede den og udgjorde dens Livsindhold. Men dette inderlige Forhold, der fremstiller sig som et Ydre og et Indre, optræder intetsteds saa klart og saa fast som der, hvor Kunsten har givet sig i de religiøse Ideers Tjeneste. Den bildende Kunst efterlegner da ligesom med en Storkesnabel alle Veie, Afveie og Omveie, paa hvilke den menneskelige Aand blev ført og kjæmpede sig igjennem. Saaledes kunde paa en høist træffende Maade den genetiske Udvikling af det kirkelige Lærebegreb lade sig paaviise i den christelige og fornemmelig kirkelige Kunsts Historie. Bagved de successivt optrædende Kunstformer vil der kunne erkjendes en dybere Grund, en levende, fremdrivende Kraft.

De Christnes oprindelige Frygtsomhed for at see Gjenstanden

Digitized by Google

for deres Tilbedelse fremstillet paa en Maade, der kunde minde om Hedningernes Billeddyrkelse, havde bragt en Mængde symboliske Tegn i Omløb, som deels vare udsprungne af den hellige Skrifts billedlige Talemaader, deels tilhørte en Philosophie, i hvilken disse Billeder havde en særegen hellig Betydning. Det var Gjenstande, som i og for sig slet ikke havde Krav paa nogen religiøs Tilbedelse, og som kun for de Indviede kunde have en religiøs Betydning. Saasom Dragen [1]), Paafuglen [2]), Phønix [3]),

[1]) **Dragen** er Symbol paa det Onde. Satan kaldes den store Drage, den gamle Slange: Apok. 12, 9. 13, 2. De onde Dæmoner, som i Skriften kaldes Satans Engle, sees paa gamle Billeder almindeligviis i Dragestikkelse, som modbydeligt Kryb *). Ogsaa den ældre tydske Sprogbrug sætter **Drage** for **Slange** og omvendt, for baade at betegne det personlige Onde (Djævelen) og det abstracte Onde (det ugudelige Sindelag og den onde Lyst). Ligeledes bliver i den christelige Symbolik det ugudelige Væsen fremstillet ved Drage eller Slange; især Afguderiet. De hedenske Gudedyrkelser tænktes som Djævelens Værk; denne Anskuelse ligger allerede i Apok. 2, 13. og gaaer heelt igjennem Middelalderen. Afskyen for Hedenskabet nærmede sig til en Rædsel for den forføreriske Slanges ryggesløse Gjerninger, og de gamle Guder bleve tidligere eller sildigere frygtede som listige, fiendske Dæmoner. Den christelige Kirke er i en bestandig Krig med Dragen, der optræder som Lammets Modstander. Christendommens Udbredelse er Korsets Seier over Dragen. Under Constantin den Store forekomme nogle

*) Dette er den ældste Fremstillingsmaade; først efterhaanden forvandlede disse Drage- og ormagtige Skikkelser sig til saadannne, som mere lignede Mennesker. I Halen, som tillægges Djævelen, synes der endnu at have bevaret sig Noget af den oprindelige Slange.

Digitized by Google

Duen [4]), Hjorten [5]), Lammet [6]), Enhjørningen [7]), Løven [8]),

---

Monter, paa hvilke Dragen er gjennemboret af et Kors, eller af Christi Monogram, eller ligger under Keiserens Fødder, der holder Korset i sin Haand. Visse romerske Legioner førte i Keisertiden paa deres Faner Billedet af en Drage; fra Constantins Tid traadte Korset eller Labarum istedetfor den. Enhver christelig Korsfane blev saaledes Udtrykket for Triumph: Korset har overvundet Dragen og indtaget dens Sted.

[2]) Mange Monter vise, at Billedet af en **Paafugl** hos de hedenske Romere blev anbragt ved Keiserindernes Apotheose. Til dette Billede af Udødeligheden knyttedes i Kirkens første Aarhundreder den christelige Idee af Udødelighed og Gjenopstandelse; det kunde bibeholdes, forsaavidt deri allerede var erkjendt en dunkel Ahnelse om det, som nu var bleven lært og opfattet i en større og almindeligere Betydning. Det synes, at Paafuglens Betydning som christeligt Symbol nærmest støttede sig til dens aarlige Fjerskifte; ogsaa paastode de Gamle, at dens Kjød modstod Forraadnelse; herved anbefalede dette Billede sig som Udødelighedens Symbol. I denne Betydning forekommer Paafuglen ogsaa paa Vægmalerier i neapolitanske og romerske Katakomber, saavelsom paa flere Sarkophager; den skulde betegne Triumph over Døden, og det glade Haab om Opstandelse.

[3]) **Phønix**, som opstaaer igjen af sin Aske, ligeledes Opstandelsens Symbol.

[4]) Allerhyppigst findes **Duen** som Symbol paa den hellige Aand' navnligen overalt i den senere Middelalder. Allerede i det Nye Testament er den det. Men ogsaa i de gamle Jøders philosophiske Skrifter bliver den hellige Aand snart symboliseret ved Billedet af en Ørn, snart ved en Due, med den

Digitized by Google

Palmer [9]), Oliegrene [10]), Krandse [11]), Ankeret [12]), Fisken [13]),

---

Forskjel, at Duens Billede tilhører det nye Messiasrige, Opfyldelsen, Ørnen derimod den gamle Pagts Tid, Forventningen. — Fremdeles er Duen Udtryk for den hellige Aands Inspiration i Kirken. — Ogsaa tjente den som Sindbillede paa Sjælen, hvilket maaskee er fra en ældre Tid gaaet over i den christelige Kunst. Dette Billede tiltalte allerede af den Grund den christelige Sands, fordi Sjælen ogsaa ofte blev kaldet Aanden, og Duen var den hellige Aands Symbol. Ikkun blev det da overladt til Behandlingen, paa en passende Maade at adskille Aanden som menneskelig Sjæl fra den hellige Aand som guddommelig Person. — Paa gammelchristelige Mindesmærker forekomme Duer meget ofte; de tyde, efter den Forklaring, som allerede Paulinus af Nola giver, paa Hjertets Eenfold; derfor saa hyppigt, for at symbolisere afdøde Børns Sjæle. Ogsaa overføres dette Billede paa Qvinder, hvilket er ret betegnende for den christelige Symbolik. — Endelig findes der paa meget gamle christelige Mindesmærker ofte en Due med en Oliegreen, som Hentydning til Redningen fra Syndfloden; saaledes paa gamle Sarkophager, Gravminder, i Gravkapeller (hvor man overhovedet yndede at anbringe Noahs Historie paa typisk Maade). Men maaskee er herved Oliegrenen gjort til Hovedbegreb, forsaavidt den ved Christus opnaaede Fred og Redningen fra den evige Død skal antydes.

[5]) Den gammelchristelige Symbolik synes, efter Ps. 42, ved Billedet af en Hjort at antyde Sjælen, som længes efter Gud; derfra var Overgangen nær til Daabens Vand; og saaledes findes i den gamle Kirke Hjorten undertiden anbragt som Symbol paa Dobebækkener.

[6]) Lammet som Symbol er Christus, „det Lam som bærer

Skibet [14]), Klippen [15]), Haanden [16]), Kroner [17]), Lyren [18]),

---

Verdens Synder." Fordetmeste bærer da dette Lam Korsbanneret, ofte er paa ældre Mindesmærker et Monogram sat derved. Undertiden fremstilles ogsaa Apostlerne ved Billedet af Lam. I symbolske Fremstillinger paa gamle Platfondmalerier komme 6 og 6 Lam dragne ud af to Byer, d. e. Bethlehem og Jerusalem, som Begyndelsen og Enden af Herrens jordiske Historie.

[7]) Sindbilledet af **Enhjørningen** har tilstedet mangeslags Forestillinger, og vi finde det i den christelige Symbolik anvendt i forskjellige Hensyn. Den ældste christelige Tid har derved lagt meest Vægt paa **Hornet**, og opfattet det som **Korsets Symbol**; maaskee af den Grund, at den fabelagtige Naturhistorie berettede om dette Dyrs Horn, at ethvert Slags Gift blev giort uskadelig derved. Den samme Forestilling findes ved Korset, senere — fra det 9de og 10de Aarhundrede — ved Crucifixet. Ogsaa har man maaskee sat Ordene i Lovsangen Luc. 1, 69 („Frelsens Horn") i Forbindelse dermed. — Til anden Tid fremtraadte Dyrets hele Natur mere i sin symbolske Betydning; Enhjørningen blev betragtet som Sindbillede paa Reenhed, Jomfrueligbed: ifølge den gamle Fabel, at dette Dyr kun kunde fanges, naar en reen Jomfru aabnede det sit Skjød; hvoraf det da kom, at Enhjørningen blev Symbol paa **Conceptio immaculata**. Den Skyhed og Kjærlighed til Ensomhed, der tillagdes Dyret, gjorde det i en anden Retning til Udtryk for det klosterlige Liv, den klosterlige Tugt og den contemplative Ensomhed.

[8]) Blandt alle symbolske Billeder, som findes i Kirker og paa christelige Kunstværker, er neppe noget saa mangetydigt og saa forvirret, som **Løven**; og det er ikke muligt at føre de

Digitized by Google

Bogruller [19]), Floder [20]) o. fl.; endelig de conventionelle Tegn,

---

mangfoldige Løvebilleder tilbage til een fælleds, oprindelig Idee. Nærmest kunde vel efter 1 Pet. 5, 8. Djævelen være symboliseret ved dette Billede, og de mange Leiligheder, hvorved Christne i Amphitheatret bleve dræbte af Løver, kunde betragtes som en forbigaaende Seier, som Djævelens Rige vandt over den forfulgte Kirke. Men desuden træde igjen ganske andre Foreſtillinger op under dette Billede. Løver ſtaae ved Indgangen til Kirken, fordetmeſte i Forhallen eller Forgaarden; Løver bære Prædikeſtolen, Paaskefakken, Kirkeſtolene. Ogſaa ſom Billede paa Eenſomhed brugtes Løven vel fra gammel Tid af.

[9]) **Palmen** er ogſaa i den christelige Symbolik Seierstegn. Ligeſom Begreberne Kamp, Verdenserobring, Tapperhed, Fiendens Underkaſtelſe o. ſ. v. i Chriſtendommen hævedes til en ny Betydning, ſaaledes faaer ogſaa Begrebet **Seier** et nyt, for Hedenſkabet ukjendt Omfang. Som chriſteligt Symbol betyder nu Palmen **Seier over Døden.** Den findes derfor meget hyppigt paa de ældſte chriſtelige Liigſtene, ingenlunde ved Martyrerne alene. Udtrykket **Christi Stridsmand, chriſtelig Kriger** for **Chriſten** overhovedet var ligeſaa brugeligt ſom det: **at følge Chriſti Fane.** Enhver Troende blev betragtet ſom Seierherre over Døden og var værdig til Palmen. Først den ſenere Kirke tillægger alene **Blodvidnerne** den, vel med Hensyn til Apok. 7, 9. 6, 9—11. Ikke ſjelden findes Palmen forbundet med Phønixfuglen; begge ſkulle efter den mythiſke Naturhiſtorie opſtaae paany af deres Aſke; ſaaledes blev Palmen vel ogſaa Symbol paa Opſtandelſen efter Døden.

[10]) **Oliegrenen** var i en tidligere Tid ofte Betegnelſe af Martyrdøden. Men dens ſymboliſke Betydning ſtrækker ſig

Digitized by Google

Christi Monogrammer, og de forskjellige Kors. Denne symbolske

---

videre; den Oliegreen, som Noahs Due havde bragt, blev sat i Forbindelse med Vandet og saaledes med Daaben; men Martyrdommen er Bloddaaben.

11) Krandse forekomme i den ældste Tid hyppigt paa Sarkophager og Liigstene; efter Apokalypsen som Tegn paa den i Herren hvilende Christne, som seierrig har fuldendt.

12) Ankeret betyder i Almindelighed Standhaftighed i Lidelser, derefter Tro, Haab eller Taalmodighed, som sammes christelige Factorer. Derfor ere ogsaa paa ældgamle christelige Billedværker, navnlig paa Liigstene, Sarkophager o. s. v. paa begge Sider af Ankeret ofte anbragte smaa Fiske, for desto bestemtere at individualisere den Christnes Haab, den christelige Tro. Ankerets Symbol henføres derfor i lang Tid ubestemt til forskjellige Begreber, og det er mærkeligt, at i Farvesymboliken det Grønne, med en lignende Forskjellighed, snart betegner Haab, snart Taalmodighed.

13) Fisken er i Almindelighed Symbolet paa den Christne; hvortil maaskee Stederne Matth. 4, 9. Marc. 1, 17. gave den nærmeste Foranledning; dog skulde efter et sibyllinsk Vers de 5 Bogstaver i ordet Ιχθυς lade sig udtyde om Jesus Christus Guds Søn som Messias. Udtrykket „Smaafisk" for „Christne" træffe vi ofte hos Kirkefædrene; Billeder af Fisk findes paa Kunstværker af alle Slags; undertiden ogsaa som Delphiner. Det var overhovedet et af de meest yndede Sindbilleder, og holdt sig i sin Brug til sildigt i Middelalderen.

14) I den almindelige christelige Symbolik betyder Skibet den christelige Kirke. Saaledes ere Apostlene nogle Gange forestillede i et Skib, mod hvilket Vindene (personificerede)

Digitized by Google

Betegnelsesmaade var endog dengang endnu yndet, da en Til-

---

kæmpe. Den gamle Kirke tog sig især Noahs Ark som Symbol paa Christi Kirke, vel med Hensyn til 1 Petr. 3, 20, 21: Menneskenes Frelse fra Synden; Kirken (Skibet) som alenefrelsende (enesaliggjørende). Ogsaa Middelalderens mystiske Poesie fastholdt dette Billede, og i mange Digtersteder og Miniaturbilleder ligger denne symbolske Udtydning til Grund.

15) I de cykliske Billeder træffe vi undertiden paa en symbolsk Klippe; nemlig: Moses, som slaaer en Bæk ud af Klippen:. Symbol paa Christi vidunderlige Fødsel af en Jomfrues Skjød. Knælende Personer drikke af Bækken, som udrinder af Klippen, med Allusion til at Christus kaldes Frelsens Kilde. Moses knælende foran en Klippe efter 1 Kor. 10, 4. henført til Christus. Duer tage deres Tilflugt til en Klippe: Christuselskende Sjæle; dog har dette kun været brugt om afdøde Børns Sjæle.

16) En Haand, som rækker frem af Skyerne, betyder Guds Almagt: Ap. Gj. 7, 50. Jes. 59, 1; holdende en Krone over Christi Hoved betyder det den Magt, som er givet Sønnen; dette forekommer ofte paa Vægmalerier.

17) Kronen har ogsaa i den christelige Symbolik Betydning af Seier og Løn, kun at disse Begreber selv faae et Omfang, der var Hedenskabet fremmed (jfg. Palmen). I N. T. omtales dette symbolske Billede paa forskjellige Steder: 2 Tim. 4, 8. 1 Petr. 5, 4. Jak. 1, 12; de 24 Ældste i Apokalypsen 4, 4. bære Kroner. Hvo som har stridt den gode Strid, ham bliver den evige Krone til Deel. Kronen hverken indslutter eller udelukker Begrebet af Martyrdom; den symboliserer Fuldendelsen, den Retfærdiges, Fuldkommes, Belønning. Det er derfor ikke paafaldende, at Kronen

Digitized by Google

nærmelse til Hedningernes Kunstform ikke mere kunde have nogen Fare; dette gjælder især om Lammets Brug i Billeder.

---

saa meget hyppigt forekommer paa Helgenbilleder, da den egentlig tilkommer alle Fuldkomne. Om ikke maaskee Kronens Betydning knytter sig til den Forestilling, at den jomfruelige Sjæl formæler sig med Christus sin Brudgom, kan være et Spørgsmaal; af Talmud vide vi nemlig, at Brudene bleve smykkede med en Krone; Overførelsen heraf i den christelige Mystik vilde ikke være paafaldende, navnlig da Billedet af Ægteskabet er saa hyppigt: Christus Brudgommen og Kirken Bruden, eller Christus Brudgommen og den fromme Sjæl Bruden.

18) Lyren er, ligesom andre musikalske Instrumenter, navnlig Orgelet, Symbol paa Gudstjenesten; i engere Betydning: Guds Lovprisning; (den hellige Cæcilia).

19) Med Bøger og Ruller fremstilles i Almindelighed Profeterne og Sibyllerne, sidstnævnte som den hedenske Oldtids Propheter. Paa gamle symbolske Fremstillinger antydes ogsaa Evangelisterne ved fire Ruller, imellem hvilke Christus staaer, eller et Symbol paa Christus, Korset, Lammet eller et Monogram. Christus selv bliver ofte, navnlig paa gamle Platfondmalerier, eller saadanne Sculpturer, som ere optagne i Architekturen, forestillet med en Bog eller en Rulle i den venstre Haand. Rullen tyder paa Livets Bog Apok. 3, 5. 13, 8. 21, 27; Bogen, som næsten altid er opslaaet, synes derimod at have Hensyn til Evangeliet. Sædvanligt findes paa de modstaaende Blade af Bogen et Bibelvers angivet, ved hvilket dette Hensyn er fremhævet; i Valget af dette Sprog er ofte en energisk Troesbekjendelse, en Protestation mod heterodoxe Læremeninger lagt for Dagen, hvilke

Digitized by Google

I disse Symboler ere alt Spirerne nedlagte til de Betragtningsmaader, som i Tidens Løb bestandigt udviklede sig friere, optraadte som eiendommeligt christelige Anskuelser om Verden, Sjælen, det Onde, Forløsningen o. s. v., og stræbte altid mere at individualisere sig i den philosophiske Dialektik, saavelsom samtidigt i de sandselige Fremstillinger, paa Kunstens Gebeet. Thi fra Erkjendelsen af den Modsætning, som Christendommen dannede til Hedenskabet, skrider den christelige Bevidsthed over til Erkjendelsen af en inderlig Sammenhæng, som de forskjellige Aabenbaringstrin i det Gamle Testament havde med Christi Kirke, og Israels Børns Opdragelseshistorie med denne Kirkes Børn. Og

---

man paa den Tid, da Billedet blev forfærdiget, vilde træde imøde. Ellers antyder Bogen ogsaa en Kirkelære.

20) Fire Floder, som meget hyppigt findes iblandt andre symboliske Billeder paa Kunstværker fra den ældste christelige Tid, især paa Vægmalerierne i gamle Kirker i Rom og Ravenna, betegne i videre Betydning Evangeliet om Forsoningen, i snevrere de 4 Evangelister. At dette Billede, bragt i Forbindelse med Gen. 2, 10., maatte foranledige yderligere Combinationer, er begribeligt, da det foregaaende 9de Vers spiller en saa betydelig Rolle i den hele christelige Symbolik. Sædvanligt strømme disse 4 Floder ned fra en Høi, paa hvilken Christus, eller fordetmeste et Monogram af Christus, staaer, med speciel Relation til Apok. 22, 1., men dernæst ogsaa med Hensyn til Joh. 4, 10. 14. Apok. 21, 6. Ikke sjelden ere Navnene paa de 4 Paradisstrømme skrevne ved, for at minde om det ved Christi Offerdød gjenvundne Paradis. Endnu bestemtere udtrykkes denne Tanke i nogle Vægmalerier derved, at der fra Lammets 4 Been udrinde 4 Strømme af Blod, som samle sig i en Hostiekalk.

Digitized by Google

ligesom hiin absolute Modsætning til Hedenskabet bragte til at skye ethvert Billede, som kunde minde om den hedenske Cultus, saaledes fremtræde nu paa en bestemt Maade Relationerne til det G. T. Den snevre Kreds, som var givet med hine symbolske Tegn, er sprængt; en ny Form af billedlige Fremstillinger optræder, som ikke saameget har sin Grund i en kunstnerisk Drift hos Mennesket, der vægrer sig ved at blive staaende ved hine simple symbolske Tegn, som meget mere i et Stadium af den christelige Bevidsthed, og denne Form fandt hurtig Udbredelse.

Det G. T.s Begivenheder vare alt længe omstændeligt blevne udtydede af mange Kirkelærere som Forbilleder paa Fortsetningsværket og Frelseren (Typologien). Ogsaa Menighederne af Hedninge-Christne vænnede sig til i visse Scener og Personligheder af det G. T. at betragte og ære tilsvarende Momenter af Frelserens Liv. Ligesom Christus selv henførte det fra Jonas hentede Billede til sin Opstandelse af Graven, og Kobberslangen (4 Mos. 21, 9) til Menneskesønnens Ophøielse (Joh. 3, 14) o. s. v., saaledes vidste den gamle Theologie at sammenstille en Række af Billeder, hvori Frelsens hele Historie lod sig anskue; og virkeligt finde vi i de ældste Væg- og Platfondmalerier i de romerske Katakomber en Række af gammeltestamentlige Personer, saasom Abraham[21]), Moses[22]), Simson[23]), Gideon, Daniel[24]),

---

[21]) Abrahams Offring af Isaak var for den gamle Kirke et Forbillede paa Christi Offerdød.

[22]) S. ovenfor Anm. 15.

[23]) I nogle Kirker findes Simsonsbilleder anbragte til at bære Prædikestolen; sædvanligt har man forklaret Brugen af dem med Hensyn til Simsons Styrke; men snarere maa man vel antage en anden Sammenhæng. I Middelalderens symboliserende Maneer bliver nemlig Dommeren Simson i

Digitized by Google

Jonas[25]), o. s. v. anvendte i dette Øiemed. De ere forbausmeste sammenstillede i visse Cykler, efter som ved dem Christi Fødsel, Gjerninger, Død eller Opstandelse skal typologiseres, undertiden forbundne med Figurer af det N. T. Men altid ere disse typiske Billeder og Handlinger kun, ligesom pronominalst, satte istedetfor et Christusbillede; at skildre den Herre Jesum Christum i legemlig Skikkelse blev af de Rettroende i den almindelige Kirke anseet for formasteligt.

Lærebegrebet om Christus havde endnu ikke modtaget en saa-

---

det G. T. tydet om Apostlen Petrus, og paa gamle Billedværker sættes Simsons Gjerninger for Apostelens. Maaskee er Anledningen til Valget af en saadan Prototypus at søge i den Omstændighed, at den gamle Læresstol (Catheder), paa hvilken Petrus skal have prædiket i Rom, og som endnu stedse opbevares med særdeles Omhu, er prydet med smaa Herkulesbilleder; det stemmede med den christelige Tænkemaade at give disse Billeder en anden Udtydning og ligefrem at sætte dem i Forbindelse med det Gamle Testament (som Simson), hvor de da gjaldt som Forbilleder for Opfyldelsens Tid. Af denne Sammenhæng er det vel at forklare, hvorfor den bibelske Herkulesfigur — Herkules-Petrus — endnu stedse forekommer paa Prædikestolen d. e. paa Petri Læresstol. Ved den særegne artistiske Motivering af denne Figur, som ofte bærer Prædikestolen paa Ryggen, fristes man til at tænke paa Christi Ord til Petrus: paa denne Klippe vil jeg bygge min Kirke.

24) **Daniel** i Løvegruben er en af de constanteste Typer i den gamle christelige Kirke; han blev betragtet som Prototypus paa Christi Nedfart til Helvede og levende Opstandelse.

25) **Jonas** forekommer som Symbol paa Christi eller paa de Frommes Opstandelse; efter Matth. 12, 39.

Digitized by Google

dan Gjennemdannelse og dialektisk Bestemthed, at det rette Maal ikke skulde kunne forfeiles til begge Sider, baade af dem, der i Betragtning af Christi Guddom forkastede alle Billeder som syndige, efter Forbudet i Decalogus, og af dem, der som de gnostiske Carpocratianere fortrinsvis fremhævede den blot menneskelige Natur. Imellem begge Retninger havde der dannet sig en Udvei, nemlig den symboliske Metathesis. Ved Moses, der slaaer Vandet af Klippen, ved Billedet af den brændende Tornebusk, af Abels Mord, Daniel i Løvekulen, Elias Himmelfart o. s. v. skulde der forstaaes Christi Fødsel, Marias ubesmittede jomfruelige Renhed, Jesu Død, Opstandelse og Himmelfart. Den utvetydige Forklaring af de cykliske Typer er her fordetmeste nedlagt i et Middelbillede, som enten ligefrem hentyder paa Fødsel, Død o. s. v., eller ogsaa ved Christi Monogram, ved Lammet, eller ved den allegoriske Fremstilling af den gode Hyrde kunde erholde sin særegne Betydning*).

Først efterat det nicænske Concilium's Bestemmelser i alle Retninger vare blevne Regel og Norm i den store Menighed, og efterat de philosopherende Aanders stridende Læremeninger havde kæmpet sig igjennem til den saakaldte athanasianske Troesbekjendelse, kunde Billeder af Christus uden Fare tillades og opstilles. Og saaledes er aabenbart dette nye Skridt atter fremgaaet af en indre Bevægelse i Kirken, ved hvilken det artistiske Element kun i en meget underordnet Grad kommer i Betragtning.

Men ligesom Troen paa Guds Søn og Forløseren i den bestemte Opfattelse, hvori den paa denne Tid blev fixeret ved Con-

*) Saadanne typiske Fremstillinger have vedligeholdt sig langt ind i Middelalderen. Kirkekarrene, Sculpturerne paa de gothiske Kirker, og selv de udskaarne Forzieringer paa borgerligt Bohave indeholde Vidnesbyrd om Udbredelsen af den mystiske Theologie, som ved Biblia pauperum ret egentligt var bleven indført i den større Samfundskreds.

Digitized by Google

ikter og Kirkefædre, ikke var noget Andet end de første Christnes og Kirkens Tro: saaledes er det muligt, at de Christusbilleder, som i Constantins Tid begyndte at udbrede sig paa denne felerrigt gjennemdannede Troesanskuelses Grundvold, blot vare forfærdigede efter ældre Traditioner[26]); thi der ere forskjellige Kjendsgjernin-

---

[26]) De Christusbilleder, som fra Constantin den Stores Tid af fremkomme i den katholske Kirke, have næsten alle en overeensstemmende Charakteer og vise hen til en fælleds Typus, som ikke usandsynligen støtter sig til en gammel Tradition. Vel synes denne Typus nærmest at være uddraget af apokryphiske Skrifter; men ogsaa disse turde lettelig være at udlede af alle Slags Efterretninger og mundtlige Overleveringer, som vare i Omløb blandt de Troende. De talrige Billeder, der ved det femte Aarhundrede begyndte at udbrede sig, og om hvilke man sagde, at de ikke vare gjorte af Menneskehænder, saavelsom hine Billeder, der tilskrives Evangelisten Lucas, uddannede disse overleverede Former bestandig mere til et fast Præg, hvori de overleverede charakteristiske Enkeltheder dog stedse have bevaret sig. Den samme Typus har ogsaa vedligeholdt sig igjennem alle Kunstens Stadier; ikkun i Udtrykket er Forskjellighed, forsaavidt deri mere udtaler sig Mildhed, Smerte eller Høihed. Dette forskjellige physiognomiske Udtryk hænger sammen med Dogmet om de to Naturer i Christus; det er en ganske moderne Opfattelse af Tingen, at Forskjelligheden ikkun skulde hidrøre fra Kunstnerens Subjectivitet; man har ikke bemærket, med hvor megen Troskab disse gamle Kunstnere have sluttet sig til den Opgave, der var stillet for dem. De forskjellige Fremstillingsmaader af Herren som **Salvator mundi**, **Ecce homo**, **Agnus Dei**, som Barn eller som Lig paa Mariæ Skjød o. s. v. ere at betragte som Demonstrationer, hvortil Kirken

ger, som synes at tale for en saadan Overlevering. Da er det

---

saae sig tvunget i Kampen for Dogmet. Thi medens man imod nogle Vrangtroende, som negtede Christi Menneskevordelse, maatte fremhæve **Menneskesønnen**, maatte Christi Guddom, **Gudssønnen**, foreholdes Andre, som ikkun holdt Jesus for Tømmermandens Søn; i Modsætning mod dem, der paastode, at Jesus Christus kun havde havt et Skinlegeme og ikke virkeligt havde lidt Dødens Smerter, maatte, som energisk Protestation mod saadan Heterodoxie, **Ecce-homo** fremstilles o. s. v. Saaledes ere alle disse Former for Udtrykket at betragte som nødvendige Fordringer, der udgik fra Kirkens inderste Liv; og virkeligt optræde ogsaa disse forskjellige Former af Christusbillederne kunsthistorisk til de Tider, da den philosophiske Bevægelse kan paavises. I de saakaldte Salvatorbilleder, som fremstille Frelseren i rolig Klarhed, Mildhed og guddommelig Høihed, stræbte man i et Totaludtryk at skildre alle hine enkelte Egenskaber og Tilstande, de to Naturer hos Christus. De ere i den orthodoxe Menighed, og ud af de Kunstneres fromme Liv, som vare sig deres Opgave bevidst, efterhaanden skredne frem til den Fuldkommenhed, som gjør dem til symbolsk Udtryk for hele Incarnations-Mysteriet.

Paa lignende Maade som med Christusbillederne forholder det sig ogsaa med **Mariabillederne**. Disse fremtrædte først hyppigere med de Nestorianske Stridigheder; deres tiltagende Udbredelse skyldes disse stedse tilbagevendende Tvivl og Angreb. Kirken maatte, for at belære Menighederne, bestræbe sig for at fremhæve **Christi Menneskevordelse**, der af de Anderledestroende blev saa haardt anfægtet; og derfor bleve saadanne Fremstillinger, som Madonna med Barnet, Krybben i Bethlehem, o. s. v. med Flid begunstigede; de

Digitized by Google

tænkeligt, at disse hemmeligt forplantede Billeder, som nu paa

---

gjaldt som en Bekjendelse om et vigtigt Spørgsmaal. Hvad Jomfru Marias Ansigtstræk angaaer, da ere disse nærmest og oprindeligen hentede fra ældre Christusbilleder. Thi ifølge en Tradition var Christus „sin Moder lig i Alt." Der findes heri en fuldkommen Parallel til Uddannelsen af de apokryphiske Mariaevangelier; disse ere paa samme Maade udgaaede fra Evang. infantiæ Jesu Christi, som Mariahovedernes physiognomiske Typus fra de endnu ældre Christushoveder. Denne Typus kan allerede kjendes i de tidligste Mariahoveder, som f. Ex. ere os bevarede paa nogle Sarkophager; og i lang Tid bevarede den sig uforandret, ja næsten stereotypisk hos Byzantinerne, fra hvilke disse traditionelle Omrids af Mariahovederne senere gik over til Occidenten. Med Giovanni Cimabue, eller rettere i den Kunstperiode, som man pleier at betegne med denne Mands Navn, begynder et nyt Stadium i Uddannelsen af Mariabillederne. Denne Periode er i dobbelt Henseende mærkværdig; først, fordi Begyndelsen til den nyere Kunst strax træffer sammen med en Opgave, som uafbrudt er bleven behandlet af de christelige Kunstnere indtil det kirkelige Maleries høieste Fuldendelses Tid; dernæst, fordi det atter her aabenbarer sig, at den drivende Kraft, som frembragte saadanne Kunstværker, mere laae i den dogmatiske Bevægelse i Kirken, end i hin fritskabende Phantasie, som vi saa gjerne tænke os hos Kunstneren. En chronologisk Sammenstilling af Mariabillederne vilde være en Historie af den katholske Troesanskuelses successive Uddannelse angaaende denne Gjenstand, en Dogmehistorie i Form af en Billedbog. De første occidentalske Mariabilleder tilhøre netop en Tid, da den theologiske Verden var i en heftig Bevægelse i Anledning af det Arbeide, at fastsætte Jesu

Digitized by Google

engang kom for Lyset, have givet Anledning til Fortællingerne om de „vidunderlige" Billeder; thi Ingen kunde mere angive, hvorfra de kom, og fra hvem de stammede. De vare blevne

---

Moders Egenskaber og Natur. Mangehaande Extravagantser vare begaaede i alle Retninger, hvilke man maatte træde imøde, og den billedende Kunst, som Kirkens Tjenerinde, understøttede dengang disse Controverser og Demonstrationer. Derved blev Mariabilledernes Tal forøget, de heterodoxe Forestillinger fortrængte, Gjenstanden behandlet fra forskjellige Sider: ligesom for at udtømme Alt hvad det kirkelige Begreb kunde tilstede. Thomisternes og Scotisternes Stridigheder have udøvet en stor Indflydelse paa Malernes Værker, især fordi disse tilhøre en Tid, da Kunsten endnu fornemmelig blev udøvet i Klostrene. Man maa ikke glemme, med hvilken Heftighed Striden blev ført af Franciskanerne imod Dominikanerne, og at det var grundet heri, naar visse Fremstillinger bleve drevne til den yderste Spidse. Men da dog Controversen mellem disse to Munkeordener ingenlunde var en absolut Modsætning i Læremening, saa findes der ogsaa Fremstillinger nok, som man paa begge Sider optog med lige Kjærlighed. — Allerede i den tidligste Tid findes der Fortællinger om Jomfru Maria, der ligesom skulde supplere de sparsomme Efterretninger i det Nye Testament; i andet Aarhundrede enkelte Angivelser, fra det fjerde allerede mere sammenhængende Begivenheder og Beretninger om hendes første Livsskjebner. Apokryphiske Evangelier og Historier udbrede sig omstændeligt om enkelte Ting, hvorfra en Række af Fremstillinger er udsprunget, som Kunstnerne have behandlet med tiltagende Forkjærlighed. Uden Kundskab til disse gamle Traditioner ere disse Malernes Fremstillinger ofte ganske uforstaaelige.

Digitized by Google

„imagines non manu factæ", εἰκονες ἀχειροποιηται, og den fromme Phantasie havde et udstrakt Spillerum til at udtænke og passende at indklæde dette eller hiint Christusbilledes Herkomst.

Vi vende os efter disse Antydninger angaaende de nævnte, i det christelige Liv betingede, lidt efter lidt optrædende Kunstformer, til Billederne af de Hellige. Allerede længe før de almindeligt udbredte Christusbilleder ere indviede Rum blevne prydede med saadanne; thi hiin Grund, der i saa lang Tid formaaede at tilbageholde Messiasbillederne, kunde ikke bringes i Anvendelse ved dem. Martyrernes og Troesheltenes menneskelige Natur kunde ikke blive Gjenstand for nogen Controvers. Den Cultus, der er bleven de Hellige tildeel, har bestandig fastholdt Charakteren af et christeligt Heltedomme. Dette christelige Mod, denne aandelige Tapperhed hævede sig i den ved Christus aabnede nye Livsorden til en stor, hele Tilværelsen gjennemtrængende Idee, til hvilken de Troende hengave sig med desto større Begeistring, da de deri maatte see Indbegrebet af alle christelige Dyder. Thi Christendommen er ikke optraadt som en blot høiere Viden, men som en høiere Kunnen. De christelige Helgene ere de, som have fuldbragt og virkeliggjort denne Idee; de ere Forkæmperne og Seierherrerne. Denne Opfattelse viser sig umiskjendeligt i de ældste billedlige Fremstillinger af Hellige, Bekjendere og Martyrer, hvem der tillægges Kroner, Krandse, Palmer o. s. v.

Det er muligt, at Fremstillingen af de Hellige desto mere er bleven fremskyndet og videre udbredt, jo mindre en legemlig Afbildning af Christus blev tilstedet i Kirken. Den dybe Forestilling om „Legemet og Lemmerne" (Ephes. 5, 30. Kol. 1, 18) vakte Ahnelsen om den hele Menneskehed som en mægtig Organisme, i hvilken de fuldendte Hellige viste sig som de høiere udviklede Organer. Alle tilsammen forestille Slægtens sædelige Functioner og udgjøre det store christelige Menneske, hvis Hoved

Digitized by Google

er Christus Herren. Sammenstillinger af de Hellige kunne saaledes vistnok — paa gammel symbolisk Vis — gjælde som Billede paa det Livs-Ideal, som hvilket jo ogsaa Christus turde betragtes. Dertil kommer, at der om mange Hellige berettes Tilstande og Handlinger (Fristelse i Ørkenen, Syges Helbredelse, Forvandling af Vand o. s. v.), som svarede til lignende Handlinger af Herren, og som saaledes maatte synes at egne sig ligesaameget til at stille den christelige Menighed Christus selv for Øine, som hine andre typiske Former, hvorom vi ovenfor talte. Vi finde allerede meget tidligt Martyrkirker udsmykkede med Malerier, paa hvilke Blodvidnernes Gjerninger og Lidelser ere forestillede. Det synes, som om de ældste Billeder af denne Art, ved deres bestandige Hensyn til Christus, ligeledes maae have antaget et mere eller mindre symbolisk-typologisk Præg, og at saadanne Fremstillinger af Martyrernes Levnetshistorie først da bleve rene Historiemalerier, da Symbolerne og Typerne efterhaanden vare gaaede ganske af Brug formedelst Fremstillingen af Christi Person. Af saadanne historiske Billeder, saadanne malede Fortællinger om de aandelige Heltes Bedrifter og Martyrlidelser, ere i Tidens Løb fremgaaede **Fremstillinger af isolerede Helgenfigurer**, ved hvilke enkeltstaaende Figurer det fremfor Alt gjaldt om at gjengive en aandelig Charakteristik af dem paa en saadan Maade, som de fremtræde for Beskueren udaf den hele Række af historiske Malerier, hvori den Helliges Liv dramatisk var fremstillet. Til denne nye Opfattelse turde især Tanken om Martyrernes Glorie have medvirket. Denne Tanke maatte i Forfølgelsens skjæbnesvangre Tider bestandig mere gjøre sig gjældende og udvide sig. De fuldendte Troende, som havde opofret deres Liv i glad Begeistring, bleve, efter at være løftede op over al menneskelig Virken og Liden, forestillede som salige Aander, fra hvem enhver Affect er bortfjernet. Ikke skulde de mere vise sig handlende, kjæmpende, lidende som de Dødelige; de ere Medlemmer af den triumpherende Kirke. Individualiseringen af dem

Digitized by Google

maatte, paa Grund af denne forskjellige Opfattelse, iværksættes paa en anden Maade. Til Hjelp for dette Øiemed optræde nu i Forbindelse med disse isolerede Skikkelser visse ledsagende Biomstændigheder. Ved disse skal en eller anden Tilstand nærmere betegnes, hvorved den Hellige havde forherliget sig paa Jorden. Saaledes kunde det lykkes at reducere alt det Charakteristiske ved en heel Leve- og Handlemaade til Totaludtrykket af en enkelt Figur. Virkeligt vise de ældre Billeder af denne Art en saa fiin Modulering i Stillingen og det physiognomiske Udtryk, i det Høitidelige, Bevægelsen, det Storartede i Gevandterne o. desl., at vi maae erkjende den foresatte Opgave for løst. Denne skarpe Individualiseren og Charakteristik er det da ogsaa, som endnu bevæger Beskueren og ikke sjeldent skjænker ham et dybt Blik ind i en længst forsvunden Tid.

Det er nu let at indsee, hvor vigtig Kundskaben til disse ledsagende Billeder maa være for Udtydningen af de kirkelige Ikonographier. Nærmest kan man adskille dem i Attributer og Symboler.

Ved Attributer forstaaes her saadanne Abbreviaturer, som skulle betegne et faktisk Moment, en Kjendsgjerning af den Helliges Liv. Fordetmeste er det Bekjendelsen, Martyrdøden[27]). Der-

[27]) Navnligen have ogsaa de Attributer, hvormed de fleste af Apostlene sædvanligt fremstilles, Hensyn til deres Dødsmaade efter Sagnet. Dog findes i Fremstillingen af dem nogen Forskjellighed, ligesom der og for nogle Attributer ligge andre Hensyn til Grund. For Petrus er Nøglen charakteristisk; de allerældste Billeder forestille ham med een Nøgle i Haanden, den han fordetmeste trykker til sit Bryst; senere blive to Nøgler sædvanligere, nemlig Himlens og Jordens, i Farven adskilte ved Guld og Sølv; undertiden findes endnu en tredie, Nøglen til Helvede. Disse billedlige Fremstillinger

for referere de fleste Attributer sig til Martyrlidelserne, og kun nogle fastholde Erindringen om udførte Undergjerninger. Men altid er det det Biographiske; det er paa en vis Maade det

---

angive nogenlunde den Gang, som den kirkelige Lære om Petri Nøglemagt har taget. Ogsaa fremstilles Petrus med et omvendt Kors, ifølge Sagnet om hans Død. — Andreas med et skraat Kors, under Armen eller ved Siden. — Jakob den ældre som Pillegrim, med den lange Pillegrimsstav; ogsaa med et Sværd, efter Ap. G. 12, 2. — Johannes med Kalken med en Slange i eller ved Siden: fordi Giften var gaaet bort i Skikkelse af en Slange, da han maatte drikke Giftbægeret; ofte med Ørnens Symbol ved Siden. — Philippus holder et enkelt Kors, Antoniuskors, formet som et T, eller en lang rund Stav, som ender sig i et Kors. — Judas Thaddæus fremstilles med et omvendt Kors, hyppigere med en Kolle. — Bartholomæus med en Kniv, med hvilken han blev flaaet, og bærende sin Hud paa Armen. — Matthæus med en Øxe, en Landse eller en Hellebarde. — Thomas med en Landse, undertiden med et Vinkelmaal. — Jakob den yngre med en Valkerstang i Haanden. — Simon med en Saug. — Matthias med en Øxe eller en Landse. — Paulus foreſtilles med eet eller to Sværd, ofte ogsaa med en Bog. Det ene Sværd er et historisk Attribut, efterdi han blev henrettet. De to (yngre) Sværd turde være symboliske Tegn, og parallele med Petri Symbol, der i Begyndelsen ogsaa kun var een Nøgle. Pauli Sværd har vel Hensyn til Luc. 22, 38; men ligesom de hierarchiske Anskuelser støttede sig hertil, hvilke saa ofte udtaltes under Billedet af to Sværd, saaledes kan man vel og i Pauli to Sværd gjenfinde den samme Anskuelse om den verdslige og geistlige Magt.

Digitized by Google

Biographiske par excellence. Det kan ikke modtage nogen videre Udtydning eller Forklaring end den reent historiske, hvor da Notitserne blive at samle fra de forskjellige Acta og Legender; og herpaa vil der ikke være nogen Mangel; Kilderne strømme i Overflod; Hjælpemidlerne ere utallige; fornemmeligen maae Ruinard, Rosweid, Ribadeneira, Aurea Legenda og Bollandisternes Acta Sanctorum nævnes. Af Menigheden er denne Slags Helgenbilleder stedse skattede særdeles høit; de have været forstaaelige for Alle. De rørende og store Charakterer, som de fremstille for Sjælen, have alle virket som store Forfædres Exempel; med dem var et Gallerie af christelige Helte opstillet.

I Antal langt ubetydeligere ere Symbolerne d. e. saadanne Tegn og Billeder, ved hvilke religiøse Ideer antydes. I disse synes en Sammenhæng at have vedligeholdt sig med en tildeels oldgammel Symbolik, som vi blandt andet allerede træffe i Jødedommen før den christelige Tid [28]). Selv den mystiske Udtydning

---

[28]) Dette er navnligen Tilfældet med den gamle Kirkes symbolske Fremstilling af de 4 Evangelister under Billedet af de 4 Underskikkelser i Ezechiels bekjendte Vision 1, 10. Disse 4 mysteriøse Skikkelser, Øxn, Løve, Ørn, Menneske, hvilke bære den Allerhøiestes Throne (V. 26), ere i den jødiske hemmelige Lære fra Arilds Tid af blevne henførte til de 4 Erkeengle, Michael, Gabriel, Raphael og Uriel, som ifølge den jødiske Tradition bære Guds Throne, ere hans mægtigste Sendebud, og altid staae for ham, beredte til bestemte Forretninger. Herfra ere de ifølge en bestemt Fremgangsmaade i Typologien — Skabelsens Kræfter blive Forløsningens Kræfter — overførte paa de 4 Evangelister, som i Forløsningens Rige sammenligningsvis blive Søilerne ved Guds Søns Throne. Der findes Spor til at en lignende Overførelse paa de 4 store Propheter allerede har fundet

Digitized by Google

af Fisken som I (ησους) X (ριστος) Θ (σου) Υ (ιος) Σ (ωτηρ),

Sted i Jødedommet, og dette har da vistnok begunstiget den nye Anvendelse paa Evangelisterne. Men da Forestillingen om den mystiske Vogn hos Ezechiel hænger nøie sammen med den jødiske Theosophies hele System, saa gik den rette Forstaaelse af de fire mysterieuse Dyr snart tabt i de christne Menigheder, og de 4 Symboler modtoge en ny Betydning. Det er vanskeligt at angive nogen Grund for de enkelte Figurers Fordeling mellem Evangelisterne; ei heller var den til alle Tider eens. Allerede i det andet Aarhundrede er der Tale om disse Evangelisterne tillagte Billeder, og i denne tidligste Tid henførte man Mennesket til Matthæus, Ørnen til Marcus, Oxen til Lucas, og Løven til Johannes; men i plastiske Kunstværker blive Evangelisterne endnu kun betegnede ved Skriftruller eller ved Billedet af 4 Floder. Med det 5te Aarhundrede ophører lidt efter lidt denne ældste simple Symbolik, og andre Slags Billeder, hentede fra den levende Skabning, komme istedet. Ved denne Tid optræde ogsaa de 4 Underskrifkelser som Evangelister. Men Fordelingen af Dyrene er nu forskjellig, skjønt endnu ubestemt. I Løbet af Aarhundredet foretrak man imidlertid den Maade, hvorpaa Hieronymus fordeelte dem, og denne er i senere Tider bleven bibeholdt. Men de Grunde, som anføres for denne Fordeling af Symbolerne, hidrøre aabenbart fra en sildigere Tid; saaledes faaer **Matthæus Mennesket**, fordi ham begynder sit Evangelium med det Davidiske Huses Slægtregister og Jesu Christi **Menneskefordelse**; **Marcus Løven**, fordi der ogsaa tillægges Christus **kongelig Værdighed**; **Lucas Oxen**, for at betegne Christus som **Ypperstepræst**; **Johannes Ørnen**, som Symbol paa **Guddom-**

der synes at tilhøre den christelige Tid, er kun en Omsmeltning af en ældre kabbalistisk Symbolik, som ved dette Billede forstod Messias. Ved den christelige Mystik, især i Victorinernes Linie, ligenød til Tauler og tilbage til Pseudo-Dionysius og Clemens Romanus, blev denne Slags symbolske Billeder bestandig paany fremkaldte, vedligeholdte og udbredte i Kirken. Det er høist mærkeligt, hvor ofte der i denne nysnævnte spekulative Retning findes billedlige Talemaader, som paa det nøiagtigste svare til hine symbolske Billeder paa Kunstmindesmærkerne. Denne mystiske Retning var det ogsaa fornemmeligt, som mest har indvirket paa Udbredelsen af Middelalderens Kunst.

Men denne Adskillelse i Symboler og Attributer forslaaer ikke; af sidstnævnte Klasse maae vi nemlig atter udsondre et Antal af Billeder, med hvilke det er gaaet paa en egen mærkværdig Maade. Det er vanskeligt at finde en rigtig Betegnelse for disse Billeder; jeg vil kalde dem mythiske, fordi denne Benævnelse vil lade sig retfærdiggjøre idetmindste for et stort Antal af dem. De senere Legendesamlinger forklare dem vel i Almindelighed af et eller andet vidundertigt Faktum; men ved en nøiere Betragtning kan det ikke miskjendes, at disse Beretninger ikkun altfor ofte ere traadte istedetfor et Billede, der er blevet uforstaaeligt. Hvad enten nu dette Billede oprindeligt har været et af hine ældre Symboler, hvis Forstaaelse efterhaanden var forsvunden i Menigheden, eller det maa henføres til hine Visioner og ekstatiske Tilstande, hvorom der saa hyppigt berettes i contemplative Menneskers Liv: altid maatte dog ganske eventyrlige Fortællinger fremkomme ved Forsøget paa at ville forklare det som et Attribut. Heri indeholdes Kilden til mange Legendemirakler. Disse maatte tilsidst, idet de tiltog og mangfoldiggjorde sig i samme Grad, som man fjernede

---

men. — Sædvanligst var det at henføre Ørnen til den hellige Aands Inspiration.

Digitized by Google

sig fra den ældre Tids Betragtningsmaade, navnligen der optræde i den krasseste Skikkelse, hvor man, ganske misforstaaende visse indre Sjælstilstande, som afspeilede sig i enkelte Billeder, opfattede og forklarede dem som historiske Begivenheder og konkrete Tilfælde. Mange slige Fortællinger skyldes saaledes f. Ex. den symbolske Brug af Drager[29]), Hoved[30]), Kroner[31]), Duen[32]), Ædelstene[33]),

---

[29]) De talrige Legender, hvori der berettes, at en frygtelig Drage eller Lindorm har opholdt sig i et Afgudstempel og opslugt Mennesker, have vel nærmest deres Rod i Anskuelsen af Dragen som det Ondes og navnligen Afguderiets Symbol (S. 141), thi næsten altid bliver denne Drage efter en svær Kamp dræbt af en Christi Stridsmand, eller ved Korsets Tegn fortryllet og bundet af en Helgen. Det Steds Kirkehistorie, paa hvilket Sagnet derom fortælles, begynder almindeligvis med denne Dragekamp. I Legenden om den hellige Julian berettes det, hvorledes en skrækkelig Drage, der længe havde havt sit Leie i et Jupitertempel, efterat dette var ødelagt havde strøifet om i Landet og opslugt Mennesker: overensstemmende med den historiske Gjerningssag, at Hedenskabet endnu længe vedligeholdt sig paa Landet, efterat Templerne i de store Stæder allerede vare ødelagte. Saaledes ogsaa paa andre Steder. Allerede ældre katholske Skribenter have udtalt den Mening, at den Drage, som S. Romanus af Rouen, Marcellus af Paris o. A. have dræbt, ikkun var et Symbol paa Djævelen, hvis Magt hine Helgene forstyrede ved Evangeliets Prædiken. I mange Tilfælde ere de saare talrige Dragelegender sikkert at opfatte saaledes; Misforstaaelse af Billedet kan have fremkaldt Fortællingen om Kampen med Dragen paa en Tid, da dets symbolske Betydning allerede var forsvunden. Som Dragens Overvindere forekomme i billedlige Fremstillinger foruden Andre især Erkeenglen Michael og S. Georg af Cappadocien; denne til Hest, i Har-

Digitized by Google

Kilder [34]) o. m. a. Billeder; ogsaa de flere forekommende

---

nisk, holdende en hvid Fane med et rødt Kors; han beklædte under Diocletian en høi militærisk Rang, blev pint, fordi han aabent bekjendte sig som Christen, og halshugget.

30) Flere Hellige (S. Alban, S. Dionysius o. A.) blive efter gammel Brug afbildede bærende deres Hoved i Hænderne. Da de som Martyrer have offret deres Liv for Guds Sag, saa er denne ikonographiske Behandling at forstaae saaledes, som om de bragte Gud deres Hoved til sidste og høieste Offer. Men Folkets Uforstand har af denne symboliske Fremstilling dannet et Factum, og bragt de Eventyr i Omløb, at denne og hin Martyr endnu efter sin Henrettelse har vandret om uden Hoved.

31) Det var ikke sjeldent, at man skjænkede de Hellige kostbare virkelige Kroner som Votivforæringer; man lagde dem paa deres Grav eller prydede vel ogsaa ved festlige Leiligheder deres Billedstøtter dermed. Disse Kroner gik da let tilligemed den Typus, i hvilken man pleiede at fremstille hine Helgene, over i nye Billeder af disse, og ved Misforstand tillagde man dem da istedetfor en symbolisk en historisk Charakteer, som fyrstelige Kroner. Saaledes finde vi f. Ex. den hellige Mauritius paa nogle gamle Mønter med en hertugelig Krone i Haanden eller paa Hovedet; hvorved der dog ikke kan være antydet nogen fyrstelig Herkomst. Men mangen fabelagtig fyrstelig Genealogie skyldes maaskee disse Votiv-Kroner, og deraf forklares da de utallige apokryphiske Efterretninger om hellige Kongesønner og Prindsesser.

32) I de Helliges Ikonographie har Duens Billede givet Anledning til en Mængde Legender, som, mere eller mindre afvigende, berette om en Biskops Udvælgelse ved en Due. Bil-

Digitized by Google

Hjorte-, Fiske- o. s. Legender ville derefter være at forklare.

---

leder af denne Art forekomme allevegne. Der findes endog i eet og samme Dioeces hele Rækker af Biskopper efter hinanden, alle paa lige Maade fremstillede med en Due, der skal have betegnet dem som den Hyrde, der skulde udvælges; ja man kunde nævne hele Rækker af Abbeder i eet og samme Kloster, som saaledes ere fremstillede med en Due. Allerede ældre Kirkeskribenter have udtalt den Mening, at Duen paa disse talrige Billeder ikke er at henføre til nogen speciel miraculos Begivenhed, ihvorvel det ingensteds mangler paa senere Legender af det Slags, men at derved symbolisk skal betegnes den hellige Aands Bistand, som var forjættet Kirken for alle Tider. Og den Formodning ligger nær, at denne forjættede Bistand atter her kun skal hentydes paa den guddommelige Styrelse af Kirken, efter Tidsalderens hierarchiske Foreskillinger, i Modsætning til det verdslige Regimente og Indflydelse. Saaledes synes det ogsaa, at Duen fordetmeste er bleven anbragt ved saadanne Biskopper og Kirkefyrster, ved hvis Udvælgelse aldeles ingen Indflydelse af den verdslige Magt havde fundet Sted.

[33]) Ædelstene findes sædvanlig i rigt Maal anbragte som Forziringer paa Martyrernes Gevandter. Det er at lægge Mærke til, at denne Prydelse kun forekommer paa de Helgenbilleder, som foreskille et Blodvidne. De Troende pleiede derved at antyde Martyrernes kostbare Blod. Men denne Betydning har man ofte ladet ude af Syne, og ikke sjeldent har man dadlet saadan rig Udstyrelse som Feil imod den historiske Sandhed, da disse Martyrer ofte have tilhørt de ladere Stænder. Men dette var en Misforstaaelse; og det er vel muligt, at derved ogsaa den Vildfarelse er opstaaet, at tillægge disse Personer en kongelig Herkomst.

Digitized by Google

Ved denne Art af tilfældede Billeder er det vanskeligt at angive den oprindelige Betydning. I de fleste Tilfælde fremhæve de ældste Acta og Levnetsbeskrivelser Intet, hvoraf saadanne Tegn tilfredsstillende kunne forklares; derimod findes ikke sjelden i en anden Retning i stor Mangfoldighed Udtydninger og Forklaringer af alle Slags. Folkeventyr, Lokalsagn, Riimlegender fremhæve med Flid saadanne Omstændigheder, der kunde lade sig antage som Forklaring af det dunkle Attribut; men denne fra Folket udgaaede Exegese har indblandet fremmede Stoffer og uvedkommende Ting.

Man havde i lang Tid næsten ubetinkende betragtet denne

---

34) Den overordentlig hyppige Gjentagelse af det Mirakel, at en Kilde er opstaaet hvor en Helgen har plantet sin Stav i Jorden, nøder næsten til at antage, at dette Billede oprindelig var symbolsk, og i Almindelighed er at forstaae om Kilden til et nyt Liv, det levende Vand, hvorom der tales i Evangeliet. Fra de ældste Tider af forstod den christelige Tænkemaade Vandets symbolske Betydning paa denne Maade. De talrige Fortællinger om opkomne Kilder, som omtales i saa mange Legender, skyldes vel derfor til en Misforstaaelse af dette Billede. Beda fortæller, at der i Stalden i Bethlehem i den Nat, da Christus blev født, udsprang en ny, tilforn ubekjendt Kilde; her træder dette Symbols Natur eiensynligst frem. For det meste er det de Helliges Stok, som fremkalder Kilden; og netop de, om hvem saadanne Undere fortælles, have mestenbeels virket som Apostle for Evangeliets Udbredelse. Maaskee ligger den biskoppelige Hyrestavs oprindelige Form til Grund for denne Stok, og den hele Legende lader sig overføre i det Begreb: Lære- (Biskops-) Embedet (Kirken) har her ved hin Guds Tjener fremkaldt et nyt Liv. — Foruden Staven er det ogsaa Bøn, Taarer og Martyrblod, som disse Underkilder skylde deres Oprindelse.

Digitized by Google

fabelagtige Side af Legenden, og derved saa temmeligt opvakt Lede for enhver Tilnærmelse til denne Deel af Kirkehistorien. Det er endnu ikke blevet synderlig anderledes. Nogle skyde ganske forsmædelige disse gamle chaotiske Traditioner til Side som et bedrøveligt Kram; Andre søge ved en underlagt poetisk eller moralsk Allegorie at give den dunkle Fortælling en eller anden tvungen Betydning; atter Andre ville deraf opbygge en christelig Mythologie; allevegne ville de have udfundet indtrængte, omformede hedenske Myther; og idet de træffe Anstalter til at hæve de enkelte Mammutsknokler fra det kjære Hedenskabs Tid udaf de christelige Legenders Alluvium, og opstille dem blandt deres Rariteter, udbryde de i ufornuftige Klager over den glade, kostbare Verdens Undergang. Hvad kan der paa et saadant Standpunkt være at vente for den fornuftige Behandling af de christelige Legender?

At der findes et meertydigt, om man vil, mythisk Element i mange Legender, indrømmes endog af dem, der ellers med Utrættelighed og Skarphed træde op imod nogle hyperkritiske Samtidiges Bestræbelser; dette kan heller ikke være Spørgsmaalet, hvorpaa det kommer an. Vigtigt bliver ikkun Spørgsmaalet om Grundsætningerne for Behandlingen, efterdi derved Tingens Væsen bliver mere eller mindre angrebet, eller fuldkommen forvansket. At Sagnet blander sig i Historien, eller at noget Mythisk knytter sig til et Billede, som er blevet uforstaaeligt; at hos Folket enkelte Hellige kunde antage en Charakteer, hvori Landets gamle Guder og Helte endnu paa en vis Maade kan gjenkjendes, dette kunde gaae saare naturligt til; dette er begrundet i Folkets Natur, og overalt viser det sig at være gaaet saaledes. Den gamle Gudedyrkelse udgjør en Deel af Folkets Stammesagn, hvorved det ikke gjerne skiller sig. Men naar den gamle Tro forstyrres, „saa redder Folket enkelte Texel deraf, idet det overfører dem paa en Gjenstand for den nye, ikke forfulgte Dyrkelse.“ (Grimm Mythologie).

Digitized by Google

I tusinde Træk aabenbarer det sig, i Skikke, Lege, Ceremonier, Sange o. s. v. Der optræder saaledes i Folket et dobbelt Væsen, ligesom en dobbelt Sjæl; thi medens det bærer den levende, aabenbarede Gud, samt Saliggjørelsens Mysterier i sin christelige Bevidsthed, vil det dog fra Tid til anden hengive sig til de gamle Stammes- og Huussagn og til sin tidligere Verdensbetragtning. Der maa foregaae en haard Kamp, førinden dette dobbelte Væsen har naaet til Enhed og i Folket er kommet til en fuldkommen Gjennemdannelse. Kirken søger fra oven af at ophæve denne Gjæring, og at slukke de Glober, som ulme under Asken af de ødelagte Gudetempler. Det er derfor en streng Bebreidelse, at den med Overlæg og Statsklogt har skaanet, ja taalt det hedenske Væsen hos de Nyomvendte, for at høste Fordeel deraf. Kirken indtager ved sin store sammensluttede Almindelighed et fast Standpunkt ligeoverfor de enkelte, særegne Gudedyrkelser. Og ligesom der er en evig Kløft imellem Hedenskabet og Christendommen, saaledes kan Kirken hverken træde over paa den anden Side til Hedningerne, ei heller tage disse over ved Siden af sig; for den ere alle Folkeslags forskjellige Mythologier intet Andet end en tilintetgjort Gudsbevidsthed. Her lægge da Nogle Skaarene og Ruinerne sammen i smukke Figurer, af alle Stumper og Stykker skinne forvirrede Billeder frem ligesom af et sønderbrudt Speil; Andre optaarne det i store Dynger ligesom Kæmpehøie, og under deres nordiske Himmel trives en vild Vegetation over Gruset. Ethvert Folk har søgt paa sin eiendommelige Maade at finde sig tilrette udaf den Ødelæggelse og Forvirring, som er fremkommet i dets sædelige Liv ved Fornegtelsen af den rene Gudsbevidsthed: Ap. Gjern. 14, 16. I deres Forhold imellem sig indbyrdes og ligeoverfor Christendommen ere de os alle lige meget eller lige lidet værd; det betyder kun lidet, om Nogle have af den store sønderbrudte Guddom dannet deres Helte, eller Andre af deres store Helte gjort smaa Guder.

Digitized by Google

Betragtningen af disse forvirrede Tilstande og forvirrede Verdensanskuelser maatte opfylde os med Vemod og Sorg, dersom vi ikke i dette Menneskeaandens smerteligste Arbeide, hvorved den søger at redde sig ud af denne Forvirring, bleve det glædelige Vidnesbyrd vaer, at Guds Aand dog er bleven tilbage hos sin Skabning. Thi de mythologiske Bedrifter og Genealogier, Jætternes Kampe, Himmelboernes Krige, Gudernes Ødelæggelse og nyes Fremtræden er dog tilsidst intet Andet end en dialektisk Strid for at ophæve de Modsigelser, som en saadan forvirret Verdensbetragtning lidt efter lidt maatte bringe tilsyne, — en Dialektik, som optræder i en mærkværdig Form, nemlig Personificeringen. Men den christelige Kirke kunde ikke videre tage Notits af Alt dette, og derfor er Beskyldningen for en formeentlig Accommodation efter Hedningernes Forestillinger ugrundet. Christendommen har foreholdt Alle, paa hvilket Trin de end monne staae, det samme klare Guddomsspeil; saaledes har ogsaa den ældre romerske Kirke ved sine Apostler og Missionærer fulgt en Praxis, som allevegne vidner om en Fasthed og Sikkerhed, der kun kan udspringe af en i sig consequent, afsluttet og hellig Livsorden. Først da dette Princip i den sildigere Tid blev fordunklet i Kirken selv, kunde der indtræde visse Forvirringer, hvilke man, meget med Urette, ofte har udstrakt over den hele Kirkehistorie. Dog har denne Kirkens Verdsliggjorelse lidet at gjøre med den Gjenstand, hvorom her er Talen, og det vil være let, i flygtige Antydninger at godtgjøre, at denne Overhaandtagen af mythiske Elementer ikke kan lægges Kirken selv som saadan til Last, men er at søge i en Kjæde af historiske og psychologiske Momenter, som man blot kan optage og anerkjende, men hvorover der ikke kan gives noget videre Raisonnement.

Da vel selv den lavere Geistlighed, ligesaavelsom Almuen, fra hvilken hiin forstærkedelen var udgaaet, med Forkjærlighed hang ved de nationale Overleveringer, saa blev den pædagogiske

Digitized by Google

Ikke stedse almindeligere, at forelæse de Helliges Legender i Klostrene. Derved skulde alle Troendes sælleds Hjem mere og mere bringes til Anerkjendelse; da kunde ogsaa de Helliges ophøiede Forbilleder træde ligeoverfor de lovpriste Bedrifter af de gamle Helte og Guder, som vel endnu blive holdte i Ære i Sange og Sagn, og tjene til Maalestok for menneskelig Heltestorhed; Christi Rige kunde fremtræde ligeoverfor de nedstyrtede og forhaanede Afguders Rige. Det er begribeligt, at denne Lecture hist og her tog Hensyn til en lokal Gudedyrkelse, og gjorde sig Umage for i hiin gamle Skingud at paavise en Carikatur af visse Egenskaber og Aander, som hos den Hellige, hvis Liv blev fremstillet for Betragtningen, viste sig som et reent Aftryk af en stor, guddommelig Idee; men derved kom Legenden i Berørelse med det farlige Stof; og netop det Hensyn, som blev taget til Hedenskabet, kunde til en vis Tid blive af afgjort Indflydelse paa Fremstillingen af Vitæ Sanctorum. I det romerske Rige var denne Berørelse ikke synderlig farlig; Gudeverdenen var der død; man troede alt længe ikke mere derpaa. Anderledes var det i Norden; her levede endnu en frisk Tro i Gemytterne; den religiøse Cultus blev udøvet med fuld Hengivelse. Guder, Jætter, Trolde, fortroligt-velvillige og ildesindede Aander og hundrede andre Ting fyldte Sjælene med Frygt og Andagt. Den hele mythologiske Proces, som vi ovenfor have omtalt, var endnu i Gang og endnu langt fjernet fra hiin Gjennemdannelse og gjensidige Ophævelse af Modsigelserne, som maa gaae forud for Mythologiens Sammensynken. Med saadanne bevægelige Gemytter blev Christendommen nu bragt i Berørelse. Evangeliet kunde ikke udrydde Forestillingerne om denne Aandeverden, tvertimod blev Forkyndningen, som prædikedes af Missionærerne, tildige betragtet som en Forkyndning fra de gamle Aanders Overmagt, hvis Existents derved var forudsat. Men de mægtige Aander, som havde anmasset sig en Tilbedelse, der kun tilkommer den sande Gud, bleve nu afskyede

Digitized by Google

som Christi Riges Modstandere og frygtede som Djævle. Erindringen om de ved Evangeliet tilintetgjorte Cultusformer har fordetmeste bevaret sig i de lokale Drageſagn. I Overtroen og fornemmelig i den eiendommelige Charakteer af Frygten for Spøgelser kan man endnu eckjende de falmede Træk af disse gamle Guder. I Billedværkerne ere de imidlertid optagne i den almindelige Typus af det Onde, og fremstillede uden nærmere Individualisering.

De gamle Legender ere af stor Betydning for Undersøgelsen af de hedenske Mythers; i hine er der ligesom holdt Dom over disse. Det maa fornemmeligt tilskrives Mangelen paa sædelige Principer, at den romerske Gudeverden saa hurtigt bukkede under for det christelige Angreb, at Angrebet selv var saa gjennemgribende og tilintetgjørende. Det er ikke uden Belæring for Mythographen, at der i Folkelegenderne findes langt flere germaniske Mythers omtydede i christelig Forstand, og at visse sædelige Handlinger overføres paa christelige Hellige og ved dem hæves til en ny Betydning, end det er Tilfældet med romerske Elementer. Ogsaa er det vigtigt, at hine venlige og fredelige Væsener, paa hvilke de germaniske Mythologier ere rige, i en vis Form undgik en fuldkommen Tilintetgjørelse; men nu er netop den Form og Betingelse vigtig, under hvilken de kunde ligesom holde sig i de Nyomvendtes Gemytter. Det er tydeligt, at der i dem kun blev bevaret en Tanke, visse sædelige Egenskaber og Kræfter, som fra Begyndelsen af godt kunde forbrages med Christendommen. Saaledes blev, for blot at anføre eet Exempel, Beskyttelse og Bistand i Noden, og de mange Slags Fortællinger om Redning og Hielp af en eller anden velgjørende Aand, som nedarvedes i Folkets Mund, nu tillagt Jomfru Maria eller en af de Hellige, hos hvem man forudsatte den lovpriste Egenskab i høieste Grad. Om romerske Dæmoner og Heroer lader dette sig meget sieldnere paavise, og hvor det er Tilfældet, turde det maaskee være skeet efter Fac-

Digitized by Google

billedet i den germaniske Forvandling og da bestandig kun med saadanne Myther, i hvilke de samme Spirer vare tilstede.

Der gives i Undersøgelserne angaaende de religiøse Ting noget Almindeligt, som vil forefindes overalt. Forfølger man i Legenderne hine enkelte Træk, som ere blevne tilovers, saa finder man altid saadanne, som fra Begyndelsen af gjerne indgaae en Forbindelse med de christelige Elementer; dette er hiint Almindelige, reent Menneskelige, Oprindelige. For saadanne Undersøgelser kunne Folkelegenderne endnu være ret tjenlige og af stor Nytte for den videnskabelige Fremstilling af de gamle Mythologier, men ikke omvendt. Jeg vil her ret fremhæve Ordet Folkelegende, forsaavidt som jeg strengt adskiller disse Legender fra Kirkens Legender. I Folkelegenden lægger den Maade sig for Dagen, paa hvilken de Nyomvendte søgte at nærme sig den christelige Verdensanskuelse. Derfor ere disse Legender forskjellige og afvigende efter de Culturtrin hos Folkene, paa hvilke de ere opstaaede, og ikke uden climatisk og national Colorit, stundom ogsaa uddannede af en hæretisk Tilskyndelse. Kirken er til forskjellige Tider gaaet strengt tilværks mod disse Folkelegender; saaledes har allerede den romerske Synode i Aaret 494 under Pave Gelasius („passiones Quirici et Julittæ sicut Georgii aliorumque ejusmodi quæ ab Hæreticis perhibentur compositæ") udstedt et Decret imod disse apokryphiske Legender. Lignende Censurforholdsregler bleve trufne til andre Tider, i hvilke man paa det alvorligste advarede imod visse Legender, selv om de meest lovpriste Hellige. De ere vigtige for os af den ovenfor antydede Grund; Kirken maatte ignorere eller bekæmpe dem, hvilket sidste tildeels skete ved Kirkelegenderne (f. Ex. i Breviarierne o. s. v.), fra hvilke hine misbilligede Forsøg vare blevne afsondrede.

Disse Antydninger maae være tilstrækkelige til at fastsætte det Forhold, som finder Sted imellem det Christelige og Hedenske

Digitized by Google

i Legenderne, og til at vise, hvorledes Udviklingen er gaaet for sig paa en naturlig Maade.

Der staaer nu tilbage at berøre det Spørgsmaal, hvoraf det dog er kommet, at saa mange mythiske Elementer trods den Censur, som blev udøvet fra Kirkens Side, kunde trænge ind i de senere Maleres Billeder. Grunden hertil maa meget mindre søges i den store Udbredelse af **Legenda Aurea**, end deri, at hine Malere selv eller at Publikum endnu hang fast ved hedenske Forestillinger. Hiin berømte Bog var opstaaet paa en Tid, da de mystisk-theologiske og hierarchiske Ideer allerede havde gjennemtrængt alle Livsforhold og uddannet en Verdensanskuelse, der fremtraadte i alle hiin Tids aandelige Frembringelser, som det høieste Toppunkt og Sluttenen for denne Speculationsmaade. Vel maa det forklares ved en dyberegaaende psychologisk Udvikling, at Phantasien paa denne Tid saa mægtigt bryder frem, som det ingensinde tilforn kan bemærkes; men dette have vi her ikke nærmere at undersøge; vi have kun at minde om det Omsving, som i det 12te og 13de Aarhundrede indtraadte i Litteraturen. Fra de gamle fædrenelandske Sagn havde man afgjort vendt sig bort; de gamle Heltesange, Fortidens sangrige Overlevering var kun blevet i Ære hos Almuen; de Dannede (og der gaves kun en theologisk Dannelse) havde opgivet dem, fordi dette Stof ikke godt lod sig gjennemtrænge af de mystisk-theologiske Principer. Den bildende Kunst og Folkepoesien vare bestandigt mere traadte ud fra hinanden og vare gaaede forskjellige Veie; og dette kunde ikke være anderledes ved Kunstens Vasalforhold til Kirken. Der maatte komme en Tid, da en af disse Retninger ophørede eller paa en vis Maade opslugte den anden. Dette indtraadte nu virkeligt i det 12te, og allerede i en Deel af det 11te Aarhundrede. Den gamle Folkepoesie bukkede under for Legenden. Snart derefter øvede og behandlede Digterne med særdeles Forkjærlighed hine Stoffer, som allerede i lang Tid havde fundet deres Forherligelse ved de kirkelige

Digitized by Google

Afbildninger. Og vare endogsaa af og til enkelte gamle folkelige Elementer atter blevne fremdragne (saaledes som det f. Ex. var Tilfældet i den tydske Litteratur) og bearbeidede paany, saa bleve de dog nu bragte i en saadan Form, som paa det strengeste søgte at nærme sig til Stilen i den kirkelige Kunst. Denne Retning var blevet den herskende i det 12te Aarhundrede. Den fromme Erkebiskop Jakob de Voragine var mere, end han selv vidste, behersket deraf.

Man fremhæver sædvanligt den Omstændighed som meget betydende, at Romanen er opstaaet paa denne Tid. Vistnok kan det ikke nægtes, at denne nye Art af fortællende Poesie befordrede Udviklingen af visse Aandskræfter, fornemmelig Phantasien; at det Velbehag, som man fandt i disse Fremhringelser, fremkaldte lignende Forsøg i Helgen-Historien, især da der hertil fandtes Anledning ved de overhaandtagende Reliqvier af tildels mindre bekjendte eller fuldkommen ubekjendte Hellige, som vare hjembragte fra den fjerne Orient, saavelsom og i Rangforholdet mellem de ligeledes tiltagende Munkeordener: men altid maa dog under alle disse Hensyn Blikket fæstes paa visse indre Tilstande i Kirken, naar man objektivt vil erkjende Uddannelsen af Legendevæsenet, saaledes som det f. Ex. ligger for os i Aurea Legenda.

Det hele kirkelige System var fuldendt baade i det Indre og det Ydre, Dogmerne vare bestemte i alle Retninger, den synlige Kirkes hierarchiske Bygning var opført, og derfor kunde de aandelige Anstrengelser, som vare nødvendige til Fuldførelsen af denne Kjæmpebygning, nogenlunde udsættes eller ledes hen i en ganske ny Retning. Den sagnrige Orient havde siden Korstogenes Tid oplabt sine Skatte; de tillokkende Fortællinger og Sagn, som Korsfarerne og Pilegrimmene havde bragt hjem, opvakte paa eengang i Occidenten slumrende eller nedtrykte Aandskræfter. Man vendte sig med afgjort Forkjærlighed til de langveis fra hidbragte

Digitized by Google

Materialier, saavel i Legenden som i Ridderpoesien. Man glædede sig over det nye Fund og slikkede som et Barn af den fremmede Frugt. Men ikke alene i Nyheden laae det Tillokkende ved disse østerlandske Sagn og Fabler; de bleve saameget mere optagne med Begjærlighed af Folket, som deri tillige fandtes Næring for en anden Sands, der ved Kirkens hele Beskaffenhed kun altfor meget var opvakt; thi Architekturen og især de kirkelige Malerier have aldrig tilladt Tilbøieligheden at forsvinde for det, som man nuomstunder kalder Mystiken. Men nu var paa eengang et Forraad af blandede Traditioner kommet frem, som deels behagede den vakte Smag, men deels tillige ikke lidet egnede sig til at gjøre de i Kirken sig forplantende høiere Gaver, Mysterierne og Mirakelkræfterne anskuelige; derhos ogsaa hjælpe til at forklare mangt et dunkelt og uforstaaeligt Billede; udfylde mangt et Hul i Levnetsbeskrivelsen af en særdeles æret Helgen, og endelig fremstille hiin Sammenhæng blandt Folkene, Hedningernes og de forchristelige Folkeslags Forhold til Forløsningen, paa en saadan Maade, som saa hyppigt kommer tilsyne hos Middelalderens Digtere og Krønikeskrivere o. s. v.

Saaledes lader det sig forklare, hvorledes man med et Skin af Autoritet (thi man kunde citere græske Skribenter) kunde opfatte og udlægge Symboler, der vare blevne uforstaaelige, som Attributer d: som historiske Fakta; saaledes ogsaa Overførelsen af en ældre orientalsk Speculation paa christelige Ideer og de hellige Personer; og saaledes bliver det fremdeles begribeligt, hvorledes fra Korstogenes Tid af saa mange Elementer flyde ind med i Fremstillingen af Personerne af den hellige Familie, hvilke ikke have deres Kilder i den hellige Skrift. Vi kjende flere apokryphiske Bøger, fra hvilke saadanne Træk ere tagne. Den græsk-orientalske Kirke var fra de tidligste Aarhundreder af rig paa saadanne Skrifter. De ældste af disse udsmykkede Jesu Ungdomshistorie med alle Slags Undere, og ere at betragte som poetiske

Digitized by Google

Demonstrationer imod gnostiske Anskuelser, som i Modstrid mod den almindelige Kirkes Lære paastode, at den guddommelige Natur først ved Daaben havde forbundet sig med Mennesket Jesus; hvorved da Jesu Fødsel og Ungdomshistorie var stillet lige med ethvert andet Menneskes. Først senere fulgte lignende Sammenstillinger af Jomfru Marias Liv, hvilke dog nærmest sluttede sig til enkelte flygtige Træk, der forekomme hos et Par Kirkefædre i de første Aarhundreder, som om en fast Kjerne; i det Hele stode ogsaa disse i Forbindelse med de samme dogmatiske Stridigheder. I Occidenten bleve disse apokryphiske Maria-Evangelier tilligemed Mariabillederne udbredte ved Striden med ariansk og nestorianske Anskuelser. Kredsen aabner sig derefter videre og optager ogsaa Plejefaderen Joseph, om hvem der ligeledes var bekjendt en gammel, oprindelig paa Arabisk skreven **Historia Josephi, fabri lignarii.** Og ligesom der i ethvert apokryphisk Evangelium bestandig laae en Spire til et nyt, saaledes udvidede denne Legendekreds sig snart til St. Anna og hendes Ægtemænd, til Magdalenerne, Marierne, Apostlerne og saa fremdeles til Alle, der historisk sluttede sig til hinanden. Altid kan endnu den oprindelige første Kjerne kjendes, hvorom alt det Øvrige dannede sig, men ikke overalt lader Hensigten og Diemedet sig paavise. Men disse Bearbeidelser ere blevne af den største Indflydelse paa Udbannelsen af Legenderne; thi denne blev efterhaanden behandlet paa samme Maade.

Jeg kommer nu tilbage til **Jacobus de Voragine. Aurea Legenda** er forfattet i den anden Halvdeel af det 13de Aarhundrede *); den umaadeligste Materialiesamling var forhaanden; den var allerede, som en rig Arv, bleven tiltraadt af Digterne; det større Publikum var allerede ved de aandelige Romaner blevet

*) Legg. SS. per anni circuitum venientium, i 177 Afsnit, ogsaa kaldet Historia Lombardica; meget ofte trykt.

Digitized by Google

fortroligt med disse Materier. En Mængde enkelte Rimlegender vare forhaanden, som gjensidigt laante af hinanden. Enhver Disciefanhelgen blev, efter de apokryphiske Evangeliers Forbillede, gjort til det symbolisk-mystiske Udtryk for christelige Ideer; dette er Nøglen til denne Green af Litteraturen. Jakob de Voragine har lidet seet sig om efter Kilderne, fra hvilke disse forvirrede Sagn kunde være udrundne; han har ligesom det 13de Aarhundredes Digtere sammenfattet hine Traditioner i deres Grupper. Derved har han bevaret et stort Forraad af østerlandske, byzantinske og gamle vesterlandske Legender, apokryphiske Legender, der kunne gjælde som Fortsættelse af de apokryphiske Evangelier, efter hvis Mønster de ogsaa ere dannede. Det store Bifald, som de poetiske Behandlinger af de mystiske Sagnkredse fandt, maatte naturligvis ogsaa befordre Udbredelsen af Aurea Legenda; man betragtede den i den følgende Tid som den Sagnskat, af hvilken nye Compositioner skulde dannes og de ældre forklares.

Man maa kunne hensætte sig i den Tid, da den vesterlandske Kunst begyndte at røre sig friere. Den mystiske Tendents, som gjenfindes selv hos den udødelige Dante, var det omskydende Blod i Kirken, i den Tids Philosophie og i Poesien. Den store Udførlighed og Anskuelighed, hvormed de Helliges forskjellige Situationer og Tilstande fortælles i Aurea Legenda, var en desto større Opfordring for Malerne til at vende sig til denne gyldne Kilde, da de allerede troede at skylde den samme Bog Forstaaelsen af de ældre overleverede Kunstværker. Men jo mere den mystiske Theologie, det gamle fælleds Grundlag, gik tabt, desto vilkaarligere bleve fra Begyndelsen af det 16de Aarhundrede Fremstillingerne af kirkelige Gjenstande. Med den nye Verden af Anskuelser, som fremtraadte ved Videnskabernes Gjenopblomstren, havde man ogsaa vendt sig til den romerske og græske Mythologie, og Fremstillingen af den hellige Historie blev ikke sjeldent fra denne Side af saaledes besmittet, og forvanskket ved

Digitized by Google

vilkaarlig poetisk-æsthetisk Opfattelse, at man fra den Tid af maa opgive at ville forklare kirkelige Kunstmindesmærker udaf det christelige Liv og den christelige Historie. Hvad Italien angaaer, hvorfra denne fordærvede Retning nærmest var udgaaet, saa aabenbarer sig ogsaa her igjen hiin Lov, som vi strax i Begyndelsen af denne Afhandling have omtalt: denne Tids verdslige fra Gud bortvendte Retning maatte nu aflægge Vidnesbyrd om sig i Kunstens Værker. Men hvor strengt de Billedværker, som vare bestemte til Kirkernes Prydelse, lige indtil den Tid, da det store Omsving fandt Sted, holdt sig fast til det gamle ledende Princip, seer man af de Væg- og Platfondmalerier, som ere blevne forskaanede for det senere Forbedringsraserie. Det er begribeligt, at de Geistlige kun saalænge med Strenghed kunde vaage over Kunstpræstationerne, — saaledes som det tidligere var Tilfældet, især i Klosterkirkerne, — som de selv besad Kundskab om og Indsigt i det inderlige Forhold, hvori disse stod til den christelige Kirke.

Digitized by Google

Digitized by Google

Den christelige Troeslære

i sin historiske Udvikling og i Kamp med den moderne Videnskab,

af

Dr. D. F. Strauß.

1840.

Den almindelige Anklage, som reiste sig imod Strauß's Bearbeidelse af Jesu Liv, at dens Resultat var aldeles nedbrydende for Jesu Personlighed og dermed for Middelpunktet af den evangeliske Historie og den christelige Tro, blev ikke afbeviist ved den i hiint Værk tilføiede Slutnings-Afhandling om »den dogmatiske Betydning af Jesu Liv« (s. dette Tidskr. IV. S. 180—221). Ikke destomindre blev fra Forfs Side Paastanden, at intet Indgreb blev gjort i Christendommens Væsen ved den foretagne mythisk-idealiserende Opløsning af den evang. Historie, atter og atter gientaget (sml. Afhl. om »det Forgiængelige og det Blivende i Christendommen« — dette Tidskr. VII. S. 330 ff.); og Beviset for denne Paastand skulde leveres i en tilkommende Bearbeidelse af Dogmatiken. Faa Skrifter have derfor, før og ved deres Fremtræden, været Gjenstand for saa almindelig Forventning som det nærværende. En Retning i Religion og Videnskab, hvis Betydning allerede er sienfynlig og vil blive det end mere ved umiddelbar og middelbar Indvirken paa Theologiens videre Udvikling, er repræsenteret i dette Værk, og heri ligger en uafviselig Opfordring for vort Tidsskrift, at bidrage til at fremme Bekiendtskab med dets Indhold og Aand.

Om sin Tendents og Plan har Forf. blandt Andet yttret sig saaledes i Fortalen: »Jeg har forfulgt ethvert Dogmes Udspring og Udvikling Skridt for Skridt, har stræbt at sætte mig ind i Aanden af de forskiellige Tider og Bevidsthedstrin, af hvilke det er voxet organisk frem, og stillet det Sande, Store og Skiønne, jeg forefandt paa denne Vei, i tilbørligt Lys. Naar jeg med et Dogme havde naaet Høiden af dets

Digitized by Google

kirkelige Uddannelse, saa slutter sig vistnok umiddelbart hertil den yderligere Opgave, i dette den høieste Modenheds Punkt at opdage Spirerne til dets Forfald, og at forfølge disse gjennem de forskjellige, paa hinanden følgende Stadier indtil den nærværende Tid. Men til Slutning gjælder det endnu at see nøie til, for ikke at forverle et nyt Anstrøg af den gamle Bygning med virkelig Reparatur. Parti og Modparti blive saaledes udførligt afhørte, og deres Grunde afveiede mod hverandre. Først bar, som billigt er, den gamle Tro Ordet, og har uforstyrret Frihed til at udtale sin Hjertensmening; derefter stedes den nyere Tids Videnskab til Orde, for at fremføre, hvad den veed at erindre mod den; dog, for at heller ikke den skal have Fordelen af det sidste Ord, træde tilsidst Underhandlere og Mæglere til, for at forsøge deres Held med deres Forslag til Forlig. Jeg har herved tilligemed, om muligt endnu mere end i mit Skrift om Jesu Liv, bestræbt mig for at fortjene den Dadel, ikke at give mit Eget, men kun at sammenfatte, hvad andetsteds er givet. Saaledes er den Stilling, hvori dette Skrift træder til den hidtilværende Dogmatik, den samme som den, hvori mit ældre Skrift er traadt til ældre Skrifter af samme Art. Den skal — om man vil taale dette profane Billede — yde den dogmatiske Videnskab, hvad Ballance-Regningen yder et Handelshuus. Bliver dette end derved ikke rigere, saa erfarer det dog nøiagtigt, hvorledes det staaer sig med dets Midler, og mangengang er Dette ligesaa meget værdt, som en positiv Forøgelse af disse. En saadan Oversigt over den dogmatiske Eiendom er i vore Dage saa meget større Fornødenhed, som Flertallet af Theologer gjør sig de største Illusioner i denne Henseende. Man anslaaer det meget for lavt, hvad der ved de to sidste Aarhundreders Kritik og Polemik er bleven fradraget den gamle theologiske Grundkapital; og paa den anden Side anslaaer man de tvetydige Hjælpekilder meget for høit, som man troer at have fundet i vor Tids Følelses-Theologie og mystiske Philosophie.«

Nærværende første Deel indeholder — foruden Indledning og apologetiske For-Undersøgelser (om Aabenbaringsbegrebet, om Undere og Spaadomme, Inspiration, Skriftfortolkning m. m.) — de tvende første Afdelinger af Dogmatiken: 1. Det Absolute som Gjenstand for den abstrakte Tænkning, som guddommeligt Væsen: Om Guds Tilværelse — om Guds reenige Væsen — om Guds Egenskaber; — 2. Det Guddommelige som Gjenstand for den empiriske Forestilling, som det guddommelig Skeete: Om Skabelsen som guddommelig Gjerning — Om de fortrinligste Skabninger og deres oprindelige Tilstand.

Ved det efterstaaende Udvalg er deels taget Hensyn til at føre til anskueligt Begreb om Bogens theologiske Charakteer og dens Stilling

Digitized by Google

til de forskjellige dogmatiske Skoler, deels til at meddele et Hovedparti, hvor den dogmehistoriske Udsigt kunde, ved den nøiagtige og klare Behandling af Stoffet, ansees at give et reelt Udbytte, uafhængigt af de dogmatiske Resultaters Negativitet. Disse Hensyn maatte henlede Valget, ved Siden af nogle af de indledende Affinit, til Fremstillingen af Treenighedsdogmet.

Hovedepokerne i Christendommens og den christelige Theologies Udvikling.

Det vedholdende Indtryk, som Jesu Personlighed gjorde og lod tilbage, og det Forhold, hvori han blev stillet til de nationale Messiasforestillinger, bevirkede strax i Begyndelsen, at hans Tilhængere lagde mere Vægt paa Personen end paa Sagen, paa Faktummet end paa Ideen. Om endog En i Gjerning anerkjendte Guds aandige Væsen og hans sædelige Fordringer til Menneskene, gav dette ham dog intet Krav paa det nysaabnede Himmerige, naar han ikke vilde troe, at Gud havde opvakt Jesus af Nazareth fra de Døde. Men da det Sidste var en Omstændighed, der hverken a priori lod sig udlede af Guds Væsen, ikke heller ved historiske Beviser lod sig bringe til Evidents uden for en meget snever Kreds af de nærmest Staaende: saa blev Troen herpaa, og følgelig Indtrædelsen i Christensamfundet, til noget Tilfældigt, som, forudsat lige Indsigter og lige god Villie, ligesaa godt kunde udeblive som indtræde; hvorved der blev sat en Skranke for Kristendommen, der ikke var mindre betænkelig, end den, der ved den paulinske Retning nylig var bleven overvunden i den jødiske Partikularisme. Mangelen paa apriorisk Evidents og historisk Beviislighed ved slige Troessætninger blev erstattet ved Guds, Christi og Apostlenes Autoritet, paa hvilke Sidstes Vidnesbyrd de beroede; og da nu den personlige Fornærmelse er langt mere omfindtlig, naar jeg ikke vil fæste Lid til den Andens Udsagn, end naar jeg nægter at efterkomme hans Befaling, saa blev Vantroen og det ved respektstridig Tyden og Grublen over Guds Ord frem-

Digitized by Google

komne Kjetteri til en langt grovere Synd end moralske Forseelser *).

Hermed stod ogsaa Dette i Forbindelse, at de sædelige Forskrifter ikke bleve betragtede som Love, ved sig selv sande og evige, men, paa jødisk Viis, som Guds positive Bud ved Christus**), og at derfor ogsaa i Række med dem blev sat saadanne af Jesu givne Forskrifter, som ikke havde nogen umiddelbar sædelig Betydning. Ifølge den evangeliske Fortælling havde Jesus anordnet Daaben som ydre Skjelnetegn for Sine; snart gjaldt denne for en ligesaa væsentlig Fordring til den Christne, for en ligesaa ubetinget conditio sine qua non for Saligheden, som Hjertets Renhed eller Kjærligheden til Gud og Næsten***). Ja, jo mindre ved slige Forskrifter deres Betydenhed eller Grunden til deres Vigtighed laae for Haanden, desto dybere blev denne søgt, og saaledes bleve disse nye Mysterier snart stillede i Spidsen for det christelige Liv.

Efterlevelsen af de sædelige Love, som følge af Menneskets Natur, har sit Formaal i sig selv, fordi den i og med Udførelsen

---

*) Siger ikke selv Origenes, som vistnok derved meest talte imod sig selv, i Matth. Commentatoriorum series 33: "Malum quidem est invenire aliquem secundum mores errantem; multo autem pejus arbitror esse, in dogmatibus aberrare, et non secundum verissimam regulam scripturarum sentire."

**) Man see, f. E. *Tertullian*, de poenitentia, c. 4. "Audaciam existimo, de bono divini præcepti disputare. Neque enim quia bonum est idcirco auscultare debemus, sed quia Deus præcipit. — Bonum est poenitentia, an non? Quid revolvis? Deus præcipit." Hermed kan man ogsaa sammenligne den Maade hvorpaa Auguſtin argumenterer imod Hedningernes Dyder, contra Julianum Pelag. IV, 3.

***) Saaledes fortæller Gregor af Nazianz os, Orat. XVIII, 31, hvilken Angest der i en Søstorm vaktes i ham for hans Sjels Frelse — ikke derved at han følte sig utilfreds med sig selv i sit Indre, men ved den Omstændighed, at han, omendskjønt han allerede længe havde været Christen, dog endnu ikke var bleven døbt.

Digitized by Google

henſætter Menneſket i en ſaadan Tilſtand, der, forſaavidt den ligefrem er den ſamtidige Reflex af hiin Handlemaade i Menneſkets Følelſe, kun i meget uegentlig Betydning kan kaldes Løn for hiin Efterlevelſe. Naar derimod ſædelige Forſkrifter, til hvilke da ogſaa ville trœde andre, moralſk ligegyldige, med ſamme Krav, gjælde blot ſom en Tredies perſonlige Bud — var denne Tredie endogſaa et guddommeligt Væſen —: ſaa have de deres Maal udenfor ſig, i Den, ſom har foreſkrevet dem. Det ſommer ſig nu for Denne at fætte en Belønning for deres Efterlevelſe; og da denne er forſkjellig fra den forſkriftmœssige Virkſomhed, og ligger udenfor den, ſaa kan den paſſende kaldes en Løn for ſamme; betragtes den forøvrigt ſom reen Naadeſag, da erholder den en, med Henſyn til den moralſke Handlen endnu yderligere, Stilling.

Ja, ſaa langt faldt efter denne Foreſtilling Det, ſom kun i ſin Eenhed er i Sandhed ſædeligt: Handling og den dertil ſvarende Tilſtand, eller Virken og Modtagen, ud fra hinanden, at begge bleve henlagte i en ganſke forſkjellig Verdensperiode. Her er Sædens Tid, hiſt Høſtens; her Arbeidets og Møiens Uge, hiſt Sabbathvile for Guds Folk; de ſom her have grædt, ſkulle hiſſet le, de, ſom her have gjort ſig tilgode, til dem vil hiſſet Turen komme til at vœklage. Ligeoverfor den, med Meſſias's Gjenkomſt forventede, nye og forklarede Verden ſtod denne gamle, grovmateriele Verden og Natur ſom ureen, fordœrvet ved Adams Synd; fra den ſkulde den Chriſtne længes bort til et bedre Hiinſides, og med den turde han kun have ſaalidt ſom muligt at gjøre, for at beholde Blikket ufravendt hæftet paa den tilkommende Herlighed. Jo mindre poſitiv Exiſtents Menneſket giver ſig i denne Verden, deſto mere poſitivt vil haus Exiſtents hiſſet falde ud; jo lettere den jordiſke Skat er gjort ved Gaver til de Fattige, eller jo mindre overhovedet jordiſke Goder ere ſamlede ved verdslig Virkſomhed, deſto tungere vil Skatten blive i Himmelen; jo ſtrengere Menneſket afholder ſig fra den kjønslige Lyſt, deſto mere nœrmer han

Digitized by Google

sig allerede her til sin tilkommende englelige Beskaffenhed. Imidlertid kunde man ikke gjøre en saadan Afholdenhed til almindelig Christenpligt, uden at opløse det menneskelige Selskabs Baand, ja, hvad Buddet om Kydskhed angaaer, uden at afskjære Rodderne til dens videre Bestaaen. Saaledes blev det da til et frivilligt Offer til Gud, som gik ud over Buddets Grændse; hermed var da tillige Adskillelsen givet imellem en almindelig og en høiere Dyd, mellem Lovbuddene og de evangeliske Raad, og senere hen — ved den stedse overhaandtagende Ydmyghedsaand — Muligheden til at overføre Fortjenesten paa Andre, til at dække den Enes Deficit ved den Andens Overskud. — Som man i det praktiske Liv vendte sig bort fra denne foragtede Verden til den hinsidige, saaledes ogsaa i Videnskaben; medens de verdslige Videnskaber mere og mere forsømtes, læste man med desto større Begjerlighed hos den hellige Dionysius det himmelske Hierarchies Rangreglement, og hos den hellige Thomas den fjerne Aandeverdens Topographie og Statistik.

Det jordiske Livs Travlhed, som med alt Dette dog endnu bestandig var uundgaaelig, kunde kun derved faae en vis Indvielse, at der paa alle Punkter blev paatrykt dette Liv Stemplet af dets Uselvstændighed, at det blev gjennemflettet med en Mængde Anstalter og Forretninger, som tilkjendegave, hvorledes det hverken bærer sin Grund eller sit Maal i sig, men alene er, efter Anvisning af de guddommelige Forskrifter, bestemt til at føre til den tilkommende Salighed. Og da nu de moralske Handlinger, om de endog blive anseete for positive guddommelige Bud, dog tillige viste sig som saadanne, der med Frihed gaae frem af Menneskets eget Væsen, og tyde hen paa et hinsides liggende Maal, ligeledes belønne sig selv ved en ledsagende Følelse af den forhøiede Kraftudvikling — som Arbeidsomhed, Troskab i sit Kald o. a. f. —: saa bleve til hin Fornødenhed isærdeleshed saadanne Handlinger tjenlige, som, fordi de i og for sig vare uden moralsk Værd, saa meget tydeligere viste, at det kun var Lydighed imod Herren, som

Digitized by Google

drev Menneſket til at overtage dem, til hvilke han af ſig ſelv ikke vilde have havt noget Motiv. Paa dette Punkt kunde disſe Handlinger endnu altid have en dobbelt modſat Charakteer. De kunde være Bodshandlinger, Mortifikationer, ſom tjente til ikke alene at fremſtille det omvendte Forhold af begge hine Sider ſom modſatte Størrelſer, men ogſaa til, ved Undertrykkelſe af Legemet ſom Bærer af den herværende Exiſtens, at forøge den hiinſidige Saligheds poſitive Størrelſe. Men det kunde ogſaa være Forſøg paa at afbilde det Hiinſidiges Herlighed i det Herværende paa poſitiv Maade: naturligviis ikke ved Handlinger, der, ſom de moralſke, tillige have deres Maal i dem ſelv, og derfor, ſaa priisværdige de end ellers ere, dog ikke kunde være tilſtrækkelige til hiin Henſigts Opnaaelſe, men ved ſaadanne, der, ſom de rituelle og liturgiſke ere af reen fremſtillende Natur.

Denne Repræſentation af det Hiinſidige i det Herværende, ſaavelſom hiin Negation af det Herværende til Bedſte for det Hiinſidige, trænger imidlertid til ſine Bærere og Organer. Ogſaa efter Chriſti og Apoſtlenes Bortgang kunde Saadanne ikke ſavnes, ſom levende fremſtille for Menigheden den himmelſke Magt, hvoraf den er afhængig, ſom foreſkrive den dens Bod og fromme Øvelſe, ſom udføre dens gudstjenſtlige Handlinger, ſom uddele Naadegaver af den af Chriſtus og de Hellige grundlagte Skat, og ſom tillige paa ſig ſelv virkeliggjøre det negative Forhold til det Jordiſke ved at leve ugift og beslige, men deels ogſaa viſe et Forbillede paa det Hiinſidige ved Anſeelſe, Pragt og Rigdom. Endelig maatte dette jordiſke Hierarchie — efter den hellige Dionyſius Afbilledet af det himmelſke — derved fuldende Ligheden med ſit Forbillede, at det afſluttede ſig ſom Monarchie, og opſtillede Peders Efterfølger ſom Chriſti Statholder. — Saaledes blev den himmelſke Herres Tjeneſte til jordiſk Herretjeneſte, og derved det Baand, ſom ſkulde knytte Menneſket til det Hiinſidige, altid mere udvortes og mindre aandeligt. Da Statholderne ikke nøiedes med at opret-

Digitized by Google

holde Christi Bud, men selv vilde befale i hans Sted: saa blev Byrden af deres Forskrifter og Forordninger altid mere trykkende; og da de vare daarligere tjente med indre Renselse end med ydre Tegn paa Underdanighed, og ligeledes med Legemsbod end med Pengebod: saa blev Religionens sædelige Moment stedse mere fortrængt af den raaeste Mechanisme, ja Aager.

Fra dette Punkt, Udgangspunktet af den kirkelige Forbærvelse, tog, som bekjendt, Reformationen sin Foranledning. Den var nærmest en Reaktion af Folkenes Samvittighed mod den Udvorteshed, med hvilken Klerus havde drevet deres Forsoningsværk med Gud. Kirkens Naadeskat maatte vise sig som et Blendværk, saasnart den samvittighedsfulde Christen overveiede, at de Helliges, som overfortjenstlige anseete, Gjerninger enten vare paabudne ved Morallove, følgelig Skyldighed, eller moralsk ligegyldige, følgelig værdiløse Handlinger; betænkte han tilmed, at den guddommelige Lov ikke giver sig tilfreds med den blot ydre Gjerning, men ogsaa forlanger Hjertets og Sindelagets Reenhed: saa maatte han fortvivle om, at kunne endog blot gjøre Loven Fyldest, end sige da Mere, end den forlangte *). Det er derfor fremfor Alt Mangel paa moralsk Alvor, som Reformatorerne lægge den katholske Kirke og dens Lærere til Last, og en alvorlig, ja ængstelig Bevidsthed om den guddommelige Dom og den menneskelige Utilstrækkelighed, som var vaagnet hos dem **). Denne Samvittighedsangst fandt de

*) Smlgn. f. E. Apol. Conf. Aug. 6, 45 f. ed. Hase.

**) Hvor ofte gjentage disse Vendinger sig i vore ældste Symboler: "Donec humanus animus otiosus est nec sentit iram aut judicium Dei — Tota hæc res conficta est ab otiosis hominibus, qui non norant, quomodo in judicio Dei et terroribus conscientiæ fiducia operum nobis eripiatur — Securi hypocritæ — Conscientiæ perterrefactæ — Pavidas conscientias adigunt ad desperationem — Facile est otiosis, fingere etc. at in agone conscientiæ et in acie experitur conscien-

Digitized by Google

sig alene befriede fra ved den Resignation, med hvilken de, opgivende sig selv, ene søgte Frelse i den tillidsfulde Hengivelse i Guds Foranstaltning, som for Verdens Synder havde hengivet sin Søn Jesus Christus til Døden. Her alene fandt de en Fortjeneste, de kunde overføre paa sig, hvis overvættes og uforlignelige Tilstrækkelighed de haandhævede med en saadan Skinsyge mod ethvert Supplement ved menneskelig Medvirken, at selv den Forløstes gode Gjerninger, hvor strengt de end bleve fordrede, Intet skulde bidrage til hans Retfærdiggjørelse for Gud.

Var saaledes den indre Tilegnelse af Christi Fortjeneste tilstrækkelig til at løse Modsigelsen mellem Himmel og Jord, saa maatte alle de mangfoldige udvortes Skikke, ved hvilke den katholske Kirke havde stræbt at tildele dette Liv en høiere Indvielse, forsaavidt som de ikke hvilede paa klare Anordninger af Christus, falde bort som overflødige og uvirksomme *); og var nu Enhver henvist til sit eget Indre, for at afslutte Forsoningen med sin Forløser, saa vare heller ikke Præsterne mere udelukkende Ihændehavere af Himmelnøglerne eller Mæglere mellem den Enkelte og Christus, men kun endnu nødvendige som Lærere og beskikkede Haandhævere af den ydre Kirkeorden.

Erfaringen af, hvortil den anpriste høiere Dyd, Munkenes og Nonnernes englelige Levemaade, pleiede at føre, gjorde de for Reformationen modnede Folk opmærksomme paa hele denne Retnings Usandhed, og viste dem tilbage til Familielivets og det borgerlige Livs jordiske Forhold, som den eneste sande Sphære for den

---

tia vanitatem illarum speculationum philosophicarum — Constat in terroribus conscientiæ, quod non possunt opponi ulla nostra opera — o. s. v.

*) Conf Aug. 2, 7. gjør overalt libertas Christiana og justitia fidei gjældende mod falsa persuasio, quod oporteat in ecclesia cultum esse similem Levitico, imod den vildfarende Anvendelse af exemplum legis Mosaicæ.

Digitized by Google

menneskelige Dydsovelse *). Ægteskabet blev, fordi det ved Menneskets Skabelse var indsat af Gud, betragtet som hørende til Menneskets Naturret **); Arbeide i det lovlige Kald blev anerkjendt som det Sande ligeoverfor den frivillige Armod, og i Stedet for udvortes Fraskjelse af Ejendom, gjordes der Paastand paa Gemytets indre Frihed ***).

Paa samme Tid blev ogsaa Videnskaben, ligesom fordum var skeet i Grækenland ved Sokrates, nedkaldt fra Himlen til Jorden. Ligesom hiin Tids verdslige Retning fik det længe tillukkede Øie oplabt for Underne i den aaben liggende Natur og i det egne Menneskevæsen: saaledes blev der af den religiøse Retning, ligeoverfor Scholastikens transcendente Spekulationer, ivrigt drevet paa det Praktiske, paa Det, som kunde tjene til Samvittighedens Beroligelse †).

---

*) Conf. Aug. 2, 5. 6 En tidlig Indsigelse imod denne Overvurdering af det asketiske Liv anfører Apolog. Conf. Aug. 13, 38 af de gamle Eneboerlegender: "Exstant in historiis Eremitarum exempla — quæ exæquant genera vitæ. Scribitur, Antonio petenti, ut Deus sibi ostenderet, quantum in hoc vitæ genere proficeret, quendam in urbe Alexandria sutorem monstratum esse per somnium, cui compararetur. Postridie Antonius veniens in urbem accedit ad sutorem, exploraturus illius exercitia et dona; collocutus cum homine, nihil audit, nisi mane eum pro universa civitate paucis verbis orare, deinde arti suæ operam dare. Hic intellexit Antonius, tilføjer Apologien, non esse justificationem tribuendam illi vitæ generi, quod susceperat."

**) Apolog. Conf. Aug. 11, 9.

***) *Melanchthon*, loci theol. de paupertate (ed. Francof. 1620. p. 106): "Evangelium neque præcipit neque consulit discedere a facultatibus, aut res in commune conferre. Imo quia approbat politicas ordinationes, simul etiam divisionem rerum et proprietatem approbat."

†) Man see f. E., hvorledes Calvin dømmer om den gjennem hele Middelalderen saa høit hædrede *Dionysius Areopagita*, Institut.

Digitized by Google

Dog hermed var endnu langt fra ikke Aanden givet tilbage til sig selv. Jorden blev nu som før en Jammerdal, udaf hvilken det ikke blot var den sande Christen tilladt men ogsaa velanstændigt at længes ind i et bedre Hisset, og hvor ikkun Lydighed mod den guddommelige Anordning kunde holde ham fast *); Legemet gjaldt endnu fremdeles for et urent Skjuleſted for den onde Lyst, hvis fuldstændige Udryddelse man først kunde vente af Døden **). Intet Under derfor, at, uagtet Protestantismen udvortes gjennem-

---

1, 14, 4: "Dionysium, quicunque fuerit, nemo negaverit multa subtiliter et argute in coelesti hierarchia disputasse; verum si quis propius excutiat, deprehendet maxima ex parte meram esse garrulitatem. Theologo autem non garriendo aures oblectare, sed vera, certa, utilia docendo conscientias confirmare propositum est. Si librum illum legas, putes, hominem de coelo delapsum referre non quæ didicit, sed quæ oculis vidit. Atqui Paulus, qui extra tertium coelum raptus fuerat, non modo nihil tale prodidit, sed testatus quoque est, nefas esse homini, loqui quæ viderat arcana. Illa ergo nugatoria sapientia valere jussa, ex simplici scripturæ doctrina consideremus, quod — — scire nos Deus voluit."

*) Smlgn. f. E. *Calvin*, Intitut. II, 10, 10. III, 9, 4: "Si coelum patria est, quid aliud terra, quam exilium? Si migratio e mundo est in vitam ingressus, quid aliud mundus, quam sepulcrum? in ipso manere, quid aliud, quam in morte demersum esse? Si liberari a corpore est asseri in solidam libertatem, quid aliud est corpus quam carcer? Si Dei præsentia frui suprema felicitatis summa est, nonne ea carere miserum? Atqui donec e mundo evaserimus, peregrinamur a Deo (2 Cor. 5, 6). Ergo si cum coelesti vita terrena comparetur, non dubium, quin facile et contemnenda et proculcanda sit."

**) Catechism. maj. P. II, 57: „Exspectamus, ut hæc nostra caro omnibus suis cum sordibus et vitiis abolita et sepulta computrescat, verum præclare et magnifice iterum prodeat et exsurgat a mortuis ad perfectam et absolutam sanctitatem, nova atque immortali vita animata." Smlg. ogsaa Form. Concord. Epit. 1. de pecc. orig. 10. *Calvin*, Instit. II, 7, 5 ss.

Digitized by Google

satte Ægteskabet i sin retmæssige Stilling, dets sande Begreb dog endnu altid manglede, idet det ogsaa nu for det Meste blev opfattet som Middel mod Brynde og Ukydskhed, og Den, der ikke trængte til dette Middel, altsaa den ogsaa indvortes rene Ugifte, indrømmede man endnu bestandig Forrang for den Gifte *). Et andet Parti af den katholske Askesemoral optraadte igjen i den protestantiske Kirke henimod Enden af det syttende Aarhundrede med de pietistiske Skrupler imod de saakaldte Adiaphora. Pietisten unddrog sig fra Deeltagelse i Skuespil, Dands, Spil og munter selskabelig Spog, fordi man ikke kunde foretage sig Sligt i Jesu Navn **) Vistnok afslutter det jordiske Liv sig i den verdslige Konst og i den skjønne Selskabelighed bestemtest som en for sig afsluttet Organisme, og saavist som alle slige Handlinger kunne fuldbyrdes paa sædelig Vis, saa lidet harmonerer rigtignok Tanken om det Hiinsidige i den kirkelige Betydning med dem; men denne vil Pietismen just gjøre allestedsnærværende ***).

---

*) Apologien 11, 87: "Neque tamen æquamus conjugio virginitatem. Sicut enim donum dono præstat, prophetia præstat eloquentiæ, scientia rei militaris præstat agriculturæ, eloquentia præstat architechtonicæ: ita virginitas donum est præstantius conjugio." Luther, saa høit han end sætter Ægtestanden, og erkjender den som anordnet af Gud til Menneskeslægtens Opretholdelse og christelige Opdragelse, taler dog ogsaa paa den anden Side om Enkeltes Evne til at leve udenfor Ægteskab, som om en sublimis et supernaturalis gratia, og slutter med disse Ord: "quare, ut aliquatenus libido carnis caveri possit, Deus matrimonium instituit, ut quisque sua parte legitime destinata fruatur." Catech. maj. P. I, 212 o. d. foreg.

**) Smign Planck, den protestantiske Theologies Historie fra Concordieformelen af, S. 238; Märklin, Fremstilling og Kritik af den moderne Pietisme, 3die Afsnit.

***) Denne pietistiske Tænkemaade, som stedse griber videre om sig i den evangeliske Kirke, bringer navnlig den protestantiske Geistlige i en Stilling ligeoverfor den katholske, som hverken gavner den Første eller Protestantismen overhovedet til Fordeel eller Ære. Medens

Digitized by Google

Naar i Katholicismen dette Hinsidige i det Herværende var repræsenteret af Kirken og Klerus, og naar Menigheden udenfra blev ligefrem bestemt af denne sidste: saa blev denne det Guddommeliges Repræsentation i Menneskeverdenen nu overført paa den hellige Skrift, og hele den menneskelige Aands Selvvirksomhed taget fangen under denne *). Ægteskabet, Kaldsvirksomheden, der var noget Høiere end Coelibat og Ærmod, blev ikke udledet af Menneskets Væsen og Bestemmelse, men af det tørre mandatum Dei; ligeledes bleve heller ikke Troessandhederne og Pligterne udledede indenfra af Sagens Natur, men beviste udenfra, af Skriften **). Naturligvis

---

den katholske Kleriker ved sit Coelibat har affundet sig med Fordringen af den præstelige Helligheds, og derfor tager Deel i de selskabelige Glæder paa en uskyldig, munter og ikke sjelden behagelig Maade: saa seer den protestantiske Geistlige, der skal være, om end ikke en Hellig, saa dog et Mønster paa en Christen, sig forfulgt ind i det selskabelige Liv af den Gjeld, som han har forsømt at gjøre Afbrag paa ved Afholdelse fra Ægteskabet, gaaer altid her som paa Æg, veed aldrig rigtig, hvormeget han tør gjøre med, hvad han skal nægte sig, og føler sig, navnlig ligeoversor en pietistisk smittet Menighed, indviklet i en Pharisæisme af ydre Forsagelser, der, hvad f. E. Skuespillet angaaer virkelig, bliver til Barbari.

*) *Calvin*, Instit. I, 18, 4: "Sapere nostrum nihil aliud esse debet, quam mansueta docilitate amplecti, et quidem sine exceptione, quidquid in sacris scriptnris traditum est." Smign. I, 13, 21. 14, 4. Formul. Conc. Sol. decl. 8, 96.

**) Man see ovenfor Anm. S. 189. Men overhovedet er dette et af de Punkter i Reformatorernes Skrifter, hvor den med vor Tids Dannelse begavede Læser mindst vil føle sighjemme. Saaledes vil f. E. Melanchthon i sine loci, i I. om Barnedaaben, bevise Bestemmelsen til Salighed ogsaa for Børn. Hvor nær laae det ikke her, at gaae ud fra den menneskelige Naturs Eenhed i Børn som i Voxne! I Stedet herfor trækker Melanchthon hellere, ikke blot Christi Udsagn, men selv den fjerntliggende gammeltestamentlige Forordning om Omskjærelsen frem, hvor jo Gud siger: ero Deus eorum (infantium). Hvis Saligheden er noget reent Overnaturligt, som beroer paa Guds frie Velbehag, ja saa

Digitized by Google

bleve da ogsaa mange af disse Dogmer udenfor Aanden og uforstaaede af den; men det blev kun udlagt in majorem Dei gloriam, som Tegn paa hans uendelige Høihed over den menneskelige Aand, medens Forstaaelsen blev udsat til det tilkommende Liv *). Men netop paa Troen af slige Lærdomme blev der lagt allermeest Vægt, fordi man ved dem allermeest maatte tage Fornuften fangen; og saaledes traadte, i Stedet for Katholicismens praktisk-legemlige Askese, en paa ingen Maade lettere aandig-theoretisk **); hvormed der ogsaa senere i Pietismen, som allerede er bemærket, forbandt sig en praktisk.

Men ligesom den endnu ikke overvundne Udrykken af Aanden fra sit eget Hjem viser sig i Protestantismens saakaldte formale Princip, saaledes ogsaa i det materiale: Forsoning og Retfærdiggjørelse kommer til Menneskeheden udenfra; ja, Protestantismen anstrenger sig, endnu ivrigere end selv Katholicismen, for at rykke denne Proces ud af den menneskelige Medvirkens Kreds.

---

kan man rigtignok kun vide noget om Deelagtigheden i den af positive guddommelige Erklæringer. Men Luther veed endogsaa, i den store Katechismus, ikke at udlede Ærefrygt imod Forældre af Andet, end af det positive guddommelige Ord.

*) Form. Concord. Epist. 9, 4. (ved Christi Nedfart til Helvede.): — "non curiose scrutemur, sed hujus rei cognitionem alteri seculo reservemus, ubi non modo hoc mysterium, sed alia multa, in hac vita simpliciter a nobis credita, revelabuntur, quæ captum coecæ nostræ rationis excedunt."

**) Kant, Religion innerhalb der Gränzen der bloßen Vernunft, S. 217. f. „Den ubetingede Tvang at troe Noget, som ikke kan være overbeviisende for Enhver, er et for samvittighedsfulde Mennesker endnu langt tungere Aag, end den hele Masse af fromme paalagte Observantser, ved hvilke det er nok, at man udøver dem — uden at man indvortes eller udvortes behøver at aflægge nogen Bekjendelse af sin Tro, at man anseer det for en af Gud indsat Anordning; thi ved en saadan bliver egentlig Samvittigheden beværet". Smlgn. ogsaa Feuerbach, Bayle, S. 14.

Digitized by Google

Den symbolske Forbandelse af alle Hedninger, Jøder og Tyrker, ligesom indenfor Christendommens Gebet af Kjetterne*), fremdeles den skarpe Adskillelse og lidenskabelige, fordømmende Strid mellem Lutheranere og Reformeerte, fuldende Billedet af et Standpunkt, paa hvilket man, formedelst dets Mangelfuldhed og Halvhed, umuligt kunde blive staaende.

En Deel af disse Protestantismens Mangler var kommet Grunderne af det Troessystem til Vedtsthed, som i den anden Halvdeel af Reformationsaarhundredet var indvandret fra Syden, og som i det nærmeste Nabostab af de evangeliske tydske Lande udviklede sig til en kort Blomstren, det socinianske nemlig. Protestantismen forekom Grunderne af denne Confession at have bibeholdt endnu alt for Meget af den katholske Kirke; hvorved de saae sig nødsagede til at gaae et Skridt videre. Havde end de tydske og schweizerske Reformatorer, med Forkastelse af de scholastiske Spekulationer, især urgeret Det, som umiddelbart angaaer Menneskets Sjelefrelse, saa havde de dog endnu anseet Meget for nødvendigt, som var af reen theoretisk Natur, og derfor gjort Troen herpaa til Pligt. Socinianerne meente nu, at Menneskets Salighed ene var afhængig af dets praktiske Forhold, og holdt kun den Viden eller Tro for nødvendig, uden hvilken det var umuligt at handle efter Guds Villie**). Toges denne Lære til Maalestok,

*) Catech. major. II, 66. Conf. Aug. P. I. Art. I, 5, 6. A. 2, 3. A. 5, 4 og anbetstedS.

**) *Fausti Socini* Christianæ religionis brevissima institutio, Bibl. Fratr. Pol. 1 p. 651: ved Erkjendelsen af Gud og Jesus Christus, i hvilken det evige Liv, efter Joh. 17, 3, bestaaer, — siger denne Lærer her — "intelligo potissimum Dei per Christum erga nos voluntatis notitiam et ad eam cogitationum, morum actionumque nostrarum conformationem. Derpaa *interrogans discipulus*: Quid, annon necesse est ad cogitationem istam, novisse præterea, quænam sit Dei Christique natura sive essentia? *Repond. magister*: Istiusmodi notitia eatenus tan-

Digitized by Google

da maatte det synes, som om det Praktiske ogsaa i Protestantismen endnu var sat til Side for unyttige Spekulationer *), og at der i den var indeholdt mange Troeslærdomme, hvis Antagelse snarere kunde være Moraliteten og følgelig Saligheden til Skade end til Gavn **); Troeslærdomme, som ovenikjøbet modsagde Fornuften, af hvilken Dogmerne efter Socianernes Principer vel ikke skulde ses, men imod hvilken dog heller ikke de ved Aaben-

---

tum est necessaria, quatenus sine ipsa nec Dei per Christum erga nos voluntatem nosse nec nos ad eam conformare possumus."

*) *Fausti Socini* explicatio primi cap. Johannis til V. 1. Bibl. Fr. Pol. 1. p. 79. — "Dum græcæ philosophiæ libentius quam Dei verbo dies noctesque operam dant, partem hanc, unde hominum pendet salus, vel intactam reliquerunt, vel ita frigide et oscitanter tractarunt, ut quidvis aliud egisse videantur. Quorum vestigiis nos neutiquam insistentes, de Dei essentia disputationes fere omnes relinquamus; minimum siquidem ad pietatem conducere videntur: quid vero nos facere jusserit, quid nobis promiserit, diligenter inquiramus: ubi invenerimus, studiose servemus, certoque futura esse credamus."

**) En Virkning af denne Art forekom Socinianerne næsten uundgaaelig i den lutherske Lære om servum arbitrium, i den calvinske om Prædestinationen, og i begge de evangeliske Confessioners Lære om Retfærdiggjørelsen uden Gjerninger; let mulig forekom den dem i Treenighedslæren; Lærdomme, i hvilke Faustus Socinus troede at finde en Hovedhindring for den videre Udbredelse deels af Protestantismen, deels af Christendommen overhovedet. Jvf. Præf. ad explic. 1 cap. Joh. p. 75: »Der gives Intet quod vel cuivis utilius esse, vel Dei Christique gloriam magis amplificare queat, quam, si tam inveterata quæ de natura et substantia eorum figmenta homines incogitarunt, penitus abolcantur. Hac enim ratione — et Judæos et Turcas ad Christianam religionem allici posse, qui portentosis istis opinionibus, quæ Christianæ fidei axiomata esse creduntur, ab ea amplectenda semper sunt deterriti."

Digitized by Google

bating bekjendte Dogmer maatte stride; hvorfor man, i Tilfælde af en saadan Strid mod Fornuften, heller maatte udlægge Skriftens Ord paa usædvanlig Maade, end indrømme, at det havde en fornuftstridig Betydning. Paa denne Maade skaffede Socinianerne Læren om Treenigheden, om Christi guddommelige Natur, om Arvesynden og Forsoningen ud af Troeslæren, og hvad deres Polemiks dogmatiske Side angaaer, saa kan i flere af disse Stykker den negative Kritik af de kirkelige Dogmer siges at være fuldendt ved den.

Men det er ikke blot den exegetiske Side i deres Bevisførelse, der er ulige svagere, forsaavidt de (ikke at tale om den mangelfulde Sprogkundskab hos Systemets Grundere) forfaldt til de største Voldsomheder, idet de ikke gjorde nogen Forskjel paa, hvad der var sandt for dem, og hvad der var sandt for Skribenten, der var Gjenstand for deres Udlægning; men ogsaa det Positive, hvorved de bleve staaende, eller som de satte i Stedet for den bestridte protestantiske Lære, lod i meer end een Henseende Meget tilbage at ønske. Først og fremmest viser deres System sig fra den moralske Side, som de fremhæve saa stærkt, paa ingen Maade reent, idet Christi Forjættelser, og følgelig Udsigten til en tilkommende Belønning, paa en Maade blive gjorte gjældende som Motiv for Dydsøvelsen paa en saa eensidig og anstødelig Maade, som det i det Mindste ikke fremtræder i de ældre Konfessioner; den theoretiske Side mangler derimod fast Holdning, hvilket sees af Fornuftens vaklende Stilling; ligeledes fremlyser det af Resultaterne, idet vel de dogmatiske Hemmeligheder ere opløste, de historiske derimod, Underne, staae urørte hen.

Socinianismen, kan man sige, er den fælleds Vugge, i hvilken den nyere protestantiske Theologies Supranaturalisme og Rationalisme endnu hvile ved hinandens Side. Den samme praktiske Retning og Lede for hemmelighedsfulde, reen theoretiske Dogmer, den samme vilkaarlige Skriftfortolkning, som

Digitized by Google

i Rationalismen, men tillige den samme tørre historiske Fasthold af det Empiriske i Christendommen, den samme Optagelse ogsaa af det Vidunderlige, med Paaberaabelse af den Sætning: „De kunde og vilde sige Sandhed," som i Supranaturalismen; et System, hvis indre Modsigelser maatte bringe det en tidlig Opløsning, om ogsaa ikke dets forskruede Stikkelse havde paadraget det et Hug udenfra, der snart sprængte dets Tilhængere fra hverandre.

I Stedet for at Protestantismen, paa den ene Side ved begge sine Konfessioners Tvedragt indbyrdes, paa den anden Side ved Kampen med Socinianismen og den sig hertil sluttende Arminianisme, skulde have udviklet sig paa en friere Maade, afsluttede den sig, navnlig som Lutheranisme, kun endnu mere snæverhjertet, i sig, og blev til et aandløst Formelvæsen, til en egensindig Stridtheologie, som kun manglede spekulativ Aand og kirkelig Enhed for fuldkommen at ligne den gamle Scholasticisme*).

---

*) Man bliver fuldkommen erindret om Luthers Skildringer af Kirkens og Theologiens Tilstand før Reformationen, naar man f. E. læser følgende Skizze af den lutherske Kirkes Tilstand i det syttende Aarhundrede hos Dippel, een af hine æventyrligt gjærende Stikkelser, der pleie at betegne Grændseskjellet mellem en gammel og en ny Tid — i Skriftet: **Papismus Protestantium vapulans**, i Samlingen med Titlen: Eröffneter Weg zum Frieden, durch Publication aller Schriften Christiani Democriti; 1709, S. 72: „Fast Intet Andet blev der lært om Christus, end hvorledes han er Gud og Menneske i een Person, hvorledes han forener Naturerne, hvorledes de meddele hinanden deres Egenskaber. Derimod lærte Ingen eller beviste ved sig, hvorledes vi ogsaa ved Christus maatte blive deelagtige i den guddommelige Natur eller blive guddommelige Mennesker. Hele Volumina bleve skrevne om Christus, hvor der ikke er et Blad, ja ikke et Ord, som er evangelisk. Intet hørte man om Christus uden philosophiske Skolefuskerier, ligesom i de forbarvede Seculis paa og efter Constantini M. Tid. Christus var imidlertid — hedder det i det Foregaaende — fjernt fra dem alle, og boede ikke iblandt dem, uden forsaavidt han blev sønderdisputeret, sønderpiint og sønderrevet af dem."

Digitized by Google

Den Spenerske Pietisme henimod Enden af det syttende Aarhundrede var et Forsøg paa, at bringe nyt Liv i den i Orthodoxiens stive Former qvalte Religion; men da den kun var grundet i Følelsen og Gemytted, uden fast videnskabeligt Grundlag, og da den med Hensyn paa det praktiske Liv var behersket af en Ængstelighed og Overhjertethed, som havde været Reformationen fremmed, saa kunde den allermindst egne sig til at føre Reformationen den Fuldendelse imøde, som den havde bebudet. Først med den anden Halvdeel af det forrige Aarhundrede lykkedes det den gjenopvakte philologiske og historisk-kritiske Forsken, at indlede en ny Udviklingsperiode for den christelige Theologie; men det første Stød hertil gik ikke ud fra Kirkens Indre, men var Virkningen af en forandret Aandsretning i Tiden overhovedet, der, naturlig som Philosophie, vandt Indflydelse paa Theologien.

Den nyere Philosophies fornemste Udviklingsformer i Forhold til Christendommen.

I Henseende til deres Indflydelse paa den christelige Theologie træde de mange forskjellige Systemer i den ved Baco og Carteſius stiftede moderne Philosophie sammen i to store Grupper: den Leibnitz-Wolfiske Theisme paa den ene Side, og den Spinozistisk-Schelling-Hegelske Pantheisme paa den anden Side; Carteſianismen er Forberedelsen for, den Kantiske Kriticisme Opløsningen af den første Verdensanskuelse; den engelsk-franske Naturalisme, aandeliggjort ved Fichtes Idealisme, danner Overgangen til den anden.

Den christelige Verdensanskuelse, i Urchristendommen, i Katholicismen, Protestantismen og ligeledes endnu i Socinianismen, er væsentlig af theistisk Natur. Det Absolute gjælder den som Person, og denne sidste Bestemmelse er det dem saa alvorligt om at gjøre, at de i Collisionstilfælde før opgive Absolutheden for

Personlighedens Skjold, end at den omvendt skulde trænge denne for nær for hins Skyld. Den hele christelige Anskuelse om Guds Forhold til Verden, om Skabelsen, Forsynet og Underne vidner herom. Til Personlighedens Væsen hører fri Villie; Friheden virkeliggjør sig i enkelte vilkaarlige Villiesakter: ved en saadan har Gud skabt Verden, ved en Række af saadanne regjerer han den, ved saadanne Akter griber han ogsaa ind i Verdensordenen udenfor hiin kontinuerlige verdensstyrende Virksomheds Orden.

Ogsaa den nyere Philosophie var paa sit første Stadium theistisk (den Spinozistiske er, omendskjøndt i Alden tidligere end den Leibnitz-Wolfiske, dog i sin Virkning langt tildigere, forsaavidt som den laae hen et heelt Aarhundrede som en begravet Skat); men hvor oprigtig den nu end meente det med Personligheden af sit Absolute, saa lagde den dog i det Mindste, idet den skjelnede mellem christelig Religion og Theologie, ligesaa megen Vægt paa denne Persons Absoluthed. En Gud, der udøver enkelte Akter, er — det maatte snart blive indlysende — vel en Person, men ikke en absolut Person. Thi vendende sig fra een Akt til en anden, eller vel endog udøvende i et Øieblik en vis Slags Virksomhed (den overordentlige), i et andet igjen ladende den hvile, gjør og er han i det ene Moment Noget, som han ikke gjør og er i det andet, og han falder altsaa i det Foranderliges, det Timeliges, det Endeliges Kategorie. Skal han fasthholdes som absolut, saa maa hans Gjøren begribes som een evig Akt, hvilken, efter sit Væsen, eller forsaavidt den udgaaer fra Gud, eneste og sig selv lig, kun udøser sin Fylde i Phænomenernes Verden, det Ene efter og ved Siden af det Andet, som een Række af mangfoldige og vexlende guddommelige Virkninger. — Havde Kirken saaledes udledet Underet fra en, med dette Under selv samtidig, enkelt Handling af Gud: saa betragtede Leibnitz, Forfatteren til den præstabilerede Harmonie, det ligesom en Spire, der, nedlagt af Gud i Verden allerede ved Skabelsesakten, uden videre overordentlig Medvirken

fra hans Side, netop da, naar Underet foregaaer, opgaaer i Udviklingsrækken af de ved hiin Akt satte Aarsager og Virkninger; hvad Skabelsesakten selv angaaer, da holdede Leibnitz ogsaa syntig fra Forestillingen om en Verdensbegyndelse til Ideen om en Verden uden Begyndelse. Intet Under, om Theologerne heri fandt en Indskrænkning i Guds Magt til at gribe frit og umiddelbart ind i Verdensløbet; en Beskyldning, som kun tilsyneladende blev modt ved Philosophens Forsikring, at han paa ingen Maade tænkte sig Verden som et Uhr, der gik sin Gang uden Medvirken af Gud, dets Ophav, — han havde kun modsat sig en ligesom udbedrende Medvirken af Gud; hvorved aabenbart ikke den kirkelige Forestilling om enkelte guddommelige Handlinger er bragt til Veie igjen, men, som Leibnitz selv udtrykker sig, hvorved Forestillingen de son influence continuelle er sat i hins Sted. Men herved er nu netop Guds Personlighed sat i Skygge bag hans Absolutheed; thi en Person kan ikke tænkes uden med enkelte Villiesakter; Theismen var ved Philosophiens Indvirkning fra konkret bleven til abstrakt.

Følgerne af denne Forandring i den philosophiske Verdensanskuelse for Theologien viste sig ikke strax. Den nye Philosophie vandt først i Hovedsagen ikkun formel Indflydelse paa Konstruktionen af det dogmatiske System; senere hen dannede theologia rationalis sig temmelig fredeligt ved Siden af den aabenbarede; men hvor dyb og uforsonlig Modsætningen i Virkeligheden var imellem begge, det saaes klarligt af de wolfenbüttelske Fragmenter: Reimarus var en Wolfianer, kun mere konseqvent og dybt seende, end Carpzoverne og Reinbeckerne. Hele Verden læste og roste hans „Betragtninger over de vigtigste Sandheder i den naturlige Religion", i hvilken han, en ufortrøden Modstander af Naturalisme, Atheisme og Spinozisme, beviser Guds Tilværelse og Egenskaber paa samme Maade som det physikotheologiske Bevis af Naturens viise Indretning; men medens hans Læsere gik ubesmittede fra Opbyggelsen i den naturlige Religions Tempel over i den aaben-

barede Religions Kirke, for ligeledes her at lade sig opbygge: saa kunde Reimarus, just fordi det var i Naturen og Fornuften, at Gud aabenbarede sig for ham, i Kirken kun finde en Afgud. I Naturen traadte en evig og uforanderlig Guds-Virken ham imøde i Naturlovenes Indstiftelse og Opholdelse; Kirkelæren syntes ham at sætte sin Guds Ære i Magten til hvert Øieblik at afbryde dette Naturløb, og derved erklære sit eget Værk for ufuldkomment. Viste den fornuftige Verdensbetragtning ham en Gud, som af tilstrækkelige Grunde havde ordnet alle Ting efter Fuldkommenhedens Lov af sit Væsens moralske Nødvendighed: saa troede han i Kirkelæren at see Herrens Vilkaarlighed ophøiet til høieste Lov; vilkaarligt havde Gud udvalgt det jødiske Folk, som mindst fortjente det, til sit Yndlingsfolk, givet det vilkaarlige Love, og ligesaa vilkaarligt nu, i den nye Pagt, gjort Troen paa visse, i gammel Tid og fjerne Lande skete, Kjendsgjerninger til Betingelse for Saligheden. Det syntes at stride mod alle Guds moralske Egenskaber, at alle Sjeles evige Frelse skulde være knyttet til Antagelsen af en Aabenbaring, som kun bliver bekjendt for den mindste Deel af Menneskenes Totalsum, og som igjen kun den mindste Deel af denne mindste Deel er i Stand til ret at fatte og selvstændig at bedømme; at denne foregivne Aabenbaring, ved Siden af saa meget Unødvendigt, kun saa mangelfuldt indeholdt netop det Nødvendigste, Grundsandhederne i den naturlige Religion, og desuden har Meget, som ikke blot synes at maatte vidne og virke imod Fornuften, men selv mod Moraliteten, som f. E. den foregivne guddommelige Begunstigelse af lastefulde Mennesker, hvorimod Guds naturlige Aabenbaring, almindelig og klar og reen som Sollyset, Intet lod tilbage at ønske, uden at den jo før jo hellere maatte adsprede Kirkelærens usunde Taage, og fremtræde i sin fulde Kraft og Klarhed.

Saa skarpt imidlertid end disse Modsætninger traadte imod hinanden hos Aander som en Reimarus: saa laae deres Udsoning

dog i Forestillingen om Gud som en udenfor Verden værende Intelligents, hvilken Forestilling den Wolfiske, saavel som den senere Popularphilosophie, havde tilfælleds med den christelige Religion. Heraf ogsaa den mærkværdige Dobbelthed hos vor Reimarus, formedelst hvilken han, medens han allerede længe havde havt de forargelige Fragmenter i sin Pult, virkede opbyggeligt vidt omkring ved sine Betragtninger, og erhvervede sig Berømmelse som en Forsægter af den bekjæmpede Religion*). Ogsaa her gjenfandt jo den Christne den over Verden ophøiede Intelligents, alle Tings konstrige Frembringer, der havde indrettet Dyrenes Organisme saa hensigtsmæssigt, indplantet dem de mærkværdige Instinkter til Opholdelsen af dem selv og deres Unger, de forbausende Konstdrifter.

Men Hvo berettiger os da til den Slutning, fra nogle Naturprodukters overfladiske Lighed med menneskelige Konstprodukter, at der i hine som i disse maa være en udenfra efter bevidste Øiemed indvirkende, men uendelig, Forstand med i Spillet? Thi vistnok, erindrede Naturalisterne, naar man gjør Naturen og Materien til en træg, død Masse, da nødes man til at søge det skabende Princip for dens Frembringelser udenfor den; men en saadan Forestilling om Naturen er en grundløs Forudsætning, en tom Abstraktion. Materien er hverken blind eller død, den er et, i sig selv paa uendelig forskjellig Maade bevægende, Liv, en ubevidst Virksomhed til et vist Maal. Dog, sæt endogsaa — spurgte de tydske Philosopher — at Slutningen fra hele Verden til en personlig Skaber fuldkommen stemmede med vor Erkjendelses Love:

---

*) Det gjør et komisk Indtryk, i disse Betragtninger at finde Wolfenbüttler Fragmentisten i skarp Strid med Spinoza, eller at see den tydske Oversætter af Système de la nature (Frankfurt og Leipzig 1783, Vorbericht S. X.) give Læseren det Raad, at saafremt han ikke veed sig ganske vis i Religions-Punktet, skal han først øse Kraft og Aandsstyrke af en Reimars o. A. Skrifter.

ere vi derfor beføiede til, i Stedet for med Ydmyghed netop at udtale hin Erkjendelse som Noget, hvortil vor subjektive Erfaringsdisposition nøder os, meget mere at opstille den ved Erkjendelsesgrunden bevidste Guds-Tilværelse som objektiv Kjendsgjerning? Hvad Ret have vi fremdeles til at anvende Personlighedens Kategorie, som er opstaaet hos os indenfor den sandselige, endelige Verden, udover dennes Grændser, paa noget Overjordiskt, paa det uendelige Væsen? Og er da Personlighedens Begreb, om det end er lykkedes ved Abstraktion, et Begreb, som kan forliges med det Absolutes Idee? Forudsætte ikke Bevidsthed og Villie, Personlighedens Elementer, altid Noget udenfor og ved Siden af sig, og bringe altsaa det Væsen, som tillægges dem, ned i det Endeliges Sphære? — Saaledes sluttede Kant og Fichte, og gjorde derfor Gud til et theoretisk ubevislighet og uerkjendeligt Postulat af den praktiske Fornuft, eller, hvad der var Sandheden i denne Vending, til det Almindelige i en moralsk Verdensorden.

Hvilket Standpunkt blev nu tilbage for den christelige Religion og for Kirken? Hvorledes var en Forsoning mulig mellem den og den kritiske Philosophie? At ville henlede Folk til en troende Antagelse af Aabenbaringen ved Anerkjendelsen af Fornuftens Utilstrækkelighed for overjordiske Ting, var vistnok ikke et Middel, der kunde holde sig i Tiden; paa det theoretiske Gebeet var Forsoningen slet ikke mulig; man lagde da al Eftertryk paa det Praktiske, og Kristendommens moralske Side blev fremhævet som det Væsentlige i den. Allerede den Leibnitziske Philosophie, omendskjøndt den heller ikke endnu vilde lade Christendommens theoretiske Dogmer falde, ja endog tog flere af dem, som navnlig Treenighedslæren, i Beskyttelse mod socinianske o. a. Angreb ved nova reperta logica og lignende Midler, havde dog erklæret Christendommens Verdens for mere moralsk end dogmatisk *), og indenfor

*) *Leibnitii* opp. ed. Dutens Tom. V. p. 141: „Theologiam vere

Kirken selv havde Socinianismen og Arminianismen gjort Forsøg i denne Retning. Nu trængte denne med mere Held ind i Theologien, og Rationalismen lagde nu Kants „Kritik der praktischen Vernunft" og „Metapysik der Sitten" til Grund for Troeslæren, ligsom tidligere den Wolfiske theologia naturalis.

Dog nu var endelig Tiden kommen, da den døde Hund — saaledes betragtede Folk den*) — begyndte at røre sig i Graven. Lessing, opvoxet i den Leibniziske Philosophie, hvidskede for sin Død Jacobi sin Spinozismes Hemmelighed i Øret**), og Denne forkyndte det i sine Breve over Spinozas Lære for den forbausede Verden, idet han tilføiede, at Spinozismen var den eneste konsequente Philosophie, men at netop derfor Enhver, der havde sin Sjels Frelse kjær, maatte kaste sig hovedkulds ud af Philosophien ind i Troen. Det virkede paa dem, der troede at have Aar-

---

Christianam esse practicam constat, et primarium Christi scopum fuisse potius inspirare voluntati sanctitatem, quam intellectui immittere notiones veritatum arcanarum. Ganske ligelydende med Spinozas Yttringer i tractatus theologico-politicus, om hvilke vi skulle tale udførligere paa sit Sted.

*) En Yttring af Lessing, hos Jacobi: Briefe über die Lehre des Spinoza, 2det Oplag. S. 38.

**) Paa anf. St. S. 22 ff. Lessing: — „De orthodoxe Begreber om Guddommen ere ikke mere Noget for mig: jeg kan ikke nyde dem. Ἕν και πᾶν! jeg veed Intet Andet." — Jacobi: „Saa er De jo saa temmelig enig med Spinoza". Lessing: „Hvis jeg skal kalde mig efter Nogen, saa veed jeg ingen Anden. — De kjender ham dog? — Saa staaer De ikke til at hjælpe. Bliv De heller ganske hans Ven. Der gives ingen anden Philosohpie end Spinozas." S 52: „Lessing kunde ikke forsone sig med Ideen om et personligt, evigt uendeligt Væsen i uforanderlig Nydelse af sin allerhøieste Fuldkommenhed. Han knyttede til denne Idee en saadan Forestilling om Kjedsomhed at han blev angest og bange derved. — Den eneste Form, under hvilken han kunde forestille sig en personlig Guddom, var Verdenssjelens, følgeligjingen transcendent, men en i Verden immanent Personlighed." Jacobi, sm. St. S. 46. ff.

Digitized by Google

sag til at være i Angest for sin Ære; men Opmærksomheden var dog nu engang fæstet paa Spinoza, og saaledes traadte hans Princip, beriget og suppleret ved Idealismens Resultat og ved Tilskud fra Jacob Böhmes Mystik, som Schelling-Hegelsk Philosophie ind i Hovedsystemernes Række. Philosophien befandede sig nu paa, at den kun af den Grund ikke havde kunnet finde Gud paa sit kritiske Stadium, fordi den, som Ordsproget siger, ikke havde kunnet see Skoven for lutter Træer: midt i det guddommelige Livs rige Fylde havde den følt sig fattig og gudforladt, fordi den, for indskrænket til at omfatte netop denne hele Fylde som sin Gud, havde søgt det Absolute som Eenhed ved Siden af Mangfoldigheden, som et særskilt Væsen. Nu blev Universet anskuet som det Absolutes Selvaabenbaring; Eenheden af det Uendelige og Endelige, Væsenets evige Udtræden i Formen og Formens i Væsenet, det Eensartedes Udskillen fra sig selv og Tilbagetagningen af det Differente i Eenheden, Ideens Sammenslutnings-Proces med sig selv midt i dens Forskjellighed fra sig selv, blev erkjendt for det i Sandhed Absolute.

Det er bekjendt, at i den Hegelske Skole af den strikte Observants Christendommen bliver bestemt som den, hvori Eenheden af det Guddommelige og det Menneskelige er givet.*) Saaledes havde Hegel selv helst udtalt dens Væsen,**) og paa denne Bestemmelse beroede jo netop ogsaa Muligheden af, at bringe en Philosophie i Overensstemmelse med den, som i det Mindste havde den Side tilfælleds med Pantheismen, at den begreb Naturens og Historiens Proces som Udvikling af guddommelige Kræfter, i

*) See F. C. Marheinecke, Grundlehren der christlichen Dogmatik, S. 44 og Rosenkranz, Encyclopädie der theologischen Wissenschaften, S. 147.

**) Smlgn. Steffens: Phänomenologie, S. 570. Religionsphilos. II. S. 249. Geschichte der Philosophie III. S. 114. 145. Philosophie der Geschichte, S. 339. Aesthetik, II. S. 142. f.

Digitized by Google

høieste Betydning altsaa Mennesket som den aabenbarede Gud. Det guddommelige Væsens Menneskeforbedelse, eller at det væsentlige og umiddelbart har Selvbevidsthedens Skikkelse, er efter Hegel det simple Indhold af den christelige Religion. *) Forsoningens Idee er Christendommens Grundidee d. e. Ophævelsen af den skarpe Adskillelse mellem det Herværende og det Hinsværende, af Intellektuals- og Sandseverdenen, Erkjendelsen af Mennesket som i sig selv aandeligt og guddommeligt, og Virkeliggjørelsen af dette i og for sig Guddommelige ved fri Ophævelse af Naturligheden, Bevidsthedens og den virkelige og virksomme Udtræden af Himlen paa Jorden. **) Derfor hedder den den aabenbarede Religion, fordi i den Aanden er kommen til Bevidsthed om sit sande Væsen, nemlig som Aand, absolut Subjekt, som den i sine Accidentser i sig selv reflekterede Substants. ***) Saaledes blev Christendommen ganske den samme — om ikke Pantheisme, saa dog — Monisme, som den Hegelske Philosophie.

I den skarpeste Modsætning hertil bliver fra den samme Side, som overhovedet urgerer en skarpere Adskillelse af Philosophien og Religionen, det Charakteristiske i den christelige Verden sat i Dualismen. †) Christendommens Princip bliver bestemt som Guds absolute Transcendents i Modsætning til det philosophiske Immanents-Princip; ††) ligeoverfor den nyere Philosophies Lære om denne Verdens Betydning blev den christelige Verdensanskuelse opstillet som den gjennemførte Metaphysik af det Hinsidesværende. †††)

---

*) Phänomenologie, S. 569.

**) Geschichte der Philosophie III. S. 100 f.

***) Phänomenologie p. sm. St. og Religionsphilosophie II. S. 152. ff.

†) Feuerbach, Pierre Bayle, S. 1. Georgi, Hallische Jahrbücher, 1839, Nr. 89, S. 708. f.

††) Frauenstädt, Menschwerdung Gottes, S. 138; smlgn. Georgi p. a. St.

†††) Georgi, p. a. St.

Digitized by Google

Støtter den Hegelske Opfattelse sig i Hovedsagen til den Enhed, i hvilken det Guddommelige og det Menneskelige gaaer op i Christi Natur: saa kan den modsatte Anskuelse bevaabe sig paa, at Gud maa holdes ud fra Verden, som et Værk, der ligger udenfor ham, og er draget frem af sit Intet ved hans Villie, paa Antagonismen mellem guddommelige og dæmoniske Kræfter i Menneskehedens Historie, paa Modsætningen af dette Liv og det tilkommende, hvorved al sand Realitet falder paa det sidstes Side, ja selv paa den Adskillelse i Gudmennesket, som blev fastholdt mellem det Menneskelige og det Guddommelige i ham, idet dette Sidste var en særskilt Natur og Substants, der paa udvortes Maade er traadt i Forbindelse med hiint.

Hvormeget end denne Dualisme i Christendommen synes at staae i Modsigelse til Hegels tidligere omtalte Opfattelse af samme, har han dog paa ingen Maade overseet den. Han betragter Middelalderens christelige Verden — forskjellig fra den antike og moderne — som den, hvori Aanden var fremmed for sig selv;*) den nye Religion — fortæller han — har adskilt Verdensanskuelsen i tvende Verdener, i den intellektuelle og den timelige; i tvende Riger, et aandeligt og et verdsligt, i Pave og Keiser; saa at hiint tillige som Kirke har en umiddelbar Mærværelse af den platte Virkelighed, dette derimod, som udvortes Natur og som Verdslighedens eiendommelige Selv, ikke har nogen Sandhed og noget Værd i sig, men alene som et Hiinsides sig selv. Den intelligible Verden — bemærker han træffende — har altsaa paa samme Maade befæstet sig i Menneskenes Forestilling som virkelig, som et fjernt liggende Land, hvilket vi forestille os ligesaa virkeligt som det, vi see, befolket og beboet, medens det alene er fjernt for os ligesom ved et Bjerg.**) Og det er ikke blot den

*) I Phænomenologien.

**) Geschichte der Philosophie, III. 119. Hvormed man kan sammenligne, hvad Feuerbach siger om Scholastikerne, Bayle, S. 31.

Digitized by Google

katholske Middelalders Christendom, hvilken Hegel opfatter som dualistisk, men det er den christelige Religion overhovedet, saaledes som den er tilstede i Menighedens Tro udenfor Philosophien. For Menighedens Bevidsthed træder den guddommelige Idee frem som et Andet, som Gjenstand for dens Forestilling. Dens absolute Indhold flyder i dens Forestilling ud dels i et Hinsidesliggende, en hinsidig Himmel, dels i en Fortid, dels i en Fremtid; dens egen Forsoning indtræder som noget fjerntliggende Fremtidigt i dens Bevidsthed (Opstandelsen fra de Døde, den evige Salighed), ligesom Forsoningen, hvilken det andet Selv (Christus) har fuldbragt, viser sig som noget Fjernt i Fortiden. *) Den moderne Tids og Philosophiens Aand derimod finder sin Interesse i det Nærværende, er i Sandhed forsonet med Verden, ikke blot i og for sig, hinsides, i den tomme Tanke, paa den sidste Dag, ved Verdens Forklarelse, d. e., naar den ikke mere er til; det er den ikke om en tilintetgjort, men om en virkelig Verden at gjøre **)

Men hvorledes bringer nu Hegel denne Anerkjendelse af en Dualisme i Christendommen i Harmonie med sin ovenomtalte Bestemmelse af samme, som den Religion, hvori Eenheden er givet af det Guddommelige og det Menneskelige, Ophævelsen af Modsætningen mellem Her og Hisset? Det Mærkelige er her at søge i Forestillingens Form, for hvilken det er væsentligt, at anskue det Almindelige som Eenstligt og sandselig Enkelt, det Intelligible som timeligt Skeet, at stille paa udvortes Maade ved Siden af hinanden, hvad der er at opfatte som gribende ind i hinanden, som gaaende over i hinanden, og derved igjen at ophæve Adskillelsen mellem et Her og et Hisset. Den christelige Bevidsthed som blot forestillende ved ikke Mennesket, men et Menneske, ikke den

*) Religionsphilosophie, II. S. 278; Phänomenologie, S. 592.
**) Gesch. d. Philos. III. S. 212.

Digitized by Google

almindelige eller at Selvbevidsthed, men en enkelt Selvbevidsthed som det nærværende Absolute, hvilket imidlertid netop derved træder, som et udelukkende Andet, ligeoverfor alle de øvrige Enkelte; ude af Stand til, med sin Idee om en guddommelig Verden at gjennemtrænge den nærværende Phænomenverden, hensætter den blot i en Region over denne, og venter først af Fremtiden dens Fremtræden i Phænomenet. *)

Uagtet saaledes Christendommen paa alle Sider viser sig som dualistisk (i den allerede udviklede Betydning), saa lader den sig altsaa dog, formedelst det ene Middelpunkt, i hvilket de ellers sondrede Sider ere forenede — Gudmenneskets Person — betegne som den Religion, hvori Eenheden er givet af det Guddommelige og det Menneskelige: forsaavidt som netop dette Middelpunkt, hvor det Guddommelige slaaer ind i det Menneskelige og smelter sammen med dette, er det Nye, som Christendommen bragte; medens Dualismen i den kun var den Forudsætning, som blev budet den af dens oprindelige Jordbund, det daværende palæstinensiske og alexandrinske Jødedom. — Men hvad, om nu den eftertragtede Forening ikke engang bleven fuldbyrdet i dette det christelige Troesfostrets Middelpunkt? Og den synes, i det Mindste efter den her omtalte Philosophies Fordringer, ikke at være det. Efter denne Philosophie skal nemlig den guddommelige og den menneskelige Aand ikke begribes som to forskjellige, men som væsentlig Eet; medens efter Bibelen og Kirkelæren begge Naturer kun blive, som to for sig forskjellige, sammenholdte i Christus, ved hans Personligheds Baand. Allerede i det Nye Testament træder det Guddommelige, for at danne Jesu Person paa udvortes Maade, til det Menneskelige, som den Moderen befrugtende Guds Aand, eller som den sig inkarnerende λόγος; og i Kirken er Grundsæt-

*) S. Hegels Phänomenologie S. 160. ff. 404. 573. ff. Geschichte der Philosophie, III. S. 7. 104. 117.

Digitized by Google

mellem det Guddommelige og det Menneskelige i Jesu Person draget med endnu større Omhu, foranlediget ved de monophysitiske og monotheletiske Stridigheder. Alligevel løbe i den bibelsk-kirkelige Lære begge Naturer sammen i een Selvbevidsthed: det er kun eet og det samme Jeg, der veed sig som Guds og som Menneskets Søn, og paa dette Punkt er al Tohed ophævet. Hvorfor ogsaa Bibelen og Kirken, naar den taler om Christi Værker og Tilstande, ikke mere sonderer begge Naturer, men ligesaa vel tilskriver Guds Søn Døden, som Christus Verdens Skabelse.

Det er saaledes lige eensidigt, i Christendommen at ville see kun Eenheden af begge Naturer og Verdener, eller alene at ville see Adskillelsen af begge. At Christendommen er vidt fjernet fra den nyere Spekulations Monisme, det er klart af dens hele Construktion, hvor Foreningspunktet af begge hine Sider endogsaa let taber sig i det Umærkelige; desuagtet er det dog netop dette forsvindende Punkt, som den har sin verdenshistoriske Magt at takke for. Thi Dualismen af det Guddommelige og det Menneskelige, af den intelligible og sandselige, af denne og den tilkommende Verden var længe før Christendommen paa det Skarpeste udbredt iblandt palæstinensiske og alexandrinske Jøder, uden at der heri havde yttret sig nogen Kraft til Verdens religiøse Gjenfødelse. Overspændthed og Trøstesløshed var snarere dens Frugter. Først den i Christi Person fuldbyrdede Forbindelse af begge Sider skabte nyt aandigt Liv.

For et Øieblik kunde derfor Philosophien, ligeoverfor den Kantiske Negation af alle Christendommens theoretiske Dogmer, leve i den Tro, at den var vendt tilbage til Enhed med den christelige Religion og Dogmatik. Treenighedslæren, forkastet af Rationalismen og stillet i Baggrunden af Supranaturalismen, blev nu igjen søgt frem og hævet som Symbolum for den nye Verdensanskuelse. Her havde man jo, hvad man sagte: Et Absolut med sine tre Momenter, Identiteten med sig selv (Faderen),

Digitized by Google

Udtrædelsen til at være et Andet (Sønnen, den fødende Logos) og den derigjennem medlevede Tilbagegang i sig (Aanden). Ligeledes kom den kritisk optoste Forsoningslære igjen til Ære: var det ikke ved denne Selvudskillelse, ved Hengivelsen af sit alleregentligste Væsen i Endelighedens og Tilfældighedens Lod, at det Absolute betingede sin herligere Tilbagevendelse til sig selv? Og naar Apostelen kaldte Gud Den, der ikke er langt borte fra Nogen af os, i hvem vi leve, røres og ere, naar han priste Mennesker som Guds Slægt (Ap. Gj. 17, 27. f.): var dette da ikke Spekulationens allerinderste Tanker givne i barnlig Form, var Spekulationen følgelig andet end Gjenopvækkelsen af den oprindelig christelige Verdensanskuelse?

Dog det var kun den første Begeistrings-Rusk, der kunde skjenke Illusionen af en saadan Gjenforening, medens Kløften var bleven dybere end nogensinde før. *) Den spekulative Rationalismes Forhold til Dogmet er det samme som den simple Rationalismes, nemlig kritisk negerende. Kun ved een Ting adskiller Spekulationen, hvad Dogmet angaaer, sig fra den simple Rationalisme. Da dens Læreindhold ikke bestaaer af nogle fattige Forstandsreflexioner, men en altid rigere Metaphysik udvikler sig ved dens Fremskriden: saa har den nu heller ikke mere nødig at bortskjære saa Meget af det kirkelige Lærebegreb som stridende mod Fornuften; thi den rigere Udfoldelse af dens egne Sætninger gjør det netop muligt for den, at drive Fortolkningen af de christelige og dogmatiske Sætninger langt videre, end den simple Rationalisme i sin Fattigdom nogensinde kunde. Saaledes kan det virkelig komme dertil, at Spekulationen i sin udviklede Skikkelse igjen formaaer at tilegne sig hele det orthodoxe kirkelige System, idet den lægger en spekulativ Betydning ind i alle dets Sætninger og Udtryk. Denne Spekulation gjør derfor ogsaa Fordring paa, at have gjen-

*) S. Klifforth, Einleitung in die Dogmengeschichte, S. 216. f.

Digitized by Google

indsat Dogmet og Christendommen i dens gamle Ret. Kaste vi nu et Blik tilbage paa den Gang, som Rationalismens Udvikling tog, saa var Begyndelsen den, at Fornuften forholdt sig kritisk til det historiske Dogme, og søgte at nedbryde det. Endepunktet er derimod dette, at den lægger en fuldkommen fremmed Betydning ind deri i alle dets enkelte Dele. Men dette Endepunkt er intet Andet end Fuldendelsen af Begyndelsen. Den Opposition, som man i Begyndelsen anvendte mod det overleverede Dogme, førte kun, for at sætte den rene Fornuftreligion i dettes Sted. Men denne er da endnu for svag (abstrakt), og den største Deel af Dogmet maa forkastes. Dette spændte Forhold aftager dog i samme Grad, som Fornuftreligionen udvikler sig. Den vinder lidt efter lidt Kraft til at flyde sin Betydning ind i altid flere af Dogmets Sætninger, indtil den tilsidst har faaet Bugt med det Hele. Men denne Betingelse og Omfortolkning er igjen paa den anden Side den fuldkomne Tilintetgjørelse af det historiske Dogme. I den simple Rationalisme gjælder endnu det historiske Dogme i sin ægte Betydning, og bliver derfor forkastet som Noget, der dog ikke er i Stand til at modtage nogen fornuftig, philosophisk Betydning. Men den uddannede Speculation behøver netop derfor ikke mere at forkaste det, fordi den ganske har opgivet Dogmets ægte, historiske Betydning, og fuldkommen forflygtiget den til en philosophisk. Er Gud ikke mere noget særskilt, udenfor Verden staaende Væsen: da er Skabelsen ikke heller længere en Akt af det guddommelige Velbehag, der ligesaavel kunde udeblive, men et med den absolute Idee nødvendigt sat Udviklingsmoment, som kun kun tænkes borte, naar det Absolutes Existents selv tænkes borte; da er Forsynet ikke mere en udenfor Verden værende Intelligents's Indgriben, men de guddommelige Kræfters og Loves Immanents i Verden; da gives der i Menneskehedens store Udviklingsstadier intet Tilfælde, saa at et Syndefald ligesom kunde bringe Gud ud af Conceptene, og sidenefter maatte gjøres godt igjen

ved overordentlige Foranstaltninger, men det Onde er da et sig selv ophævende Gjennemgangspunkt i Udviklingen af det Gode; da er Aabenbaringen hverken at opfatte som en Indgivelse udenfra, eller som en enkelt Akt i Tiden, men som Eet med Menneskeslægtens Historie; da er navnlig Christi Aabenbarelse ikke mere Indplantningen af et nyt guddommeligt Princip, men en Spire, der er skudt frem af den guddommeligt begavede Menneskeheds inderste Marv; da er denne Jord ikke mere nogen Jammerdal, hvis Gjennemvandring har sit Maal udenfor sig i en tilkommende himmelsk Tilværelse, men allerede her gjælder det at gribe den guddommelige Livskrafts Skat, som ethvert Øieblik af det jordiske Liv gjemmer i sit Skjød.

Det bibelske Fundament for Trecnighedslæren.

Det Nye Testaments Forfattere havde ikke umiddelbart til Hensigt, at spekulere over det guddommelige Væsen, men at give det passende Udtryk for Det, de troede at have fundet i Jesus. Hertil fandt Forfatterne af de tre første Evangelier og Apostelhistorien, overhovedet Alle, med Undtagelse af Johannes, Paulus og Forfatteren til Hebræerbrevet, Anvendelsen af det sædvanlige, kun i aandelig Retning omdannede, Messiasbegreb tilstrækkeligt, forsaavidt de paa gammelhebraisk Viis lode Guds Aand i høieste Maade hvile over ham, ifølge Forjættelsen Jes. 11, 1 f. (Ap. Gj. 10, 38). Meddelelsen af denne Aand til Mennesket Jesus skete efter den ældste Forestilling ved Daaben i Jordan; efter den fildigere, allerede før hans Fødsel, idet det var den Hellige Aand, som, med Udelukkelse af den menneskelige Fader, avlede Jesus i Marias Legeme; i det første og tredie Evangelium ere begge Forestillingsmaader, omendskjøndt den ene udelukker den anden, sammenstillede. *) Her have vi altsaa ikke at tænke paa

*) S. Leben Jesu. 1. § 52.

Digitized by Google

en Guds-Søn, som skulde være noget Andet, end det af Guds Aand fyldte Menneske Jesus; og heller ikke Aanden synes — naar Luk. 1, 35 πνεῦμα ἅγιον og δύναμις ὑψίστου ere brugte som Synonymer, og Jesus kaldes Guds Søn formedelst hans Avling af Aanden — at være tænkt i personlig Forskjellighed fra Gud. Heller ikke er en saadan Forskjellighed udtrykt i Jesu synoptiske Taler, i hvilke han forjætter sine Disciple Guds Aand som Bistand (Matth. 10, 20 parall.); thi δύναμις ἐξ ὕψους, som de skulde erholde ved denne, (Luc. 24, 49. Ap. Gj. 1, 8), kunde fuldt saa vel blive dem til Deel ved en upersonlig guddommelig Virkning. Ligesaalidt lader noget Bestemtere sig udlede af Jesu Tale om Synd mod den Hellige Aand (Matth. 12, 32), og Peders Udtryksmaade om samme Gjenstand (Ap. Gj. 5, 4) synes snarere at identificere den Hellige Aand med Gud som Kraft og Virksomhed af denne. Derimod har man været enig om at finde Treenigheden i den saakaldte Daabsformular (Matth. 28, 19), og med Hensyn paa Fortællingen om Jesu Daab (Matth. 3, 13 ff. parall.) er det et bekjendt Mundheld: **Abi ad Jordanem et disce trinitatem.** Istedetfor hiin udførlige Daabsformular, som Forfatteren af det første Evangelium lægger Jesus i Munden, finder man i den apostolske Praxis den kortere: ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, eller εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ (Ap. Gj. 2, 38. 19, 5); Den, som døbes, forjættes δωρεὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος, og han modtager den virkelig ved den apostolske Haandpaalæggelse (Ap. Gj. 8, 17) eller ogsaa blot Tiltale (10, 44) — (ἐλαμβάνον — ἦλθεν ἐπ' αὐτοὺς — ἐκκέχυται). Hvad der ved Daaben bekjendtes om Jesus, fremlyser af Ap. Gj. 19, 4: nemlig, at han var den af Doberen forjættede ἐρχόμενος, d. e. Messias. Altsaa ligger der heller ikke videre i det første Evangeliums Daabsformular, naar vi betragte den i de synoptiske Forestillingers Sammenhæng, end at de Døbte, for det Første, bekjende den ene sande Gud, alle Menneskers (Matth. 5, 46. 6, 1.

Digitized by Google

4. 6. 8. 9), men i Særdeleshed Jesus Messias's Fader (Matth. 11, 25. ff. Luk. 2, 49); at de, for det Andet, bekjende Jesus som den af ham sendte, og med Fuldmagt til at virkeliggjøre sit himmelske Rige paa Jorden udrustede Messias; at de desuden, for det Tredie, ikke skulle anerkjende den i den christelige Menighed herskende Aand med sine tildeels overordentlige Virkninger for Andet end for en Gave af Gud og den forherligede Jesus (Ap. Gj. 2, 15. 33). Men hvad Fortællingen om Jesu Daab angaaer, bliver det et Spørgsmaal, om det er rigtigt, at Aandens Aabenbarelse i et levende Væsens (en Dues) Skikkelse er et sikkrere Bevis for en egen Personlighed hos den, end dens Nedstigen i Form af Ildtunger (Ap. Gj. 2, 3); og selv i dette Tilfælde havde vi dog kun Gud, hans hypostaserede Aand, og et Menneske, som formedelst hiin messianske Udrustelse ved denne Aand bliver kaldt Guds Søn.

Ligesom der overhovedet i Apostelen Paulus's Skrifter findes umiskjendelige Spor af hans Bekjendtskab med det Gamle Testaments helleniistiske Apokrypher, i Særdeleshed med Vilsdommens Bog: saaledes minder ogsaa hans Christologie os om Det, som disse Bøger lære om den guddommelige Viisdom. Havde de ladet Viisdommen, som verdensskaberisk Hypostase, forskjellig fra Gud, tage Bolig og ligesom synlig Skikkelse i det jødiske Folk og dets Love: saa var det en Selvfølge, hvor denne apokryphiske Forestilling blandede sig med levende messianske Ideer — hvad enten nu dette er skeet først i Paulus, eller allerede før ham i den høiere jødiske Theologie —, at, da hiin guddommelige Viisdom kom i en særegen Relation til Messias, Denne da blev opfattet som dens jordiske Aabenbarelse. Saaledes har nu Navnet: Guds Søn, hos Paulus et mere gedigent Indhold, end hos Synoptikerne; han betegner Jesus som Den, i hvem al Guddommens Fylde væsentligt boer (Kol. 2, 9), som den usynlige Guds Billede, al Skabningens Førstefødte, ved hvem Gud har skabt Totaliteten

Digitized by Google

af alt det Øvrige, Himlen og Jorden med alle deres Væsenstrin (Kol. 1, 13. ff.), som Den, der før sin Menneskevordelse levede i guddommelig Herlighed, til hvilken han, efter den frivilligt overtagne Fornedrelse, er vendt tilbage saaledes, at han har vundet alle fornuftige Væsners ærefrygtsfulde Hylding (Phil. 2, 5. ff.). Formedelst denne Værdighed kaldes Jesus hos Paulus paa eet Sted (Rom. 9, 5), som rigtignok kun har en Parallel i Pastoralbrevene (1 Tim. 3, 16. Tit. 2, 13), ligefrem θεός. — Den samme Anskuelse om Christi høiere Værdighed træffe vi hos Forfatteren af Hebræerbrevet, der betegner ham som Guds Søn, hans Herligheds Afglands og hans Væsens udtrykte Billed, ved hvem Gud har skabt Verden, og som bærer alle Ting ved sit mægtige Ord (Hebr. 1, 2. ff. 2, 10); ligeledes anvendes Steder fra G. T. paa ham med den Tiltale: ὁ θεός.

Den johanneiske Christologie adskiller sig, navnlig hvad Forholdet mellem det høiere Princip i Christus og Gud angaaer, kun derved fra den paulinske, at det fjerde Evangeliums Forfatter udtrykkeligt anvender det philoniske Begreb af λόγος. Ligesom Visdommen, efter hine helleniske Apokrypher, i Begyndelsen var hos Gud, saaledes ogsaa λόγος efter den johanneiske Prolog. Ved ham, ligesom ved den apokryphiske Visdom og hos Paulus ved Sønnen, ere alle Ting skabte; som hist Visdommen, saaledes var her λόγος Kilden til det aandelige Liv og Lys for Menneskene. Og ligesom Jesu menneskelige Aabenbarelse efter Paulus i Philipperbrevet var en Selvfornedrelse af Guds Søn, saaledes betegner det fjerde Evangeliums Forfatter den bestemtere, som en Kjødvorden af det guddommelige Skaberord; ligesom Paulus, taler ogsaa den johanneiske Jesus om den Herlighed, som han har havt hos Gud før Verdens Skabelse (17, 5 smlgn. 6, 62. 8, 58); og som i Kolosser- og Hebræerbrevet, saaledes er han ogsaa her Den, i hvem man seer Faderen, (Joh. 14, 9), hvorfor han ogsaa ligefrem bliver kaldt Gud (20, 28 smlgn. 1, 1).

Digitized by Google

Guds Aand er nu ogsaa for Disse, som for alle det Nye Testaments Skribenter, fremfor Alt den gammeltestamentlige Prophetie's Princip (Hebr. 3, 7. 9, 8. Ap. Gj. 28, 25); men i sin hele Fylde har den boet i Christus (Joh. 3, 34. Rom. 1, 4. Hebr. 9, 14), og af ham er den lovet til hans Disciple (Joh. 14, 26. 15, 26. 16, 7. ff.), og meddeelt til Menigheden, saa at nu det at have den Hellige Aand, Guds Aand, Christi Aand og Christus selv i sig, ere Vexelbegreber (Rom. 8, 8. ff. 1 Kor. 3, 16. 6, 19). Denne Aand er da for de enkelte Christne Princippet for den høiere Erkjendelse (1 Kor. 2, 10. ff. Joh. 14, 26) og Helliggjørelse (Rom. 8, 1. ff.), Pantet paa det sønlige Forhold til Gud og paa den evige Salighed (Rom. 8, 14. ff. 2 Kor. 1, 22. Ephes. 1, 14); ligeledes uddeler den til Menighedens Lemmer mangeslags Gaver (1 Kor. 12), som samtlige stemme overeens i det endelige Maal, at opbygge Menigheden som Christi Legeme og at føre den fremad til en stedse fuldstændigere Vext (Eph. 2, 21 f. 4, 4 ff.) Men naar det allerede ikke er saa ganske nøiagtigt hos Paulus og i Brevet til Hebræerne, at Christi høiere Natur, som ellers — rigtignok i Eenhed med hans menneskelige — bliver betegnet ved υἱὸς θεοῦ (Kolossi. 1, 13. Hebr. 1, 2), paa andre Steder igjen bliver kaldt πνεῦμα (Rom. 1, 4. Hebr. 9, 14): saa er det i det fjerde Evangelium en aabenbar Forvirring, at Jesu Værdighed som Guds Søn, der i Prologen (især 1, 14) er afledet fra Logos's Iboen i ham, derefter (1, 33 f.) er betegnet ved den Hellige Aands Bliven over ham. Allerede Eichhorn har gjort den Bemærkning, at det i Grunden var det samme, kun forskjelligt modificeerte Begreb, som de palæstinenſiske Jøder pleiede at udtrykke ved Ordet רוּחַ, πνεῦμα, de alexandrinske derimod ved λόγος; til Forfatteren af det fjerde Evangelium, ligesom allerede til Forfatteren af Visdommens Bog og til Philo, vare begge Udtryk komne fra forskjellige Sider; de vilde

ikke opgive det ene for det andet, saa at det ikke kunde gaae af uden Forvirring.

En Sammenstilling af samtlige tre saakaldte Personer i det guddommelige Væsen, som skulde erstatte, hvad der manglede i den synoptiske Dobeformular, nemlig at sætte Eenheden udtrykkeligt i Treheden, — denne Sammenstilling troede man allerede at finde hos Johannes; men Stedet 1. Joh. 5, 7 f. (ἐν τῷ οὐρανῷ — — — γῇ) er nu almindeligt anerkjendt som uægte. De paulinske Steder derimod, 1 Kor. 12, 4 ff. 2 Kor. 13, 13, give ikke rigere Udbytte end Matthæi Dobeformular.

Spørges der saaledes, om Treenighedslæren er indeholdt i de her undersøgte Skrifter af det N. T., saa bliver det, hvad λόγος angaaer, udenfor al Tvivl, at der tillægges Denne en fra Gud forskjellig Personlighed, som endog har været forhaanden før dens Menneskevordelse og er uafhængig af denne. En sabellianske Fortolkning af den johanneiske Prolog, saaledes som f. Ex. Schleiermacher erklærer den for mulig *), vilde neppe være mindre voldsom end den socinianske. Et andet Spørgsmaal er det derimod, om λόγος eller Sønnens Personlighed bliver kaldet guddommelig ganske i samme Betydning som Faderens. Her følger nu for det Første deraf, at han var til før sin Menneskevordelse, ja før Verdens Skabelse, endnu ingenlunde, at der tilkommer ham lige Evighed med Gud; hans Tilværelses timelige Begyndelse er hverken udelukket i Kolossenserbrevets πρωτότοκος πάσης κτίσεως, eller i den johanneiske Prologs ἐν ἀρχῇ, i Sammenligning med det mosaiske בְּרֵאשִׁית בָּרָא, som dog heller ikke kan ville udtrykke nogen Skaben fra Evighed af. Hvad for det Andet Rangen og Magten angaaer, saa erklærer den johanneiske Christus

*) Over Modsætningen mellem den sabellianske og athanasianske Forestilling om Triniteten. I theol. Tidsskrift af Schleiermacher, De Wette og Lücke, III. Hefte.

Digitized by Google

udtrykkeligt, at Faderen er større end Alt (10, 29), og navnlig større end han selv (14, 28); ligesom han der ogsaa afleder sin Magt fra Faderen (5, 21 ff. 10, 28 ff.), og forsikrer, at han Intet gior af egen Vilkaarlighed, men Alt efter Faderens Forskrift (5, 19 ff. 8, 33), hvem han derfor kalder sin Gud (20, 17), medens han kalder sig selv hans Udsendte (3, 16 f. 5, 30 ff. 17, 3). Ifølge heraf kan altsaa hans Eenhed med Faderen (10, 30) ikke være af den Beskaffenhed, at den udelukker Sønnens Underordnelse; efter Stedets Sammenhæng er den virkelig ogsaa kun Eenhed i deres Villies Retning. Ligesaa umiskjendeligt udtrykker Paulus Sønnens Subordination under Faderen, idet han sammenligner Forholdet mellem dem med Forholdet mellem Mand og Hustru (1 Kor. 11, 3), og idet han peger hen til en Fremtid, hvor Sønnen vil give Faderen den ham kun i en vis Henseende overdragne Magt tilbage, naar denne Henseende er opnaaet (1 Kor. 15, 28). At λόγος eller Christus nu og da bliver kaldt ligefrem θεὸς, kan ikke være noget Bevis for, at hans Magt og Værdighed er lige med den høieste Guds, da Prædikatet θεὸς, efter det fjerde Evangeliums egen Forklaring (10, 34 f.), i det bibelske Sprog bliver tildeelt i meget vid Betydning, og det navnlig til alle dem, hvem den høieste Magt tilkommer i et eller andet Gebet. Ligesom derfor Djævelen, som Hersker i den formessianske Verdensperiode, kaldes ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου (2 Kor. 4, 4): saaledes kan Christus paa samme Maade kaldes θεὸς som Hersker i αἰὼν μέλλων, uden at han derfor behøver at stilles lige med den høieste Gud. — Det Samme vilde gjælde om den Hellige Aands Forhold til Gud Faderen, hvis ikke allerede Personligheden var tvivlsom ved denne. Aanden bliver vel beskrevet som Parakleten, hvem Faderen sender, som han tidligere havde sendt Sønnen (Joh. 14, 26); men paa den anden Side er den igjen ligeledes en Gave, som Gud og den forherligede Christus vil udgyde over de Troende (Ap. Gj. 2, 17. 33. 10, 45), og som bliver

Digitized by Google

uddeelt til dem enten ved Beaandelse (Joh. 20, 22) eller ved Haandspaalæggelse (Ap. Gj. 8, 17); bliver Aanden end saa som forskjellig fra Gud, da skeer dette dog kun paa samme Maade, som Menneskets Aand kan blive forskjellig fra Mennesket selv (1 Kor. 2, 11).

Følgelig have de af det N. Ts. Skribenter, som endnu for det Meste kun forholde sig forberedende til den senere Trinitetslære, ikkun lært een sand Gud (μόνος ἀληθινὸς θεὸς, Joh. 17, 3), Faderen (εἷς θεὸς, ὁ πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα 1 Kor. 8, 6). Ved Siden af ham bestod fra Begyndelsen (men ikke just fra Evighed af) hans skaberiske Intelligents, som et fra ham forskjelligt, men ham underordnet Væsen, som hans Billed og Afglands; dette Væsen blev Menneske i Jesus, farer nu, da det er vendt tilbage til Faderen, Overbestyrelsen over den messianske Forsoningsanstalt, og følgelig over hele Verden, men vil, naar den hertil bestemte Frist vil være udløben, igjen lægge al Magten og Herredømmet i Faderens Hænder. Virkningerne af denne personlige λόγος i den naturlige og aandige Verden, og i høieste Grad i Christus, tilskrive imidlertid de samme Skribenter paa oprindelig hebraisk Viis den upersonlige guddommelige Aand, der nu i Særdeleshed aabenbarer sig som det guddommelige Livsprincip, medieret igjennem Guds Søns Menneskevordelse.

Den kirkelige Uddannelse af Treenighedslæren.

Den christelige Bevidstheds Fordring, at udsige det høiest Mulige om Christus og om den Menneskehedens ved ham skjenkede Frelse, paa den ene Side, og Omhu for, ikke at krænke Christendommens monotheistiske Forudsætning, paa den anden Side, ere de to Faktorer, af hvis Samvirken Treenighedslærens hele Udviklingshistorie lader sig forklare. Den monotheistiske Forudsætning var herskende iblandt Jøderne, hvorimod de, for at anerkjende

Digitized by Google

et Menneske som Guds Gesandt, vare tilfredse med den guddommelige Aands Indvirken; omvendt troede hiin Tids dannede Hellener at fyldestgjøre Fornuftens Fordring af en høieste Enhed ved Underordnelse, men de vare vante til at forestille sig deres Gudevæsener personligt nedstegne til Jorden. *) Hvad der imidlertid, ogsaa efter Sammensmeltningen af det Jødiske og Hedenske i den christelige Kirke, maatte bestemme Forholdet mellem hine Faktorer forskjelligt, var, om Forstanden eller Indbildningskraften, den simple exegetiske eller den kritiske eller den spekulative Retning var den overveiende, og indenfor den sidste igjen, om det platoniske eller et andet System havde meest Indflydelse. Endelig er det naturligt, at man tidligere søgte en Formel for Betydningen af Christi konkrete Personlighed, end for Betydningen af hans Værk; d. v. s. at Uddannelsen af Læren om Guds Søn gik forud for Uddannelsen af Læren om Aanden.

De ældste os bekjendte kirkelige Formninger af, hvad der senere uddannede sig til Trinitetslære, falde paa den helleniske Side. Hos de apostolske Fædre er Sønnen ældre end Skabningen, og det var ham, med hvem Gud efter 1 Mos. 1, 26 raadslog om Menneskets Skabelse; han kaldes ogsaa Gud, men han er underordnet Faderen som den høieste Gud. Den sædvanlige Forveksling af Sønnen med den Hellige Aand findes ogsaa her: Christus bliver ikke blot for sin Menneskevordelse i videre Betydning betegnet som πνεῦμα; men den Hellige Aand bliver aldeles bestemt identificeret med Sønnen, og Christus, som den inkarnerede Hellige Aand, adskilt fra begge.

Hos de platoniserende græske Apologeter, Justin, Tatian, Theophilus og Athenagoras findes denne Lære videre udført. For Verdens Skabelse var Gud alene, d. e. han var vel ingen-

*) Smlgn. Begyndelsen til den før anførte Afhandling af Schleiermacher.

Digitized by Google

finde ἄλογος, men han havde λόγος i ſig ſelv ſom ἐνδιάθετος. Men da han vilde ſkabe Verden, udtalte han Ordet, ſom derved blev λόγος προφορικὸς, uden at Gud derfor blev uden Intelligents, og uden at den af ham udtraadte Intelligents blev adſkilt fra den ham iboende. Det, af Gud ved hans frie Villie ſom hans første Skabning udtrædende, Skaberord dannede dernæſt denne Verden; det var ogſaa dette, ſom, da Gud ikke kan iagttages i Rummet, aabenbarede ſig for Patriarcherne og blev Menneſke i Chriſtus. Ogſaa her ſkifte endnu λόγος og πνεῦμα hyppigt Forretninger; idet den ſynoptiſke og den johanneiſke Fremſtilling blandes mellem hinanden, forſtaaer man ved den Hellige Aand og Guds Kraft, ſom kom over Maria, λόγος *); og Propheternes Begeiſtring i det Gamle Teſtament tilſkrives ſnart λόγος, ſnart πνεῦμα; desuden betegnes ſnart denne, ſnart hiin ſom σοφία. Desuagtet bliver ikke blot Sønnen numeriſk adſkilt fra Faderen, med hvem han fornuftigvis er Eet, men Aanden ſkilles endog fra Sønnen; og, ligeſom λόγος, ſkjøndt den ſelv kaldes Gud, underordnes Faderen, ſaaledes ogſaa Aanden λόγος. Derfor viſer Talet paa de af de Chriſtne tilbedte Væſener ſig ſom en tredobbelt Gradation, **) ſom ved Tilføielſen af Engle vel endogſaa bliver firedobbelt.

---

*) Juſtin. Apol. 1, 33: „Man maa ikke forſtaae Andet ved Aanden og Kraften fra Gud, end λόγος."

**) Juſtin. Apol. 1, 13: „Vi ere ikke ugudelige, fordi vi tilbede Universets Demiurg —, og Jeſus Chriſtus, ſom er bleven vor Lærer heri og derfor er født — idet vi have lært ham ſom den virkelige Guds Søn at kjende, og ſætte ham paa den anden Plads, og anviſe πνεῦμα προφητικὸν den tredie Plads, fordi vi ære den tilligemed λόγος." Udtrykket τριὰς findes først hos Theophilus, ad Autol. II, 15: — τῆς τριάδος τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ λόγου αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ. Det latinſke Trinitas hos Tertullian adv. Prax 2, og oftere.

Digitized by Google

Hvad der lod disse Lærere holde fast ved Totallet af underordnede guddommelige Væsener var kun Hensynet til Skriften, og at det laae i den christelige Interesse overhovedet, der blot bragte dem til at søge det passende Udtryk for det Guddommelige i Christus og i Menigheden. Saasnart denne Interesse traadte i Baggrunden for den blot spekulative, at finde en Forsoning mellem det Absolute og det Endelige, kunde man let, naar man engang mente at naae denne ved at indskyde Mellemvæsener, antage et større Antal af saadanne nødvendigt for at udfylde en saa uhyre Kloft. Derfor lode de forskjellige gnostiske Systemer det absolute Liv nedstige i en gradvis Række af Emanationer og Creationer af Aandevæsener eller Æoner, af hvilke det ene System talte flere, det andet færre, indtil Frembringelsen af Sandseverdenen eller indtil en Berørelse og Sammenblandelse med den selvstændig satte Materie. — Naar de orthodoxe Kirkelærere i denne Formerelse af Mellemvæsener fandt begge Dele, baade en Gaaen ud over den specifisk christelige Interesse og en Krænkelse af den monotheistiske: saa troede saadanne Christne, som toge det noget strengere med den sidste, endogsaa allerede i den sædvanlige Lære om Sønnen og Aanden at finde en Krænkelse af denne.

Ved Siden af den vordende Trinitetslære gaaer derfor, fra den anden Halvdeel af det andet Aarhundrede af indtil Midten af det tredie, en Minoritets-Polemik, som gav hiin Skyld for at være faldet tilbage til Polytheismen, og stillede sig selv mod denne som Forsvarer af Monotheismen eller af det guddommelige Monarchie, som de kaldte det; hvorimod de trinitariske Kirkelærere heller ikke undlode, at møde deres Modstanderes Beskyldning for Polytheisme med en lignende for Judaisme. Man maa nærmere adskille to Retninger i denne Læremaade, som, skjøndt de staae meget fjernt fra hinanden i deres Oprindelse og Udspring, dog i Tidens Løb nærmede sig hinanden. Monotheismens Interesse kunde nemlig enten blive varetaget saaledes, at Jesus blev betrag-

Digitized by Google

tet som et Menneske, der havde staaet under den guddommelige Aands Indflydelse paa samme Maade, som det Gamle Testaments Propheter, eller maaskee med et Fortrin for dem, begrundet i hans særegne Creation; og her kunde rigtignok den christelige Trang til at see Jesus som Eneste i sit Slags, ophøiet over alt Menneskeligt, mene at see sig affundet med den paa næsten jødisk Maade. Eller man kunde, for at udsige det Høieste om Christus, uden dog at træde Monarchiet for nær, ligefrem lade den ene Gud selv blive Menneske i Christus; hvorved der imidlertid opstod Fare for, af Omhu for Opretholdelsen af Guds Enhed at ophæve Gudsbegrebet selv.

Den første Form af den monarchianske Theologie laae allerede til Grund for den ebionitiske Christologie, men blev opstillet af to Mænd ved Navn Theodotus og, hvis Theodoret beretter os rigtigt, Artemon med polemisk Retning mod den i Kirken opkomne Sædvane, at betragte og nævne Christus som Gud (θεολογεῖν); Artemon erklærede ovenikjøbet den modsatte Læremaade for en Afvigelse fra den apostoliske og ældste Kirkelære.

Den modsatte Vei indslog Praxeas, Noetus og Beryllus, idet de, for at undgaae Skinnet af Fleerguderie, som er vanskeligt at undgaae ved Formelen θεὸς ἐκ θεοῦ, hellere slet ikke vilde anerkjende nogen Forskjel mellem det guddommelige Væsen i Christus og i hans Fader.*) Ikke en fra Faderen forskjellig Person i Guddommen, men Faderen selv var efter dem bleven Menneske i Jesus, og Denne derved Guds Søn.**) Altsaa har ogsaa Faderen lidt, sluttede Trinitarierne; ja, svarede Praxeas, hvis efter Eder den guddommelige λόγος har lidt; men lade I Chri-

*) Schleiermachers Ord i den anførte Afhandling.

*) Tertullian adv. Praxeam. 1: „Diabolus (gjennem Praxeas) ipsum dicit patrem descendisse in virginem, ipsum ex ea natum, ipsum passum.“

Digitized by Google

stus lide alene efter sin menneskelige, ikk. efter sin guddommelige Natur, saa maa den samme Adskillelse ogsaa komme os til Gode. *)

Om imidlertid ogsaa Guds Menneskevordelse just ikke forudsatte nogen fra Faderen, som den i og for sig værende Gud, forskjellig Personlighed, saa var Gud dog ved denne givet i en fra hans Jogforsigværen forskjellig Relation; der var sat en Bevægelse, en Ombytning af den tidligere Jogforsigværen med den senere Indgaaen i Menneskene, eller, om vi ogsaa see bort fra Tidsforholdet, en Adskillelse af den i sig værende Gud fra sig selv, som udtrædende af sig selv. Allerede Justinus Martyr maatte derfor bestride en Anskuelse, der betragtede λόγος som en fra Faderen udeelt Kraft, der gik frem af det guddommelige Væsen efter dettes egen Villie, som Straalen af Solen, og igjen vendte tilbage til dette; de Klementinske Homilier tale om en ἔκτασις og συςολή, ved hvilken den guddommelige Monas aabenbarer sig som Dyas, og lade deels Visdommen boe som Sjel i Gud, deels udstrækkes af ham som den verdensdannende Haand. Meest bekjendt er imidlertid Sabellius bleven ved denne Anskuelse; han drog mere udtrykkeligt end de tidligere Monarchianere ogsaa den Hellige Aand ind i sin Construction. Efter ham er der kun eet guddommeligt Væsen, der efter Omstændighederne ligesom har ladet sig see i tre Roller; een guddommelig Person, som efter de forskjellige Forhold, han træder ind i, ogsaa erholder tre forskjellige Navne; en Monas, der udvider sig til en Trias. Ligesom Legem, Sjel og Aand kun danne een Person i Mennesket; ligesom den ene Sol ikke blot giver sig tilkjende som denne Kugleskikkelse, men ogsaa lyser og varmer: kun saaledes

*) Tertullian. S. Sted. c. 29: „Ergo, inquis, et nos eadem ratione patrem mortuum dicentes, qua vos filium, non blasphemamus in dominum deum; non enim ex divina, sed ex humana substantia mortuum dicimus.„

Digitized by Google

adskiller Faderen, Sønnen og Aanden sig i den ene Gud; Faderen svarer til Sollegemet selv, Sønnen har han sendt til Verden som en lysende Straale, og igjen taget tilbage i sig, og den Hellige Aand lader han nu vedvarende udgaae fra sig for at opvarme Menneskehjertet. Som Fader har Gud givet Loven i den gamle Pagt; Søn er han bleven i det nye Menneske; som Hellig Aand har han opfyldt Apostlene.

Den fra Praxeas udgaaede Form for den unitariske Lære havde nu altsaa i Sabellius nærmet sig til den anden efter Theodotus opkaldte Form, idet det nu ikke mere, som før, umiddelbart var Gud selv, men kun en Udstraaling af hans Væsen, som var legemliggjort i Christus; den modsatte Retning gjorde nu ligeledes et tilnærmende Skridt i Paulus fra Samosata, som udtrykte den guddommelige Aands blotte Indvirken som en virkelig Nedstigen og Iboen af den upersonlige guddommelige λόγος i det Mindste i Menneskет Jesus.

Ligeoverfor disse Unitarier opstillede Forsvarerne af den herskende Læremethode et To- eller Tretal af guddommelige Personer i forskjellige Modifikationer, som de kun vidste at føre tilbage igjen til en høieste Enhed ved Underordnelse. Tertullian, Novatian og Andre lade, paa samme Maade som de græske Apologeter, den i Forveien Gud iboende Fornuft træde ud fra ham som Tale, for at Verdensskabelsen kan iværksættes, men lade den blive i udelt Væsensammenhæng med ham. Ligesom Floden og den afledede Bæk er noget Andet end Kilden, Solstraalen og dens Spidse noget Andet end Solen, Løvet og Frugterne noget Andet end Roden, og dog i levende Sammenhæng med denne: saaledes ere ogsaa Sønnen og den Hellige Aand i levende Sammenhæng med Faderen, til hvem de forholde sig som Aflæggere eller Afledninger, i hvilke ikkun en Deel af det guddommelige Væsen har udgydt sig. Faderen og Sønnen og Aandene re altsaa ikke forskjellige efter Væsenet, men vel efter Rangen; de frem-

Digitized by Google

stille i sig den ene guddommelige Substants, men Enhver paa sin eiendommelige Maade; de have ikke tre forskjellige Magter, men tage Deel i den samme Magt, kun i forskjelligt Maal. Men saaledes ere Faderen, Sønnen og Aanden kun Eet, ikke Een; de ere ikke forbundne ved personlig Enhed, men kun ved Væsenslighed og Villiens Samstemmen. Hvad der hjalp Tertullian til at tilbageviise Beskyldningen for at træde det monotheistiske Princip for nær, var den dengang sædvanlige Betegnelse af Guds Enhed ved Udtrykket μοναρχία. Thi nu kunde han jo med fuld Ret sige, at Monarchiet kun sattes i Fare derved, at flere selvstændige Magthavere optraadte i eet Rige, men ing ninnde derved, at Monarchen opstillede flere, af ham fuldkommen uafhængige, Statholdere. Syntes det dernæst endelig, som om Alt afhang af Besvarelsen af det Spørgsmaal, om ogsaa Sønnen skulde kaldes Gud, og om der derfor skulde tælles to eller med Aanden tre Guder: saa besvarede Tertullian det Første, men nægtede det Andet, idet han vilde, at Sønnen kun skulde kaldes Gud, naar der var Tale om ham alene; stilledes han derimod sammen med Faderen, skulde han blot kaldes Herre.

Det Samme udtrykte Origenes, ganske som Philo, ved Adskillelsen mellem θεὸς og ὁ θεὸς. Ὁ θεὸς skulde alene være αὐτόθεος, Faderen; Alt hvad der derimod kun er guddommeligt ved Meddelelse, skulde blot kaldes θεὸς. Men herunder indbefattede Origenes ikke alene λόγος, men, ligeledes efter Philo, samtlige Intelligentser, til hvilke nu λόγος forholder sig som primus inter pares, eller nøiagtigere saaledes, at dette, som med Hensyn paa Gud er et blot Afbillede, har Forrang for de øvrige Intelligentser som disses Forbillede. Saaledes er Sønnen ikke den høieste Gud, men ringere end Faderen, den anden Gud og staaer paa en vis Maade midt imellem Dets Natur, der har Oprindelse, og Dets, der ingen har. Han erkjender ikke Faderen saa fuldkom-

Digitized by Google

ment, som denne erkjender sig selv *); Verden er ikke skabt af ham, men ved ham af et høiere Princip end han, af Faderen **), og ligesaalidt tør man bede til Sønnen, som jo selv beder, men ved ham skal man bede til Faderen ***). Ved Siden af denne Sønnens Underordnelse under Faderen urgerer Origenes saameget stærkere hans personlige Selvstændighed, nægter Faderens og Sønnens numeriske Enhed, og sætter kun en Overeensstemmelsens Enhed mellem begge, som fra Sønnens Side er medieret gjennem hans Frihed. Væsenseenheden, forsaavidt den kan finde Sted mellem Urbillede og Afbillede, er ikke udelukket derved, men i denne er det hele Antal af aandige Naturer foruden Sønnen og Aanden medindbefattet; desuden forkastede Origenes Sønnens Avling af Faderens Væsen, hvilket forekom ham at forudsætte en legemlig Forestilling om Gud, og han blev Forløber for Arianismen, idet han paastod, at Sønnen var skabt ved Faderens Villie. Efterat allerede Clemens havde fjernet enhver Indskrænkning i Rummet og enhver Forandring fra λόγος, og efter Philo havde opfattet den som den det hele Universum gjennemtrængende og beherskende aandige Substans, saa hævede nu Origenes Begrebet endnu høiere derved, at han med Bestemthed fjernede ogsaa Tidsskranken derfra, hvilken det tilforn havde været underkastet, i Forestillingen om en timelig Fremtrædelse af λόγος προφορικὸς; i dets Sted lærte nu Origenes en evig Sønnens Avling uden Begyndelse eller Ende:

*) De princip. IV. 35: „Faderen erkjendes i høiere Grad, skarpere og mere fuldkomment af sig selv end af Sønnen."

**) Comm. in Joh. II, 6: „Ingensinde har det, ved hvem Tingen er bleven til, den første Plads, men bestandig den anden. — Saaledes ogsaa her: hvis Alt er blevet til ved λόγος, og ikke af λόγος, men af Den, som er bedre og større end λόγος, hvem anden skulde det da være, end Faderen?"

***) De oratione 15: „Man bør ikke bede til Den, som selv beder." — Ovenfor: „Man beder til den eneste Gud, alle Tings Fader —; men idet de Hellige takke Gud i deres Bønner, saa takke de ham ved Jesus Christus."

Digitized by Google

— Den Hellige Aand betragtede Origenes som Sønnens første og fornemste Skabning, og han havde følgelig ligeledes en Guddom med en tredobbelt Gradation*), i hvilken de to underordnede Grader endnu erholdt en eiendommelig Stilling derved, at Origenes ikke tænkte sig Adskillelsen mellem den sidste Grad i Guddommen og den første i de øvrige aandige Væsener større, end Adskillelsen mellem Graderne i hiin Treehed selv, saa at han altsaa drager Sønnen og den Hellige Aand ind i den samme Række af Væsener, iblandt hvilke ogsaa Mennesket indtager en Plads.

I denne Origenes's Logoslære vare to hinanden modstridende Elementer, nemlig Sønnens Underordnelse under Faderen og hans evige Avling ved Denne, saa slet forbundne, at de tidligt eller sildigt maatte skilles ad, og blive Udgangspunkter for en dobbelt Læremethode. Ligesom allerede Origenes selv var bleven foranlediget til at urgere Sønnens Forskjellighed og Underordnelse under Faderen, navnlig ved Modsætningen mod Noetus's Retning: saaledes var det den monarchianske Theories Uddannelse ved Sabellius, som foranledigede den alexandrinske Dionysius til at befæste Skillevæggen mellem Sønnen og Faderen derved, at han opgav den evige Avling, og tillige opstillede Origenes's subordinatianske Bestemmelser med endnu større Skarphed. Han beskrev Sønnen som en Skabning, der var Guds Væsen ligesaa fremmed, som Vinstokken er Vingaardsmandens eller Fartøiet Skibstømmermesterens; som en Skabning, der desuden ikke var, før den blev til. Den alexandrinske Biskop maatte rigtignok vige, da den romerske Dionysius fremhævede den anden Side af den origineiske Lære, nemlig Sønnens evige Avling og hans over Alt ophøiede Væsen, men

*) De princip. 1, 3, 5. (hos Justinian ad Menam): »Faderens Magt er større end Sønnens og den Hellige Aands; Sønnens er igjen større end den Hellige Aands, og den Hellige Aands Magt overgaaer igjen langt alt andet Helligt.«

Digitized by Google

hans Lære traadte snart paa ny frem i Arius og hans Tilhængere, og deelte i lang Tid Kirken i tvende stridende Partier.

Avlingens eller overhovedet Causaliteten Forhold kunde Arius kun forestille sig i Tiden: at være avlet fra Evighed af var for ham det Samme, som ikke at være avlet; hvis Sønnen ikke skal være avlet, efterdi han allerede var til, hvilket er en Selvmodsigelse, saa kan han — sluttede Eunomius — ikke have været til før sin Avling; heraf det berømte Arianske ἦν ὅτε οὐκ ἦν ὁ υἱος. Desuden syntes det Arius saavel som Origenes, at Sønnens Avling af Faderens Væsen maatte gjøre Denne til noget Deelligt, Legemligt; derfor var for ham Sønnen (efter Ordspr. 8, 22) en Skabning, fremkaldt af Intet ved Faderens Villie*). Da den immanente λόγος's Fremtræden af Gud ligeledes syntes at være en sandselig Forestilling, saa skjelnede Arius mellem λόγος og den i Christus menneskeblevne Søn: Hiin vedblev som en Kraft eller Egenskab i Gud; Sønnen blev skabt ved den immanente λόγος, og, formedelst en forholdsviis Lighed med denne, ligeledes i uegentlig Betydning kaldt λόγος. Som Skabning har Sønnen ikke Væsenslighed med Faderen, men som πρωτότοκος πάσης κτίσεως (Kol. 1, 15) har han Væsenslighed med Skabningerne, ligesom Ruben med sine Brødre; han er ikke en sandere og væsentligere Gud, tvertimod, han er kun bleven Gud ved Meddelelse; han har ikke nogen fuldkommen Erkjendelse af Faderen, er efter sin Natur foranderlig, og holder kun, formedelst sin frie Villie, urokkelig fast

*) Arii Thalia, hos Athanas. c. Arian. or. 1, 9: „Han er skabt og frembragt." Epist. ad Euseb. Nicomed. hos Epiphan. p. anf. S. „Sønnen er Faderens Villie og Raadslutning undergiven fra Evighed af — og førend han blev født eller skabt eller bestemt eller grundet, var han ikke til. — Vi sige, at han er af Intet, men dermed mene vi, at han hverken er en Deel af Gud, eller af noget forud Tilværende." Smgl. Basil. adv. Eunom. II. 11. ff.

Digitized by Google

ved det Gode. Imidlertid har Sønnen paa den anden Side igjen det Fortrin for de øvrige Skabninger, at de alle, end ikke den Hellige Aand undtagen, ere skabte ved ham af Faderen. Saaledes bekjendte ogsaa Arianerne Origenes's Trinitet med den tredobbelte Gradation; kun fjernede de endnu mere end han Sønnen fra Faderen.

Athanasius og de øvrige Grundere og Forsvarere af den nicænske Tro vare enige med Arianerne deri, at de ligeledes fandt de for Origenes sædvanlige Maader at forestille sig Sønnen paa, som først immanent, derpaa emaneret λόγος, eller som Udflydelse af det guddommelige Væsen, upassende; men endnu stærkere erklærede de sig imod den arianske Lære, at Sønnen var skabt, og bleve staaende ved Udtrykket Avling, som de søgte at forsvare mod al sandselig Fortolkning ved at paastaae, at hele dette Forhold var ubegribeligt. Sønnen er ikke, saaledes som Kreaturerne, fremkaldt af Intet ved Guds Villie, men som μονογενὴς er han paa ganske eiendommelig Maade fremgaaet af Guds Væsen; han er ikke bleven til i Tiden eller med Tiden saaledes som Verden, men han har været lige evig med Faderen, og derfor er han ikke Faderen ulig, ikke heller blot lignende, men af lige Væsen med Faderen, sand Gud af den sande Gud.

De Fluktuationer og Forsoningsforsøg, som indtraadte efter den nicænske Kirkeforsamling, den arianske Læres forskjellige Schatteringer hos Anomoerne og Homousiasterne have ikke nogen umiddelbar dogmatisk Interesse; Marcellus's og hans Discipel Photins Tilbagefald til gamle Standpunkter bliver her kun omtalt, fordi senere Unitarier ikke sjeldent ere betegnede som Photinianere i det sextende og syttende Aarhundredes Stridsskrifter.

Den Hellige Aand var kun bleven kort og forbigaaende betænkt i den nicænske Troesbekjendelse (καὶ [πιστεύομεν] εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα). Endogsaa efter den Tid vare ivrige Tilhængere af den nicænske Tro endnu ikke paa det Rene om dette Punkt.

Digitized by Google

Dog begyndte nu Nicæenerne at tage Anstød af Yttringer deels af flere af de saakaldte rene Arianere, deels i Særdeleshed af Homousiasten Macedonius, der nærsten stillede den Hellige Aand, som Sønnens Skabning og Tjener, i Klasse med Englene; Athanasius og de tre Kappadociere lagde Vægt paa, at den Hellige Aand skulde stilles væsentlig lige med Faderen og Sønnen, og paa den konstantinopolitanske Synode blev vedkommende Artikel nærmere bestemt i denne Retning: Den Hellige Aand er ikke skabt som Verdensaltet, men heller ikke avlet som Sønnen, men efter Joh. 15, 26 *) udgaaer den fra Faderen. Paa at bestemme Forskjellen imellem denne Sønnens Udgaaen og Avling gjordes forskjellige Forsøg, men uden Held **). Tilsidst kom man altid tilbage dertil, at, saa vist det var, at denne Adskillelse fandt Sted, saa uudgrundeligt var det, hvorledes den var beskaffen ***). Forsaavidt som dertil den johanneiske Sætning: τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται ikke findes nogen tilsvarende med ἐκ τοῦ υἱοῦ, men Christus siger om sig selv, at han vil udbede sig (14, 16) eller sende (15, 26. 16, 7) fra Faderen: forsaavidt lærte ogsaa de græske Kirkelærere kun Aandens Udgaaen fra Faderen ved Sønnen, men ikke fra Sønnen †). Forsaavidtsom derimod den Hellige

*) Smlg. om Rigtigheden i den kirkelige Fortolkning af dette Sted De Wette, exeg. Handbuch, til Joh., S. 173.

**) Smlg. Lactantius, som paa en Tid, da man endnu ikke tog synderlig Notits af den Hellige Aand, gjorde den Adskillelse mellem *sermo* og de øvrige *spiritus*, ved hvilke han forstod Englene, at, „quoniam spiritus et sermo diversis partibus proferuntur, — siquidem spiritus naribus, ore sermo procedit — illi ex Deo taciti spiritus exierunt — ille vero, cum sit et ipse spiritus, tamen cum voce ac sono ex Dei ore processit" etc. IV. 8.

***) Joh. Damasc. de fid. orth. 1, 8: »Vi have lært, at der er Forskjel mellem Fødsel og Udgaaen fra, men ingenlunde hvordan Forskjellen er.«

†) Joh. Damasc: »Vi sige ikke, at Aanden er af Sønnen, men vi

Aand i Skriften ogsaa kaldes Christi Aand (Rom. 8, 9), og ved en Udflatus udgik til Apostlene fra Christus (Joh. 20, 29.), og desuden πέμπεσθαι for Sønnens Vedkommende med samme Ret synes at kunne ombyttes med ἐκπορεύεσθαι, som ἐκπορεύεσθαι for Faderens Vedkommende er ombyttet med πέμπεσθαι (Joh. 14, 26.): forsaavidt saae Augustin heller ikke, at der var Noget i Veien for, at lade Aanden udgaae ogsaa fra Sønnen *), og saaledes tilføiedes senere i den vestlige Kirkes Symbol filioque til de Ord: ex patre procedentem.

Jo mere Treenighedslæren afsluttedes i sig selv, desto følelligere blev Trangen til at bestemme de Udtryk, ved hvilke Eenheden og Flerheden og begges indbyrdes Forhold i det guddommelige Væsen skulde betegnes. Hos de ældre Kirkelærere havde der herskket en stor Forvirring i dette Punkt, idet nemlig Udtrykkene οὐσία, ὑπόστασις, substantia snart brugtes til at betegne Eenheden, snart til at betegne de enkelte Personer i det guddommelige Væsen; endnu i den nicænske Troesbekjendelse vare begge de græske Udtryk brugte som eenstydige, udtrykkeligt erklærede derfor af Athanasius. Men da der nødvendigt maatte opstaae Misforstaaelser og Vildfarelser ved denne Ubestemthed i Sprogbrugen, saa fastsattes i Østen, navnlig ved de kappadocisk Læreres Indflydelse, οὐσία som terminus for Eenhed i det guddommelige Væsen, ὑπόστασις for de enkelte Personer; i Vesten gjengav man οὐσία ved essentia, dog brugte man ogsaa substantia, som egentlig meest svarede til

---

kalde den Sønnens Aand, og vi bekjende, at den er aabenbaret og meddeelt os ved Sønnen. XII. og Sønnens Aand: ikke som om den er udgaaet fra ham, men ved ham fra Faderen; thi han alene er Grunden. XIII: Den Hellige Aand er ved Sønnen forenet med Faderen."

*) *August.* de trinitat. IV, 20: „Nec possumus dicere, quod spiritus sanctus et a filio non procedat; neque enim fruetra idem spiritus et patris et filii spiritus dicitur."

Digitized by Google

det græske ὑπόστασις, til at betegne Enheden i det guddommelige Væsen, fordi man havde persona som terminus for de enkelte Led i Treheden, medens πρόσωπον havde faaet ilde Ry paa sig i den græske Kirke, siden Sabellius havde betjent sig deraf; forsvrigt blev det endnu brugt jevnsides med ὑπόστασις. Fra den fælleds (κοινὸν) Guddom i samtlige tre Personer adskilte man Eiendommelighederne (ἰδιότητες, proprietates) hos de enkelte Personer: hos Faderen det ikke at være avlet (ἀγεννησία), hos Sønnen det at være avlet (γέννησις, generatio), hos den Hellige Aand det at være udgaaet (ἔκπεμψις, processio).

Skjøndt saaledes uddannet, var der dog endnu altid to Mangler ved den nicænske Trinitetslære, som Athanasius's Efterfølgere havde megen Umage med at bøde paa. For det Første vare nemlig Sønnen og Aanden aabenbart Faderen underordnede, ja endogsaa Aanden Sønnen, og dog skulde de have ganske samme Andeel i Guddommen som Faderen. Rigtignok kunde enkelte Steder i Skriften, i hvilke Jesus udtaler sin Underordnelse under Faderen, gjøres uskadelige ved at skjelne mellem Christi menneskelige og guddommelige Natur; men deels var ogsaa den sidste i og for sig, eller λόγος, efter Skriften Faderen underordnet, deels indeholdt Kirkelæren om Sønnens Avling og den Hellige Aands Udgang fra Faderen ligeledes en Underordnelse. Vilde man ikke have flere høieste Væsener, og dog adskille flere Personer i Guddommen, saa maatte man vel ogsaa gjøre de øvrige afhængige af Een af dem. At man bestemte denne Afhængighed som en fri, ikke slaviſk tvungen, ophævede ikke Afhængighedsforholdet. Men hvis det ἐντολή, som Christus forsikrer at have erholdt af Faderen, ikke efter Basilius skal opfattes som et Bud fra en udenfor staaende Herre til en Undergiven, men som Villens, af Tiden uafhængige, Overgang fra Faderen til Sønnen, i hvem Faderens Villie reflekterer sig som Billedet af en Skikkelse i Speilet: saa er ved den sidste Sammenligning Sønnens Afhængighed af Faderen steget til

Digitized by Google

Sønnens Uselvstændighed, i den første Beskrivelse derimod er denne kun undgaaet derved, at den personlige Forskjel mellem begge opløses. Det er den samme Sophisme, som Augustin betjener sig af, naar han troer at kunne affærdige Sønnens Afhængighed af Faderen med Hensyn paa Skabelsen med det Spørgsmaal: med hvilket Ord da vel Gud skulde have kunnet befale Sønnen, som selv er hans Ord? Faderens Befaling, at Alt skulde blive til, var jo netop hans Ord eller hans Søn. Nicænerne indrømmede vel ogsaa selv, at Sønnen stod tilbage for Faderen, som Princippet for hans Tilværelse, i Orden og Værdighed; men desto ivrigere holdt de paa fuldkommen Væsensligheд, forsaavidt som den samme Guddom var i begge *). Men med Rette indvendte Arianerne, at, naar Faderen, som Den, der selv ikke avlet, har avlet Sønnen, er større end Sønnen, og fremdeles det at have avlet Sønnen, uden selv at være avlet, hører til Faderens Væsen, saa maa han følgelig efter sit Væsen være større end Sønnen. Naar de Orthodoxe herimod beraabte sig paa Analogien i den menneskelige Avling, hvor Den, som avler, ikke er af høiere, men snarere af lige Væsen med den Avlede, saa forglemte de, at Forholdet mellem Den, der, selv avlet, avler, og Den, der avles, ikke kan sammenlignes med Forholdet mellem Den, der, selv ikke-avlet, avler, og Den, han avler. Den anden Udvei, man søgte, at nemlig Prioriteten ikke gik paa Væsenet, men kun paa den personlige Subsistents **), forudsatte netop Det som indrømmet,

*) *Quenstedt*, theol. didact. polem. I, 327: „Non datur inter personas divinas ordo naturæ, quia sunt ὁμοούσιοι —; neque temporis, quia sunt ὁμαιώνιοι — neque dignitatis, quia sunt ἰσότιμοι —; sed datur inter illas ordo originis et relationis, quia pater a nullo est, filius a patre, et spiritus s. ab utroque."

**) *Quenstedt*: „Hilarius aliique non pauci veteres patrem ma-

Digitized by Google

hvad Modstanderne havde benægtet, at nemlig Væsenseenhed ikke kunde bestaae med et saadant personligt Fortrin *). — Da Sønnen og Aanden blive aflededе af Faderen, saa er det naturligt, at næsten alle Fremstillinger af den kirkelige Treenighedslære sammenblandede Faderens Begreb med Begrebet om det guddommelige Væsens Eenhed, som dog passende burde adskilles fra alle tre Personer. Hos Athanasius vækkes en besynderlig Mistanke mod Sabellius om, at han vel endogsaa forstod noget Andet ved den guddommelige Monas, end Faderen, og hos de følgende Lærere flyder Faderen igjen for det Meste sammen med Eenheden, af hvilken begge de andre Personer fremgaae, og i hvilken de igjen trække sig tilbage. Andre udtrykke sig vel med mere Forsigtighed **); dog for at opnaae den virkelige Lighed mellem de tre Personer, skulde man ikke have aflededet den ene af den anden, men man maatte have aflededet den ene som den anden af det til Grund

---

jorem dicunt ratione originis; at non majorem filio ut Deus est, sed ut filius est: non ratione naturæ, sed personæ."

*) Dekuagtet bliver denne Udvei — saa stærkt er det blevet Mode, at Kirkelæren overalt skal have den dybere Ret for sig — ogsaa taget i Forsvar af Tweſten. »Det er klart, bemærker han, (Dogmatik. II, I, S. 255.), at der slet ikke kan være Tale om nogen Væsensulighed, da Væsenet jo er Eet og det Samme i alle tre Personer (ja, men det er jo netop det, vi nægte: at en Person, der er som saadan ved en anden, med Rette kan kaldes et absolut Væsen); Forskjelligheden kan kun angaae Substantsen, ifølge hvilken Faderen er den første Person o. s. fr., ikke i Tiden —, ikke efter sin Natur, thi denne falder sammen med det i enhver Henseende identiske Væsen (om hvilket vi netop benægte, at det er identisk); men ifølge Forholdet mellem den Avlende og den Avlede, den Aandende og det Aandede" — (hvorved nu netop det Utænkelige er, at en Person, som har Grunden til sin personlige Bestaaen i en Anden, skulde kunne have samme absolute Væsen som denne Anden, der ikke har Grunden til sin Bestaaen som Person i nogen Anden udenfor sig).

**) F. E. *Calvin.* Institut. 1, 13; Quenstedt paa fornævnte Sted p. 362 ff.

Digitized by Google

liggende guddommelige Væsen; men det laae ganske udenfor den kirkelige Treenighedslæres Vei.

Et endnu mere misligt Arbeide havde Kirkelærerne, med at afhjælpe en anden uheldig Ting ved deres Trinitetsdogma, som bestod deri, at, medens Læren om de tre Personer uddannedes, var det guddommelige Væsens Eenhed traadt i Baggrunden. For ikke at tale om den blot moralske Eenhed, som ældre Orthodoxe antoge med Arius, saa var ogsaa Væsens- eller Natureenheden (οὐσία eller φύσις), som Athanasius satte mellem de forskjellige Personer i den guddommelige Trehed, ikkun et ubestemt Begreb, ved hvilket det først kom an paa Forklaringen, om det skulde betrygge mod Tritheisme. Men nu finde vi hos Nicæerne selv den guddommelige οὐσία, i Forhold til de enkelte ὑποστάσεις, defineret som Guddommens eller Guddommelighedens Slægtsbegreb, hvilket ligesaalidt kan være i Stand til at bringe tre guddommelige Personer i en real Eenhed med hverandre, som Menneskets eller Hestens Slægtsbegreb tre Individer af disse Arter. Det var ikke saameget een Gud, som snarere een Guddom, man havde *). Naar derfor Johannes Philoponus i den senere Tid udtrykkeligt førte Eenhedens Forhold til Treheden i Gud tilbage til det logiske Forhold mellem det Almindelige og det Enkelte, da blev han ikke med større Ret bestyldt for Tritheisme, end den samme Bestyldning kunde være fremført mod de rettroende Nicænere. Disse Fædre indsaae nu rigtignok selv det Mislige i hiin Opfattelse af den guddommelige οὐσία som blot Slægtsbegreb, og derfor hed det: i endelige Ting, som Mennesker, Dyr og deslige er det Endelige vistnok det Reale, det Almindelige derimod en blot Tanketing; med

*) Smlg. *Gregor Naz.* orat. XXXI, 13 ff. „For os er der een Gud, fordi der er een Guddom. — Naar vi altsaa see hen til Guddommen, da er Det, som viser sig for os, kun Eet; — men naar vi see hen til Det, hvori Guddommen er, — da tildeles Tre."

Digitized by Google

Gud forholder det sig derimod omvendt *). Naar Tritheismen saaledes maatte synes omdannet til Sabellianisme, saa havde de strax det Svar paa rede Haand, at man hermed slet ikke vil negere nogen numerisk Enhed i Væsen, Villie og Virken. Søntes der med Ophævelsen af den numeriske Enhed at være sat tre Guder, saa skulde man, hvad Personerne i det guddommelige Væsen angik, paa ingen Maade turde tælle 1, 2, 3, men kun 1, 1, 1 **). Meget vel! men er 1 og 1 da ikke 2? Udgjøre Gud Fader og Gud Søn da ikke to Guder? Paa ingen Maade, svares der, saalidt som Kongen og Kongens Billede udgjøre to Konger; og saaledes var Tritheismen da kun undgaaet ved Ophævelsen af Personernes Selvstændighed. Eller ogsaa hed det: kun det Forskjellige kan man sammentælle som en Flerhed; men i Faderen, Sønnen og Aanden er Guddommen kun een; følgelig er der ikke tre Guder at tælle, men kun een Gud. At man taler om Petrus, Paulus, Barnabas som om tre Mennesker, er en falsk Sprogbrug, da jo Almeenbegrebet, Menneske, kun er indeholdt eengang og enkelt i disse; men dette Almeenbegreb eller det fælleds Væsen, ikke de enkelte Personer, betegnes ogsaa ved Udtrykket: Gud. Hvis Faderen var Gud, forsaavidt som han er en Aanden end Sønnen o. s. fr., saa maatte der enten være tre Guder, eller Sønnen og Aanden kunde, forsaavidt de ere andre end Faderen, ikke tillige være Gud ***);

*) *Quenstedt* sm. St. p. 351: „Alia est ratio personarum in creaturis, alia personarum in Deo. Illæ enim communem habent naturam —, non numero sed specie eandem; hæ communem habent naturam non specie sed numero eandem."

**) Ellers pleier det at gjælde for Mangel paa Dannelse, kun at kunne tælle 1, 1, 1.

***) Er nu Sønnen vel ikke Faderen, ikke heller Faderen Sønnen o. s. fr., saa er dog Faderen efter Joh. 14, 11. 17, 21. i Sønnen og Sønnen i Faderen o. s. v. D. e. de tre Personer gjennemtrænge hverandre gjensidig. Det er dette Forhold, som man senere kaldte περιχώρησις

— men, naar Faderen ikke er Gud, forsaavidt han er en Anden end Sønnen, og Sønnen heller ikke er Gud, forsaavidt han er en Anden end Faderen o. s. fr., saa er hverken Faderen eller Sønnen, der kun, ligesom andre, ere Fader og Søn i indbyrdes Forhold til hinanden, = Gud, men Gud alene = Gud, og Treenigheden atter ophævet til Eenhed.

Den samme Svæven hid og did mellem Eenhed og Trehed viser sig ogsaa i det Forhold, hvori Guds Virkninger i Verden bleve satte til de tre Personer i det guddommelige Væsen. Disse Virkninger (som senere bleve kaldte actiones externæ eller opera ad extra, til Forskjel fra actiones internæ eller opera ad intra, der deels vare personlige — som generare o. s. fr. — deels fælleds — som Erkjendelse, Villie —) bleve deels tilskrevne de tre guddommelige Personer under Eet, som Skabelsen og Verdensbestyrelsen, deels pleiede man at betragte dem som særegne Værker af de enkelte Personer, saaledes som man tilskrev Sønnen Theophanierne i det Gamle Testament, Aanden Helliggjørelsen o. s. fr. Forsaavidt der heri laae en Sønderlemmelse af det guddommelige Væsen, saa urgerer navnlig Augustin at den hele Treenigheds Virken skal erkjendes i ethvert af slige Værker. Men blev nu herved Grunden til Adskillelse af de tre Personer truet med Fare, forsaavidt som de kun kunde erkjendes som forskjellige ved deres Aabenbarelse i særskilte Virkninger: saa maatte hiint Fællesskab i Virkninger snart igjen blive indskrænket ved den Bemærkning, at dette meget godt kunde finde Sted, uden at man derfor traadte de enkelte Personers Eiendommelighed for nær *).

---

eller ἐνύπαρξις i. e. „immanentia et inexistentia mutua et singularissima, qua una persona propter essentiæ unitatem est in alia" (*Quenstedt*, 1, p. 328.) D. e. de tre Personer ere ligesom porøse i hinanden, smlg. Hegels Logik 1, 2, S. 140 ff.

*) Den senere Kanon lød saaledes: Opera ad extra sunt indivisa, tribus personis communia, salvo tamen earum ordine et discrimine.

Digitized by Google

Foruden denne Vakken mellem en, kun i et Slægtsbegreb forenet, Trehed og en, kun i tredobbelt Relation tænkt, Enhed, indtraadte der desuden en lignende Ulighed mellem Enheden og de Tre, som ovenfor mellem Faderen og begge de andre Personer. Da kun alle tre tilsammen skulde udgjøre den hele Guddom, saa syntes de enkelte Personer at forholde sig som Dele af denne, og for saavidt Enhver for sig at være Mindre end det Hele. Rigtignok er allerede Forestillingen om Dele upassende nok for Gudsideen; hvorfor ogsaa Kirkelærerne forlange, at vi skulle tænke os Guddommen udeelt i de forskjellige Personer; hvilket vi kun da kunne gjøre, naar vi maae forestille os den som Slægtsbegrebet i flere Individer eller som Livet i forskjellige Led af en Organisme. Forøvrigt vilde heller ikke efter den sidste Forestillingsmaade de enkelte Led være noget Absolut for sig, forsaavidt de blot derved skulde kunne være forskjellige fra hinanden, at det ene ikke var eller havde, hvad det andet var eller havde, følgelig ved Mangel, Negation; hvorimod det er et tomt Ord, naar Kirkelærerne fortælle os, at, hvad der adskiller Personerne indbyrdes, er ikke nogen Mangel, men kun en Forskjellighed i Aabenbarelsen og det i gjensidige Forhold til hverandre indbyrdes. Dog, om end ikke det Absolutes Charakteer og Rang allerede gik tabt for de tre Personer ved denne gjensidige Begrændsning, saa syntes dog ialfald, som sagt, en Ulighed — uforenelig med Gudsbegrebet — at være bragt ind i det guddommelige Væsen ved de tre Personers Forhold til den hele Guddom, hvilken maatte tænkes større end enhver af de enkelte i den indbefattede Personer. Intet mindre! svarer Augustin: Paa Jorden er rigtignok Tre mere end Eet, men i Gud er begge Dele lige; hvilket vistnok — tilstaar han meget rigtigt — det naturlige Menneske ikke kan begribe.

Alle disse uløste Modsigelser bleve nu rullede sammen i eet Nøgle i det saakaldte athanasianske Symbol, som imidlertid, hvis det skulde opkaldes efter den Kirkefader, efter hvis Bestemmelse og

Digitized by Google

og i hvis Aand det er affattet, snarere kunde bære Navn af det Augustinske. Gud Fader, Gud Søn, Gud den Hellige Aand; og dog ikke tre Guder, men kun Een. Faderen alene ved sig selv, Sønnen avlet af Faderen, den Hellige Aand udgaaet fra Faderen og Sønnen; og dog Intet før eller efter i Tiden, Intet større eller mindre i den hellige Treenighed, men alle tre Personer fuldkommen lige indbyrdes. I Sandhed, Den, der havde svoret til Symbolum quicunque, havde afsvoret den menneskelige Tænknings Love. „Den, som vil blive salig — slutter Symbolet — han tænke derfor saaledes om Treenigheden."

Reformatorerne toge saa meget mindre i Betænkning at optage denne Trinitetslære, som var dem overleveret af den gamle Kirke, jo mindre den nærmest hørte til den Dogmekreds, paa hvilken de oprindelig rettede deres Opmærksomhed og Interesse, og jo mere den egnede sig til at give deres System et kirkeligt orthodox Grundlag. Melanchthon stiller med Flid denne Lære foran i sine Bekjendelsesskrifter, som han i sine loci i Begyndelsen ganske forbigik: aabenbart, fordi den havde mindre Værd for ham selv end deres Bekjendelse syntes at have ham, naar han stod ligeoverfor Keiser og Rige. Iveren for Treenighedslæren vaktes først i Reformatorerne ved deres Modbydelighed for Anabaptisterne og Fanatikerne, med hvilke den Tids Antitrinitariere stode deels i indre deels i ydre Samfund. Og nu var det langtfra tilstrækkeligt, saaledes som Melanchthon i Begyndelsen vilde, at bortrydde hvad han kaldte Skolens Spidsfindigheder og blive staaende ved den ubestemte Skriftlære; Dogmet maatte enten aldeles forkastes i sine Spirer, eller ogsaa optages med alle sine Konsequentser i hele sin Bestemthed; saaledes som de følgende protestantiske Dogmatikere virkelig have gjort. Hvad imidlertid disse og allerede Scholastikerne have tilføiet af nye Bestemmelser, forholder sig, forsaavidt det ikke allerede leilighedsvis er bleven anført, til den Uddannelse, som Dogmet havde erholdt, da Symbolum quicunque

blev affattet, deels som blot uvæsentlige Variationer over samme Thema, deels ogsaa allerede som begyndende Omfortolkning og Opløsning af det kirkelige Dogme. At befatte os videre med det Første, ligger ikke i vor Opgave *); Betragtningen af det Sidste falder i den næste Afdeling.

Opløsning og Omtydning af den kirkelige Treenighedslære.

Opløsningen af den kirkelige Triniteslære, som for os allerede er indeholdt i Kirkelærernes frugtesløse Bestræbelser for at undgaae de ovenfor udhævede Vanskeligheder i samme, blev allerede tidligt indledet af Kirkefædrene selv, ihvorvel ikke med Bevidsthed, og trostig fortsat ned gjennem alle Kirkens Tidsaldere under den skuffende Skikkelse af analogiske Oplysninger eller Beviser for hiin Lære. Fra de aldeles sandselige Billeder af Kilde, Flod og Bæk, eller Rod, Stamme og Grene; eller Sol, Lys og Varme, af hvilke allerede nogle leilighedvis ere forekomne i det Foregaaende, hævede aandigere Lærere sig til psychologiske Analogier, iblandt hvilke vi igjen kunne skjelne mellem reen-psychologiske og de psychologisk-spekulative. Reen-psychologiske kalder jeg dem, som gaae ud fra Sielen og dens saakaldte Evner; psychologisk-spekulative dem, der lægge Aandens, som Subjekt-Objektets, Væsen til Grund.

Til den første Klasse hører det, naar Augustin sammenligner de tre Personer i den ene Guddom med den menneskelige Aands Hukommelse, Forstand og Villie, ihvorvel han meget skarpsindigt oplyser de tre guddommelige Personers Ihverandreværen (περιχώρησις) og deres indbyrdes Ligheds, saavelsom enhver En-

*) De Wette giver en kort Oversigt over de ældre lutherske Dogmatikeres uddannede Trinitetslære i »kirchliche Dogmatik« § 41 ff., hvormed man kan sammenligne de, desværre ikke reen historisk-kritiske, men apologetiske Oplysninger af Twesten, Dogm. I, II, S. 179 ff.

Digitized by Google

kelts med den hele Guddom derved, at i Menneſket enhver enkelt af hine Virkſomheder ikke blot i ſig indbefatter ſig ſelv eller en anden enkelt, men paa ſamme Maade Alle; idet jeg ikke blot erindrer min Hukommelſe, men ogſaa min Erkjendelſe og Villie, og paa ſamme Maade erkjender, at jeg erindrer og vil, og atter vil, at jeg erkjender og erindrer*). Paa ſamme Grund hvile ogſaa Gregor af Nyssas og Scotus Erigenas Fremſtillinger, naar de henvise til Sjelen, Fornuften og Livskraften eller ogſaa til Tanken, ſom den i Menneſket immanente Trinitet. Den der agter paa disſe, i ham ſelv liggende, Paradigmer og Typer for Treenigheden, han, mener Gregor, vil ikke forfalde til Arius's og Macedonius's Kjetterier; — men deſto visſere, tilføie vi, vil han falde til Sabellius's modſatte Kjetterie, hvis han danner ſig ſin Foreſtilling om den guddommelige Treenighed efter hine Typer. Gregor gjør ſig ſelv denne Indvending; men han hæver den igjen ved at erindre, at den menneſkelige Sjel jo kun er ſkabt til en omtrentlig Lighed, men langt fra ikke til fuldkommen Lighed med den hellige Treenighed; — d. e. at den anvendte Analogie egentlig ikke er nogen Analogie, følgelig det af den uddragne Bevis for Trinitetslæren heller ikke noget Bevis. Staae nu disſe aandige Forhold, pſychologiſk opfattede ſom endelige, for langt borte fra den abſolute Gjenſtand: ſaa har det derimod allerede en ſpekulativ Klang, naar Auguſtin andenſteds ſeer et Gjenbillede af Treenigheden i Aanden, dens, ligeſom ud af den ſelv fødte og den ſelv lige, Foreſtilling om ſig ſelv, og dens, begge lige, Kjærlighed til ſig ſelv. Ligeledes et Forſpil for de nyere ſpekulative Omtydninger af Treenighedslæren, ihvorvel med endnu dunklere Klang, findes

*) *Augustin* de trin. X. 11: „Hæc — tria, memoria, intelligentia, voluntas, quoniam non sunt tres vitæ, sed una vita, nec tres mentes, sed una mens, consequenter nec tres substantiæ sunt, sed una substantia."

Digitized by Google

hos Auguſtin i hans Henviſen til det logiſke Forhold mellem Begreberne: Aarſag, Middel og Maal eller ὑφ' οὗ, δι' οὗ og δι' ὅ.

Igjennem den hele Række af Scholaſtikere, ſaavel ſom af proteſtantiſke Orthodoxe møde vi igjen de ſamme Analogier. Ved Siden af Auguſtins logiſk-metaphyſiſke Trefoldighed ſatte Abaelard de tre grammatiſke Perſoners logiſk-ſproglige Trefoldighed. *) Anſelm og Alexander af Hales fulgte Auguſtins Antydning om Aanden ſom Subjekt-Objekt; **) Richard af St. Victor udførte hans Kjærlighedstriplicitet meget menneſkeligt; men meeſt kjærkommen var dog den ſamme Kirkefaders Sammenligning af de tre Perſoner med Sjelen, dens Erkjendelſe og Villie, eller dens Foreſtilling om ſig ſelv og dens Kjærlighed til ſig ſelv, — en Sammenligning, i hvis Myſtik den Reformator traf ſammen med Scholaſtikernes Fyrſte, ſom af Lede til den ſcholaſtiſke Behandling af Trinitetslæren i Begyndelſen ſlet ikke vilde have optaget denne i Kredſen af ſine dogmatiſke Afhandlinger. ***)

---

*) Det var forſaavidt uretfærdigt, at Abaelard paa Synoden i Soiſſons maatte opbrænde ſin Bog, fordi den indeholdt disſe Analogier, da en Gregors og Auguſtins pſychologiſke Sammenligninger ikke vare mindre farlige for de tre Perſoners Selvſtændighed i det guddommelige Væſen.

**) Anſelm. Monolog. 48. Alex. Hales. Summa, 1, 42, 2: „Deum intelligere se, cum intelligere sit speciem rei intellectæ gignere, non est aliud, quam generare suam imaginem et speciem in se ipso.“

***) Melanchton, ll. theol., de filio (p. 24. ff. i Baſeler Udgaven fra 1561): „Pater æternus sese intuens gignit cogitationem sui, quæ est imago ipsius, non evanescens sed subsistens, communicata ipsi essentia. Hæc igitur imago est secunda persona. — Ut autem filius nascitur cogitatione, ita spiritus s. procedit a voluntate patris et filii. Voluntatis enim est agitare, diligere; sicut et cor humanum non imagines, sed spiritus seu halitus gignit.“

Digitized by Google

Men med alle disse Bestræbelser var endnu Intet udrettet, saalænge man ikke var sig bevidst, at man ved disse beviste eller ogsaa blot oplyste noget ganske Andet, end den kirkelige Treenighedslære. Det negative Moment i Omtydningen af denne Lære maatte træde frem for sig selv som Bestridelse af den. Dette Vendepunkt er her, som ved saa mange andre Dogmer, betegnet ved Socinianerne og Arminianerne, idet de videnskabeligt sammenfattede den isoleret staaende eller forvirrede, for en Deel selv mystiske, Polemik hos de tidligere Unitariere i Reformationens Aarhundrede. Og dette Arbeide deelte de saaledes mellem sig, at Socinianerne overtoge at belyse den ene Hovedsvaghed ved den kirkelige Treenighedslære, Modsigelsen mellem Treheden og Enheden, Arminianerne den anden, Modsigelsen mellem Begrebet om de efterfølgende Personers Fremtræden af de forudgaaende, og Begrebet om den paastaaede indbyrdes Ligheb af dem Alle.

De ældre Confessioners Treenighedslære toge Socinianerne ikke i Betænkning at erklære for en ligesaa skrift- som fornuftstridig Lære. Den Modsigelse, som ligger i den Paastand, at kun Een skal være sand Gud, og dog af tre Personer Enhver af disse ogsaa sand Gud,*) bliver efter Faustus Socinus kun daarligt skjult ved Adskillelsen af Væsen og Person. Thi Person og Væsen kunne kun da adskilles, naar man ved det Sidste for-

*) *F. Socin.* Christianæ relig. breviss. institutio (Bibl. Fr. Pol. 1, p. 652): „Plerique Christiani — credunt, tres esse in Deo personas, quarum quælibet sit ille idem unus Deus; quo nihil vel absurdius, vel impossibilius, vel denique divinis ipsis testimoniis repugnantius ne excogitari quidem potest.“ Tract. de Deo, Christo et Spiritu s. (p 811): „Cæterum vel ex eo solo, quod Deus unus esse aperte traditur, merito concludi potest, eum non esse nec trinum nec binum. Opposita sunt enim inter se unus et trinus, sive unus et binus. Ita ut, si Deus sit aut trinus aut binus, non possit esse unus.“

Digitized by Google

staaer den saakaldte essentia eller substantia secunda d. e. Slægtsbegrebet, under hvis — forøvrigt ikke numeriske — Enhed rigtignok flere Personer eller Individer efter Behag kunne være sammenfattede. Skal der derimod ved et Væsen forstaaes substantia prima, saa er ethvert Individ eller, naar der er Tale om Intelligentser, enhver Person ligeledes et Væsen, følgelig flere Personer ikke blot eet Væsen, men flere. Substantsbegrebet i første Betydning skal, efter de Orthodoxes egen Lære, ikke finde nogen Anvendelse paa Guddommen; bliver altsaa kun den anden Betydning tilbage, saa bliver der følgelig heller ikke andet Valg end at indrømme, at der er tre guddommelige Væsener, hvis der skal være tre guddommelige Personer, eller, om man vil fastholde det guddommelige Væsens Enhed, da ogsaa at lade sig nøie kun med een Person i Guddommen. Skulde det guddommelige Væsen kunne tilkomme flere Personer, saa maatte dette enten skee saaledes, at enhver Person havde en Deel af Væsenet, eller saaledes, at enhver havde det Hele. Det første Tilfælde er udelukket ved det guddommelige Væsens Udelelighed; i det andet Tilfælde vilde den første Person, hvis den anden besad hele det guddommelige Væsen, ikke længere kunne have Noget af dette, med mindre man vilde opfatte det guddommelige Væsen som Slægtsbegreb, hvad efter den orthodoxe Lære ikke tør skee. *) Desuden strider ogsaa Læren om Sønnens Avling af Faderen — selv ved den aandigste Opfattelse af dette Forhold — mod Guds høieste Fuldkommenhed. Thi den Evne, at kunne avle et lige Væsen,

*) *Catech. Racov.* Qu. 58: „Si Christus ex essentia patris genitus fuisset, aut partem essentiæ sumpsisset aut totam Essentiæ partem sumere non potuit, eo quod sit impartibilis essentia divina; neque totam, nam hac ratione pater desiisset esse pater — —, adde, quod, cum essentia divina sit una ac proinde incommunicabilis, fieri istud nullo pacto potuit.„

Digitized by Google

er efter sit Begreb kun en Evne hos endelige og dødelige Væsener, som derved forud erstatte deres Bortgang; ialfald vilde Gud ophøre at være den eneste og uforlignelige, saasnart han havde avlet et Væsen, der var lige med ham.

Ligesom Sønnen var Socinianerne, i Stedet for at være en af Faderen fra Evighed af avlet guddommelig Person, snarere kun et ved Guds altbydende Raadslutning til guddommelig Værdighed ophøiet Menneske, saaledes var den Hellige Aand dem kun Guds helliggjørende Kraft og Virksomhed, og ligesaa lidt som enhver anden guddommelig Egenskab eller Virkning personlig forskjellig fra Gud. Dette Begreb af den Hellige Aand kunde Socinianerne ogsaa retfærdiggjøre exegetisk, uden at behøve at forfalde til saadanne Voldsomheder, lig dem, hvori de gjorde sig skyldige med Hensyn til Sønnens Begreb.

Det var netop hine exegetiske Vanskeligheder, der foranledigede Arminianerne til at afvige fra den socinianske Lære i Punktet om Treenigheden. Socinianernes Fornuftbeviser mod Tænkeligheden af tre lige guddommelige Personer i den ene Guddom havde været overbevisende for dem; men en saadan Fortolkning af de vedkommende Skriftsteder, som Socinianerne brugte, vilde de, da de vare bedre Exegeter end Stifterne af socinianske System, ikke vedkjende sig. De valgte da Middelveien mellem den kirkelige Lære om tre lige Personer i det guddommelige Væsen og dens fuldkomne Ophævelse ved Socinianerne: de underordnede den anden og tredie Person under den første. Men da de ikke fandt den samme philosophiske som exegetiske Tilfredsstillelse i denne Lære, have de ikke sat sig fast i den, men stedse holdt sig beredte til at springe over paa socinianst Jordbund.

Hvad den hellige Skrift angaaer, saa erkjende Arminianerne med Socinianerne, at Udtrykket, Guds Søn, ogsaa har en videre Betydning i Skriften, og derfor ogsaa bliver brugt til Betegnelse af Mennesker, enten forsaavidt som de alle ere Guds Skabninger,

Digitized by Google

eller forsaavidt Enkelte af dem ere blevne udmærkede af Gud ved Værdighed, Velgjerninger og i Særdeleshed ved Deelagtiggjørelse i Sønlighedsforholdet. *) I denne videre Betydning bliver nu ogsaa Jesus undertiden kaldt Guds Søn efter sin menneskelige Natur: 1) formedelst Avlingen ved den Hellige Aand (Luc. 1, 35); 2) formedelst sit messianske Embede, med det Gamle Testamentes Sprogbrug for Øie (Luc. 22, 66. 70. Joh. 10, 35 f. smlgn. Ps. 2, 7); 3) formedelst Opvækkelsen fra de Døde, i hvilken han ligesom paany blev avlet af Gud af Jordens Skjød (Ap. Gj. 13, 32 f. Rom. 1, 4); endelig 4) formedelst hans Himmelfart og Sæde ved Faderens Høire (Hebr. 1, 4). I og for sig alene er dernæst den bibelske Betegnelse af Jesus som Guds Søn ikke noget sikkert og uomstødeligt Bevis for hans guddommelige Natur; men paa andre Steder tillægges ham Attributer, af hvilke det er klart, at han har existeret ved en sand, om end hemmelighedsfuld og uudsigelig Avling ikke blot før sin Fødsel af Maria, men før al Tid, som sand Guds Søn og Deeltager i den guddommelige Natur. Her komme iblandt Andet Arminianerne ogsaa til at tale om de anførte Bevissteder for Sønnens Guddom, hvis socinianske Fortolkning de finde — om end ikke ligefrem umulig, saa dog høist tvungen og fuldkommen bygget paa den Forudsætning, at Sønnens evige Fremgang af Faderens Væsen var noget reent Utænkeligt. Uden nu at ville afgjøre Noget om Tænkeligheden af et saadant Væsen og Forhold, blive Arminianerne blot staaende derved, at hine johanneiske og flere lignende Steder hos Paulus og i Hebræerbrevet indeholde for et upartist Blik Læren om en evig Guds-Søn. Arminianeren har exegetist Vished for, at der i Skriften overhovedet ikke blot er Tale om tre guddommelige Subjekter, Faderen, Sønnen og den Hellige Aand; men at disse først og fremmest opfattes som for sig be-

*) Limborch, Theol. christ. II. 17, 8.

staaende Personer, og at der for det Andet tilskrives dem virkelig Guddommelighed. Men med Hensyn paa Guddommeligheden og dens Attributer blive de ikke hinanden sideordnede, men underordnede, saaledes at Faderen har Guddommen med dens Fuldkommenheder af sig selv, Sønnen derimod af Faderen, og den Hellige Aand af Sønnen og Faderen; hvilken sidste følgelig er Kilden og Princippet for al Guddommelighed i begge hine. Fremdeles eftervises det, hvorledes denne Underordnelse i Virkeligheden ligger i den kirkelige Treenighedslæres egne Formler. Hvis det, at have sin Tilværelses Grund i sig selv, hører til Guddommen i dette Ords fulde Betydning, saa kan denne kun tilkomme Faderen, ikke Sønnen og Aanden, som, ifølge Kirkelæren, have deres Tilværelses Grund i Faderen. Men saa staae jo begge hine tilbage for Faderen i Rang, Værdighed og Magt, og Aanden igjen for Sønnen. Faderens Forrang for Sønnen og Sønnens for Aanden har Kirken til enhver Tid i Gjerningen anerkjendt ved den faste Stilling, de tre Personer indtage hver for sig. Hvad Værdigheden angaaer, da er det jo mere værdigt at avle, end at blive avlet, at aande end at blive aandet; og mere Magt maa den Sendende have end den Udsendte, den Befalende, end Den, der udretter Befalingen. — Altsaa var det et tredobbelt trinviist Subordinationssystem, som kun adskilte sig fra det arianske derved, at det ikke urgerede Sønnens timelige Skabelse men evige Avling af Faderen og Aandens Udgang af begge tilsammen, og at det som Følge heraf bestemmer Underordnelsen som en saadan, der ikke ophæver Væsensligheden.

Hvor lidet imidlertid Arminianerne have fyldestgjort sig selv med denne udsonende Theorie, ja at de altid paa ny føle sig dogmatisk hendragne til den socinianske Lære, fra hvilken de følte sig exegetisk frastødte, det viser sig klart i deres hele Behandling af denne Lære. Hvor ængsteligt trække de sig ikke tilbage fra de kirkelige Formler, afvisende dem som inadæquate og som Foran-

Digitized by Google

ledning til beklagelige Stridigheder, til den hellige Skrifts eenfolde Ord, og søge Tilflugt i det forborgne Ly af en Ikke-Viden! Og hvor mistænkeligt er det ikke, naar Episcopius efter Afhandlingen om Trinitetslæren lader følge en gjennem to Kapitler fortsat Bevisførelse for, at Troen paa Christi Gudssønlighed før Verdens Skabelse ikke just er nødvendig til Salighed, forsaavidt Skriften for det Første kun ubestemt forlanger Troen paa ham som guddommelig Sendt og Guds Søn, hvilket han jo ogsaa kunde være som Menneske i den nylig udviklede Betydning, men for det Andet og fornemmelig fordi det er tilstrækkeligt, for at bevæges til Lydighed mod Christus, hvoraf al vor Salighed afhænger, at kjende ham som en af Gud befuldmægtiget menneskelig Lærer.

Herfra gik nu Dogmets fuldkomne Opløsning raskt fra Haanden. Hvo som var i Stand til at læse Bibelen uden den konfessionelle Dogmatiks Brille, men som dog endnu holdt fast ved dens Ords Autoritet, kom snart til et mere arianſk snart til et mere arminianſk Subordinationssystem, af hvilke flere kom for Dagens Lys i Løbet af det 17de og 18de Aarhundrede, navnlig i England, men ogsaa i Tydskland. *) Men Intet stod i mere aabenbar Strid med det Absolutes Begreb, end en under en Anden underordnet Gud; og saaledes foretrak Andre, mere sabellianſk, at omtyde tre Personer til tre Kræfter og Virksomheder i det guddommelige Væsen. **) Men paa denne Side kom man i Strid med Skriften, som man paa den første var kommen i Strid med Fornuften, medens Modsigelsen mod Kirkelæren var lige stor paa begge Sider. Da der bestandig blev Mindre at frygte af Kirkens ydre Magt, saa søgte man at bryde det aande-

*) I England f. E. af W. Whiston, S. Clarke; i Tydskland af Dippel, Purgold o. A. S. Wegscheider; instit. § 90. not. f og g; Bretschneider, Dogmatik 1, § 82, S. 649.

**) Saaledes Meier, Seiler o. A. hos Bretschneider, S. 618 paa anførte Sted.

Digitized by Google

lige Bolværk, som Aabenbaringens Autoritet slog om den kirkelige Treenighed, ved at eftervise dens Udspring udenfor Aabenbaringsgebetet, *) og den menneskelige Fremgangsmaade ved dens kirkelige Uddannelse og Forsvar, **) og saaledes at føre den til et Punkt, hvor den var tilgjængelig for Fornuftens Angreb. Ogsaa den Støtte, som Treenighedslæren fandt i Bibelen, idetmindste som Subordinatianisme, blev snart frataget den ved Antagelsen af Akkommodationer og digteriske Personifikationer, og endelig ved den Tilstaaelse, at denne Lære, forsaavidt den indeholdtes i Bibelen, maatte udledes af jødiske Theosophemer i Samvirken med de første Christnes Begeistring for deres Messias; ***) hvorved den egne Tænkning fuldkommen var emanciperet i dette Punkt.

Ved Siden af denne negative Anstrengelse for at opløse det kirkelige Dogme gik nu den positive Bestræbelse, for spekulativt at omdanne det, — forskjellig fra lignende Forsøg i den ældre Tid derved, at det havde hiin negative Side til sin Forudsætning, d. v. s. at man var sig meer eller mindre klart bevidst, at noget

---

*) (*Souverain*) le Platonisme devoilé. 1700. Prøvelse af Kirkefædrenes Platonisme, eller Undersøgelse af den platoniske Philosophies Indflydelse paa Treenighedslæren i de første Aarhundreder; oversat paa Tydsk af Löffler 1782. 92.

**) Allerede Epiſcopius henter herfra et Argument mod den kirkelige Trinitetslære. P. a. St. c. 34, p. 340. De af Dobeformelen fremgaaede ældste Troesregler, som ogsaa det saakaldte Symb. apost., indeholde endnu ikke disse i deres senere Bestemthed: „quod ad cetera post consecuta symbola, quæ in conciliis oecumenicis, ut vocantur, cusa fuerunt, ea — si, quod res est, dicendum est — ab episcopis inter se magna cum æmulatione jurgantibus et contendentibus ex fervore si non furore partiumque studio insano ac maleferiato præcipitata potius videri debent, quam a compositis animis profecta. — Unde et eadem velut poma Eridos fuerunt in ecclesia, et non litium tantum et rixarum, sed tristissimarum seditionum, factionum et persecutionum seminaria fuerunt."

***) *Wegscheider*, instit. § 92. P. 335."

Digitized by Google

Andet blev sat i Stedet for det kirkelige Dogme. Ligesom vi inddeelte de ældre Forsøg i reen psychologiske og psychologisk-spekulative, saaledes kunne vi iblandt de nyere for det Første skjelne saadanne, som, udgaaede fra den kritiske Philosophie, erklære, ikke at ville udsige Noget om en Bestemthed i det guddommelige Væsen i og for sig, men kun om den Maade, paa hvilken det viser sig for os; for det Andet saadanne, som, fremgaaede af Idealismen, udvide Jegets Forhold til det Absolutes Forhold; endelig saadanne, som søge at hæve sig over den subjektive Aands Standpunkt op til Universet.

Ifølge den praktiske Fornufts Fordring er, efter Kant, den almindelige sande Religionstro en Tro paa Gud 1) som den almægtige Himmelens og Jordens Skaber, moralsk som hellig Lovgiver; 2) paa ham som den menneskelige Slægts Opholder, som dennes kjærlige Bestyrer og moralske Forsørger; 3) paa ham som sine egne hellige Loves Haandhæver d. e. som retfærdig Dommer. *) Hermed er dog ingenlunde sat nogen objektiv Adskillelse i det guddommelige Væsen; den hele Adskillelse bliver staaende indenfor vor Erkjendelsesevnes subjektive Virksomhed. — Efter de Wette er al Menneskets Erkjendelse bunden til Forhold mellem det Hele, Formen og Delene, eller den transcendentale, formale og materiale Apperception, og herefter opfatte vi ogsaa Guds Idee. Vi tænke os enten Gud i sin Selvstændighed som Fornuftens høieste Gjenstand, som Fader; eller som Verdens Form, som Den, ved hvem Verden er og bestaaer, som Søn; eller som gjennemtrængende og opfyldende Naturen, som det Princip, af hvilket der udgaaer Liv og Lys, som Aand. Vil man bruge Personens Billede om Gud, saa kan man kun anvende det paa den første Anskuelse af Gud (som Fader); i Anvendelsen paa begge de andre er det uden Betydning. **)

*) Religion innerhalb der Gränzen der bloßen Vernunft, S. 165.
**) Religion und Theologie, S. 210.

Digitized by Google

Medens der her med Bevidsthed og Uforbeholdenhed blives, i Stedet for den kirkelige Treenighedslære, sat noget Andet, om end kun Subjektivt, saa lade desværre de idealistiske og pantheistiske Constructioner det ikke sjeldent mangle enten paa tydelig Bevidsthed eller dog paa aaben Tilstaaelse og Bekjendelse heraf. De idealistiske gaae, som allerede Augustin og Melanchthon o. A. gjorde, ud fra Aandens Natur som Subjekt-Objekt, men ere renere end de ældre Forsog derved, at de ikke stille det tredie Moment ved Siden af det andet, men bestemt opfatte det som begge de andres høiere Enhed. Leibnitz, som imidlertid endnu holder sig paa det ældre Standpunkt af de blot psychologisk-spekulative Analogier, oplyser saaledes Treenighedslæren ved at sammenligne den med Aandens Reflexion, som er sit eget Objekt, en Anden end den forestillende, en Anden end den forestilte, og dog i begge kun den ene og samme Aand. Men foruden at der i denne Sammenligning ikke er givet nogen personlig Selvstændighed i de enkelte Momenter, saa er ogsaa Momenternes Antal i dette, som i alle andre Forsog af denne Klasse, et andet end i Kirkelæren. Denne indeholder, rigtigt uddannet, tre Momenter, som forene sig i et fjerde, det guddommelige Væsen; i den philosophiske Construktion derimod ere ikke Tre bragte til Enhed i en Fjerde, men To i en høiere Tredie; vil man kalde det Treenighed, saa maatte man betegne det kirkelige Dogme som Firenighed, eller hvis dette skal hedde Treenighed, saa havde Philosophien kun en Toenighed. *)

Den samme Construktion, kun med langt fjækkere Fordring paa Objektivitet, ligger ogsaa til Grund for nogle mystiske Oplysninger om Treenighedslæren. Naar Poiret bestemmer Faderen som **Deus** ut se, den Hellige Aand som **Deus** ad se refluens, eller den første som **cogitatio directa**, se quærens, den anden

*) Smign. Frauenstädt, die Menschwerdung Gottes, S. 86.

Digitized by Google

som cogitatio sui reflexa, se ipsam adepta, den tredie som cogitatio se inventam sibi exponens et patefaciens, *) eller naar Angelus Silesius i sin cherubinske Vandringsmand synger:

„Gott küßt sich in sich selbst: sein Kuß der ist sein Geist;
Der Sohn ist's, den er küßt; der Vater, der es leist't:"

saa giver Daumer en rigtig Forklaring over det Sidste og med det Samme over det Første, naar han siger: Gud er Fader som Subjekt, Søn som Objekt for sin absolute Selvbevidsthed, Aand som denne rene Akt af sin Adskillelse fra sig selv og Sondringen i Subjekt og Objekt og begges Sammenfattelse i Eet. **) Til denne Række hører ogsaa Lessings Deduktion af Trinitetslæren, som Schelling (i Vorlesungen über die Methode des academischen Studium, S. 184) har kaldet det Spekulativeste, Lessing overhovedet har skrevet. Det eneste, fuldkomneste Væsen — siger Lessing — har fra Evighed af ikke kunnet beskjeftige sig med Andet end med Betragtningen af det Fuldkomneste. Det Fuldkomneste er dette Væsen selv; altsaa har Gud fra Evighed af kun kunnet tænke sig selv. Forestillen, Villen og Skaben ere Eet hos Gud. Man kan altsaa sige: Alt, hvad Gud forestiller sig, det skaber han ogsaa. Gud tænkte sig fra Evighed af i al sin Fuldkommenhed; d. e. Gud skabte sig fra Evighed af et Væsen, som ikke manglede nogen af de Fuldkommenheder, som han selv besad. Dette Væsen kalder Skriften Guds Søn, eller, hvad der vilde være endnu bedre, Sønnen Gud: en Gud, fordi der ikke manglede ham nogen af de Egenskaber, som tilkom Gud; en Søn, fordi, efter vore Begreber, Den, som forestiller sig Noget, synes at have en vis Prioritet for Forestillingen. Dette Væsen er Gud selv, og kan ikke adskilles fra Gud, fordi man tænker det, saasnart man tænker Gud, og fordi man ikke kan tænke det uden

*) Cogitationes rationales de Deo, animo et malo, s. Tweften S. 211. f.

**) Andeutung eines Systems spekulativer Philosophie, S. 3.

Digitized by Google

Gud; d. e. fordi man ikke kan tænke Gud uden Gud, eller fordi det ikke længere vilde være nogen Gud, naar man vilde berøve det Foreſtillingen om ſig ſelv. Man kan kalde dette Væſen et Guds Billede, men et identiſk Billede. Jo mere to Ting have tilfælleds med hinanden, deſto ſtørre er Harmonien mellem dem. Den ſtørſte Harmonie maa altſaa være mellem to Ting, ſom have Alt tilfælleds med hinanden, d. e. mellem to Ting, ſom tilſammen kun ere Eet. To ſaadanne Ting ere Gud og Sønnen Gud eller det identiſke Billede af Gud; og den Harmonie, ſom er mellem dem, kalder Skriften Aanden, ſom udgaaer fra Faderen og Sønnen. I denne Harmonie er Alt, hvad der er i Faderen, og altſaa ogſaa Alt, hvad der er i Sønnen; denne Harmonie er altſaa Gud. Men den er Gud ſaaledes, at den ikke vilde være Gud, naar Faderen ikke var Gud, og Sønnen ikke var Gud, og at begge ikke kunde være Gud, hvis denne Harmonie ikke var; d. e. Alle Tre ere Eet. *)

Ogſaa hos Schelling og Hegel findes Conſtruktioner, ſom ganſke tilhøre denne Klaſſe. Det reent Idealets ſelvſtændige Selverkjendelſe — ſiger den Førſte — er den rene Idealitets evige Forvandling til Realitet. Al blot endelig Foreſtillen er efter ſin Natur kun ideal; Abſoluthedens Repræſentationer derimod ere efter deres Natur ideale, fordi de ere det, formedelſt hvilket det Ideale kan blive reent realt. Det Abſolute bliver derfor ikke objektivt for ſig ſelv ved et blot idealt Billede af ſig ſelv, men i et Gjenbillede, ſom tillige er det ſelv, er i Sandhed andet Abſolut. Det fører hele ſin Væſenhed over paa Det, i hvilket det bliver objektivt. Dets ſelvſtændige Produceren er en Dannen og Skuen af ſig ſelv ind i det Reale, hvorved dette er ſelvſtændigt og ligt

*) Leſſing, das Chriſtenthum der Vernunft, Werke, VII, S. 142 ff. Smlgn. die Erziehung des Menſchengeſchlechts, § 73, Werke, VI, S. 322. f.

Digitized by Google

med det første Absolute i sig selv. Dette er dets ene Side. Men det er dog kun absolut og selvstændigt i det Absolutes Selvobjektivering, og følgelig kun virkelig i sig selv, forsaavidt det tillige er i det Absolute; og dette er dets anden, ideale eller subjektive Side. Det er derfor kun fuldkomment realt, forsaavidt det er fuldkomment idealt og omvendt. *) Paa lignende Maade siger Hegel: Gud er Aanden, den rene Videns Virksomhed, den ved sig selv værende Virksomhed. Den rene Virksomhed er Viden; den maa være sat i sine Momenter: Til Viden hører et Andet, som vides, og idet denne Viden veed det, har den tilegnet sig det. Heri ligger, at Gud, det evigt i og for sig Værende, evig avler sig selv som sin Søn, adskiller sig fra sig selv: den absolute Dom. Men hvad der saaledes adskiller sig fra sig selv, faaer ikke derfor Form af et Andet; det Fraskilte er umiddelbart kun Det, hvorfra det er bleven skilt. Gud er Aand, ingen Dunkelhed, ingen Schattering eller Blanding træder ind i dette rene Lys. **)

Disse Constructioner af Treenigheden udaf den menneskelige Bevidsthed have alle den Feil, at de forudsætte Gud som forestillende Aand, hvilken Tilværelsesform dog først kan indtræde for Aanden som Følge af det Absolutes Udtræden af sig selv i Verden. Dette har Hegel vel erkjendt, naar han til det nylig anførte Sted tilføier denne Bemærkning: Vi sige: Gud avler evigt sin Søn; derefter begynde vi at tale om Gud: han gjør dette o. s. fr.; men vi maae vide, at Gud er hele denne Gjøren selv. Gud er Begyndelsen, han gjør dette; men han er ligesaameget Enden, Totaliteten: først saaledes, som Totalitet, er Gud Aanden. Gud som blot Faderen er endnu ikke det Sande; han er meget mere Begyndelse og Ende, han er sin egen Forudsætning, gjør

*) Schelling, Philosophie und Religion, S. 28.

**) Hegel, Religionsphilosophie, II. S. 185. Emlgn. Geschichte der Philos. III. S. 13.

Digitized by Google

sig selv til Forudsætning, han er den evige Proces. *) Gud gjør sig selv til Forudsætning, og denne Forudsætning er endnu ikke den sande Gud — det er det Samme, som Schelling udtrykte saaledes, at Gud først fremgaaer som existerende Gud af en fra hans Existents forskjellig og dog med den identiske Grund, **) eller, som Jakob Böhme opfatter Faderen, ikke som allerede selv Noget, men først som Villien til Noget, som den dunkle Trang til Selvaabenbarelse. ***) Vistnok er det den sig til Fødselen fremtrængende Aand, der bestemmer det absolute Livs Form og Bevægelse; men den første Existents, som den giver sig, er endnu ikke dens Existents som forestillende Bevidsthed, fra hvilken hine Constructioner gaae ud.

Hermed hænger endnu en anden Mangel sammen, som er antydet i den Schellingske Daddel af Lessings Construktion af Trinitetslæren. Den skal nemlig mangle en Overforelse af denne Idee paa Verdenshistorien, eller dens Feil skal bestaae deri, at det ikke er det Endelige selv, saaledes som dette er i Guds evige Anskuelse, og som det aabenbarer sig som en lidende Gud, underkastet de Tilskikkelser, Tiden bærer i sit Skjød, der opfattes som den evige Guds Søn, født af Alfaders Væsen. †) Denne Daddel træffer nu vel ikke Lessing, forsaavidt som han kun adskiller Sønnen og Verden som Guds i Et sammenfattede og atter udstykkede Forestilling om sine Fuldkommenheder; men væsentligt er Dette, at blive sig bevidst, at Sønnen i den spekulative Treenighedslære ikke kan være et ud over Verden existerende, hinsidigt Væsen, men netop Verden eller den endelige Bevidsthed selv. Saa-

*) Religionsphilosophie, II. S. 199.

**) Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit. Philos. Schriften, 1 S. 429. ff.

***) Mysterium magnum, 7, b. ff.

†) Schelling, Vorles. über die Methode des academischen Studiums, S. 181.

Digitized by Google

ledes opfatter Schelling paa et andet Sted Treenigheden som Symbol paa Eenheden af det Endelige og det Uendelige i det Evige; thi det Endelige er, forsaavidt det er i det Absolute, ligesaavel absolut som det Uendelige og Evige, der er det Absolute selv. *) I Overeensstemmelse hermed er, efter Hegel, den absolute Aand det evige sig selv lige Væsen, som bliver et Andet for sig selv, og erkjender dette Andet som sig selv: det Uforanderlige, som er dette saaledes, at det fra at være et Andet end sig selv bestandig vender tilbage til sig selv, — Bevidsthedens skeptiske Bevægelse, men saaledes, at det forsvindende Gjenstændige tillige bliver, eller i sin Bliven har Selvbevidsthedens Betydning. Dette har den christlige Religion forestillet sig saaledes, at det evige Væsen bliver sig et Andet, skaber Verden; denne er sat som et Andet. Hertil kommer da fremdeles det Moment, at dette Andet hos det selv ikke er et Andet, fra det evige Væsen forskjelligt, men det evige Væsen viser sig i dette selv. Deri ligger da for det Tredie Ligheden mellem det Andet og det evige Væsen —

*) Neue Zeitschrift für spekulative Physik, 1, 1, S. 77. Til dette Standpunkt har ogsaa den ældre Fichte hævet sig i de senere Aar, og fra dette leveret en Paraphrase af de første Vers i den johanneiske Prolog, som er paa sin Plads her som Sidestykke til den socinianske. Anweisung zum seeligen Leben, S. 165: „in Summa: Jeg vil udtrykke disse tre Vers (Joh. 1, 1—3) saaledes i mit Sprog. Ligesaa oprindelig som Guds indre Væren, er hans Tilværelse, og den sidste er uadskillelig fra den første, og er selv fuldkommen lig med den første; og denne guddommelige Tilværelse er i sin egen Materie nødvendig Viden, og i denne Viden alene er der virkelig blevet en Verden og alle Ting, som forefindes i Verden. I ham, d. e. i denne ymiddelbare guddommelige Tilværelse, var Livet, den dybeste Grund til al levende . . Tilværelse, og dette Liv blev i det virkelige Menneske Lys, bevidst Refleksion; og dette ene, evig Urlys skinnede evigt fort i Mørket, som herskede i det aandige Livs lavere og uklare Grad, bar denne, uden at skues, og holdt den oppe i Tilværelsen, uden at Mørket begreb det."

Digitized by Google

Aanden, eller: det Andet har atter trukket sig tilbage i det Første. *)

Om Augustins Construktion af Treenighedslæren og om det, vi have fundet hos Poiret, mindes vi atter ved Daubs Adskillelse mellem Deus a quo, in quo, et cui satis est Deus, — eller Faderen, og Deus, qui est a Deo, in Deo, Deoque satis, eller Sønnen; det tredie Moment, eller Aanden maatte være Enheden af begge, men dette Moment faaer Daub kun ufuldkomment ud i sin Fremstilling. **) Bedre er dette lykkedes hos Marheinecke. Umiddelbart og abstrakt — siger han — er Gud kun Identiteten, Væren, som ikke er Tænken, eller kun Aand an sich. For at være dette virkelig, adskiller han sig fra sig selv, stiller sig som et Andet ligeoverfor sig selv, og idet han i denne Andetværen er for sig selv, refererer sig til sig selv, igjen ophæver den Adskillelse, han har sat i sig, er han i og for sig værende, eller Aand. ***)

Kaste vi fra dette Standpunkt et Blik tilbage paa den kirkelige Treenighedslære, ville vi vistnok neppe gjenkjende den i den spekulative, som er traadt i dens Sted. Denne Differents ere Forfatterne til den spekulative Trinitetslære tildeels sig selv bevidste, og de udlede den af Modsætningen imellem Menighedens blot forestillende Bevidsthed, der laae til Grund for det kirkelige Dogmes Uddannelse, og den begribende Tænkning. For den sidste ere, efter Hegel, hine det absolute Livs Momenter Modsætninger, der ere ligesaa umiddelbart opløste som satte, og ligesaa umiddelbart satte som opløste, — hvileløse Begreber, hvis Væren kun er at være sit

*) Hegel, Geschichte der Philosophie, III. S. 8. Smlgn. Encyclop. § 567; vermischte Schriften (Werke, XVII.) S. 523.

**) Theologumena, især p. 110. Smlgn. neue Charakteristiken u. Kritiken, S. 86. f.

***) Grundlehren der christl. Dogmatik, S. 260. o. f.

Digitized by Google

Modsatte i sig selv, og at have Hvile kun i det Hele, saa at det Sande og Virkelige netop kun er denne i sig kredsende Bevægelse. Men Menighedens Foreſtilling har Indholdet uden dets Nødvendighed, og fører i Stedet for Begrebets Form de naturlige Forhold af Fader og Søn ind i den rene Bevidſtheds Rige. Benævnelsen Aand for det tredie Moment, omendſkjøndt i og for sig mere svarende til Begrebet end de tvende første, passer dog ikke til disse, hvis høiere Enhed mere passende vilde lade sig betegne ved en Kategorie som Kjærlighed. Dog, ogsaa afseet fra Betegnelserne, træde for Foreſtillingen deels Momenterne af Væsenets Bevægelse ud fra hinanden som isolerte, ubevægelige Substantser eller vel endog som Subjekter; deels træder Væsenet tilbage fra denne sin rene Gjenstand; denne er et Andet for det, hvori det ikke erkjender Aandens Natur og sig selv som Moment *).

Denne uforbeholdne Adskillelse af sin Trinitet fra den kirkelige er imidlertid Hegel ikke altid bleven tro. I Forelæsningerne over Religionsphiloſophien, som ved deres overvættes Eftergivenhed mod den religiøse Foreſtilling have foranlediget mange Misforſtaaelser og Forvirringer, hvilke først nu løses lidt efter lidt, taler han navnlig ikke sjeldent saaledes, at man skulde mene, han havde i Sinde at forsvare det kirkelige Dogme som saadant. Mod denne Sandhed, — bemærker han her —, at Gud er den Treenige, kommer Forſtanden frem med sine Endelighedes-Kategorier: Tre kunne ikke være Eet o. s. v. Men da her jo slet ikke er Tale om Tre som Tal skal det være den meeſt tankeløse og begrebløse Maade, man kan bære sig ad paa, at gjøre denne Form gjældende her, (ligesom ogsaa Kirkefaderen Baſilius havde betegnet denne Tællen som Mangel paa Dannelse, ἀπαίδευτον)**). — Men hvorimod er det, man ikke skal have Lov

*) Hegel, Phänomenol. S. 577 f. Religionsphiloſ. I, S. 122. II, S. 197.

**) Hegel, Religionsphiloſophie, II, S. 199.

Digitized by Google

til at gjøre Tallenes Kategorie gjældende? Er det den Hegelske eller den kirkelige Trinitet? Imod den første er dette endnu aldrig faldet Nogen ind, eftersom her de dialektisk i hinanden overgaaende Momenter ikke tilstede nogen Tælning; men i Kirkelæren staae disse Momenter, efter Hegels egen Forklaring, fast som for sig værende Subjekter, der følgelig ikke blot kunne, men endogsaa nødvendigen maae tælles. Imod Kirkelæren altsaa har hiin Henvisning til Endelighedens Kategorier sin fulde Berettigelse, hvad han selv paa andre Steder har anerkjendt*); hvorfor da dadle det Samme her, og derved forvolde de Orthodoxe en skuffende Glæde, Rationalisterne en ufortjent Fortrædigelse? Endogsaa Forestillingen om Personer til Betegnelse af det absolute Livs Momenter tilegner Hegel sig i sin Religionsphilosophie. 'At tænke tre Personer som Eet, skal vel synes at være umuligt, da Personen jo er en i sig afsluttet Forsigværen; men nøiere betragtet skal det meget mere være Personlighedens Charakteer, at ophæve denne Isolering; i Kjærligheden, Familien, Venskabet opgiver jo Personen sin Særskilthed, og sætter sig i Identitet med Andre**). Men er da denne Dialektik i den endelige Personlighed paa nogen Maade tilstrækkelig til at gjøre denne Kategorie brugbar til at udtrykke det, som den her skal betegne? og om Nogen, paa Hegels Ord, vil bibeholde den, maa han da ikke nødvendig blive staaende ved den meest inadæquate Forestilling? Selv Jakob Bøhme har visst sig mere behjertet imod Kirkelæren, idet han udtrykkeligt forforkastede Betegnelsen af de tre Momenter i det guddommelige Væsen som tre Personer***). Et lignende Indtryk, gjør det, naar

*) F. E. paa det nylig anførte Sted i Phænomenologien.

**) Religionsphilosophie, II, S. 196. f.

***) **Mysterium magnum**, 7, 5: »Vi Christne sige, Gud er trefoldig, men i Væsenet; hvad der derimod i Almindelighed bliver sagt, at Gud er trefoldig i Personer, det bliver kun daarligt forstaaet af de

Digitized by Google

man seer Marheinecke paa præstelig Viis haandtere de orthodoxe Formler om Homousie og Agenneſie som gyldne Skaaler for evige Sandheder, og, medens han forkaſter Sabellianismen som Tilbagefald til Jødedommen, Arianismen paa den anden Side som Tilbagefald til Hedenſkabet, hører ham priſe Athanaſius's Lære som den første ſpekulative, ſiger og ſkriver ſpekulative, Udvikling af de i Chriſtendommen indeholdte Sandheder *).

Dog — her have vi endnu ikke de rigtig orthodoxe Philoſopher; Diſſe lære vi først at kjende i de efter- og overhegelſke Spekulanter. Stille — lader os høre deres Ordfører tale! „Vi bekjende os i den allerfuldkomneſte Ordbetydning og uden nogensomhelſt enten aabenbar eller ſkjult Omtydning til den gamle chriſtelige Lære om Fader, Søn og Aand, som tredobbelt Perſonlighed eller Selvhed eller Jeghed i Gud. Vi anſee det eenfolde, ophøiede Udtryk, ſom ikke er opfundet af en enkelt Tænker, men af de første chriſtelige Aarhundreder, at nemlig Faderen fra Evighed af avler den guddommelige Søn, og at ligeledes Aanden, ſom den Tredie og begge Lige, fra Evighed af udgaaer fra Faderen og Sønnen (uden at ſee hen til den billedlige Form i diſſe Ord, for hvilke der imidlertid neppe vil kunne findes noget mere betydende), for det reneſte og fuldkomneſte, der overhovedet kan findes, naar man har ſat ſig det ſom Opgave, paa den eenfoldeſte og ſimpleſte Maade at udtale Begrebet ſaavel af Eenheden ſom Flerheden i Gud, og Forholdet af denne Flerhed **).

Uforſtandige, og tildeels vel ogſaa af de Lærde" —. — 11: „Her kan man ikke ſige med Grund, at Gud er tre Perſoner, nei, han er trefoldig i ſin evige Tilblivelſe; han føder ſig ſelv i Trefoldighed, og er dog kun at forſtaae ſom et eneſte Væſen og en eneſte Fødſel i ſin evige Tilblivelſe, hverken Fader, Søn eller Aand, men det ene, evige Liv."

*) Grundlehren der chriſtlichen Dogmatik, S. 127 ff. 133 ff.

**) Weiſſes Ord, die Idee der Gottheit, S. 273.

Digitized by Google

Theismen i de philosophiske Systemer var i den nyeste Spekulation gaaet over til en mere eller mindre bestemt Pantheisme. Publikum saavel som de Philosopher, om hvilke her er Talen *), gyste tilbage for denne Lære, og vilde gjerne tilbage til Theismen, til Ægyptens gemytlige Kjødgryder; men da de dog ogsaa vare Philosopher og ikke blot Publikum, kunde de ikke bringe det over deres Hjerte; — opvoxede i pantheistiske Skoler, kunde de ikke ganske rive sig løs fra denne Retning; desuden vilde det jo have været et Tilbageskridt, at vende sig igjen til den gamle Theisme, og de unge opadstræbende Mænd var det i sig selv imod at blive staaende, de vilde fremad. Hvorledes skulde nu Sagen gribes an? De maatte være betænkte paa, i Stedet for Theismen og Pantheismen at bringe noget Nyt, et Tredie paa Bane? De toge altsaa begge de gamle Systemer for sig, og lavede dem sammen til Eet. Saaledes havde de opstillet et tredie, og tilliget et nyt, forsaavidt som Ingen tidligere let var faldet paa en saadan Sammenblanden. Theisme og Pantheisme vare hidtil blevne præsenterede som ueensartede Retter; vore unge Philosopher lode sig give begge Dele, og Bordselskabet beundrede deres Appetit. Weisse fortæller selv med stor Aabenhjertighed, at den theistiske Physikotheologie har sluttet fra den teleologiske Verdenssammenhæng til dennes personlige Ophav udenfor Verden, Pantheismen derimod har hævet Verdens immanente Hensigtsmæssighed til den i Verden værende upersonlige Gud. Skal nu hans (Weisses) egen Theorie haandhæve sit Standpunkt over begge de gamle (og det maa den for enhver Pris), saa har den intet Andet at vælge, end at antage begge Dele, en Gud udenfor Verden og en i Verden,

*) Til hvilke i dette Punkt iblandt Andre ogsaa Daumer hører, der i sin „Andeutung eines Systems spekulativer Philosophie" kommer frem med de selvsamme Forestillinger, som Weisse videre har udført.

Digitized by Google

en personlig og tillige en i visse Relationer upersonlig Gud *). Ligefrem upersonlig maa nemlig dette andet Absolute heller ikke være; thi Gud, siger Weisse, kan kun være Person, naar han ikke blot er een Person: Personen er kun derved Person, at den har andre Personer af lige Væsen ligeoverfor sig **). En farlig Sætning for Theismen! Thi en Anden kunde sige: Godt, en Person er dette kun derved, at den har andre af sine Lige ligeoverfor sig; men hvad der har Andre af sine Lige ligeoverfor sig, er endeligt; følgelig er Personligheden kun en Endelighedens Kategorie, uanvendelig paa det absolute Væsen. Weisse udleder trostig af et Argument, som endogsaa kunde synes at ophæve den ene Guds Personlighed, en pluralisk guddommelig Personlighed. Hidtil har han rigtignok kun to saadanne, men nu rinder det ham heldigviis i Hu fra den spekulative Logik, at Sondringen af to Momenter uden Mellemled bliver til Modsigelse; følgelig sættes et tredie Moment i Gud, og det ligeledes i Form og Betydning af Personlighed, i hvilken Eenheden af begge hine, som ellers kun blev en indre, udtrykkeligt godtgjør sig i Virkeligheden***). Men hvorledes kan da den logiske Sætning om to Momenters Eenhed i et høiere Tredie anvendes paa tre Personligheder? Kunne da to Personer, naar det skal være Alvor med dette Udtryk, være i en tredie? De maatte være i den enten som to Embryoner i een Moder eller som to Mennesker under een Kaabe; i første Tilfælde ere de to ikke virkelige Personer, men kun den Tredie; i andet Fald det Tredie ikke, men kun de to. Men uanfægtet heraf udtaler Weisse de guddommelige Personers direkte Trehed kun med endnu større Eftertryk og Skarphed, idet han bestemmer dem som et tredobbelt Middelpunkt for Jeget i Gud, som en tredobbelt Jeghed. Et

*) Weisse: die Idee der Gottheit, S. 257.
**) Sm. Sted, S. 255.
***) Sm. St. S. 271.

Digitized by Google

eneste Absolut vilde ikke kunne være noget Jeg; de uendelig mange Jeger ere ikke absolute; men tre saadanne maatte dog vel, mener Weisse, kunne holde sig som absolute under Beskyttelse af en høiere Enhed, som man ikke behøver at bestemme nærmere; og disse tre havde da ved deres Fleerhed den Fordeel, tillige at at være personlige.

Men hvor bliver da nu det upersonlige, i Verden værende Absolute, som var forjættet Pantheismen, for at fyldestgjøre dens Fordring? — Ogsaa herom — saaledes lyder Bebudelsens Ord fra samme Kant — kunne vi opstille en Anskuelse, der, saa paradox den end ved første Diekast monne synes, dog vil vise sig som den eneste videnskabelig gedigne, naar den overveies ombyggeligt og fordomsfrit *). Oprindelig var ogsaa det andet Moment i det guddommelige Væsen personligt, ligesom det første og tredie; men efterat Verden var skabt, fattede det den frie Beslutning, at hengive sig til denne, at indgaae i den, for, ved det midlertidige Tab af sin egen guddommelige Personlighed, at høve Verden op til den guddommelige Tilværelses Værdighed og Herlighed **). Idet nemlig det andet guddommelige Selv, eller Sønnen, indgaaer i Verden, gaaer han nødvendigt nærmest under i den, han døer, d. e. den Personligheds Skikkelse, i hvilken han fra Evighed af er hos Faderen, bliver negeret hos ham, og ophævet til den upersonlige Almindelighed eller Potentialitet, ud af hvilken Kreaturernes uendelige Fleerhed og Mangfoldighed skal fødes. Men af denne for hans Væsen fremmede Tilstand dukker han i Tidens Løb og Verdensvæsenets videre Udvikling igjen op til aandig-Selvstændighed og Personlighed, og som saadan feirer han sin Opstandelse *). Den guddommelige, theistisk ligeoverfor Verden staaende, Personlighed

*) Die Idee der Gottheit, S. 270.

**) Die evangelische Geschichte II, S. 525 f.

Digitized by Google

er altsaa kun Een. Om den anden bliver der indrømmet (Pantheismen), at den er hengivet til Verden, og at den opstaaer i den i Skikkelse af de kreaturlige Personligheder. Ligesom den tredie Personlighed, Aandens, tilforn viste sig som det Baand, der sammenknyttede den første og den anden Personlighed, saaledes viser den sig nu som det Baand, der sammenknytter Gud, Verdens Skaber og Fader, med sin Skabning *). Men er denne tredie Personlighed ikke, saaledes som den anden, gaaet under i Verden og i den kreaturlige Personlighed, staaer den da ikke — maae vi her spørge — ligesaa vel som den første ligeoverfor Verden? Ikke saa udtrykkeligt — svarer Weisse, og overlader til os at tænke herved, hvad vi ville eller kunne. — Dog, en Philosophs Verdensanskuelse maa, efter gammel Skik og Brug, have en Slutning. Saaledes forjætter han os da ogsaa en tilkommende Ophøielse af den kreaturlige Verdens mange Personligheder — uden Tilintetgjørelse af deres Selvstændighed — til den ene Personlighed af den guddommelige Aand *); d. e. de skulle vedblive at være mange endelige Aander, og tillige den ene absolute Aand. — Hvor er Symbolum quicunque? Rækker mig det! før ti Gange sværge til det, end eengang bequemme mig til at kalde vor Philosophs Sætninger andet end Vanvid.

Og hvorledes staaer det sig da nu med det Diemed, for hvis Skyld Fornuften har maattet undergaae alle disse Pinsler, den nemlig, at kunne forkynde den atter kirkelig blevne Verden, at man bekjender sig til den gamle christelige Treenighedslære i den allerfuldstændigste Ordbetydning uden nogensomhelst enten aabenbar eller hemmelig Clausel? — En Guds Søn, som har tabt sin Personlighed, som upersonlig har sin Plads etsteds i Verden som

*) Die Idee der Gottheit, S. 275.

**) Sm. St. S. 276.

Digitized by Google

den manichæiske Jesus patibilis, i Stedet for at sidde i Himlen ved sin Faders Høire og regjere Verden ovenfra! Var vor Philosoph kjørt ind med sine Varer — jeg vil ikke sige i det gamle Konstantinopel eller Alexandrien, men paa Calvins Tider paa Torvet i Genf: man vilde vel have lært ham, hvad kirkelig Trinitetslære er, og den fuldstændige, uforfalskede Bekjendelse af samme.

Digitized by Google

De tvende Erkebiskopper.

Et Fragment

af den nyeste Kirkehistorie.

af

Dr. Karl Hase.

1839.

Hvor mangfoldige Skrifter der end snart fra forskjellige Sider udkom i Anledning af den Strid, som nu i flere Aar er ført imellem den preussiske Statsregjering og den katholske Kirkeregjering, savnedes der dog længe en reen historisk og upartisk Fremstilling af den; for det meste var det kun Strids- og Partiskrifter, og Mange dømte om Sagen uden tilstrækkelig Kundskab til Facta. Herved foranledigedes Forfatteren, den bekjendte talentfulde Kirkehistoriker Prof. Hase i Jena, til — uanseet det Betænkelige ved at skrive en Begivenheds Historie, som endnu ikke er til Ende og derfor uformodet kan tage en ny Vending — at foretage og at udgive en Bearbeidelse af de Striden vedkommende Documenter og Beretninger, som han fra Begivenhedernes Begyndelse af havde samlet sig. »Man vil — siger han — let see paa denne Fremstilling, at Intetsomhelst enten er fortiet, eller vel endog forvanskет, enten af Forkjærlighed for eller Uvillie mod Noget; alligevel kan det ved den Mængde af smaa Træk, som maatte hentes fra mangehaande Kilder, være skeet, at Noget er bleven overseet, Andet betragtet eensidigt. Men det, som fra mindre sikkre Kilder er kommet til min Kundskab, er ogsaa bleven betegnet som saadant, stundom maaskee forsigtigere end Andre vilde holdt for nødvendigt, idet jeg vel for mig selv var tilstrækkelig overbeviist om Sandheden af en Omstændighed, men da jeg ikke var berettiget til at anføre min Hiemmel, kun kunde omtale det som noget Sandsynligt, som Noget der fortælles. Dog de afgjørende Gjerningsfagter hvile alle paa utvivlsomme Documenter.« Foruden andre offentligen bekjendtgjorte Actstykker ere

Digitized by Google

fornemmelig de officielle Fremstillinger og Document-Samlinger benyttede, nemlig det preussiske Statsskrift (Darlegung des Verfahrens der Preussischen Regierung gegen den Erzbischof von Köln vom 25 Nov. 1837. Berlin 1838.) og det romerske Statsskrift (**Esposizione di fatto documentata su quanto ha preceduto e seguito la deportazione di Monsignor Droste Arcivescovo di Colonia. Roma** 1838; tydsk Oversættelse Regensburg s. A.) hvortil endnu kom det senere med Hensyn til de Posenske Anliggender. — I det sidste Afsnit har Forf. fremsat Betragtninger over de omstridte Forhold og Forslag til at udjevne dem.

Jo mærkeligere og vigtigere denne Strid mellem en protestantisk Stat af saa stor Betydenhed og den romerske Curie i vor Tid er, af jo større Indflydelse den i sine Følger rimeligviis vil være, desto mere vil ogsaa dens Historie kunne vente at finde Interesse hos dette Tidskrifts Læsere. At meddele Skriftet heelt, tillod Pladsen ikke, men det følgende Uddrag vil forhaabentlig have den fornødne Fuldstændighed. — Stridigheberne og Forhandlingerne mellem vedkommende Regieringer ere imidlertid senere fortsatte, og uagtet den nærværende preussiske Regierings fornyede Bestræbelser for at tilveiebringe en fredelig Afgjørelse, synes denne dog endnu ikke at være nær forestaaende. Fremstillingen af Sagernes videre Gang maa være den følgende Tid forbeholdt.

I.

Den kölnske Erkebiskop Clemens August's Indsættelse.

Tilligemed det tydske Rige vare ogsaa dets geistlige Fyrstendømmer ophørte. Fra den Tid af gaves der i Tydskland ingen udelukkende katholsk Stat. Paa Wiener-Congressen vare de foreslagne Garantier for den katholske saavelsom for den evangeliske Kirkes Retstilstand gjensidigt strandede paa hinanden; den tydske Forbundsact erholdt ikkun denne Artikel: „De christelige Religionspartiers Forskjelligheb kan i det tydske Forbunds Lande ikke begrunde nogen Forskjel i Nydelsen af de borgerlige og politiske Rettigheder.“ Herved havde den Enkelte med sin Tro faaet sin

Digitized by Google

Ret som Borger, men ikke sin Kirkes Ret sikkret. Men i Kraft af de gamle Fordrag, paa hvilke den daværende Retstilstand endnu bestandigt hvilede, saavelsom ifølge Tidens Dannelse og selve Troesbekjendernes Blanding imellem hverandre, gjaldt i alle tydske Lande, med Undtagelse af de Folkeslag, som staae under Huset Habsburg, den katholske og evangeliske Kirke for ligeberettigede.

Preussen, allerede i sin Oprindelse en protestantisk Stat og, efterat Churfachsen havde miskjendt sin Stilling, ved Magt og Intelligents Protestantismens Hovedrepræsentant, havde dog ved sine Udvidelser to Gange optaget katholske Befolkninger i sig: den østlige Masse ved de schlesiske Krige og Polens Delinger, den vestlige Masse for en stor Deel ved de franske Krige, bestaaende af gamle Kirkelande i Westphalen og ved Rhinen, tilsammen over 5 Millioner Katholiker.

Kongen af Preussen havde overtaget Rhinlandene med Tilsagn i denne storartede, folkelige Stil:

„Da Jeg gav Mit Samtykke til de paa Congressen forsamlede Magters eenstemmige Beslutning, ifølge hvilken en stor Deel af de tydske Provindser paa den venstre Rhinbred bliver indlemmet i Mine Stater, undlod Jeg ikke at tage den sørlige Beliggenhed af disse det tydske Riges Grændselande eller den vanskelige Pligt at forsvare dem i Overveielse. Men det høiere Hensyn til det hele tydske Fædreland afgiorde Min Beslutning. Disse oprindeligt tydske Lande maae forblive forenede med Tydskland; de kunne ikke tilhøre et andet Rige, for hvilket de ved Sprog, ved Sæder, ved Skikke og ved Love ere fremmede. De ere Formuren for Tydklands Frihed og Uafhængighed, og Preussen, hvis Selvstændighed efter Tabet af dem var haardt truet, har ligesaameget erhvervet sig den Pligt som det ærefulde Krav paa at beskytte dem og vaage for dem. Ogsaa dette overveiede Jeg, at Jeg med Broderbaand knyttede til Mine Folkeslag et trofast, mandigt, tydsk

Digitized by Google

Folk, som glad vil dele alle Farer med dem, for, ligesom de og med dem, at forsvare sin Frihed i afgjørende Dage. Saaledes har Jeg da i Tillid til Gud og til Mit Folks Troskab og Mod taget disse Rhinlande i Besiddelse og forenet dem med den preussiske Krone.

Og saaledes træder Jeg da nu, I Indvaanere af disse Lande, med Tillid ind iblandt Eder, giver Eder tilbage til Eders tydske Fædreland, til en gammel tydsk Fyrstestamme, og kalder Eder Preussere!

Kommer mig imøde med redelig, trofast og standhaftig Hengivenhed! I ville komme til at lyde retfærdige og milde Love. Eders Religion, det Helligste, Mennesket har, vil Jeg ære og beskytte. Dens Tjenere vil Jeg søge at forskaffe ogsaa en bedre udvortes Stilling, forat de kunne hævde deres Embedes Værdighed. Jeg vil gjenoprette de offentlige Undervisningsanstalter for Eders Børn, som under den forrige Regjerings Undertrykkelser bleve saa meget forsømte. Jeg vil oprette iblandt Eder et Bispesæde, et Universitet og Dannelsesanstalter for Eders Geistlige og Lærere; etc.

Wien den 5te April 1815. Friedrich Wilhelm."

Disse Tilsagn ere troligen blevne opfyldte. Det var ikke efter Rhinlændernes Haab eller af frit Valg, men ved en alvorlig politisk Nødvendighed, at de bleve Preussere. Men Velsignelserne af en mild og ordnet Bestyrelse bleve umiskjendelige. Efter den første Forvirring, som gamle Handelsveies Afbrydelse og nyes Grundlæggelse foraarsagede, oplivedes Industrien, og Rhinskibene bleve atter ladede med Tydsklands Rigdomme. Folkeskolevæsenet, som, medens den franske Occupation varede, var blevet ligemeget forsømt under den republicanske og under den keiserlige Despotisme, blev pleiet med en Omhu, som man aldrig tilforn havde kjendt i disse Lande. Følelsen af at være Borger i en stor, tydsk, landsfaderligt regjeret Stat greb efterhaanden Hjerterne.

Digitized by Google

Men endnu bleve der skarpe Modsætninger og Spirer til Utilfredshed tilbage. For det Første den skjærende Contrast imellem begge Folkestammerne selv, imellem den frankiske Folkecharakteer ved Rhinen og den pommerske og gammelpreussiske Eiendomsommelighed. Denne Modsætning paatrængte sig Rhinlænderne paa en ubehagelig Maade derved, at en Deel af Embedsmændene, især i de høiere Regjeringsposter og ved de lærde Skoler, kom fra Gammel-Preussen. Regjeringen var langt fra forsætligen at ville tilsidesætte Rhinlænderne; men hine vare duelige, paalidelige og bekjendte for den som saadanne. Dernæst havde Rhinlænderne under levende Deeltagelse medoplevet den franske Revolution, ogsaa dens Smerter og Rædsler. Men ligesom endogsaa Bourbonnerne ansaae det for umuligt efter saadanne Erfaringer at regiere det franske Folk under det uindskrænkede Monarchies Former, saaledes forlangte ogsaa Rhinlænderne en Forfatning med Rigsstænder, medens dog Opfyldelsen af det kongelige Ord om saadanne, netop formedelst den Stilling, man forudsaae, at de Deputerede fra Rhinen vilde indtage, og formedelst de til det preussiske Monarchie henhørende Folkestammers hele, endnu ikke udjevnede Forskjellighed, blev skudt hen i en ubestemt Fremtid. En Erstatning havde Rhinlænderne paa en vis Maade i deres offentlige Retspleie med Eedsvorne. Hvad man end i det indre Tydskland mener om denne Retsforfatnings Mangler, for Rhinlænderne er den Garantien for deres Retssikkerhed og politiske Dannelse. Den blev dem ikke betaget, men gjennemkrydset med mange fremmedartede Love og vedvarende truet af de gammelpreussiske Juristers med deres Landret i Haanden. Derfor betragtede fornemmelig den indflydelsesrige Advocatstand den preussiske Regjering med Mistro.

Endelig samlede alle Utilfredsheds-Elementer sig i, og erholdt ligesom en religios Helligelse ved den katholske Folketroes Modsætning mod Regjeringens Protestantisme. Rhinlandenes Befolkning

Digitized by Google

er i det Hele taget for livsglad til at være bigot, og under den franſke Regjering vare de religioſe Intereſſer kun altfor meget traadte tilbage: dog endnu levede, og efter Gjenforeningen med det gamle Fædreland gjenoplivedes ogſaa mægtigt Erindringen om den Tid, da der under Krumſtaven ſyntes at være lige godt ſørget for det evige og for det timelige Vel. Lovmæssigt gjaldt endnu for Kirkeforfatningen det franſke Concordat af 1801 tilligemed de organiſke Love, ſom Napoleon havde udſtedt for at indſkrænke dette. Dog tilſtedede Regjeringen Meget, ſom den franſke Lov ikke tillod: ophævede Feſtdage bleve atter feirede; Proceſſionen ved Chriſti Legemsfeſt gik med gammel Pomp gjennem Gaderne i Byer, hvor Proteſtantismen har Kirker, og Valfarende droge atter ſyngende gjennem den ſkjønne Rhindal til deres Naadebilleder.

Den preusſiſke Regjering havde anſeet det for hensigtsmæssigt at afgjøre den nødvendigblevne faſte Ordning af det katholſke Kirkevæſen i hele Monarchiet ved et Fordrag med Paven, for, ſikkret mod enhver indre Modſætning, at kunne fuldkomment opnaae denne Forholdsregels politiſke Øiemed. Forhandlingerne havde paa romerſk Vis allerede varet længe, da Fyrſt Hardenberg under ſin perſonlige Nærværelſe i Rom ved Aabenhed og Beſtemthed raſk bragte dem tilende. Han ſagde til Pius VII: „Helligſte Fader! Min Konge har ſendt mig for at underhandle om hans katholſke Underſaatters kirkelige Anliggender med deres Overhoved. Min Konge vil behandle ſine katholſke Underſaatter ſaaledes, at de ikke ſkulle mærke, at de have en proteſtantiſk Fyrſte. Her er Dotationen for Erkebiſpedømmerne, Biſpedømmerne og Seminarierne. — Saameget giver Staten. Alt hvad der angaaer Kirken og det Aandelige overlader Kongen til Eders Helligheds."

Den herefter udfærdigede Bulle af 16de Juli 1821 (de salute animarum) beſtemte de nye Biſpedømmer, der ſkulde oprettes, ſamt Dioeceſernes Grændſer og Lønningerne, for hvilke Staten lovede at ſætte ſine Skovelendomme ſom Hypothek. Valget

Digitized by Google

af Biſkopper blev nedlagt i Capitlernes Hænder, dog blev der ved en hemmelig Inſtruction ſørget for, at kun Saadanne maatte blive valgte, ſom Kongen vilde være tilfreds med. Denne Bulle gav Kongen ſin Approbation.

Den Gavmildhed, med hvilken ogſaa de rhinſke Biſpedømmer bleve udſtyrede i Forhold til den napoleonſke Tid, ligger for os i ſimple Tal. Under den franſke Forvaltning havde de tydſke Provindſer paa den venſtre Rhinbred 2 Biſpedømmer; for hele Biſpedømmet Aachen betalte Staten 22,200 Francs, for Trier 30,600 Fr. Ved den nye Indretning blev Biſpedømmet Aachen ophævet, men beholdt ſom Collegiatſtift Domcapitlets hele Indtægt; for Biſpedømmet Trier betaler Statskaſſen 32,510 Thaler; for det nyoprettede Erkebiſpedømme Köln 59,300 Th., hvoraf Erkebiſpen alene erholdt 12,000 Th. og et Pallads. Nye katholſke Præſtekald bleve oprettede, gamle forbedrede, og intetſteds ſparet Penge, hvor det kunde være Kirken til Ære eller Nytte. I Köln ſtaaer den ſtore Domkirke: Middelalderen har tænkt og begyndt den, men mistvivlet om at fuldende den. Store Reparationer vare nødvendige for at ſikkre, hvad der var, og man fattede Hjerte til at bringe Bygningen videre fremad for Efterverdenen. Hertil er der i Aarene 1815—1836 ved de Troendes frivillige Collecter blevet ſamlet 18,954 Th., og det er at haabe, at ogſaa Proteſtanter ville have bidraget deres Skjærv til dette fælles Mindesmærke om tydſk Nationalherlighed; men Kongen gav af ſin Lomme 165,000 Th.

Efter en ſaadan Gavmildhed turde man mene, at Geiſtligheden oprigtigt vilde ſlutte ſig til Staten, der viſte ſig ſaa tilbøielig til at lade den katholſke Kirke vederfares Retfærdighed. Men Klerus har, tilmed i diſſe fordums geiſtlige Lande, havt ſaa ſtore Rettigheder, at Tilbagegivelſen af en Deel af diſſe kun vakte Erindringer og Forhaabninger, ſom Napoleon med Jernarm havde holdt nedtrykte. Dette maa imidlertid beſtemmes nøiere. Iblandt de

Digitized by Google

mangehaande Former af Katholicismen ere nu i Løbet af 4 Aarhundreder tvende fornemmelig blevne skarpt uddannede. Den ene Retning vil fastholde Katholicismen med Middelalderens Følelser og Rettigheder, hvortil det som en væsentlig Bestanddeel og et nødvendigt Middel hører, fuldkomment at hengive sig til Pavedømmet, forsaavidt dette er det samme Princip tro. Den anden Retning vil udjevne Katholicismen med den moderne Tidsdannelse, og da denne Stræben fra Rom af kun bliver modarbeidet, saa tragter den efter selvstændige Nationalkirker og vil kun indrømme Paven strengt begrændsede, forfatningsmæssige Rettigheder og Æresbevisninger. Kalder man hiin den romanske Katholicisme, saa kan man kalde denne, hvis Førstefødte den gallicanske Kirke har været, en national Katholicisme, hvori der vel synes at ligge en Modsigelse mod Katholicismens Grundbegreb, dog ikke mere i den ene end i den anden. Den nationale Katholicisme havde mere for sine Hensigter at haabe fra Berlin end fra Rom, men den romerske Katholicisme grømmede sig over den protestantiske Stats hele Magt og Tendents.

Denne Utilfredshed blev næret fra Belgien af. Her havde man siden 1830 et Exempel paa, at et katholsk Land, som imod sin Villie var ved Wienercongressen blevet forbundet med en protestantisk Stat, havde løsrevet sig, og at derved idetmindste Klerus var kommet til Magt og Rigdom.

Af denne Utilfredshed, og i den Hensigt at skjærpe den, udgik der et Skrift, trykt 1835 i Augsburg, under den uskyldige Titel: „Bidrag til det 19de Aarhundredes Kirkehistorie i Tydskland", af Folket i Almindelighed kaldet den røde Bog. Denne Bog er en Beeklage over den protestantiske Stats Tryk paa den katholske Kirke i Preussen. Der sammenstilles heri nogle Kjendsgjerninger til Katholicismens Ugunst, som ere af den Art, at de neppe ere anderledes mulige i en væsentligt protestantisk Stat, men at de de derimod vel maae forekomme den romanske Katholicisme, — der

Digitized by Google

der endnu er af Middelalderens Tro, at en Kjætterfyrste bør miste Land og Folk og altsaa endnu meget mindre kan erhverve Kirkegodser, — som en Omveltning af den guddommelige Verdensorden. Landsherrens Samtykke, som der i de sidste 3 Aarhundreder næsten af alle katholske Regenter er giort Paastand paa som Betingelse for ethvert kirkeligt Edicts Gyldighed, dette fyrstelige Placet bliver kaldt et Brændemærke, som paatrykkes Kirkens hellige Anordninger. Andre Gjerningsfager ere overdrevne indtil Usandhed. Herved begrundes den Bestyldning, at den preussiske Regjering stræber efter at gjøre 5 Millioner Katholiker til Protestantismens Heloter, og planmæssigt søger at dekatholisere Landet.

Ifølge sin dabrugelige Fremgangsmaade ansaae Regjeringen det for tilstrækkeligt at confiskere dette Skrift; men den røde Bog ankom med Posten uden Betaling til sin Bestemmelse, og blev af skjulte Hænder lagt ind i Landmandens Hytter.

Erkebiskoppen af Køln, Ferdinand August Spiegel, Greve af Desenberg, havde ved Klogskab og Mildhed forstaaet at dæmpe de fiendtlige Elementer. Han var en fornem Herre af hiin ægte Fornemhed, som glæder sig ved timelig Rigdom, men især ved Rigdom paa Aandsdannelse; han holdt Omgang med Verdens Store som med sine Ligemænd, men ogsaa den fattige Landsbypræst fandt med sine Sorger og Ønsker venligt Gehør hos ham; Napoleon havde havt Tillid til ham, og han var Kongen af Preussens Geheimeraad, men han elskede sin Kirke, og især af dens ydre Udstyrelse og dens videnskabelige Dannelsesanstalters Grundlæggelse har han store Fortjenester. Han begunstigede den nationale Katholicisme, men saa maadeholdent og fint, at man i Rom ansaae det for passende at tilsende ham de Denuntiationer, som af nogle romanst Sindede i hans Dioeces vare indleverede imod ham; stiltiende gav han Forfatterne dem tilbage.

Ved hans Død den 2den August 1835 fattede det romanske Partie iblandt Klerus nye Forhaabninger. Adelen i Westphalen

Digitized by Google

og ved Rhinen opbød alt for at bringe en Candidat af sin Midte paa det kölnske Erkesæde. Denne paa Godser saa rige Adel, hvis Forfædre engang som Biskopper havde været Landets Herrer, havde mod den Forsikkring, at danne en Muur omkring Thronen, erholdt mange af Revolutionen opslugte Privilegier tilbage, andre søgte den endnu forgjæves, fornærmet over Embeds-, eller, som den kalder den, Skriverstandens Magt. Uden levende Grundvold i Folket, idetmindste ved Rhinen, var den ved ligeartede Forhaabninger og Interesser forbunden med den romanst sindede Klerus. Dette Forbund viste sig meest personificeret i den friherlige Familie **Droste af Vischering**, der selv kun gjelder som Led af en større Familie, kaldet **Familia sacra**. Denne religiöse Forening, som i Begyndelsen af dette Aarhundrede opstod af den Vennekreds, som havde samlet sig omkring Fyrstinde Galitzin i Münster, var et Hjem for from Inderlighed og streng katholsk Leveviis; den gjorde gjerne Proselyter, var Folket dyrebar formedelst sin Velgjörenhed, og udøvede stundom ved politiske Begivenheder, som frembøde en kirkelig Side, en stor Indflydelse i Westphalen. Af Friherrerne Droste havde den ældre Broder, **Caspar Maximilian**, siden 1826 Biskop af Münster, fordum som Biskisp vovet paa Napoleons Nationalconcilium at modsætte sig Keiseren og forud for alle Forhandlinger at fordre Pavens Frigivelse. Den yngre Broder, **Clemens August**, født den 22de Januar 1773, allerede i Aaret 1805 biskoppelig Vicarius i Münster, var Adelens Candidat.

Det var et vigtigt Øieblik. Erkebispen af Köln, som i Folkets Erindringer og Følelser endnu bestandig er Efterfølger af en tydsk Kurfyrste, udøver sin geistlige Indflydelse paa en Million Katholiker. Det kom an paa, om den katholske Folkestammes Udsoning med den protestantiske Stat skulde rodfæstes. Tvedragten angaaende de blandede Ægteskaber trak allerede op.

Det kölnske Domcapitel, som var sammensat i Spiegels

Digitized by Google

Aand, kunde ikke tænke paa at vælge Friherre Droste, som, engang i personlig Uenighed med Spiegel, ifølge sin hele Eiendommelighed lod vente en Bestyrelse i modsat Aand. Ogsaa Regjeringen maatte der paatrænge sig alvorlige Betænkeligheder. Friherre Droste havde 1817 i Münster udgivet et Skrift: „Om Katholikernes Religionsfrihed," hvori ubetinget Frihed for Kirken som et af Staten fuldkommen uafhængigt Universalrige, med alle dens Personer, Godser og Handlinger, bliver demonstreret som guddommelig Ret, — i skarpeste Modsætning til dens værende Tilstand, i hvilken den siges at være berøvet sine Godser, indskrænket i sine Beslutninger ved Statens Approbation, hindret i frit Samqvem med sit Overhoved, og haardt krænket i Hensende til den Hovedandeel i Skolevæsenets Bestyrelse, som tilkom den.

Som Capitular-Vicarius i Münster havde Forfatteren nogle Aar senere Leilighed til at gjøre disse Grundsætninger gjeldende ligeoverfor Regjeringen. Efter Oprettelsen af det theologiske Facultet i Bonn, og efterat Hermes var kaldet dertil, lavede Flertallet af de i Münster studerende Theologer sig til at gaae til Bonn. Herimod udstedte Capitular-Vicaren et Edict, at Ingen af dem uden hans Tilladelse maatte høre nogensomhelst Green af Theologien andetsteds end i Münster, og at han ikke vilde lade den hellige Indvielse tildeles Nogen, som handlede herimod.

Regjeringen fandt det ulovligt, at Capitular-Vicaren, uden først at forespørge sig, vilde lukke Landets Læreanstalter for Landets Børn, og tilbagevise hans Anmasselse ved Henvisning til den Lovbestemmelse, ifølge hvilken Læreanstalten i Münster slet ikke er den geistlige Øvrighed underordnet, men har sit særegne officielle Curatorium i Overpræsidentens Person.

Friherre Drostes Svar af 21de Marts 1820 til Ministeren for de geistlige Anliggender, Friherre v. Altenstein, er fuldt af heftig Beklagelse over krænket Ret og uopfyldte Løfter, over at den katholske Kirke bliver behandlet efter protestantiske Grundsæt-

Digitized by Google

ninger, og at, naar Opsigten over den katholske Troeslære og Sædelære skulde gaae over fra den katholske Biskop til det protestantiske Curatorium, saa betog man Katholikerne i dette Stift den Sikkerhed for den rene Læres Opretholdelse, som ved Gudmenneskets Indstiftelse var dem givet i Bispeembedet. „Naar Deres Excellence nu vil behage at overveie alt dette, saa vil Høisamme selv anerkjende den Forpligtelse til fordobblet Aarvaagenhed, som paaligger en katholsk Kirkeovrighed, især over den katholske Kirkes Frihed og Lærens Reenhed, og til følgelig ganske især deleshed at vaage over dem, som ere bestemte til at belære Andre ved Ord og Gjerning. Deres Exc. vil ikke miskjende, at det Hverv at opfylde denne Pligt er blevet mig iblandt andet tildeelt af den hellige Aand, og at jeg altsaa ikke turde udsætte mig for den Fare at lade mig forhindres i Udførelsen deraf; men dette vilde jeg have gjort, dersom jeg i Henseende til den omtalte Anordning for Theologerne forelobigen havde forespurgt mig. D. Exc. vil tillige af det Sagte kunne udlede, at jeg efter Pligt og Samvittighed visselig maa holde over min omhandlede Anordning, og at jeg paa ingen Maade tør tilbagekalde den afslaaende Besked, som er givet enkelte Theologer paa deres Ansøgning om at studere i Bonn. Ivrigt maa det af de tidligere Forhandlinger være D. Exc. bekjendt, at jeg ikke ved Trudsler lader mig afskrække fra min pligtmæssige Opførsel; men hvad Følgerne angaaer, saa vil jeg, da jeg handler efter Pligt og Samvittighed, have at svare for samme."

Han blev ved sin Foranstaltning, og Regjeringen fandt ingen anden Udvei, end at den ved at suspendere det theologiske Facultet i Münster gjorde Nødvendigheden af at studere andensteds indlysende. Snart efter traadte Capitular-Vicaren, som det sontes, frivillig tilbage fra Forvaltningen og levede siden, ogsaa efterat han under sin Broders Bispeembede var blevet udnævnt til Vicbiskop, tilbagetrukken fra Forretninger under fromme Øvel-

Digitized by Google

ſer, kun beſkjæftiget med at lede en Forening af barmhjertige Søſtre, ſom han havde ſtiftet i Münſter.

Da der gjordes Andragende om denne Prælats Ophøielſe til Erkebiſkop, kunde Friherre v. Altenſtein ikke have glemt hiin Skrivelſe fra 1820, ſom laae i hans Miniſteriums Archiver. Kloſterlig Fromhed kunde idetmindſte ikke for en proteſtantiſk Regjering afgjøre et ſaa betænkeligt Valg. Den noget omſindtlige weſtphalſke Adel vilde man maaſkee gjerne gjøre til Behag, dog havde man i mindre vigtige Ting ikke taget i Betænkning at ſaare den. Men det for ſaa Mange ubegribelige Valg turde maaſkee opklares, naar man betænker, at der i Berlin iblandt andre ogſaa har udviklet ſig en aandelig Tendents, ſom repræſenteres ved nogle aandrige og ophøiede Perſoner, der, idet de fordybe ſig tilbage i vore Fædres Sindsſtemning, for deres egen Troes Alvor arbeide paa at tilegne ſig Reformatorernes dybſindige Fromhed, men ſom ved Siden heraf mere med deres Phantaſies Velbehag unde den anden Kirke en Herlighed ſom Middelalderens, der formedelſt ſin poetiſke, konſtneriſke og ridderlige Side er dem dyrebar. Ved at berøre denne Yndlingstilbøielighed har Ridderſkabets og Hierarchiets Candidat fundet mægtige Velyndere. Men Kongen lod maaſkee Tingen bevilges, fordi han anſaae det for rigtigt at ſætte paa den høie biſkoppelige Stol en Katholik af ægte Malm.

I det altſaa Miniſteren for de geiſtlige Anliggender maatte vende ſine Øine paa Friherre Droſte, hengav han ſig til det Haab at kunne afvinde ham en Garantie for Fremtiden, og ſkrev derfor i Fortrolighed til Domherre Schmülling i Münſter:

„Deres Høiærværdigheds Tjeneſteiver og Taushed tager jeg i Beſlag for følgende Anliggende:

Jeg har oftere næret det Ønſke at ſee den derværende Herr Biskop, Titulærbiſkop af Calama, Clemens Friherre Droſte v. Viſchering i Spidſen for et biſkoppeligt Dioeces i Kongens

Digitized by Google

Lande, fordi han i sin Person forener mange saare priselige Egenskaber, der synes at egne sig til en saadan Stilling.

De Forviklinger og Tvistigheder med forskjellige Statsautoriteter, der opstode under hans tidligere Embedsførelse som Capitular-Vicarius i Münster, kunde afskrække derfra, og vække ogsaa, som jeg har havt Leilighed til at bemærke, paa nogle Steder mere eller mindre levende Betænkeligheder. Jeg selv derimod er efter min Anskuelse om Oprindelsen til hine Forviklinger og deres reale Sammenhæng med daværende Omstændigheder, som for længe siden ere forsvundne, mere tilbøielig til i ovennævnte Henseende ikke at lægge væsentlig Vægt herpaa. Jeg hengiver mig gjerne til den Mening, at en Mand, der i sit Kald som Geistlig har udøvet Selvfornægtelsens og den opoffrende Kjærligheds Religion saa bramfrit, saa vedholdende og troligt, som det ifølge troværdige Beretninger fortælles til Biskoppen af Calama's Roes efter hans Tilbagetræden fra Forretningerne, — ikke vil bukke under for Stridslystens Fristelser, tilmed da der efter hine ovenfor berørte Forviklinger er, saavidt jeg veed, tilveiebragt og hidtil ogsaa vedligeholdt en god Forstaaelse imellem de deri implicerede Personer.

Flere af de Gjenstande, om hvilke der dengang blev stridt, have deels ved Forhandlingen fundet deres Afgjørelse, deels tabte de med Tiden i Interesse. Men de veltænkende Folk af begge Confessioner turde det allerede længe have været indlysende, at den fælleds Velfærd kun kan findes i Eendrægtighed og Fred.

Derfor nærer jeg heller ikke nogen væsentlig Betænkelighed i Henseende til det vanskelige Punkt om de blandede Ægteskaber, eftersom dette, i Overensstemmelse med et af Pave Pius VIII den 25de Marts 1830 til Erkebispen af Køln og Biskopperne af Trier, Paderborn og Münster udfærdiget Breve, nu i Hovedsagen kan betragtes som afgjort ved en imellem den kongelige Geheimelegationsraad og Gesandt ved det romerske Hof, Herr Bunsen,

Digitized by Google

som dertil befuldmægtiget af Hs. Majestæt Kongen, paa den ene Side — og den afdøde Erkebiskop Grev Spiegel paa den anden Side her i Berlin den 19de Juni f. A. truffen Overeenskomst, hvilken de Herrer Biskopper af Trier, Münster og Paderborn have tiltraadt og som allerede har erholdt kongelig Approbation og er kommet til Udførelse i de nævnte fire Biskoppers Stifter. Jeg forudsætter nemlig, at Hr. Biskoppen af Calama i Tilfælde af, at han som virkelig Biskop skulde blive sat i Spidsen for et af de nævnte fire Dioeceser, ikke alene ikke vil angribe eller omstøde hiin Overeenskomst af 19de Juni f. A., men at han meget mere vil være beredt til og omhyggelig for at opretholde den og anvende den i Forsonlighedens Aand, som har indgivet den.

Det er mig imidlertid magtpaaliggende at komme til Vished om det sidstnævnte Punkt angaaende de blandede Ægteskaber, førend jeg gjør noget videre Skridt. Til den Ende fremsætter jeg nu herved forbindtligst den Anmodning og det Hverv til Deres Høiærværdighed, at De ville træde i fortrolig Samtale med den omtalte Hr. Biskop af Calama, for at der kan blive givet ham Leilighed til mundtligt at udtale sig for D. H. med den Aabenhed og Redelighed, som jeg tiltroer hiin værdige Prælat, angaaende den Forudsætning, som jeg i denne Skrivelse har yttret med Hensyn til hiin Gjenstand. D. H. ville dernæst i fortrolig Indberetning tilstille mig snarest muligt saadan hans Yttring med hans egne Ord.

Deres Høiærværdighed vil gjøre mig Dem forbunden ved saavidt muligt at fremskynde dette Anliggende.

Berlin den 28de August 1835.

v. Altenstein."

Om Resultatet af den anbefalede Sammenkomst har Friherre Droste udstedt til Domherre Schmülling følgende Document:

„Deres Høiærværdighed vil det, troer jeg, være behageligt,

Digitized by Google

om jeg ogsaa skriftligt tilstiller Dem vor Samtale idag om Indholdet af Hs. Excellence Hr. Ministerens Skrivelse.

Hvad først den gode Forstaaelse med de i de tidligere Forviklinger inddragne Autoriteter angaaer, saa maa jeg forudsætte, at disse ere frie for Uvillie imod mig, og da det er mit inderligste Ønske at staae i god Forstaaelse med alle Mennesker, og Venlighed imod Enhver er mig, om jeg ikke feiler, naturlig: saa indsaae jeg ikke, hvorledes Forstyrrelse af det gode Forhold havde kunnet finde Sted.

Hvad Stridslystens Fristelser angaaer, saa er denne mig saameget imod, jeg er saa overbeviist om, at den staaer i den aabenbareste Modsætning til Christendommens Lærdomme og Aand, jeg er saa gjennemtrængt af det Ønske, at leve i Fred med Alle, og elsker Fred og Ro saa høit, at Frygten for, at jeg skulde overvældes af hiin Fristelse, naar den imod Formodning skulde nærme sig mig, vel ikke fortjener noget Hensyn, da jeg i denne som i enhver anden Henseende haaber paa Guds Bistand. Overhovedet er det min inderligste Attraae, hvis jeg nogensteds skulde opnaae et virkeligt Bispedømme, da endnu at anvende mine sidste Leveaar ret til at gjøre vel, og det er min faste Overbevisning, at dette Ønske ikke vil kunne blive fuldkomment opfyldt uden der, hvor Øvrighederne paa begge Sider overeensstemmende med Guds Villie handle i Harmonie.

Hvad nu de blandede Ægteskaber angaaer, da har jeg allerede længe inderligt ønsket, at der maatte lade sig finde en Maade til at afgjøre denne saa overordentlig vanskelige Gjenstand, har derfor med Glæde erfaret Opfyldelsen af mit Ønske, og Deres Høiærværdighed vilde have den Godhed at forsikkre Hs. Excellence Ministeren, at jeg vel skal vogte mig for ikke at overholde, eller vel endog, om sligt var gjørligt, at angribe eller omstøde den Overeenskomst, som i Overeensstemmelse med Pave Pius VIIIs Breve derom er truffen og sat i Kraft i de nævnte fire Stifter,

Digitized by Google

og at jeg skal anvende den i Kjærlighedens og Fredsommelighedens Aand.

Tilsidst ønsker jeg, at D. H. vilde have den Godhed, allerærbødigst at anbefale mig til Hs. Excellence og tilkjendegive ham min oprigtigste Tak, fordi Høisamme har forskaffet mig Leilighed til at lægge min Tænkemaade i Henseende til de foreliggende Gjenstande for Dagen med en fuldstændig, mig saa behagelig Aabenhed.

Deres Høiærværdigheds ærbødigste Tjener
Clemens, Friherre Droste v. Vischering
Münster den 5te Septbr. 1835. Biskop."

Denne Skrivelse har indbragt Forfatteren et Erkebispebomme. Den kongelige Befaling udgik til Domcapitlet i Köln, som aflagde den sædvanlige Valgeed, holdt Helligaandsmessen og proclamerede Erkebiskop Clemens Augusts kanoniske Valg. Da den pavelige Stadfæstelse ikke lod vente paa sig, holdt den nye Erkebiskop den 29de Mai 1836 under Folkets Jubel sit festlige Indtog i Kölns Domkirke.

Ivrig from, ogsaa i Katholicismens hele udvortes Væsen, blev han snart en Folkehelgen. Det prægtige Indbo, hvormed hans Forgænger havde forsynet Paladset, lod han, som upassende for en apostolisk Bolig, bringe paa Loftet, men forlangte ogsaa en snarlig Bortskaffelse af det Bibliothek, som den forrige Erkebiskop havde foræret Cathedralen. Imod Lavere blev han let fortrolig, naar han ikke var indtaget imod dem, men de høie Embedsmænd og Professorerne fra Bonn tilstedede han fordetmeste slet ikke Adgang, da de efter Sædvane kom for at hilse paa ham. Ubekjendt med Forholdene, var han omgivet af det Partie, som havde ophøiet ham; hans Fortrolige var Capellanen Michelis, af hvis senere borttagne Breve til Præsten Binterim de Machinationer frem-

lyse, som man betjente sig af for at fortrænge Alt, hvad der var af modsat Retning, og „indsmugle nogle Jesuiter.“ *)

Det var at forudsee, at de tilstedeværende Elementer til Utilfredshed vilde bemægtige sig en saadan Mand. De blandede Ægteskaber og Hermesianerne laae beredte som de Punkter, hvorom den katholske Kirkes Tvedragt med den protestantiske Stat var at vente.

II.

De blandede Ægteskaber.

Ligesom det var Jøderne forbudt at indgaae Ægteskaber med Hedninger, saaledes viser ogsaa den offentlige Mening i Kirken sig, især fra Tertullians Tid, enig i at forkaste saadanne Ægteskaber, og dette var en naturlig Følge af den fornyede gammeltestamentlige Forestilling om et Guds Folk. Det laae ligeledes i Kirkens Udvikling fra 4de Aarhundrede af, at Hæretikere bleve agtede lige med Hedninger og Jøder, og Christnes Giftermaal med saadanne erklæres derfor fra den Tid af i mangehaande Synodallove for syndige. Straffen bestod i en Kirkebod af forskjellig Strenghed, men Ægteskabets Gyldighed synes ikke at være bleven nægtet; med Hensyn til Børnene anordner kun en spansk Synode i Ilerda 524, at naar en Katholik bringer sine Børn til Daab hos et kjættersk Partie, skal hans Offer i Fremtiden ikke modtages i Kirken.

Først de keiserlige Love efter Justinian udtalte et ubetinget Forbud imod saadanne Ægteskaber og for visse Tilfælde Dødsstraf. Middelalderens Paver deelte denne Afsky og satte enhver Blanding af en katholsk og en hæretisk Ægtefælle lige med Blodskam. Protestanterne vare i Pavernes Øine Hæretikere. Vel turde de efter

*) Allgem. Zeitung 1838. Mai S. 998 f.

Digitized by Google

Rigets Religionsfredslutninger ikke betragtes som saadanne, men Paverne kom derefter i den Stilling at maatte protestere imod en unægtelig Virkelighed; og fra en udvortes begrændset, alene saliggjørende Kirkes Standpunkt kunne Protestanterne virkeligt heller ikke betragtes anderledes. Alligevel saae Paverne sig endelig ved de kirkelig-politiske Forholds Magt nødsagede til at meddele Dispensationer til blandede Ægteskaber af denne Art. Den første offentlige Dispensation gav Urban VIII 1624 til Formælingen imellem Ludvig XIIIs Søster og Thronarvingen i England, Carl II. Deri var det gjort til Betingelse, at Dronningen skulde have en Biskop med 12 Capuzinere til uforstyrret at holde Gudstjeneste i sit Palads, og at alle af dette Ægteskab følgende Børn skulde til det 15de Aar opdrages i den katholske Religion.

Men i Tydskland ventede Folket ikke paa pavelige Dispensationer. Idet blandede Befolkninger her efter Tredveaarskrigens blodige Erfaringer boede fredeligt sammen, fandt ogsaa unge Hjerter hinanden, ubekymrede om Kirkernes Tvedragt. Biskopperne lode ske, hvad de ikke uden større Ønder kunde forandre. Gyldigheden af saadanne Ægteskaber, om de endog kun havde erholdt Velsignelsen af protestantiske Geistlige, turde efter katholske Grundsætninger egentlig ikke drages i Tvivl; thi da efter det romerske Dogma Daabens Sacrament med Gyldighed kan forrettes af Hæretikere, ja efter Middelalderens Anskuelse endog af Jøder og Hedninger, hvormeget mere da ikke Ægteskabets ringere Sacrament, tilmed iblandt Døbte! Kun uvidende Fanatisme har nægtet dette, og priist det som en ægte katholsk Gjerning, at Ludvig XIV, da han ældedes, erklærede alle Børn af blandede Ægteskaber for Bastarder. Som Betingelse for den katholske Vielse fordrede sædvanligvis de tydske Biskopper fra den protestantiske Parts Side Løftet om ikke at forulempe den katholske Ægtefælle i sin Tro; af den katholske Part, at opbyde Alt for i Fremtiden at omvende den hæretiske Ægtefælle; af dem begge alle Børnenes Opdragelse

Digitized by Google

i den katholske Religion. Denne Fordring blev ofte sat igjennem, da Katholicismen har Skriftestolens Magt og den Energie, som ligger i Troen paa dens alenesaliggjørende Kirke, forud for Protestantismen. Men naar den protestantiske Part forblev fast og ikke i Henseende til de Børn, hvormed Gud vilde velsigne Ægteskabet, vilde begaae Frafald imod sin Kirke: da blev der intet andet tilbage, end at enten de sammenlagte Hænder igjen maatte rives fra hinanden, eller, da Hjerternes naturlige Tilbøielighed dog fordetmeste er mægtigere end det kolde kirkelige Forbud, at den katholske Part tog tiltakke med den protestantiske Vielse, og naar da hans egen Kirke truede ham med Censurer, flygtede han let over til den protestantiske Ægtefælles Kirke. Da saaledes Strenghæden blev den katholske Kirke selv til Skade, gav Klerus hist og her efter i sine Fordringer, og der dannede sig, alt efter Katholicismens forskjellige Magt og Energie, i enkelte tydske Provindser en forskjellig Vedtægt, som, hvor den katholske Tro var i Minoriteten eller først ved Tolerance maatte kjøbe sig politisk Berettigelse, ogsaa i offentlige Overeenskomster blev udtalt som Retslighed, saaledes navnlig at Sønnerne skulde opdrages i Faderens, Døttrene i Moderens Religion.

Heller ikke i Rom kunde man forbolge sig Tidernes Omsving. Benedict XIV, som holdt for, at man ikke maatte gjøre Fyrsterne utilbøielige til at bede om, hvad de let kunde tage med Magt, og som gjerne benyttede sin kirkelige Lærdom til at udfinde Formildelser, saavidt som det romerske Princip taaler dem, talte ogsaa i denne Aand om de blandede Ægteskaber. Han begynder med den Erklæring, at de vel ere afskyelige, forkastelige, forbandelsesværdige og at de ikke kunne billiges af den romerske Stol; men da dog hverken en guddommelig eller naturlig, men kun en kirkelig-positiv Ret krænkes derved, saa er den romerske Stol, hvor det udfordres for at undgaae et større Onde, ikke forhindret fra at meddele Dispensation. I Udøvelsen af denne Grundsætning retter

Digitized by Google

han ſig derfor efter Forholdenes Magt. Hans Declaration af 1741 for Nederlandene erklærede de blandede Ægteſkabers kirkelige Gyldighed. Men for at undgaae den beſtemte Billigelſe fra Kirkens Side, ſaaledes ſom denne vilde udtales ved høitidelig Vielſe, erindrer han ſig en af Scholaſtikerne fremſat og i Kirken beſtandig omtviſtet Anſkuelſe, hvorefter Ægteſkabets Sacrament ikke fuldbyrdes ved Præſten, men ved dem, ſom indgaae Ægteſkabet med hinanden. Denne Anſkuelſe erklærer han for den ſandſynligſte, og anſeer det for tilſtrækkeligt til gyldigt at ſlutte et Ægteſkab efter den i Trient foreſkrevne Form, naar Præſten kun ſom qualificeret Vidne er tilſtede ved de Forlovedes Ægteſkabsløfte. Dette er den ſaakaldte passive Aſſiſtents uden Vielſe. Men da der udbredte ſig det Rygte, at den romerſke Curie havde forandret de gamle Grundſætninger, og der desaarſag blev gjort Foreſpørgſel fra Polen, ſaa udſtedte Benedict 1748 en Conſtitution til Polens Biſkopper, ifølge hvilken intet blandet Ægteſkab maa tilſtedes uden den tredobbelte Garantie: for alle Børnenes katholſke Opdragelſe, for den katholſke Parts Sikkerhed mod Angreb paa ſin Tro, og for Haabet om at føre den ikkekatholſke Part tilbage til Kirkens Skjød. Men paa den anden Side, da Frederik den Store ved en Overeenskomſt med Fyrſtbiſkoppen og Capitlet i Breslau i Aaret 1750 havde anordnet for Schleſien, at Børnene af blandede Ægteſkaber til det 14de Aar ſkulde opdrages i deres Forældres Religion efter Kjønnet, med Ophævelſe af alle modſtridende Forbrag, reſcriberede Benedict til Biſkoppen af Breslau, at ſligt kunde han ikke poſitivt billige, men vel overſee (dissimulare). „Men, tilføier han, hvad Vi herved gjøre, det tilſværge Vi Dig ved den Korsfæſtedes Fødder, at Vi alene gjøre for at afvende ſtørre Skade fra Vor hellige Religion.“ *)

*) Benedicti XIV Declaratio super matrimoniis inter Catholicos et Protestantes. Col. 1817.

Digitized by Google

Tydsklands borgerlige Lovgivninger, saavel under katholske som protestantiske Regjeringer, der siden Midten af forrige Aarhundrede ordnede Forholdene hver paa sin Vis, have, idet de gaae ud fra begge Kirkers fuldkomne Retsliighed, fastsat Eet af To: enten at Faderens Religion er den afgjørende, eller at Børnene deles efter Kjønnet, med eller uden Gyldighed af andre Overeenskomster mellem Ægtefolkene eller de Forlovede. Til saadant taug man i Rom, og hvad Friherre v. Gagern fortæller om Consalvi, er ganske i denne Cardinals og i den Fremgangsmaades Aand, som under visse Forhold er brugelig og nødvendig i Rom. Consalvi sagde til ham om de blandede Ægteskaber efter den tydske Ret: „Vi vide det vel og ere glade, naar vi ikke erfare det, og trykke gjerne Øinene til, naar Biskopperne og andre Øvrigheder handle paa egen Haand. Men formeligt billige det, — aldrig!"

Den preussiske Landret anordnede oprindeligt, at indtil det fyldte 14de Aar skulde Sønnerne undervises i Faderens Religion, Døttrene i Moderens. En kongelig Declaration af 21de Novbr. 1803 har forandret dette dertil, „at ægte Børn altid skulle undervises i Faderens Religion, og at ingen Ægtefælle ved Overeenskomster maa forpligte den anden til Afvigelser fra denne lovmæssige Forskrift. Iøvrigt forbliver det ogsaa fremdeles ved den almindelige Landrets Bestemmelse, ifølge hvilken Ingen har Ret til at modsige Forældrene, saalænge disse ere enige om den Religionsunderviisning, som skal meddeles deres Børn." Som Motiv til denne Forandring anfører Declarationen, at den tidligere Indretning „kun tjener til at forevige Religionsforskjellen i Familierne og derved frembringe Spaltninger, som ikke sjeldent undergrave Enigheden imellem Familielemmerne til stor Skade for disse."

I de polske Provindser vare de benedictinske Bestemmelser allerede 1768 ved Ruslands Medvirkning blevne overtraadte i Warschauer-Tractaten, som befalede Børnenes Opdragelse efter Kjønnet. Sædvanen og Geistligheden føiede sig efterhaanden og-

Digitized by Google

saa her efter den preussiske Landret. — Men i Preussens vestlige Bispedømmer havde under det franske Herredømme, medens al hierarchisk Indflydelse var bleven tilintetgjort ved Civilægteskabets lovmæssige Gyldighed, dens Retsbevidsthed vedligeholdt sig desto bestemtere, og levede under det preussiske Herredømme strax igjen op i Praxis. Vedtægten var forskjellig i de forskjellige Landskaber. For Jülich, Cleve og Berg havde Pius VI tilstaaet den passive Assistents; vel var ogsaa denne knyttet til det strenge Bud om katholsk Børneopdragelse, men den Praxis havde dannet sig, at katholske Geistlige copulerede ogsaa uden saadant Løfte. I Münster havde Erkebiskop Droste selv, i Aaret 1809 som biskoppelig Vicarius, paa egen Haand anordnet den passive Assistents, „hvor den ikkekatholske Brudgom ikke vilde give det Løfte at lade alle Børnene opdrage i den katholske Religion." I de gamle churfyrstelige Lande bleve derimod blandede Ægteskaber kun tilstedede, naar der gaves Borgen for alle Børnenes katholske Opdragelse, ifølge et af Pius VII i Aaret 1817 udstedt Breve, som i sin første Deel ivrer mod ethvert blandet Ægteskab og enhver Deeltagelse af en Geistlig i Afslutteisen deraf.

Saadan var Sagernes Stilling i Rhinlandene før 1825. Den strenge og den milde Disciplin stode lige over for hinanden og den første havde Overvægten. Næsten ethvert blandet Ægteskab bersvede den protestantiske Kirke en Deel af dens Fremtid, og i katholske Journaler beregnede man allerede, hvor mange Menneskealdre der vilde høre til, for blot ad denne „den stille Reformations" Vei igjen at absorbere de ved Rhinen indtrængte Protestanter.

Da udkom Cabinetsordren af 17de August 1825:

„I Rhinprovindserne og i Westphalen vedvarer, som Jeg erfarer, den Misbrug, at katholske Geistlige forlange af Forlovede af forskjellig Confession det Løfte at opdrage de Børn, som kunne ventes af Ægteskabet, uden Forskjel mellem Kjønnene, i den katholske

Digitized by Google

Religion, og at de uden dette ikke ville forrette Vielsen. At fordre et saadant Løfte kan ligesaalidet tilstedes den katholske som i omvendt Tilfælde den evangeliske Geistlighed. I Monarchiets østlige Provindser gjelder den Lov, at ægte Børn uden Forskjel paa Kjønnet opdrages i Faderens Religion; i disse Dele af Staten ere og blive blandede Ægteskaber ligeledes sluttede og indviede af katholske Geistlige, og der er ingen Grund til ikke ogsaa at gjøre den samme Lov gjeldende i de vestlige Provindser. Ifølge heraf anordner Jeg herved: at Declarationen af 21de Novbr. 1803 ogsaa skal følges i de westphalske og Rhinprovindserne. De siden den Tid af Forlovede derom indgaaede Forpligtelser ere at betragte som ikke forbindende.

Friedrich Wilhelm."

Ifølge heraf har Forlovedes Løfte om Børnenes Opdragelse ingen retlig Gyldighed, og den Geistlige tør ikke fordre det som Betingelse for Vielsen. Men denne Lov vidste Klerus at omgaae derved, at der vel ikke mere blev forlangt noget høitideligt Løfte, men at Vielsen dog uden videre Forklaring blev nægtet, naar dette Løfte ikke frivilligt var blevet tilbudt og aflagt. Herover indkom mangfoldige Klager fra de Evangeliske til Regjeringen. Denne anmodede Biskopperne om at opfylde Loven ved at udvide den milde Disciplin til det hele Omfang af deres Stifter. Men Biskopperne forsikkrede, at kun den hellige Fader selv kunde meddele de Indrømmelser, som kunde gjøre Fuldbyrdelsen af den kongelige Cabinetsordre mulig. Derfor skreve da Biskopperne af Køln, Trier, Paderborn og Münster til Paven, og Regjeringen lod i Foraaret 1828 denne Skrivelse indlevere ved sin Gesandt i Rom, idet den tillige viste, at den, afseet fra enhver personlig Anskuelse hos Monarchen, maatte som preussisk Monarchie holde paa lige Ret imellem Protestanter og Katholiker, og at den ikke vilde taale nogen Omgaaen af sin retfærdige Lov, hvis Opfyldelse var mulig uden nogen Fare for den katholske Kirke, ved at gjøre det, der

Digitized by Google

allerede gjaldt i katholske Dele af Landet under Navn af mildere Disciplin, almindeligt gjeldende. Dernæst fordrede Regjeringen, at Dispensationer ved Slægtskabsgrader skulde, saavidt som de overhovedet gives efter den kanoniske Ret, ogsaa gives uden Løftet om alle Børnenes katholske Opdragelse.

Leo XII, som af egen personlig Erfaring var bekjendt med de tydske Forhold, tænkte paa en Udjevnelse, som han ikke oplevede. Pius VIII overdrog, efter den kongelige Gesandts Ønske, Forhandlingen til Cardinal Capellari. Efter denne Paves milde Charakteer og efter selve det foreliggende Resultat at dømme, er der ingen Tvivl om, at man i Rom oprigtigt ønskede en Forsoning imellem de kirkelige og politiske Interesser. Den preussiske Krone var ikke forhadt i Rom, men blev betragtet omtrent som man betragter en kraftfuld Modstander, der ved sin Fødsel, ved en over al menneskelig Vilkaarlighed staaende Forholdenes Magt vel er en Modstander, men som dog overalt har vist sig personligt velvillig og tilforladelig. Man havde endnu ikke glemt, at dengang Jesuiterne bleve forstødte af alle katholske Magter, taalte Frederik den Store dem i Schlesien, fordi han nu engang havde lovet at bevare Schlesiens kirkelige Tilstand ukrænket; at paa den Tid, da de geistlige Churfyrster endnu residerede ved Rhinen, havde den pavelige Nuntius ikke forgjæves henvendt sig til Preussen om Hjelp mod deres fjendtlige Hensigter; de venskabelige Forhold imellem den regjerende Konge og Pius VII kunde desuden endnu ikke være gaaede af Minde. Men Vanskeligheden laae i Sagen selv. En Magt, som mere end nogen anden hviler paa det Forbigangne, maatte betænke sig paa under billige Betingelser at give sit Samtykke til det blandede Ægteskab, hvilket den troende Middelalder havde afskyet som et Sacrilegium; en Magt, som blot hviler paa Opinionen, maatte betænke sig paa at gjøre noget, der af ivrige Katholiker, hvilke dog alene ere den romerske Stols Støtter, kunde udtydes som et Forræderie mod Kirken. Hvad der

Digitized by Google

utvivlsomt var begrundet i tydsk Vedtægt, Indvielsen af blandede Ægteskaber, naar de forlangte Løfter aflagdes, altsaa Kirkens fulde Velsignelse over en Kjætters Hoved, det havde en Pave, med Undtagelse af Dispensationer for ganske særegne Tilfælde, endnu aldrig reentud tilstaaet. End ikke den passive Assistents var nogensinde tilstaaet fra Rom for det bestemte Tilfælde, at enhver Garantie for den katholske Børneopdragelse nægtedes, ja ikke engang turde forlanges. Af den Aarsag, for ikke skarpt at modsige Middelalderens Anskuelse, for ikke at ophidse Jverne og for paa romersk Vis ikke at opoffre for bedre Tider noget af Grundsætningerne, kom der istedetfor simple, klare Bestemmelser en salvelsesfuld Udgydelse og Indrømmelser, som vare satte paa Skruer. Dette er det pavelige Breve af 25de Marts 1830, der, som Resultatet af Underhandlingerne, er stilet til de fire Biskopper i Øst-Preussen:

„Ærværdige Brødre! Vor Hilsen og apostoliske Velsignelse tilforn. I Eders for 2 Aar siden til Vor Forgænger Leo XII, høilovlig Ihukommelse, rettede Skrivelse have I, ærværdige Brødre, omhyggeligt udviklet den vanskelige Stilling, i hvilken I befinde Eder, fordi det i en for faa Aar siden udstedt borgerlig Lov er forordnet, at i blandede Ægteskaber skulle Børnene af begge Kjøn opdrages i Faderens Religion eller idetmindste efter hans Villie, og fordi det tillige er Præsterne forbudt, at fordre af Personer, som ville indgaae slige Ægteskaber, nogetsomhelst Løfte om deres fremtidige Afkoms religiøse Opdragelse. Ogsaa Vi selv have siden den Tid deelt den dybe Kummer, hvoraf hiin fortræffelige Pave bevægedes formedelst disse Eders Trængsler, som hiin Skrivelse omstændeligt udviklede. Men af en endnu tungere Byrde føle Vi Os nedtrykte nu, da det efter Guds uudforskelige Raadslutning er Vor Ringhed forbeholdt at give Eder den Besked, som Vor Forgænger, hindret af Døden, ikke kunde meddele, efterdi det aldeles ikke er denne hellige Stol tilladt at tilstede alt det, som I have anført som nødvendigt til Udførelsen af ovennævnte

Digitized by Google

Lov i hine Lande. Dog to Ting ere der, som ikke lidet opreise Vort Mod, nemlig Eders saavelsom de Eder undergivne Præsters Iver for at bevare Kirkens Lære og opretholde dens Forskrifter, hvilken I ogsaa have bevist ved ovenmeldte Skrivelser til Leo XII; og den allernaadigste Konge af Preussens Eftergivenhed, da han, som I ligeledes have antydet, paa en Maade selv har anvist Eder at henvende Eder om Raad i Eders Ængstelser til denne apostolisse Stol med aaben Fremstilling af Tingenes hele Tilstand; thi af disse Aarsager forlade Vi Os med Rette paa, at ikke blot I ville fuldstændigt efterkomme Vore Bestemmelser, men at ogsaa den allernaadigste Konges Majestæt ikke vil forternes paa Eder, naar I, skjønbt Høisamme af Hjertet lydige i borgerlige Anliggender, dog i det, der ikke angaaer Ægteskabets borgerlige Virkninger, men selve dets Hellighed og Ægtefællernes religiose Pligter, iagttage den katholske Religions Forskrifter. Idet Vi derfor gaae nærmere ind paa Sagen, have Vi ikke nødigt at belære Eder, Vore Brødre, velerfarne i al kirkelig Videnskab, om hvorledes Kirken forholder sig imod de blandede Ægteskaber, om hvilke der handles. Eder er det følgelig ikke ubekjendt, at Kirken afskyer slige Forbindelser, som medføre ikke ringe Vanzlir og aandelig Fare, og at denne apostolisse Stol derfor stedse med største og vedholdende Iver har draget Omsorg for, at de kanoniske Love, som forbyde slige Ægteskaber, samvittighedsfuldt blive overholdte.

Naar det befindes, at de romerske Paver undertiden have dispenseret fra hlint Kirkelovenes helligste Forbud, saa gjorde de det visselig af vigtige Aarsager og meget ugjerne; ogsaa pleiede de til deres Dispensationer at føie den udtrykkelige Betingelse, at passende Garantier (opportunæ cautiones) skulde gaae forud for Ægteskabet, ikke blot forat den katholske Ægtefælle ikke skulde kunne bringes til Frafald af den ukatholske, men meget mere maatte vide sig forpligtet til efter Evne at føre den Sidstnævnte tilbage fra sin Vildfarelse, men ogsaa forat den Afkom af begge Kjøn,

Digitized by Google

som kunde ventes af dette Ægteskab, aldeles skulde blive opdragen i den katholske Religions Hellighed. Men I vide, ærværdige Brødre, at alle disse Garantier sigte til, i dette Anliggende at bevare de naturlige og guddommelige Love ukrænkede: thi det er jo dog afgjort, at katholske Personer, saavel Mænd som Qvinder, der slutte Ægteskab med ikkekatholske paa den Maade, at de letsindigt udsætte sig selv og deres fremtidige Afkom for Forførelsens Fare, ikke blot overtræde de kanoniske Bestemmelser, men ogsaa ligefrem og meget haardt synde imod den naturlige og guddommelige Lov. Og heraf indsee I allerede, at ogsaa Vi vilde gjøre Os skyldige i den haardeste Forsyndelse mod Gud og Kirken, naar Vi ved Afslutteisen af saadanne Ægteskaber i hine Lande vilde ved Eder eller ved Præsterne i Eders Dioeceser tillade Saadant at skee, hvorved de, om end ikke efter Ordene, saa dog i selve Gjerningen bleve billigede uden Forskjel. Hvorfor Vi med høilig Berømmelse af hiin Eders Iver, hvormed I hidtil have bestræbt Eder for at afholde de til Eders Omsorg anbetroede Katholiker fra blandede Ægteskaber, formane Eder indstændigt i Herren, at I ligeledes i Fremtiden med al Taalmodighed og Indsigt maae være omhyggeligt betænkte derpaa, hvorved I engang i Himmelen skulle erholde rigelig Løn for slige Bestræbelser.

Ifølge heraf altsaa, saa ofte fornemmelig en katholsk Qvinde vil gifte sig med en ikkekatholsk Mand, skal hun af Biskoppen eller Præsten omhyggeligt oplyses om, hvad Kirkelovene udsige om slige Ægteskaber, og alvorligt advares om den store Misgjerning, hvori hun bliver skyldig for Gud, naar hun fordrister sig til at overtræde dem; især vil det være hensigtsmæssigt at erindre hende om hiint urokkelige Dogma i vor Religion, at Ingen kan blive salig udenfor den sande katholske Tro; og derefter maa hun erkjende, at hun allerede nu vilde handle høist grusomt imod de Børn, som hun venter af Gud, dersom hun indgik et saadant Ægteskab, hvori hun vidste deres tilkommende Opdragelse afhængig af den

Digitized by Google

ukatholſke Mands Villie. Disſe gavnlige Formaninger ville ogſaa, ſom Klogſkaben indgiver det, iſærdeleshed være at gientage paa-den Tid, naar Bryllupsdagen ſynes at nærme ſig, og imedens det ved de ſædvanlige Tillysninger udforſkes, om der ere andre kanoniſke Hindringer tilſtede, ſom hindre Ægteſkabet. Derſom det i nogle Tilfælde ſkulde hænde ſig, at ſlige faderlige Beſtræbelſer af de geiſtlige Hyrder ſkulde være uden Virkning, da ſkal man vel oſſtaae fra at ſtraffe ſamme katholſke Perſon navnlig med en imod hende udtalt Cenſur, forat der ikke ſkal opſtaae nogen Forbittrelſe og værre Skade vederfares Katholicismen, men paa den anden Side vil ogſaa den katholſke Præſt have, at afholde ſig ikke blot fra enhver hellig Ritus, hvorved han vilde ære det ſiden efter iſtand komne Ægteſkab, men ogſaa fra enhverſomhelſt Handling, hvorved han vilde ſynes at billige det. I denne Henſeende er paa nogle Steder ikkun dette bleven paaſeet, at Præſter, ſom, for at afvende ſtørre Skade fra den katholſke Sag, ſaae ſig nødſagede til at være perſonligt tilſtede ved Afſluttelſen af ſlige Ægteſkaber, vel tilſtedede, at ſaadanne (naar der nemlig ellers ikke var nogen kanoniſk Hindring iveien) fuldbyrdedes i deres Nærværelſe, forat de derpaa, efterat have erfaret begge Parters Indvilligelſe, efter Embedspligt kunde indføre Handlingen ſom gyldigt fuldbyrdet i Ægteſkabsregiſteret, men at de dog altid vogtede ſig for ved nogenſomhelſt Handling fra deres Side at billige ſlige Ægteſkaber, eller vel endog at ledſage dem med hellige Bønner eller nogenſomhelſt kirkelig Ritus.

Dernæſt ſkulle Vi give Beſked med Henſyn til dem, ſom have fordriſtet ſig til at indgaae blandede Ægteſkaber uden nogen katholſk Præſts Nærværelſe. Og om denne Sag have Vi troet at maatte tage en ſaadan Beſlutning, at ſaavidt muligt de Forargelſer, ſom efter Eders Beretning opſtaae af ſlige Ægteſkaber, kunne afvendes; at fremdeles de Katholiker, ſom leve i en ſaaledes indgaaet Forbindelſe, lettere kunde formaaes til ved Bodens gavn-

Digitized by Google

lige Taarer at affone deres Synd; at der endelig i Fremtiden kan bestaae en fast Regel for Alle, hvorefter de kunne domme om Gyldigheden af de Ægteskaber, som indgaaes paa saadan Maade. Hvad imidlertid de Forbindelser angaaer, som indtil nu ere blevne afsluttede der uden Præstens Nærværelse, saa ville Vi inden kort Tid overdrage Eders broderlige Kjærlighed de nødvendige Fuldmagter, ved hvilke I ville blive istand til idetmindste forstørstedelen at læge de deraf opstaaede Onder. Men nu ville og befale Vi ved denne Vor Skrivelse, at blandede Ægteskaber, som fra nu af (nemlig fra 25de Marts 1830) maatte blive sluttede i Eders Dioceser uden Jagttagelse af den paa Tridentiner-Concilet foreskrevne Form, skulle, naar der ellers ikke er nogen anden adskillende kanonisk Hindring iveien for dem, ansees for sande og gyldige Ægteskaber; ligesom Vi ved Vor apostolske Magtfuldkommenhed erklære og afgjøre, at samme Ægteskaber skulle være sande og gyldige, hvorved da Alt, som strider herimod, bliver sat udaf Kraft. Desaarsag ville i Fremtiden katholske Personer, som have sluttet Ægteskaber paa denne Maade, naar ingen anden adskillende kanonisk Hindring staaer dem iveien, af de aandelige Hyrder være at oplyse om, at de have indgaaet et sandt og gyldigt Ægteskab. Derhos vil det være Sjæleforgernes Pligt, i Guds Kjærlighed og Christi Taalmodighed at formane til belejlig Tid alle Katholiker, men især de katholske Qvinder, som med Ikkekatholiker have sluttet, vel gyldige, men dog ikke tilladte Ægteskaber, om, at de skulle gjøre Bod for deres begangne Synd og efterkomme deres Forpligtelser, især-deleshed dem, ved hvilke de altid ville være bundne med Hensyn til deres Børn, nemlig efter Evne og omhyggeligt at sørge for, at de alle blive katholsk opdragne. Efter dette anse Vi det for overflødigt, ærværdige Brødre, at lægge Eder paa Hjerte, at I maae agte paa, med hvilken Klogskab der maa gaaes frem i disse Tilfælde, for at der ikke skal reise sig en hadefuld Stemning imod

Digitized by Google

den katholske Religion, — efterfom det jo er Os klart og bekjendt, at Eders broderlige Kjærlighed fuldkomment veed dette.

Saaledes handler da J, og saaledes handle de af Eder formanede Præster, at Enhver maa see, hvorledes de katholske Præster ikke ere besjælede af nogen anden Aand, end den at opfylde deres Pligt, naar de i det, der angaaer Religionen, iagttage Kirkens Forskrifter, og hvorledes de ledes af den samme Aand, naar de i det, der angaaer den borgerlige Orden, følge de kongelige Love ikke af slavisk Frygt, men for Samvittighedens Skyld. Os smerter det vel meget, at vi ikke ganske kunne befrie Eder fra de Trængsler, i hvilke J befinde Eder; men J ville ikke lade Modet synke. Den allernaadigste Konge selv, som høitideligt har kundgjort og selv i Gjerningen ved andre Leiligheder bevist sin Velvillie imod sine katholske Undersaatter, vil (som Vi fast forlade Os paa) ikke tilstede, at J længere forurolige i denne Sag, som netop angaaer Eders religiøse Pligter, men bevæget ifølge sin Naade ved Eders Ængstelser, og for ligeledes at føie Vore Ønsker, vil han indrømme Eder, at J ogsaa i denne Sag kunne overholde og uhindret udføre den katholske Religions Forskrifter. At dette maa falde lykkeligt ud, derom maa Gud, i hvis Hænder Kongernes Hjerter ere, ydmygt anraabes, hvilket Vi i uafladelige Bønner gjøre og ikke tvivle om, at J jo ligeledes med Inderlighed ville gjøre. Imidlertid ville Vi, at J som Vidnesbyrd om den særdeles Kjærlighed, hvormed Vi omfatte Eder, skulle modtage den apostoliske Velsignelse, hvilken Vi huldrigt tildele Eders broderlige Kjærlighed saavelsom den hele Klerus og det Eders Omsorg undergivne troende Folk.

Givet i Rom ved St. Peter, den 25de Marts 1830, i Vort Pontifikats første Aar.

Pave Pius VIII."

Paa dette Breve fulgte der den 27de Marts en Instruction fra Cardinal Albani, som blot var bestemt for Biskopperne, og

Digitized by Google

som ifølge et i Fortrolighed affordret Løfte ikke maatte offentliggjøres. Næst efter en blot Gjentagelse og Indskjærpelse af det pavelige Breve, især deleshed af det Punkt, at den hellige Fader ikke kan afvige fra sin Stols ubrødelige Bestemmelse om at vedføie Dispensationerne til blandede Ægteskaber den udtrykkelige Betingelse, at passende Garantier (cautiones opportunæ) for alle Børnenes katholske Opdragelse maae gaae forud, — indeholder hiin Instruction den belovede Fuldmagt for Biskopperne til, under Paalæggelsen af en gavnlig Bod og med Formaning til katholsk Børneopdragelse at erklære de blandede Ægteskaber, som hidtil ere afsluttede uden den katholske Præsts Nærværelse, for gyldige, og helbrede dem fra Grunden af; fremdeles en Fuldmagt paa 5 Aar til efter Biskoppernes Skjøn at dispensere ved blandede Ægteskaber fra saadanne Slægtskabsgrader, som den romerske Stol pleier at dispensere fra, selv da, naar en sikker Borgen for alle Børnenes katholske Opdragelse ikke er at opnaae.

Den preussiske Gesandt i Rom, Geheimelegationsraad Bunsen, modtog begge Documenter i fire ligelydende Originaler. De kom ikke til Biskopperne, men bleve i Juli 1831 ved den samme Gesandt tilbagesendte til det romerske Statssecretariat med det Forlangende, at i en ny Udfærdigelse skulde for det Første ethvert Udtryk, som hentydede paa Dogmet om den katholske Troes Nødvendighed til Salighed undgaaes; dernæst skulde de Steder udstryges, i hvilke der paabydes Belærelse og Formaninger (en Brude-Examen), deels for overhovedet at afholde den katholske Part fra at indtræde i ægteskabelig Forbindelse med en Protestant, deels for at indskjærpe samme den Pligt at sikkre sig Børnenes katholske Opdragelse; endelig skulde Alt det udelades, som erindrer Præsterne om at afholde sig fra ethvert Tegn paa Billigelse af de utilladte Ægteskaber, som afsluttes i deres Nærværelse, og om endnu mindre ved denne Act at bringe nogensomhelst kirkelig Ritus i Anvendelse. — Men nu havde imidlertid Cardinal Capellari besteget den pa-

Digitized by Google

velige Stol som Gregor XVI. Han erklærede, at der allerede var tilstaaet det Yderste, som uden at forraade det apostoliske Embedes Pligter kunde tilstaaes. Og Paven, der bestandig kun har Magt forsaavidt som han repræsenterer et bestemt Princip, kunde i Sandhed ogsaa have Grund til at frygte de Ivrere, som meente, at der i Brevet allerede var indrømmet formeget.

Underhandlingen hvilede nu, indtil Gesandten i Foraaret 1834, i Begreb med at tiltræde en Reise til Tydskland, efter gjentaget Forsøg paa at opnaae de attraaede Forandringer, atter modtog det pavelige Breve tilligemed Instructionen af Pavens Hænder, ledsaget af dennes mundtlige Erklæring, at Han i sin Samvittighed ikke anseae sig for bemyndiget til at indrømme nogensomhelst Forandring, og at det derfor var uundgaaeligt at bekjendtgjøre disse Actstykker, hvis de skulde tages tilfølge, for Biskopperne i den Form, i hvilken de fra Begyndelsen af vare affattede og antagne. Efter sin Tilbagekomst i August berettede Gesandten, at begge de pavelige Actstykker befandt sig i Erkebiskoppens og de tre Biskoppers Hænder.

Imidlertid havde det preussiske Gouvernement vidst at hjelpe sig paa anden Maade. Erkebiskoppen, Grev Spiegel, var bleven kaldt til Berlin og havde, ifølge det preussiske Statsskrift, erklæret: „at efter hans samvittighedsfulde Overbeviisning kunde der nu i det Væsentlige indføres en mildere Praxis, idet de i det pavelige Breve foreskrevne Former og Formaninger give Slip paa Fordringen af de Forlovedes Løfte, hvilket Punkt alene foraarsagede den aabenbare Strid imellem den gamle Vedtægt og Landsloven." Herefter erholdt det pavelige Breve vel kongelig Approbation, men der afsluttedes den 19de Juni 1824 mellem Bunsen i Regjeringens Navn og Erkebiskoppen en „Overeenskomst om Udførelsen af det pavelige Breve," hvis væsentligste Indhold findes udtrykt i det Hyrdebrev, hvormed det pavelige Breve sendtes til Præsterne, og i en Instruction til Generalvicariaterne.

Digitized by Google

I Hyrdebrevet forsikres Præsterne om, at, naar de følge den mildere Forklaring og Forskrift for deres Fremgangsmaade, som den apostolske Magt har givet af Hensyn til Kirkens Fred og Ro, saa kunne de have en rolig Samvittighed. De formanes derfor til paa det Omhyggeligste at undervise de Troende fra Ungdommen af i den katholske Religion, og ikke først da, naar Ægteskabet skal sluttes, at forebolde dem deres Tro og deres Pligter. Naar den katholske Brud veed, at Børnene ikke ville blive opdragne i den katholske Religion, og tillige med en uundskyldelig Letsindighed fordrister sig, uagtet Præsternes Formaning, til at indgaae et blandet Ægteskab, saa skulle de blot yde passiv Assistents paa et ærbart ikke indviet Sted. Blandede Ægteskaber, som ere sluttede af en ikkekatholsk Præst, ere gyldige og skulle kun indberettes, naar der er en anden kanonisk Hindring iveien.

I Instructionen, som enhver Biskop udstedte til sit General-Vicariat som Veiledning ved Afgjørelsen af de Besværinger, der maatte opstaae deraf, at Meddelelsen af den ægteskabelige Velsignelse nu var overladt til Præsternes eget Skjøn, gives iblandt andre følgende Regler:

1) I Hensende til de blandede Ægteskaber er Kirkedisciplinen af Hensyn til Kirkens almindelige Vel bleven saaledes formildet af den apostolske Stol, at den allerhøieste Cabinetsordre af 1825 desangaaende kan følges, og de hidtilværende Besværinger i Behandlingen af denne Sag, saavidt muligt, ere hævede. Ved Udførelsen af denne formildede Disciplin maa der desuden i ethvert enkelt Tilfælde handles saaledes, ne, som den hellige Fader udtrykker sig, catholicæ religioni creetur invidia.

2) Derfor kunne Sognenes Geistlige ikke blot foretage eller tilstede Alt, hvad der i det pavelige Breve ikke udtrykkeligt er forbudt eller bestemt angivet at skulle iagttages; men de enkelte Bestemmelser skulle ogsaa hver Gang forklares og anvendes i en formildende Aand.

Digitized by Google

Desuden berettes det, at det er de Geiſtlige paalagt at ſørge med Iver for Religionsundervisningen, men at intet Løfte om Børnenes Opdragelſe maa affordres; at assistentia passiva skal indskrænkes saa meget som muligt, kun anvendes i det i Hyrdebrevet angivne Tilfælde og ikke udelukke de brugelige kirkelige Høitideligheder. Endelig anbefales ogsaa en mild Fremgangsmaade i Skriftestolen mod den katholske Part.

Efterat Kongen havde stadfæstet Overeenskomsten af 19de Juni, reiste Erkebiſkoppen til den ene Biſkop efter den anden og vidſte af dem alle tre at erholde deres Tiltrædelsesnoter, hvilke han endnu i Juli overgav Hr. Bunsen i Coblenz; Overeenskomsten og Instructionen til Generalvicariaterne skulde efter Aftalen blive en Hemmelighed. Ifølge en Artikel i Overeenskomsten skulde der i en ledsagende Skrivelse til Decanerne ogsaa anbefales Præsterne den største Forsigtighed i Henseende til det meddeelte Breve, „forat ikke ond Villie og Uforstand skulde bemægtige sig det pavelige Breve, for hvilket det pavelige Hof udtrykkelig havde forlangt den størſt mulige Hemmeligholdelse, tilligemed Pastoralskrivelserne, og dermed forvirre Gemytterne."

Vistnok ere Artiklerne i denne Overeenskomst affattede i en billig christelig Aand, og vi formaae ikke at indsee, hvorfor Katholicismen ikke kan bestaae med dem, for saavidt den dog, som allerede oftere er skeet, afviger fra de ældre Kirkeloves Strenghed. Men Modsigelsen mellem Overeenskomsten om Udførelsen af det pavelige Breve og dette Breve selv er rigtignok unægtelig. Thi:

1) Brevets hele Ubestemthed bliver benyttet til en Forklaring i Regjeringens Aand.

2) Overeenskomsten forsikkrer, at ifølge Brevet kan Cabinetsordren af 1825 opfyldes. Paven forsikkrer i sit Breve udførligt, at han for Samvittighedens Skyld ikke formaaer at tilstaae de Indrømmelser, som vilde være nødvendige til Fuldbyrdelsen af den kongelige Lov.

Digitized by Google

3) Ifølge Brevet kan kun den passive Assistents finde Sted i alle Tilfælde, hvor der ikke gives passende Garantier for alle Børnenes katholske Opdragelse o. s. v. — og i hvad andet kan en saadan Garantie (cautio) vel bestaae, end nærmest i et Løfte (sponsio) af de Vedkommende? Dette er det egentlige Stridspunkt, hvorom der handledes imellem Regjeringen og det romerske Hof; thi den kongelige Lov forlanger den ubetingede Tilladelse, altsaa af Klerus Vielsen af blandede Ægteskaber uden hine Garantier. Efter Overeenskomsten er det Tilfælde neppe tænkeligt, at Vielsen kunde nægtes, nemlig kun da, naar Bruden er vis paa, at alle Børnene ville blive ukatholsk opdragne, og naar hun ved Siden af denne Vished tillige lægger strafværdig Letfærdighed og Ligegyldighed imod sine tilkommende Forældrepligter og sin Religionsbekjendelse for Dagen. Brudgommen behøver altsaa blot ikke at udtale sig ganske bestemt om sin ubøielige Villie i Henseende til alle Børnenes protestantiske Opdragelse, Bruden behøver blot at have det Haab, at det dog vel endnu vil lykkes hende at opdrage et Barn katholsk, eller, naar hun indrømmer, at Haabet herom maa opgives, behøver hun kun at sige, at det gjør hende ondt: og da er hun berettiget til at fordre den kirkelige Vielse.

Man maa tilstaae, at Regjeringen ved denne Overeenskomst havde af Biskopperne, som paastode, kun af Paven at kunne erholde de til den kongelige Lovs Fuldbyrdelse nødvendige Dispensationer, opnaaet alt det, som Paven forsikkrede, at han ikke uden Forræderie mod sit apostoliske Embedes Pligter kunde tilstaae. Dette var en egen Tingenes Stilling. Det er mere end engang skeet, at katholske Konger, naar de ikke kunde komme overeens med Paven, forsamlede deres Riges Biskopper og Stænder, for ved en aaben Overeenskomst med dem at fastsætte, hvad Statens Velfærd fordrede i Forholdet til Kirken. Men her blev efter lang Forhandling det pavelige Decret antaget, med Kongens Sanction publiceret for Biskopperne og af disse overgivet Præsterne som Christi Statholders

Digitized by Google

forønskede Afgjørelse: medens dog hemmeligt alt forberedtes til at bringe noget Andet i Udførelse. Denne Udførelse overdroges til Præsterne, som opmuntredes til den mildeste Fremgangsmaade; og naar de Strengere iblandt dem, for ikke at bære Ansvaret alene, gjorde Forespørgsler hos de biskoppelige Domstole, saa skulde disse afgjøre det enkelte Tilfælde i Overeensstemmelse med deres hemmelige Instruction; men saaledes var det da at haabe, at den nye Praxis umærkeligt vilde blive indført. Dette var meget klogt, men slig overvættes Klogskab har udstrøet den Forvirringens Sæd, som nu saa rigelig er voxet op.

Til Rom kom der i Begyndelsen af Aaret 1836 først et Rygte om Sagen. Snart erholdt man ogsaa en Afskrift af Instructionen, som Biskopperne havde udstedt til Generalvicariaterne, (men Texten var i nogle Biting ikke aldeles tro,) under Navn af en hemmelig Instruction fra Erkebiskop Spiegel til de andre Biskopper *). Paven lod da Cardinal-Statssecretairen udstede en Note af 15de Marts 1836 til den preussiske Gesandt, hvori Uovereensstemmelsen imellem de pavelige Forordninger og Grev Spiegels formeentlige Instruction godtgjøres i de enkelte Artikler; man forhulgte ikke, at Forvanskningerne i hiin Instruction i Grunden gik ud paa at indføre de Formildelser, som den preussiske Regjering tilforn havde forlangt, men som det havde været umuligt at tilstaae; man hentydede endelig paa Nødvendigheden af at betage de Troende deres Vildfarelse, for at de ikke skulde tilskrive den hellige Stol en Handling, som ikke er dens.

Gesandten svarede herpaa i en Note af 15de April. Efter en smertelig Klage over ufortjent Mistillid tøver han ikke med „at erklære paa den utvetydigste Maade, at hvis Hans Helligheds

*) Sandsynligviis den samme Text, som efter den Aschaffenburgske Kirketidende af 6te Mai 1836 er meddeelt i Rheinwalds: Acta historico-eccl. Aarg. 1836. S. 317.

Digitized by Google

Frygt var grundet, hvis de Høisamme forebragte Anklager imod Regjeringen vare Andet end Udgydelser af Uvidenhed, Ondskab eller af en Fanatisme, der kun er farlig for den Sag, som den forsikkrer at forsvare, saa vilde der fra Hs. Majestæts Regjerings Side være begaaet ikke alene Uret, men en skrigende Uretfærdighed og Overtrædelse af høitidelige Fordrag." „Han havde den særdeles store Fyldestgjørelse at kunne erklære, at ikke blot Existentsen af en saadan Instruction fra Erkebiskop Spiegel til Biskopperne var moralsk umulig, men at han ogsaa havde positiv Viished om, at denne foregivne Instruction aldrig havde existeret; thi den kunde ikke existere, uden at Hs. Majestæts Regjering og følgelig ogsaa Undertegnede var underrettet derom. Kongens Regjering havde intet at skjule og intet at frygte; Documenterne vare forhaanden til at bevise saavel dens Loves Retfærdighed, som ogsaa dens Fordringers Maadehold og den Visdom, hvormed den ganske havde overladt Fortolkningen og Fuldbyrdelsen af det pavelige Breve til Biskoppernes modne Overlæg og frie Samvittighed. Vistnok havde Hs. Majestæt først da tildeelt Breverne sin kongelige Sanction, efterat hans Geheimeraad, Erkebiskop Spiegel, havde erklæret, at de ikke stode i Modsigelse med Statens Love. Erkebiskoppen havde dernæst forhandlet Sagen med de andre Biskopper og i Gesandtens Hænder nedlagt en Beretning derom, som beviser deres overensstemmende Anskuelser om Fuldbyrdelsen af Breverne. Han tvivler ikke om, at Biskopperne ogsaa indbyrdes ere komne overeens om de Grundsætninger, hvorefter tvivlsomme Tilfælde, som maatte blive dem forelagte, skulde afgjøres, for ikke ved et forskjelligt System at skade den biskoppelige Anseelse og Kirken. Derom ville de selv give den hellige Stol Beretning. Men disse ærværdige Oldinge turde vel ogsaa allerede nu af Pavens Retfærdighed vente den Tillid, at de aldrig vilde have billiget andre Grundsætninger end dem, som følge af det pavelige Breve. I ethvert Tilfælde stod det fast: 1) at Biskopperne ikke have

Digitized by Google

modtaget, ligesom de ikke kunde modtage, nogen Instruction af Erkebiskoppen; 2) at det Document, som man har angivet under denne Titel, ikke existerer og ikke kan existere uden i Angiverens Indbildning."

Saa sælsom var den Stilling, hvori en mægtig protestantisk Konges Gesandt befandt sig ligeoverfor et Hof, hvis Snuhed og Tvetungethed er bleven til Folkenes Ordsprog. En hemmelig Instruction fra Erkebiskop Spiegel til de andre Biskopper var virkelig ikke til; men at der imellem Erkebiskop Spiegel og den samme Regjerings-Befuldmægtigede, som udstedte hine Forsikkringer, var afsluttet en Overeenskomst og efter denne udfærdiget en hemmelig Instruction fra Biskopperne til deres Vicariater, i det Væsentlige af samme Indhold som det, Paven besværede sig over, — det kunde man efter hine Gesandtens Forsikkringer rigtignok ikke vente. Hans Ord have været sande — efter Ordene.

Men for at erholde de forønskede Beretninger fra Biskopperne til Paven udgik der den 29de August fra Ministeren, Friherre v. Altenstein, en Instruction til Referenten af de katholske Anliggender i Ministeriet, af det Indhold: at det for at undgaae et formeligt Brud og gjenoprette den gode Forstaaelse ansaaes for uundgaaeligt, at Erkebiskoppen af Köln og Biskopperne af Trier, Münster og Paderborn skreve til Paven for, om muligt, at berolige hans ved vildledende Efterretninger og indbildske Forebringelser forurolige Sind. Det var følgelig Ministeriets Opgave, ad den mundtlige Forhandlings Vei at bevæge Biskopperne til at affatte saadanne Skrivelser og lade sig deres Reenskrift tilstille sub volante. I Henseende til de Bevæggrunde, som med Hensyn til dette Hverv kunde gjøres gjeldende hos de fire Prælater, overlodes det Nærmere til den dertil Befuldmægtigedes sagkyndige Skjøn. Han opnaaede ogsaa sin Hensigt og bragte Erkebiskoppens og de tre Biskoppers Skrivelser med sig til Berlin. Deres

Digitized by Google

Indhold er i det Væsentlige eens med den Skrivelse, som vi skulle meddele fra den Ene, B.skoppen af Trier, Joseph v. Hommer:

„Det kunde synes paafaldende, Helligste Fader, at jeg endnu ikke har aflagt den Tak, jeg i saa lang Tid har skyldt for den Hjelp, som ved Pave Pius VIIIs Skrivelse af 25de Marts 1830 om de blandede Ægteskaber saa høist beleilig er bleven ydet den kolnske Provindses Forstandere. Jeg kunde undskylde mig med min fremrykkede Alder og mit svage Legeme, dersom ikke en anden vigtigere Aarsag laae til Grund: jeg troede at maatte vente, Helligste Fader, indtil jeg, belært af Erfaringen, kunde berette, hvilken Vending dette Anliggendes Stilling har taget.

Saasnart de politiske Hindringer, som forhalede Bekjendtgjørelsen af det apostoliske Breve, vare hævede, har jeg meddeelt Præsterne samme og alvorligt formanet dem til, at de, holdende sig til den kirkelige Disciplin, nøie skulde følge dets Indhold — hvilket det Circulaire beviser, hvoraf jeg underdanigst vedlægger et Exemplar.

Ved Løsningen af Præsternes Tvivl i Behandlingen af den hele Sag er jeg gaaet saaledes frem, at jeg, saameget som der gik an, ihukom Cardinal Albanis Instruction, som Pius VIII lod vedføie det apostoliske Breve. Naar man paa Grund af de vanskelige Tidsomstændigheder maatte afvige noget lidet fra dets Indhold, saa er dette dog skeet sjeldent og ugjerne og kun da, naar Nødvendigheden fordrede det.

Hele Sagen staaer nu saaledes, Helligste Fader, at vel ikke alle Vanskeligheder ere hævede, for hvis Skyld vi bade den Hellige Apostoliske Stol om at intervenere: men imidlertid er der bevilget, hvad der uden Skade for den katholske Kirkes Disciplin kunde bevilges. For denne overordentlig store Velgjerning maa jeg takke den Hellige Apostoliske Stol og Dig, Helligste Fader, og aflægger herved den ydmygste Tak derfor. Saalænge jeg lever, vil jeg ikke ophøre, saa godt jeg kan, at bevare den kirkelige Dis-

Digitized by Google

ciplin i denne Sag og at anraabe den guddommelige Bistand om, at jeg maa være istand til at udføre det.

Da isvrigt Udfaldet af dette Anliggende fornemmelig afhænger af Omstændighederne, min især af de aandelige Hyrders Omhu og Forsorg: saa synes det mig ikke hensigtsmæssigt, Helligste Fader, at der underhandles endnu engang om denne Sag, fordi dette ikke vilde være Andet end at fremkalde nye Storme og foranledige sværere Ønder end dem, vi ville forhindre. Dog undergiver jeg denne Sag ganske Din Dom, Helligste Fader.

Jeg undertegner dette paa den Dag, da jeg har annammet Herrens høihellige Legeme som Viaticum for, om Gud vil, inden kort Tid at sige de menneskelige Ting Farvel. Anbefalende min Hjord ydmygt til Din Omsorg og Varetægt, beder jeg om den apostoliske Velsignelse.

Den Helligste Faders

Trier den 1ste Octbr. 1836. lydigste Søn

Joseph, Biskop af Trier."

Men forinden denne Skrivelse tilligemed de Andres tilsvarende ad Omveien over Berlin naaede til Rom, var den fulde Sandhed kommen derhen ved en senere Skrivelse fra den samme Biskop af Trier, hvori han beretter, at, da det pavelige Breve ikke havde tilfredsstillet Kongens Ønsker, havde denne efter 3 Aars Forløb tilkaldt Erkebiskoppen af Køln og Ministeren Bunsen, hvilke Mænd i Forening med Kongen bragte, uden at andre kongelige Raader eller Biskopper vare tagne med paa Raad, Sagen saaledes istand, at der gaves det apostoliske Breve en mildere Fortolkning end Ret var. Deels af Kjærlighed til Fred, deels ved Overtalelse om, at større Skade saaledes afvendtes fra den katholske Kirke, og deels fordi det apostoliske Breve havde en mildere Holdning end et lignende tidligere, havde han efter Biskopperne af Paderborns og Münsters Exempler ladet sig bevæge til at tiltræde denne Overeenskomst med sin Underskrift og give, ligesom hine, sit Vicariat

Digitized by Google

den med hans nærværende Brev følgende Instruction, som skulde tjene til Afgjørelse af de i Anledning af de blandede Ægteskaber opstaaende Forespørgsler.

„Men nu", tilføier han, „da jeg, greben af en smertelig Sygdom, svæver i Livsfare, og, oplyst ved den guddommelige Naade, har indseet, at der af hine Skridt kan opstaae de største Onder for den katholske Kirke, og at dennes kanoniske Bestemmelser og Grundsætninger derved ere overtraadte, — tilbagekalder jeg derfor, dreven af Anger, frivilligt og efter egen Tilskyndelse, hvad jeg fellagtigt har foretaget mig i dette høist vigtige Anliggende."

Denne Skrivelse var undertegnet den 10de November, Biskoppens Dødsdag. Denne Prælat har, saavidt vi vide, vel undertiden viist sig noget vaklende, men altid tro imod sin Kirke saavelsom imod det kongelige Huus. Og, om vi ikke ere feil underrettede, saa stod Preussens Thronarving *) nogle Uger tidligere dybt bevæget ved hans Dødsseng og modtog den gamle, ærværdige Mands Velsignelse. Han sagde ved den Leilighed paa sin venlige Maade til Rhinlandenes Overpræsident, Hr. v. Bodelschwingh, en Protestant: „Ogsaa De har jo Christus kjær."

Hine to Skrivelser staae skarpt imod hinanden. Det er muligt og vilde ikke være uhørt i den katholske Kirkes Annaler, at den anden Skrivelse er, som det preussiske Statsskrift hentyder paa, i Dødsangsten blevet aflokket den Døende. Men i ethvert Tilfælde var hiin Bekjendelse af en døende Biskop, at der ved hans Medskyldighed var blevet gjort Protestantismen Indrømmelser, som vare Mennesker til Behag, men fordærvelige for den katholske Kirke, — en moralsk Magt, som end ikke en Pave kunde unddrage sig.

Den trierske Biskops ældre Brev blev tilligemed de andre Biskoppers Breve overgivet det romerske Hof den 15de Januar

*) Den nuværende Konge.

Digitized by Google

1837. I den Skrivelse, hvormed den preussiske Gesandt ledsagede dem, ydede han de fire Prælaters høie Fortjenester de største Lovtaler, for ved deres Anseelse at bekræfte Sandfærdigheden af hans Note af 15de April; og da Regjeringen maatte ønske at neddysse denne Sag i Tausheb, endte Skrivelsen med, „at, da nye Underhandlinger kunde medføre nye Uenigheder, betragtede Hs. Majestæt Pius VIIIs Bestemmelser og den ved deres Udførelse af Biskopperne indførte status quo som afgjørende, og med Afkald paa formildende Forandringer havde derfor Hs. Majestæt, idet Han med Tillid ventede det Samme fra Hs. Helligheds Side, befalet Undertegnede, bestemt, formeligt og uigjenkaldeligt at erklære, at Han, alene Gud ansvarlig for sit Monarchies Rolighed og Bevarelsen af de bestaaende Rettigheder, aldrig kunde indvillige i, at denne Sag om de blandede Ægteskaber blev Gjenstand for nye Forhandlinger imellem Hans Regjering og den hellige Stol."

Som Svar lod Gregor XVI sit Brev fra den afdøde Biskop v. Hommer tilligemed Instructionen til Vicariaterne Gesandten tilstille i Afskrift, med Anmodning om, at disse vigtige Actstykker umiddelbart maatte blive Kongens Øine forelagte.

Om den moralske Vægt af hiint den døende Biskops Angerbrev bemærkede Gesandten i Gjensvar af 14de Febr., „at man vel seer af dette foreliggende andet Brev, at han beklager, i Fortolkningen og Udførelsen af det pavelige Breve at være gaaet videre, end han skulde have gjort; men at dette gjerne kunde være Tilfældet, uden at Instructionen nødvendigvis var Aarsagen til Beklagelsen. Men hvor stor end Vigtigheden af denne Kjendsgjerning kan være med Hensyn til den afdøde Biskop af Triers Person, saa vil den vistnok i Hs. Helligheds ophøiede og velvillige Gemyt være mere end opveiet ved en anden Kjendsgjerning af den levende Erkebiskop af Køln. Thi denne Prælat har modtaget Kaldelsen til at blive Erkebiskop og Metropolit med fuld Kundskab om denne Instruction og om den juridiske og moralske Virk-

Digitized by Google

ning, som den i to Aar har havt paa de geistlige Domstole og i den offentlige Mening. Han har altsaa sienspnligt troet, at han, det være sig nu ved denne eller denne uagtet, samvittighedsfuldt kunde opfylde sine Pligter mod Gud og den Hellige Fader, og sienspnligt troer han det endnu efter eet Aars Erfaring, og efterat han er bleven foranlediget til at skrive derom til Hs. Hellighed."

Virkelig havde den nye Erkebiskop af Koln lovet (S. 284), at han vel skulde vogte sig for ikke at opretholde hiin, i Overensstemmelse med det pavelige Breve trufne og i de fire Stifter iværksatte Overeenskomst. Da han senere tilintetgjorde denne, hvis væsentligste Bestanddeel Instructipnen til Vicariaterne er, har han forsikkret, at han ikke havde kjendt den dengang, da han gav dette Løfte, og at han derfor i god Tro til Regjeringen og til Biskopperne havde forudsat dens virkelige Overeensstemmelse med det pavelige Breve. Men om end dette skulde forholde sig saaledes, saa udtaler han dog i sin ovennævnte Skrivelse til Paven, af 23de Septbr. 1836 (S. 307), i Almindelighed kun sin Tak for det apostoliske Breve af 1830, yttrer sit Haab om, at den ofte gjentagne og skadelige, for den katholske Religion i disse Egne høist farlige og Bestyrelsen af disse Dioeceser meget vanskeliggjørende Uenighed derved vil udjevnes, saavidt Troesforskjelligheden og Tingenes nuværende Stilling tillader det; og giver endelig sit Løfte om, at han med Guds Hjelp skal bestræbe sig for, saavidt som Omstændighederne tillade det, fuldkomment at efterkomme hiint Breves Forskrifter. Dog lader det sig vente, at den afdøde Biskop af Triers Brev maatte gjøre et dybt Indtryk paa et Sind som hans. Men endnu i en Embedsskrivelse af 25de Decbr. 1836 til Provsten for Collegiatstiftet i Aachen omtaler han Overeenskomsten som afsluttet imellem hans Forgjænger og Hr. Bunsen „i Overeensstemmelse med det pavelige Breve og for at lette Udførelsen af dette," saavelsom den derefter udstedte

Digitized by Google

Instruction, og behandler altsaa heri begge Documenter som bindende Forskrifter.

Men kort efter Erkebiskoppens Embedstiltrædelse havde nogle som Ivrere bekjendte Præster løftet Hovedet iveiret, paastaaet Rettigheder, som de borgerlige Øvrigheder ikke vilde vide noget af, og afslaaet at lyse Velsignelsen over blandede Ægteskaber. Da Ministeren v. Altenstein derefter erindrede Erkebiskoppen om hans Løfter, bemærkede denne nu først i en Skrivelse af 1ste Marts 1837: „Deres Excellence vilde have Sagen behandlet i største Fortrolighed, derfor turde jeg dengang end ikke tale derom med min Broder Biskoppen af Münster. I denne Stilling kunde jeg dengang ikke faae Overeenskomsten selv at see, men jeg behøvede det heller ikke; thi Udtrykkene: „i Overeensstemmelse med Pave Pius den Ottendes Breve," borgede mig for, at jeg maatte holde fast derved, fordi jeg i det Kirkelige er Kirkens Overhoved Lydighed skyldig. Jeg erklærede derfor, og det med velberaad Hu og netop med disse Ord, „at jeg vilde holde fast ved den i Overeensstemmelse med det pavelige Breve trufne Overeenskomst." Jeg maatte dog vel have den Overbevisning, at alt nu var afgjort i Henseende til de blandede Ægteskaber, og da Overeenskomsten siden, og det først her, kom mig for Øie, og jeg saae, i hvilken Grad der fra katholsk Side var gjort Indrømmelser, maatte denne min Overbevisning vinde den største Fasthed. Min ovenomtalte Erklæring, — ikke at kunne gaae ud over denne Overeenskomsts Grændser — synes nu Deres Excellence at ville betegne saaledes, som om jeg derved har stillet Sagen paa Tvedragtens Culminationspunkt; men jeg har ikke erklæret andet, end at ville fastholde det Standpunkt, paa hvilket bemeldte Overeenskomst har stillet Sagen."

Paa Ministerens Svar, hvori han til Slutning ytrede, at han forlod sig paa den Samvittighedsfuldhed, hvormed Erkebiskoppen pligtmæssigen havde erklæret at ville holde sig til Instructio-

Digitized by Google

nen angaaende Udførelsen af det pavelige Breve, kom intet Svar fra Erkebispen; men da Besværinger fra de i Sagen Interesserede, og Klager fra Landsautoriteterne vedbleve, og katholske Journaler, som havde forskaffet sig Afskrifter af Overeenskomsten og Instructionen, hoverende fremstillede Sagen til Regjeringens Skade: saa blev Regjeringspræsidenten i Düsseldorf, Grev Stolberg, i September 1837 sendt i Forening med Hr. Bunsen til Köln for at bevæge Erkebiskoppen til den bestemte Erklæring, „at han ubrødeligt vilde følge den oftnævnte Instruction og ikke forandre noget i den derved begrundede Forretningsgang." Men da Erkebiskoppen forlangte Ordene "i Overeensstemmelse med det pavelige Breve," indskudte foran Ordet „ubrødeligt," og paa nærmere Forespørgsel om, hvori han da fandt Instructionen uoverensstemmende med det pavelige Breve, reent ud erklærede, „at han fandt den i Instructionen indrømmede Tilstaaelse af katholsk Vielse uden Løfte om katholsk Børneopdragelse at være i aabenbar Strid med det, og at han derfor bestandig havde instrueret Præsterne om, naar et saadant Løfte ikke blev givet, at nægte Vielsen," og at han ikke kunde opgive denne Fremgangsmaade: saa blev det ham betydet, at den strid imod Regjeringens Forventning, saavelsom imod Landets Love og den stedfundne Praxis, og at Hs. Majestæt derfor maatte vente, at han vilde indsee Nødvendigheden af at nedlægge sit Embede, hvortil han kun var bestikket under en Forudsætning, som han havde berettiget Kongen til. Vel erklærede han sig nu villig til at underskrive en mindre skarpt affattet Formular; men da denne sendtes ham til Underskrift tilligemed den Protokol over alle Forhandlingerne, som Hr. Bunsen havde været saa forsigtig at optage, saa nægtede han begge Documenter sin Underskrift, idet han gav følgende Svar:

„Sagen staaer ganske simpelt saaledes: Der gives to Normer for min Fremgangsmaade, først det pavelige Breve, dernæst Overeenskomsten, hvoraf Instructionen maa betragtes som en

Digitized by Google

Deel. Praxis anfører jeg ikke, fordi den er baseret paa begge hine i Forening.

Overeenskomsten og Instructionen har til Hensigt at lette Udførelsen af det pavelige Breve, men ikke at gjøre det magtesløst. Jeg følger derfor saavidt muligt begge Normer, men hvor Instructionen ikke kan bringes i Samklang med det pavelige Breve, der retter jeg mig efter dette.

Dette og intet Andet forstaaer jeg ved Ordene: „Instructionen i Overeensstemmelse med det pavelige Breve," og bliver dette befundet tilstrækkeligt, saa erklærer jeg mig enig med det her tilbagefølgende Indlæg, og i dette Tilfælde maa jeg udbede mig det atter tilstillet; i modsat Fald maa jeg ærbødigst udbede mig, at man ikke mere vil lade andre skriftlige eller mundtlige Underhandlinger om dette Punkt finde Sted, da jeg ikke kan eller tør afvige fra den nysanførte Form; jeg vil ikke udsætte mig for det Tilfælde, hvori en af mine Confratres nylig er kommet i Henseende til denne Gjenstand, nemlig paa Dødsleiet at maatte tilbagekalde, hvad jeg i Livet har gjort. Med den meest udmærkede Høiagtelse

Clemens August, Friherre Droste af Vischering,
Koln den 18de Septbr. 1837. Erkebiskop af Koln.

Hermed vare Underhandlingerne afbrudte.

III.

Den hermesianske Strid.

Georg Hermes havde fra en Ungdom, hvori han leilighedsvis udraabte: „Befri os, Herre, fra alle Helgene!" ved alvorsfulde Tanker og Erfaringer tilkæmpet sig Overbeviisningen om den katholske Troes fulde Sandhed. Det efter ham benævnte System er en Methode i at foredrage og især at bevise den katholske Troeslære, idet man gaaer ud fra den Overbeviisning, at

Digitized by Google

det ikke er muligt ved ydre Auctoritet at hæve sig over Tvivlen, men alene ved en af Fornuftens indre Nøden fremgaaende Indsigt i Sandheden. Ved Grunde, hentede fra den theoretiske og praktiske Fornuft, beviser Aabenbaringens Nødvendighed saavelsom, for at sikkre denne, Nødvendigheden af Kirken og et ufeilbart Læreembede i den.

Man vil paa protestantisk Side let og i Almindelighed rigtigt forestille sig denne Læremaades videnskabelige Standpunkt, naar man erindrer sig, hvorledes den wolfiske Skole opstillede sine Slutningsbeviser, den kantiske sine Troesgrunde. Begge gaae her fredeligt ved Siden af hinanden. Overgangen til den overnaturligt aabenbarede Lære skeer næsten paa samme Maade som hos de maadeholdne Supernaturalister i vor Kirke, især af den forhenværende tübingske Skole, ikkun at Gjenstanden for Beviset ikke nærmest er Skriftens, men den katholske Kirkes Lære.

Hermes har udbredt sit System ved sin Indledning til den christelig-katholske Theologie (Münster 1819), men endnu langt mere som akademisk Lærer ved sit Foredrags imponerende Skarphed og sin Charakteers kraftige Bestemthed. Kaldet fra Münster til Bonn, var han fra Aaret 1820 det derværende theologiske Facultets Middelpunkt, Nabobiskoppernes theologiske Raadgiver, den kölnske Erkebiskops Ven. Man priste hans Skole, fordi der, efterat al Theologie under det franske Herredømme havde været lagt hen, fra den var udgaaet en ny videnskabelig Alvor og christelig Iver over Rhinlandets Klerus. Hans Virken maa vel i Kraft sammenlignes med de store Scholastikeres. Ved hans Død (1831) var hans Skole herskende ved Faculteterne i Bonn og Breslau og i Biskopperne af Kölns, Triers og Ermelands Seminarier.

En naturlig Modsætning mod denne skarpt forstandige, kun paa sine Beviser stolende Theologie laae der i den ubetingede Hengivelse, enten til Gemyttets hemmelighedsfulde Følelsesliv, eller til

Digitized by Google

Overleveringens og Hierarchiets ydre Auctoritet, saaledes som dog ogsaa denne har og altid har havt sin Berettigelse i den katholske Kirke. Denne Modsætning havde i Hermes's Levetid kun yttret sig sagte og anonymt, men umiddelbart efter hans Død bragte den aschaffenburgske Kirketidende Hermesianismens Forhold til Katholicismen paa Bane. Naar her Hermesianernes katholske Rettroenhed blev gjort mistænkelig, saa svarede disse med hiin stolte Selvfølelse, som i Modsætning til Den, der holdes for fad, phantastisk eller ufri, saa let opfylder Den, der er sig bevidst som den Tænkende og Frie. Striden blev bittrere ved jordiske Hensyn. Ligesom allerede Hermes havde fortrængt sin talentfulde Collega Seber, hvem Regjeringen ikke vidste at forekaste Andet, end at hans Læremaade ikke længere passede til Forholdene, og ligesom han, da Möhler, denne Katholicismens aandrigste Forsvarer i vor Tid, skulde kaldes til Bonn, tilbageviste denne som ukatholsk, sværmerisk og pantheistisk, saaledes gjorde den hermesiske Skole sig gjeldende som et sluttet, ved Rhinen seierrigt Parti.

Da traadte pludselig Pavedømmet selv i Skrankerne mod den. Efterat Erkebiskop Spiegel var hensovet, udkom der d. 26de Septbr. 1835 i Rom et Breve, som fordømte den afdøde Hermes's Lærdomme og forbød hans Skrifter. Det er et Actstykke af en vel ikke uhørt, men dog paa den Tid usædvanlig Beskaffenhed. Paafaldende derved er for det Første den pavelige Kjendelses Ubetingethed og Ufeilbarhed — for dem, hvem Troen derpaa er givet, — ved Siden af Usikkerheden i de menneskelige Slutninger, paa hvilke den grunder sig. Gregor XVI bemærker i dette Breve — dog vel for at vise sin Kjendelses Upartiskhed og Grundighed, — at ifølge et uforandret og næsten almindeligt udbredt Rygte i Tydskland blev Hermes henregnet til Vildfarelsens Lærere. Da dette nu ved mange af Tydsklands Theologers og hellige Hyrders Angivelser og Opfordringer var kommet ham for Øre, havde han ikke troet at turde svigte sin apostoliske Pligt, havde derfor

ladet sig sende Hermes's Skrifter og ladet dem flittigt gjennemsøge af Theologer, som vare særdeles kyndige i det tydske Sprog, samt ladet de vigtigste Steder oversætte paa Latin og forsyne med Noter. Disse Theologers Dom var befundet ganske overeensstemmende med det almindelige Rygte. Men ikke nok hermed: deres Oversættelser og Noter vare overgivne andre Lærere i Theologien til Prøvelse, og disse havde ligeledes været enige.

Det Betænkelige ved en Dom efter saadanne Oversættelser og Udtog, som ovenikjøbet ere gjorte i en bestemt Hensigt, eller dog i en bestemt Forudsætning, er af sig selv indlysende, og for ret at gjøre dette isinefaldende hændte det sig, at een af de romerske Theologer, hvem Prøvelsen var overdraget, Jesuiten Professor Peronne, i sit dogmatiske Værk meente at have gjendrevet et Udsagn af Hermes, hvorom det siden viste sig og af ham selv tilstodes, at det kun var en fra Ukyndighed i det tydske Sprog hidrørende Misforstaaelse. Men hvad det almindelige Rygte imod Hermes angaaer, saa maae vi i Tydskland vide det bedre end den hellige Fader i Rom, at indtil Aaret 1835 har et saadant Rygte ikke fundet Sted i Tydskland, og alle de af Paven selv saa høitpriste tydske Biskopper, som have viist Hermes Tillid og foretrukket hans Disciple, synes dog slet ikke at have mærket noget til dette Rygte. Men disse Biskopper, som havde kunnet give den bestemteste Oplysning om Hermesianernes Fromhed og Rettroenhed, ere ikke blevne adspurgte, og endnu mindre ere Hermesianerne selv blevne hørte. Derimod bevidner den hellige Fader videre, at han, endnu ikke tilfreds med alt dette, har overgivet sine ærværdige Brødre, Cardinal-Generalinquisitorerne, den hele Sag til at undersøges fra Grunden af. Efterat ogsaa disse eenstemmigt havde fældet Fordømmelsesdommen, udtaler han selv, den hellige Fader, efter deres Raad og tillige af egen Tilskyndelse, efter sikker Oplysning og modent Overlæg samt af den apostoliske Magts Fylde nu først Fordømmelsen, og formaner og besværger i Herrens Navn sine

Digitized by Google

Brødre, Patriarcherne, Erkebiskopperne, Biskopperne og de geistlige Foresatte paa alle Steder, om at fuldbyrde den.

Paafaldende er dernæst Ubestemtheden af Det, som fordømmes. Først bliver der efter det i Tydskland almindelige Rygte fortalt, at Hermes skal have hørt til dem, som af Begjærlighed efter Nyt bestandig kun lærte og aldrig naaede Sandhedens Kundskab, idet han, bristigt afvigende fra de hellige Fædres banede Vei, til Troessandhedernes Forklaring og Forsvar skal have slaaet ind paa en dunkel Vei, nemlig at anse Tvivlen som Basis for al theologisk Undersøgelse og Fornuften som den første Norm og det eneste Organ til at opnaae Erkjendelsen af overnaturlige Sandheder. Derefter anføres da videre de til Prøvelsen kaldede Theologers Dom, hvilke i de dem forelagte Steder havde fundet Lærdomme, som ikke stemmede overeens med de katholske Sandheders Principer, i mange Henseender vare slet fremstillede, tvetydige, dunkelt og kunstigt affattede, for at forvikle og formørke Indsigten i de katholske Dogmer, ogsaa for en stor Deel samlede fra Ikkekatholikernes Vildfarelser og Paafund. Cardinal-Generalinquisitorerne tage endelig Sagen alvorligere fat, opregne et stort Antal Troesartikler, i hvilke Hermes skal have fremført absurde og for den katholke Kirkelære fremmede Lærdomme; men hvad han har lært, og hvorvidt det strider imod de opregnede Troesartikler, det forties dè, og tilkjendegive blot deres Formening om, at saadanne vildfarende, til Skepticisme og Indifferentisme forledende, forargelige, mod katholske Skoler fornærmelige og af Kirken allerede domfældte Lærdomme bør fordømmes, idet de i eet Aandedræt betegne dem som forstyrrende den guddommelige Troes Grundvolde og dog kun som smagende af Kjætterie (hæresim sapientes). Herefter har nu Paven udtalt sin Fordømmelsesdom over de hermesiske Skrifter og formanet Kirkens Hyrder til med al Omhu at drive deres Faar bort fra disse forgiftede Græsgange, uden at indlade sig paa noget mere Bestemt.

Digitized by Google

Efterat tydske Journaler havde meddeelt det pavelige Breve, lode iærdeleshed Professorerne i Bonn og Breslau sig ogsaa høre i Tidsskrifterne: deres ædle Mester havde i tyve Aar været de ærværdigste tydske Theologers ærede Collega, de frommeste tydske Prælaters Ven og Raadgiver; aldrig var der blevet tvivlet om hans Troes Reenhed. Generalinqvisitorerne havde bebreidet ham Vildfarelser i Henseende til Troesartikler, om hvilke hans hidtil udgivne Skrifter endnu aldeles ikke havde udtalt sig; de havde tillagt ham forsætlig Dunkelhed og Tvetydighed, — men hvor fandtes denne mindre end i Hermes's Skrifter, der altid havde stræbt efter den høieste Klarhed i Tanke og den skarpeste Bestemthed i Udtryk? Det Eneste, som udgjorde en bestemt Bebreidelse, at nemlig Fornuften var ham det udelukkende Princip for den overnaturlige Sandhed, og at den positive Tvivl var Basis for al Theologie, det havde Hermes aldrig lært; det var altsaa en Fordømmelse af Navn, ikke i Sagen selv. Det pavelige Breve var opnaaet ved deres personlige Modstanderes Intriguer, den hellige Fader var bleven skuffet i denne Sag, og det smertede dem dybt, at der var blevet beredt den katholske Kirkes Fjender i Tydskland et saadant Skuespil; men de vare af den faste Tro, at den hellige Fader efter nøiere Indsigt i Sagen vilde give En af den katholske Kirkes værdigste Geistlige og En af de dybeste og redeligste Sandhedsforskere Æresoprejsning. Ogsaa rhinske Biskopper udstedte, vel i passende Udtryk og med tilbørligt Hensyn til deres Stilling, Trøstebreve og Beroligelsesskrivelser til Hermesianere, hvori de yttrede Ønske og Haab om en mild Udjevning.

Betragte vi, idet vi hensætte os paa det romerske Standpunkt, det pavelige Breves Hensigtsmæssighed eller Nødvendighed, saa synes det ikke let at erkjende den Hermesianerne stode fornemmelig paa den nationale Katholicismes Standpunkt, og Hermes's Ven, Droste-Hülshoff, havde skrevet en Kirkeret i denne Aand: men altid beviste dog Hermesianerne af deres rationale

Digitized by Google

Grunde Nødvendigheden af en Pave for Kirkens Enhed, og Rom har i 4 Aarhundreder maattet vænne sig til at taale Nationalkirkers factiske Bestaaen. En Afvigelse fra nogensomhelst katholsk Troesartikel er aldrig bleven paaviist hos Hermes, der kan altsaa kun være Tale om en Forkastelse af Læremaaden, af Formen, hvortil ogsaa det pavelige Breve fornemmelig henviser. Denne gjelder egentlig i den katholske Kirke for fri, og Katholicismens Forsvarere have i nyere Tid ofte nok anpriist os denne fuldstændige Frihed i Hensende til den videnskabelige Methode. Imidlertid lader der sig dog ogsaa tænke en Læremaade, som bereder Veien for Vildfarelser i Læren, og mod hvilken Kirkens Overhoved altsaa vel kan være foranlediget til at advare, ligesom jo ogsaa det pavelige Breve væsentlig kun indeholder en saadan noget stærkt udtrykt Advarsel; thi Hermes bliver jo ikke fordømt i Graven som Kjætter, og hans Skrifter ikke dømte til Baalet. Vistnok ligger der i den hermesiske Theologies-Grundtanker Noget, som kunde blive farligt for den katholske Kirke; thi hiin Fornuftens Berettigelse til at føre Beviserne for den katholske Kirketro kunde jo ogsaa engang vende sig imod den. Men denne Fare ligger i hele Scholastiken. Kirken har efter kort Mishag fattet den Tillid til samme, at den videnskabelige Fornuft vilde blive den tjenstpligtig, og den er bleven det. Hermes staaer i denne Hensende ikke i andet Forhold til Kirkelæren end Thomas af Aquino og andre store Lærere og Helgene i Kirken; thi han sætter ikke Fornuften som udelukkende Troesprincip, men ved Siden af Aabenbaringen og Kirken: Fornuften skal, for at bruge en af Hermesianerne yndet Lignelse, kun føre Mennesket til Helligdommen, men da blive staaende ved Dørtærskelen. Men fordi Kirkens Auctoritet af selve Fornuften bliver anerkjendt som guddommelig, saa strider intet mere imod den sande Fornuft end at foragte denne Guds Auctoritet. Vistnok var det en Eensidighed, naar Hermes kun ad denne Bevisets Vei meente at kunne føre Mennesken til

Digitized by Google

Gud og ansaae alt andet for Sværmerie; men saadanne Ensidigheder have altid været tilstede i Kirken, de ligge i den enkelte, stundom netop den kraftigste Individualitets Natur, og have altid af sig selv fundet deres Modvægt i det christelige Livs Rigdom. Det eneste, som vilde være betænkeligt, at man nemlig kun igjennem Tvivlens Udviklingsmoment kan komme til Sandheden, det har Hermes, saavidt vi vide, aldrig paastaaet, og hans Tilhængere sige reentud det Modsatte. Da nu den nyere romerske Theologies sædvanlige Former slet ikke ere ugunstige for en indskrænket, Kirken tjenstskyldig Brug af Fornuften i Troessager, og da den regjerende Pave selv har, i Biskoppen af Straßburgs Strid mod Abbé Bautain, holdt med Biskoppen, der forsvarede en saadan Brug af Fornuften, og bekjendt sig til Grundsætninger, der af Hermesianerne ganske anerkjendes som deres: saa kan man ikke indsee Nødvendigheden af hiin Fordømmelse, og den Formodning paatrænger sig vistnok, at Paven her er bleven misbrugt som Værktøi for et Partie. Hiin Fordømmelse var den første voldsomme Indgriben i Tydklands nyere katholske Theologies Udviklingsgang. Den hermesiske Skole har, just fordi det er dens Eiendommelighed, blot at være Forstandens Sag, sandsynligvis ikke den sædelig-religiøse Kraft til at vove en alvorlig Kamp for sin Overbeviisning: men det er ikke den romerske Curies Fortjeneste, at den ikke ved sin unødvendige Domfældelse har opvakt en Kamp som Jansenismens i Frankrig; og selv den mulige Fordeel af at have ved det forunderlige Decret mindet den tydske Klerus om ubetinget Lydighed, bliver dyrt betalt ved den Braad, som denne Sag maa efterlade i et mægtigt Parties Bryst.

Fra Hermesianernes Side var det — om ellers alvorligt meent — et godmodigt Haab, at den hellige Fader vilde lade sig bevæge til at gjøre sin Uret god igjen. Vel havde det theologiske Facultet i Bonn, forsaavidt som det bestod af Hermesianere, strax efter Bekjendtgjørelsen af det pavelige Breve besluttet af Lydighed

Digitized by Google

imod den romerſke Stol ikke mere at læſe efter Skrifter af Hermes. Men vi tør heri vel troe de, om end paa ſlet Maade erhvervede, ſaa dog uimodſagte og efter Omſtændighederne ſandſynlige Efterretninger i den aſchaffenburgſke Kirketidende, ſom beretter, at den ene Profeſſor havde anmodet ſine Tilhørere om ikke at bringe Hermes's Dogmatik med paa Forelæsningerne, for at, hvis nogle iblandt dem troede paa Pavens Ufeilbarhed, diſſe da ikke ſkulde forarges, — hvorimod hine Skrifter anbefaledes til flittigt Privatſtudium: han vilde nu foredrage Dogmatiken efter egne Hefter og, naar han kom til Differentspunkterne, holde ſig til Biſkoppen af Strasburgs Paſtoralſkrivelſe mod Bautain. Andre nævnede vel ikke mere Hermes ved Navn, men lærte i hans Aand og anførte hans Udſagn ſom „den ſtore Tænkers." Iblandt de Studerende gik der Breve omkring, ſom lovede Biſkoppernes Forbøn, eller ſom udtalte ſig om Anledningen til og Indholdet af det pavelige Breve. I en ſaadan Skrivelſe til Profeſſor Achterfeldt hed det: „De kan ikke begribe, hvilket Indtryk den Skam gjør paa mig, ſom ſlige uſalige Misgreb af den overſte Kirkemagt hidføre over Kirken ſelv. Et eneſte ſaadant Factum tilintetgjør al den Smule Reputation, ſom vor ſande videnſkabelige Overmagt over Proteſtanterne muligen maatte have forſkaffet Katholicismen. Og naar man først kjender de ſmudſige Hænder, ſom blande Kortene, hvilke den ſtakkels Papa derefter maa ſpille ud, og ſom under Bordet trække de Traade, der ſætte hans Hænder i Bevægelſe for at underſkrive ſaadanne Fordømmelſer og Fulminationer!"

Saaban var Tingenes Stilling, da Erkebiſkop Droſte drog ind i Koln. Ham havde Hermes været perſonligt imod. Endnu medens han var Generalvicar i Münſter, havde Hermes i en Valgſtridighed med den ſenere Erkebiſkop Spiegel i en theologiſk Betænkning erklæret ſig imod ham, men Paven for ham. Imod Hermes havde han 1820 følt ſig kaldet af den hellige Aand til at forbyde de münſterſke Theologers Studier paa andre Steder.

Digitized by Google

Men han behovede neppe disse Minder: Hermesianernes Retning var aldeles fremmed for hans Aand; nu vare de en af den hellige Fader forkastet Sect, som under intetsigende Paaskud fremturede i sin Ulydighed imod Christi Statholder. En Deel af Prædikestolene og næsten alle Lærestolene i Stiftet fandt han optagne af denne Sect: han troede sig kaldet af Gud til at knække dens Magt. Men Fordømmelsesbrevet var ikke den preussiske Regjering officielt tilstillet, altsaa endnu uden kongelig Approbation og som saadant ifølge den Grundsætning, som Staten havde gjort gjeldende, uden Retskraft i Monarchiet. Dog Enhver vidste, at Rom havde talt, og selv Hermesianernes theologiske Facultet havde med Hensyn dertil fattet en anerkjendende Beslutning.

Den nye Erkebiskops Blik maatte fornemmelig vende sig til det theologiske Facultet i Bonn; her var Hermesianernes Hovedleir, her deres Fremtid. De yngre Universiteter ere opstaaede som Statsanstalter. Efterat Middelalderens Kirke havde pleiet Universiteterne som sine klogeste, stolteste og meest forkjælede Børn, har man efter Reformationen foretrukket at opdrage Klerus bag de biskoppelige Seminariers Mure. Men Staten, og især den protestantiske Stat, var det magtpaaliggende, at de tilkommende Præster fremfor den udelukkende kirkelige Opdragelse i Seminarierne bleve deelagtige i den høiere nationale Dannelse, hvis Høidepunkt Universitetet er. Saaledes ere de katholske Faculteter i Bonn, Breslau og Tübingen Foranstaltninger af den protestantiske Stat. Men formedelst deres væsentlige Betydning for den katholske Kirke syntes det billigt og nødvendigt at indrømme Biskopperne en bestemt Indflydelse paa dem. Det theologiske Facultets Stilling i Bonn til Erkebiskoppen af Köln som dets kirkelige Overhoved er derfor, efter de breslauiske Forholds Mønster, i Statuterne saaledes bestemt, at Ingen der maa ansættes uden Erkebiskoppens Samtykke, hvilket denne er berettiget til at nægte paa Grund af Betænkeligheder enten i Hensende til den Foreslaaedes Lære

Digitized by Google

eller hans Lønnet; træder nogen af Facultetets Lærere i Forelæsninger eller Skrifter den katholske Lære for nær, da er Erkebiskoppen beføiet til at gjøre Anmeldelse derom, hvorefter Ministeriet med Kraft og Alvor vil gribe ind; overhovedet staaer Facultetet, forsaavidt som den katholske Kirke er interesseret i dets Virksomhed, under Erkebiskoppens geistlige Opsigt: han har Ret til at visitere det, og de halvaarlige Lectionsfortegnelser skulle forelægges ham.

Erkebiskoppens første Sammenstød med de bonnske Professorer skete i November 1836 i Anledning af det 20de Hefte af deres Tidsskrift, et Hovedorgan for Hermesianerne, hvilket han vilde have sin Censur underkastet, med Beraabelse paa Tridentersynodens fjerde Session. Professorerne svarede, hvad de jo ikke kunde andet, at hiin Sessions Beslutning kun underkaster Udgivelsen af den hellige Skrift med Noter og Commentarer over den, saavelsom anonyme Skrifter, den biskoppelige Censur. Selv beraabte de sig paa den preussiske Statslov, ifølge hvilken kun Religions- og Andagtsbøger, altsaa ikke reent videnskabelige Skrifter, behøve den biskoppelige Approbation.

Herpaa udstedte Erkebiskoppen den 12te Januar 1837 et Circulære af følgende Indhold til Skriftefædrene i Staden Bonn: „Da jeg har erfaret, at nogle Skriftefædre i Bonn ere i Tvivl om, hvilket Svar de skulle give, naar de i Skriftestolen eller andensteds adspørges, om man tør læse salig Prof. Hermes's Skrifter og om Theologerne tør bivaane Forelæsninger, i hvilke de i hine Skrifter indeholdte Paastande foredrages: saa giver jeg D. H. det Hverv, paa den Maaade, som synes Dem efter Omstændighederne hensigtsmæssig og mest passende, at tilkjendegive alle Skriftefædre sammesteds i mit Navn: 1) „at Ingen tør læse sal. Hermes's Skrifter, heller ikke dem, som ere trykte efter hans Død, eller dem, som ere udkomne til Forsvar for hine Skrifter, eller fremme Hefter, som ere affattede i Overensstemmelse med hine Skrifter; 2) at ingen Theolog tør bivaane Forelæsninger, hvis

Indhold er overensstemmende med de ovennævnte Skrifter." Da nogle Skriftefædre sandsynligvis strax gjorde denne Erkebispens Erklæring gjeldende som Formaning og geistlig Befaling, saa bleve de Professorers Høresale, der vare bekjendte som Disciple af Hermes, tomme midt i Collegietiden, og følgelig bleve Lærere og Disciple revne fra hverandre ved Skriftestolens hemmelige Ret.

Kort efter dette Circulære blev Fortegnelsen over Forelæsningerne for Sommerhalvaaret 1837 forelagt Erkebiskoppen. Ved Tilbagesendelsen bemærkede han angaaende den ene Professor, „at han ikke kunde approbere hans Forelæsninger, fordi han ikke altid behandlede Guds hellige Ord hverken med den tilbørlige Ærbødighed, eller i Overensstemmelse med Dogmet"; og om de andre, „at han ikke kunde yttre sig, førend de Bøger, hvorefter de vilde læse, vare ham angivne," og „at han intet havde at erindre, saafremt Forelæsningen kun var det, som der anmeldtes."

Herpaa synes Facultetet ikke at have svaret, men Ministeriet manglede i ethvert Tilfælde den lovlige Foranledning til at hindre Trykningen af Lectionsfortegnelsen. Da det imidlertid var at forudsee, at paa denne Maade vilde de theologiske Forelæsninger vedblive at være forladte og de Studerende at ængstes i deres Samvittigheder, saa fik Universitetets Curator, Hr. v. Rehfues, det Hverv, i en Samtale med Erkebiskoppen at bevæge ham til, enten at udtale sine Indvendinger mod Professorerne paa anordningsmæssig Maade, eller ikke at lægge Hindring i Veien for deres Forelæsninger. Denne Conferents blev holdt den 19de Marts. Ifølge Curatorens officielle Indberetning gjorde han, efterat have udviklet Grundene, hvorfor den hidtilværende Forstyrrelse af Forelæsningerne, istedetfor en aaben og bestemt Besværing for Ministeriet ad den statutmæssige Vei, ikke kunde tilstedes, derefter allehaande Forslag. Først: at Erkebiskoppen kunde kalde de for hermesiske Vildfarelser mistænkte Professorer for sig, forat han derved kunde forskaffe sig Overbevisning om deres ægte katholske Tænkemaade eller om det

Digitized by Google

Modsatte. Men Erkebiskoppen erklærede, at han ikke vilde træde i nogen personlig Berøring med hine Mænd, førend Sagen var udjevnet. Dernæst: at han skulde modtage en skriftlig Erklæring af hine Lærere angaaende de omspurgte Punkter. Ogsaa dette blev afviist. Fremdeles blev det antydet, at hans Diemed maaskee kunde opnaaes derved, at han lod Forelæsningerne controllere ved Commissarier eller angav en paalidelig Lærebog. Da han heller ikke gik ind herpaa, saa blev kun det Forslag tilbage, at han selv uden Forhaling vilde udhæve disse Punkter og forelægge hine Professorer dem. Herpaa syntes han at gaae ind, dog uden at bestemme nogen fast Tid.

Efter nogen Tids Forløb lod der sig ogsaa fra det erkebiskoppelige Palads høre 18 Theses, som vel skulde forestille hine Punkter; dog bleve de hverken forelagte Regjeringen eller de truede Professorer, men man fordrede dem underskrevne af dem, som søgte om Ret til at forrette Skriftefader-Embedet, og desuden ogsaa af andre Præster, hvis Embedsvirksomhed var afhængig af Erkebiskoppens Vilkaarlighed. Disse Theses indeholde en Slags katholsk Troesbekjendelse, affattet saaledes, at man saa skarpt som muligt vilde modsætte dem Hermesianismen; men den 18de Thesis lyder saaledes: „Jeg lover og tilsiger min Erkebiskop Ærbødighed og Lydighed i Alt, hvad der har Hensyn til Lære og Disciplin, uden nogen indre Forbeholdenhed, og tilstaaer, at jeg efter det katholske Hierarchies Indretning ikke kan eller skal appellere fra min Erkebiskops Afgjørelse til nogen Anden end Paven." Herved var Kongen og den hele Retsform udelukket, hvilken Staten i nyere Tid har gjort gjældende som Klage over Misbrug af geistlig Magt, og som ikke mindre i den preussiske Landret, end i Code Napoleon, er given fri for enhver Rigets Undersaat. Desuden fortælles det, at, naar Klerkere, som vare mistænkte for Hermesianisme, vægrede sig ved at underskrive hine Theses, skal Erkebiskoppen ofte være gaaet haardt og vilkaarligt frem imod dem.

Digitized by Google

I Bonn var imidlertid Paaskeferien kommet. Regjeringen troede nu at maatte gjøre noget paa egen Haand for at formilde den ophidsede Stemning og tillige for at bevise, at den i rene Troessager ikke var tilsinds at modsætte sig Paven. Universitetets Curator forsamlede derfor den 21de April 1837 alle de theologiske og nogle andre Lærere, som Sagen ogsaa angik, og opfordrede dem i Statsministeren v. Altensteins Navn til, under Embedsfortabelse, i alle det akademiske Læreembedes offentlige og hemmelige Handlinger at afholde sig fra enhver Omtale af Dr. Hermes's Skriften og de pavelige Censurer demangaaende, saavelsom ogsaa alvorligt at undgaae al Polemiseren for eller imod det hermesiske System eller enkelte charakteristiske Læresætninger deraf, — et Forlangende, som de alle lovede at opfylde.

Men Erkebiskoppen skrev til nogle Studerende i Convictoriet, at man ikke turde høre andre Forelæsninger end de theologiske af Professor Klee og de kirkeretlige af Prof. Walter, som begge stode paa den romanske Katholicismes Side, hiin som Dogmatiker snakkesalig ud i det Almindelige og med Skin af Lærdom, denne som Kanonist fuld af Klogskab, Aand og Kraft. Convictoriet er en ved Regjeringens og den forrige Erkebiskops forenede Bestræbelser grundet Underholdnings- og Opdragelsesanstalt for katholske Studerende, som derfor staaer deels under Erkebiskoppens, deels under Regjerings-Embedsmændenes Opsigt *). Det foreskrives, hvilke

*) Anstaltens Forstander Professor Achterfeld var, som den virksomste af alle Hermesianerne, Erkebispen isærdeleshed forhadt. Denne havde allerede i Begyndelsen af 1837 frataget ham Ret til at udøve Sjæleforger-Embedet. A. udbad sig at maatte erfare Grunden til denne Straf, »for at retfærdiggjøre sig, eller og at angre, paa det at Erkebiskoppen kunde føle den gode Hyrdes Glæde over det gjenfundne Faar.« Men Erkebiskoppen svarede:

»Dersom jeg havde fundet det fornødent eller hensigtsmæssigt at bekjendtgjøre de Grunde, som have bevæget mig til at tilbagekalde den Dem forhen tildeelte cura, saa skulde jeg have gjort det.«

Köln den 19de Febr. 1837. Clemens August.

Digitized by Google

Forelæsninger der skulle høres i ethvert Halvaar. Efterat Hermes's Disciple havde givet Regjeringen det forlangte Løfte, ansaae den det for rigtigt at nøde til at besøge deres Forelæsninger. Derfor blev der i Begyndelsen af Sommerhalvaaret givet Convictoristerne Valget imellem at besøge Forelæsningerne eller at flytte ud. De fleste erklærede, at de maatte holde sig til deres Erkebiskops og deres Skriftefædres Bud. Af Halvfjerdsindstyve traadte saaledes efterhaanden mere end Tredsindstyve ud af Convictoriet, og mange, blottede for Midler til at underholde sig selv, forlode Universitetet. Saaledes var det theologiske Facultets Virksomhed brudt. Ogsaa i Præsteseminariet i Køln, hvor Erkebiskoppen efter Loven havde friere Hænder, vare de Lærere, som han forefandt, dannede i Hermes's Skole. Efterat Capellanen Michelis havde opægget Eleverne til at undertegne et Klageskrift imod en af deres Lærere, og efter mangehaande andre Forstyrrelser, men uden nogen vitterlig Undersøgelse, forbød Erkebiskoppen tilsidst alle Forelæsninger og videnskabelige Øvelser, med Betydende af, at Eleverne fremtidigt i hans eget Huus vilde finde Leilighed til at høre Forelæsninger.

Grev Stolbergs Sendelse til Erkebiskoppen havde ogsaa det Øiemed at udjevne dette Anliggende. Her kom det virkelig til en Overeenskomst. Erkebiskoppen vilde love, at Forbudet imod at besøge Forelæsninger hos de i den hermesiske Skole dannede Lærere skulde ophøre, og at Underskrivningen af de 18 Theses ikke mere skulde forlanges. Derimod erklærede Regjeringen sig beredt til „at tilstede, at den i det ommeldte Breve indeholdte Fordømmelse af de hermesiske Skrifter skulde indenfor Monarchiets Grændser have samme forpligtende Gyldighed, som om denne Form for Fordømmelsen ikke havde fundet Sted, men hine Værker uden det pavelige Breve vare satte paa **Index librorum prohibitorum**." Fremdeles blev der tilstaaet Erkebiskoppen Befoielse til paa utvetydig Maade at forskaffe sig Vished om Anerkjendelsen af dette

Digitized by Google

Forbud, og Regjeringen gav den Forsikring, at de paagjeldende Læreres bekjendte Retsindighed ikke kunde lade nogen Tvivl tilbage om, at de enten vilde fratræde, eller frivilligt erklære deres ubetingede Underkastelse under deres Kirkeoverhoveds Fordommelsesdom.

Udkastet til dette Forlig var allerede opsat, da Forhandlingerne om de blandede Ægteskaber afbrødes paa den ovenfor anførte Maade. Ifølge heraf skrev Grev Stolberg endnu den 18de Sept. 1837 til Erkebiskoppen:

„Ifølge den mig fra Deres Erkeb. Høiærv. tilstillede Skrivelse seer jeg mig til min største Smerte nødsaget til herved at erklære, at ethvert videre Skridt derefter fra min Side er blevet umuligt.

Da Hans Majestæt Kongen, ifølge Allerhøistsammes bestemte Villieserklæring, finder Deres Erkeb. Høiærværdigheds videre Embedsvirksomhed indenfor Monarchiets Grændser uforenelig med Forkastelsen af Instructionen af 1834, saa er nødvendigvis ved Deres Høiærværdigheds afgjorte Beslutning ogsaa tillige enhver Forhandling om hvilketsomhelst andet Anliggende, som vilde forudsætte Deres for en længere Tid fortsatte Embedsvirksomhed, bleven umulig og ufornøden.

Af denne Grund seer jeg mig altsaa ude af Stand til at sende Deres Erkeb. Høiærv. den igaar aftalte Skrivelse betræffende det hermeſiske Anliggende, og alle i denne Henseende trufne Aftaler falde altsaa dermed af sig selv bort."

IV.

Katastrophen.

Trudselen var udtalt, men det kunde ikke være ubekjendt i Berlin, hvilken Storm dens Udførelse vilde fremmane. Endnu

Digitized by Google

engang Brev Ministeren v. Altenstein efter Hs. Majestæts Hverv den 24de Octb. 1837 til Erkebiskoppen. Han gaaer ud fra den Forudsætning, at Erkebiskoppen nu synes at anerkjende det Udefoiede i sin Fremgangsmaade i den hermesiske Sag. Han minder ham om de Løfter, som han har sin Ophoielse at takke for, og forestiller ham Nødvendigheden af at adlyde Landets Love. Han erklærer ham efter allerhoieste Fuldmagt, „at saafremt D. H. ikke uopholdelig paa passende Maade beviisner Deres Lydighed imod Hs. Kongelige Majestæt og Landets Love ved at give en tilfredsstillende Forklæring over det Forbigangne og tillige det utvetydige, alt Forbehold udelukkende Løfte, at De oprigtigt vil lade den ved Deres Embedstiltrædelse forefundne og i nogle Dele af Erkebispedømmet endog før Overeenskomsten af 1834 stedfundne Praxis vedvare, og følgelig under pligtmæssig Jagttagelse af Landets Love vil bringe den Instruction i Udførelse, som Biskopperne efter Indholden af det pavelige Breve have givet til Generalvicariaterne: saa har Hs. Majestæt besluttet, til Opretholdelse af sin allerhoieste landsherrelige Anseelse og til Lovenes Beskjermelse strax at lade de Forholdsregler indtræde, hvis umiddelbare Følge vil være Standsningen af D. Erkeb. Hoiærværdigheds Embedsvirksomhed. Skulde nu Deres Erkeb. Hoiærv. føle sig beængstet af Samvittighedstvivl og derfor ude af Stand til at efterkomme nysnævnte kongelige Forlangende i dets hele Omfang, saa maa der hertil bemærkes, at slige i og for sig agtværdige Beveggrunde ikke kunne fritage Nogen fra Lovenes Efterlevelse. Deres Erkeb. Hoiærv. burde snarere ikke have overtaget Embedet, eller ikke beholde det længere, naar De ikke troede med rolig Samvittighed at kunne forvalte det indenfor de af Lovene foreskrevne Grændser. Imidlertid vil Hs. Majestæt for det her omtalte Tilfælde tillade Dem at nedlægge Erkebispedømmet, uden at der skal foretages videre Skridt i Anledning af det Forbigangne."

Digitized by Google

Næsten samtidigt hermed begav Grev Stolberg sig endnu engang hen i Erkebiskoppens Nærhed, og lod ham ved en fælleds Fortrolig gjøre opmærksom paa, at, dersom han havde Betænkelighed ved at nedlægge sit Embede, kunde han jo udbede sig en Frist til at forelægge sin Kirkes Overhoved den vanskelige Stilling, hvori han befandt sig; ogsaa dette vilde man tilstaae ham under den Betingelse, at han imidlertid vilde finde sig i at lade den Sagens lovmæssige Tilstand bestaae, som han havde forefundet. Men istedetfor alt Gjensvar bød Erkebiskoppen den Fortrolige at overgive det Svar, som han netop havde indsendt til Ministeren, og som lod saaledes:

„Paa Deres Excellences ærede Skrivelse giver jeg mig den Ære underdanigst at svare, at jeg ikke veed at have givet Anledning til den Mening, at jeg selv skulde anerkjende det Ubefoiede i flere Skridt, som jeg har foretaget mig i det hermeldte Anliggende; Sagen er reent kirkelig, da der blot er Tale om Læren.

Med Hensyn til de blandede Ægteskaber erklærer jeg herved gjentagende, og det i Samklang med den fortrolige skriftlige Erklæring, som jeg før mit Valg indsendte til Deres Excellence: at jeg i de blandede Ægteskabers Anliggender vil gaae frem efter det pavelige Breve og den fra Biskoppernes Side til Generalvicariaterne udstedte Instruction, og det saaledes, at jeg, saavidt gjørligt, følger dem begge, men hvor Instructionen ikke kan bringes i Samklang med det pavelige Breve, der retter jeg mig efter dette.

Jeg maa imidlertid ærbødigst bemærke, at der i min nysnævnte, før mit Valg til Deres Exc. indsendte Erklæring ikke var nogen Tale om den til Vicariaterne udstedte Instruction, og heller ikke kunde være det, da Deres Exc. ikke havde omtalt samme; og fremdeles, at der til Grund for min ovenstaaende Erklæring ikke ligger Samvittighedstvivl, men den faste Overbevisning, at ingen Biskop tør give en Erklæring, som er i Strid med den anførte.

Digitized by Google

Jovrigt tor jeg ikke undlade, ogsaa for mig at gjøre Fordring paa Samvittighedsfriheden, eller at forsvare den katholske Kirkes Rettigheder og den frie Udøvelse af den katholske Kirkemagt, og derhos bemærke, at min Forpligtelse mod Erkestiftet og den hele Kirke forbyder mig saavel at suspendere mine Embedsforretninger, som at nedlægge mit Embede. I alle verdslige Ting er jeg Hs. Majestæt lydig, som det sommer sig en tro Undersaat.

Koln den 31te Oct. 1837. Clemens August."

Hermed stod man altsaa saa langt fra hinanden som nogensinde. Der fortælles ogsaa, at man i Tilfælde af, at Erkebiskoppen frivillig vilde træde tilbage, havde lovet ham hans fulde Gehalt, 12000 Thaler, som Pension; men han havde svaret: „Jeg vil hellere leve, ligesom de gamle Biskopper, af de Troendes Almisser, og opfylde min Pligt." I sig selv ere begge Dele sandsynlige nok; dog er vor Kilde ikke sikker.

Erkebiskoppen saae Uveiret trække op. Den 4de November foredrog han det forsamlede Domcapitel Sagernes Stilling, og overgav Ministerialskrivelsen tilligemed sit Svar til Opbevarelse i Archivet. Umiddelbart derpaa gjorde han Staden Kolns Sognepræster en lignende Meddelelse af det Hovedindhold: „man vilde støde ham fra den erkebiskoppelige Stol; men han vilde vide at forsvare den katholske Kirkes Rettigheder imod Regjeringens Fordringer med Hensyn til de blandede Ægteskaber. Det var Grunden til Angrebet. Dette gav han Præsterne Fuldmagt til at meddele deres Medborgere."

I Koln udbredte der sig en mørk og ophidset Stemning; ogsaa fandtes der en Morgen paa Domkirkens Portal følgende Opslag:

„Vi Katholiker have allerede for længe taalmodigt baaret det protestantiske Aag, at vi ved Ansættelser altid blive tilsidesatte, og at vor hellige Religion fra alle Sider bliver undertrykt; men endnu nogle Dage ville vi med Taalmodighed bære det, indtil den

Digitized by Google

afgjørende Beslutning om vor Høiærværdigste Hr. Erkebiskop, en meget religiøs, en høist retfærdig og samvittighedsfuld Mand, vil være ankommen fra Berlin. Falder den ubehageligt ud, fordi vor Høiærværdigste Hr. Erkebiskop, som Pavens og Jesu Christi Kirkes tro Tilhænger, ikke kan og derfor ikke vil i Henseende til de blandede Ægteskaber tilstede Ting, hvortil Kongen vil tvinge ham, saa ville vi føle os krænkede i vore kirkelige Rettigheder og derefter opoffre Gods og Liv for vor hellige Religion.

Vi ville ikke frygte nogen Vaaben eller nogen protestantisk Uretfærdighed! Op Katholiker! op! forbereder Eder til Kamp, thi Kongen har kastet Fejdehandsken dertil!"

Den preussiske Regjering har forsikret, at det indtil den 12te November havde været dens Hensigt, ved at sætte Erkebiskoppen ud af Stand til at vedblive i sin lovstridige Embedsvirksomhed, men uden Opsigt og Offentlighed, idet man vilde bevæge ham til at vælge et Opholdsted udenfor Dioeceset, dog med fuldeste Frihed til at foredrage sin Retfærdiggjørelse for Paven, hvem Sagen fra Regjeringens Side strax skulde forelægges. Først efter den sidste Beretning fra Koln havde Kongen besluttet sig til Tvangsforholdsregler. Ordren dertil er udstedt den 15de Nov. til Rhinprovindsens Overpræsident, v. Bodelschwingh.

Det var om Aftenen den 20de Nov. 1837, at en Afdeling Dragoner fra Deutz*) drog over Skibsbroen til Koln og en Bataillon Infanterie spærrede Indgangene til Gereonsgaden, i hvilken det erkebiskoppelige Pallads ligger. At ogsaa to Kanoner vare opkjørte, har man i den ene Parts Beretninger anseet for passende til Forherligelsen af denne Act, fra den anden Side er det blevet benægtet. Om Forhandlingerne have vi en af Erkebiskoppen medunderskrevet Protokol og en meget omhyggelig, dog i Regjeringens Aand affattet Beretning.

*) Beliggende ligeoverfor Koln paa den høire Rhinbred.

Digitized by Google

Hr. v. Bodelschwingh og Hr. Ruppenthal, Præsident i den kölnske Regjering, begge Protestanter, Overborgermesteren i Köln og Justitiarius i Regjeringen sammesteds, begge Katholiker, begave sig, samtlige i fuld Uniform, henimod Kl. 6 til Palladset, og fulgte strax den anmeldende Tjener ind i Erkebiskoppens Arbeidsværelse, hvor de traf ham tilligemed hans Capellan Michelis. Overpræsidenten afslog det ham tilbudte Sæde, men bad Erkebiskoppen at beholde sit. Han forelagde ham derpaa hans sidste Skrivelse af 31te Oct. til Ministeren, med det Spørgsmaal, om han anerkjendte den som sin og blev staaende ved samme, eller om han var tilbøielig til at tage den tilbage og erklære sin Underkastelse under Hs. Majestæt Kongens Befalinger?

Erkebiskoppen svarede herpaa med bevæget Stemme, at han anerkjendte Skrivelsen som forfattet af sig, og at han ugjenkaldelig maatte blive ved dens Indhold.

Herpaa blev der meddeelt ham den Underretning, at Hs. Majestæt havde befalet, ifølge det nu Passerede at tilkjendegive ham, hvorledes han ved fortsat Overskridelse af sin Embedsmyndighed og ved lovstridige Foranstaltninger, som havde krænket Landsherrens Anseelse og medført Forstyrrelse af den borgerlige Orden, havde gjort det nødvendigt at fratage ham, i Kraft af landsherrelig Magtfuldkommenhed, Udøvelsen af hans erkebiskoppelige Embede og bortfjerne ham fra det kölnske Dioeces. Opfordret til at føie sig efter denne høieste Befaling, til at opgive sin Embedsvirksomhed og afreise til Münster, for der at oppebie Hs. Majestæts Beslutninger, erklærede Erkebiskoppen, at han hverken turde frivilligt nedlægge det ham betroede Embede, ei heller forlade den ham anbetroede Hjord; med al Ærefrygt for Hs. Majestæts Befalinger i verdslige Ting, kunde han dog ikke anse dem som bindende for sig i de betegnede Punkter, og kunde kun vige for Magten.

Alle derpaa gjorte Forestillinger, navnlig at Hs. Majestæt

Digitized by Google

ufortøvet vilde forelægge den pavelige Stol hele Sagen; at det stod ham frit for selv at skrive, paa hvilken Maade han vilde, til Hs. Helligheb, og at han kunde være vis paa, at denne Skrivelse vilde blive befordret; at han kunde varetage Kirkens og sine egne Rettigheder ved hvilkensomhelst Protest, formaaede ikke at forandre hans Beslutning.

Herpaa blev da den allerhøieste Befaling ham meddeelt, at han strax, i fornødent Fald under Tvang, havde at tiltræde Reisen til Minden, hvilket Sted Hs. Majestæt indtil videre havde bestemt til hans Opholdsted. Man har fortalt os, at han da skal have udraabt: „Gud ske Tak, nu bruges der Vold!"

Han erklærede sig beredt til at føie sig efter Tvangsforholdsreglerne, men bad dog om en Frist til at bestikke sit Huus. Denne blev ikke tilstaaet ham. En Reisevogn stod allerede færdig, dog blev efter Erkebiskoppens Ønske hans egen Vogn taget. Til hans Ledsager havde Overpræsidenten valgt Gensdarmerie-Oberſten v. Sandrart som en Bekjendt af Erkebiskoppen fra tidligere Tid. Hos Tjeneren satte der sig en Officiant i borgerlig Klædning. Lidt efter Kl. 7 kjørte Vognen afsted med den fangne Erkebiskop, den første Fjerdingvei ledsaget af tvende Underofficierer til Hest.

V.

De nærmeste Følger.

Erkebiskoppen ankom den 22de Nov. tidligt om Morgenen til Fæstningen Minden og steg af hos Commandanten. Man forelagde ham en Liste over ledige Privatboliger, iblandt hvilke han valgte. Her blev han bevogtet af to Underofficierer. Da han ikke turde aabne Breve uden i Regjeringspræsidentens Nærværelse, tilbageleverede han dem som uafgjørlige, og forlangte ikke at skrive, efterat det var blevet ham meldt, at hans Breve skulde forelægges

Digitized by Google

Opsigtscommissionen. Umistænkelige Personer bleve efter Udvalg og under Opsyn indladte til ham, en Tidlang kun Slægtninge. At afslaae de Livets Bequemmeligheder, som man tilbød ham, laae i hans Charakteer. Tilladelsen til at gaae ud under Ledsagelse benyttede han kun undertiden til at høre eller læse Messe. Saavidt man har fundet for godt at give Beretning om ham, levede han stille hen for sig selv under fromme Øvelser. Efter 9 Maaneders Fangenskab skrev han til Kongen. Det første Rygte om, at denne Skrivelse indeholdt en Ansøgning om Benaadning, var temmelig usandsynligt. Ifølge den Afskrift deraf, som senere er bleven bekjendtgjort, skriver Erkebiskoppen: Han forlanger ingen Naade, han forlanger kun Retfærdighed; hvis denne nægtes ham endnu længere, vilde han see sig nødsaget til at lade sin Bøn komme for den tydske Forbundsdag, hvis Hverv det er at forhindre enhver Undertrykkelse eller Krænkelse af Lovene i Forbundsgebetet; han for sin Person vil vel af Kjærlighed til Jesus Christus med Hengivenhed finde sig i at udholde sit Fangenskab endnu længere; men da han er overbevist om, at der under hans Fraværelse fra Dioeceset Køln tildrager sig sammesteds Ting, som foraarsage den hellige Religion stor Skade, saa har han anseet det for en hellig Pligt at rette denne Ansøgning til Hs. Majestæt om, at han endelig maa erholde Dommere. — Saavidt vi vide, lod Svaret derhen, at denne Ansøgning ikke kunde tages tilfølge.

Indbyggerne i Køln bleve om Morgenen den 21de Nov. ved et af Ministrene for de geistlige Anliggender, for Justitsen og Politiet undertegnet Publicandum underrettede om Bortfjernelsen af deres Erkebiskop. Denne Bekjendtgjørelse, som begynder med Kongens Fortjenester af den katholske Kirkes Gjenopretselse i Rhinlandene, klager i Almindelighed mod Erkebiskoppen over brudt Løfte, Miskjendelse af den kongelige Anseelse, haardnakket Gjenstridighed mod Statslovene, Forstyrrelse af Forhold, som vare forefundne i Orden, og Forsøg paa at ophidse Gemytterne. Da

Digitized by Google

nu Hs. Majestæt „af Hensyn til de bestaaende venskabelige Forhold til den pavelige Stol vilde afholde sig fra at lade Lovenes Strenghed komme til Anvendelse paa Erkebiskoppens Opførsel," saa havde der intet andet været tilbage end at anordne," at Erkebiskoppen skulde forlade sit Stift og tage Bolig udenfor samme, men at Metropolitancapitlet i Köln skulde opfordres til, efter de kanoniske Forskrifter, at tage de Forholdsregler, som udfordredes til Vedligeholdelsen af den uundværlige Forretningsgang, og som passede til Forholdene under den indtraadte Standsning af det erkebiskoppelige Embede, samt til umiddelbart at afgive Indberetning om det Forefaldne til den pavelige Stol, som er bleven holdt i fuldstændig Kundskab om Begivenhedernes Gang, tilligemed de Andragender, som maatte synes hensigtsmæssige til videre Foranstaltning." Dernæst blive alle Erkebiscesets kirkelige Anliggender henviste til Capitlet, alle Forsøg til Embedshandlinger, som Erkebiskoppen kunde ville foretage, erklærede for ugyldige, og for enhver Forretningsforbindelse med ham sat Penge- eller Fængselsstraf.

I en samtidig, fra Ministeren for de geistlige Anliggender til Domcapitlet udstedt Skrivelse, som strax udkom i Tidenderne, fremførtes fire bestemte Anklagepunkter, som vi siden skulle betragte. Som deres Resultat udtales: „Erkebiskoppen har altsaa handlet imod sit Ord og imod sin Pligt, imod de bestaaende Love og Anordninger, og ikke blot holdt Regjeringen i Uvished med Hensyn til sine Forsøg paa at undergrave og omstyrte disse, men endog bestyrket den i den modsatte Mening. Alt dette staaer fast ved Beviser, som kun af høiere Hensyn ikke nu blive bragte til almindelig Kundskab. Naar saadanne store og vægtige Kjendsgjerninger, efter trodsig Tilbagevisning af al Advarsel og efter gjentagen skriftlig Erklæring af Erkebiskoppen, at han vilde vedblive sin Opførsel, allerede i og for sig med bydende Nødvendighed forderde, at den landsherrelige Magt maatte skride ind: saa turde det heller ikke forblive upaaagtet, at hele denne Erkebiskoppens

Digitized by Google

Handlemaade, ifølge umiskjendelige Spor, hang sammen med den fjendtlige Indflydelse af to revolutionære Partier, som søge at ophidse Gemytterne og at forvirre Samvittighederne, for at sætte deres ødelæggende og vidtomfattende Planer igjennem." Endelig bliver det paalagt Domcapitlet," ved den indtraadte Suspension af den erkebiskoppelige Stol at træffe de kanoniske Foranstaltninger, som passe og egne sig for Tilfældet af et sedes impedita, saavel for stedlikkeligt at vedligeholde den indre Forvaltning af Dioeceset, som ogsaa for ad kanonisk Vei at indlede Gjenoprettelsen af en ordnet kirkelig Regjering, — samt at gjøre Indberetning til den pavelige Stol om den hele Tildragelse og henstille de videre kanoniske Foranstaltninger til dens Viisdom."

I begge disse Bekjendtgjørelser er Erkebiskoppens Fangenskab ikke omtalt, tvertimod hedder det i Skrivelsen til Domcapitlet: „Det er blevet Prælaten betydet at afholde sig fra alle Embedshandlinger, strax at forlade den erkebiskoppelige Bolig og Stiftet, og i sin Hjemstavn at afvente Hs. Majestæts videre Bestemmelser." Dette er vel skeet derved, at begge Skrivelser, som ere udfærdigede den 15de Nov. i Berlin, kunde antage det andet Udfald idetmindste for muligt, at nemlig Erkebiskoppen traadte tilsyneladende frivilligt tilbage og begav sig til sit Hjem i Münster.

Regjeringen vidste, at den kunde forlade sig paa Domcapitlet, som for en god Deel bestaaer af Hermes's Venner og paa mange Maader var blevet fornærmet af Erkebiskoppen. Det berettede allerede den 22de Nov. til Paven, at det under nærværende Nødstilstand efter kanonisk Forskrift allerede havde overtaget Forvaltningen af Erkebioeceset og besluttet, inden otte Dage at vælge en Capitularvicarius. Det beder den hellige Fader om, at han ikke blot vil stadfæste den Valgte, men ogsaa i saa vanskeligt et Anliggende give Raad og anordne det Tjenligste. „Alles Øine ere henvendte paa det, som Eders Helighed vil befale; det vil forsone Alle og befæste den offentlige Roligheds."

Digitized by Google

Er det hermed antydet, hvad man venter af Paven, saa udtaler Dommen over det Skete sig saaledes: „Hvad vor høiærværdigste Erkebiskop har begaaet imod Fædrelandets Love, og af hvilke Aarsager han har mistet Kongens Naade, det er ikke vor Sag at undersøge og bedømme. Imidlertid kunne vi ikke forbelge, at vi hidtil ikke i alle Stykker kunde billige hans Handlemaade. Kun for Faa stod Adgangen til ham aaben; mange, og det særdeles lærde og erfarne Mænd syntes han at have Mistillid til og at foragte deres Raad, medens han selv, allerede paa Grund af sin fremrykkede Alder, neppe alene kunde være Bestyrelsen af et saa stort og ham mindre bekjendt Dioeces voxen; flere og isærdeleshed yngre Præster behandlede han meget uvenligt og ingenlunde kanonisk, og ængstede dem med at underskrive Theses, som ikke alle stemme overeens med de af Kirken bestemte Lærdomme; Meget, som til den katholske Kirkes Nytte og Hæder var blevet fuldkomment retmæssigt og med Møie stiftet af hans Forgjængere, søgte han at tilintetgjøre, saa at hans Bestyrelsesmaade ikke saameget røbede Iver for at opbygge, men snarere havde ligesom Udseende af at ødelægge. Alt dette have vi ikke uden bitter Smerte bemærket, og vilde allerede klagende have berettet det til den hellige Stol, dersom ikke Erkebiskoppens høie Værdighed, vor Ærefrygt for ham og Haabet om, at han, belært af Erfaring, vilde følge bedre Raad, havde holdt os tilbage."

Ved det romerske Hof var der hidtil ad officiel Vei ved den preussiske Gesandt kun udtalt Klager over Erkebiskoppens Fremgangsmaade i det hermesiske Anliggende. I Sommeren 1837, da den romerske Understatssecretair Cappaccini var i Tydskland og blev indbudt til Berlin, kom rigtignok ogsaa Sagen om de blandede Ægteskaber paa Bane, men blev strax igjen afbrudt, da den romerske Diplomat erklærede, at han, uden al Fuldmagt fra Hs. Hellighed hertil, ikke kunde blande sig deri. Først den 1ste Dec. 1837 satte den preussiske Forretningsfører i Rom, i Gesandtens

Digitized by Google

Fraværelse, Cardinal-Statssecretairen ved mundtlig og fortrolig Meddelelse i Kundskab om sin Souverains Beslutning, at sætte Erkebiskoppen af Köln i en saadan Stilling, at han ikke kunde udøve sin biskoppelige Jurisdiction; tillige lod han dunkelt ahne, at Sagen enten allerede var skeet, eller vel med det første vilde skee. Strax gjorde Cardinalen de meest levende Forestillinger imod Voldsomheden og Uretfærdigheden af den Forholdsregel, hvormed der truedes, og erklærede, at, saafremt den blev udført, vilde den hellige Fader udøve de alvorlige Pligter, som hans hellige Embede paalagde ham *).

Snart efter blev ved Privatefterretninger og ved Allgemeine Zeitung Tilbragelsen bekjendt i Rom tilligemed Ministerial-Bekjendtgjørelserne. I disse troede det pavelige Hof tillige at finde den Hensigt, „at man vilde bringe Folk til at troe, at den hellige Stol var bleven sat i fuldstændig Kundskab om Sagens hele Gang."

Den 10de December, 2den Adventsøndag, vare Cardinalerne sammenkaldte til Consistorium, og Gregor XVI. talede da saaledes til dem:

„Ærværdige Brødre! Medens Vi fortæredes af den inderligste og bitreste Sorg over den katholske Kirkes bedrøvelige og næsten undertrykte Tilstand paa forskjellige Steder, og, satte paa en Plads, hvor det ikke er nok at græde over Ulykkerne, henvendte alle vore Bekymringer og Tanker paa, ifølge den af Gud Os overdragne Magt at helbrede Israels Lidelser: saa er der pludselig kommet en ny Smertens Aarsag til, som, Vi bekjende det aabent, traf Os saa meget desto bittrere, jo mindre Vi meente at maatte vente den. Det kan ikke være Eder ubekjendt, ærværdige Brødre, hvortil dette sigter, og hvorfor vor bekymrede Sjæl fattede den Beslutning, strax at hidkalde Eders Forsamling.

*) Det romerske Statsskrift S. 18—22.

Digitized by Google

Det angaaer jo ikke nogen ſkjult, kun af Privatefterretninger erfaret Sag, men den er allerede af offentlige Skrifter tilſtrækkelig bekjendt. Vi beklage Os over en yderſt haard Uret, ſom nyligen er tilføiet Vor ærværdige Broder Clemens Auguſt, Erkebiſkop af Køln, der paa kongelig Befaling er bleven forhindret i at Udøvelſe af ſit Hyrdeembede, med Vold og ſtor Vaabenmagt fordrevet fra ſit Sæde og forvilſt andenſteds hen. Men ſaa ſtor en Trængſel er kommet over ham af den Aarſag, at han — vel altid beredt til at give Keiſeren hvad Keiſerens er, men dog ihukommende ſin Pligt, ſtrengt at bevare Kirkens Lære og Diſciplin — i Henſeende til de blandede Ægteſkaber ikke foreſatte ſig nogen anden Retteſnor end den, ſom foreſkrives i den af Vor Forgjænger Pius VIII., ſalig Ihukommelſe, under 25de Marts 1830 udſtedte apoſtoliſke Skrivelſe til Erkebiſkoppen og Biſkopperne i den veſtlige Deel af det preuſſiſke Monarchie. Men ved hiin Skrivelſe havde den hellige Stol allerede udſtrakt ſin Mildhed ſaa vidt, at man i Sandhed kunde ſige, at den havde naaet de Grændſer, ſom det vilde være albeles uret at overſkride. I vide nøie, at Vor nysnævnte Forgjænger yderſt ugjerne har beſluttet ſig til hine milde Forholdsregler, og ikke blev bevæget dertil ved noget Andet, end ved Nødvendigheden af at forebygge endnu ſtrækkeligere Onder, ſom efter de foreliggende Trudsler ſikkert vilde have truffet Kirken og den katholſke Klerus i hine Egne. Hvo ſkulde vel have troet, at hiin pavelige Erklæring, ſkjøndt den er ſaa eftergivende og mere end een Gaang var bleven antaget ved den kongelige Geſandt i Vor Stad, ſkulde blive anvendt i en Aand, ſom forvanſker den katholſke Kirkes urokkelige Grundſætninger og ligefrem ſtrider imod den apoſtoliſke Stols Henſigt! Men det, ſom Ingen kunde tænke ſig og ſom det vilde have været en Forbrydelſe endog ſvagt at formode, det er ſkeet ved den verdslige Magts underfundige Anſlag. Neppe havde Vi, ikke uden ſtor Hjertens Bedrøvelſe, erfaret Sagen, førend Vi ilede med at an-

Digitized by Google

bringe Vore Besværinger paa behørigt Sted, idet Vi tillige forklarede, med hvilken Nødvendighed det paa Grund af Vort apostoliske Embede paalaae Os at advare de Troende i rette Tid, at de ikke skulde troe, at der fra denne hellige Stol var udgaaet Noget, som den aldeles afskyer. Efterat der herpaa var svaret Os saaledes, som om Vore Klager ikke havde nogen Grund, kom der til Os en Skrivelse fra een af Biskopperne i ovenomtalte Lande, som, i Dødens Øieblik, i Begreb med at aflægge den evige Dommer Regnskab for sin Huusholdning, oversendte Os Afskriften af en Instruction, som Biskopperne havde udstedt efter den verdslige Regjerings paatrængende Begjering, og gav tydeligt tilkjende, at han ved den guddommelige Naades Lys indsaae, hvor stor en Skade deraf vilde opstaae for Kirken, og at han med fri Aand og af egen Tilskyndelse gjenkaldte den Vildfarelse, som han havde underskrevet. Vi have strax draget Omsorg for at tilstille den durchlauchtigste Konge en tro Afskrift af dette Actstykke, samt for at lade det blive mere og mere bekjendt, at Vi aldeles misbillige den af bemeldte Biskopper antagne Fortolkningsmaade af Vor Forgjængers apostoliske Skrivelse, som stridende mod Kirkens Grundsætninger og Love.

Heraf ville I let indsee, ærværdige Brødre, at der i dette Anliggende ikke er forsømt nogen Deel af Vor Pligt. Men — det sige Vi med Sorg og bevægede af den dybeste Smerte — Os aldeles uafvidende og medens Vi endnu ventede et billigt Svar paa Vore Modforestillinger og Erklæringer, blev det forkyndt Erkebiskoppen af Køln, at han enten skulde følge hiin af Os forkastede Fortolkning i Henseende til de blandede Ægteskaber, eller ogsaa nedlægge sit biskoppelige Embede, idet man i Vægringstilfælde tilkjendegav ham Regjeringens Hensigt, ganske at betage ham Hyrdembedet. Og man tøvede ikke. Da han, som billigt var, modsatte sig, hændte sig det, som Vi med Sysen have fortalt i Begyndelsen. Agter tillige paa den Maade, hvorpaa man gik frem

imod Os: ikke forend den 1ste d. M. har den herværende Forretningsfører for det preussiske Monarchie forkyndt Os som nærforestaaende eller som i Begreb med at skee det, som allerede siden den 21de i f. M. var gjort og fuldbragt. Under disse Omstændigheder troe Vi, ærværdige Brødre, at skylde Gud, Kirken og det Embede, Vi bestyre, at Vi oplofte den apostoliske Stemme og offentligt i Eders Forsamling erklære Kirkens Frihed at være krænket, den biskoppelige Værdighed forhaanet, den hellige Jurisdiction usurperet og den katholske Kirkes saavelsom den hellige Stols Rettigheder at være traadte under Fødder. Men idet Vi gjøre dette, ville vi tillige tildele den ved enhver Dyd udmærkede Mand, Erkebiskoppen af Køln, den høistfortjente Roes for at han med saa stor egen Fare uovervindeligt har forsvaret Religionens Sag.

Ved denne Leilighed erklære Vi tillige offentligt og høitideligt, hvad Vi hidtil ikke have undladt at gjøre i Stilhed, at Vi nemlig aldeles forkaste enhver Praxis, som uretmæssigt og imod den sande Mening af den af Vor Forgjænger udstedte Erklæring angaaende blandede Ægteskaber er indført i Kongeriget Preussen. Da iøvrigt Dag for Dag større Ulykker trænge ind paa det uplettede Lams Brud, kunne Vi ikke andet end ifølge Eders udmærkede Gudsfrygt og Fromhed indstændigt opfordre Eder, Deeltagerne i Vore Bekymringer, til i Ydmyghed med Os at frembære de inderligste Bønner for Barmhjertighedens Fader om, at han fra Himlens høie Bolig huldrigt vil skue ned paa det Vinbjerg, som hans Høire har plantet, og naadigt afvende en længe vedholdende Storm derfra."

Denne Allocution, som man strax gav den største Offentlighed, indeholder kun den romerske Curies velbekjendte Stil, som unægtelig er bedre end den, hvis Virkning Paolo Sarpi engang har følt i sit Bryst, men det er den samme Opfatnings- og Udtryksmaade, som har dannet sig fra Gregor VIIs Tid af, og som

Digitized by Google

siden Midten af forrige Aarhundrede kun har erholdt den Modification, at istedetfor den verdensdommende Anklagetone er det mere en elegisk sentimental Klagetone over tilsviet Uret og over Tidernes Bitterhed, som klinger igjennem. Hvo som kjender noget til den nyeste Kirkehistorie, har læst slige pavelige Udgydelser i Hundredvis; undertiden have de opnaaet deres Hensigt, endnu langt oftere have de lydt forgjæves: hvis den nærværende Allocution derfor skulde udøve en stor og varig Indflydelse, saa ligger dette i noget Andet end i dens Tone og Indhold.

Pavens Hensigt med denne Allocution har aabenbart været den samme, som den preussiske Regjering har havt, da den sendte Fremstillingen af sin Fremgangsmaade til Trykkeriet, nemlig at overbevise Folkene om sin Sags Retfærdighed, vinde den offentlige Mening og bringe denne til at afgjøre. Længe førend man kjendte dette Ord, og førend den nyere Stat bekymrede sig om Tingen, har den offentlige Mening været Pavedømmets sande Magt og Grundvold, indtil det fra det 14de Aarhundrede af deelvis mistede den. Hvad Paven nu havde til Hensigt med sin Tiltale, det har han i ikke ringe Grad opnaaet i den Kreds, som overhovedet var tilgjængelig for ham. Hans Tale forherligede for det Første en ham i ethvert Tilfælde tro Tjener og gav derved alle Biskopper saavel en Paamindelse som en Garantie. Dernæst gav den det hele romanske Parti og Masserne af Folket, for hvilke Pavens Stemme endnu bestandig er Guds Stemme, et Løsen, en fast og samstemmig Dom om den preussiske Regjerings Fremgangsmaade. Man maa tilstaae, at den kraftige Opposition, som Katholicismen siden udviklede, har sin Begyndelse og sit Foreningspunkt i hiin pavelige Tiltale, nærmest til Cardinalerne, i Virkeligheden til de katholske Folkeslag.

Ogsaa af Regjeringens Bekjendtgjørelser før den 10de Decbr. er det aabenbart, hvilken Vægt den lagde paa Pavens Samstemning. Ifølge det preussiske Statsskrift skulde der af Høimodighed

og af Agtelse for Erkebiskoppens høie Værdighed hverken anvendes en retlig eller administrativ Fremgangmaade imod ham: men man maatte dog tidligt eller sildigt give den udførte Forholdsregel en retsgyldig Charakteer. Skulde dette ikke skee for indenlandske Domstole, saa kunde det med størst Virkning paa den katholske Befolkning skee i Rom, og var det endog blot muligt at opnaae Taushed fra Pavens Side, saa var Modstandens Kraft brudt. Gesandten ved det romerske Hof, som siden sine sidste kölnske Forhandlinger havde opholdt sig i Berlin, afreiste den 6te Decbr. derfra til Rom. Faa Timer forud for hans Ankomst hertil indtraf der en Note fra ham til Cardinal-Statssecretairen, som han havde dateret fra Ancona den 17de Decbr., af det Hovedindhold, at han, nyligt underrettet blot ved den offentlige Stemme og kun om det almindelige Indhold af den pavelige Allocution, som han endnu ikke engang havde seet, og dybt bedrøvet over den nye Forvikling, som dette Skridt truede med at bevirke de bestaaende Forhold, for Øieblikket vilde indskrænke sig til to Punkter. Først vilde han begrunde det Synspunkt, fra hvilket Kongen gik ud, da han paa nogen Tid (temporairement) satte en Grændse for Erkebiskoppen af Kölns Embedsforretninger: „Hs. Majestæt har ikke havt den Hensigt at udøve nogen Slags Jurisdictionshandling, eller at tilskrive sig nogensomhelst Ret til at affætte eller suspendere Erkebiskoppen som saadan. Kongen har tvertimod, med Ærefrygt for hans geistlige Functioners helligede Charakteer, kun havt den Hensigt at udøve en Act af Selvforsvar, som, begrundet for Alle i Naturens Ret, i fortrinlig Grad ligger i den guddommelige Ret, som enhver Souverainitet besidder. — Kongen, langt fra at ville antaste de Rettigheder, som han indrømmer den hellige Stol, har meget mere ved de Meddelelser, som skulle gjøres om denne Gjenstand, troet at give hiin et glimrende Bevis paa den Agtelse, som han bærer for samme, og paa den ikke sædvanlige Eftergivenhed, som han havde til Hensigt at bevise den. Langt fra at

Digitized by Google

opkaste Sig Selv til Dommer i Punkter, som høre til Kirkens Gebeet, har Kongen ladet den kanoniske Dom, som Han ventede af Hs. Helligheds, hidtil ganske uberørt. Intet var blevet afgjort ved en foregribende Dom fra Regjeringens Side, som vel havde vogtet sig for at betegne Erkebiskoppens Fængsling og Forhindringen af hans Embedes Udøvelse som mere end en forebigaaende, for Øieblikket nødvendig bleven Handling. Det var Paven, hvem en Monarch, mægtig og stærk ved Sine Folks Kjærlighed, en Souverain, for Sin Person fremmed for den romersk-katholske Kirkes Samfund, offentlig vilde gjøre til Dommer i dette Spørgsmaal og anerkjende som saa'an, — en i Sandhed ærefuld Stilling for den hellige Stol, og netop det Modsatte af en Adfærd, som kunde angribe den hellige Stols Værdighed. Kongens Tillid til Sin Sags Retfærdighed og til den hellige Stols Vilsdom var saa stor, at Han vilde underkaste Sig denne Pavens Dom." Denne Hensigt beroede dog paa den Grundforudsætning, at den hellige Stol ikke vil udtale nogen Dom, førend den har faaet fuldstændig Underretning om dette vigtige Anliggende.

Herved er Overgangen givet til det Andet, som Hr. Bunsen kalder det praktiske Spørgsmaal, nemlig Spørgsmaalet angaaende Allocutionens bestemte Indhold, om den indeholder en allerede afsluttet Dom, en Begyndelse til Fjendtlighed, eller, hvad han var tilbøielig til at antage, blot en høitidelig Erklæring til at hævde Kirkens Friheder, som ansaaes for krænkede, i hvilket sidste Tilfælde Kongens Hensigt ikke hindredes og Gesandten var beredt til de aabne og hemmelige Meddelelser, ved hvilke en sagkyndig Dom over det hele Anliggende blev mulig. Dog maatte han udtrykkeligt erklære, at, hvis Modtagelsen af disse diplomatiske Meddelelser nægtedes, maatte Hs. Majestæt betragte dette som en Fjendtlighedsact; thi Kongen ansaae Sin Krones Ære saa meget mere knyttet til hans (Gesandtens) Sendelses Ære, som

Digitized by Google

Han ikke havde tøvet med, forud og uforbeholdent at ydtale hiin Forſonlighedens og den ubegrændſede Eftergivenheds Aand, der havde bevæget ham dertil. Til Slutning henvises der til Anſvaret for Følger, ſom et Brud vilde have for Verdens Fred og det europæiſke Samfunds Ro, omendſkjøndt det preusſiſke Monarchie mindſt vilde have diſſe Følger at frygte.

Efterat Staten ſaa kraftigt havde grebet til Sværdet, forekommer denne Note fra Ancona ſom et ſælſomt Aetſtykke af Diplomatien. Kongen har ladet en Erkebiſkop fængſle ſom rebelſk Underſaat, og tilſtaaer dog, ikke at kunne være hans Dommer. Som Dommer erkjender han Paven, der allerede har forherliget den Anklagede ſom en Martyr, og den kongelige Geſandt anſtiller ſig, ſom om han midt i en pavelig Stad kun af Omtale kjendte en pavelig Kundgjørelſe, der havde været publiceret i 6 Dage, medens der dog før enhver Forhandling med de pavelige Autoriteter ikke kunde gives nogen vigtigere Forretning i Verden for ham, end paa det nøieſte at læſe hiin Bekjendtgjørelſe, ſom han kunde finde i ethvert Kaffehuus i Ancona. Denne beſynderlige Adfærd forklares vel retteſt ſaaledes: Hr. Bunſen var i ethvert Tilfælde ſendt til Rom med fredelige Forhaabninger og Indrømmelſer. Men i Ancona eller endnu tidligere paa ſin Vei fandt han den pavelige Allocution. Saafremt det var Alvor med den, var alt Haab for hans Fredsmiſſion forbi. Dette Haab vilde han dog ikke opgive, men meente, uagtet de forandrede Forhold, endnu at kunne gjennemføre de ham overdragne Hverv, naar han lod, ſom om han kun af Omtale vidſte om Allocutionen, for paa en paſſende Maade endnu at kunne frembringe ſine Tilbud og maaſkee lægge det pavelige Hof en Fortolkning af Allocutionen i Munden, ſaaledes ſom han ønſkede den.

I Statsſecretairen Lambruſchinis Svarſkrivelſe af 25de Dcbr. var, ſom det ikke anderledes lod ſig vente, Allocutionens Berettigelſe og dens Mening ligefrem udtalt ſom en offentlig Proteſt

Digitized by Google

imod en offentlig Kjendsgjerning, som en høitidelig Besværing imod en offentlig og forargelig (scandalosa) Krænkelse af Kirkens hellige Rettigheder. „Ifølge heraf kan den hellige Fader, dybt gjennemtrængt af sine Besværingers Retfærdighed, og strengt forbunden ved sine Pligter mod Gud og Kirken til at fordre Fyldestgjørelse for en Fornærmelse, ved hvilke ikke alene een af hans Prælaters Person, men den hele katholske Verden er blevet haardt krænket, ikke tilstede nogensomhelst Underhandling, saalænge den Kjendsgjerning bestaaer, som har givet Aarsag dertil. Hs. Helighed har derfor udtrykkeligt befalet undertegnede Cardinal høitideligt at forlange, at Erkebiskoppen af Køln sættes i Frihed og gjenindsættes i Bestyrelsen af sit Diocees. Den hellige Fader har for megen Tillid til Hs. Majestæt Kongen af Preussens Retfærdighed til at han skulde tvivle om, at Hans Fordring vil blive gunstigt optaget; og da vil han med Fornøielse see sig i Stand til at indlade sig paa hine Meddelelser, som D. Exc. forsikrer at være befuldmægtiget til."

Endnu engang søgte Gesandten i en Skrivelse af 29de Decbr. at bane Vei for sine fredelige Udtydninger; Statssecretairen henviste kun i en lakonisk Note til sin tidligere Erklæring. Efter den Tid maatte den preussiske Gesandts Stilling være yderst ubehagelig. Af Romerne blev han almindeligt skyet som den, der havde lagt Haand paa Erkebiskoppen. Blandt menig Mand gik de urimeligste Rygter om, som f. Ex. at Monsignore Erkebiskoppen sad fangen af den Aarsag, at han havde vægret sig ved i sin høie Alder at gifte sig og ovenikjøbet med et kjættersk Fruentimmer. De Dannede kjendte det Betænkelige ved de tidligere Underhandlinger. Det turde derfor være efter Hr. Bunsens Ønske og Bøn, at han i April 1838 blev kaldet tilbage. Han forlod Rom uden at have udbedt sig eller erholdt nogen Afskedsaudients, da hans Bortreise havde Charakteer af en Permis-

Digitized by Google

sionsreise; men den diplomatiske Forbindelse med Rom blev derfor dog ikke afbrudt.

Efterat Paven havde udtalt sig, kom det an paa, hvorledes det katholske Folk ved Rhinen og i Westphalen vilde betragte Magthandlingen imod dets Erkebiskop. Saavidt som saadanne almindelige Tilstande lade sig erkjende, var den herskende Følelse Forbauselse, Smerte, indtil heftig Vrede imod den protestantiske Regjering. Alle tilstedeværende Utilfredshedselementer fandt her et Brændpunkt. Ogsaa de Rhinlændere, som bekymrede sig mindre om de kirkelige Interesser, fandt det haardt, at en Mand holdtes fangen uden Forhør og Rettergang, uden Lov og Dom. Massen af Folket, som dog kun havde bekymret sig om de blandede Ægteskaber, forsaavidt som denne Strid greb ind i enkelte Familier, og som slet ikke forstod noget af den hermesiske Stridssag, havde nu en haandgribelig Gjenstand at forurolige over. Forgjæves forsikkrede offentlige Blade i Regjeringens Aand, at Religionen ikke var i Fare og slet ikke kunde komme i Fare, at ikke den katholske Kirke var krænket, men at kun en gjenstridig Prælat skulde nødes til at adlyde Lovene: saameget forekom den katholske Folkeforstand aabenbart, at en from Biskop var bleven fængslet og fordrevet af en protestantisk Regjering, fordi han havde forsvaret sin Kirkes Rettigheder og den hellige Faders Bud. Man hvidskede hverandre den gamle Sætning i Ørene, at en kjættersk Fyrste egentlig slet ikke kan herske over Troende. Dertil kom taabelige, uhyre, ogsaa forsætlig udspredte Rygter og forfalskede geistlige Kundgjørelser. Det er latterligt eenfoldigt, og dog frembyder det et alvorligt Blik paa saadanne Folkeindbildninger, at, da en Mand ved Tumulten i Münster trængtes op i en Krog af en Rytter, der huggede ind med flad Klinge, udraabte han paa sine Knæe: „Ak, kjære Hr. Husar, skaan mig, jeg vil jo gjerne blive evangelisk."

De første Skridt til Fordeel for Erkebiskoppen udgik fra

Digitized by Google

hans adelige Standsfæller. Endnu i Julen 1837 kom nogle saakaldte Deputerede fra det westphalske og rhinske Ridderskab til Berlin; men de fandt Kongens og Prindsernes Dørre lukte. Man ansaae det i Berlin for upassende, at en Corporation vilde blande sig i Forholdet mellem en Konge og hans Undersaat.

Omtrent paa samme Tid havde en Præst ved Rhinen med god Tillid henvendt sig til Kronprindsen om Erkebiskoppens Frigivelse. Kronprindsen svarede ham den 24de Decbr. ligefrem og hjerteligt, at Kongens saavelsom hans eget Hjerte blødte ved det gjorte Skridt, og at han derfor fuldkomment begreb alle vakkre Rhinlænderes Smerte, da de endnu ikke kunde overskue Grundene dertil. Ved denne sørgelige Tildragelse handledes der ganske særdeles om Opfyldelsen af et givet Ord; hvad skulde der blive af den guddommelige Orden paa Jorden, naar et saadant upaatalt turde omtydes og forblive uopfyldt? De delicate Hensyn, formedelst hvilke hine Grunde endnu ikke vare blevne offentligt bekjendte, vilde maaskee snart forsvinde; indtil da maatte altsaa han (Præsten) som en god og prøvet Christen have Taalmodighed og vedblive at formilde de ophidsede Gemytter, en Stræben, hvori ægte Christendom til alle Tider har vist sig *).

Den katholske Befolknings Mishag yttrede sig nærmest kun indenfor Privatlivets og Lovens Kreds. De protestantiske Embedsmænd og Officierer bleve hist og her udstødte af de selskabelige Kredse. De unge Piger gave hverandre Haanden paa, aldrig at knytte noget Kjærlighedsbaand med Protestanter; til Værn mod det menneskelige Hjertes mulige Svagheder underskrev de be-

*) Ogsaa fra endeel af Kølns Indbyggere indkom Andragender til Kongen om at Erkebispen maatte blive givet tilbage til sit Dioeces; under 2den Juli 1839 blev derpaa svaret, at „da Grundene til Erkebispens Bortfjernelse fra hans Embede endnu ikke vare hævede, saa beklagede Hans Majestæt, ikke at kunne bevilge de indkomne Ansøgninger." Udg.

Digitized by Google

stemte Formularer og toge den hellige Nadvere derpaa. Efterhaanden kom det ogsaa i Stæderne til smaa Folketumulter. Det kan vel være, at nogle Eventyrere eller Fanatikere fattede høiforræderiske Planer om igjen at forene Rhinlandene med Frankrig eller med Belgien, og Politiet havde temmelig meget at gjøre med at nedrive oprørske Opslag, som tildeels syntes skrevne af Hænder, der ellers ikke befattede sig meget med at skrive. Men disse Tumulter havde forlidet nogen bestemt Retning, til at man deri kunde see andet end enkelte, tilfældigt opstegne Bobler af en tilstedeværende almindelig Bevægelse. De opstode stundom ved Rygtet om en pndet Geistligs Fængsling, og bortdunstede enten ganske indholdsløst, eller vendte sig, som Oplobet i Köln, imod en Geistligs Huus, der, som Tilhænger af Regjeringen, ansaaes som Forræder imod den hellige Folkesag. Kun i Münster og Paderborn synes der at have fundet en bestemt Aftale Sted mod Protestanterne.

Med nogen Forsigtighed og ved den sædvanlige Garnison blev man let Herre over slige Bevægelser, uden at det kostede et Skud Krudt; at lade for Mængdens Øine var tilstrækkeligt. Ophavsmændene til eller dog de, som hemmeligt pndede disse Folkebevægelser, havde desuden vel kun isinde at skræmme Regjeringen ved saadant, paa alle Steder truende Oprør, og haandgribeligt at protestere imod de Forsikkringer, som man saa ofte læste i Tidenderne, at det katholske Folk var roligt og henstillede Erkebiskoppens Sag til Regjeringens Billedom og Retfærdighed. — I Efteraaret 1838 antog dette Mytterie en meget ondartet Charakteer i flere Stæder. Men snart efter fordrede Belgiens politiske Forhold Sammentrækningen af en Hær ved Rhinen, ved hvis Magt saavel det Farlige som det Unyttige i oprørske Foretagender maatte blive indlysende.

De Geistlige søgte, som det synes, kun at holde den stille mægtige Følelse af en krænket hellig Sag vaagen hos Folket, idet de i hemmelige Flyveskrifter eller i offentlige Prædikener

Digitized by Google

beklagede Erkebiskoppen og Undertrykkelsen af deres Kirke. Paa Grund af Ytringer i saadanne drog Regjeringen Dr. Binterim, Præst i Bilk ved Köln, og Præsten Beckers ved Ursulakirken i Köln for Retten. Hiin blev paa Grund af strafværdige Invectiver mod Regjeringen dømt til Embedsfortabelse og toaarig Fæstningsstraf, denne for at have ophidset Folket til Misfornøielse med Regjeringen ved gjentagen Dadel over den, dømt til to Aars Fængsel. Capellan Michelis, som var bleven fængslet samtidigt med Erkebiskoppen, blev først bragt med til Minden, men siden ført til Fæstningen Magdeburg uden at stilles for Retten. — Men Geistlighedens mægtigste Middel til at virke paa Gemytterne, Skriftestolen, laae udenfor alt Politie og alle Domstole.

Til Roligheds Gjenopretteise kom det meget an paa, om Domcapitlet i Köln vilde kunne hævde den Autoritet, som hører til en ordnet Kirkebestyrelse, og efter Gemytternes Stemning var det for en stor Deel afhængigt af, om den blev anerkjendt af Paven. Men paa Capitlets første Indberetningsskrivelse (S. 339 f.) svarede Paven den 26de Decbr. 1837 med en skarp Irretesættelse for at de, som paa Embeds Vegne vare forpligtede til at yde deres Overhoved, med hvem de vare forbundne ved det helligste Baand, Hjelp og Trost, havde forvandlet sig til hans Anklagere, og gjort fælleds Sag med de Anslag, der vare trufne imod ham, — uden at der i denne Svarskrivelse var nogen Tale om en Bestyrelse af Dioeceset ved Capitlet og den af dette udnævnte Vicarius. Imidlertid havde Capitlet allerede den 27de Nov. 1837 valgt og indsat sin Dechant, Dr. Hüsgen, der i mange Aar havde været Generalvicarius i geistlige Anliggender*), til Capitularvicarius og i en Skrivelse af 19de Decbr. forelagt Paven dette Valg til Stadfæstelse. I en senere

*) Generalvicaren (Vicarius generalis in spiritualibus) er den, som paa Biskoppens Vegne og dertil af ham udnævnt udøver den geistlige Jurisdiction i Stiftet som øverste Autoritet i denne Henseende.

Digitized by Google

Skrivelse undskylder Capitlet sig med Hensyn til de gjorte Bebreidelser, og i Ord, som vel vise dyb Bekymring og fuldkommen Hengivelse i den hellige Faders Villie, udtaler det dog paa en værdig Maade Følelsen af ubillig Krænkelse. Maaneder gik imidlertid hen, og fra Rom kom intet Svar paa begge disse Skrivelser. Herved blev Capitularvicarens Stilling meget vanskelig. Der udbredte sig Rygter om, at han var bleven forkastet af Paven; de ivrige Troende betragtede ham som en ved Statsmagt indsat Usurpator. Det hører til den nyere Katholicismes Subordinationsmidler, at nogle geistlige Functioner altid kun tildeles af Biskopperne for en bestemt Række af Aar. Nogle Præster, hvis Berettigelse til at være Sjæleforgere var udløbet, vægrede sig ved at modtage Fornyelsen deraf fra Dr. Hüsgen som uberettiget dertil, og lukkede deres Skriftestol. Da Capitularvicaren havde for 1838 forkyndt de sædvanlige Indulgentser i Henseende til Fasteanordningen, erholdt hine Rygter i Martsmaaned et bestemt Grundlag ved geistlige Emissarier, som i en Monsignore Spinellis Navn kom til de enkelte Præster for efter Pavens specielle Hverv at overgive dem en Skrivelse, hvori Dechanten Hüsgens Valg til Capitularvicarius betegnes som ukanonisk, det fra ham udgaaede Fastemandat erklæres for ugyldigt, og det forordnes, at de Troende i Henseende til Fastespiser skulde holde sig til Erkebiskoppens Fasteanordning af 1837. Hertil sluttede sig Sagnet om et Breve, ved hvilket Spinelli, der gjaldt for pavelig Nuntius i Brüssel, men egentlig kun var en romersk Abbate, som den pavelige Nuntius havde efterladt i Brüssel til Besørgelsen af de løbende Forretninger, skulde være beskikket til apostolisk Vicarius for Dioeceset Köln.

Nærmest herved blev den preussiske Regjering foranlediget til at udstede en Befaling af 9de April, ifølge hvilken Alle, som udbredte geistlige Bekjendtgjørelser fra udenlandske Autoriteter, strax skulde fængsles og efter Skjønnende afleveres til en Fæstning. Tillige blev Forbudet imod enhver umiddelbar Forbindelse med den ro-

Digitized by Google

merkte Stol bragt i Erindring ved Bestemmelse af Penge- eller Fængselsstraffe derfor, og nogle Domherrer i Trier, som havde henvendt sig med Forespørgsel til Rom, i Anledning af at de ved Regjeringen vare forhindrede fra at foretage det forfatningsmæssige Valg af en Biskop inden 3 Maaneder efter Vacancens Begyndelse, bleve strax mulcterede hver paa 50 Thaler*).

Endelig erfarede man, at begge det kölnske Capitels Skrivelser endnu i Begyndelsen af April befandt sig, hvad der rigtignok er vanskeligt at begribe, i den preussiske Gesandts Hænder i Rom, og at der behøvedes en Coureer for at overbringe ham Befalingen om ufortøvet at aflevere dem. Herpaa blev der den 9de Mai 1838 udfærdiget pavelige Skrivelser til Dr. Hüsgen og til Capitlet i Köln. I den Deel deraf, som Dr. Hüsgen i Circulaire af 30te Juni meddeelte Klerus, tilstedede Paven (sinimus), at Dr. Hüsgen i sin Egenskab som Erkebiskoppens Generalvicarius forestod Bestyrelsen af Erkestiftet indtil hins Tilbagekomst.

Virkelig ombyttede Dr. Hüsgen fra den Tid af Titelen af Capitularvicarius med Titelen af Generalvicarius og blev af Kongen stadfæstet som saadan **). Forskjellen mellem begge disse Titulaturers Embedsrettigheder er ikke væsentlig, naar Biskoppen er aldeles forhindret; Capitularvicaren handler i det til Bestyrelsen

*) Den umiddelbare Forbindelse med Rom er senere, under den nærværende preussiske Regjering, bleven tilladt. Udg.

**) Denne Mand er i indeværende Aar død, og hans Død og Beskikkelsen af hans Eftermand synes for Øieblikket at have forværret Sagernes Stilling. Paven har efter at have givet Domcapitlet i Köln en Irettesættelse, fordi det uden iforveien at have raadført sig med den hellige Stol havde valgt en Capitularvicarius, — af apostolisk Magtfuldkommenhed udnævnt Domherre Juen til erkebiskoppelig Generalvicarius, for at han i Erkebiskoppens Navn skal bestyre Erkestiftet. Under hans Bestyrelse, mener man, ville de meest afgjort curialistiske Grundsætninger blive bragte i Anvendelse. Udg.

Digitized by Google

berettigede Capitels Navn, Generalvicaren i Biskoppens; men idet Paven kun anerkjendte en Generalvicar, som Erkebiskoppen endnu selv personlig engang havde beskikket dertil, og hvem han ved en Act af sin Autoritet, naar han behagede, endog fra Fængslet af atter kunde fratage dette Hverv, saa forblev Erkebiskoppens Embedsførelse i fuld Anerkjendelse.

Den kirkelige Forvaltning i Koln var nu saaledes fuldkommen anerkjendt, men ogsaa bunden til alt det, for hvis Skyld Erkebiskoppen var bleven fjernet. Hermesianerne havde vel under denne Forvaltning Intet at befrygte; men Convictoriet i Bonn vilde dog ikke fyldes igjen, de fattigere Studerende underholdt sig ved Understøttelse af Adelen eller Kjøbmændene, og den romanske Katholicisme havde her just nu vundet en saadan Energie, at flere af den hermesiske Skoles Hovedmænd høitideligt indleverede deres ubetingede Underkastelse under det pavelige Breve. — I Henseende til de blandede Ægteskaber var der efter den bestemte pavelige Erklæring forelagt Biskopperne af Münster og Paderborn Valget imellem at være Paven eller Kongen ulydige. Begge Biskopper tilkjendegave Regjeringen i Januar 1838, at de ifølge den pavelige Allocution saae sig nødsagede til at tage deres Erklæring om Tiltrædelsen til Overeenskomsten af 19de Juni 1834 tilbage, for i Fremtiden alene at holde sig til det pavelige Breve af 1830. Herpaa svarede Ministeren v. Altenstein under 23de Januar 1838 Biskoppen af Münster, at han ikke havde Magt til at eftergive indgaaede Forpligtelser, at man ikke eensidigt kunde unddrage sig fra en truffen Overeenskomst, at desuden et paveligt Edict ikke kunde fuldbyrdes uden Regjeringens Tilladelse. Paven havde ogsaa protesteret imod den westphalske Fred, imod Wienercongres-Acten og de nyeste Ægteskabslove i Kongeriget Sachsen, uden derved at ville eller kunne forandre den af hine Love fremgaaede politisk-retlige Tilstand. Dog bliver Biskoppen paa ingen Maade truet, meget mere henvises der til den ydre Forlegenhed, hvoraf hans

Digitized by Google

Erklæring antoges at være fremgaaet, og der gives Udſigt til en rolig Oppebien af denne Sags videre Udvikling. — Yderligere formildende Erklæringer bleve ſenere givne. Biſkopperne forblevé ukrænkede i deres Stilling, og de ſeneſte Tildragelſer ved Rhinen havde en forſonlig Charakteer. Ogſaa var det af Vigtighed for Stemningen i Rhinlandene, at Belgien opgav ſin fortvivlede Stilling, og at ved det exalteerte Partiés Modloshed Haabet for Øieblikket forſvandt om fra denne Kant at forſtyrre Europas Rolighed.

Et Andragende til Kongen fra Geiſtligheden i Aachen om at frigive dens ærværdige Hyrde blev, ligeſom de lignende, der vare indgivne af Andre, afſlaaet. Men da Erkebiſkoppens Sygelighed ſenere tiltog ved et Onde i Foden, udſtedte Kongen, ſaasnart han var ſat i Kundſkab om Lægernes Anſkuelſer, i April Maaned 1839 følgende Cabinetsordre til ſit Miniſterium:

„Da ifølge Deres Beretning af 15de d. M. Erkebiſkoppen af Køln befinder ſig i en betænkelig Sundhedstilſtand, og man af en deeltagende Pleie i hans Slægtninges Kreds venter velgjørende Virkninger ſaavel for hans Sindsſtemning ſom for hans legemlige Lidelſe, ſaa vil Jeg tilſtede ham at begive ſig til ſit Stamgods Darfeld i ſin Families Skjød, naar han ſelv ønſker det og giver det Løfte, ikke uden Min Tilladelſe at forlade dette Opholdsſted. Dersom Erkebiſkoppen ſkulde have ſærdeles Tillid til en udenlandſk Læge, ſaa maa der ſørges for, at denne bliver tilkaldt. Jeg giver Dem det Hverv, ifølge heraf at lade Erkebiſkoppen den fornødne Underretning meddele ved Regjeringspræſidenten og tillige bevidne ham min Beklagelſe over hans lidende Tilſtand, med det Ønſke, at den tilſtaaede Forandring af Bopæl maa bidrage til at lindre hans Lidelſe."

Denne Befaling ankom den 19de April med Stafet til Minden. Erkebiſkoppen gav det forlangte Løfte. Om Morgenen den 22de ſaae man 3 Vogne i Münſters Forſtad paa Veien til det

Digitized by Google

nærliggende Dørfeld; i den første Vogn sad Erkebiskoppen med sin Læge og sin Kammertjener, i den tredie to Gensdarmer i civil Klædning *).

Det ligger i kirkelige Stridigheders Natur, at de vel i sidste Instants afgjøres af Gud og ved hans Sandheds indre Magt, men iøvrigt ved Folkets Stemme. Den preussiske Regjering synes at fortrøste sig til denne Magt, dens Fremstilling af sin Adfærd mod Erkebiskoppen af Køln er en Appel til den offentlige Mening med Fremlæggelse af Acterne. Den forudskikkede historiske Fremstilling, sandsynligvis forfattet af Gesandten Hr. Bunsen selv, retfærdiggjør med høi Flinhed og Værdighed Regjeringens Forholdsregler; den gaaer, ligesom de i Bilagene indeholdte udvalgte Actstykker, kun til den 25 Nov. 1837, blev i Begyndelsen kun lithographeret uddeelt til Hofferne og de høiere Kredse, i Februar 1838 kom den i Boghandelen. Herved foranledigedes det romerske Statsskrift, som, forfattet af Prælaten Viale, den 4de Marts 1838 udgik fra Statssecretariatets Trykkerie. Det holder sig temmelig ligefrem til Gjerningsfagerne, og ledsages af en i dets Aand udvalgt Actsamling. Den romersk-katholske Sag blev enthusiastisk og giftigt forsvaret af belgiske og baierske Tidsskrifter, især deleshed af den würtzburgske Tidende. Hele Ladninger af Flyveskrifter droge til Preussen. Der opstod pludseligt i Bayern Skinbilledet af en Pressefrihed, og diplomatiske Underhandlinger formaaede længe ikke at moderere det, som Katholicismens Harme havde at fremføre imod en protestantisk Stat. Derimod blev i Preussen Modværget i Begyndelsen ført noget ængsteligt; Landets Tidsskrifter synes at være som i en Uskyldighedsstand, uden at

*) Efter Ansøgning fra Erkebiskoppen har den nuværende Konge i sidstafvigte Aar paa Grund af hans Helbredstilstand tilladt ham at tage sit Ophold i Münster, dog uden at derved iøvrigt Noget er bleven forandret i hans Stilling. Udg.

Digitized by Google

vide at sige enten Godt eller Ondt om det, som bevægede alle Hjerter, og idetmindste for Indbyggerne af Münsterlandet søgte Posten endog nogle Gange at forholde Stykker af Allgemeine Zeitung, indtil det Unyttige i slige Forholdsregler for en reen tydsk, aandsmægtig Stat efterhaanden blev indlysende. Ogsaa for Preussen og Protestantismen reiste der sig efterhaanden et Antal frivillige Skribenter, og de forskjelligste Interesser og Partier bemægtigede sig efterhaanden den litterære Strid. Man hørte en bekjendt Servilismes Udraab om Kongens utrolige, aldrig nokſom priste Langmodighed mod Erkebiskoppen. Ogsaa saadanne Floskler af en bekjendt Skole lode sig høre, som f. Ex.: „I Preussen, vide vi, har Selvbevidstheden erholdt sin absolute Fuldendelse; Preussen er hele Historiens Resultat; i Preussen er Menneskeheden naaet til aandelig Jegbed.“

Det var idetmindste ikke aldeles høimodigt, at den fangne, for hele Folket anklagede Erkebiskop hidtil ikke ogsaa fik Lov til at føre sin Sag offentligt. Men i hans Sted reiste sig en gammel ridderlig Mand, en Taler fuld af høitflyvende Poesie, og dog skarp, sophistisk og folkelig. Til Erindring om den store Erkebiskop af Alexandrien, som ogsaa vovede at modstaae en mægtig Konge, og som efter uhyre Kampe vandt Seier, en for et Aartusinde varig Seier, og tilsidst herskede fredelig i sin Stad, kaldte Görres sin Bog Athanasius *). Denne Bog hævede Striden fra det enkelte Tilfælde til Principspørgsmaalet; den er en Anklage for Voldshandling fra den protestantiske Stats Side, en Forhaanelse af Protestantismen, en Forherligelse af Middelalderens Katholicisme, et Helgenbrev for Erkebiskoppen. Athanasius flød som en Lobeild igjennem Tydskland. Meget, som det katholske Folk længe i Hjertet havde tænkt, men kun ikke vidst at gjøre sig

*) Regensburg 1838; første Udgave i Januar, 4de Udg. ved Paaske samme Aar.

Digitized by Google

tydeligt, fandt det der udtrykt i bestemte, mægtige Ord; og ligesom Napoleon engang har sagt om Görres's Rheinische Mercur, at den Bog havde været en Magt ligeoverfor ham, saaledes er det heller ingen Skam at indrømme det samme om Athanasius: den har i sine Virkninger viist sig som en af de mægtigste Folkebøger. Det imod den udstedte Forbud betydede ikke meget for en Bog af saadan Vægt og Interesse. Den maatte vel fremkalde mangfoldig Modsigelse, men man maa tilstaae det, at Protestantismen i denne Strid ikke har lagt noget Værk i Vægtskaalen, som kunde opveie Athanasius, endskjøndt ogsaa flere anseete Lærde have skrevet imod den.

VI.

Erkebiskop Martin af Posen.

Det katholske Folks og Pavens eengang oplostede Stemme maatte ogsaa trænge hen til Biskopperne i den østlige Deel af Monarchiet. Erkebiskoppen af Gnesen og Posen, **Martin v. Dunin**, havde vel i Aaret 1830 som Capitularvicar i Posen bevidnet, at det i dette Dioeces ikke var Skik, ved den katholske Vielse af blandede Ægteskaber at fordre Løftet om alle Børnenes katholske Opdragelse: men, hvad enten nu et bestemt Parti samtidigt indvirkede baade paa den vestlige og den østlige Deel af Riget, eller fordi de samme Tanker undertiden fra forskjellige Punkter trædte uafhængigt af hinanden ind i Tiden, — allerede i Begyndelsen af Aaret 1837 bad Erkebiskoppen Ministeriet om, enten officielt at publicere det pavelige Breve af 1830 ogsaa i hans Erkestift, eller og at tillade ham at foredrage Sagen, saaledes som den her havde formet sig, for den apostolske Stol til Afgjørelse.

Ministeriet afviste kort begge Anmodninger: hiint Breve var

Digitized by Google

kun udstedt for de vestlige Bispedømmer, og angik følgelig ikke hans Erkebispedømmer, hvor der ved Hævd havde constitueret sig en fast Vedtægt, angaaende hvilken det hverken var nødvendigt eller tilladeligt at gjøre nogen særskilt Forespørgsel. Herpaa henvendte Erkebiskoppen sig den 21de Oct. f. A. umiddelbart til Kongen med Anfægning om, at Hs. Majestæt vilde tilstede, enten at man igjen nøie gik frem efter de Benedictinske Bestemmelser for den polske Kirke (S. 289), eller at han turde forelægge den apostoliske Stol Sagen, saaledes som den her havde formet sig, til Afgjørelse, forat den Samvittighedsuro, som angstede ham og den ham underordnede Geistlighed, kunde blive hævet paa en Maade, som egnede sig for den katholske Kirke. Thi disse Benedictinske Bestemmelser vare lovmæssigt endnu bestandigt i Kraft, og ved anførte Vidnesbyrd godtgjøres det, at man i Rom ogsaa endnu i forekommende Tilfælde forudsætter deres Gyldighed i de polske Provindser og afgjør derefter. Vel vare under Landets politiske Forvirringer, ved Biskoppernes Omvæxling og Alderdomssvaghed, Geistlighedens Anskuelser om de blandede Ægteskaber blevne usikre; men af det ved Trykken bekjendtgjorte Breve af 1830 havde Geistligheden overbevist sig om, at den ældgamle katholske Kirkeanordning endnu fasthholdtes uforandret i Rom, og at derimod de her i Landet stedfundne Afvigelser „vare en grov Vildfarelse, en svar Forsyndelse mod Gud og hans hellige Ord, en Krænkelse af den uforanderlige katholske Tro, kort en Sag, der var farlig for de vedkommende Katholikers Sjæls Salighed." Det desangaaende til Ministeriet henvendte Andragende var blevet afslaaet med en Haardhed, ja med Tilfølelse af saadanne personlige Krænkelser, som man ikke skulde have ventet under en Regjering, der lovmæssigt har sikret fuldkommen Samvittighedsfriheds. De af Ministeriet anførte Grunde for dets afslaaende Beskeed kunde ikke overbevise en Katholik. „Deres Majestæt ville behage at tillade mig den allerunderdanigste Bemærkning, at jeg, som katholsk Erkebi-

Digitized by Google

skop, ikke af et verdsligt og dertil ovenikjøbet ukatholsk Ministerium skal lade mig belære om Meningen og Omfanget af apostoliske Sendebreve. Den ministerielle Paastand vilde ligne den, at den hellige Pauli apostoliske Breve til Romerne, Ephesierne, Korinthierne o. s. v. kun angik disse og ikke den hele Christenhed. — En Hævd, som D. Majestæts Ministerium vil udlede af nogle Undladelsestilfælde, kan ifølge den katholske Lære aldeles ikke gjelde i Religionssager. Vildfarende Anskuelser, de maae have været nok saa længe, skulle strax aflægges, saasnart deres Fællagtighed indlyser af authentiske Erklæringer fra det ufeilbare katholske Læreembede. — Hvad der hidtil er skeet, maa den katholske Geistlighed anse for Vildfarelse, den videre Fremturen deri for Synd. Umuligt kan et retfærdigt Ministerium forlange, at den med Vidende skal vedblive i sin erkjendte syndige Vildfarelse; umuligt kan det ville afskjære den Veien til derom at udbede sig Belæreelse af dens synlige Overhoved. Det vilde være en Haardhed, som udelukkede al Samvittighedsfrihed. Jeg gjør allerunderdanigst den udtrykkelige Bemærkning, at der her ikke handles om de borgerlige Love, der behandle Ægteskabet som en Civiloverenskomst og bestemme dets retslige Virkninger, men om Ægteskabets præstelige Indvielse, følgelig om Administrationen af et Sacrament. De borgerlige Love afhænge, som det forstaaer sig af sig selv, af den verdslige Lovgivers Magtfuldkommenhed og Viisdom, hvorimod Administrationen af de hellige Sacramenter og Bestemmelsen af, hvor og under hvilke Betingelser den kan finde Sted, alene er afhængig af Kirkens Læresætninger og af dens anerkjendte Overhyrder. Dette er en ufravigelig Troesartikel i den katholske Religion, uden hvilken den ikke kan bestaae ukrænket." Herved erholdt Paamindelsen i Begyndelsen af denne Skrivelse sin Betydning, Paamindelsen om det Løfte, hvormed Kongen havde taget disse Lande i Besiddelse: „Eders Religion skal blive opretholdt."

Denne Ansøgning afviste Kongen ved en Cabinetsskrivelse af

Digitized by Google

30te Decbr. med Bekræftelse af Ministeriets Beskeed. Grundene for denne Afvisning ere aabent fremstillede i det sidstnævnte Memorial: Benedicts Bulle var allerede ved den polske Rigsdag i Aarene 1767—68 sat ud af Kraft, og dens Indhold, saaledes som Erkebiskoppen selv har anerkjendt, i Strid med Landslovene. Den i de østlige Provindser bestaaende Praxis var i de sidste Underhandlinger med Rom kommen paa Bane, uden at det pavelige Hof deraf havde taget Anledning til at gjøre dens videre Bestaaen omtvistet; derfor kunde den stiltiende Indrømmelse ikke drages i Tvivl, medens det var at forudsee, „at i Tilfælde af en formelig Forespørgsel vilde den pavelige Stol, som Centrum for den katholske Kirkes Enhed, anse sig forpligtet til at bringe de kirkelige Regiers og Bestemmelsers abstracte Almindelighed i Erindring."

Paa en saaledes forberedt Jordbund maatte den pavelige Allocution af 10de Decbr. 1837 falde som en Foraarsregn. Vel skrev man endnu den 27de Febr. 1838 fra Berlin: „Hvad nogle sydtydske Blade endnu fremdeles fortælle om Agitationer i Storhertugdømmet Posen, gjendrives vel bedst ved den posenske Tidende selv, som for kort siden med lemde Mund fortalte sine Medborgere den dem vistnok ganske nye og just med udenlandske Blade indløbende Efterretning, at man i Posen var meget i Bevægelse over de kölnske Anliggender." Selvsamme Dag underskrevnedes i Posen følgende Hyrdebrev:

„Vi Martinus Dunin, af Guds Barmhjertighed og den hellige apostoliske Stols Naade Erkebiskop af Gnesen og Posen, bestandig pavelig Legat o. s. v. byde vore ærværdige Brødre, de geistlige Foresatte, Præsterne, Vicarerne og den samtlige Klerus i Vore Erkebiscesser Gnesen og Posen, Vor Hilsen og Hyrdevelsignelse.

Paamindede ved vor hellige Kirkes synlige Overhoved, Pave Gregorius XVIs Allocution af 10de Decbr. afvigte Aar, hvilken misbilliger den i hele Kongeriget Preussen med Uret (perpe-

Digitized by Google

ram) indførte Praxis i Henseende til blandede Ægteskaber, saavelsom tilskyndede ved Hyrdeembedet og vor Samvittighed, maae Vi, ærværdige Brødre, gjenkalde i Eders Erindring det, som den samme hellige apostoliske Stol ved den i Gud salige Christi Statholder, Benedict XIV, har anordnet angaaende de samme blandede Ægteskaber, og som han ifølge Bullen af 1748, der begynder med Ordene „Magnæ Nobis admirationis" og er rettet til Kongeriget Polens Primas, Erkebiskopper og Biskopper, har befalet at iagttage til evige Tider: at nemlig ingen Katholik, der vil indgaae Ægteskab med en Ikkekatholikinde, eller omvendt, maa stedes til Ægteskabets Sacrament, saaledes som dette ved Vielsen eller efter nogensomhelst katholsk, i det romerske Ritual foreskreven Ritus fuldbyrdes, naar de ikke i Forveien have givet et fuldgyldigt Tilsagn (validam sponsionem) om, 1) at deres hele fremtidige Afkom skal blive katholsk opdraget, 2) at den katholske Part skal være sikkret imod al Fare for at forføres til Frafald, endelig 3) at der er Haab om at føre den ikkekatholske Part tilbage til Kirkens Skjød.

At dette er den katholske Lære, har Pius VIIIs. nyere Breve af 1830, som begynder med Ordene „Literis altero abhinc anno" og er udstedt efter Anmodninger af Biskopperne i den vestlige Deel af det preussiske Monarchi, bekræftet, idet samme kun under ovennævnte Betingelser tilstedes Præsterne at skride til Velsignelsen af saadanne Ægteskaber. Og da paa mange Steder, som en sørgelig Erfaring bevidner, saare mange Sjæleførgere have glemt denne Lov, saa maae I ikke undre Eder over, at Overhyrden, som af den hellige Aand er sat til at bevogte Christi Skat, med bitter Beklagelse af saa mange paa kirkeoverlist Maade administrerede Ægteskabssacramenter, for enhver følgende Tid fastsætter Straffe for Overtræderne, paa det at idetmindste disse kunne afskrække de nærværende og tilkommende Sjæleførgere fra kirkeoverlist at meddele Sacramentet til Uværdige. Udtrykkeligt suspen-

Digitized by Google

dere Vi uden videre (ipso facto) fra geistlig Stand, Embede og Prædende enhver Præst i Vore Erkediocceser, som tvertimod Aanden og den hellige Kirkes ovenmeldte Statut skulde anmasse sig at sammenvie blandede Ægteskaber (det er saadanne, som sluttes af en Katholik med en Ikkekatholikinde, eller omvendt,) efter katholsk Ritus, eller paa nogensomhelst Maade at give samme sit Bifald, med mindre den ikkekatholske Part i Forveien med al Sikkerhed har givet det Løfte (spoponderit), at alle af dette Ægteskab følgende Børn skulle blive opdragne i den katholske Tro. Samme Straf underkaste Vi ogsaa den Præst, som ikke efter Evne bestræber sig for at indprænge sine Sognebørn, at slige Ægteskaber ere aldeles utilladelige og strengt forbudte af Kirken. Til Bekræftelse herpaa have Vi udstedt nærværende, med Vort Segl forsynede Brev, i Posen, i Vort erkebiskoppelige Pallads, den 27de Februar 1838. Martinus, Erkebiskop."

Samtidigt med dette Hyrdebrev i latinsk Grundtext udstedtes der, dog dateret allerede fra 30te Januar, en Omgangsskrivelse i det polske Sprog af samme Indhold, kun udførligere og mere rhetorisk fremstillet. Den var ogsaa bestemt for Folket, og slutter med den Opfordring: „Gjører ogsaa Eders Faar bekjendte med dette Mit Brev, som deres Hyrdes Stemme. Opmuntrer især de katholske Mødre og Døtre saavelsom alle Troende til, at de med Tvofasthed og Standhaftighed holde fast ved denne hellige Kirkes Tro og undgaae ethvert livsvarigt Forbund med dem, som ere affaldne fra den." Hyrdebrevet er, saavidt vi vide, kun tilfældigen kommet til; da man nemlig paa Grund af Censuren ikke kunde lade Omgangsskrivelsen trykke, og selv til Afskrifterne kun kunde tage et lidet Antal betroede Folk, saa paatrængte sig Nødvendigheden af en kortere Affattelse for Mængden af Præsterne. Begge Skrivelser bleve ved Bud hemmeligt omsendte, nærmest til Dechanterne.

Imidlertid var en lignende ældre Udfærdigelse af Generalvi-

Digitized by Google

caren i Gnesen, Brodziszewski, kommet i Leipziger Allgemeine Zeitung. Regjeringen saae deri tillige et Brud paa Embedshemmeligheden i den Hensigt at lægge Spiren til nye Forviklinger ind i en Sag, som var afgjort. Provindsen Posens Overpræsident, Hr. Flottwell, erholdt derfor det Hverv at confererе med Erkebiskoppen om Kilden til saadanne mistænkelige Foretagender og at foranledige ham til ufortøvet at afsætte hiin Generalvicar. Erkebiskoppen skal have erklæret, at han vel var utilfreds med Generalvicarens Handlemaade og havde givet ham dette tilkjende, men at han alene paa Ministerens Anmodning ikke kunde beslutte sig til at afsætte hiin Prælat, der kun havde troet at opfylde en Samvittighedspligt, fra hans Embede, og at han meget mere desangaaende vilde henvende sig til Hs. Majestæt selv.

Dette var en betænkelig Stilling for Erkebiskoppen. Han skal straffe en Embedsmand for Handling, som han selv i forstærket Grad har begaaet, ja endnu begaaer, idet hans Sendebud drage igjennem Landet. Conferencen blev holdt den 10de Marts 1837 og endnu samme Dag skrev Erkebiskoppen til Kongen: Han havde under 21de Octbr. f. A. i al Underdanighed anraabt den kongelige Gunst og Naade om, ikke at lade den katholske Geistlighed twinge til ubetinget at indvie blandede Ægteskaber. Hs. Majestæts Svar havde kun ladet ham Valget imellem to Extremer, enten med Overtrædelsen af den katholske Kirkes urokkelige Grundsætninger, til hvis Vogter han var beskikket, at rette sig efter den verdslige Lovgivers, af denne Kirke forkastede Bestemmelser, eller ved samvittighedsfuld Opfyldelse af de helligste, af Gud ved Christi Statholder ham paalagte Pligter, at udsætte sig for sin allernaadigste Monarchs Misbilligelse. Det Første vilde lægge Grunden til en Spaltning i Kirken, hvortil han aldrig kunde byde Haanden. Følgelig var der ikke blevet ham andet tilbage, end ved Kirkens Overhoveds og hans egen Samvittigheds saa lyderligt udtalte Stemme at henvise den til hans Styrelse betroede Geist-

Digitized by Google

lighed til denne hellige Kirkes Grundsætninger og indstændigt at lægge den deres trolige Efterlevelse paa Hjertet. „Ja, jeg gjorde det, thi det er en Samvittghedssag, ligesom Christi Rige ikke er af denne Verden. For D. Majestæts Fødder nedlægger jeg i al Ærefrygt denne Bekjendelse, og seer med en Præsts Resignation, der angaaende Opfyldelsen af sin hellige Pligt er paa det Rene med sin Samvittighed, min videre Skjæbne imøde. D. Maj. raade over mit Oldingehoved! min Samvittighedsro og min Sjælefred er reddet."

Efter Erkebiskop Drostes Skjæbne kunde det ikke være skjult for Erkebiskop Dunin, hvad han ved sit Hyrdebrev havde vovet; i Skrivelse af 16de Marts giver han da og Domcapitlet i Gnesen at betænke, om ikke i Tilfælde af hans mulige Fængsling Kirkemusiken og Klakkeringningen skulde ophøre.

Provindsialregjeringens første Forholdsregel var, ved Stafetter at give Landraaderne det Hverv, strax at fratage Dechanterne de biskoppelige Breve og, hvis disse allerede vare afsendte til Præsterne, da i samme Øiemed at begive sig ogsaa til disse, at forbyde Bekjendtgjørelsen og true enhver Ulydighed i denne Henseende med Suspension. Omendskjøndt dette skeete saa raskt og hemmeligt, at en Landraad, som i den Anledning om Natten forlangte at indlades med sin Gensdarme i en Præstebolig, tilfældigt eller forsætligt blev behandlet som Røver, saa udbredte de biskoppelige Skrivelser sig dog over det hele Land, og mange Geistlige lode sig heller ikke afholde fra høitideligt at bekjendtgjøre dem ved Gudstjenesten.

Strax efter at ovennævnte Skrivelse til Kongen var indløbet, var Overpræsidenten Flottwell bleven kaldet til Berlin, forat der med ham kunde raadslaaes om hensigtsmæssige Forholdsregler. Ogsaa Provindsen Posen frembyder eiendommelige Vanskeligheder for Bestyrelsen. De Begivenheder, ved hvilke fordum denne løsrevne Deel af Polen kom til Preussen, ere endnu ikke glemte, et

Digitized by Google

Folk glemmer ikke saa let sin Historie. Den polske Adel, disse nationale Erindringers og Følelsers egentlige Bærer, var fornærmet over de tydske Embedsmænd og selv over de Valgjerninger, som den preussiske Regjering havde bevilget Folket. Regjeringen havde undtaget Folket fra Adelens Knut; men ogsaa Friheden har for den fattige og just ikke til Flid og Sparsommelighed vante Mand sine Byrder. Man kan ikke nægte, men heller ikke fortænke Regjeringen i, at den begunstigede tydsk Sprog og tydske Sæder i sine polske Provindser; thi kun som et enigt Folk af Brødre kan Preussen opfylde sin Bestemmelse. Men ogsaa Modstanden af den i Stæderne allerede udbredte polske Nationalitet var naturlig nok. Endnu mere end ved Rhinen sluttede her enhver personlig og politisk Utilfredshed sig til den kirkelige Modsætning: for den preussiske Polak er enhver Tydsker uden videre mistænkelig som en Kjætter. Da Regjeringen indlod sig i Kampen mod den rhinske Erkebiskop, var den sikker paa hans Domcapitel og havde overhovedet blandt Klerus selv et indflydelsesrigt Parti i Hermesianerne: i de polske Provindser var det at vente, at den hele Klerus, maaskee med Undtagelse af nogle Præster af tydsk Herkomst, som ere fremmede for Folket, vilde staae som een Mand, og fremstille enhver Tvedragt med den protestantiske Regjering saaledes for Folket, som om dets Tro var i Fare: Grunde nok til at ønske en fredelig Udjevnelse.

Kongen udstedte derfor den 12te April 1838 en Proclamation til sine katholske Undersaatter i Storhertugdømmet Posen, i hvilken han udtaler sit Mishag over det af ildesindede Personer udspredte Rygte, at han havde til Hensigt at forstyrre eller indskrænke dem i den frie Udøvelse af den katholske Religion og Jagttagelsen af deres Troeslærdomme; tvertimod erklærede han, ligesom hidtil, saaledes ogsaa fremdeles at ville beskytte dem i deres Religion, og ikke at ville taale, at den i Lovene paabudte Troes- og Samvittighedsfriheds i nogen Deel af den kirkelige Lære

Digitized by Google

bliver hindret eller forstyrret; hvorefter han formaner dem til at lade al Mistro fare. Med dette Document kom Overpræsidenten den 19de April tilbage til Posen og erklærede strax Erkebiskoppen, at Hs. Majestæt endnu vilde betragte hans Forseelse som en blot feilagtig Opfattelse af hans Standpunkt, naar han selv vilde anerkjende sin Handlemaade som en saadan, og følgelig, med Ophævelse af de Anordninger, som han havde udstedt til de Geistlige, var beredt til at gjenoprette den lovlige Orden. Enhver Indskrænkning i Allerhøistsammes katholske Undersaatters Samvittighedsfrihed i dette saavelsom i ethvert andet kirkeligt Anliggende var Hs. Majestæts Villie aldeles imod. Heller ikke var det Kongens Hensigt, paa nogen Maade at indskrænke det Valg, som ved Landslovene er indrømmet enhver katholsk Præst, nemlig ved Tillysning og Vielse at fuldbyrde et Ægteskab, som er tilladt efter Landslovene, eller ogsaa finde sig i, at den forrettes af en anden Præst.

Denne Erklæring tilligemed hint Document modtog Erkebiskoppen med glad Taknemmelighed og erklærede sig beredt til ved et nyt forsonende Hyrdebrev at bringe dem begge til almindelig Kundskab. Vist er det, at Hr. Flottwell endnu samme Dags Aften ved Stafet berettede til Berlin, at Alt var udjevnet, Erkebiskoppen vilde tilbagekalde. Men ligesaa vist er det, at Erkebiskoppen bestandig har benægtet, at han har lovet at tage sine Forholdsregler tilbage. Og han har idetmindste authentisk godtgjort, at der allerede i den Skrivelse, som han Dagen efter tilstillede Overpræsidenten, kun er Tale om en forandret Affattelse af hans Instruction til de Geistlige. Sandsynligviis har man derfor den 19de April gjensidigt misforstaaet hinanden, idet Enhver har lagt det, han ønskede, ind i den Andens venlige Tale. I alt Fald maatte Overpræsidenten kun altfor snart berette til Berlin, at Erkebiskoppen igjen aldeles vægrede sig ved at tage sit Hyrdebrev af 27de Febr. tilbage, og saaledes heed det da i Tidenderne,

Digitized by Google

at Erkebiskoppen af Posen havde tilbagekaldt, og dernæst atter, at han havde gjenkaldt denne Tilbagekaldelse. Allerede den 23de April afbrød han aldeles Underhandlingerne med Overpræsidenten, og krev den næste Dag endnu engang til Kongen. Det er et mærkeligt Brev, som paa det meest ubegrændsede udtaler de personlige Følelser af Troskab, Devotion og Hengivenhed, men som ogsaa holder saa ubetinget fast ved Biskoppens Fordring, at han giver Kongen gunstigst at betænke, hvorledes han dog ikke kunde lade de Geistlige ustraffede, som tvertimod hans (af Regjeringen borttagne) Hyrdebrev indviede blandede Ægteskaber; imidlertid lover han allerunderdanigst, i slige Tilfælde at gaae saa mildt tilværks, som det efter de kanoniske Forskrifter er muligt.

Herpaa udkom der en Ministerialanordning af 25de Juni 1838, som følger: „Da Erkebiskoppen af Gnesen og Posen under 27de Febr. d. A. med Overtrædelse af den almindelige Landsrets Forskrifter og ad forfatningsstridig Vei, uden Landregjeringens Vidende og Samtykke, ja tvertimod dens udtrykkelige Tilhold har udstedt en Befaling til sit Erkebispedømmes Provster, Sognepræster, Vicarier og Præster, hvori han ophæver den hidtil stedfundne Fremgangsmaade i Behandlingen af blandede Ægteskaber, idet han under Trudsel om haarde Censurer forbyder at indvie slige Ægteskaber, med mindre alle Børnenes Opdragelse i den katholske Religion, den katholske Ægtepart uforstyrrede Udøvelse af denne Religion og den evangeliske Ægtepart Omvendelse iforveien paa den meest forbindende Maade er bleven lovet: saa bliver denne ulovlige Foranstaltning af bemeldte Erkebiskop herved paa Regjeringens Vegne erklæret magteslos. Den er følgelig at betragte som ikke udgaaet, og alle geistlige Embedsmænd bliver det, saafremt de ville undgaae en efter Omstændighederne passende Ordensstraf, herved forbudt at tage Hensyn til samme, at anvende eller offentliggjøre den. Skulde nogen Geistlig formedelst formeentlig Overtrædelse af den herved ud af Kraft satte erkebiskoppelige Befaling komme i

Digitized by Google

nogen Ulejlighed, eller skulde nogen Censur eller Straf overgaae ham, saa vil han, naar han i denne Anledning paakalder Regjeringens Hjelp, kunne glæde sig ved dens kraftige Beskyttelse imod saadant Misbrug af den geistlige Embedsmyndighed."

Men snart erholdt Regjeringen en Række af Protestationer næsten fra alle Provindsens Stifter, enhver undertegnet af Stiftets Dechant og samtlige Geistlige, i mangefold Udtryksmaader af det sælleds Indhold: De kunde ikke andet end adlyde deres Erkebiskops Hyrdebrev. Ligesom de i verdslige Anliggender havde svoret Regjeringen Lydighed og Troskab, saaledes havde enhver Præst ved Modtagelsen af sin Indvielse aflagt Eed paa, i Sager, som angaae Troen og Disciplinen, at adlyde sin med Kirkens Overhoved forbundne Biskop, — det høie Ministerium befalede det Modsatte. I denne Sag kunde Statens belovede ydre Beskyttelse hverken beskjærme dem mod Kirkens Straffe eller mod deres egen Samvittighed. Ved Kirkecensur bliver Kirkens Dør lukket, det er en Troesfætning. Man maatte tilstede dem at leve roligt efter deres Tro og efter deres Eed.

En Enkelt, som ikke havde taget Hyrdebrevet til Følge, ikke havde gjort sin Menighed bekjendt dermed og havde indviet et blandet Ægteskab uden den foreskrevne Betingelse, blev det ved hans Dechant tilkjendegivet, at han ved Sagen selv (ipso facto) var hjemfaldet til de kirkelige Censurer, og han blev almindeligt flyet.

Imidlertid vedvarede endnu Forsøgene paa at bevæge Erkebiskoppen til en virkelig Gjenkaldelse. Han henvendte sig derfor endelig igjen umiddelbart til Kongen med den Forsikkring, at han her ikke handlede i noget personligt Anliggende, men i Religionens, til hvis Varetagelse Christus ikke havde indsat Konger, men Apostle og dernæst Kirkens Hoved i Pavens Person, hvis Stemme i Religionssager det var en uafvendelig Pligt for enhver Katholik at adlyde, fordi han ellers ophørte at være Katholik. Naar han blev

Digitized by Google

Meeneder imod sin Religion, hvorledes kunde han da være Hs. Majestæts troe Undersaat? Herpaa blev det tilkjendegivet ham, at han havde skrevet usømmeligt, og at det strax var bleven befalet at indlede en Criminalproces imod ham. Virkelig indfandt der sig den 9de Juli i det erkebiskoppelige Pallads to Affendinge fra Overlandretten i Posen, for at optage de fornødne Forhandliger. Erkebiskoppen erklærede, at han ikke kunde erkjende den verdslige Øvrighed, som her ovenikjøbet var Part, for competent, men appellerede til den geistlige Stands privilegium fori; han vilde derfor ikke tale med Affendingene om det vedkommende Anliggende. Paa den Modforestilling, at Hs. Erkebiskoppelige Naade derved kunde foranledige Tabet af sin personlige Frihed, svarede han, at dette ikke kunde være nogen Grund for ham til at afvige fra sin fastgrundede Overbevisning. Han blev derfor anmodet om, at lade denne sin Erklæring optage til Protokollen og at underskrive den; men ogsaa dette forekom ham betænkeligt. Med samme Standhaftighed har han tilbagevist alle videre Forsøg af Retten paa at bringe ham til at afgive Forklaring. Men hans personlige Frihed og Embedsforelse forblev uantastet; kun hans Generalvicar i Gnesen, tillige Præses i det derværende Consistorium, Brodziszewski, der gjaldt som Ophavsmand til hele denne Opposition, var allerede den 19de Marts 1838 bleven opfordret til at afholde sig fra alle præstelige Handlinger og heller ikke at forlade Staden, og, da han vægrede sig ved at love dette, blev han holdt fangen i sin Bopæl.

Det Haab, man havde om, at den hele kirkelige Strid skulde blive bilagt ved en Overeenskomst med Rom, forsvandt ved en ny pavelig Allocution af 13de September 1838, der i Anledning af Bispedømmet Algiers Oprettelse blev holdt i Cardinalernes Consistorium og ligesom den forrige strax meddeelt de fremmede Gesandtskaber og udbredt i Tidenderne. Efterat Paven heri, næst Klager over den preussiske Regjerings Adfærd i de kölnske Forhold,

Digitized by Google

har henledt Cardinalernes Opmærksomhed paa den utilbørlige Fremgangsmaade, som ogsaa har fundet Sted i den østlige Deel af Kongeriget Preussen, følger Fortællingen om hvad her er skeet, betragtet fra romersk Standpunkt. Heraf uddrages den Slutning, at den preussiske Regierings Stræben umiskjendeligt gaaer ud paa, fra Grunden af at omstyrte den af Gud grundede Kirkeforfatning, at adskille hine Egne fra Middelpunktet for den katholske Eenhed og gjøre Kirken til Menneskeværk. „Af denne Aarsag kalde Vi, ærværdige Brødre, idet Vi med apostolisk Frihed oplofte Hyrdens Stemme, idag Himlen og Jorden til Vidne, og føre herved den allereftertrykkeligste Besværing over Alt, hvad der i Preussens Kirke er skeet til dennes Skade og Fordærv. Men Eet er der, som i saa bedst en Sorg atter opmuntrer Os, nemlig den uovervundne Sjælsstyrke, som Erkebiskoppen af Posen og Gnesen, i Vædderkamp med den kölnske Kirkefyrstes Troesmod, har lagt for Dagen i at haandhæve Kirkens Lære og Disciplin i Henseende til de blandede Ægteskaber."

Paa denne pavelige Allocution gav den preussiske Statstidende d. 31te Decbr. f. A. et Svar, som ifølge sin hele Form er en authentisk Erklæring af det preussiske Kongedømme imod Hierarchiets Indgreb, og hvori der paastaaes, at der til Grund for de i Allocutionen indeholdte Angivelser og Beskyldninger deels ligger en urigtig Fremstilling af Facta, deels en aabenbar Bestræbelse for at udstrække den kirkelige Magt paa en med Landsherrens Rettigheder uforenelig Maade. Det fremstiller Forhandlingerne med Erkebiskoppen fra preussisk Standpunkt, og søger at vise, „at Regjeringen imod Erkebiskoppens utilbørlige Trods kun har sat skaanende Mildhed, imod Ulydigheden og Anmasselsen kun den yderste Langmodighed, imod haardnakket Vildfarelse kun tilrettevisende Overbærenhed, og at Allocutionens ovenanførte Bebreidelser og Beskyldninger ikke træffe Regjeringen, Bebreidelser, som end ikke et lidenskabeligt Sprogs Heftighed kan undskylde. Det vilde være et

Digitized by Google

overflødigt Arbeide, videre at oplyse og gjendrive de deri antydede Grundsætninger hos det romerske Hof. Skulde dette nogensinde forsøge den praktiske Anvendelse af slige Principer, skulde det ville ryste de Grundvolde, paa hvilke Freden og Enigheden imellem Staten og Kirken i Aarhundreder har hvilet, saa vilde alle deri lige interesserede Regjeringers forenede Net og forenede Kraft optræde imod det. Men langtfra at befrygte Slige holder den kongelige Regjering fast ved det Haab, at Tiden til at vinde den katholske Kirkes Overhyrde for Forsonlighedens og Viisdommens Stemme ikke kan være fjern. Regjeringen vil og kan ikke troe, at det romerske Hof er bestemt paa at nægte de tydske Staters dyrt erhvervede Rettigheder den Anerkjendelse og Respect, som de ere berettigede til at fordre af det; den vil og kan ikke troe, at det nogensinde stiltiende vil tilstede, eller vel endog billige, at de det i kirkelige Anliggender underordnede Biskopper og Præster antænde Tvedragtens Fakkel ved Alteret, ophidse Undersaatterne til Oprør, haane Lovene, nægte Landsherren den tilsagte Lydighed og ad saadanne Veie forberede Kirkens egen, tidligt eller sildigt indtrædende Fordærvelse. — Men saa tilbøielig den kongelige Regjering end er til at fortrøste sig til det romerske Hofs Viisdom og Erfaring; saa beredvilligt den stedse vil byde Haanden til enhver fredelig Forstaaelse; saa oprigtigt den beklager, at det hidtil ikke er lykkedes den at overbevise hiint Hof om at dets Beskyldninger ere grundløse, og at dets Fordringer ikke kunne indrømmes: saa kan og vil den dog aldrig gjøre Afkald paa nogen af sine Rettigheder eller paa nogen af de Fordringer, som tilkomme den landesherrelige Autoritet med Hensyn til den katholske Kirkes Geistlighed. I den fredelige Bestræbelse med Undersaatternes Lykke har den kongelige Regjering selv under de nuværende Forviklinger Bevidstheden om sin oprigtigste Tilbøielighed til ikke at lade noget med Statens Ære, Uafhængighed og Velfærd forenetligt Middel til Gjenoprettelsen af et fredeligt Forhold med det

romerske Hof uforsøgt; men ingen Magt paa Jorden formaaer at hindre den i at hævde sin Anseelse og de af Gud den forliehnede Rettigheder."

Herpaa svarede Erkebiskoppen af Posen allerede den 5te Jan. 1839 i Münchner politische Zeitung, idet han ved at meddele sin Brevveksling med Regjeringsautoriteterne troede at svække de mod ham fremsatte Bebreidelser. Thi han forsikrer: „Saameget ogsaa den kongelige Regjering i denne Erklæring (i Statstidenden) saavelsom ved den nøiagtige Fremgangsmaade mod mig vil fra sit Standpunkt tilkiendegive en stor Mildhed, saa har jeg dog med Bedrøvelse maattet bemærke, hvorledes til samme Tid mange Punkter have i Meddelelsen af det omhandlede Anliggendes Gang fundet en Fremstilling, som ikke svarer til Sandheden og som krænker min Charakteer." Bebreidelsen for at have modsat sig Landslovene bliver ikke ligefrem benægtet: „Men da jeg ligeledes i min Værdighed repræsenterer en legitim Magt, i hvilken Staten ikke havde skullet blande sig, saalænge dens Rettigheder ikke bleve krænkede, og saalænge jeg forblev indenfor min Beføielse: saa kunde jeg imod de af Landretten citerede Love opstille ligesaa mange af den hellige Skrift og den kanoniske Ret. — Efter de nu temmelig fuldstændigt foreliggende Forhandlinger turde idetmindste Katholikerne være beroligede i Hensende til mit Forhold, og de Velvillige, samt Saadanne, der kunne og ville sætte sig paa mit Standpunkt, fælde en anden Dom end den, der i Statstidendens Erklæring er udtalt over mig. Jeg har Intet mere at tilføie, og havde overhovedet ønsket, at Regjeringen ved simpelthen at fremlægge vedkommende Actstykker havde fritaget mig for denne smertelige Pligt. Aldrig mere vil jeg oplefte min Stemme for Publicum, men i min Værdighed som Biskop vil jeg med Guds Bistand urokkeligt hævde min Kirkes miskiendte Rettigheder."

Dette var rigtignok fra en Undersaats Side talt i en temmelig høi Tone til hans Landsregjering, men ogsaa denne var ved

Digitized by Google

de fremsatte Beskyldninger ingenlunde sat i nogen behagelig Stilling. Statstidenden af 18de Febr. svarede: at Regjeringen, uagtet al den givne Opfordring, afholdt sig fra en offentlig officiel Erklæring; der var indledet en retlig Undersøgelse, hvis Udfald Regjeringen vilde afvente; Dommerens Kjendelse skulde afsige en upartisk Dom om hvad der i Factum var sandt og i Lovenes Anvendelse Ret. Man vil ikke vente, at den kongelige Regjering skulde finde det overensstemmende med sin Værdighed, i offentlige Blade at gaae ind paa en nærmere Prøvelse af Erkebiskoppens Fremstilling. Den overlader dette ganske til Dommeren, for hvem Undersøgelsen imod Prælaten svæver. Det er kun en ny svær Forseelse af Sidstnævnte, at han, medens der ved Indledelsen af retlig Fremgangsmaade er tilbudt ham alle Midler til lovmæssigt Forsvar, dog forsmaaer denne Vei og søger et ulovligt Forsvar ved offentlig Ophidsen af Gemytterne."

Virkelig vedblev Erkebiskoppen at vægre sig for ethvert Forhør for Overlandretten. Tvende Domherrer, som opfordredes til at vidne mod Erkebiskoppen, nægtede ligeledes at afgive deres Udsagn, idet de beraabte sig paa den kanoniske Bestemmelse, som forbyder alle Geistlige at optræde som Vidner imod deres Foresatte. Ifølge den almindelige Landret bleve de derfor i Januar 1839 fængslede, ikke uden stor, af dem selv dæmpet, Forbittrelse hos den katholske Befolkning i Gnesen, men dog snart igjen frigivne. Det affordrede Vidnesbyrd skal have gaaet ud paa, at Erkebiskoppen skulde have udstedt hemmelige Instructioner til Capitlet i Gnesen, i hvilke der for det snart forventede Tilfælde af hans Fængsling skal have været Tale om almindelig Kirkesorg, Klokkeringningens og Kirkemusikens Ophør, om at tilhylle Altrene, ja endog om at lukke Kirkerne. Kun den gamle Viebiskop *) af

*) Viebiskopper (Weihbischöfe) kaldes de, som, især fra det 13de Aarhundrede af, oftere bestilles til Medhjelpere for Biskop-

Digitized by Google

Gneſen, v. Kowalski, lod ſig den 11te Jan. afhøre for Retten, dog ifølge hans ſenere offentlige Erklæring kun af den Aarſag, at han ikke havde Noget at udſige, der paa nogen Maade var til Erkebiſkoppens Skade; da han imidlertid begik den Uforſigtighed, samme Dag at holde et Gjæſtebud i ſit Huus, ſaa ſkulle Vinduer og Huusgeraad være blevne ituſlagne hos ham ved Stene, og han ſaae ſig ved Folkeſtemningen foranlediget til paa nogen Tid at forlade Staden og Provindſen.

Saa mægtig var denne engang friblevne Aand, at ogſaa de andre Biſkopper i den østlige Deel af Monarchiet, den gamle Fyrſtbiſkop af Ermeland og Biſkoppen af Culm, ſkjøndt de, ſom det ſynes, nødigt indlod ſig i denne Kamp, dog ikke kunde unddrage ſig fra den; begge ophævede i 1838 den hidtilværende mildere Praxis med Hensyn til blandede Ægteſkaber, ſom en Misbrug. Iblandt alle Preussens Biſkopper var der kun en eneſte, ſom lod den mildere Diſciplin, Indvielſen af blandede Ægteſkaber uden Sikkerhed for Børnenes katholſke Opdragelſe, herſke i ſit Dioeces, nemlig Fyrſtbiſkoppen af Breslau, Grev Sedlnitzky, en ved Mildhed ſaavelſom ved Fromhed udmærket Kirkefyrſte, ſom ſtaaer i de meſt agtede og venſkabelige Forhold til det kongelige Hof; men ogſaa hans Stilling var meget vanſkelig, og maaſkee har kun Haabet om at kunne mægle Fred bevæget ham til at holde ud i den.

I ethvert Tilfælde var denne Strid bleven et ſtort offentligt Spørgsmaal for Monarchiet. I November 1838 bleve Overpræſidenterne i de 5 blandede Provindſer kaldte til Berlin, hvor de bivaanede Statsraadets Raadſlagninger indtil i Januar. Saavidt man hørte, fandtes der iblandt hine høie Embedsmænd Re-

---

perne, navnlig i Tydſkland, ved Udøvelſen af deres **Potestas ordinis**. En af deres Hovedforretninger er at ordinere; deraf deres Navn. Da de maae conſecreres til Biſkopper, erholde de Titel efter et Biſpedømme **in partibus infidelium** (ſig. S. 281).

Digitized by Google

præsentanter for de tre mulige Anskuelser: energiske Forholdsregler i fuldstændigt Brud med Rom, Eftergivenhed, eller passiv temporiserende Modstand. Af disse Raadslagninger fremgik den kongelige Erklæring af 31te December; om afgjørende Skridt, især deleshed om en ny Lovgivning for den hele Fremgangsmaade ved blandede Ægteskabet, er Intet blevet bekjendt.

Dommen over Erkebiskoppen af Posen blev fældet endnu i Februar 1839, men, som det var befalet, indsendt til Berlin, førend den maatte bekjendtgjøres.

Kort før Paaske blev Erkebiskoppen kaldet til Berlin. Han afreiste derhen i April Maaned, blev modtaget med største Agtelse af de høieste Statsembedsmænd, og de næste Avisefterretninger vare fulde af Roes over hans fine, fornemme Dannelse. Geheime-Overjustitsraad v. Dücsberg, af katholsk Confession, var bleven befuldmægtiget til Forhandlingerne i denne Sag, i hvilke Staten, efter Forlydende, vel ikke vilde bequemme sig til Indrømmelser i Hensende til Sagen, men derimod med Hensyn paa alle personlige Interesser vilde vise sig yderst mild. Men disse Underhandlinger viste sig snart at være forgjæves, og Kongen befalede at afbryde dem. Herpaa begav Præsidenten i Kammerettens Criminalsenat, v. Kleist, sig den 25de April 1839 hen i Erkebiskoppens Aftrædelsesquarteer, for at bekjendtgjøre for ham den posenske Overlandrets Kjendelse, som altsaa sandsynligvis er bleven revideret af Kammerretten, og væsentlig var af det Indhold: „Erkebiskoppen af Gnesen og Posen, Martin v. Dunin, bliver at frikjende for Anklagen for høiforræderiske Handlinger og for at have ophidset Folket mod Regjeringen; men formedelst hans Ulydighed og de egenmægtige Forholdsregler, han har truffet i sit Dioeces og ikke tilbagekaldt, dømmes han til Tab af sine Værdigheder, til 6 Maaneders Fæstningsstraf og til at betale samtlige Procesomkostninger. Tillige bliver han erklæret udelukket til nogensinde igjen at beklæde et Embede i den preussiske Stat. Veien til Appellation

Digitized by Google

bliver ham ikke afskaaret." Erkebiskoppen kunde allerede af den Grund ikke appellere, fordi han benægtede denne Retsfremsærds hele Competence; efter Forlydende lod han den til Erklæring deslangaaende ansatte Frist gaae ubenyttet hen. Man fortalte fra den næste Dag en Yttring af ham til en nærmere Bekjendt: „Tabet af mit Bispedømme og de dermed forbundne Fordele smerter mig ikke; thi dersom jeg havde agtet dem høiere end min Overbevisning, vilde det ikke være kommet til denne Proces. Jeg beklager kun paa mit Standpunkt at være kommen i denne Uenighed med en Monarch, som jeg personligt har inderlig Høiagtelse for. Jovrigt er jeg en gammel Mand; jeg vil benytte mit Livs Aften til at bede for mine Venner og for mine Fiender." *)

*) Den Erkebiskoppen idømte Fæstningsstraf blev ham af Kongen eftergivet: om hans Afsættelse fra Embedet blev for det første Intet bestemt, da man haabede paa en mindelig Afgjørelse; imidlertid forblev han i Berlin, og nød der fuld Frihed, kun maatte han ikke uden speciel Tilladelse forlade Byen. Et Andragende fra ham om at vende tilbage til sit Stift, — hvor imidlertid alle Forretningerne hvilede, — for at opfylde sine erkebiskoppelige Pligter, blev afslaaet. Men den 4de Octbr. s. A. forlod han hemmeligt Berlin og begav sig til Posen, hvor han dog strax efter sin Ankomst blev, ifølge den ufortovet trufne Foranstaltning, arresteret og bragt til Fæstningen Colberg, hvor han forblev under streng Bevogtning. Den nuregjerende Konge i Preussen har, efterat Erkebispen paa ny havde ansøgt om Frigivelse og afgivet Erklæringer, som vakte Haabet om en paa begge Sider tilfredsstillende Udjevning af Misforholdene, ved Skrivelse af 29de Juli 1840 ophævet den ham tilkjendte Straf og tilladt ham at vende tilbage til sin Embedsvirksomhed. Den 5te August ankom han fra Colberg til Posen. Under 27de s. M. udstedte han et Hyrdebrev, hvori han anordner et Te Deum i Kirkerne i Anledning af hans Tilbagekomst, udtaler sin Anerkjendelse af den kongelige Naade, og angaaende de blandede Ægteskaber meddeler de Geistlige de fornødne Regler, samt formaner dem til Klogskab og Omsorg for Kirkens Bedste, saavelsom til Fred og Enighed.

Udg.

Digitized by Google

Imidlertid var ogsaa et Svar paa den preussiske Stats Erklæring af 31te Decbr. 1838 udkommet den 11te April 1839 fra det romerske Statssecretariats Trykkeri, og Udtog deraf bleve i Tydskland først bekjendte ved den augsburgske Allgemeine Zeitung. Dette andet romerske Statsskrift indeholder, ligesom det første, en historisk apologetisk Fremstilling, som støtter sig paa et rigt Anhang af Actstykker. Dets Middelpunkt og nærmeste Formaal er den historiske Bevisførelse for Sandheden af det, som i den pavelige Allocution af 13de Septbr. var blevet paastaaet om Tildragelserne i Erkedioeceset Posen, men som var blevet modsagt af den preussiske Statstidende. Men allerede Indledningen hæver sig strax til Princippørgsmaalet ved den Bebreidelse, at alle det preussiske Gouvernements Paastande gik ud fra den feilagtige Grundsætning om Kirkens Afhængighed af Statsmagten i Religionssager. „Paa dette Princip," siges der, „lader der sig ikke opbygge et System uden den aabenbare og ligefremme Tendents til i den kongelige Regjering at constituere den kirkelige Eenheds Middelpunkt for hele Katholicismen i den preussiske Stat, til at løsrive Preussens katholske Befolkning fra det sande og eneste Centrum for Eenheden, nemlig den romerske Pave, til at indføre i Kirken en ny Forfatning, modsat den, der er Kirken givet af dens guddommelige Stifter, kort sagt, til at danne af Monarchiets katholske Deel en ny Kirke, som dog vilde være noget ganske Andet end en katholsk Kirke, da en af Gud indstiftet Kirkes Natur og Form ikke afhænger af Menneskenes Magt og deres Udkast, og da den katholske Kirke ikke mere kan bestaae der, hvor man forandrer og udelukker de Prærogativer og Rettigheder, med hvilke den er bleven beklædt af sin Stifter. — Ikke Jordens Fyrster og Konger, men Biskopperne ere af den hellige Aand satte til at regjere Guds Kirke. Desuden har Kirken ved guddommelig Indsættelse en øverste Mester, et fælleds Centrum, et almindeligt Overhoved, som ved sin Autoritets Fylde styrer og regjerer den. Dette

Digitized by Google

er den romerske Pave, hvem Jesus Christus i Apostelfyrsten St. Peders Person har betroet Magten til at løse og binde, hvem han har overdraget Primatet i Anseelse og Jurisdiction over hele Kirken, og hvem han derved ikke alene har givet den Ret, men ogsaa paalagt den strengeste Pligt at vogte Lammene og Faarene, nemlig baade de Troende og selve Hyrderne, og til at bestyrke sine Brødre, hvor de end ere adspredte over Jorden. Derfor gives der ingen Deel af den katholske Verden, med Hensyn til hvilken den romerske Pavés hellige høieste Magt kunde kaldes fremmed (extranea). De med hans Primat nødvendigen forbundne Rettigheder strække sig til enhver Nation, Stat, Rige, hvorsomhelst der er Katholiker, som trænge til Undervisning i Læren, til Styrelse i Disciplinen. Nu ere alle disse Prærogativer og Rettigheder, af hvilke den katholske Kirkes guddommelige uforanderlige Forfatning udspringer, i aabenbar Modsigelse med de Maximer, som den preussiske Regjering gjør gjældende i sin Erklæring og Memorial, og efter hvilke den erklærer at ville indrette sin gouvernementale Fremfærd mod sine katholske Undersaatter. Og i Anvendelsen af saadanne imod den katholske Kirkes Væsen og oprindelige Prærogativer stridende Grundsætninger finder den katholske Kirke, langtfra deri at see en Garantie for sin Existents og sit Velvære, tvertimod et sandt Slaveri, der har til Hiemed at tilintetgjøre Katholicismen i hiint Rige. — Det er altsaa ikke den hellige Stol, som vil udvide sin Magt paa en med Souverainens Rettigheder uforenelig Maade: det er tvertimod den preussiske Regjering, som anmasser sig Rettigheder, der stride imod Kirkens uforanderlige Forfatning og selv mod en tro Overholdelse af høitidelige Fordrag. Det er ikke den katholske Kirkes Overhoved, som nærer den Hensigt, i andre Stater at udstrække sin lovgivende Autoritet ud over sine kirkelige Attributers Sphære: det er den preussiske Regjering, som offentligt gjør Samme Retten til at give Love i kirkelige Sager stridig, og som ikke tager i Betænk-

Digitized by Google

ning at betegne det i Forhold til Katholicismen og Kirkens Anliggender i Preussen som en fremmed Magt. Den hellige Fader forsvarer kun de til hans guddommelige Primat væsentligt henhørende Rettigheder, for hvis Integritet og hvis Beskjermelse imod enhver Krænkelse han er strengt forpligtet til at ivre; — Rettigheder, som, forlehnede til Kirkens Fordeel, tillige ere ligesaa mange Pligter, for hvis troe Opfyldelse han er Gud ansvarlig."

Derefter forsøges et Bevis for, at Spørgsmaalet om de blandede Ægteskaber, som Kilden til denne hele Strid, paa den Maade, paa hvilken det er blevet stillet af Pius VIII og taget af begge Erkebiskopperne, har en reen kirkelig Charakteer, idet Ægteskabets Gyldighed og Afkommens Legitimitet i ethvert Tilfælde er bleven sikret ved det pavelige Breve af 1830, og der følgelig er blevet sørget for Alt deri, hvad der hænger sammen med den offentlige og private Interesse i den borgerlige Orden. „Det hele Spørgsmaal reducerer sig altsaa til det Punkt, som angaaer den katholske Klerus's Medvirkning og Assistents ved Afslutteisen af disse Ægteskaber. Der spørges nemlig, om Klerus, i Mangel af de Betingelser, som Kirken til enhver Tid har foreskrevet for slige Ægteskaber, dog kan tilstaae dem den præstelige Indvielses hellige Ritus og altsaa i Gjerningen medvirke til en Handling, som ifølge de uroskelige katholske Grundsætninger maa gjelde for utilladelig." — Imod den verdslige Øvrigheds Afgjørelse af et saadant reent kirkeligt Spørgsmaal og overhovedet mod dens Indblanding i Communicationen mellem Paven og de kirkelige Øvrigheder gjøres Sætningen om Kirkens Enhed og Peders Efterfølgers, af Christus indstiftede, Primat gjeldende. „Thi ifølge denne Sætning forstaaer det sig vel af sig selv, at der intetsteds enten bestaaer, eller kan bestaae en (som den preussiske Erklæring af 31te Decbr. siger) paa Majestætsretten grundet Indretning, i Kraft af hvilken der tilkommer den verdslige Regjering Befoielse til at afgjøre, om Fuldbyrdelsen af en Act, som den hellige Stol har fo-

Digitized by Google

retaget i Religionssager, maa tilstedes eller ikke, samt til at gribe forskyrende ind i dens Communicationer med Katholikerne i geistlige og kirkelige Sager. Forholdt det sig anderledes, saa vilde Udøvelsen af Katholicismen aldrig være fri (og som saadan er den dog ogsaa af den preussiske Regjering bleven garanteret), idet den jo kunde styres og standses efter Civilmagtens Lyst og Behag." Og saaledes indlader da det romerske Hof tillidsfuldt Sagen til Læsernes Dom.

VII.

Betragtninger.

Begge de stridende Magter have henvendt sig til deres Tidsalders Forstand, til den offentlige Mening, og denne Opfordring behøves ikke for at berettige uhildede Mænd, som med Opmærksomhed have fulgt disse Tildragelsers Gang, til at afgive deres Betænkning og Bedømmelse. Forsaavidt denne angaaer Personer, finder den fornemmelig Interesse ved Erkebispen af Køln.

Der er ikke skeet ham noget Uhørt. Allerede ofte ere gjenstridige Prælater paa deres Landsfyrsters Bud blevne fængslede, og mere end det. Endog Paver ere blevne fængslede. Een har den franske Republik, en Anden dens Dictator ført over Alperne; og Sligt er ikke blot skeet i Revolutionens Tid, men endog i den meest troende Middelalder. Derfor er det kun Saadanne, som ikke vide eller ikke ville vide noget af Historien, der nu skrige over uhørt Misgjerning og spaae uhørte Omveltninger deraf. Betydningsfuldt og af den Beskaffenhed, at der fra Reformationens Aarhundrede af ikke er forekommet noget Lignende, er her kun Dette, at en protestantisk Stat, og det en saadan, som har at agte en talrig katholsk Befolknings Følelser, lod en katholsk Biskop fængsle.

Fra den moralske Bedømmelses høieste Standpunkt forekastes der Erkebiskoppen at have brudt sit Ord. Roterc betragtet forholder Sagen sig saaledes. Han har for sit Valg

Digitized by Google

lovet at opretholde Biskoppernes Overeenskomst af 1834 angaaende Udførelsen af det pavelige Breve af 1830. Han har givet dette Løfte i god Tro til, at Overeenskomsten var i Overeensstemmelse med hint Breve. Han har siden erkjendt, at det ikke forholdt sig saa, og vilde fra den Tid af kun være bunden til Overeenskomsten, forsaavidt som denne virkelig var i Overeensstemmelse med Brevet. Her bliver nærmest kun den Bebreidelse tilbage, at han, og det i en saa afgjørende Time, ubetænksomt gav Løfte paa noget, hvis Indhold han ikke nøie kjendte. Til Grund for denne Friherre Drostes Raskhed i at love og at gribe til kan der vel ikke ligge Andet, end Længselen efter et Bispedømme, hvilket han ogsaa allerede engang tidligere har søgt at opnaae. Dette skinner ogsaa frem igjennem hele hans ovenfor meddeelte Skrivelse (S. 283 f.). Den bestaaende Lovgivnings skjærende Modsætning mod hans hierarchiske Grundsætninger kunde ikke være ham ubekjendt. Hvad man ogsaa tænker om hans senere Opførsel, man kalde den heroisk, men fredsommelig mod Statsautoriteterne og forsonlig har den ikke været; alligevel lyder hint Brev saa fredelskende og smidigt, som om Forfatteren, aldeles ubekjendt med sin Charakteer, aldrig havde tænkt paa, at et Bispedømme kunde bringe ham i alvorlige Forviklinger med Statsmagten. Vel maa man ikke overse, at hans Lyst til et Bispesæde vistnok ikke har været forfængelig og egennyttig, men at han ønskede en Leilighed til at virkeliggjøre sine Idealer: ikke destomindre savne vi dog i hans raske Løfter hiin strenge Samvittighedsfuldhed, som betegner den hellige, og hiin høiere Betænksomhed, som betegner den store Mand; hvor langt anderledes skrev dog ikke Gregor VII i hint berømte Brev til Kong Henrik IV, da der handledes om Stadfæstelsen af hans Valg til Pave! Derfor søger Erkebispen ogsaa selv Undskyldninger og falder i sin sidste afgjørende Skrivelse til Ministeren (S. 332) paa den Udflugt, at der i Løftet kun havde været Tale om Overeenskomsten, ikke om Instructionen til Vica-

Digitized by Google

riaterne. Han vidste ret godt, og har i en tidligere Skrivelse selv udtalt det, at denne Instruction udgjør en væsentlig Bestanddeel af Overeenskomsten; det er altsaa ikke andet end en elendig Udflugt for ikke reentud at tilstaae, at han ubesindigt havde givet et Løfte.

Men om et Løftebrud af almindelig Art kan her ikke være Tale. Det er vistnok en skjøn Ting, naar en Mand opfylder sit Ord, om han end derved maa gaae tilgrunde. Imidlertid lader der sig tænke Omstændigheder, under hvilke ogsaa et redeligt Menneske kan komme i Tvivl om han ikke bør tage et i Vildfarelse afgivet Løfte tilbage, ved hvis Opfyldelse hellige Pligter vilde blive krænkede. Erkebiskoppen, for hvem Pavens Ord er Guds Ord, var i en saadan Stilling, efterat han havde indseet, at Brevet af 1830 ikke blev fuldbyrdet, men forvanskket ved Overeenskomsten af 1834. Men naar han nu havde indseet, at han ikke med god Samvittighed kunde opfylde sit Løfte, saa burde han nedlægge et Embede, som han havde erholdt imod dette Løfte. Dette havde i ethvert Tilfælde efter de almindelige Begreber om Ære og Retskaffenhed været det Rigtige; han havde da kun skuffet sig selv, men ikke nogen Andens paa ham byggede Tillid. Dog tør vi ikke overse hans og en katholsk Biskops eiendommelige Stilling; thi efter den kanoniske Ret gjelder Baandet mellem en Biskop og hans Menighed for uopløseligt ved menneskelig Vilkaarlighed. Erkebiskoppen kunde paa sit Standpunkt ikke antage, at han havde opnaaet Bispedømmet ved et til Ministeren givet Løfte, allermindst ved et Løfte, som stred mod den pavelige Lov; thi et saadant vilde ifølge den kirkelige Retsanskuelse være ulovligt og ikke bedre end Simonie. Efter hans Tro har ikke Ministeren og Kongen, men Christus ved det kanoniske Valg og Pavens Stadfæstelse indsat ham til Biskop. I en saadan Tankekreds kunde han anse det for en Skam og et Forræderie imod Kirken, ved frivillig Aftakken at forskaffe sig en rig og magelig Alderdom. Den

Digitized by Google

guddommelige Morallov er altid eens, men Menneskene opfatte den paa mangfoldig Maade, og det kan let hændes, at det, man i Berlin kalder et Brud af det givne Ord, bliver Anledning til, at man i Rom efter et Aarhundredes Forløb erklærer Erkebiskop Clemens August for Helgen. Os forekommer han vel ikke som en i høiere Forstand betænksom Mand af fast Ære, der omhyggeligt overveier sit Ord og dernæst holder det for enhver Pris; men vel er det sandsynligt, at han paa sit hierarchiske Standpunkt har handlet som en from Prælat, der ikke vil noget for sig selv. I denne Skikkelse viser han sig paa sin hele Livsbane, ingensinde som en rig Aand eller mægtig Charakteer, men, saaledes som hans Dannelse og Stilling fører det med sig, bestandig tro imod den middelalderlige Forestillingsmaade, der endnu deler Verden mellem Adel og Præstedomme; han er en gammel stiv Mand, som troer sig kaldet af Gud til igjen at hjelpe sin Kirke op af dens Fornedrelse under den protestantiske Stat, og det er dog ogsaa noget Sædeligt og Ære værd.

Regjeringen er ikke faret rask frem imod begge Erkebisperne, den har i Forsøgene paa at bilægge visst en overordentlig Taalmodighed. Dette maa just ikke regnes den høit til Ære; thi endskjøndt det vel nærmest turde have sin Grund i Kongens ærværdige og velvillige Personlighed saavelsom i Altensteins milde og klare Aand, saa laae det dog allerede i Statsklogskabens sædvanlige Fordringer; thi de Forlegenheder, som en voldsom Indgriben her kunde berede, vare at forudsee. Naar denne Langmodighed dog omsider fik Ende, saa kan man sige, at et saa alvorligt Monarchie som det preussiske, hvis Symbol er Jernkorset, ikke tør lade lege med sig. Men denne Tale erholder dog først en bestemt Mening, naar man kan paavise Retfærdigheden eller den politiske Nødvendighed af de trufne Forholdsregler.

Det hensigtsmæssigste Tilknytningspunkt for Bedømmelsen af den Uret, som Erkebispen af Køln skal have begaaet, frembyder

Digitized by Google

Anklagen i Ministeriets Bekjendtgjørelse af 15de November 1837, hvilken indeholder fire articulerede Anklagepunkter og een Bebreidelse.

1) Den ordensstridige Fremgangsmaade i Sagerne angaaende de for Hermesianisme mistænkte Lærere i Bonn og Koln, hvilken havde Omstyrtningen af den tydske Universitetsdannelse til Hensigt.

Vi have seet, at Erkebiskoppen, efterat Paven havde fordømt Hermesianernes Lære, har villet udelukke dem fra al Indflydelse paa den studerende Ungdom. Af de statslovmæssige Former har han hertil ikke betjent sig, men af de hierarchiske, der stode ham som Biskop til Raadighed. Man kan ikke fortænke Regjeringen i, at den kun viste liden Tilbøielighed til at forjage lærde og værdige Mænd, som den har ansat, og paa hvilke den langt fikkrere kan forlade sig end paa de romanskfindede Jverere, fra deres Embeder, fordi det maaskee er lykkedes en Intrigue at forkjættre dem i Rom; men heller ikke Erkebiskoppen kan det tilregnes saa haardt, at han, paa et ganske andet Standpunkt, opbød sine kirkelige Midler, for med Hensyn til Hermesianismen grundigen at opfylde sin Herres Befaling i Rom. I ethvert Tilfælde har Regjeringen, da den allerede havde forligt sig med Erkebispen om dette Punkt, selv anerkjendt, at der ikke heri laae nogen trængende Grund til at fængsle og bortføre ham.

2) Anerkjendelsen og Fuldbyrdelsen af det pavelige Breve imod de hermesiske Skrifter uden den kongelige Approbation deraf.

Dette er et gammelt Stridspunkt imellem den katholske Kirke og Staten. Erkebispen har kun udtalt den nedarvede katholske Anskuelse, at Statsregjeringen, tilmed en protestantisk, i reine Troessager ikke har noget at tale med. Ogsaa Regjeringen og dens Embedsmænd have i dette Stykke ikke været consequente. I alt Fald gjør vel den prøussiske Landret ethvert geistligt Edicts Retsgyldighed afhængig af Statens Approbation, men vi vide ikke noget om fastsatte Straffebestemmelser mod katholske Geistlige,

Digitized by Google

som i Troessager antage hvad Paven byder at antage, og i deres Embedskreds søge at bringe det i Udførelse, efterat det vel ikke ved Regjeringen, men ved Pressen er blevet bekjendtgjort.

3) Udstedelsen af de 18 Theses, især deleshed af den 18de, som udelukker enhver Recurs til Landsherren mod Misbrugen af den biskoppelige Magt, lægges Erkebispen til Last som et umiddelbart Indgreb i Landsherrens Ret.

Indholdet af den 18de Thesis strider vistnok mod Statens Ret. Men Kirken har allerede fra Constantins Tid af udstedt en Mængde Forordninger i denne Aand, for at hindre Appellationer fra sine Øvrigheder til Statsmagten. Har Biskoppen altsaa som Kirkeembedsmand Fortidens Aand for sig, saa stod dog ogsaa Staten paa sin gode Rets Grund, naar den erklærede denne Thesis for ugyldig. Men en særegen Afstraffelse af Erkebispen, ja endog hans Fængsling og Bortførelse synes dog ikke herved retligt begrundet, allerede af den Aarsag, at der ogsaa om denne Sag laae et Forlig færdigt til at afsluttes, og Erkebiskoppen havde erklæret at ville tage Theserne tilbage.

4) Et Løftebrud i Sagen angaaende de blandede Ægteskaber.

Vi have ovenfor seet, hvorledes det i sædelig Henseende forholder sig hermed. En retlig Fremgangsmaade kunde der kun da begrundes herpaa, naar Regjeringen gjorde Fordring paa den Ret at bortgive Bispedømmer imod bestemte Løfter, og navnlig — som Tilfældet her vilde være — imod Løftet om, i Udførelsen at omgaae en af Paven udstedt og i Kongeriget gyldig Lov. Men dette vilde saa ganske stride imod den kanoniske Ret og tillige imod den katholske Kirkes lovmæssige Tilstand i Preussen, at Regjeringen ikke kan tænke paa en slig Retspaastand. Efter Loven tilkommer det Domcapitlerne frit at udøve Valget af Biskopperne, ikkun maae de sørge for at vælge en Person, der er Kongen til Behag. Derfor har Regjeringen unegteligt havt Ret til at spørge Friherre Droste om hans Anskuelse med Hensyn

Digitized by Google

til de blandede Ægteskaber, for at overbevise sig, om hans Person behagede Kongen, og derpaa gaaer ogsaa Ministeren Altensteins forsigtige Brev ud; men om en Valgbetingelse, og en saadan, hvis Brud kunde have Bortfjernelse fra Embedet til retlig Følge, kan der ikke være Tale. I Virkeligheden har Forholdet rigtignok dannet sig anderledes, og Enhver veed, at Preussens Biskopper hidtil ikke ere blevne valgte ved deres Domcapitel i Kraft af den hellige Aand, men ved Ministeriet, og at hine Foresporgsler gjaldt som Løfter og Betingelser; kun lader der sig paa saadanne blotte Gjerningsfager ikke begrunde en retsgyldig Fremgangsmaade.

Bebreidelsen endelig gaaer ud paa, „at hele denne Erkebispens Handlemaade ifølge umiskjendelige Spor hænger sammen med den fiendtlige Indflydelse af to revolutionære Partier (formodentligen menes det katholsk demokratiske i Belgien og i Modsætning dertil et aristokratisk Partie af samme Beskaffenhed som fordum den bekjendte Adelskjæde, af hvilke Partier hiint vil drive Staten fremad, dette tilbage), hvilke søge at ophidse Gemytterne og forvirre Samvittighederne for at sætte deres ødelæggende og vidtomfattende Planer igjennem."

Dette blev af Erkebiskoppens Standsfæller betragtet som en Anklage for Høiforræderie, og Regieringen synes ikke at have modsagt det. Imidlertid er den saa stærkt bleven opfordret til at begrunde denne Anklage, — det var i Modsætning til alle Bekyldninger af Paven, saavelsom af dens katholske Millioner Undersaatter, der mene, at man var gaaet Erkebispen for nær, af saa stor Betydning for Regjeringen at bevise, at han ikke var fangen som en Martyr for sin Kirke, men som en Høiforræder imod sit Fædreland, og at han blev behandlet med ufortjent Mildhed, og man er tillige i denne Stridssag ellers gaaet saa lidet hemmelighedsfuldt tilværks, at saadan Anklage for Høiforræderie nu, efterat Regjeringen i sine senere Erklæringer ganske har stillet denne Side af Bekyldningen tilbage, er aldeles

Digitized by Google

uantagelig. Ogsaa har den Kabinetsbefaling, ved hvilken Erkebispen blev givet sin Familie tilbage, nærmest vistnok kun den individuelle kongelige Humanitets skjønne Charakteer; men paa en saadan Maade skriver en Monarch dog ikke om en Undersaat, paa hvem den frygtelige Anklage for Høiforræderie hviler.

Tager man Hensyn til Erkebispens Charakteer og hele Stilling, saa ligger der heller ikke deri den fjerneste Sandsynlighed for nogen høiforræderisk Plan. Vel kan man bebreide ham, at den Maade, paa hvilken han førte sin Strid med Regjeringen og iærdeleshed i de sidste Dage før sin Fængsling henvendte sig til den offentlige Mening i sit Stift, tjente til at ophidse Gemytterne; men dette Foretagende af en Biskop, som, efter sin Mening kjæmpende for sin Kirkes Rettigheder, bliver undertrykt af en protestantisk Stats Overmagt, og som, førend hans Mund tillukkes for lang Tid, maaskee for bestandig, vil fremstille Sagens sande Beskaffenhed for sit Domcapitel, sine Præster, sin Menighed, og vil bevare sit Minde reent i deres Hjerter, — det kan kaldes uforsigtigt, men er dog noget ganske andet end den Mands Forbrydelse, som har fattet og allerede er skredet til Udførelsen af en Plan til at omstyrte sit Fædrelands bestaaende Forfatning, eller til at bringe en Deel deraf i Fjenders Hænder; og den Tid er endnu ikke kommen i Tydskland, om hvilken Tacitus fortæller, at Alt, hvad der mishagede Regjeringen, blev gjort til Majestætsforbrydelse. Men betragte vi Ministerialartiklens Bebreidelse nøie, saa ligger der heller ikke nogen bestemt Beskyldning for en høiforræderisk Hensigt deri; have end muligviis begge hine Partier udøvet nogen Indskydelse paa Erkebispen, saa har dette maaskee været haam selv saa uvilkaarligt og ubevidst, at der ikke engang kunde være at tænke paa en moralsk Skyld i saa Henseende, meget mindre paa en retlig Fremfærd paa Grund deraf. Derfor har ogsaa Ministeriet ikke sat denne Bebreidelse, der som Anklage for Høiforræderie uden Sammenligning vilde være

den meeſt graverende, iblandt de articuleerte og numereerte Anklagepunkter, men kun ſaa ubeſtemt anført den bagefter ſom et af de Motiver, der gjorde den landsherrelige Magts Indſkriden nødvendig.

Herefter bliver der ſom unægteligt kun dette tilbage: For det første en ufoielig og egenſindig Opførſel af Erkebiſpen imod Statsøvrighederne, — Grund nok for Regjeringen til at fortryde, at den engang har givet Befaling til at vælge ham, men ikke nogen Retsgrund til at fængsle og bortføre ham. Dernæſt i Sagen om de blandede Ægteſkaber en aaben og, uagtet alle Formaninger, haardnakket Modſtand mod Statsloven og Statsmagten. Her har Erkebiſpen Uret ligeoverfor Staten, men ſom ſin Kirkes Embedsmand ſtaaer han i ſin fulde Ret: han adlyder kun ſin Kirkes Overhoved og forſvarer dettes hemmeligt undergravede Breve. Og her kommer den hele Forvikling i denne Stridsſag for Dagen. Det er ikke abſtracte katholſke Principer, for hvilke Erkebiſpen nærmeſt kjæmpede, og om hvilke Statsregjeringen kunde ſige, at den ikke anerkjender dem, og at den i Kraft af de beſtaaende Love vil drage Enhver, ſom udleder praktiſke Slutninger deraf, til Anſvar: men det er det pavelige Breve af 1830, ſom den kongelige Geſandt ſelv har bragt til Berlin, og ſom er blevet bekjendtgjort under Kongens helligede Navn, — det er dette, ſom Erkebiſpen ſtrider for. Thi dette er Tvedragtens ſidſte og ſkarpeſte Udtryk: Regjeringen fordrer den ubetingede Udførelſe af Overeenskomſten og Inſtructionen af 1834, Erkebiſkoppen vil kun forſaavidt vide ſig bunden dertil, ſom den ikke ſtrider imod det pavelige Breve.

Imidlertid kunde vel en Dommerkjendelſe, der gik ud paa Affættelſe og nogen Tids Fængſel paa Grund af Ulydighed imod Statsmagten, efter den almindelige Landret ligeſaavel være bleven opnaaet mod Erkebiſpen af Køln, ſom det under lignende Forhold er ſket mod Erkebiſpen af Poſen. Derfor paatrænger der ſig

Digitized by Google

det Spørgsmaal, hvorfor Regjeringen ikke har stillet Erkebiskop Droste for Retten, — en Forsømmelse, som er det, der meest er bleven bebreidet den af den hele mere verdsligt sindede Deel af Rhinlænderne. I det preussiske Statsskrift bliver der som Grund for, at hverken en „retlig" eller „administrativ" Fremgangsmaade er bleven anvendt imod Erkebispen af Køln, anført Kongens Høimodighed og Agtelse „for Erkebispens høie Værdighed." Men Erkebispen af Posen havde den samme høie Værdighed. Heller ikke vil det ret passe til Nutidens Anskuelsesmaade, at Nogen af Høimodighed og Agtelse for hans høie Værdighed bliver holdt fangen over Aar og Dag, maaskee paa Livstid, medens hans Dommer, som han er bleven forhindret fra at stilles for, muligen vilde have frikjendt ham.

Det Uligeartede i Fremgangsmaaden mod begge Erkebisperne har sandsynligviis sin Grund i selve Sagens Vanskelighed og Tvetydighed. Erkebiskop Dunin har Uret i at han paastod, at de borgerlige Domstole ikke kunde dømme mellem ham og Regjeringen, fordi de, som dømmende i Regjeringens Navn, vare Part i Sagen. Tydske Domstole, forsaavidt som de ikke ere bundne ved Cabinetsjustits, afsige Dom uafhængigt af Regjeringsmagten, og med faa Undtagelser, som ikke maae søges i Preussen, tage tydske Regjeringer ikke i Betænkning at lade sig stævne for deres Landsdomstole. Netop i det preussiske Monarchie lever der fortrinsviis en ærefuld Erkjendelse af dets Domstoles Uafhængighed, og hvad hæderligere kan der siges om det uindskrænkede Kongedømme, end at en simpel Mand kan sige til sin Konge: „Ja Herre Konge, det kunde I vel, dersom Kammerretten i Berlin ikke var." Naar altsaa den preussiske Regjering drog Erkebiskop Dunin for Retten, saa beroede det idetmindste paa Overlandrettens frie Retsoverbevisning at domfælde eller frikjende ham. Men ere Overlandretterne de Geistliges vedkommende Retsautoriteter, saa ere de det dog ifølge deres Natur kun i borgerlige Ting. Men Bi-

Digitized by Google

skopperne paastaae eenstemmigt, at den foresvævende Strid om de blandede Ægteskaber er reent kirkelig, og det lader sig ikke nægte, at det egentlige Stridspunkt om Indvielsen af blandede Ægteskaber, — thi derom handles der, under hvilke Betingelser denne skal udføres ved en katholsk Geistlig, — fortrinsviis har en kirkelig Charakteer. Derfor kunde den preussiske Regjering, da Nødvendigheden af en afgjørende Indstriden paatrængte sig den, vistnok tage i Betænkning at drage Erkebiskoppen af Køln for Retten. Men efterat man havde gjort den Erfaring, at netop dette blev lagt Regjeringen meest til Last, og man atter havde en gjenstridig Biskop at gaae frem imod, saa kunde vel, i en saa vaklende og tvivlsom Sag, den anden Anskuelse faae Overhaand i Kongens Raad, nemlig at overlade Dommen til vedkommende Domstol, medens Fremgangsmaaden imod Erkebiskop Dunin i enhver anden Henseende har været langt mere mild og hensynsfuld. Ogsaa kan maaske dette have gjort Udslaget imod Erkebiskop Droste, at hans Forseelse, saaledes som man opfattede den ved Hoffet, nærmest betragtedes som en moralsk, hvilket ogsaa fremlyser af den tidligere omtalte Skrivelse fra den daværende Kronprinds (S. 351). Den kongelige Gesandt har selv høitideligen erklæret, at hans Herre derved ikke havde havt til Hensigt at udøve nogen Jurisdictionshandling, men kun en Selvforsvarsact.

Herved ere vi hensatte paa den reent politiske Bedømmelses Standpunkt. Kongens Selvforsvar kan, da der her ikke er at tænke paa nogen personlig Fare, kun betyde dette, at den offentlige Roligheds var sat i Fare ved Erkebispen af Køln. Men denne Fare formeddelst Gemytternes ophidsede Stemning er unægteligt bleven ti Gange forhøiet ved Erkebispens Fængsling; den fangne Erkebiskop blev i denne Henseende meget mægtigere og farligere, end den frie nogensinde havde været, og først da kom det til enkelte Tumulter. Da Regjeringen imidlertid med for-

Digitized by Google

holdsvis ringe Midler har dæmpet disse Folkebevægelser, saa har den selv ført det kraftigste Bevis for, at Erkebispens Fængsling just ikke har været meget nødvendig som Selvforsvarsact. Spørgsmaalet stiller sig altsaa kun saaledes: om hiin Forholdsregel efter det virkelige og omtrent forudseelige Resultat har været statsklog. Eet er der opnaaet ved Erkebispens Bortfjernelse, nemlig at det kölnske Dioeces bestyres af en Regieringen hengiven Autoritet. Men dette Domcapitel, som af Paven og den katholske offentlige Mening er bleven betragtet som forræderisk imod sin Biskop, er i alle stridige Punkter uden moralsk Kraft ligeoverfor en fortornet, nu først streng katholsk Befolkning. Man turde frembeles haabe, ved kraftige Forholdsregler imod een Biskop at advare og befæste de andre i deres Lydighed. Men Straffe, som Statsmagten fuldbyrder for Noget, der er skeet i Kirkens Interesse og derfor med Ret eller Uret kan fremstilles som Guds Sag, have i Regelen en bestyrkende Virkning, og saaledes have de andre Bisper nu tvertimod reentud erklæret Regieringen, at de ikke mere kunne adlyde Statsloven med Hensyn til de blandede Ægteskaber. Alle Frugter af Overeenskomsten af 1834 ere gaaede tabte, den længe stedfundne mildere Praxis i de östlige Provindser er opgivet, af Alt, hvad Regjeringen i denne Sag vilde, er det Modsatte paafulgt.

Man maa ikke overse, at det preussiske Monarchie her kjæmper med eiendommelige Vanskeligheder, som ere Aarsag til at dette Statens Saar, uagtet al Regjeringens Viisdom, allerede saa længe har staaet aabent. For det Første: ogsaa katholske Konger have vel havt Stridigheder nok med deres Landsbiskopper og Paven; men, om de ogsaa en Tidlang kaldtes Kirkens ulydige Sønner, saa kunde dog Bebreidelsen for at tilsigte en Undertrykkelse af Katholicismen ikke gjøres dem, Striden blev anerkjendt som det, den var, en Grændsestridighed mellem Staten og Kirken, medens den her strax rykkes over paa Territoriet af en

Digitized by Google

Tilintetgjørelseskamp imellem Katholicismen og Protestantismen, og næsten hele den katholske Befolkning bliver ophidset imod den protestantiske Regjering. Den anden Vanskelighed ligger i selve Regjeringens Beskaffenhed. En despotisk Regjering vilde maaskee rask have betvunget Modstanden, Napoleon vilde have begravet disse Biskopper, disse Præster, som ikke vilde adlyde hans Love, i sine Fæstninger, han vilde slet ikke have indladt sig paa at godtgjøre Retfærdigheden af sine Forholdsregler for Folkene, han vilde kun have overstraalet dem med sin Hæders og sin Lykkes Glands. Ogsaa en Stat med Rigsstænder vilde lettere bringe en kirkelig Kamp af den Beskaffenhed til Ende. Vel lod det sig tænke, at Protestanter og Katholiker vilde stode skarpt sammen i Stændersforsamligen; men formedelst Trangen til en fast Lovgivning og uhindret Forvaltning maatte der i ethvert Tilfælde danne sig en afgjort Majoritet, som vilde ved sin folkelige Magt og Indsigt styrke Regjeringen, eller dog tage det muligen Hadefulde i de nødvendige Forholdsregler paa sig. Hvilken frygtelig Magt har ikke Philip den Smukke i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede i en langt betænkeligere Sag og Tid udviklet imod Pavedømmet derved, at han forsamlede Frankrigs Rigsstænder og kastede sig i sit Folks Arme?

Men om end Preussens Krone med sin faderlige Bestyrelse savner Despotismens saavelsom Liberalismens raske Midler, saa har den dog Midler nok til, selv i værste Tilfælde, at holde to urolige Provindser i Tømme. Fæstningen Ehrenbreitstein med sine hundrede Kanoner skuer alvorligt ud over Rhinprovindsen. De pommerske og markbrandenburgske Regimenter bekymre sig ligesaalidt om polsk Nationalitet som om Pavens Allocutioner. Overhovedet ligger Intet mindre i vor Tids Aand, end en Religionskrig. Allerede i Trediveaarskrigen vare de religiøse Interesser blandede med hinanden modsatte politiske Bestræbelser; men nu vilde hine kun komme til at tjene disse, og vel kunde i Tilfælde af en Krig med Frankrig

Digitized by Google

eller med Rusland, naar der atter kom en Tid, da der ikke saa lige lod sig regjere ved Kabinetsordrer, hiin Forstemthed i de vestlige og østlige Provindser vistnok blive uheldbringende; dog selv da, Frankrig kan være forvisset om, at det tydske Folk kun døende vil give Slip paa sine Rhinlande. Men de nærmeste kirkeligt politiske Følger kunne rigtignok ikke nægtes: efterat den preussiske Regjering havde bragt Katholicismens Forsoning med den protestantiske Stat ikke ringe Offre, og med viis Omhu havde pleiet de nyerhvervede Provindsers Sammenvoxen med Gammel-Preussen, er Tvedragten udbrudt stærkere end nogensinde. Derfor vilde det dog vel have været mere politisk, endnu fremdeles med Taalmodighed at fordrage den gamle Mand, Erkebispen af Køln, at holde ham strengt til Udførelsen af det pavelige Breve, og efter hans dødelige Afgang at see sig bedre for.

Erkebiskop Dunin har tidligere vist sig Regjeringen hengiven, overhovedet som en duelig og smidig Embedsmand. Hvad der imidlertid fortælles om hans Vankelmodighed, det havde ligesaa let kunnet hændes Erkebiskoppen af Køln, om hvis consequente Halsstarrighed Ingen tvivler, dersom Grev Stolberg om Aftenen den 17de Sept. 1837, da man meente, at Alt var udjevnet, havde sendt en Stafet med Efterretning herom til Berlin. Men vistnok er hiin ved den katholske Aands Magt, saaledes som denne havde udviklet sig ved Begivenhederne ved Rhinen, og ved den romerske Allocution bleven grebet og drevet hen til et Standpunkt, som tilforn var ham fremmed; hvorved det er os ubekjendt og i sig selv vanskeligt at bestemme, hvormeget der er blevet virket paa ham ved Personligheder af hans Omgivelse, navnlig ved hans Søster Froken v. Dunin. Ogsaa kan den pavelige Allocution have Ret i, at Erkebispen af Posen har kappedes med Erkebispen af Køln; hans Handlemaade seer ud derefter, ligesom en Overbyden. Man behøver kun at overveie, at Det, der tilforn gjaldt i de østlige Stifter som en næsten almindelig Vedtægt, som Erkebispen selv

Digitized by Google

i sin tidligere Stilling havde bevidnet at være dette, og som Statsloven fordrede af enhver Præst, det skulde nu pludselig straffes hos enhver Præst med Suspension fra Embede og Værdighed, uden Undersøgelse, uden Domsafsigelse, med Suspension ved selve Factum; det Lidenskabelige i denne Forholdsregel, som blev hemmeligt forberedet og rask kastet ud i Menighederne, vil ikke kunne benægtes. Biskopperne af Culm og Ermeland have jo dog ogsaa troet at maatte svare til de Forventninger, som Paven har næret om Preussens Biskopper, men deres Edicter bedangaaende vise, at dette kunde skee paa en langt mildere og mere passende Maade. Alligevel, som Kirkembedsmand har Erkebiskop Dunin ikkun ved Opfyldelsen af alle de Midler, der stode til hans Raadighed som Biskop, med den høieste Energie opfyldt sit Kirkeoverhoveds Bud, der ogsaa gjaldt ham, og for dette er han efter kanonisk Ret ikke at dadle; da en Biskop imidlertid ifølge Christendommens Aand ogsaa skal ære sit Fædrelands Love og sine Medborgeres Rolighed saa vidt som det paa nogen Maade kan forenes med hans kirkelige Pligter, saa kunde man vel sige, at hvis Hr. v. Dunin bestandigt skulde være suspenderet fra Embede og Værdigheder, da var der ikkun skeet ham det, hvormed han uden trængende Nødvendighed har truet sine Brødre.

Men begge Erkebiskoppernes Skjæbne og mulige Brøde er overhovedet af underordnet Betydning; de ere kun tjenende Led i en Kamp mellem to aandelige Magter. Man tør tillidsfuldt sige om alle Hovedpersonerne, som optraadte i denne Kamp, at de hver paa sin Maade have villet det Gode, og at maaskee heller ikke nogen af dem er ganske fri for Skyld og Feiltagelse: men hvad der har ført dem imod hverandre, aldeles afseet fra egen Lyst og eget Behag, det er en Kamp imellem den katholske Kirke og den protestantiske Stat, en Kamp, som tidligt eller sildigt var at vente i Tydskland, og som ved begge Partiers øieblikkelige

Digitized by Google

Interesse vorede til en almindelig Skjærpelse af Modsætningen imellem den katholske og protestantiske Kirke. Efterat nemlig den westphalske Freds gamle omhyggelige Afgrændsninger vare faldne, og Flertallet af Katholikerne i Tydskland ved de nyere Fredsslutninger var blevet underlagt protestantiske Fyrster, maatte Katholicismens Fordringer en eller anden Gang stode sammen med den protestantiske Stats Retsbevidsthed, og det saa meget mere, som man paa Wienercongressen havde forsømt at lægge den lovmæssige Grundvold for en tydsk Nationalkirke, og tvertimod endogsaa de protestantiske Fyrster efter den Tid have sluttet Concordater med det romerske Hof, ved hvilke de enkelte Bisper udtrykkeligt ere blevne henviste til Rom, hvor de gamle Traditioner om Prærogativer, som ere aldeles uforenelige med den nyere, endsige med den protestantiske Stat, levende have vedligeholdt sig. Vilde man med en bekjendt Skole spaae bagefter Tingenes Udfald, saa kunde man sige, at hiin Kamp maatte udbryde i Preussen, fordi Preussen som Stat forener Protestantismens høieste Energie i sig, og dog næst efter Østerrig behersker det største Antal Katholiker, og at den maatte bryde ud i Anledning af de blandede Ægteskaber, fordi Katholicisme og Protestantisme, det Kirkelige og Borgerlige her nærmest komme i Berøring med hinanden, lige indtil Sammensmeltning. I alt Fald er nu Striden udbrudt her.

Ogsaa uden Hensyn til Statens Forurolligelse, til et Folks Tvedragt med sig selv, ligger der for alle Klasser af Samfundet noget Tragisk i denne Strid. Mangt et ungt Par, hos hvilket et protestantisk og et katholsk Hjerte var blevet til eet, maa græmme sig over denne Spaltning. Det er sikkert ikke blot Talemaade, naar det hedder i Kroprindsens Brev, at baade Kongens Hjerte og Hans eget blødte over det gjorte Skridt. I sin lange, paa Erfaringer rige Regjering har Kongen altid vist sig som en christelig Fyrste og helliget Kirken den kjærlighedsfuldeste Deeltagelse; nærmest sin egen, men dog ogsaa den katholske Kirke har

Digitized by Google

han behandlet med omhyggelig Agtelse, og hvor nogen lille Christenhob var i Nød, ikke blot i hans Stater, men ogsaa i de fjerneste Lande, har den aldrig forgjæves henvendt sig til Kongen af Preussen. Og hvad har han havt derfor? Strax efter de hæderfulde Seires Tid, da Staten udfoldede sin høieste Flor, havde han først Agendestriden, dernæst Gammel-Lutheranernes Gjenstridighed, nu tilsidst, nærmere ved hans hæderkronede Livs Hvileaften, den katholske Strid. Hans store Forfaders Maxime: „I mine Stater kan Enhver blive salig efter sin Façon," staaer i Henseende til sin Grund dybt under hiin kjærlighedsfulde Deeltagelse, endskjøndt den som Regjeringsmaxime ikke er uforenelig med denne; bequemmere for Staten er den visselig.

Fra et protestantisk Standpunkt kunde man maaskee vel glæde sig over en protestantisk Regjerings udviste Energie imod katholske Bispers Anmasselser. Ved den første Efterretning om Erkebiskoppen af Kølns Fængsling har jeg ofte hørt Ytringer af en saadan Glæde. Jeg har ikke kunnet dele den, fordi dette ikke er Protestantismens Midler. Ogsaa var snarere det Modsatte af den katholske Kirkes Fornedrelse at forudsee. Virkelig har ogsaa Katholicismen siden den Tid udviklet en Kraft og fundet en Deeltagelse hos det katholske Folk, som det ikke i mange Aar har været Tilfældet i tydske Lande. Kirkens Trængsler have bestandig været dens Triumpher. Dog kan fra et høiere Standpunkt, — og intet Standpunkt er Protestantismen for høit, — ogsaa det være os tilpas, naar i den anden Kirke en kraftig, glad Bevidsthed om dens Magt og Enhed er levet op. Heller ikke det ligger fjernt for Protestantismen, at glæde sig over, at der dog endelig igjen har aabenbaret sig en moralsk Magt, som for Tidsalderen, der havde glemt det, har ført Beviset for, at ikke Alt lader sig gjennemføre ved udvortes Magt. Ogsaa har man erindret om, at det maaskee just har været endnu den rette Tid til, ved dette Exempel at overbevise en from og aandfuld Mand nær ved Thro-

Digitized by Google

nen om, at den Krone, ſom Gud engang vil ſætte paa hans Hoved, ikke vilde blive forherliget ved paa ny at gjøre Middelalderens Foreſtillinger gjeldende.

Som Sagerne nu ſtaae, frembyde der ſig nærmeſt to Veie, ſom Staten kan ſlaae ind paa. Kongen kan ſige til Paven: „Din Erkebiſkop kan gjerne blive Cardinal, eller ogſaa Pave, men den kolnſke Domkirke vil han aldrig faae at ſee igjen, forinden han lover at adlyde Statslovene. Men derſom I ikke tilſtaaer min Stat, hvad der er billigt, nemlig det Billigſte, ſom nogenſteds af Paver og Biſper allerede er blevet tilſtaaet i Henſeende til de foreſvævende Stridspunkter, ſaa vil jeg taale, at Hermeſianerne løfte Hovedet, — der gives mange af dem, lærde og fromme, i deres Menigheder afholdte Geiſtlige, — jeg vil ogſaa taale, ifald man maaſkee nogetſteds vilde indføre tydſk Meſſe eller ifald nogle Præſter tænkte paa at gifte ſig.“ Imponerede dette ikke Romerne, ſaa maatte man viſtnok ogſaa opfylde denne Tale. Hvad der ovenfor er bleven betegnet ſom national Katholicisme, det er ogſaa en aandelig Magt i tydſke Lande; under Statens Beſkyttelſe vilde den ſnart løfte ſit Hoved iveiret, og Dagen til en katholſk tydſk Nationalkirke, uafhængig af romerſk Formynderſkab, vilde maaſkee være kommen.

Men denne Vei, ſom er for driſtig og — man tør ikke fordølge det — for farlig, vil man ikke ſlaae ind paa, i det Hoieſte gjøre Begyndelſen dertil ſom Trudſel, for at indjage Pavedømmet Skræk. Heller ikke vilde det være at ønſke for den katholſke Kirke i vort Fædreland, at en Udvikling, ſom dog ſandſynligvis engang vil indtræde ved ſelve Sagens Nødvendighed, ſkulde fremkaldes før Tiden ved Statens momentane Behov, og at en Sag, ſom kun da vil have Varighed, naar den har ſit Middelpunkt i begeiſtret Fromhed, ſkulde blandes med urene Kræfter. — Den anden Vei er egentlig ſlet ingen Vei, men en Stillestaaen: man vil vedligeholde Sagernes Tilſtand, ſaaledes ſom den

Digitized by Google

er og saa godt det gaaer; begge Erkebiskperne ville afgaae ved Døden, ligemeget hvor, Rhinlænderne ville efterhaanden faae udkalt sig, Spændingen i Gemytterne vil tage af, og, dersom ikke uventede Begivenheder træde imellem, vil man endelig igjen befinde sig paa samme Punkt, som man 1830 stod paa.

Alligevel, dersom det skal komme til en virkelig Tilfredsstillelse af Gemytterne, og dersom Faren for, at det mindste Tilfælde kan opvække den hele Strid paany, ikke skal vedblive, saa behøves der nogle faste Bestemmelser. Den preussiske Regjering har erklæret det romerske Hof, at den ikke vil indlade sig paa Principspørgsmaal med det; og deri gjør den meget vel, fordi det hverken er muligt eller nødvendigt at komme overeens med det derom. Alle Concordater ere kun blevne mulige derved, at man sprang Principspørgsmaalene over, og kom overeens om enkelte praktiske Bestemmelser. Da Fyrst Hardenberg i Rom udtalte og fandt en særdeles Tillid, var det sikkert ikke ubekjendt for begge Hofferne, at dersom man vilde indlade sig paa Principspørgsmaal, vilde der fremtræde skarpe Modsætninger mellem den romerske og den preussiske Regjering; man enedes om det, som man netop behøvede, og gik med gjensidig god Villie det Andet forbi. Men nu vilde, paa Grund af den herskende Forstemthed og ifølge Sagens Natur, ethvert Forsøg paa at udjevne disse Stridigheder ved et Fordrag med Paven føre til Intet. Ogsaa er det jo bekjendt, at Paven kan finde sig i ganske andre Ting, end han fordragsmæssigt kan indrømme. Den preussiske Regjering kan være forvisset om, at, naar den, uden at indlade sig videre med Paven, angaaende de foresvævende Stridspunkter fastsætter, hvad der er billigt, hvad Staten paa nogen Maade kan tilstaae uden at tilsidesætte Hensynet til sit Væsen eller sin protestantiske Kirke, hvad der endelig er fuldkommen foreneligt med den katholske Kirkes Tro og dens Sikkerhed og allerede gjelder i katholske Stater, og naar Regjeringen da roligt bliver ved disse Bestemmelser, og ved frem-

Digitized by Google

tidige Bispevalg, saavelsom ved alle Ansættelser under kongeligt Patronat, ganske aabent kun agter saadanne, naturligvis ogsaa i vigtigere Ting værdige Personer for at være Kongen behagelige, der allerede som Præster have fundet disse Bestemmelser forenelige med deres Samvittighed og samvittighedsfuldt have efterlevet dem: saa vil Paven stiltiende finde sig deri, og dersom leilighedsvis en ængstelig Biskop forespørger sig hos ham, vil han svare, at han ikke paa positiv Maade kan billige men vel overse det, og ved saadan Viden derom og Seen igjennem Fingre dermed vil han berolige de Troendes Samvittigheder; derhos vil han sværge ved den Korsfæstedes Fødder, at han alene gjør dette for at afværge større Skade fra den hellige Religion. Disse for Paven saavelsom for de Troende saa velbekjendte Formler ere netop i Sager om blandede Ægteskaber allerede fjere Gange blevne brugte, de ville ogsaa fremdeles blive det. Ved at tage Beslutning om hine Bestemmelser, vilde det, i og for sig betragtet, være Staten og Kirken lige værdigt, naar man offentligt overveiede dem med en Forsamling af samtlige preussiske Prælater, til hvilke der, efter kirkelig Vedtægt i de fire sidste Aarhundreder, ogsaa høre Deputerede fra Domcapitlerne og de katholske Universiteter, og derefter fordragsmæssigt fastsatte dem: men som Sagerne nu staae, turde det være Bisperne kjærere og lettere, om hine Bestemmelser udgaae fra Statsmagten, saa at der for dem ikke bliver andet tilbage end at underkaste sig dem, da de ikke stride „imod guddommelig eller naturlig Ret." Det forstaaer sig derhos af sig selv, at Regjeringen i disse Sager, som vel ikke ere af reen katholsk-kirkelig Natur, men som dog ligge paa Grændsen, ikke vil beslutte noget, uden i Fortrolighed at have hørt nogle anseete katholske Theologer og Bisper, navnlig Fyrstbiskoppen af Breslau. Men fremfor alt vil det ved de Bestemmelser, som skulle træffes, komme an paa at overtyde den katholske Befolkning om, at den preussiske Regjering ikke i fjerneste Maade tænker paa i nogen Henseende

Digitized by Google

at krænke Kirkens nedarvede Ret og dens i Katholicismens Væsen begrundede Frihed.

Det første og vigtigste Punkt er naturligviis Stridsspørgsmaalet om de blandede Ægteskaber. Man har sagt, at det Korteste vilde være, aldeles at forbyde dem; men det vilde ogsaa være det Umulige. Hvad fordum Kirken ikke formaaede, som dog har en ganske anden Magt over Samvittighederne end Staten, hvorledes skulde denne formaae det? Den antike Stat, som endnu var Alt for Mennesket, kunde gjennemføre slige haarde, unaturlige Love: for den nyere Stat vilde dette Foretagende være blot Sværmeri; Resultatet vilde blive, at nogle Mennesker ved den abstracte Lov vilde blive revne fra hinanden, nogle foranledigede til Udvandring, andre til mod deres Overbevisning at gaae over til den anden Kirke, indtil den unaturlige Lov ved Livsforholdenes og Humanitetens Magt var skudt tilside.

Derimod falder det mange Protestanter vanskeligt endog kun at indsee den virkelig tilstedeværende Vanskelighed ved dette Forhold. De sige: vil den katholske Præst ikke vie Bruden, nu vel, saa forretter Brudgommens protestantiske Præst Vielsen, og den katholske Præst kan see til i passiv Assistents; hvad kommer derpaa an, da dog den katholske Kirke har erkjendt ogsaa denne Afslutteise af Ægteskabet for gyldig? Men det, som kommer an derpaa, er Brudens religiøse Betænkelighed ved ikke at blive viet af sin Præst og Skriftefader, ikke med sin Kirkes Velsignelser. Det kommer her ikke an paa, hvormeget eller hvorlidet berettiget denne religiøse Betænkelighed er; det er en Gjerningssag, som altid er vanskelig at fatte for den, der staaer uden for samme, men for at gjøre os dens Magt anskuelig, behøve vi Protestanter kun at tænke paa, at det ikke var andet end vore Forfædres religiøse Betænkelighed, hvorved Reformationen satte sine uhyre, verdensrystende Kræfter i Bevægelse. Det er netop Lovgiverens vanskelige Opgave, at agte denne hemmelighedsfulde Magt

Digitized by Google

og dog at holde den indenfor den bestaaende Retsorden. Men for den katholske Ægtefælle træder denne Magt ogsaa heel ængstende frem af sin Usynlighed; thi naar Katholikinden beslutter sig til at tage tiltakke med den protestantiske Vielse og efter Loven at lade Mandens Villie bestemme Børnenes Opdragelse, saa vil hun have haarde og vedvarende Straffedomme i Skriftestolen at udholde, hvilke hun kun vilde kunne unddrage sig ved et Brud med sin Kirke.

Den preussiske Regjering har bragt Freden med den katholske Kirke et ikke ringe Offer ved den høitidelige Erklæring, at en katholsk Præst mod sin Samvittighed aldrig skal være tvungen til at vie et blandet Ægteskab. Men Staten vil tillige opretholde sin Lov af 1825, ifølge hvilken alle Børnene skulle opdrages i Faderens Religion, og den Geistlige ikke tør forlange et modsat Løfte, ja et saadant fra de Forlovedes Side er i sig ugyldigt. Herefter vilde Sagen, naar Stat og Kirke i lige Grad formaaede at gjennemføre deres Sætning, komme til at staae saaledes: i blandede Ægteskaber, hvor Faderen er protestantisk, blive alle Børnene protestantisk opdragne, men den katholske Kirke vil ikke indvie disse Ægteskaber. Men herimod optræder atter den religiøse Betænkelighed, som Overeenskomsten mellem Kirke og Stat skulde komme til Hjelp: er Bruden katholsk ængstelig eller ivrig, saa vil hun attraae sin Kirkes Velsignelser og plage Brudgommen for at indrømme den Betingelse, under hvilken denne Velsignelse er at opnaae; han vil da enten give efter, og Statsloven bliver da omgaaet under Form af en frit udtalt Hensigt om at opdrage de forventede Børn katholsk; eller, dersom han holder fast paa sin Ret, og Bruden ikke kan beslutte sig til at bryde med sin Kirke eller med sin Forlovede, saa maa hun befrygte et uindviet Ægteskabs Bekymringer og Skriftestolens Ængstelser. Heraf er det aabenbart, at denne Sag, endnu ikke fuldestgjort, imødeseer en forstandig Løsning ved Lovgivningen. Denne Lovgivning kan

Digitized by Google

ifølge den Grundsætning, hvis Fornuftighed, kjøbt for saa meget af vort Folks udgydte Blod, i Aarhundreder har staaet fast i Tydskland, kun have til Hensigt at bevare begge Kirkers fuldkomne Retslighed der, hvor de blive ligesom eet Kjød og Blod. Ivrige og forstandige Katholiker ere enige heri, men de paastaae, at denne fulde Retslighed netop indeholdes i den katholske Anskuelse og Fordring. Thi den katholske Geistliges Pligt at redde Børnene af blandet Ægteskab for sin Kirke staaer som Rettighed ogsaa aaben for de protestantiske Geistlige; efter som nu den ene eller den anden Magt seirer, er det ikke meer end billigt, at den Kirke, hvilken Ægteskabets Frugter loves, ogsaa indvier Ægteskabet. Ja naar Bruden er ligegyldig nok til at unddrage Kirken sin hele forhaabede Modervelsignelse, saa kan det ikke engang være hende synderligt magtpaaliggende at erholde sin Kirkes Velsignelse, ellers ogsaa er det paa Grund af en Overtro, som ikke bør næres. Men høist ubilligt er det at anmode den katholske Kirke om at velsigne og derved i Gjerningen at billige et Ægteskab, hvilket den maa forbande som fordærveligt for den kommende Generations Sjælevel. Og efterat Paven har anerkjendt Alt hvad der hører til den borgerlige Gyldighed af et blandet Ægteskab, hvorledes det end er sluttet, følgelig Alt hvad der angaaer Staten som saadan, saa griber denne ukaldet ind i Kirkens Helligdom, naar den ogsaa paa politiemæssig Maade vil raade over dennes sacramentale Velsignelser; thi dette alene bliver omtvistet, alt andet er indrømmet.

Disse ere Grunde, som tage sig godt ud, og af hvilke man kan see, hvorledes endogsaa Mænd, som over deres kirkelige Iver ingenlunde have tabt Hengivenheden for deres Konge, Agtelsen for Ret eller den broderlige Følelse for deres Landsmænd af den anden Kirke, i Bevidstheden om deres Ret staae paa Erkebispernes Side. Sophistiskt er kun dette deri, at man uden videre forudsætter, at Bruden maa være ligegyldig mod sin Kirke eller ogsaa kun attraae dens Velsignelse som et magisk Tryllemid-

Digitized by Google

del, naar hun i Henseende til Børnene hengiver sig i sit Fædrelands Lov og den elskede Mands ubøielige Villie. Hvad skal hun gjøre? Bryde med ham? fordi hendes Bønner ikke formaae noget imod hans Samvittighed, og det med Hensyn til en tilkommende Lykke, om hvilken en blufærdig Brud dog neppe vil være tilbøielig til i Forveien at forhandle meget med den, af hvem hun haaber den. Sønderriver hun Baandet paa Grund af et haardt Præstebud, da har hun idetmindste aldrig fortjent at blive elsket af en brav Mand. Derfor vil det i det givne Tilfælde kun altfor ofte finde Sted, at den katholske Brud, i sit Hjerte vel bedrøvet over ikke at kunne bringe Gud i hans Kirke de Børn, som han maaskee vil skjænke hende, dog stille hengiver sig i den Mands Villie, hvem Gud har sat hende til Herre i Fremtiden. Hvad de øvrige Grunde angaaer, saa gives der et Skin af Retsliighed, hvor der dog ingen Liighed er. Man maa aabent udtale det: hvor Opdragelsen af Børn af blandet Ægteskab er bestemt ved en Lov, der har den katholske Kirke det bydende Dogma om en alenesaliggjørende Kirke og Skriftestolens personlige Magt forud. Vel kunde man sige os: saa forpligter dog Eders Geistlighed til en lignende Iver. Men det gjøre vi ikke, det kunne og ville vi ikke gjøre, fordi dette ikke er Midler for Protestantismen, med Tilsidesættelse af nogensomhelst bestaaende Ret at tilrive sig Opdragelsen af aandeligt Umyndige, eller vel endog af Ufødte. Derfor vil Protestantismen aldrig bidrage til at befordre et saadant Skuespil, som deraf vilde blive Følgen, at nemlig bagved ethvert Brudepar af forskjellig Confession vilde den katholske og protestantiske Geistlige staae, hver for sig af alle Kræfter forsøgende paa at gjøre sit Skriftebarn Samvittigheden heed, for derved at aflokke eller aftrodse den anden Part et Løfte angaaende de tilkommende Børn. Men netop derfor er Staten, naar den vil være fuldkommen retfærdig mod begge Kirker, forpligtet til, ved en Lov at beskytte Protestantismen i dens Retsliighed, ikke imod

Digitized by Google

Forældrenes frie og betænksomme Villie, men vel imod de Forlovedes saa ofte umyndige, ved Lyst og Længsel bundne Villie. Dette er Statens Pligt og dermed dens Berettigelse. Men da der imellem den katholske og protestantiske Kirke ikke bestaaer noget umiddelbart, paa gjensidig fredelig Anerkjendelse grundet Forhold, saa er det i ethvert Tilfælde Statens Pligt, hvor begge Kirker boe sammen paa dens Gebeet, at beskytte enhver af dem i sin Ret, og en tydsk Stats Pligt, at beskjerme enhver i fuldkommen lige Ret, med mindre man maatte holde for, at det er Staten ligegyldigt, om der ved gjensidige Retskrænkelser trækker et Uveir sammen, saaledes som det for tvende Aarhundreder siden brød ud i Trediveaarskrigen. I Sagen om de blandede Ægteskaber gjelder det om en Beskyttelse for den protestantiske Kirke, som ikke tør gaae videre end Retsligheden fordrer. Naar nu Østerrig, naar selv Joseph II kun ufuldstændigt kunde yde denne Beskyttelse saa vil man dog finde det naturligt, at Preussen udøver fuld Retfærdighed mod Protestantismen.

Men ogsaa den preussiske Statslov af 1803 og 1825, skjøndt hvilende paa en fuldkommen Retsligheds Grundvold, fører alligevel i Anvendelsen til et andet Resultat, og krænker paa den ene Side de kirkelige Interesser i de for den større Deel katholske Provindser, paa den anden Side i ethvert enkelt Tilfælde den kirkelige Pligtfølelse hos Bruden, som af Loven tilsidesættes, hvad enten hun er katholsk eller protestantisk. Thi, hvad nu ogsaa Grunden dertil er, saa er det en Kjendsgjerning, at i Storhertugdømmet Posen og endnu mere i Rhinprovindsen en Mængde unge Protestanter ansættes eller af anden Grund begive sig fra Hovedstaden derhen. Disse forlove sig da fortrinsvis med Døttre af Landets ansete og rige, endnu fordetmeste katholske Familier. Naar nu herved stiftes Ægteskaber, hvis samtlige Børn efter Loven skulle opdrages protestantisk, saa vil der fornemmelig i Samfundets høiere Kredse udbrede sig en protestantisk Befolkning, saaledes som det

Digitized by Google

allerede er ſkeet i Schleſien, og Katholicismen vil meeſt holde ſig blandt de lavere Claſſer, blive en Bondereligion, et Navn (paganismus), ſom, ſkjondt Bondens Sjæl gielder ligeſaa meget for Gud ſom Fyrſtens, dog vilde have den værſte og meeſt truende Forbetydning. Derfor maatte Lovens ubillige Virkning nødvendigen fremkalde den katholſke Geiſtligheds Modſtand. Vel kunde man troſte Rhinlænderne med, at i andre Dele af Riget gifte jo til Gjengjeld ogſaa indvandrede Katholiker ſig med Proteſtantinder, og at den katholſke Kirke ſaaledes ſlaaer Rod i de gammel-proteſtantiſke Provindſer. Men for det Forſte ſkeer dette virkeligt langtfra ikke i den Grad ſom hiint; dernæſt, om det ogſaa ſkeete, vilde det dog ikke hielpe Rhinlænderne til at bevare deres Lands, dem ſaa dyrebare, katholſke Charakteer; det er en Troſt, ſom om en Moder, der jamrede over, at hendes Børn bleve Hedninge, ſkulde troſtes med, at til Gjengjeld blive nu ſaa mange Hedninge paa Sydhavsøerne Chriſtne, — og man maa ikke glemme, at for den ſtrengtſindede Katholik er Proteſtanten, hvad den evige Salighed angaaer, ikke bedre faren end Hedningen. — Den chriſtelige Religion og enhver ſærſkilt Kirke i denne er i Henſeende til ſin Fremtid henviſt deels til den frie Erhvervelſe af hidtilværende Fremmede, af aandelig Myndige, deels til Opdragelſen af de Børn, ſom fødes for dens Bekjendere. Efterat Kirken er bleven faſt grundet, er, ſom bekjendt, det Andet Hovedſagen og den ſande Borgen for en Kirkes Varighed. Man kan derfor virkelig neppe fortænke katholſke Geiſtlige i, at de tage i Betænkning, ved Vielſen at medvirke, ſaameget det ſtaaer til dem, til ſlige Ægteſkaber, hvilke de maa betragte ſom Rov imod deres Kirke, og det kunde let hænde ſig, at ogſaa proteſtantiſke Geiſtlige, hvis for Exempel Proteſtantismen havde uddannet ſig ſkarpt efter vore Forfædres ſtrengt orthodoxe Viis, vilde vægre ſig ved, uden Løfter i Henſeende til Børneopdragelſen at indvie ſaadanne Ægteſkaber, hvor Bruden er proteſtantiſk; med mindre de maatte holde for, at det

Digitized by Google

sømmer sig Jesu sande Efterfølgere at velsigne ogsaa der, hvor Ægteskabet ikke lover at blive nogen Velsignelse for deres Kirke.

Hine Ulemper kunne kun afhjelpes derved, at Statsloven, som nu overgiver alle Børn af blandet Ægteskab til Faderens Confession, bliver forandret derhen, at Børnene følge Forældrenes Kjøn, at følgelig Sønnerne indtil det 14de Aar blive opdragne i Faderens, Døttrene i Moderens Troesbekjendelse. Dette er kun en Tilbagevenden til den almindelige tydske og til den gamle preussiske Landret. Den nye Lov opstillede en abstract Norm istedetfor Det, som er naturligt og billigt. Hvorfor skulle Børnene alene følge Faderen? Denne den faderlige Magts udelukkende Ret er mere gammelromersk og gammeltestamentlig end christelig. Forældre have lige Ret til deres Børn, Moderen har født dem med Smerte, Naturen selv har fortrinsvis indprøget Børnene en Deel af hendes Træk og Eiendommeligheder som en Modrenearv: hvorfor skal ikke ogsaa Moderens Tro have sin Ret til Børnene? Og hvor haardt fremstiller sig ikke det Unaturlige i den hidtilværende Lov, naar Faderen dør, og den tilbageblevne Moder da lever iblandt lutter Børn af en for hende fremmed Tro! Derfor, ligesom Naturen har stillet Døttrene paa Moderens Side og Sønnerne hos deres Fader, saaledes føie sig ogsaa Loven herefter. Det er med faa Undtagelser noget Almindeligt og Betingelsen for al varig Uddannelse af Menneskeheden, følgelig en guddommelig Indretning, at Børnene, førend de som aandeligt frie raade over sig selv, indtræde i Forældrenes Sprog, Sæder og Nationalitet, deres Stand og Tro. Naar nu denne religiøse Tro existerer som en uforenelig Modsætning hos Forældrene, saa er det naturligt, at den samme Modsætning ogsaa kommer for Dagen hos Børnene. Man har herimod sagt, at Troesforskjelligheden mellem Sødskende bringer noget Uhyggeligt ind i Familien; men da findes det der allerede ved Forældrenes Troesforskjellighed. Vel kunne Drillerier stundom forekomme mellem Børnene af forskjellig Confession

Digitized by Google

og de vorne Sødskende blive hinanden noget fremmede; men ligesom Kjønsforskjellen alligevel griber dybt ind, saaledes kan der til Drengenes og Pigernes forskjellige Sindsbeskaffenhed og Levemaade endnu uden Fare komme den kirkelige Forskjel. Det vil ogsaa ofte skee, naar Sødskende af forskjellig Tro have ligget ved det samme Moderbryst og i Forældrene see et Exempel paa, hvorledes de, uagtet deres Hengivenhed hver for sin Kirke, dog ere trofast forbundne, at den kirkelige Spaltning da taber sin Skarphed, og at Familien bliver en Planteskole for det, som Folket trods Katholicisme og Protestantisme skal blive, et enigt Folk af Brødre.

I alt Fald vilde enhver af Kirkerne herved i ethvert enkelt Tilfælde bevares i sin Ret og Besiddelsesstand: den modtager af Kirkens Datter hendes Døttre, af Kirkens Søn hans Sønner. De Samvittighedsskrupler, som hidtil af katholske Præster ere blevne anførte imod Indvielsen af saadanne Ægteskaber, vilde miste deres skarpeste Spids. Hvilken af Kirkerne derved vel vilde opnaae Fordeel fremfor den anden, det ligger udenfor al menneskelig Vilkaarlighed endnu hemmelighedsfuldt i Naturens Skjød, i Guds Haand. Ligeledes vilde der med Hensyn til den Enkelte, som indtræder i blandet Ægteskab, være sørget for hans religiøse Samvittighed.

Tilligemed Lovens Ubilligheb vilde ogsaa Hovedfristelsen til at omgaae den ved affordrede Løfter ophøre for de katholske Geistlige. Dog efter de Erfaringer, som derom ere gjorte navnlig i Baiern og Østerrig, vil det vistnok blive nødvendigt, til Beskyttelse for den protestantiske Kirkes Ret imod slet Proselytmagerie, at bibeholde den Deel af Statsloven, som erklærer ethvert Løfte af Forlovede angaaende en mod Loven stridende Opdragelse af Børnene for ugyldigt, og som forbyder den Geistlige at gjøre et saadant til Betingelse for hans Velsignelse. Det vil være hensigtsmæssigt at sikkre dette Forbud ved passende Straffebestemmel-

Digitized by Google

ser. Hvad derimod Forældrene i Enighed med hinanden beslutte om Børnenes Opdragelse, deri har Staten ikke at blande sig. — Efter en saadan Lov er det ikke at vente, at mange Geistlige ville nægte Vielsen, idetmindste bliver den under disse Betingelser uden Betænkning fuldbyrdet i Baiern og Østerrig. I alt Fald indeholder det pavelige Breve af 1830 aldeles ingen Bestemmelse imod Vielsen af blandede Ægteskaber efter denne Regel. I det enkelte Tilfælde, hvor en Præst vægrede sig ved at fuldbyrde Vielsen, har han det kongelige Ord paa at han ikke skal blive tvungen, altsaa heller ikke ved nogen Trudsel eller Straf. Men for dette Tilfælde vil der vistnok i enhver Egn findes en eller anden from og mildt sindet katholsk Præst, som ikke vil vise saadanne Brudepar fra sig, af hvilke den ene Part attraaer den katholske Kirkes Velsignelse, men som vedkommende Præst nægter at meddele.

Overeenskomsten af 1834 vilde af sig selv blive overflødig ved den foreslaaede Fornyelse af den ældre Statslov. Efter Stridens Gang er det ogsaa saagodtsom anerkjendt, at den ikke kan bestaae, og efter de Oplysninger, som nu engang ere komne for Dagen desangaaende, er det vist fordeelagtigst, om Staten selv ikke mere har nogen Interesse af at holde paa den.

Et andet Stridspunkt, som først under Striden fremtraadte som saadant, er Statens Paastand om, at pavelige Decreters Gyldighed indenfor det preussiske Monarchies Grændser er betinget ved den kongelige Approbation, at alt Samqvem mellem Paven og Landets Biskopper maa gaae igjennem Regjeringens Hænder, og at ethvert Edict af en indenlandsk Biskop uden Regjeringens Billigelse er straffværdigt. Det er vistnok et sælsomt Forhold, at Paven anerkjendes som Kirkens Hoved og som Christi Statholder paa Jorden, medens hans Befalinger først behøve verdslig Sanction og Meddelelserne til hans Undergivne skulle staae under en fremmed Magts Opsyn. Og naar ethvert kirkeligt Edict først

Digitized by Google

skal blive gyldigt ved Statens, og tilmed en protestantisk Stats Approbation, saa kunde man befrygte, at Kirken var betaget al Selvstændighed og netop kunde blive berøvet de Foranstaltninger, med hvilke den staaer og falder. Desuagtet er dette kongelige Placet dog efterhaanden blevet fast begrundet i Statsretten, og det ikke blot for de pavelige Decreters Vedkommende, men endog de sidste almindelige Concilliers Beslutninger ere i flere katholske Stater først ved fri Antagelse af dem blevne Kirkelove paa deres Gebeet. Vel var det fordetmeste mere eller mindre virkelige Repræsentanter for Nationalvillien, nemlig Rigsforsamlinger med geistlige og verdslige Stænder, som tilegnede sig Retten til at antage eller afvise. Men nu for Tiden gives der, — i alt Fald med Undtagelse af Belgien, som paa Grund af sin revolutionære Fødsels Eiendommelighed endnu har mange særegne Tilstande, — saavidt vi vide, ikke en eneste ordnet katholsk Stat, som ikke holder dette Placet med Hensyn til pavelige Beslutninger for nødvendigt til en ordnet Statsstyrelse. Preussen kan derfor trøstigt beraade sig paa, at, saalænge nogen streng katholsk Stat, navnlig Østerrig, endnu anseer dette Placet for en nødvendig Statsrettighed, saalænge kan det ikke opgives. Paven vil aldrig anerkjende den, men han vil finde sig deri, saaledes som han finder sig deri af andre Stater, og saaledes som han i den Tid, da han stod i det venskabeligste Forhold til Preussen, stiltiende har fundet sig i, at hans Bulle om Oprettelsen af de preussiske Bispedømmer først blev indført ved en kongelig Lov, og at han erholdt og besvarede Biskoppernes Breve igjennem det preussiske Gesandtskab. I Virkeligheden viser dette Forhold sig ogsaa langt taaleligere for Kirken, end det i og for sig kunde synes. Thi hos de katholske Folk og Regjeringer findes den Retsbevidsthed, at Statens Indflydelse i denne Sag kun er saa vidt berettiget, at den kan afvise Kirkebeslutninger, som vilde være farlige for Staten, men ikke at den paa nogen

Digitized by Google

Maade kan gribe ind i Kirkens indre Væsen, allermindst i Troessager. Men hvis dette alligevel skeete, saa staaer det kun til Kirken at udvikle den aandelige Energie, at udtale den rolige og standhaftige Fordring paa den Ret, hvormed Gud har forlehnet den, hvilken dog tilsidst Intet kan modstaae. Man behøver ikke at være bange for, at, fordi Staten har nægtet Publicationen af kirkelige Love, disse derfor slet ikke skulde komme til det kirkelige Folks Kundskab. Man har i den foresværende Strid seet, at ingen Bekjendtgjørelse af nogen Biskop er forbleven hemmelig, navnlig ikke de romerske Decreter: Paven behøver kun i al Ro at lade dem opslaae paa Peterskirkens Dørre og paa de andre sædvanlige Pladser i Staden, og han kan være vis paa, at inden 12 Dage bringer Augsburger Allg. Zeitung os dem, og derfra gaae de over i andre Blade og trænge ind i de fjerneste Hytter. Denne Publication er aldeles uafhængig af den preussiske Regjering. Angaae altsaa disse pavelige Bud Troen og Saligheden, hvorpaa det dog tilsidst alene kommer an, saa staaer det til enhver Troende at rette sig i sit Hjerte derefter, hvad enten Kongen af Preussen meddeler sin Approbation, eller holder den tilbage. — Men ogsaa den preussiske Regjering staaer her paa fast Retsgrund og behøver derfor ikke den ringeste videre Forhandling. Skal der heri skee noget til Gemytternes Beroligelse, saa vil det være den aabne Erklæring, at Regjeringen ikke tænker paa, ved sin Approbationsret at forstyrre Kirkebestyrelsen eller vel endog at indblande sig i Troessager.

Endelig har der i disse Stridigheder vist sig en stærk Trang til en passende Domstol, for hvilken Biskopperne kunde stilles i Tilfælde af saadanne Forseelser, som ligge paa Grændsen af Staten og Kirken. Man har stillet en Erkebiskop for Overlandsretten i hans Residents. Der kunde maaskee have været et mere passende Forum, imidlertid lader der sig i reent borgerlige Ting,

Digitized by Google

og hvor en eximeret Retsstand for Geistligheden engang ikke er anerkjendt, dog ikke indvende noget Væsentligt derimod. Men hvor en Biskops Forseelse er af kirkelig Art, eller hvor den kun bestaaer i, at hans biskoppelige Embedshandlinger ere komne i Collision med Statslovene, der viser det sig strax, at en saadan Domstol, som efter sin Natur kun er henvist til Statslovene, ikke passer. Det er dog en ganske anden Sag, om Erkebiskoppen af Posen var anklaget for at have stjaalet, end naar han er anklaget for at have gjort en Befaling fra sit kirkelige Overhoved gjeldende imod Statsloven, medens Overlandretten derimod for det Ene tilkjender samme Straf, som maaskee ogsaa vilde passe for det Andet. Af Fremgangsmaadens urette Beskaffenhed følger da, at den Anklagede er overbeviist om ikke at staae for en Ret, men for en Magt, og at den katholske Befolkning deler denne Overbevisning, hvorved hele den moralske Virkning af en Strafkjendelse ophæves. Sandsynligvis har det idetmindste været en lignende Følelse, som har bevæget Regjeringen til ikke at stille Erkebiskoppen af Köln for Retten, ligesom jo ogsaa denne Følelse næsten altfor kraftigt for Regjeringens Standpunkt er udtalt i Noten fra Ancona. Men da Biskoppernes Gjenstridighed og Klagerne over Retsfornægtelse vedvarede, besluttede Regjeringen sig til at vælge den sædvanlige Retsvei, som ogsaa maatte synes snarere at kunne tilstedes i de polske Provindser end ved Rhinen. For Geistliges Tjenesteforseelser er Biskoppen og hans Vicariats-Ret den vedkommende Øvrighed. Ved reent kirkelige Forseelser af tydske Bisper er ifølge den nyere Katholicismes Retsanskuelse Paven Dommer, som enten personligt afsiger Dommen efter at have hørt en romersk Commission, eller befuldmægtiger andre tydske Bisper til at undersøge eller ogsaa paakjende Sagen. At nu Regjeringen i denne Sag ikke søgte Ret hos Paven, kan Ingen fornuftigvis fortænke den i. Næsten i alle Tilfælde af Collision mellem Kirken og Sta-

Digitized by Google

ten vil Sagen juſt ſtille ſig ſaaledes, at Paven ikke bliver de af Staten anklagede Biſpers Dommer, men deres naturlige Beſkytter. Ogſaa maae de, ſom i den foreliggende Sag angribe et borgerligt Tribunals Dom ſom en Dom i egen Sag, tilſtaae, at en Dom af Paven i ſamme Sag heller ikke kunde blive anbet, ja endnu mindre, fordi Overlandretten i Poſen i ethvert enkelt Retstilfælde dog altid ligeoverfor Regjeringen er en af denne uafhængig Autoritet, medens Biſkoppernes Sag her ganſke faldt ſammen med Pavens. Følgelig kom det an paa at opſtille en Domſtol, ſom efter Retsideen ſelv var competent i ſlige Colliſionstilfælde, og ſom beſad den offentlige Tillid. I Frankrig afgjøres diſſe Tilfælde, ſaavidt vi vide, af Statsraadet, hvilket i Preuſſen vel har en høiſt agtelſebydende Stilling, men dog, ſom en proteſtantiſk Regjerings Statsraad, mangler et katholſk Element altfor meget til ikke at blive betragtet ſom en blot Statsdomſtol. Derfor maatte der, omtrent paa ſamme Maade ſom man nylig har oprettet Statsdomſtole, for hvilke Regjeringen og Landſtænderne i mulige Stridigheder ſkulle møde, ſtiftes en høi Kirkedomſtol, ſammenſat deels af Monarchiets Biſper og Viebiſper, deels af nogle høie Statsembedsmænd og andre høitſtaaende, retskyndige, fremfor alt blandt Folket høitagtede og aldeles uafhængige Mænd, udeluk-kende eller dog fornemmelig af katholſk Tro, for i ſidſte Inſtants at paakjende alle Stridigheder, i hvilke Regjeringen klager over Krænkelſe af en Statslov og Biſpen beraaber ſig paa en kirkelig Embedspligt. Imod andre Geiſtlige vilde denne høie Domſtol, ſom efter ſin Natur kun ſjeldent kunde ſammenkaldes, fordi den maatte komme til at beſtaae af ulønnede og ikke paa ſamme Sted boſiddende Dommere, ikke være fornøden; thi dem kan Regjeringen forfølge ved de biſkopppelige Retter, indtil Biſkoppen ſelv bliver til Anklaget ved i Kirkens Navn at nægte Staten den Ret, ſom den gjør Fordring paa.

Digitized by Google

Trangen til en ſaadan Domſtol er bleven anſkuelig ved begge Erkebiſpernes Stridsſag; men det vilde dog ikke være onſkeligt, om nogen af dem nu blev ſtillet for ſamme, fordi det vilde faae Udſeende af at Rettens Sammenſætning, der efter de nærværende Forhold dog kun kan udgaae fra Kongen, var ſkeet med Hensyn til dette beſtemte Tilfælde: kun Fremtiden behøver, for at ſikkre en faſt Retsſtand mellem Stat og Kirke, en ſaadan Inſtitution. — Er der ſaaledes givet Haab om, at den nuværende Forvikling vil blive løſte og dens Gjentagelſe forebygget ved en ſtrengt upartiſk Lovgivning, ſaa er nu alene det Spørgsmaal tilbage, hvad der ſkal blive af de to Erkebiſkopper *).

Man kan lade dem henleve og afgaae ved Døden i den nuværende Tilſtand, men Regjeringen kan dog ikke gjøre fuld Alvor med denne Affættelſe eller, ſom om Biſpeſtolene virkelig vare ledige, anordne nye Valg. Thi for det Første kunde vedkommende Domcapitler ikke adlyde, uden at overtræde deres kirkelige Pligt; for det Andet, om ogſaa en Valghandling fandt Sted, vilde den Nyvalgte af Paven og den ſtørſte Deel af de Troende blive forkaſtet ſom uretmæſſigt valgt; det vilde i lykkeligſte Tilfælde kun give en Spaltning og uoverſkuelig ny Forvirring. Vilde man vedblive at betragte Erkebiſpen af Køln ſom Fange, indtil Døden gjør ham fuldkommen fri, ſaa vilde det ſtride mod den kongelige Geſandts høitidelige og uigjenkaldelige Erklæring (S. 316 f.), at det kun var en momentan Forholdsregel. Med Opgivelſen af Overeenskomſten af 1834 vilde hans Strid med Regjeringen have tabt ſit egentlige

*) Hvad der i det Følgende er ſagt af Forf. med Hensyn til begge Erkebiſperne, kan efter de ſiden Skriftets Udgivelſe forandrede Forhold nu kun finde Anvendelſe paa den kølnſke, da den Raadesact, ſom han foreſlaaer, allerede er udøvet mod den poſenſke (ſee ovenfor S. Anm. 379.) Udg.

Digitized by Google

Indhold, og allerede som Sagen nu staaer turde det være et stort Spørgsmaal, om Erkebispen ikke ved den sidste Underhandling i Köln vilde have givet efter, naar der var blevet gjort ham det Tilbud, at Udførelsen af den i Overeenskomsten indbefattede Instruction skulde i Hensende til dens enkelte Punkter alene være overladt til hans Samvittighed, og at ingen Præst skulde blive tvungen til at indvie et blandet Ægteskab. Endelig vil den katholske Befolkning nu saameget mindre kunne finde sig i Retfærdigheden eller Nødvendigheden af Forholdsreglen mod Erkebiskoppen, da hans Biskopper have gjort det samme, ja endnu mere afgjorte Skridt, og dog ere forblevne uanfægtede, og da tillige Domcapitlet i Köln ved Paven er bundet til de samme Bestemmelser, til hvilke Erkebispen vilde være bunden. Saalænge derfor Erkebisperne leve, og efter den gamle Betragtningsmaade leve som Confessorer under Trængsel, ville de dog altid være meget ubeqvemme for Regjeringen og, som levende Vidner om Tvedragten, ikke lade det komme til fuldstændig Beroligelse af Gemytterne. Men selv deres Død, borte fra deres Menigheder, vil ikke strax udslette denne deres Personligheds Magt. Aabenbart vilde det ligefrem have været en Ulykke, dersom Erkebispen var død under sit strengere Varetægtsophold og af dettes sandsynlige Følger; thi al Martyrdommens Glorie vilde da have forherliget ham, og hvilken Afglands heraf der vilde være falden paa hans Forfølgere er let at indsee. Man tør minde Regjeringen om ikke at glemme den kirkelige Betragtningsmaades Eiendommelighed, der for det meste bliver sig selv lig, saaledes som den f. Ex viser sig i Chrysostomi Skjebne. Denne Erkebiskop af Constantinopel, som havde sagt det keiserlige Hof de bitreste og frygteligste Sandheder, blev efter en Række af Folkebevægelser, i hvilke Christi Discipel dog temmelig var at betragte som Folketribun, taget til Fange, forviist, og døde i Landflygtighed i et fjernt uvenligt Land. Men Folket og Kirken holdt

fast ved sin Yndling. Tredive Aar vare henrundne, da den forhenværende Erkebiskops Lig blev ført tilbage i Triumph, hele Hellesponten var bedækket med Gondoler og Fakler, og da Kisten blev bragt til Europas Kyst, bøiede Keiser Theodosius II. sig dybt ned over den, og bad den Hellige om dog at tilgive hans Forældre, hvad de af Uvidenhed og bedragne havde gjort imod ham.

Den Forholdsregel, hvorved Erkebispen af Køln blev overgivet til sin Families Pleie, er sikkert nærmest udgaaet fra Kongens personlige Mildhed, men dog, som fordetmeste det Gode og Velvillige, tillige en yderst klog Forholdsregel, for dog nogenlunde at gjøre en Ende paa dette Fangenskab, som, uden at man kunde sine dets Ophør, ikke førte til noget, og for at unddrage den katholske Jorighed et unødvendigt Skrækkebillede, samt berede Veien for enhver videre Mildhed. En mild og for Kirken ikke uhæderlig Løsning af den nuværende Forvikling vilde det være, om Paven udnævnte begge Erkebisperne til Cardinaler og kaldte dem til Rom, medens deres Bispesæder fremdeles bleve bestyrede af Generalvicarer. Men under den nuværende Stemning vil Paven mindst tænke paa at benytte sin Magt til at spare den preussiske Regjering en Forlegenhed. Men sæt at den foreslagne eller en lignende Lov om de blandede Ægteskaber blev antaget af Regjeringen, og at Erkebisperne, som det er at vente, ikke fandt dens Udførelse stridende imod deres Samvittighed, saa ligger det i Regjeringens Hænder at gjøre Ende paa enhver Forlegenhed og Forstemthed. Det er unægteligt, og Regjeringen er altfor aabenhjertig til at bestride det, at denne Stridssag hviler meget ubeqvemt og forstyrrende paa Staten. Det er ikke et Par ulydige Individer, som vove at modsætte sig et mægtigt Monarchie, og som det derfor kunde synes at være en Æressag og Retfærdighedshandling for Staten at lade bøde for deres Brøde, men det er, som vi saae, tvende store aandelige Magter, der her ere stødte sammen. Alliget-

Digitized by Google

vel har Monarchiet bevilst, at det, forsaavidt det kommer an paa den blotte Magt, endogsaa uden at opbyde overordentlige Midler kunde lade hine modstræbende Bisper fængsle og domme, ligesom i ethvert Tilfælde Statens Magt til ogsaa at lade dem døe fjernt fra deres Menigheder er ganske utvivlsom. Derfor kan Kongen uden Skade for Statens Ære og Interesser udøve sin høie Ret til at benaade. Vel vilde begge Erkebisperne paa deres Standpunkt modtage det, som Naaden bød dem, kun som deres gode Ret. Lader os ikke være ubillige imod dem, det er deres hellige Embedes Standpunkt, som er mere end tusinde Aar ældre end vi og vore Forestillinger om Staten. Men Kongernes Konge uddeler sine Naadegaver, ubekymret om nogle Mennesker maaskee kun anse dem for velerhvervede Rettigheder, og det vilde dog heller ikke Katholikerne kunne miskjende, at Kongen af Preussen paa det Standpunkt, paa hvilket Gud har stillet ham som Konge og som Protestant, vilde handle naadigt ved at gjenindsætte begge Erkebisperne. Deri bestaaer netop Benaadningens skjønne, undersulde Ret, hvormed Gud har forlehnet sine Stedfortrædere paa Jorden, ikke blot dem, der sidde paa St. Peders Stol i Rom, at Forviklinger, som den almindelige Lov i sin nødvendige Eensidighed ikke kan forudsee og ikke løse, blive fredeligt udjevnede ved en høiere, individuel Lov. Enhver har Retfærdighed at fordre af sin Fyrste, Ingen har Ret til hans Naade, den er Herskerens høieste, frie Ret, for hvis Udøvelse han alene er Gud og sin Samvittighed ansvarlig. Have de to Erkebisper handlet formløst og lidenskabeligt, saa have disse gamle Mænd ogsaa udholdt mangen en Besværlighed og Forstyrrelse derfor; men hvad der vil have trøstet og opløftet dem i deres Modgang, det formaaer dog ingen jordisk Magt at betage dem, om de end vedblive at være afsatte og fangne til deres Død. Men hiin Naade vilde være sand kongelig og forsonende, naar den, udslettende alt Forbigan-

Digitized by Google

gent med et Pennestrøg, kun med Hensyn paa Fremtiden fordrede den Erklæring af begge Erkebiskopperne, at de finde den nye Lov om de blandede Ægteskaber forenelig med deres kirkelige Pligt. Herpaa vilde der simpelthen blive meddeelt dem Tilladelse til at vende tilbage til deres Dioeceser.

Digitized by Google

Paa **C. A. Reitzels** Forlag er udkommen:

1) **Thorvaldsen og hans Værker**, 1ste til 5te Hefte Follo à 48 ß. Disse Hefter indeholde: En hvilende Amor, Heliodorus, som udjages af Templet, Priamus og Achilles, Herkules og Omphale, Petrus som helbreder den Verkbrudne, Portrait af Thorvaldsen i hans 24de Aar, Aarstiderne og Dagstiderne, Terpsichore og Euterpe, Numa og Egeria, Bacchus og Ariadne, Freden, Jason, Achilles og Brisæis, Musernes Dands paa Helikon, Amor og Psyche, Bacchus, Ganymed, Apollo, Venus med Æblet, Christi Daab, Maria med Barnet, Jesus og Johannes, Christus som velsigner Børnene, Tre svævende Engle, Jupiter, Minerva, Nemesis, Oceanus og Jorden, Minerva og Prometheus, Hercules og Hebe, Jupiter og Nemesis, Æsculap og Hygæa. Maaneblig udkommer et Hefte med 6 Afbildninger og Text. Hele Værket vil udgjøre 26—28 Leveringer.

2) **Valdemar Seier**, historisk Roman af **B. S. Ingemann**, 3die Udgave i et Bind, st. 8. 35 Ark, hft. 1 Rbd.

Paa **H. C. Klein's** Forlag er udkommen:

Forsøg til en oeconomisk-statistisk Beskrivelse

over

Danmarks geistlige Embeder,

samlet og udgivet af

Jens Møller,

Sognepræst for Grinderslev, Gronning og Thise Menigheder, og Provst for Salling og Fiends Herreder.

1ste Hefte **Viborg Stift** (72 ß).
2det Hefte **Aalborg Stift** (64 ß).
3die Hefte **Ribe Stift** (1 Rbd. 8 ß).
(4de Hefte, **Aarhuus Stift**, er under Pressen.)

Subscription modtages hos samtlige Boghandlere i Danmark, hvor ogsaa de udkomne Hefter erholdes.

Digitized by Google

Indhold.

Side

Strauß: Den christelige Troeslære . . . . . 181.

Hase: De tvende Erkebiskopper . . . . . 269.

I. Den kölnske Erkebiskop Clemens Augusts Indsættelse . . 270.

II. De blandede Ægteskaber . . . . . 286.

III. Den hermesianske Strid . . . . . 315.

IV. Katastrophen . . . . . 330.

V. De nærmeste Følger . . . . . 336.

VI. Erkebiskop Martin af Posen . . . . . 360.

VII. Betragtninger . . . . . 383.

Digitized by Google

Religionsphiloſophiens Grundlærdomme,

af

M. P. Drobiſch,
Profeſſor ved Univerſitetet i Leipzig.
1840.

Dette Skrift anmelder ſig ſom Forſøg paa en Bearbeidelſe af Religionsphiloſophien fra et Syſtems Standpunkt, ſom indtager en ſæregen Plads i den nyeſte philoſophiſke Spekulation — det Herbartſke. Dette Syſtem, der ſlutter ſig nær til Kant og ſelv har betegnet ſig ſom Fortſættelſe og Udvikling af hans Kriticisme, har med ſelvſtændig Konſequents forfulgt den realiſtiſke Tanke-Retning, og derved ſtillet ſig i en Modſætning til den ved Fichte, Schelling og Hegel gjennemførte Idealisme, ſom ikke mangler ſin Betydning. I Henſeende til dette Forhold indeholder det nedenfor meddeelte Afſnit af Indledningen den fornødne Orientering. Skriftet ſelv falder i fire Hoved-Afſnit: 1. Om Religionsphiloſophiens Opgave overhovedet, og den philoſophiſk-hiſtoriſke Opfatning af Religionen i Særdeleshed. 2. Ny Drøftelſe af Beviſerne for Guds Tilværelſe. 3. Nærmere Beſtemmelſe af Guds-Ideen. 4. Om Udſoningen af Philoſophie og Religion. Det her Meddeelte er taget af første, tredie og fjerde Afſnit.

Indledende Betragtninger.

Først ſeent og efterhaanden ſamlede ſig om Herbart en Kreds af yngre Mænd, der viſte ſig rede til at virke for Belysning, Udbredelſe, videre Uddannelſe af det ved ham begrundede nye og eiendommelige philoſophiſke Syſtem. Syſtemet er uden Sammenligning ældre end Skolen; men det er ſikkert et godt Forvarſel, at det først i den anden Generation fandt Anklang: anderledes gik det heller ikke Newtons Principer. Det første Stadium er Skolen nu kommen udover. Skrifter til Anbefaling og

Digitized by Google

Forklaring behøves ikke længere; Systemet er bleven rigtig forstaaet af dem, hvem det har været alvorligt magtpaaliggende; som et eiendommeligt Phænomen er det ogsaa af Modstanderne bleven anerkjendt, angrebet og forsvaret, af Ven og Fiende er dets Diagnose og dets Prognose bleven det stillet. Allerede rører der sig en Stræben efter at gaae videre, snart i Udførelsen af enkelte Dele, snart i mere udbredt Anvendelse af Principerne. Skolen befinder sig saaledes aabenbart paa sit andet Stadium; den har tilbagelagt de første Læreaar, og det er paatide at charakterisere den Aand, som den har at fastholde, hvis den vil vedblive som Skole. Ubekymret om saadanne ydre Anliggender og kun betænkt paa Begrundelsen af Philosophien uden noget Tilnavn, undlod Herbart i Begyndelsen aldeles at vælge sig et saadant Stikord for sit Systems Eiendommelighed, en Parole, hvorpaa de, der hørte ham til, kunde kjende hverandre; men altfor beskeden hejsede han senere Kantianismens afblegede Flag, — en Pietet, som, uden at bringe ham Tilhængere, uforskyldt har nedsat ham i en yngre Slægts Øine, der, rastløs jagende efter Nyt, ei engang forbrager gamle Navne. Vi for vort Vedkommende have allerede for flere Aar siden betegnet den Herbartske Philosophies Aand som den exakte Forskning; og er det end ikke endnu blevet Brug at tale om exakt Philosophie istedenfor om Herbartsk — hvilket i Modstandernes Mund rigtignok vilde være en altfor stor Indrømmelse —, saa have dog disse Modstandere af Systemet selv gjentagende stadfæstet Bemærkningen, naturligvis dog kun for deraf at deducere os ikke blot vor Philosophies, men ogsaa vore egne slet organiserede Hoveders Bornerthed.

Som bekjendt adskiller man, fuldkommen naturligt og overensstemmende med Sagen, i Philosophiens Historie de tre Perioder: den græsk-romerske, den christelig-scholastiske og den nyere og nyeste Philosophie. Blev end den græske Philosophie ved Sokrates ført til Ethiken, og denne betydelig uddannet ved Plato, Aristoteles og Stoikerne, saa er dog den græske Philosophies fremherskende Charakteer naturphilosophisk og metaphysisk Spekulation, der ved dristige Construktioner vover sig langt ud over Erfaringen, og søger med videbegjerlig Utaalmodighed voldsomt at gjennembryde Skrankerne for vor Viden. Det være langt fra os, fra den blotte Erfaringsvidenskabs Standpunkt at ville bryde Staven over denne Spekulation; en saadan Dom maatte vi selv anse for philosophisk bornert: Spekulationen, Tænkningens Overskriden af Erfaringskredsen er aabenbar ikke blot et vigtigt, den er det væsentlige Livselement for Phi-

Digitized by Google

losophien; kun viser den sig hos Grækerne først i drengeagtig og siden altid endnu i temmelig ungdommelig Stikkelse, men aldrig i den mandige Modenhed, som nu vor Tid i alt Fald synes gammel nok til at kunne give den. Middelalderen bragte Philosophien et nyt Element, christelig d. e. sand Religiositet, det fromme, ydmyge, troende Sind, hvorom Grækeren endnu ingen Anelse havde. Men Middelalderens Religiositet var udelukkende bunden til Kirkens Former, og disse et vidt forgrenet, konstrigt ordnet og sammenholdt, af streng Enhed beherskет, beundringsværdigt Hele, imponerende som hine majestætiske Domkirker, der endnu mere synes bestemte til at forkynde den triumpherende Kirkes Herlighed, end Guds Ære. I dyb Samklang med disse Tilstande tilegnede Philosophien sig saaledes, som Religionens og Kirkens Tjenerinde, i den af den peripatetiske Skole fremgaaede Skolastiks mangfoldigt sammenslyngede, paa det Fineste udarbeidede, høist symmetriske, i det Uendelige forgrenede, systematiske Former et snevert tilsluttende, fuldkommen passende Klædebon. Da Reformationen i det sextende Aarhundrede brød Kirkens stivnede Former og befriede Tankerne fra deres Lænker, da brød ogsaa Philosophien Skolasticismens stive Tankeformer, og bevægede sig efter Descartes's Tid i fornyet Ungdom, med aandrig Frihed i nye Spekulationer, uden dog at opgive det gjennem Middelalderen vundne religiøse Element. Men paa samme Tid vaagnede nu ogsaa med Bacon og endnu kraftigere med Galilei og Keppler, ved Siden af Spekulationen, som en ny og væsentlig Fuldstændiggjørelse af denne, Empirismen med en Energie og Methodik, som Aristoteles — der alene og endog kun i indskrænket Betydning kan gjælde for dens Repræsentant i den gamle Philosophies blomstrende Tid — langtfra ikke havde kjendt, og fremskjød en ung, kraftfuld Videnskabsgreen, fuld af de herligste Blomster og Frugter, Naturvidenskaberne nemlig, der strengt afsondre sig fra al philosophisk Spekulation og kun anerkjende den mathematiske, hvis Hjælp de paa mangfoldig Maade tage i Beslag for deres høiere Uddannelse. Men i Philosophien øvede Spekulation og Empirie sig med Forkjærlighed paa et Stof, som Middelalderen forsømte, og som heller ikke Oldtiden, selv i den sildigere Tid, fortrinsvis begunstigede, paa Opgaver af den indre Erfaring, og saaledes begynder Philosophiens psychologiske Tidsalder, Undersøgelserne om den menneskelige Forstand og Erkjendelsesevnen, Fornuftkritikens Tidsalder, der har sit Udgangspunkt i Descartes's Cogito, og slutter med Fichtes Jeg.

Digitized by Google

Men med al Homogeneitet i den sidste Epoke indeholder den dog endnu et Afsnit, der, ligesom det i sin Tid anmeldte sig som et heelt Vendepunkt i Philosophien, saaledes ogsaa endnu i vor Tid, da det Mangelfulde ved den Reform, som det foretog, ligger klart nok for Dagen, maa anerkjendes som et saadant, og vi haabe, at ogsaa Fremtiden endnu vil lade det gjælde derfor. At vi tale om det nye Omsving i Philosophien ved Kant behøver neppe at sjges; men dette Afsnits Vigtighed føre vi tilbage til den ved Kant bevirkede Indsørelse af Kritikens Princip i Philosophien. Forlængst var vel Scholasticismen styrtet, men dens Aand levede endnu bestandig i de forkantiske Systemers Dogmatisme; ja, fæster man Øiet paa det stadselige logisk-metaphysiske Apparat i den wolffiske Skole, som den kantiskes nærmeste Forgjænger, saa kan det ikke undgaae vor Opmærksomhed, hvor mange fjesne Arvestykker fra Middelalderens Philosophie der her endnu bleve opbevarede i god Behold. Derhos viste Dogmatismen en uhørt Sorgløshed og Overfladiskhed i Begrebsdannelsen og en Anstrengelse, der vel fortjener Agtelse for sin Utrætteligbed, men som i sin blinde Iver for, alle mislykkede Forsøg uagtet, at ville løse vilkaarligt opstillede Problemer, uden nogensinde at forelægge sig det Spørgsmaal, om Løsningen af disse ogsaa overhovedet er mulig, og hvad der egentlig berettiger til at opstille Problemet, — dog maatte kaldes uvidenskabelig og baarlig, og ikke længere kunde ansees stemmende med Tidens Modenhed. Vel havde Dogmatismen fra Begyndelsen af i Skepticismen og senere desuden navnlig i den moderne Empirisme en mægtig Modvægt; men man kan snarere sige, at Skepticismen i sin Forbindelse med Empirismen har mildnet sin skarpe Eensidighed, tildeels opgivet sin ufrugtbare Negativitet, end at Dogmatismen har tilegnet sig Noget af dens Barsomhed; kun det Fortrin besad den, at opretholde Spekulationens ægte philosophiske Element, hvilket den skeptiske Empirisme bortfjernede som et fuldkommen intetsigende. Imod Skolastikens Levninger i Dogmatismen var nu Kants Kriticisme nærmest rettet; den skulde føre gjennem Skepsis til Dogmet og saaledes sammensmelte begge Modsætninger med hinanden, og med Fornuftkritikens Opgave — om hvilken Herbart træffende har viist, hvorledes den, anlagt efter et psychologisk Schema, dog behandler spekulative Problemer og derfor er halv Psychologie, halv Metaphysik — forbandt den tillige Forsøg paa en anden Kombination, nemlig af Spekulationen med den psychologiske Empirisme, og viste sig saaledes villig til at lade de modsatte Principer og Methoder vederfares deres Ret in-

Digitized by Google

den for bestemte Grændser, skjøndt den tilbageviste deres eensidige Anmasselser. Af hvor ringe Vanskelighed Det var, der herved blev opnaaet, lærer Philosophiens Historie efter Kants-Tid. De, der i vor Tid lydeligst føre det philosophiske Ord og have været heldigst i at bemægtige sig de offentlige videnskabelige Organer, blive vel ikke trætte af at forsikre, at Philosophien har været i uafbrudt Fremskriden og stedse har arbeidet sig op til mere solbare Høidepunkter; men ikke blot hos Kantianeren, hos enhver uhildet Jagttager, der sammenligner de sidste Aartiers philosophiske Tilstande med de forkantiske og begge med den videnskabelige Aands Bevægelser overhovedet, opstaaer meget mere den klare Overbevisning, at Philosophien i de Systemer, der efter Kant ere komne til Herredømmet, paany er henfalden til Dogmatisme og atter har nærmet sig til Scholasticismen, ja man kunde sige, fornyet den. Plato blev paany forgudet, Spinoza opvakt fra de Døde, Bruno draget frem, Newton forhaanet, ikke blot en Anselms, men endogsaa en Jakob Böhmes Dybsind priist med nye Tunger; atter udmattede Philosophien sig ved Spørgsmaal, hvilke Kant vilde have lagt tilside som transcendente for alle Tider, og til det scholastiske Indhold kom endelig endnu i Hegels Dialektik den scholastiske Form.

Have nu de øvrige Videnskaber ladet sig føre vild ved dette nye Opsving af den scholastiske Dogmatisme? Ingenlunde! Alt dette har kun tjent til at berøve den philosophiske Spekulation Tilliden og at have Empirismens Anseelse; thi denne kan man egentlig allerede nu næsten uden Indskrænkning betragte som den eneste tilbageblevne anerkjendte Philosophie i den lærde Verden. Har Astronomien, har Chemien endogsaa blot i Forbigaaende lidt den ringeste Forandring ved denne Vexel af philosophiske Systemer? Er i Physiken nogensinde det dynamiske System bleven optaget? I den organiske Naturvidenskab, hvor blot aandrige Anskuelser pleie at gjøre mere Opsigt, end der, hvor bestemte Kjendsgjerninger tale — have der de tydske Naturphilosophers Ideer nogensinde formaaet at vinde Bifald af de ligesaa aandrige som grundige Forskere, af en Cuvier, J. Müller, Ehrenberg o. m. a.? Eller er der maaskee noget Spor af spekulativ Philosophie at finde i Niebuhrs eller Jakob Grimms store historiske og grammatiske Bygninger? Der gives ikke en eneste stor Forsker i den lærde Verden, der har villet laane endog blot Skemaerne til sine Arbeider fra den herskende Philosophie: den Tid er forbi, da en G. Hermann ikke forsmaaede at ordne sine metriske Under-

Digitized by Google

søgelser efter Kategorierne, og derfor, fordi han fandt dem stemmende med disse, troede at maatte tillægge dem et høiere Værd. Kun om Theologien, som, saasnart den forlader sin philologisk-historiske Grund og forsøger at konstruere en Dogmatik, der skal være mere end blot Overlevering, nødvendigvis kommer i Spekulationens Vold, kun om Theologien kan man sige, at den endnu som fordum deler Philosophiens Skjebne.

Dog, denne Ligegyldighed, denne Ringeagt hos de øvrige Videnskaber for vor Tids Spekulation er nærmest ogsaa kun et Faktum, og det være langt fra os, at ville udgive Fakta for Retfærdiggjørelsesgrunde. Hvormed kan nu altsaa hiin Uvillie retfærdiggjøre sig? Affect fra den udvortes Omstændighed, at Systemernes hurtige Vexel har svækket Tilliden, ligger der en fuldgyldig Retfærdiggjørelsesgrund deri, at den herskende spekulative Philosophie efter Kant savner Kritikens, Undersøgelsens Aand, og har istedenfor denne sat en Konstruktionens Aand, en Digten ud af Begreber. Det er ikke Mathematikens, Naturforskningens, den historiske og philologiske Kritiks Aand, der aander i vore Dages Philosophie, eller hvis almindelige videnskabelige Udtryk vi finde i den, det er en Poesie af Begreber, som træder os imøde, udsprungen af en Slags Konstdrift, der uden Ro og Rast driver hen imod et uendeligt, ubekjendt Maal, og begjærer nye og altid nye Begrebsevolutioner til sin Tilfredsstillelse; det er ikke Theorier, det er Romaner, hvormed vor Erkjendelsestrang skal stilles! — Og dessuagtet ligger der i denne konstruerende Konstdestræbelse noget Sandt, som ogsaa ægte videnskabelig Philosophie bør tilegne sig. Al sand Videnskab nemlig begynder med Kritik, men gaaer derpaa videre til Konstruktion; hiin er den negative regressive, denne den positive progressive Deel af dens Methodologie. Stoffet være et historisk, et philologisk, et empirisk, det Givne maa først kritisk sigtes; men denne Kritik er dog kun Forarbeidet for den egentlige, positive Videnskab: paa Historieforskningen følger Historiefremstillingen med sine lebende Ideer og pragmatiske Udviklinger; Sprogvidenskabens Kjerne ligger i Grammatiken som Læren om Sprogbygningen; Jagttagelser og Erfaringer erholde først deres Værd og deres Betydning i Theorien. Men atter paa den anden Side: hvad er den konstfuldeste Konstruktion, naar ikke Stoffet, som den bearbeider, er kritisk sikret? En Historiker fortælle os paa det Livligste Udviklingen af en Række Begivenheder, en Philolog give en høist sindrig Forklaring af et dunkelt Sted, en Physiker en ligesaa sindrig Forklaring af et forunderligt Phænomen — hvad hjælper al

Digitized by Google

denne Ødslen med Ingeniositet, naar de bearbeidede forgjævne Gjenstande ere Fabler, Stedet underskudt, Phænomenet ingensteds iagttaget, men kun opdigtet?

Kants Philosophie indeholder nu begge Dele, Kritik og Konstruktion; thi Hvo kan f. Ex. i hans dynamiske Naturanskuelse miskjende, at Materiens Begreb her bliver spekulativt konstrueret? Ogsaa det finde vi ikke blot naturligt, men fortvæffeligt, at Konstruktionen hos ham kun forsøger sig indenfor de Grændser, som Kritiken tilstaaer den; paa dyn kantiske Methodes Aand er der altsaa forsaavidt ikke det Mindste at udsætte. Men hvad Kritiken gjør til sit Objekt, hvorledes den bliver udøvet, og om de Grændser, som den angiver for Konstruktionen, ikke ere for snevre, det er ganske andre Spørgsmaal, her, uden at man i ringeste Maade træder Kants methodologiske Grundsætninger for nær, kunne besvares benægtende, og fra hvis forandrede Besvarelse der kan dateres sig en ny Philosophie, hvoraf en ganske anden Verdensanskuelse resulterer. Kants Philosophie kaldte sig den kritiske, og med Rette; thi Kritiken er i den Hovedsagen, Konstruktionen træder tilbage. Alligevel kan man uden Modsigelse paastaae: hos Kant er Kritiken endnu ikke ført frem til det sidste Punkt. At klare Grændsebestemmelsen for og Udmaalingen af Fornuftens Erkjendelsesdygtighed, Undersøgelsen og Bedømmelsen af dens Evne paa denne og paa hiin Side af Erfaringen, var Maalet for den kantiske Kritik. Denne kommer nu rigtignok i Stand ved en Theorie, hvori Sandseligheds, Indbildningskraft, Forstand og Fornuft gribe ind i hinanden; men forgjæves seer man sig om efter en Kritik af Hypothesen om Sjeleevnerne selv: de blive antagne paa fuldkommen ukritisk Viis. Allerede Tanken om en saadan Kritik af Evner, der selv ikke umiddelbart ere Gjenstand for Erfaring, men kun skulle erkjendes af deres Virkninger, støtter sig paa den forudsatte Gyldighed af et Begreb, Kausalitetsbegrebet, der, saavel med Hensyn paa dets Tænkelighed som paa den Sphære hvori det skal gjælde — hvilken hos Kant er en temmelig indskrænket —, ikke alene tillader, men fordrer kritisk-analytiske Undersøgelser. Men vilde man end, ganske afseet fra denne petitio principii, indrømme Slutningen fra Virkningerne til Aarsagerne og deres Love, om end kun som en foreløbig Hypothese, for at vinde et Udgangspunkt, saa maatte man dog i alt Fald have ventet den alleromhyggeligste Kritik af de Begreber, hvori Erkjendelsesevnens Virksomhed skulde udtrykke sig. Desuagtet er Dette egentlig kun skeet med Hensyn

paa Tid og Rum og Fornuftideerne (med hvilket Udfald, lade vi staae derhen), medens de Begreber, der danne Kategoritavlen, med en ukritisk Empirismes Sorgløshed kun ere bragte i en symmetrisk Tabel, som om der her handledes om ganske evidente Kjendsgjerninger, ved hvilke det blot var om Fuldstændigheden at gjøre, da dog de Vanskeligheder, hvoraf disse Begreber ere omgivne, idetmindste tildeels ikke vare blevne skjulte allerede for den forangaaende Tid, og der her ligesaa godt gaves Stof til Theser og Antitheser, som ved Antinomierne.

Rækken af de Philosopher, der som Koryphæer for deres Tid ere blevne meest berømte, og i hvis Systemer Dagens Ordførere see det eneste Fremskridt i Videnskaben efter Kant, har nu med Ringeagt seet ned paa den kritiske Deel af den kantiske Lære, ikke alene som paa et mislykket Foretagende, men endog som paa en fuldkommen forfeilet Tendents, idet de ikke uden Skin af Ret meente, at der med de Begreber, som vare befundne gode til at bygge det lave Baaningshuus for en Theorie af Erkjendelsesevnen, bestemt til at indskrænke Spekulationen, vel ogsaa lod sig opføre en langt prægtigere, det videste Fjerne beherskende Taarnbygning, og saaledes begyndte da ligefrem den spekulative Dogmatismes nye og friske Blomstring i opstigende Linie under Fichte, Schelling og Hegel. Hvo kan her undgaae at tænke paa den babyloniske Taarnbygning, der blev begyndt med Hovmod og Daarskab, og endte med Sprogenes Forvirring! Vist er det, at Mænd af solid Lærdom ofte nok have anstillet denne Sammenligning, og at de, allerede lede og hjede af bestandig at maatte lære nye og atter nye Idiomer og mistroiske mod Værdien af de deri formeentlig skjulte Skatte, endelig i Masse have trukket sig tilbage fra saadan Philosophie.

Paa den anden Side har derimod ved Herbart, men ogsaa kun ved denne Philosoph paa en værdig gjennemgribende Maade, Kritiken over Erfaringsbegreberne og alt det Givne erholdt en Dybde og en Udstrækning, hvorom man ikke blot maa sige, at den tjener den kantiske Kritik til Fuldstændiggjørelse og Berigtigelse, men som, idet den ligeledes forkaster og forlader den kantiske Retning til Undersøgelse af Fornuftens Evne, staaer som et fuldkommen eiendommeligt, forartet Foretagende, hvortil den hele Philosophiens Historie neppe har noget Sidestykke af mægtigt Tanke-Arbeide at opvise.

Digitized by Google.

Udsigt over Religionernes Historie.

Kaste vi et Totalblik paa de positive Religioner, saaledes som de som historisk givne ere bekjendte, saa falde de i tre Klasser, der tillige betegne forskjellige Trin af den psychologiske Modenhed. Den første Klasse af Religionerne er **Naturguddommenes**, hvor blotte Naturkræfter ere Gjenstand for Tilbedelsen, og hvor vel en Personifikation af disse kan finde og fordetmeste ogsaa finder Sted, dog kun som Allegorie, der ikke bliver gjennemført til Troen paa aandigt levende, individuelle, intelligente og frit villende Væsener. Dette skeer nu paa det andet Trin, de **menneskeligpersonlige Guders**, hvor det idealiserede Menneske i sin aandig-legemlige Totalitet, under de mangfoldige Former og Retninger, i hvilke det gjør sin Overlegenhed gjældende over Naturens Kræfter, over de andre levende Skabninger og over de svagere af dets egen Art, frembyder Typen for Gudeverdenen. Det tredie og sidste Trin endelig er det, paa hvilket der kun anerkjendes **een sædelig aandig-personlig Gud**, saaledes at alt Sandseligt er udelukket fra Forestillingen om ham, som derfor ogsaa kun kan erkjendes i Aanden ved Tanken. Det tredie Trins Adskillelse fra det andet er, ifølge den Vægt, vor Philosophie lægger paa Aandens sædelige Dannelse som den høieste, aldeles nødvendig. Mere psychologisk kunne vi betegne det første af disse tre Trin som **Sandselighedens** og **Phantasiens**, det andet som **Skjønhedens** og **Forstandsformaalenes**, det tredie som **Sædelighedens** og **Fornuftformaalenes** Trin.

Nederst paa det første af disse tre Trin finde vi **Fetischismen** og tæt ved denne **Dyrdyrkelsen**, høiere oppe **Sabæismen**. Gjenstandene for Tilbedelsen ere her overalt af sandselig Art, og det nærmest saaledes, at de ikke just betragtes som Symboler paa den usynlige Guddom, men forestille denne selv. Rigtignok ere alle tre Arter af Tilbedelse gaaede over i høiere Religionsformer

Digitized by Google

og have der erholdt en forfinet Dannelse, men denne er ikke den oprindelige. Fetisch betyder en Trylleklods, som Negeren paa Kysten af Guinea gjør til sin Afgud, en vilkaarlig valgt Gjenstand, hvilken der tillægges Magt til at forhjælpe Menneskets sandselige Begjerligheder og Fornødenheder til Tilfredsstillelse, og som Mennesket forkaster og ombytter med en anden, eller tugter, naar den ikke synes at yde den forlangte Tjeneste, aldeles ligesom Barnet slaaer sine Dukker, naar de ikke ville lystre. Fetisch er den meest partikulære, raaeste, sandselige Egoismes Gud; den er oprindelig kun en Huusgud; ud over Stammens eller Landets Grændser stiger den aldrig. Valget af Fetisch er aldeles vilkaarligt, altsaa endnu ikke grundet paa nogensomhelst Art af Erkjendelse, men kun en af Fornødenhed fremgaaet Overtro. Saa vist som nu Fetischismen efter alle disse Kjendemærker indtager den nederste Plads i den religiøse Dannelse, saa ere dog ogsaa Spor af den endnu at finde i de høiere og høieste Religionsformer. Ikke blot hos Grækernes Lokalguder, f. Ex. Athene, Bacchus o. a., hos Romernes Larer og Penater, men selv i Jehovas Forkjærlighed for „sit Folk" finder man den samme partikulære Begrændsethed som i Fetischismen, hvilken ogsaa forraader sig i alle Religioners Gudebilleder, og om hvilken man derfor endog ofte og stærkt nok bliver mindet ved den katholske Kirkes Skytshelgene og disses lokale Cultus. — Langt mindre raa end Fetischismen er Dyrdyrkelsen, for hvilken der ligger et dybere Princip til Grund, en livlig Phantasie og en spirende Erkjendelse. Lad end Erkjendelsen af det Nyttige i Indien have bragt den frugtbare, nærende Ko, i Ægypten Tyren som Arbeidsdyr ved Agerdyrkningen, til Anseelse, ligesaa Ibis som Slangedræber, saa er dette dog i det mindste ikke det eneste Princip for Dyrdyrkelsen, der ikke blot holder nyttige og skadelige, men ogsaa ellers ved Klogskab og Instinkt udmærkede Dyr, som Hunden, Aben, Høgen, Slanger, ja vel endogsaa, saaledes som i Indien, Dyrene overhovedet for hellige og ukrænkelige. Det er her det selv-

Digitized by Google

stændige, i Handlingernes Vilkaarlighed sig yttrende Liv, altsaa Driften, Instinktet, som uden Selvbevidsthed dog leder Dyret rigtigt, i hvilken det derfor besidder en hemmelighedsfuld Viden, hvoraf det selvbevidste Menneske ikke kan rose sig, og som derfor fremstiller sig for ham som en fremmed, ubegribelig, — det er Anerkjendelsen af disse Egenskaber, der maae have forskaffet Dyrene guddommelig Tilbedelse, hvilken altsaa i Grunden ikke gjælder Dyret som saadant, men det besjelede Liv, Naturaanden i det; hvorved der imidlertid ikke er at tænke paa en Tilbedelse af denne sidste in abstracto, men netop kun i dens konkrete Aabenbarelse. Men her er allerede en phantastisk Overgang til Jagttagelsen og en begyndende Erkjendelse bemærkelig. — Begge findes i endnu høiere Grad i Sabæismen, hvilken vi, forsvarende den sædvanlige Anskuelse imod Hegel, maae stille høiere end Dyrdyrkelsen. Der hører ikke blot poetisk Phantasie, der hører endog Forstandskultur, en fra det Enkelte til det Almindelige allerede fremskreden kontemplativ Aandsretning til, for i Solen og Maanen at see himmelske Magter; under hvis Indflydelse Plante- og Dyreverdenens Vext og Frodighed, ligesom Menneskeverdenens Tilstrækkelser skulle staae. En barnlig poetisk Aand overfører her det hos Dyret erkjendte Liv ogsaa til det i sig selv Livløse, det sig kun Bevægende, og Solens og Maanens regelmæssige Omløb, ligesom Planeternes gaadefuldere Baner opfattes som Yttringer af en Vilkaarlighed, der her vel endnu kun viser sig som bevidstløs Naturkraft, men siden fører til aandig individualiserede Guder. Jagttagelsen af, at Dags- og Aarstiderne og de dermed forbundne periodiske Phænomener i den hele levende Natur, navnlig Opvaagnen og Indslumren, Tilbliven og Forgaaen, træffe sammen med Afvexlingen af Solens og Maanens Løb og Phænomener, bringer ved en naturlig Forestillings-Association Tilbedelsen af de skabende og opholdende Kræfter i Naturen i Forbindelse med disse Stjerners; og denne har da ogsaa bestandig ledsaget Sabæismen som en

yppig Naturdyrkelse. Ogsaa Sabæismen naaer, ligesom Fetischismen, langt op i de høiere Religioner; den af denne begrundede Overtro vidste at haandhæve sig selv iblandt mohamedanske og christelige Folkeslag.

Den høieste Plads paa det første Trin af Religionernes psychologiske Modenhed indtager uden Tvivl den indiske Religion, hvilken man med Hegel træffende kan kalde Phantasiens Religion, da denne aabenbart fører Herredømmet i den. Naar Phantasien begynder at bevæge sig mægtigere hos Barnet, vaagner hos dette Sandsen for det Vidunderlige og Eventyrlige, Smagen for Fabelverdenen, om hvis Sandhed Barnet, der endnu ikke har Forstand nok til skarpt at adskille det Umulige fra det Mulige og Sandsynlige, i sit Hjertes Uskyldighed og naive Lettroenhed ikke nærer nogen Tvivl. Regelløs skaber Phantasien i sit første Opsving, endnu ikke hæmmet af Forstanden eller ledet ved Smagen, men derfor ogsaa hverken absolut uforstandig eller smagløs. I det Enkelte mangler det hverken paa klart gjennemskinnende Gnister af Skarpsind eller paa Skjønhedens elskelige Tryllerie; men de afvexle med forvirret Meningsløshed og hæslige, modbydelige Vrængbilleder. Alt dette gjælder om den indiske Religion i dens mangfoldige Forgreninger. Phantastiske Kosmogonier under mangfoldige Skikkelser; en af talløse Personifikationer, uden individuel fasthold Bestemthed med vilkaarligt Lune fremgaaet, kun løst sammenhængende Gudeverden; Fabelagtighed og Vidunderlighed overalt; det Elskelige og det Vilde imellem hinanden; Dyr- Stjerne- og Naturdyrkelse i broget Forvirring; i Cultus yppige Dandse ved Siden af uhørte Bodsøvelser og grusomme Skikke. Men ved Siden heraf ogsaa Anelsen om ulige dybere religiøse Elementer, navnlig i Vedas urgamle Monotheisme, der imidlertid endnu altid kun bliver Naturtilbedelse, — Foreningen af de tre Guddomme Brahman, Wischnu, Siwa til Brahmas Eenhed, — Wischnus Menneskevordelse, der har det Maal at besejre det Onde

Digitized by Google

i Verden, — den i Sjelevandringen anerkjendte Vedvaren af Sjelen og dens endelige Tilbagevendelse til Brahmas Skjød, — det Værd, der tillægges Dyden, o. s. f.

Overgangen fra det første Trin til det andet — thi Overgange maa man vente, hvor der ikke gives noget springende Fremskridt — danner Zoroasters Lære og Ægypternes Religion. Kjernen i den første er, som bekjendt, en ethisk-physisk Dualisme, idet den naturlige og sædelige Verdens Tildragelser fremstilles som den tusindaarige Kamp mellem Ormuzd, det Gode eller Lyset, og Ahriman, det Onde eller Mørket, en Kamp, der engang skal ende med Ormuzds Seier, Ahrimans Luttring, det Ondes Tilintetgjørelse, den nuværende Jords Forstyrrelse og Skabelsen af en ny, skjønnere Verden under Eneherredømme af Ormuzds Lyslov. Sammenblandingen af det Physiske med det Ethiske lader det her endnu ikke komme til individuelt begrændsede guddommelige Personligheder, men Lysets og Mørkets Naturmagter erholde kun en sædelig Betydning; de holdes ikke mere blot for Det, hvad de vise sig at være, men tillige for Symboler, gjennem hvilke den synlige Verden forraader Tilværelsen af en dybere liggende sædelig Tingenes Orden. Men den sædelige Bevidstheds Udfoldelse træffer sammen med Udtrædelsen af Barnealderen, hvor Forskjellen imellem det Gode og det Onde vinder en dybere, mere praktisk Betydning, og nu viser sig som en Modsætning, som en Kamp mellem tvende fiendtlige Magter i Menneskets Indre om Besiddelsen af hans Villie, som en Kamp, hvis Udgang som det Godes Seier vel ikke er ligefrem uvis, men dog mere et blot Haab, end en paa det Godes Styrke, der i Virkeligheden endnu ikke er forhaanden stottet Visshed. — For den Livsperiode, der gaaer umiddelbart foran Ynglingealderen, da en ny Verden opgaaer for Mennesket, pleier ogsaa en tilbageholden, i sig selv indsluttet Alvor at være eiendommelig, der frembringes ved den dæmrende, endnu ikke til Klarhed komne Bevidsthed om en indre Forvandling, ved den voxende Selvfølelse,

Digitized by Google

ved Anelsen om den subjektive Bestemmelse, idet Opmærksomheden nu, ikke blot mere paa phantastisk Maade rugende, men med Forundring eftertænkende, trækker sig tilbage til det Indre. Denne Charakteer har nu den ægyptiske Religion, Gaadens Religion, som Hegel kalder den. Den hele Natur er her Mysterium; stum og tillukket for profan Anskuelse oplyfter den sit Slør kun for den i de religiøse Hemmeligheder Indviedes Blik. Lad nu end disse Hemmeligheder have bestaaet i Lærdomme dels om moralsk Visdom, dels om politisk Klogskab, eller i rigtigere Kundskaber om Naturkræfterne og deres Love, om Verdensbygningen, eller i værdigere Begreber om de høieste Væsener: det var Hemmeligheder, der aabenbare sig for Aanden, naar den hæver sig til Herre over Naturen, over Erfaringen. Og heri er da antydet denne Religions Stræben efter at udtræde af de blotte Naturreligioners Kreds. Dette viser sig endnu tydeligere deri, at de ægyptiske Guder ikke længere forestille blotte Naturvæsener, men tillige historiske Personer, fordum Konger og Magthavere, Menneskenes Velgjørere eller Tyranner, saa at altsaa her Religionens naturlige Element begynder at indrømme det historiske idetmindste en Plads ved Siden af sig. Endelig vidner ogsaa Læren om Sjelens Udødelighed, der hos Ægypterne fremtræder med saadan Betydning, om en dybere Bevidsthed af Aandens Selvstændighed, ligeoverfor de udvortes Naturtings Forgjængelighed Men. alt dette er kun anelsesfuld Forudfølelse, der endnu ikke er gaaet over i den almindelige Folkebevidsthed, men en Besiddelse, der, alene er de Ædlere forbeholdt, som ere i Stand til at hæve sig over det Almindeliges Skranker.

Vi betræde det andet Trin af den psychologiske Modenhed. Ligesom det første indeholdt Produkterne af en Barne- og Drengealder, saaledes indeholder dette Produkterne af en Ungdom og af en ungdommelig Manddomsalder hos Folkene. Under det første Synspunkt træder os strax Grækernes Religion imøde, hvilken man med almindeligt Bifald vil kunne kalde Skjønhedens, og

Digitized by Google

hvis ungdommelige Charakteer desto beredvilligere maa anerkjendes, jo almindeligere den Overbeviisning er, at Grækerne overhovedet vare Menneskehedens Ynglinge. Men hvad udgjør nu de aandelige Eiendommeligheder for den korte, herlige Ungdomstid? Striden mellem det naturlige og det aandige Element i Mennesket har ført til det sidstes fuldkomne Seier, og derfor til en hidtil ukjendt fri Brug af de ind i hinanden gribende Aandsevner. Med Sindets friske Modtagelighed, med Phantasiens freidige Livlighed forbinder sig nu Forstanden i sin gjennemtrængende Skarphed og Selvfølelsen, der i Bevidstheden om sin Kraft foragter Fare og Møie og sikkrer en freidig, sorgløs Stemning. Ingen Aandsevne er nu egentlig fremherskende, de ere alle nærværende i Ligevægt, hvorfor den aandelige Virksomhed, al Produktivitet uagtet, dog bestandig kun ligner en utvungen Leg, hvori det mere er om Uddannelsen af en Kraft og Lysten til Anstrengelse at gjøre, end om noget alvorligt Maal; deraf ogsaa den mangesidige aandelige Bevægelighed og Modtagelighed, der interesserer sig for alt Det, hvorved man kan opleve Glæden af at frembringe og danne. Denne Ligevægt er Harmonie i Aandsevnerne, og af denne fremspirer Skjønhedsfølelsen, der nu er bestemt til at hæve sig frem over alt Andet, at hylde Følelse, Phantasie og Forstand; og dennes yndige Former føreer sig nu selv det Sædelige. Aandens Rigdom, Kraftfylden twinger til at skabe og fremdriver hos den Begavede Konstens fortryllende Skikkelser, Poesiens elskeligt duftende Blomster. At nu den græske Gudeverdens Aand falder sammen med denne Aand, behøver ikke vidtløftigt at udvikles. Phantasien driver her endnu bestandig sit muntre Spil, og veed ved hvert Træ, hver Kilde at fortælle en Gudemythe; men den svæver ikke mere ud i det Umaalelige, den holder sig indenfor Skjønhedens Grændser; heller ikke er den længere formløs; thi den græske Gudeverden danner et systematisk, forstandigt ordnet Hele, er ikke et vildt Chaos, som den indiske. Ægypternes

Digitized by Google

indsluttede Alvor har giort Plads for en aaben Munterhed, og de græske Mysterier spille ikke en saa betydelig Rolle i Folkereligionen, at man jo kan sige, den hierarkiske Aristokratisme her er fortrængt af et frit Demokratie. Orientens Allegorier og Ægyptens dunkle Symboler ere her vegne for den klare Konst, der ikke bringer hemmelighedsfulde Sindbilleder til Fremstilling, men yndige Former, det naturlige, for Alle aabenbare, sandselige Udtryk af fremragende aandig Individualitet. Saadanne Individualiteter ere de græske Guder. De ere overalt ikke længere Naturkræfter, de ere aandig-menneskelige Personligheder, der vel tildeels staae i Forbindelse med hine, men bestandig ere dem foresatte som Beherskere, som Guder for Tordenen, Himlen, Solen, Maanen, Havet, Vandene o. s. f., og ikke falde sammen med disse Magter. Naturguderne leve hos Grækerne uden Cultus endnu kun i Mythens Erindring; — deres Rige er styrtet af Zeus, der grundede et Rige for selvskabelig Orden, for Ret og Sædelighed, Zeus, den menneskelig-aandige, frit handlende Gud, der beskytter de Svage, straffer Forbryderen, er Gudernes Dyrkere huld, og — efter Lune begunstiger sine Yndlinge. De græske Guder i deres Forening af Aandighed og Sandselighed fremstille i Totalitet Menneskeslægtens Skjønhedsideal, idet de i de mangfoldigste Forhold og Former repræsentere Høihed og Ynde, Daadkraft og Sandselighed, Klogskab og Viisdom. Den græske Religion løser det Guddommeliges Gaade, idet den i sine Heroer menneskeliggjor Guderne og forguder Menneskene. Derfor berører Menneskeligt og Guddommeligt himanden i frit, venskabeligt Samqvem. Guderne ikke Menneskes skjønne Døttre, og Gudinderne skjenke dødelige Yngling deres Gunst; og saaledes opstaaer en livligere letsindigere, sandselig skjønnere Cultus, uden tunge Pligter og Bodsøvelser. Men som en alvorlig Antydning af, at Religionens uendelige Dybde ikke er udgrundet og udmaalt derved, at det Guddommelige og Menneskelige saaledes er stillet paa lige Trin, men at den

Digitized by Google

svælgende Afgrund kun er overdækket med Blomsterkrandse, udbreder sig, som en fjern Kummel Skygge af saa meget i muntre Farver spillende Lys, den ubetalelige Skjebne, den jernhaarde Nødvendighed ligesaa fuldt over Guder som over Mennesker: en blind Magt uden Visdom, mindende derom, at selv denne, i Gudernes og Menneskenes Fader, Zeus, monarkisk tilspidsede, Polytheisme engang vil komme til at vige for en Monotheisme, der, fordi den hidtil endnu er ubegreben, kun bliver foreskillet som blind Magt, som en stiv, død Regel for hvad der skeer.

Under det andet Synspunkt paa dette Trin af psychologisk Modenhed, den ungdommelige Manddomsalder nemlig, vil Romernes Religion være at nævne, hvilken, uagtet alt sit Slægtskab i Henseende til det mythologiske Materiale med den græske, dog heelt igjennem ikke længere dufter af den sidstes muntre, ungdommelige Aand. Indtrædelsen i Manddomsalderen er et Vendepunkt i Livet, hvor den sidst forfulgte Retning pludselig forlades, og der slaaes ind i en væsentlig forskjellig, ja modsat. Manddomsalderen følger paa Ungdommen, ligesom Voxenheden paa Ruset. Aandskraftens skjønne Ligevægt er uigjenkaldelig forbi. Raden til at have Forsædet kommer nu til Forstanden, der i sin Forbindelse med Villien øver Daadskraften. Istedenfor den digtende og spekulerende Phantasies imod det Uendelige stræbende, frie, og uden bestemt Maal omtumlende Spil, følger nu kold, beregnende Afmaalthed. Dette er de praktiske Tendentsers Tid, dog endnu ikke fortrinsviis de sædelig-praktiske, men kun de udvortes Formaals, der snart tjene almindelige, snart særegne Interesser, snart svare til ærgjerrige, snart til blot utilistiske Hensigter. Det er denne Livstid, der meest stammer sig ved de neppe forsvundne, skjønne Ungdomsdrømme, og synder sig at ombytte Idealismens Poesie med den realistiske Prosa. Levevisdom og Erfaring blive nu ivrigst søgte og høit skattede som prøvede Midler til Opnaaelsen af de udvortes Formaal. — Alt dette lader sig nu eftervise i den ro-

Digitized by Google

merkte Religions Aand. Denne Religion er alvorligere og værdigere end Grækernes, men ogsaa mørkere, hvilket lader sig udlede deraf, at den i Hovedsagen kun grunder sig paa Afhængighedsfølelse. „Timor deos fecit" er en romersk Anskuelse, og den offentlige Nød var i Rom stedse den frugtbare Moder til nye Guder. Den græske Zeus, Gudernes og Menneskenes Fader, er indsvunden til Jupiter Capitolinus, hvem kun Romerfolkets og Romerstatens Vel og Fremvæxt, hvem Roms Verdensherredømme ligger paa Hjerte. Den høieste Gud har saaledes her et indskrænket Maal, Religionen tjener Staten, og bliver kun tilligemed denne Verdensreligion. Ligesom Jupiter sørger for Statsheelheden, saaledes sørge andre Guddomme, som Grækenland ikke kjender, for Folkets Vel, deels i offentlig, deels i huuslig Henseende, vedligeholdende Fred og Eendrægtighed, afværgende Dyrtid, Hungersnød, Pest o. s. f., lige ned til Larer og Penater, der bestyrte den enkelte Arne. For det Heles Velfærd er der sørget ved de sibylliniske Bøgers Statsorakel, almindelige og særskilte Interesser ere Augurerne beredte til at tjene. Frygten for de fremmede Guders Fiendskab bød ligeså meget som Statsklogskab at taale dem, indtil tilsidst den religiøse Overtro i sin Raadvildhed og Mangel paa Holdning oprettede Templer og Altere for dem alle indenfor Roms egne Mure, og ved dette al indre Sammenhæng manglende Mangeguderi forberedede sin Opløsning og Overvindelse ved den kristelige Monotheismes aldeles modsatte Princip. Den romerske Religiøsitet er Skyr for Guderne, der f. Ex. er Betingelsen for den strenge Helligholdelse af Eden, og den romerske Moralitet viser sig bestandig som fremgaaet af Omsorg for Almenvellet, til hvilken ogsaa den høie Uddannelse af Retten og den strenge Huustugt og Sædelighed i Republikens bedre Tider er at henføre.

Vi betræde nu det tredie Trin, der kan betegnes som den modne Manddoms og den kraftige Oldingsalders, hvor Sædelighed

Digitized by Google

og Fornuftformaal skulle vorde de herskende. De skulle kun blive det, de behove ikke at blive det: ingen Naturnødvendighed tvinger dertil; det Sædelige bliver kun villet, deri ligger dets Frihed. Det er ikke nødvendigt, at Villen bliver sædelig med Aarene; den bliver det kun efter Omstændighederne, da nemlig, naar den sædelige Indsigt, den hedde nu moralsk Følelse, Samvittighedens Stemme, Lov, eller hvad ellers, er bleven levende og stærk nok til at dæmme en aandig Magt. Men til det normale Menneske i sin fulde legemlig-aandige Udvikling hører vistnok nødvendigvis, at den sædelige Magt fremmes i ham. Denne kan og skal nu rigtignok dannes langt tidligere end den modne Manddomsalder, dertil arbeider al sædelig Opdragelse; men det er i alt Fald det Aldspunkt, hvor de naturlige Betingelser derfor ere de gunstigste, og hvor der derfor i Gjennemsnit sikkrest lader sig gjøre Regning paa Indtrædelsen af det Godes og Fornuftens Herredømme i Menneskets. Ungdommens Nydelsessyge er dæmpet ved Tilfredsstillelse; Lidenskaben, i det mindste i dens heftigste Udbrud, har udraset; Erfaringen har lært de ærgjerrige Planers og blot egoistiske Bestræbelsers Intethed, og gjort Begrændsningen af den egne Evne følelig. Nu eller aldrig kommer Mennesket til Besindelse, til at overlægge, hvad der videre kan være at gjøre; lettere slaaer nu den Beslutning Rod og modnes i ham, fra nu af at hellige det Gode sin hele Virksomhed, en Beslutning, som den mandige Kraft, der allerede har lært ufortrødent at forfølge et engang sat Maal, vil vide at fastholde, og hvorved den tilkjæmper sig Charakteerfasthed. — Saaledes staaer nu i Almindelighed den jødisk-christelige Monotheisme i Modsætning til det polytheistiske Hedenskab. Det Nyttige, det Skjønne er en ubestemt Mangfoldighed; det Gode er kun Eet, og saaledes er da Forestillingen om Guddommen som en sædelig Magt nødvendig forbunden med dens Eenhed. Hedenskabet giver sine Guder kun naturlige og intellektuelle Egenskaber, hvilke sidste vel ikke mangle al sædelig Gehalt,

Digitized by Google

men kun besidde denne som Middel for et Maal; i Jødedommen og Christendommen fremtræde de moraliske Bestemmelser fremfor alle andre, og Guddommen staaer i sædelig Værdighedes Majestæt.

I Særdeleshed passer dog den angivne Charakteer af mandig Modenhed, der udmærker sig ved Anerkjendelse af det Sædeliges absolute Værd, fortrinsvis paa den jødiske Religion. Man kan med Hegel kalde den det Ophøiedes Religion, naar man herved forstaaer ikke blot naturlig, men tillige sædelig Høihed; men kun en utilstrækkelig Vurdering af det Sædeliges absolute Værd kan anvise den den Plads, som den indtager hos Hegel, hvor den græske og romerske Religion ansees som høiere Udviklinger af den religiøse Aand, en Anskuelse, som vi paa ingen Maade kunne altrøde, idet vi i Begrebet som i Historien erkjende i Jødedommen den nærmeste Forløber for Christendommen. Ogsaa staaer Jødedommen i andre Henseender ganske ene, og med det eiendommelige Præg af en historisk Bestemmelse. „Herren er Gud og ingen uden han", alle andre Guder ere afmægtige og Intet. Gud er fuldkommen Aand, alt Sandseligt fjernet fra Forestillingen om ham; at gjøre et Billede af ham, er imod hans udtrykkelige Forbud. Alligevel er Mennesket, det aandelige Menneske ham lig; thi oprindelig „skabte han det efter sit Billede." Hos Gud er ikke blot den absolute Magt, men ogsaa den absolute Viisdom; thi han vil det Gode. Han, den Evige, er Verdens Skaber og Opholder, og i Skabelsens herlige Værker aabenbarer sig hans Storhed, Viisdom og Godhed. Han er den Ophøiede og Allestedsnærværende, imod hvem alt Stort i Naturen forsvinder som noget endelig Begrændset. Al Forgudelse af det blot Naturlige er herved tilintetgjort. — Gud staaer i et almindeligt Forhold til Menneskeheden; han har nemlig sat den det Maal, at den, efter i Aanden at være ført gjennem Naturen til Erkjendelsen af ham, skal vorde fuld af hans Lov og Priis. For at virkeliggjøre dette

Maal, har han som Middel udvalgt sig sit Folk, og ved dette fremfor alle andre Folk vil ham være erkjendt og tilbedet. Heri ligger denne Religionsforms charakteristiske Begrændsethed. Desuagtet er Gudserkjendelsen kun theoretisk Verdensformaal; men ved Skabelsen tilsigtes der ogsaa et ethisk-praktisk Formaal. Gud skabte Mennesket godt, d. e. uskyldigt, uden Kundskab om Forskjellen mellem Godt og Ondt; efter Erkjendelsen af denne forbød han det at tragte, for at afværge selv Muligheden til det Onde. Ved Syndefaldet kommer det Onde imod Guds Villie ind i Verden. Desuagtet vender Gud sig ikke ganske bort fra den, men regierer den med Retfærdighed. For sit udvalgte Folk kundgjør han sin Villie i de Rets- og Retfærdighedsbud, som det til hans Ære skal opfylde. Derfor skal den Retfærdige have Krav paa jordisk Lykke og langt Liv; thi alt det Naturlige er vel ikke umiddelbart, men middelbart, ved Guds Villie, det Sædelige undergivet. Men i Særdeleshed forjætter han det udvalgte Folk, naar det i Ærefrygt vil tjene ham og holde hans Bud, at det skal vorde stort, mægtigt og lykkeligt fremfor alle andre Folk paa Jorden. Verdensherredømmet forjættes altsaa her kun som Belønning for sædelig Fromhed, eller opfattet paa en anden Maade; Staten kan kun vente Udvidelsen af sin Magt som Løn for sin Religiøsitet, lige det Modsatte af hvad der fandt Sted hos Romerne, hvor Staten aldeles abstrakt, forstandig-theoretisk betjener sig af Religionen som et Middel til Udbredelse og Befæstelse af sin Magt.

Disse Lærdomme, hvis sædelig værdige, mandig modne Aand ikke lader sig miskjende, staae nu, saavel i Henseende til deres Udspring som til deres Vedligeholdelse og Udbredelse, i høist eiendommelige historiske Forhold. Denne Religion vilde mere end nogensomhelst anden Nationalreligion forblive det Folks udelukkende Besiddelse, som den ikke saa meget var opstaaet iblandt, som med. Udgaaet fra Abraham, forplanter den sig, som en Familie-

Digitized by Google

arv, til Børn og Børnebørn og bliver en Familieeiendom, i hvilken der ikke forundes Andre nogen Deel; men Familien voxer op til et Folk, og Religionen vinder ingen anden Udbredelse end den, den erholder ved Abrahams Sæds Formerelse. Den er derfor ret egentlig en med Troskab overleveret, arvet Religion, udgaaet fra en indvielig gudbengiven patriarchalsk Seer og Viis.. I Grunden stod den i sin sædelige Abstrakthed endnu meget for høit for det israelitiske Folks almindelige Dannelse, som den stedsevarende Tilbøielighed til Tilbagefald til Hedenskabet tilstrækkeligt beviser, og der behøvedes derfor en Moses's strenge Lovgivning, et energisk Hierarchie og Ansporing af Nationalstolthed, for ved principmæssig gjennemført Afsondring fra de hedenske Folkeslag at opretholde den rene Monotheisme. Saaledes ligner da Jødernes Religion mange Aarhundreder igjennem hine Sædekorn i de ægyptiske Sarkophager, der, efterat de i Aartusinder havde slumret i den snevre Kapsel, fremskjød friske, kraftige Straae, da man betroede dem til den frugtbare Jord; i den trange Puppetilstand blev den opbevaret, indskrænket til eet Folk, indtil Tiden var fuldkommet, en mild opvarmende Solstraale sprængte de forstenede Baand, — indtil Christendommen brød frem i sin forklarede Aabenbarelse, udfoldede sine Vinger, og, ladende Hylsteret tilbage, førte Aanden mod Himlen.

Men førend vi træde hen til denne sidste og høieste Skikkelse af den positive Religion, maae vi endnu omtale hiin mono theistiske Religionsbekjendelse, der vel optraadte senere end Christendommen, ogsaa optog mange Elementer af samme i sig, men i alt Væsentligt fasthold den jødiske Religions Standpunkt i dennes Oprindelighed, kun opgav Indskrænkningen til det ene Folk, og bestræbte sig for at forskaffe Abrahams og Moses's Tro en universellere Gyldighed: vi mene Islam, Mohammeds Lære. Mohammed selv vilde ikke stifte nogen ny Religion, men kun forøge Abrahams urgamle Religion, „renset fra de Skriftlærdes

Digitized by Google

Vildfarelser", og føre den ind i Verden. Dette udførte Islam ikke blot ved Vaabenmagt, men den fandt ogsaa blandt Østens Folkeslag den meest afgjorte Anklang, det meest enthusiastiske Bifald, og finder det endnu den Dag i Dag, endogsaa tildeels, saaledes som i Indien, til stort Afbræk for Christendommens Udbredelse. I ethvert Tilfælde virkede den i Forening med denne til at styrte den hedenske Polytheisme, og bragte saaledes den israelitiske Monotheisme til verdenshistorisk Betydning. Anerkjendende Moses og Christus som udsendte af Gud, fuldstændiggjørende Judaismen ved Forskrifter af den christelige Sædelære (hvilken den dog ikke forstod at tilegne sig i dens hele Høihed og Renhed), kunde den, formedelst Christendommens fordærvede Tilstand i det syvende Aarhundrede, paa den Tid da den optraadte gjælde for et relativt Fremskridt, da Christendommen dengang, om man end seer bort fra den guddommelige Tilbedelse, der var bleven dens Stifter til Deel, dog i alt Fald ved sin Tilbedelse af Guds Moder og Helgene samt den dermed forbundne Billeddyrkelse igjen betydeligt havde nærmet sig til den gamle Polytheisme, og derfor ikke med Uret havde paadraget sig den Bebreidelse af Islam, at de Christne vare blevne Polytheister. Om den sandfelige Lyst, ved hvilken i det mindste en Deel af de mohammedanske Folkeslag er bleven afkræftet, ligger i Islams oprindelige Aand, eller kun tilhører en Udartning, en saadan, som ogsaa Christendommen nokseom har oplevet og, uden sin Udbredelse iblandt naturkraftige og for Videnskaberne modtagelige Folkefærd, ikke vilde have overvundet, maa forblive usagjort. I ethvert Tilfælde var det Koranens stive, ubøielige Fatalisme (som hverken er christelig eller jødisk, men en Rest af det astrologiske Hedenskab hos Araberne), der engang i lykkelige og glandsfulde Tider skjenkede de mohammedanske Nationer en vistnok fanatisk Tapperhed, men ogsaa indeholdt Betingelserne for hiin indolente Daadløshed, der, naar Seiren og Herredømmet engang er veget, fortvivler om Muligheden af

Digitized by Google

Begges Tilbagevendelse, og volig lader det formeentlig Uafvendelige komme over sig. Og ligeledes har Koranens despotiske Autoritet stedse, selv i den arabiske Litteraturs blomstrende Tid, lagt Videnskabernes og Konsternes frie Udvikling uoverstigelige Hindringer i Veien*). Hverken i intellektuel eller moralsk Gehalt kan Koranen maale sig med Bibelen, og saaledes er det ingen Tvivl underkastet, at Islam vel vil blive et verdenshistorisk betydende Phænomen og til sin Tid har opfyldt sin Bestemmelse, men at den hverken bærer Betingelserne i sig for en uforanderlig Bedvaren eller for en levende fortsat Uddannelse.

Ganske anderledes forholder det sig med Christendommen, der ikke, som Mohammedanismen, blot er en Blanding, men under alt sit Fællesskab med Jødedommen, paa hvis Skuldre den stillede sig, dog er fuldkommen eiendommelig, og indtager den høieste Plads paa det høieste Trin af den psychologiske Modenhed. Men dette lader sig saaledes betegne.

Med den mandige Alders Kraft kommer det aandige Livs Udvikling endnu ikke til Afslutning; ogsaa den rene Oldingsalder bringer det endnu sin Tilvæxt. Vel er Sandseligheden og Phantasien i Aftagende, og Forstandens Skarphed og Dybhed tiltager ikke længere; men nu først straaler Fornuften i det reneste, mildeste Lys, som den for al Lidenskabelighed befriede Upartiskhed, som Formidling mellem Modsætningerne, som den sidste Opløsning af al Strid ved Forsoning, som Stræben efter Fuldkommenhed, som Gudhed, Velvillie. Fra den bestemte Arbeiden for et saameget Maal vender Oldingsalderen gjerne tilbage til det Almin-

*) Ligesom Bibelens Bogstav hos de Christne forsøgte at hæmme Astronomiens frie Aand, saaledes forhindrede Koranen de paa Lægekonsten sig ivrigt beflittende Araber i Anatomiens Studium, saaledes indskrænkede den ved Forbuddet mod at afbilde hvad der var levende den dannende Konsts frie Opfoling; fri Philosopheren var naturligvis under saadanne Forhold umulig.

Digitized by Google

delige, ikke dog for paany at adspredes og fortabe sig i Udvortesheden, men for endnu engang at samle Ydererdenens Straaler, som den under Livets Løb har optaget i sig, til et inderligt Spillbillede og uforstyrret at fordybe sig i dettes Betragtning. Oldingen længes efter Fred med Verden, som med Gud; og ligesom Sædelighedens Idee kommer til Herredømmet i Mandens Charakteerfasthed, saaledes erhverver Oldingsalderen endnu, som sidste Vinding af den jordiske Tilværelse, en ved Religiositetens aandelsesfulde Aftenrøde forklaret Verdensanskuelse. Derfor vil den Religion, der svarer til denne Dannelseshøide, hverken bære en sandfrelig eller en phantastisk, hverken en symbolsk eller æsthetisk, hverken en politisk eller en blot moralsk, men den moralsk religiøse Charakteer: den vil iblandt Religionerne være den mest religiøse.

Dette er den christelige Religion, Kjærlighedens og Ydmyghedens Religion. Den ophøiede jødiske Forestilling om Gud i Forhold til Naturen optager den i sig, ligeledes erkjender den i Gud, Verdens alvise, almægtige og algode Skaber og Opholder, dens retfærdige og maadige Regjerer; men endnu stærkere fremhæver den hans Hellighed, og, borttagende alle de Spor, der endnu ere tilbage af menneskelig Lidenskab og Svaghed fra hans aandige Billede, lærer den, at Gud er den Fuldkomne, at han er den evige Kjærlighed. De sneverhjertede Skranker, hvorved det jødiske Folk eensidigen foretrækkes, maae falde: Gud er alle Menneskers kjærlige Fader, hans høieste Bud, at Menneskene skulle elske hverandre. Verdens Bestemmelse er en sædelig-religiøs, Udbredelsen af Guds Rige, Sandhedens og Retfærdighedens Rige. Og stillende en Evighed ligeoverfor den jordiske Tilværelses korte Spand af Dage, viser Christendommen hen paa et Liv hinsides Graven, som en Gjengjeldelsens Tilstand, og lover dem Salighed her og hisset, der troe paa dens Sandhed, og som trofaste Bekjendere befliite sig paa at opfylde Kjærlighedens og Retfærdighe-

Digitized by Google

dens Bud. — Dette er Christendommens almindelige religiøse Indhold. Ved Siden af det har den endnu, ligesom enhver anden positiv Religion, sine særegne, for den udelukkende eiendommelige Lærdomme. Middelpunktet i disse er Læren om Forløsning og Forsoning ved Mideleren mellem Gud og Menneskene, Jesus Christus. Menneskene havde ved Syndens Skyld fortjent den guddommelige Retfærdigheds Straffe. Som Overtrædere af Guds hellige Bud følte de sig ligeoverfor ham som Forstødte, nedtrykte af Skyldbevidsthedens Byrde. Jesus Christus kommer til Verden, fremstiller ved sin rene Lære saavelsom ved sin hellige Vandel det mest ophøiede Mønsterbillede af menneskelig Dyd og Gudfrygtighed, og forkynder alle dem, der tro paa hans Sendelses Guddommelighed, angre deres Synder, ydmyge sig for Gud, love Forbedring og iværksætte den, og efterfølge hans Exempel, Guds Naade, som en særegen guddommelig Raadslutning, Tilgivelse for deres Synder, Eftergivelse af den fortjente Straf, Bevarelse for deres Sjele, Gjenoptagelse som Guds Børn i hans Rige. Dette er Forløsningen fra Syndens Angest og Straf. Men som Borgen for dennes Sandhed tjener i Christendommen ikke blot dens Stifters pletfrie Vandel, ved hvilken denne i Menneskehedens Sted har gjort den guddommelige Helligheds Fordringen til samme Fyldest, men ogsaa hans qvalfulde Død, til hvilken han, skyldfri som han var, frivillig hengav sig, for, ved Lidelsen af Straffen for den hele Menneskehed, ogsaa at fyldestgjøre den guddommelige Retfærdighed, der maatte fordre Straffens Fuldbyrdelse. Dette er Guds Forsoning med Verden ved Forløserens frivillige Offerdød, der, som en uskyldig, skal opfylde Alle, som erholde Kundskab om den, med den dybeste Smerte, og, som et Værk af Kjærligheden til Menneskene, opvække i dem den inderligste Gjenkjærlighed til deres Forløser, og som Tak den begeistrede Beslutning, ved Dyd og Fromhed at gjøre sig hans Opofrelse værdige. — Det lader sig vanskeligt nægte, at det langt mere var disse posi-

Digitized by Google

tive Lærdomme end hine almindelige, der paa den Tid, da det romerske Rige forfaldt, i en Tidsalder af den høieste sædelige Udartelse, Kraftløshed, Sønderrevethed, Fortvivlelse, Opløsning, forskaffede Christendommen en vidunderlig hurtig Indgang, hvilken dog egentlig alligevel var naturlig forberedet ved de Tilstande, fra hvilke Christendommen lovede Befrielse, og desuden endnu bliver mindre forunderlig, naar man overveier, for hvilken dyr Priis af polytheistiske Elementer og hedenske Stikke Christendommen kjøbte Hedenskabets Fald. Heller ikke bør den fromme Beundring af Christendommens hurtige Udbredelse, som Følge af den beroligende og lykksaliggjørende Lære om Forløsning og Forsoning, forhindre os fra at bemærke, at, hvis den indre Kjerne og Gehalt i Christi Lære ikke i de germanske Folks simple Naturlighed, sædelige Reenhed og Kraft og dybe Gemytsinderlighed havde fundet en modtagelig og frodig Jordbund, det dog altid vilde have været et Spørgsmaal, om Christendommen i Orientens Sværmerie og det europæiske Sydens Sandselighed og Letsindighed havde fundet Middel til, efter mangehaande Udartelser, paany at fremstille sig i oprindelig Reenhed og Enfoldhed og redde sig fra fuldkommen Forfald. — Troen paa Forløsningen og Forsoningen indslutter ogsaa i sig Troen paa Midlerens guddommelige Personlighed, der ikke kan stilles ved Siden af andre store Mennesker, men i hvis sædelig-religiøse Mønsterbillede, hvorledes man nu end tager det, Fuldendelsen fremstiller sig af Menneskets Skabelse i aandelig Henseende, eller ogsaa (efter Paulus) en anden Skabelse af Mennesket i høiere Betydning. Derfor erkjender Christendommen i sin Stifter ikke blot en Guds Søn, men Faderens eenbaarne Søn. Overensstemmende med denne Anskuelse, har Troen paa Forløserens hemmelighedsfulde Avling, hans overordentlige, overnaturlige Udgang af Verden og hans med underfulde Gjerninger og Begivenheder opfyldte Liv tidlig uddannet og fortsat sig, og (efter Johannes) Troen paa en vis Identitet af samme (som Lo-

Digitized by Google

gos) med Gud selv udtalt sig i den fromme Menighed. Denne Identitet har Kirken derefter udlagt som en Sammenkuytning af den guddommelige og den menneskelige Natur i Christus, og satet Sønnen som den anden Person i Guddommen til den første, Gud Fader. Endnu senere flød af den samme Kilde den af Troen paa Christus besjelede Menigheds guddommelige Aands Hypostasering til Hellig Aand, som tredie Person i Guddommen, og deraf Dogmet om den treenige Gud, efter hvilket enhver af de tre Personer er at tænke lig begge de andre og lig det guddommelige Væsen selv, hvis Eenhed alligevel ikke skal tænkes krænket ved Personernes Trehed. At dette Dogme Aarhundreder igjennem har gjældt for Christendommens charakteristiske Symbol, er en Kjendsgjerning; men om det med tilstrækkelig Bestemthed er begrundet eller dog saaledes omtalt i dennes christelige Kilder, at det idetmindste kan holdes for en af dunkle fragmentariske Antydninger til Tankens tydelige Bevidsthed uddannet, med den ægte Urchristendoms Aand overensstemmende Lære, derom har den bibelske Theologie endnu ikke kunnet komme til almindelig Enighed.

Den psychologiske Grad af Modenhed, der efter denne Fremstilling tilkommer Christendommen, er af en saadan Art, at den ikke længer kan overbydes; thi fra nu af følger kun aandig Tilbagegang. Den positive Religion har da saaledes i Virkeligheden gjennemlobet alle de Hovedphaser, der under den menneskelige Aands Udvikling fra dens første raa Begyndelse indtil dens Kulminationspunkt efterhaanden komme tilsyne, og paa dette sidste Punkt finde vi Christendommen. Dermed er dog endnu langtfra ikke udtalt en philosophisk Retfærdiggjørelse af denne, endogsaa blot med Hensyn til alle dens Hoved- og Grundlærdomme, hvilke sidste det, under den christelige Religions Spaltninger i forskjellige Bekjendelser og de paa mangfoldig Maade hinanden modsatte Anskuelser hos dens Lærere og Ordførere, desuden er meget vanskeligt at fremstille til almindelig Tilfredshed eller endog blot at angive. Kun dette er

hermed efterviist, at den almindelige Religionsphilosophie ikke blot har en tilfældig, udvortes praktisk Interesse af, men tillige en almindelig videnskabelig Berettigelse til fortrinsvis at sammenstille sine Lærdomme med den christelige, som den modneste positive Religions, og at en christelig Religionsphilosophie ogsaa har endnu en universellere Betydning, end den, der nærmest tilkommer den med Hensyn paa Christendommens Bekjendere. At en saadan christelig Religionsphilosophie kun kan være en kritisk, blev allerede ovenfor bemærket; den falder derfor ikke ganske sammen med hvad man nu pleier at kalde spekulativ Dogmatik. Thi denne vil netop kun paa Middelalderens scholastiske Maade videnskabelig retfærdiggiøre den rettroende Kirkes Dogmer, og opgiver saaledes strax sin philosophiske Frihed for at stille sig til Kirkens Tjeneste, eller den giver sig i det mindste dette Udseende, og forsikkrer Kirken med kinhellig Snuhed', at den er aldeles enig med den, for at den istedenfor Kirkens Førstefødte, Esau, kan underskyde dens senere fødte Yndling, Israel, og tilvende ham den patriarchalske Velsignelse. Men al christelig Religionsphilosophie, af hvor kritisk besindig Aand den end monne være, har intet Hold, hvis ikke en systematisk almindelig Religionsphilosophie tjener den til Støtte, da den uden denne kun altfor let taber sig i et vagt Raisonnement.

Om Pantheismen.

Det er vistnok et falsk, vilkaarlig udtænkt, uhistorisk Begreb om Pantheismen, imod hvilket Hegel*) med Rette erklærer sig, naar man derved vil have forstaaet Forgudelsen af alle enkelte Naturting tilsammen, de ædleste saavelsom de ringeste, hvilke sidste Pantheismen meget mere til enhver Tid har bestræbt sig for at udelukke fra Deelagtighed i Guddommen. Grundmærket for Pan-

*) Encykl. 3 Udg. S. 586 fgg. Jfr. Vorles. üb. Religionsphilos. I, 54

Digitized by Google

theismen er alle Tings Immanents i Gud, og denne tænkes enten, saaledes som i Pantheismen i engere Betydning, som en evig, eller, saaledes som i Emanationens og Evolutionens Systemer, som en oprindelig. Det er bekjendt nok, at begge disse Arter af Systemer have vidst at bringe sig i Forbindelse med alle Spekulationens Hovedmodsætninger. Den græske Hylozoismes Evolutionslære fra Jonerne indtil Stoikerne og dens Fornyelse hos Bruno bære heelt igjennem Præget af Materialisme; de orientalske Emanationssystemer derimod ere aldeles spiritualistiske. Spinozismen og den schellingske Naturphiloſophies Identitetslære ere realistiske, den omvendte Spinozisme i Fichtes Videnskabslære derimod, saavel som Hegels Lære om det Absolute ere idealistiske Systemer af Pantheismen. Evolutionslæren kan, som en Lære om Verden uden Gud, kaldes atheistisk Kosmisme, men den egentlige Pantheisme, som Læren om Immanentsen, d. e. om en Gud uden Verden, uden Skabelse, akosmisk Theisme; saaledes kan Pantheismen i videre Betydning ogsaa være saavel atheistisk som theistisk.

Det lader sig ikke miskjende, at det sidste halve Aarhundrede har vist en stor Forkjærlighed for Pantheismen, og ikke blot philosophisk gjennemarbeidet dens Grundtanker i de mangfoldigste Former, men ogsaa har vidst at skaffe dem Indgang i den skjønne Litteratur og iblandt en stor Deel af Naturforskerne, ja gjøre dem saa populære, at Pantheismen i sine Forsvareres og Tilhængeres Rækker idetmindste har talt ligesaa mange aandrige Hoveder, som iblandt sine Modstandere. Men umiskjendeligt er det ogsaa, at den videre Uddannelse af den har stræbt og endnu stræber saa meget som kun muligt at nærme sig Theismen, ja at identificere sig med denne. Hegel tager vel Spinozismen i Forsvar mod Jacobis Bebyldning for Atheisme eller, efter den mildere Betegnelse, for Kosmotheisme, idet han vil have Spinozas Lære kaldt Akosmisme, men indrømmer det dog som en Mangel ved Systemet, at Gud der

Digitized by Google

kun er sat som den uendelige Substants med Attributerne Tænkning og Udstrækning, og ikke tillige bestemt som Subjekt og som Aand, hvad nu stod tilbage for Hegel at gjøre. Men netop denne manglende Bestemmelse som aandig Personlighed retfærdiggjør Jacobis Beskyldning; thi med denne ene og uendelige Substants, dens Attributer og disses Modifikationer er det i Virkeligheden ikke Gud men kun Begrebet af den sandselig-aandige Verden, der er vundet; og dennes Identificering med Gud fortjener fuldkommen at kaldes Kosmotheisme, da aabenbar de endelige Ting og Væsener — blotte Modifikationer af den guddommelige Substants Attributer — hverken i deres selvstændige Væren eller qvalitativt, men blot qvantitativt ere forskjellige fra Gud, idet der tilkommer dem, ligesaa fuldt som Gud selv, Tænkning og Udstrækning. Spinozismen gjør saaledes Gud til Verden. I Erkjendelsen heraf kaldte Schelling en intellektuel Pantheisme, i hvilken Sandseverdenen kun beholder Gyldighed som en Phænomenalverden, ligeoverfor hvilken der stilles en intelligibel, som en i Sandhed real; derfor neddrages Gud her vel ingenlunde til Sandseverdenen, men Begrebet af den intelligible Verden falder sammen med Begrebet af Gud. Endelig hævede Schelling sig (i sin Afhandling om den menneskelige Villies Frihed) til en paa Naturalisme grundet Theisme, om hvilken han dog indrømmer, at den, formedelst alle Modsætningers Forsvinden i Forhold til det Absolute, kunde kaldes Pantheisme, hvis Charakteer den, efter vort Skjønnende, ogsaa roser derved, at den befatter sig med en Fremstaaen af Gud udaf Ugrunden, og at den saakaldte Frihed, hvormed Gud skal udvikle sig udaf Ugrunden, dog kun er ubevidst Nødvendighed. De nyeste udover Hegel og Schelling stræbende philosophiske Forsøg ere udtrykkeligt helligede Bestræbelsen for ved hegelsk Methode at vinde en Theisme i Lighed med den nyschellingske.

Ere nu disse Forfinelser af Pantheismen og Approximatio-

Digitized by Google

ner af den til Theismen for saa vidt et for denne mærkværdigt Phænomen, som den heri kan finde en indirekt Anerkjendelse af sin egen Sandhed, saa bære dog alle hine Bestræbelser endnu bestandig en, den moralske Theismes Væsen saa aldeles modsat, fælleds Grundcharakteer, at de aldrig ophøre at være pantheistiske, og de meest forfinede iblandt dem staae i alt Væsentligt Theismen ikke synderlig nærmere, end de grovere Former.

Undersøge vi for det Første Grundcharakteren for al Pantheisme i theoretisk Henseende, da staaer Monadologiens Pluralisme i skarp Modsætning til den ved ἓν καὶ πᾶν betegnede Monisme. Som Leibnitz sagde: „Vare Monaderne ikke til, saa havde Spinoza Ret", saaledes kan Herbart, og det med mere Grund sige: „Gaves ingen reale Væsener, saa havde Schelling og Hegel Ret." Vi sige „med mere Grund," thi Herbart har præsteret hvad Leibnitz undlod, han har bevidst, spekulativt begrundet, sine reale Væseners Tilværelse. Væren er den absolute Position af Tingene; derfor kan det Værendes Qvalitet hverken indeholde Relationer eller Negationer, kan altsaa hverken være sammensat eller overhovedet mangfoldig eller qvantitativt bestemt, men enkelt og affirmativ, uden al Flerhed af Bestanddele. Disse Bestemmelser passede nu fortræffeligt til de Fordringer, Pantheismen stiller til sit Eet og Alt, dersom hertil ikke kom endnu en anden Sætning. Herbarts Metaphysik beviser nemlig ogsaa, at saa mangfoldigt som det Skin er, hvilket Erfaringsverdenen frembyder for os i de sandselige Jagttagelser, ligesaa mangfoldigt maa og det til Grund liggende, tilsvarende Værende antages, — en Sætning, der paa ingen Maade er i Strid med hin første om det Værendes Enkelthed, da denne Enkelthed gjælder Qvaliteten, og der herved slet ikke afstikkes nogen numerisk Grændse for den absolute Positions Almindelighed, kun maa man her behørig fastholde, at alene Begrebet Væren indeholder begge Elementer, baade den absolute Position og Qvaliteten af det Væ-

Digitized by Google

rende, men at der i denne Qvalitet ligesaalidt kan forekomme en Tohed som en Fleerhed. Dog, ogsaa denne Sætning vilde endnu altid kunne bestaae med Antagelsen af det ene Værende, dersom det kun var tilladt at opfatte den sandselige Fleerhed, den ydre og indre Erfaringsverdens Mangfoldighed, „efter en tilfældig Anskuelse", ikke mindre som en Eenhed end som en Fleerhed, paa samme Maade som Geometren sammensatter Toheden af to med en fælleds Side sammenstødende Trekanter til Eenheden Firkant, Mechanikeren Toheden af to under en vilkaarlig Vinkel samvirkende Kræfter til de Resulterendes Eenhed. Men dette er faktisk umuligt.

Adskillelige Farver, Toner, Lugte forene sig aldrig til en mellemliggende Eenhed, endnu mindre skeer dette med de hele Klasser af Fornemmelser, Farver og Toner, Farver og Lugte o. s. f. Fleerheden, Mangfoldigheden er her ligefrem given, og ingen Opfattelse er mulig, hvorved den tilsige lod sig fremstille som Eenhed. Det Mangfoldige kan være blot Skin og for saavidt usandt, det Sande være et Andet, end det, hvad det synes at være; men hvor noget Mangfoldigt er givet ved Jagttagelsen, der behøver det overalt til sin Forklaring ogsaa en Mangfoldighed i det til Grund liggende Reale. Mangfoldigheden som saadan er aldrig blot Skin, lader sig aldrig føre tilbage til absolut Eenhed. Men have vi ikke dermed sagt for meget? Sammenfatte vi ikke med Lethed Farver til Eenheden Skikkelse; Farve, Klang, Lugt til Eenheden Legeme; Mangfoldigheden af Individer til Arternes Eenhed, disse til Slægternes, Klassernes o. s. v., og kunne vi uden Vilkaarlighed høre op med denne Sammenfatten, førend vi ere komne til Verdensaltet, det ene Alt? — I denne Indvending vilde der være sammenblandet to Slags Eenheder: den blot logiske Tænknings Eenheder, og de, der tilhøre Virkeligheden. Allerede Naturforskeren gjør denne Adskillelse, naar han betegner Individer og Arter som naturligt givne, Slægter, Klasser, o. s. v. derimod som

Digitized by Google

konstigt dannede Abstillelser, som blotte Abstraktioner. Handles der blot om disse sidste, formelle Enheder, saa er der rigtignok Intet i Veien for at stige op indtil den høieste; men man har dermed kun vundet et logisk, ikke et metaphysisk Begreb. De naturlige Enheder derimod finde meget snart deres Grændse. Men Betydningen af disse Enheder er paa ingen Maade den, at det Mangfoldige i deres Tilsyneladelse børes af en reel Enhed, ved hvilken de mange sandselige Kjendemærker skulde høre som blotte Accidentser i een Substants, men meget mere nærmest den denne, at en Flerhed af fuldkommen selvstændige Bestanddele befinder sig i et vedvarende ydre og indre Fællesskab i Stilling og Vexelvirkning, og danner et System af Elementer og Kræfter, blandt hvilke eet Element vel kan, men ikke just maa have en vis central Stilling og Virksomhed fremfor de øvrige. Saaledes har enhver Organisme sine Organer, hvert Organ sine Elementer, ved hvis virksomme Samværen som Bestanddele den bestaaer. Ophører dat Heles Bestaaen, saa vedblive ikke desto mindre Delene at bestaae: de ere altsaa selvstændige, ikke blotte Modi paa et for dem fælleds Substrat. Gjælder dette nu allerede om en saa simpel dynamisk Enhed som et organisk Legeme, hvor meget mere da om et Aggregat af Legemer, der søger en saadan Enhed, og til hvis Sum man kun ved den høieste Misbrug kan overføre Begrebet og Navnet Organisme, en Misbrug, som Naturphilosophien har søgt at faae optaget i Betragtningen af de organiske Naturforhold, i Særdeleshed i det Store. Kunne vi af disse Grunde ikke anerkjende den reale Enhed i det mindste Legeme, saa kunne vi endnu uendelig langt mindre anerkjende det Navnes absolute Enhed i Alt, i Verdensaltet, hvad enten dette nu tænkes som uendelig Substants med Attributerne uendelig Udstrækning og uendelig Tænkning (hvilke dog ikke tage den absolute Position), eller som absolut Aand. Den nye Monadologie har ivrigt ligeoverfor enhver Al-Enhedslære den store Fortjeel, i

sine reale Væseners Selvstændighed og sine Qvaliteters Mangfoldighed at besidde et høist frugtbart Forklaringsprincip, ved hvilket det aldrig er at befrygte, at det ikke skulde være den uudtømmelige Fylde voren af de i det tilsyneladende og virkelig Faktiske, i ydre Gjenstande og indre Tilstande sig aabenbarende Relationer af Tingene; imedens Al-Eenhedslæren bestandig paany qvæler sig forgjeves med paa retmæssig Maade at bringe en Flerhed ind i den falskelig satte absolute Eenhed, og aldrig kommer i Stand dermed uden ved Hjælp af Tryllekonsterne med de modsigende Begreber Selvbegrænsning og absolut Vorden, hvis Urimelighed den nu ikke blot maa skjule for sig, men endogsaa besmykke som Fornuftens dybere Visdom i Modsætning til Forstandens overfladiske Klogt. Men denne Forstand gjennemskuer meget vel hine formeentlige Fornuftaabenbaringers Væsen og Gehalt. Al-Eenhedslæren ophæver al endelig Værens Selvstændighed, og sublimerer den til blotte indre Tilstande i den ene uendelige Væren, ifølge Læren om Immanentsen, eller anspænder sig vel endogsaa for at lade den udskille sig ved Emanation, omendskjøndt der i dette Affald ikke kan tilkomme den en sand Væren, men kun en intetsigende, væsenløs Tilværen. Tilfredsstillende at forklare, hvorledes det Ene træder ind i de mange og mangfoldige Tilstande, der udgjøre Phænomenverdenen, dette er dernæst den store Vanskelighed. Derimod erkjender nu vistnok ogsaa Monadismen i sine enkelte reale Væsener en Flerhed og Mangfoldighed af indre Tilstande, hvorved Enkeltheden og Eenheden i hver enkelt af samme ikke skal ophæves; men denne Flerhed har sin sikkre Basis i Flerheden af de Forhold, hvori een og samme enkelte Qvalitet ved et realt Væsen kan komme til de i sig ligesaa enkelte men sammenligningsvis forskjellige Qvaliteter hos andre ligesaa selvstændige Væsener.

Ikke mindre stærke end disse metaphysiske ere de Indvendinger, der lade sig gjøre fra Ethikens Side, hvis Tilsidesættelse eller Forqvakling er bleven til Pantheismens sande Arvesynd, saa

Digitized by Google

den maa have dybe Rødder i dennes Væsen. Ophævet bliver Forskjellen mellem det Gode og det Onde vel ikke, men udvisket og forvanskket. Godt og Ondt er hos Spinoza intet Videre, end hvad der er nyttigt eller skadeligt for Selvopholdelsen, Dyd kun Bestræbelsen for dette Nyttige. Altsaa istedenfor objektive Bestemmelser af sædeligt Værd, eller Ikke-Værd, udtrykte ved en uvilkaarlig Dom af absalut Bifald eller Mishag, findes her kun Selvkjærlighedens Egoisme, en Naturdrift, der tilkommer Dyret ligesaa fuldt som Mennesket. Derimod mener Hegel at have fastsat en meget væsentlig og værdig Forskjel imellem Godt og Ondt, naar han erklærer hint for den væsentlige Villie i dens Substantialitet og Almindelighed, for Villen i dens Sandhed, og det Onde for intetbetydende Skin uden sand Realitet og Virkelighed, for Det, der gjør sig det Almindelige til et Skin, til noget Særeget. Men ikke nok, at Modsætningen mellem det Almindelige og det Særegne aldeles ikke er adæquat til den mellem det Gode og det Onde, da det Almindelige ligesaa godt som det Særegne kan være og meget ofte virkelig er underkastet en ethisk Misbilligelse, som Gemeenhed, almindelig Udartelse, fordærvet Tidsaand o. desl.; ikke nok, at den Magt, hvormed det Onde veed at gjøre sig gjældende, bærer intet mindre end Præget af Intethed, — af denne Lære udvikle sig alle hine bekjendte, ikke alene betænkelige, men tildels endog oprørende Konsequentser, der for længe siden burde have vist, hvilken Aands Barn den hegelske Pantheisme er. Magten giver Retten, hos Hegel som hos Spinoza. Imod den absolute Villie hos det verdensbeherskende Folk som Bærer af den almindelige Aand er alle andre særskilte Folkeaanders Villie retløs. Trods alle de Afskyeligheder, Grusomheder og Uretfærdigheder, Lidenskaber og Despotisme i saa rigeligt Maal har kragt over Folk som over Individer, er Verdenshistorien — Verdensdommen. Forsaavidt som de Enkelte tjene Virkeliggjørelsen af Verdensaandens absolute Villie, ere de kun Redskaber, og heri ligger den

Digitized by Google

høiere Betydning og Vurdering af deres Handlinger, der, bedømte som Dyd og Last, Retfærdighed og Uret, Skyld og Uskyld, kun finde en ufuldkommen Retfærdighed.*) Derfor er da det Virkelige det Fornuftige; thi det Ufornuftige, Onde har kun en Skintilværelse. At misbillige verdenshistoriske Tildragelser, at sige, hvad der burde være skeet, er altsaa ikke tilladt. Der gives ingen af Væren og Vorden uafhængig Skullen, Ethiken gaaer under i Landsphysiken. Meget sandt siger Herbart**), hvad der vel nærmest er rettet imod Schleiermacher, men ogsaa passer usle paa Hegel: „En kosmisk Betragtning af de menneskelige Handlinger og Tænkemaader er, gjennemført med nogen Konsequents, det sikkre Middel til at røve dem al Betydning og fremstille dem som fuldkommen ligegyldige, besynderlig naar Verden ansees som et systematisk, i eet Punkt sammenhængende Hele. Ligegyldig er Draaben for Oceanet; en Greve meer eller mindre i Verden gjør, efter Mærinelli, intet til Sagen. Men er nu oven i Kjøbet Verden intet Andet end det Absolutes Evolution, saa staaer Alt deri fuldkommen sikkert, og det er den største Daarskab, endnu at gjøre sig Bekymringer, som om man ved Uagtsomhed kunde bryde Noget itu paa en saa fast Maskine." Men den moralske Skullens Undergang i den physiske Væren og Vorden er en nødvendig Tanke for al Pantheisme; thi en absolut Skullen, en absolut Erkjendelse af det Gode, saaledes som den ægte Ethik fordrer, forudsætter en individuel Selvstændighed hos de til Sædelighed bestemte Skabninger, som Pantheisten aldrig kan indrømme dem. Men hvilken moralsk Kraft Pantheismen herved maa savne, er aabenbart. Den kan stedse kun være en Fortidens Philosophie, en Seer for Fremtiden kan den aldrig blive; thi det sædelige Ideal, der er Forbilledet for hvad der skal skee, gjælder den enten for

*) S. Hegels Encyklop. § 548, 550, 551.

**) Metaphys. I. S. 405.

Digitized by Google

Intet, for et tomt Skuffebillede, eller den indskrænker dets Betydning til Privatlivets snevre Kreds, og indrømmer det først da en verdenshistorisk Betydning for Folkenes Liv, naar det er lykkedes det at blive virkeligt. Denne Foragt for Idealet, denne Absolutisme i Verdenshistorien, denne Kultus af Magten, disse Egenskaber, der levende minde om dens orientalske Herkomst, skulde man troe maatte paa den meest afgjorte Maade i det Store betegne Pantheismens Betydning for vor Tids høiere Interesser under disses indbyrdes Kamp, og stille dens Princip, som det absolutistiske, i det rette Lys. — Med denne Bedømmelse af det Sædeliges Væsen og Værd kan naturligvis Læren om Frihed, i hvilken Skikkelse denne end tænkes, ikke enes; den maa vige for en grov Determinisme, da jo den menneskelige Villie i sin dybeste Grund ubevidst skal være Redskab for Verdensaandens absolute Villie. Pantheismen kan ikke anderledes, naar den vil være konsequent. Thi hvorfra skulde den Selvstændighed for Individerne kunne udledes, der er ubetinget nødvendig til Handlingernes Frihed? Vel hylde vi paa ingen Maade hiin transcendentale Frihed, der er theoretisk forkastelig som Selvbestemmelse, og praktisk uden Værd, idet den er utilstrækkelig til Menneskets moralske Forbedring. En vis finere Determinisme kunne vi ikke ville undbrage os; kun kan det ikke falde os ind at anerkjende en saadan, der paalægger Individet en ydre Tvang, gyder en fremmed Villie ind i det. Villiens Determination maa blive dens egen, uden at der derfor opstaaer en egentlig Selvbestemmelse: de sædelige Ideer nemlig, der ere blevne de herskende, blive Sædet for en almindelig Villie, som al særegen og enkelt Willen i Henseende til det sædelige Gode underordner sig *). Men naar den sædelige Selvregjering ikke blot skal være en tilsyneladende, men en sand, saa maa

*) Man maa her fornemmelig sammenligne Herbarts „Briefe zur Lehre über die Freiheit des menschlichen Willens," især det 7de.

Digitized by Google

Individernes Selvstændighed være fuldstændig sikkret, og dette kan kun skee ved Monadologiens Princip. „Men dette er just det Spøgelse af Determinisme — siger Herbart*), — som man frygter overalt, istedenfor at gaae løs paa det, at naar En vil Noget, denne Villen da egentlig ikke er hans Villen, men noget Fremmed, der bliver udgydt igjennem ham, som igjennem en Kanal, — at han altsaa ikke selv er den Villende, Den, der skal staae til Regnskab derfor, følgelig hverken fortjener Roes eller Daddel, men at den egentlige Virksomhed ligger udenfor ham og maaskee flyder sammen i ham fra Universets meest bortfjernede Dele. Saadan Determinisme er vistnok at frygte der, hvor man, af lutter Sky for den atomistiske Anskuelse, har opgivet den Frihedslære, der heeltigjennem fordrer Individernes Selvstændighed i fuldeste Betydning, eller ladet den nedsynke i Spinozismen. — Da vi overalt aldeles ikke lade Noget flyde ind i de menneskelige Sjele, men vel vide, at der af Forestillinger opstaaer en Villen, hvilken nu som nyt Udgangspunkt virker videre efter Love, der først opstaae i og med den, altsaa visselig ikke som noget Fremmed komme udenfra, saa er det nok, ligefrem at vise hiin Gjenstand for Bekymring, som Jacobi betegner ved Ordene Formidling og Mechanisme, bort fra os, og at anvise den Plads udenfor os. Med en Determinisme, der truer med at gaae over i Fatalisme, ville vi saa meget mindre gjøre Fælledskab, som Fatum fremstiller en blot Forudbestemmhed uden Grunde og til Trods for alle Grunde, medens Determinismen eftersporer Grundenes Sammenkjedning, — hvorved den nu vistnok er meget kortsynet, hvis den blot opfatter, hvorledes Leddene gribe ind i hverandre, og derover forglemmer hvert Kjedeleds egen Natur."

Saaledes finder hverken den absolute Vurdering af det Sædelige eller Frihedslæren nogen Plads i Pantheismen. Men ende-

*) p. n. Sted, S. 178.

lig tilfredsstiller den ikke heller paa nogen Maade Religionens praktiske Fornødenhed. Denne koncentrerer sig nemlig tilsidst i Troen paa Forsynet, i den Tro, at Alt, hvad der sker i den sædelige Verden, staaer under Beskyttelse af et kun det Gode villende, viist, godt og mægtigt Væsen, og enten skeer efter Dettes Bestemmelse eller med dets Tilladelse. I den pantheistiske Verden derimod staaer Det, der skeer, ikke under Beskyttelse af en saadan moralsk-personlig Villen, det staaer under den jernhaarde Nødvendigheds og den absolute Fordens Regel, under et Fatums dunkle Lov, der ikke just behøver at være blind Forudbestemmelse, men ogsaa, som allerede det stoiske, kan være forbundet med Bevidstheden om sin Regels Uforanderlighed. Allerede Guds Forhold til Verden er, saavel i Immanentsens som i Emanationens Systemer, bestemt ved blot Nødvendighed. I hine maa det Endelige nødvendigvis fra Evighed til Evighed være med og ved det Uendelige, i disse med Nødvendighed adskille sig fra det. Den egentlige Pantheisme paastaaer, at Væsenet (= Gud) ikke kan være uden Formen (= Verden), denne ikke uden hint; Emanationslæren, at hint ikke kan vedblive uden denne, og at Gud derfor, ifølge sin Naturs Nødvendighed, d. e. ifølge Væsenets Forhold til Formen, bliver Aarsag til Verdensvæsenerne. For hine gives der altsaa overhovedet ingen Skabelse, for disse i det mindste ingen fri Skabelse. Men Det, der da endnu bliver tilbage, er heller ikke engang Verdens nødvendige Fremgaaen af Gud, men kun en Vorden i ham, da alle Guds Handlinger, i Mangel af ethvert Udenfor ham, kun ere ham immanente, og han saaledes kun kan udfolde sig selv til Verden, saa denne altsaa ikke bliver en Udskillelse fra Gud, men kun en Sondring i Gud, ikke et Affald fra, men kun en Spaltning i ham; og deraf følger da, at en sand Verdensskabelse fordrer en fri personlig Gud og udenfor ham endnu en anden selvstændig Væren. Men, dette tilsidesat, hvilken Trøst, hvilken Opmuntring kan der endnu gives

Digitized by Google

for den Retfærdighed under denne Theoretisering af det Gode til det Almindelige, under den blot relative Vurdering af Dyd, Redelighed, Ustraffelighed, da han ikke tør lade sig det falde ind at haabe, at kunne bidføre endog kun et Sandskorn til den moralske Verdens Bygning, naar ikke hans spidsborgerlige Sædelighed først erhverver Indvielsen derved, at den ubevidst tjener Verdensaandens absolute Villie som Redskab? Og hvad er da denne Verdensaand? Intet Andet, end Totaliteten af de endelige Aander. Vel er dermed den Mening udtalt, at hiin almindelige Aand skal være Bæreren af alle endelige Aander, deres Substants, i og ved hvilken de alene ere. Hvo der imidlertid med os har vundet den metaphysiske Indsigt, at der til alt individuelt Tilfyndekommende, om det endogsaa i Virkeligheden kun er Skin, stedse maa svare en individuel Bæren, for hvilken viser sig hiin Verdensaand i et ganske andet Lys. Den smelter sammen til en væsenløs Abstraktion, Samfundsaanden, der meget mere selv kun bæres af de Individer, der udgjøre Samfundet; den er aldeles intet Mere end Resultatet af en ubestemt Flerhed af Komponenter, intet Mere end Tyngdepunktet i en Masse, hvilket ikke er dennes Substants, men meget mere omvendt skylder de materielle Massedeles substantielle Existents sin abstrakte Tilværelse. Vistnok gives der en saadan Aand, og den fortjener fuldkommen Anerkjendelse fra Psychologiens Standpunkt, saaledes som denne bør anvendes paa de selskabelige Forhold i det Store. Folke- og Tidsaanden udvider sig lidt efter lidt til Verdensaand. Men det vilde staae slet til med den religiøse Trøst, dersom denne Aand skulde være Gud, dersom Gud ikke var noget Mere end denne Aand. Gives der ingen fri, personlig Skaber af Verden, der har sat denne dens sædelige Maal, saa kan Verdensaanden kun ved en fatalistisk Forudbestemmelse udvikle sig sædelig, saa er den den blotte Tilfyndelsættelse af et blindt Naturinstinkt, som kun har tilfyndelsættende sædeligt Indhold, saa er den en absolut Vorden, der kun bærer

Sædelighedens Farve, og paa hvis dunkle Strøm Menneskeslægten drives frem. Lykkeligviis er dette Spøgelse, for hvilket Moraliteten og Religiøsiteten gyser tilbage, ikke frygteligt. Det bærer Spiren til sin Tilintetgjørelse i sig, thi det er urimeligt. Hvor der er en Strøm, der maa der gives et Høiere og et Lavere, en Begyndelse og en Ende, et Udspring og et Maal, hvorfra og hvortil den kan strømme, og begge Dele maae allerede være forhaanden, naar Dybets Kilde aabner sig; men den absolute Vordens Strøm flyder uden Begyndelse og Ende, uden Leie og Bred, uden Kilde og Munding, uden Maade og Maal. Naturlig! Den er det Modsatte af al Grund, Aarsagsløsheden, Tildragelsen som blot Faktum, en Anskuelse af Indbildningskraften; der frabeder sig al videre Tænken. Og saalebes er det da kun de dunkle Afgrunde, de sorte stygiske Vandmasser paa en Theaterdekoration, der her true med at opsluge os. Philosophien har altid en Fordeel, naar den kan sige, at en Mening er ikke blot umoralsk og ureligiøs, men ogsaa urimelig. Ikke som om vi dermed, imod vor øvrige Overbeviisning, vilde sætte det Logiske, Theoretiske over det Æsthetiske, Praktiske; men den har det, deels udvortes betragtet, fordi der aldrig mangler forfængelige Mennesker, der gjøre sig noget tilgode af at spille Mephistopheles, deels ogsaa indvortes, ifølge Sagens egen Beskaffenhed. Thi Moralitet og Religiøsitet erkjende vel med sikker prophetisk Forudfølelse tidligere Mangelen paa Gehalt i visse spekulative Begreber, der ville gjøre Erobringer paa deres Enemærker; de støde dem tilbage, de søge at undflye dem; men om Sædet for den Kræftskade, der skjuler sig i disse Begreber, kunne de ikke give Besked, endnu mindre anordne Midler til dens Helbredelse. Derfor ere de vel advarende Bud, hvis Stemme man skal høre; men saa lidt som deres æsthetiske Gebet maa krænkes ved Spekulationen, ligesaalidt maa man ville forsøge at indføre dem som en Magt i Spekulationen, hvor de altid kun ville gjælde for Fremmede.

Digitized by Google

Lader os endnu engang vende tilbage til den logiske Pantheismes Verdensaand. Sædeligt Indhold har den ikke; thi det Sædelige har for den intet absolut Værd og kan ikke have det; dens hele Stræben er rettet imod den konkrete Almindelighed. Derimod foregiver den at besidde Personlighed, thi den er Subjekt og Aand; kun vil den ikke være en Person, men Personligheden selv. Men dermed forraader den da, at den netop kun er en Abstraktion, og hvorledes kan det være anderledes i denne absolute Idealisme, i denne Begrebets Monisme? „Gud er kun opnaaelig i den rene spekulative Viden, og er kun i den og er kun den selv; thi han er Aanden *)." — „Gud er kun Gud, forsaavidt han ved sig selv; hans Viden om sig er frembelest hans Selvbevidsthed i Mennesket og Menneskets Viden om Gud, der udvikler sig til Viden om sig i Gud **)." Saaledes Hegel. Herfra var der endnu kun et eneste Skridt til hin aandrige „Gentilsdyrkelse" (den værdige Broder til den franskrepublikanske Dyrkelse af Gudinden Fornuft), som, idet den stillede Christus, Goethe og Napoleon i een Række, soleklart bevidste, at den moderne Panthrisme aldeles har tabt den absolute Vurdering af det Sædelige, at den endnu kun formaaer at opfatte det i den, i sig selv vel til Sædeligheden medhenhørende, men netop ikke dens inderste Kjerne, meget mere kun en ydre Skal dannende, Idee om Fuldkommenheden, der foruden det Sædelige endnu ogsaa indbefatter andre æsthetiske Elementer, og at Alt, hvad der lader sig stille under dette formale Begreb, gjælder den fuldkommen ligemegetz hvormed da Sædelighed og Religiositet, indordnede i Aandens Philosophie, nødvendig maatte finde en Plads iblandt de Talenter, der kunne hæve sig indtil Genialitet.

*) Hegels Phænomenologie S. 712.

**) Hegels Encyklop. 3 Udg. S. 570.

Sin gamle, uforanderlige Charakteer som Kosmotheisme tro, efterat have vendt sig fra Makrokosmus til Mikrokosmus, ender saaledes Pantheismen i sin høieste Forfinelse med Anthropotheisme, og bilder sig oven i Kjøbet ind, derved at have spekulativt begrebet det christelige Dogme om Guds Menneskevordelse. Om den christelige Dogmatik derfor skylder den nogen Tak, betvivle vi meget. At idetmindste det Nye Testament, Christendommens eneste rene Kilde, intet Spor indeholder til en saadan Menneskevordelse af Gud, til at erkjende det behøves der ingen lærde Kundskaber. Den er et Misfoster af det forfængeligste og meest opblæste spekulative Hovmod, der er den christelige Ydmyghedsaand fuldkommen fremmed. Al Pantheisme hører, som allerede Jacobi ganske rigtigt har bemærket, efter sin inderste Natur Hedenskabet til, ligesom Theismen Christendommen. I Sandhed, er man ikke med den moderne Anthropotheisme, med den absolute Vordens Fatalisme vendt tilbage til den græske Herosdyrkelse, til den græske Skjøbne? Erindrer Spinozas utilistiske Sædelære, den hegelske Verdensaands absolute Ret ikke om Romernes koldt beregnende egoistiske Statsreligion? Det kan ikke være anderledes: Pantheismen staaer paa et lavere Trin af philosophisk Uddannelse end Theismen. Ligesom i Læren om Beviserne for Guds Tilværelse det ontologiske Beviis kun opfatter Gud som det reale Substrat, det kosmologiske paa et høiere Trin som den virkende Aarsag, men først det teleologiske som den levende personlige, intelligente Verdensskaber, saaledes maae vi ansee Læren om Immanentsen som den laveste, Læren om Evolutionen vel som en høiere, men først Læren om den frie Verdensskabelse som den sidste og høieste Udvikling af den guddommelige Idee i theoretisk Henseende, hvilken imidlertid altid først ved Tilføielsen af det Ethiske erholder sin Fuldendelse, nemlig den høieste sædelige Værdigheds Bestemmelser.

At Pantheismen har draget mange fortræffelige Hoveder ind i sin Tryllekreds, kan ikke et Øieblik vildlede den forkastende Dom

Digitized by Google

over dens Sandhed og dens Værd. Den bestikker ved en vis poetisk Høihed, som den meddeler Betragtningen af Naturen og Historien, og hvorved den aandrigt modarbeider en blot mechanisk, udvortes Opfattelse af begge. Hvo vilde ikke billige denne Stræben? Naturen er uendelig meget Mere end en død Mechanisme, Historien er ikke et blot Produkt af Kabinetter og Feldtleire. Kun derpaa kommer det an, hvilken Betydning man giver den dybere Aand, der hersker i Naturen, i Historien: om man vil holde den Visdom, der træder os imøde fra Organismernes Bygning, fra Dyrenes Konstdrifter og Instinkt, for Virkningen af en bevidstsøs immanent Naturaand, eller for et Værk af et udenfor Naturen staaende Væsen, der har skabt disse Konstværker og indaandet dem et selvstændigt Liv; om Verdenshistoriens Aand, der finder sit Udtryk i de efterhaanden til Herredømmet kommende Ideer, udgiver sig for at være Substantsen i alt aandigt Liv og gjør Fordring paa Forsynets Værdighed, eller den nøies med kun at bæres af selvstændige aandige Individer som Produktet af deres Samleven, og erkjender over sig en Høiere, der alene er værdig at kaldes Gud. For at finde Gud maa man gaae ud over Naturen og over Historien. Dette Skridt bliver Mennesket vanskeligt, deels fordi han maa forlade Erfaringens og selv den apodiktiske Videns hjemlige Jordbund og lære at hæve sig paa Troens Vinger og aande i et renere Medium, end det er Hverdagslivets Sjendrian bekremt; deels fordi den menneskelige Forfængelighed tilsiger ham, at holde sin Synskreds for Verden, sig selv for dennes Middelpunkt. Derfor sønderhugger Mennesket hellere Tilværelsens gaadefulde Knuder ved Phantheismens smigrende Skuffelse, der med Eet rykker ham det Uopnaaelige saa nær, ja lader ham selv tage Deel i Guddommen. Men denne Frugt er moden til at falde af. Allerede forlængst anede den rene, sædelig religiøse Følelse den gnavende Orm, der indhyller den falske Skal paa dette Æble fra Kundskabens Træ. Den ægte Spekulation har nu ty-

delig erkjendt den. Hvis ikke Alt skuffer, har Pantheismen naaet sit Høidepunkt, og hvor vigtig en Plads Spinoza end altid vil indtage i Philosophiens Historie, til en anden Opstandelse, efter denne første, som vore Dage have seet, haabe vi han ikke vil være bestemt.

Om Udsoningen mellem Philosophie og Religion.

Hvor høit end Religionen altid vil føre sit Stamtræ op, var det endogsaa, saaledes som enhver aabenbaret Religion gjør det, til Guddommen selv; til os kommer den dog altid kun som en Gjenstand for Erfaring, og det for den indre Erfaring som subjektiv, for den ydre som objektiv, historisk given Religion. Striden imellem Philosophien og Religionen og den denne bilæggende Forsoning imellem begge er derfor i et særeget Tilfælde det samme, som der overhovedet finder Sted imellem Spekulation og Erfaring og i de forskjellige Forhold eftertragtes. Spekulationen vil begribe Erfaringen i tænkelige Former; men hvad der er tænkeligt, har ikke altid Gyldighed i Erfaringen, og hvad der har Erfaringens Autoritet for sig, er ikke altid uimodsigeligt. At opfatte Erfaringen uforvansket og derved dog Intet at opgive af Tænkningens Ret, det er den Opgave, hvis Løsning alene kan føre til Forsoningen. Dertil maa der fra begge Sider bydes Haand. De empiriske Naturvidenskaber søge efter regressiv Methode de nødvendige Forudsætninger, der tjene til Forklaring af de iagttagne Phænomener, Psychologien, forsaavidt som den er uafhængig af Metaphysiken, kan forsøge noget Lignende. Paa den modsatte Side stiller sig den almindelige Metaphysiks rigtignok regressiv forberedede, men progressiv synthetisk udviklede Begrebssystem. Men Kløften er endnu for vid til, at de tvende Pater allerede skulde kunne komme til Forsoning. Endnu behøves Naturphilosophien for den ydre, den spekulative eller rationale Psychologie for den indre Erfaring.

Digitized by Google

Disse byde sig kun som formidlende Led, og føre med deres Ubestemtheder paa een Gang frem og tilbage, for at opsøge de sammenstemmende saavelsom de uforligelige Konsequentser i begge Slags Erfaring, og snart her snart hist at give Foranledning til Modificationer. Desuagtet bliver, som i al menneskelig Videnskab, den absolute Overeensstemmelse, altsaa den fuldstændige Forsoning, et Maal, hvortil den troeste Forskning kun asymptotisk nærmer sig. Lignende Forhold finde nu, som sagt, Sted imellem Religion og Philosophie. Vi skulle her først betragte den almindelige Religionsphilosophie, i den Betydning, hvori dens Hovedlærdomme kunne lade sig udvikle fuldstændigt. Det er ikke vor Mening, med Herbart, at ansee denne blot som en Deel af den anvendte Metaphysik, hvad der hverken strækker til for udtømmende at angive dens Indhold, ikke heller er overeensstemmende med dens Værdighed og Betydning. Kunne vi end aldeles ikke erklære os enige med dem, der gjøre den til Philosophiens Grundsteen, hvilket vi holde for en ligesaa stor Begrebsforvexling, som naar man, for at hædre en Læresætning, vilde omdanne den til en Grundsætning, — en, som vi allerede ovenfor have bemærket, høist tvetydig Anbefaling —, saa maae vi dog erklære Religionsphilosophien i enhver Henseende for Slutstenen paa den hele Philosophies Lærebygning. Dens Problemer ere de vigtigste saavelsom de vanskeligste, den hele Philosophie har at opløse. Til dens Løsning er det hele Apparat af philosophisk Viden fornøden, Psychologie saavelsom Logik, Metaphysik saavelsom Ethik. Naturphilosophien saavelsom den paa Mennesket anvendte almindelige praktiske Philosophie behøver den som en Fuldendelse, som en begrændsende Baggrund, som en Polarstjerne, der vel straaler ned fra det uopnaaelige Fjerne, men staaer fast og lyser klart nok for sikkert at lede hen over det dunkle Verdenshav; Psychologien endelig kunde med Hensyn paa de religiøse Følelser opkaste det Spørgsmaal, om disse under alle Omstændigheder blot ere Følelser som

Digitized by Google

andre, eller om der i dem aabenbarer sig et høiere Object ligesom i overjordiske Fornemmelser. I Modsætning til den philosophiske Religionslære, der er Resultatet af blose Undersøgelser, staaer nu saavel Følelsesreligionen som den positive Religion. Til Forsoningen med den første behøves der ikke endnu et særeget Mellemled, dertil staae de hinanden for nær. Følelsesreligionen er den subjektive psychologiske Kilde til Religionslæren, den er den umiddelbart givne religiøse Erfaring, til hvilken den almindelige Religionsphilosophie igjen kan stige ned omtrent gjennem ligesaa umærkelige Overgange, som den almindelige Metaphysik til Psychologien. Gjenstanden er paa begge Steder indre Erfaring, dog altid langt lettere flyder sammen med Spekulationen, og hvor der derfor først behøves en særegen Skarphed i Jagttagelsen, for behørigt at adskille det Givne fra det Udtænkte. Anderledes i Hensende til den positive Religion, som i Hensende til de ydre Naturvidenskaber. Her foreligger et individuelt, lærd, empirisk historisk Stof, hvis Congruents eller Incongruents med almindelig Religionsphilosophie ikke saaledes uden videre er indlysende; thi denne er for almindelig skjøn for specielt til, at Sammenligningen skulde være let. Her behøves unegtelig endnu et meget vigtigt Mellemled, hvilket vi allerede have betegnet med Navnet christelig Religionsphilosophie. Denne er det egentlig, der skal fuldføre Forsoningsværket mellem Philosophie og Religion. Philosopherne pleie at ile meget, ja at overile sig med at eftervise deres Religionslæres Overensstemmelse med Christendommens Lære. Thi overilede kalde vi alle de Forsøg, i hvilke — uden at der gaaes dybere ind paa det historiske Stof som saadant, uden at der med kritisk Lærdom skjelnes mellem det bibelsk Begrundede og senere, fremmedartede Indsætninger — med større eller mindre Vilkaarlighed de Lærdomme fremhæves og tages i Beskyttelse, til hvilke man i den almindelige Religionsphilosophie finder, om end ikke en grundig Construktion og Reproduktion i Begreber, saa dog en vis udvortes Analogie,

Digitized by Google

efter hvilken man nu vil have det historisk Givne tydet, ja endogsaa anmasser sig at udgive denne Udtydning for den egentlige, dybere liggende skjulte Mening. At Kants moralske Udtydning af de christelige Dogmer kun var en udvortes, overfladisk, er almindelig erkjendt, men kan ogsaa umuligt være forblevet skjult for ham selv, da han jo med bestemt Hensigt kun anbefalede den til den praktiske, religiøse Brug, og ikke meente at have opdaget et nyt exegetisk Princip. Det var en fuldkommen bevidst Underlæggelse af en anden Mening til moralsk praktiske Diemed. Vistnok et meget betænkeligt Forslag, hvorved, da Skuffelsen ikke kunde blive skjult for Folket (ved hvilket man da ikke længere kunde tænke sig en raa, stupid Masse, og for hvilket derfor „Religion indenfor den blotte Fornufts Grændser" heller ikke, som Kant meente, var en lukket Bog), hverken Religionens Anseelse blev opretholdt, eller Moralen fremmet, da en saadan „Laden som Noget forholdt sig saa eller saa," der rigtignok var bleven temmelig hyppig hos Kant, er intet mindre end moralsk, og den Bevæggrund, hvoraf det skeer, kun kan retfærdiggjøres ved Anerkjendelse af den jesuitiske Grundsætning: „Diemedet helliger Midlet." Hos Schelling og Hegel og Disses Efterfølgere Daub og Marheineke findes nu vel en ganske anden, langt dybere gaaende Stræben, der gaaer ud paa en gjensidig Gjennemtrængelse af Philosophie og Religion, medens Kant aldeles ikke har Andet end noget blot Udvortes til Diemed. Men, ere maaskee de kritisk-historiske Theologer enige med disse philosophiske Konstprodukter, ja endog blot med en Schleiermachers Troeslære, eller erkjende de ikke meget mere i alle disse Systemer kun en philosophisk allegoriserende eller symboliserende Theologie, der er vidt fjernet fra at have bragt den sande Mening i Christendommens oprindelige Lære til Fremstilling og i organisk Sammenhæng?

Visselig indrømme vi al historisk Forskning, og hermed altsaa ogsaa den theologiske, en lignende empirisk Selvstændighed, som

den Naturforskningen har, alene med den Forskjel, at den mangler en Mathematik, ved hvis Hjælp den i samme Grad kunde gjøre sig uafhængig af Spekulationen, som Naturvidenskaberne. Vi vedkjende os ingenlunde en saadan gammelklog Spekulation, der vil vide Alt bedre end den historiske Empirie, eller i det Mindste betragter denne som kortsynet, om hvilken Spekulationen ikke kan troe, at den er i Stand til tydeligt at see og erkjende nogen Ting, med mindre den dertil laaner hiins spekulative Briller. De spekulative Briller ere de historisk-kritiske Theologer tilstrækkelig bekjendte. De frembringe for dem, der see igjennem dem, den selvsamme Virkning som andre farvede Glas: Verden viser sig rigtignok i et ganske nyt Lys, snart i en rosenfarvet Morgenbelysning, snart ligesom i Gjenskinnet af et Alt fortærende Jidhav, snart som indhyllet af et stort, dødt Snee- og Jisdække, men altid i en meget monoton Eensfarvethed, der vel udøver et mægtigt, men ogsaa kun et kort Trylleri. Hvad saaledes den absolute Idealisme angaaer, da forflygtiger sig for den enhver empirisk-historisk Basis til det blotte Begreb; den rationale Realisme derimod lader det Givne ligesaa fuldt som Tanken vederfares Ret, stræber vistnok at bemægtige sig hiint ved denne og at bringe Begge til fuldkommen Kongruents, men holder endnu ikke denne Kongruents for Identitet, seer sig, denne uagtet, nødsaget til at blive staaende ved Inkommensurabiliteten mellem Væren og Tildragelse paa den ene, og Tænkning og Erkjendelse paa den anden Side; hvilket dog aldeles ikke er til Hinder for, ligesom Mathematikeren, at indslutte det Inkommensurable, Irrationale imellem uendelig tæt ved hinanden liggende kommensurable, rationale Grændser; i denne Indsluttelse kan hiin Kongruents mellem det Reale og Ideale alene bestaae. En oprigtig og fuld Anerkjendelse af det historisk Givnes Berettigelse og Utilladeligheden af paa nogensomhelst Maade — hvor klog og sindrig den end kan være — „at dreie og vende" det, er den første Betingelse for en varig Forsoning imellem Re-

ligion og Religionsphilosophie. Thi det er den første formale Troesartikel i den virkelig positive Christendom, at den religiøse Sandhed er os aabenbaret i det Nye Testaments historisk overleverede Vidnesbyrd. Vel udkræves hertil ogsaa den Aand, for hvilken Aabenbaringen skeer, og som alene kan gjøre Bogstaverne levende; men dens Virksomhed herved maa kun være modtagende, opfattende, bearbeidende, ikke skabende, hvorved det Givne vilde blive fuldkommen udvisket eller forvansket; Grændsen kan jo vel i det Enkelte undertiden synes tvivlsom, men der gives en saadan Grændse. At tale om en Fornuftaabenbaring, holde vi for en aldeles utilladelig Akkommodation, hvorved det Uligeartede kun sammenblandes, men ikke forenes. Aabenbaringen, i ægte, positiv Betydning af Ordet, skal ikke blot give Det, hvad den almindelige menneskelige Fornuft ogsaa uden den veed, men en særegen Berigelse af den religiøse Viden. Saadant maa nu visselig kunne forstaaes; der behøves altsaa, for at tale med den empiriske Psychologie, til Opfattelse af Aabenbaringen Forstand, og omvendt kan Intet, som er utilgjængeligt for Forstanden, blive os i Sandhed aabenbart, idet det da i det mindste kun bliver ved et Phantasiebillede, en ubestemt Følelse, ja maaskee ved et tomt Ord. Fordi imidlertid det Givne for Øieblikket er uforstaaeligt, maaskee endogsaa synes uforstandigt, bør det ikke overilet forkastes, men kun, som noget for Tiden Utilgjængeligt, beskedent lægges tilside med Forbeholdelse af ny Behandling. Thi Forstanden befinder sig i en Udvikling til Modenhed, ikke blot hos Individet, men ogsaa i det menneskelige Selskab; derom vidner Videnskabens Culturfremskridt, som jo ikke altid bestaaer blot i Anvendelse af de gamle Grundbegreber og Tænkeregler paany, men ogsaa i Udvidelse eller Indskrænkning af disse og i Opfindelse af nye tilkomne. Vel ville vi ikke antage en vedvarende Aabenbaring, men vel en fortsat, sig uophørligt udvidende Forstaaelse af den eengang skete Aabenbaring, eller, naar vi gjøre Forskjel mellem objektiv og subjektiv Aabenbaring, vilde

vi sige, at hiin kun til visse Tider har fundet Sted og givet sig Skikkelse i Ord og Skrift, dels almindelig forstaaelig, dels i dunkle Billeder og Følelser, men at den subjektive Aabenbaring, der bestaaer i Forstaaelsen af den objektive, uophørligt fortsætter sig. For alt Dette maa naturligvis Troen paa en objektiv Aabenbaring og navnlig paa den christelige ligge til Grund; thi Nødvendigheden af den veed i det mindste vor Religionsphilosophie ligesaa lidt at deducere, som den kan vove at paastaae dens Umulighed. Ingen Philosophie kan deducere et historisk Faktum, saaledes som det i Rum, Tid, i personlig Individualitet er foregaaet; den bliver altid hængende blot i de almindeligste Kjendemærker; den snakke saa vidt og bredt som den vil om det konkrete Almindelige, den kan dog kun begribe den ene historiske Begivenheds Nødvendighed af andre, og ikke udlede Historien overhovedet af Begrebet eller Ideen. Forsøger den dette, saa krænker den det Givnes Ret ligeoverfor det Tænkte. Men den subjektive Aabenbaring, Forstaaelsen af den objektive, have alle Tider søgt at erhverve, saa at der gives en Historie af disse Bestræbelser, Dogmehistorien. Denne er imidlertid ikke en sig frit udviklende og videre uddannende Forskningshistorie, men meget mere en sandsen Videnskabs, der ved Kirkens ydre Magt uophørlig er bleven hæmmet, krænket, og tvungen efter ganske andre Interesser end Sandhedens. Paa Grund af denne Videnskabens Besmittelse ved Magtens Vilkaarlighed er det, at der af en upartisk Dommer ikke kan indrømmes den Kirkes Dogmer, der kalder sig rettroende, noget Fortrin for de saakaldte Hæretikeres, og at der allermindst kan paabydes Religionsphilosophien den Opgave, at finde Formelen, efter hvilken den kirkelige Dogmatiks hele Lærebygning kaster sig rekonstruere og dermed philosophisk deducere. Men hermed skal der ingenlunde udsiges nogen forkastende Dom enten over denne eller nogensomhelst anden theologisk Dogmatik, endnu mindre over Dogmehistorien. Det er ingen Tvivl underkastet, at selv en til Christendommens kristelige

Digitized by Google

Videnskabelig tilbagegaaende Theologie ikke blot ei kan undlade at tage Hensyn til hine, med saamegen Aand, Lærdom og Skarpsind udførte Arbeider af de meest betydende Kirkelærere og deres Modstandere, af de berømteste Scholastikere og nyere Dogmatikere, men at den endogsaa maa komme tilbage til Meget, som allerede er leveret, naar den vil fremstille en christelig Troeslære, der skal befinde sig i strængt mulig Overensstemmelse med Stifterens Mening. Spørgsmaalet er kun, hvad der skal blive og hvad der maa falde. Og her kan den frie videnskabelige Theologie, saaledes som den er begrundet i Protestantismens Princip, kun forholde sig kritisk imod den kirkelige Dogmatik. Men en Dogmatik, der hverken vil være blot en Hylding af Lærdommen, eller alene vil tilhøre den historiske Fortid, men gjælde som christelig Troeslære, saaledes som denne i den friske, levende Nutid kan og skal slaae Rødder i de religiøse Gemytter, kan hverken være en blot kirkelig, eller en blot kritisk-eklektisk, eller endelig en blot bibelsk, men den maa være en philosophisk-videnskabelig. Kirkens authentiske Interpretationsret blev tilintetgjort ved Reformationen og given fri for Videnskaben, den protestantiske Kirke har aldrig vovet at gjøre Fordring paa den paany; men hvad for en Indflydelse kan den for os forsvundne ældre Kirkes Magtsprog endnu have paa vor Tro? Eklekticisme, ved hvor skarp en Kritik den end maatte blive understøttet, fører aldrig til et indertigt sammenhængende Hele. Bibelens Anseelse endelig, om hvilken vi haabe, at den endnu bestandig vil være stor nok til at kunne give ikke blot den lærde Theologie, men ogsaa den religiøse Overbevisning i Folket, de Dannede saavelsom de Udannede, et sikkert positivt Grundlag, er jo dog altid betinget af Overensstemmelsen med Det, hvad man pleier at kalde Fornuft, men rigtigere og bestemtere kan betegnes som Nutidens videnskabelig-philosophiske Dannelse; og det med Rette; thi hvorfra skulde man ellers hente objektiv gyldige Kjendemærker til at adskille det Ægte fra det Uægte? Den christelig-philosophiske Dog-

matiks Opgave forekommer os derfor at være den, at eftervise det Bibelske i dets philosophiske Videnskabelighed. Muligt, at der her ad den analytiske Vei frembyder sig Meget, som i det mindste ikke sikkert, men kun i meget problematiske Begreber var at opnaae ad den synthetiske. Muligt f. Ex., at Læren om Fader, Søn og Aand, som den almindelige Religionsphilosophie ikke finder tilstrækkelig Berettigelse til at opstille, lader sig udvikle paa en Maade, hvorimod denne Intet har at indvende. Muligt, at Læren om Retfærdiggjørelsen, der for den Svage og endnu mere for den Faldne meddeler en, vi indrømme det, uskatteerlig Trøst, naar han griber den i Troen, fuldkommen lader sig rense for Dunkelheder og Modsigelser, uden at antage en ubibelsk Skikkelse. Men alt Dette er Theologens Sag, ikke Philosophens; thi denne og lignende Lærdomme ere uomtvistelig af historisk, ikke af philosophisk Oprindelse; og i vor Tid, da Enhver philosopherer godt eller slet, og kun ad denne Vei vil belæres, maae Theologerne — som de, der ikke blot ved et Tilfælde have valgt den positive Religions skriftlige Vidnesbyrd til Øvelse for deres philologisk-historiske Lærdom og deres kritiske Forstand, men med Oprigtighed og Ydmyghed have helliget deres aandige Kraft til Religionens Beskyttelse og Fremme — i høi Grad føle sig opfordrede til at eftervise, at alle Fremskridt i videnskabelig Cultur endnu ikke have formaaet at overstraale Evangeliets Lys, at omvendt Tilskyndelsen til Udvidelse af den religiøse Synskreds meget mere endnu udgaaer fra dette. I intet Fald finde vi det Philosophien værdigt, naar den jager efter overfladiske Analogier med den christelige Troeslære, som Drengen efter brogede Sommerfugle, og fryder sig over saadan letfærdig Overeensstemmelse som over store Opdagelser. Langt lettere kan den finde sig i den Bebreidelse, at den bliver staaende ved det Almindelige, naar dette kun er vel begrundet; behager man end at kalde dens Lærdommes Eensoldhed Armod, kan den let trøste sig dermed, at en liden men sikkret Ein-

dom er at foretrække for en vidtløftig Beskjæftigelse, paa hvilken der tynger en stor Byrde af Gjæld uden Udsigt til mulig Afbetaling. Men i Sandhed, det synes fast som om hine, der lægge saamegen Vægt paa en ret sammenkonstrueret Troeslære, deri kun formaaede at finde en Skadesløsholdelse for Savnet af den græske Gudes- eller den katholske Helgenverdens mythologiske Overflod. Vel lader vor Religionsphilosophie sig ikke sammenligne med en mægtig Domkirke, omkring hvis mørke Hvælving den aandelsfulde Aftenskumring gjøgler i en gjennem farvede Ruder tusindfold brudt, tungsindig sød Belysning; snarere maaskee med et stille Kapel i den rene Bjergluft, oplyst af den klare Morgenstraale. Men man spørge sig kun aabent og ærligt, om Middelalderens romantiske Domkirke og dens Cultus, hvis Poesie vi slet ikke ville miskjende, egner sig til at tilfredsstille den religiøse Trang hos vor Tid, navnlig hos den til Evangeliets og Urchristendommens Lærdomme og Skikke tilbagevendende Protestantisme. Phantasere sig tilbage til længst forgangne Aarhundreder og veemodig beklage deres Undergang, det kan man rigtignok, men ikke mane dem frem paany; dette formaaer ikke den meest brændende Længsel, ikke den største Konges Magt. At vor Religionsphilosophie kun kan byde Haand til Forening med den protestantiske Christendom, forstaaer sig herefter af sig selv, allerede af den Grund, at Philosophien i den uafhængige Selvstændighed, som vi forudsatte, kun lader sig forene med Protestantismens Princip. Tillige kan det ikke være tvivlsomt, med hvilken bestemtere Farve af den nyvoerende protestantiske Theologie vi holde en nærmere Forening for nødig. Ikke med den ældre theologiske Rationalisme, der anmasser sig at vide Mere, end den kan vide, idet den ligefrem nægter Muligheden af en særegen Aabenbaring og tillægger Fornuften en skabende Selvstændighed og Oprindelighed, som vor Psychologie paa ingen Maade kan finde, og driver det i og for sig rigtige Begreb, om Guds Væren udenfor Verden ud til en abstrakt

Spidse, hvor det bliver til en Væren udenfor Virksomheden, og ikke lader sig forene med en levende religiøs Verdensanskuelse. Men ligesaa libt med hiin absolute Supernaturalisme, som enten med vilkaarlig Halsstarrighed klamrer sine fromme Følelser, hvilke vi lade vederfares al Retfærdighed, fast til Dogmer, der ikke ere prøvede og ikke skulle prøves, uden at indlade sig paa lærd Undersøgelse og philosophisk Tænkning, eller vel ikke forsmaaer denne, men dog foreholder den frie Forskning et ved den blot subjektive Tro afstukket, derfor aldeles ikke retfærdiggjort Maal. Det er derfor kun den kritiske Supernaturalismes Aand, af hvis alvorlige Stræben efter tro, uforvansket Opfattelse af det historisk Givne, af hvis rigtige Vurdering af Videnskabens Magt, i Særdeleshed den philosophiske Tankes i vor Tid, og af hvis Indsigt i Nødvendigheden af paa den ene Side at fyldestgjøre Tænkningens Fordringer, men paa den anden Side kun med ærefrygtsfuld Sky at nærme sig Religionens Helligdom, — vi vente en larmfri fremskridende, men ogsaa varigere Forsoning mellem Philosophie og Religion, end de glimrende Meteorer, som vort Aarhundrede i saa betydeligt Antal har ført hen over os, kunde bringe i Stand. „Den stille Magt er stor!„ Dette være vor hele Philosophies Valgsprog i dens rolig fremarbeidende Stræben efter exakt Videnskab, det være og i Besynderlighed Løsenet for Religionsphilosophiens videre Uddannelse.

Efter vor inderligste Overbeviisning er en uopholdelig Tilbagegaaen til den hellige Skrift en dyb Trang for vor Tid. Hvor er der en Philosophie, der kunde være fræk nok til at nægte den sædelig-religiøse Aand, navnlig det Nye Testaments, sin Anerkjendelse? Hvor er der en Philosophie, der ønsker at fortjene Navn af fornuftig og forstandig, og dog vilde staae i Modsigelse med hiin Aand? Med Evangeliets Aand behøves der ingen Forsoning, og Evangeliet selv kan ikke heller nu, da de materialistisk-atheistiske Skolers Stjerner forlængst ere blegnede, beklage sig over Angreb

af Philosophien, der vilde ligne Barnets Utaknemmelighed imod Moderen. Thi har græsk Philosophie tilført Christendommen den videnskabelige Form, saa skylder omvendt den philosophiske Sædelære og Troeslære Evangeliets Aand sit renere og høiere Indhold. Er den nu ikke fuldkommen vis derpaa, at den har optaget denne Aand reen og uforandret i sig, saa kan en stedse fornyet Tilbagegang til Kilden, hvoraf denne Aand udstrømmede, kun være styrkende, forfriskende og befrugtende. Men til Vederqvægelsen af den historiske Kilde trænger, langt mere end den philosophiske Videnskab, vort hele nuværende Liv selv, der, i sin Jagen efter det Nyttige og Behagelige, i sin nydelsessyge Adspredthed, sin flade Følsomhed, sin Letsindighed, sin Udvorteshed, sin platte Forstandighed kun frembyder høist kummerlig Opmuntring til religiøs Oplivtelse. Det volder denne Tidsalder Besvær, endelig engang igjen at betragte og læse Bibelen ikke blot fra det kritisk-lærde og philosophisk-dogmatiske, men tillige fra det æsthetiske Standpunkt, og i det mindste saa længe at sætte al dogmatisk Strid, al kritisk Tvivl tilside, — at opbygge sig ved Abrahams urokkelige troende Fortrøstning, ved en Moses's moralske Kraft og Bevidsthed som et Gudsbud, ved Propheternes flammende Aand og ædle Harme, ved Psalmistens Henrykkelse over Naturens Herlighed, hans brændende Bøn, hans angerfulde Sønderknuselse, ved en Johannes's Følelsesdybde, ved en Paulus's klare Aand og hellige Iver, — endelig at oplefte, at begeistre sig ved Jesu Christi egen gudopfyldte Kjerlighed, Ydmyghed og Hengivenhed ved hans Lares og Vandels uendelige sædelige Skjønhed, hans menneskevenlige, kjærlighedsfulde Omsorg for de Faldnes Forbedring og Trøst, Sammensmeltningen af rolig Mildhed og Høihed i det Faderbillede, som han giver os af Gud, og med dyb, det hele Gemyt gjennemdævende Veemod at følge hans Lidelse og Død, og nu at lade denne Sjelesmerte vorde sig en mægtig Tilskyndelse til Forbedring.

Digitized by Google

Læren om den hellige Kjærlighed,

eller

Grundtræk af den evangelisk-kirkelige Moraltheologie,

af

Dr. C. Sartorius,
evangelisk Biskop i Königsberg.

1840.

Den evang. Theologie var oprindelig en Videnskab for Livet, og søgte at gjøre sig gjældende som saadan. Men overvelende polemiske Interesser og Skolelærdommens strenge Former fjernede den altid længere bort fra Livet; Moralens Adskillelse fra Dogmatiken var deels Følge heraf, deels ogsaa Aarsagen dertil. Saaledes dannede der sig en Modsætning af Theorie og Praxis, af Videnskab og Erfaring, som førte til et fuldkomment Brud af Moralen med Dogmatiken, af Livet med Troen, idet man betragtede Troen kun som subjektiv Mening, og Troeslæren kun som en Samling af Læremeninger, som, om end i flere Henseender nyttige, dog ingenlunde vare nødvendige for det sædelige Liv, eftersom dette — ved kiærlig Anstrengelse af egne Kræfter — kunde, ogsaa uden guddommelig Hjælp, udfolde og fuldende sig af sig selv. — En Følge heraf var den overvættes Opfyldelsen og Sammenbygningen af Prolegomena og Indledninger i alle Skrifter og Forelæsninger over systematisk Theologie, hvorved — tvertimod alle Regler for den videnskabelige Architectonik — den løst forbundne Forbygning ofte blev næsten ligesaa stor som Systemets Hovedbygning. I disse Prolegomena blive i Afsnit om Religion, Fornuft og Aabenbaring, Tro og Viden, Undere og Spaadomme o. s. v. en Mængde Gjenstande forelobigen afhandlede, som væsentligen høre hen til det christelige Liv selv, og som ved den præliminære, for det Meste kun formelle Behandling ikke alene tabe deres sande Stilling og Betydning, men ogsaa maae lade sig bruge til Indskyden af vilkaarlige Forudsætninger, hvorved Systemets egen Udvikling, førend den endnu begynder, allerede bliver forud afgjort. — Det foreliggende Forsøg forudsætter derimod

allerede fra først af, at der gives en evangelisk Kirke, og tør hos alle sine Læsere forudsætte det som bekjendt, at denne Kirke grunder sin Tro paa den hellige Skrift; istedenfor de sædvanlige Definitioner af Religion, Fornuft, Aabenbaring o. s. v, begynder det derfor med en bibelsk Definition af Gud (1 Joh. 4, 8), som er ikke alene Begyndelsen, men ogsaa Livsprincipet, hvoraf Theologien, d. v. s. Læren om Gud eller om den hellige Kjærlighed udfolder sig i Overensstemmelse med den evangeliske Kirkes skriftmæssige Bekjendelse, og troende erkjender denne Kjærlighedens Gjerninger og Bevisninger (1 Joh. 4, 16). Fordi nu Troen paa den Kjærlighed, hvormed Gud som Skaber og Forløser først har elsket os, nødvendigen frembringer den Kjærlighed i os, hvormed vi elske ham igjen og holde hans Bud, saa ligger i hiin Theologie tillige det anthropologiske Princip af den evangelisk Moral, og denne er ligesaa uadskilleligt forbunden med hiin Theologie, som Kjærligheden, vi øve, er forbunden med Kjærligheden, vi troe. Navnet »Moraltheologie« for en saaledes forenet Fremstilling har ikke blot deri sin Retfærdiggjørelse, at det Moralske er forbundet med det Theologiske, men meget mere deri, at det Theologiske — som Læren om det absolute Gode eller om den absolute Kjærlighed — ogsaa er af sig selv moralsk eller hellig Natur, ligesom og deri, at det Moralske og Anthropologiske, som Reflex af det Guddommelige, ogsaa er theologisk, og at begge Dele ere forenede i Theanthropologien.«

De foranstaaende Yttringer af Skriftets Fortale ville være tilstrækkelige til i Almindelighed at betegne dets theologiske Charakteer som bibelsk-praktisk, ikke uden Anstrøg af en finere Pietisme, der paa den fromme Forsagelses Vegne træder i reelt Modsætning til den spekulativ-dialektiske Retning af Theologien. Den hidtil udkomne første Afdeling afhandler „den oprindelige Kjærlighed og dens Modsætning“, i tvende Afsnit: »om den oprindelige Kjærlighed eller om Gud og det guddommelige Billede i Menneskет« (af hvilket her den første Deel findes medbeelt) — og om „Synden og Loven.“

I.

Om Gud.

"Gud er Kjærlighed; hvo som bliver i Kjærlighed, bliver i Gud og Gud i ham; hvo som ikke elsker, kjender ikke Gud; thi Gud er Kjærlighed." 1 Joh. 4, 8. 16. „Deus dilectio est —

et quo nisi Deo plenus est, qui plenus est dilectione? — Vides Trinitatem, si caritatem vides — nam tres sunt, amans, amatus et mutuus amor." *Augustin.* de Trinit. lib. VIII.

Hvad der i de theologiske Lærebøger efter lange Præliminarier pleier med abstrakt og ofte kun negativ Udførlighed at sættes ud fra hinanden om Guds Væsen og Egenskaber, det sammenfatter Apostelens store Ord: Gud er Kjærlighed, i det levende, altomfattende og altvirkende Begreb, hvori Enhver, der veed og har erfaret Noget om Livet i Kjærlighed, levende kan erkjende Gud, erkjende ikke blot, at han er, men ogsaa, hvad han er; 1 Joh. 4, 7. De ældre Theologer have fuldkommen erkjendt, at den hele Gudserkjendelse er indbefattet i hiint Hovedsprog. Gerhard Loci Theoll. loc. 2. cap. 6 § 94 kalder det en praktisk Definition paa Gud, og siger: „Den aabenbarede Gud bliver rigtigt defineret ved Kjærligheden, efterdi han gjør Alt i og af Kjærlighed; af Kjærligheden fremgaae alle Guds Værker; den Hellige Aand, der evig udgaaer fra Faderen og Sønnen, er Faderens og Sønnens væsentlige Kjærlighed; i Tiden har Gud af Kjærlighed skabt Alt; af Kjærlighed sendte han Sønnen, til at fuldbyrde Forløsningsværket; af Kjærlighed giver han den Hellige Aand, som vækker lignende Rørelser i de Troendes Hjerter. Ligesom der derfor af Kjærligheden tages en praktisk Definition af Gud, saaledes bestaaer ogsaa den praktiske Erkjendelse af Gud i Kjærligheden. Det nytter til intet at disputere skarpsindigt om Gud, medens man ikke elsker hiint høieste Gode, hiin væsentlige Kjærlighed."

Gud er Kjærlighed; hvo som ikke elsker, kjender ikke Gud, og den sande Religion er ham fremmed. Uden Kjærlighed gives der ingen sand Erkjenden, ligesom uden Erkjenden ingen sand Kjærlighed, efterdi Foreningen mellem Subjekt og Objekt mangler; Sandhedens Aand er ogsaa Kjærlighedens Aand, som Eenheds-

baandet mellem det Absolute. Hvad Sandt der i det Ethikoteol., som danner Beviserne for Guds Tilværelse, {indeholdes} om den nødvendige Urgrund til Verden og dens Anordning i og dens Love, det fører Altsammen tilbage til den oprindelige skabende Kjærlighedens Selvaabenbarelse, og denne Kjærlighed bevise vi ikke saa meget ved vor Viisdom, som den meget mere beviser sig for os, om og ved og i os, og aabenbarer sin evige Kraft og Guddom for os gjennem Skabelsens Værker; Rom. 1, 19. 20. Det er ikke denne Masse af Enkeltheder, denne Hob af Verdens Gjenstande, hvoraf vi erkjende Gud, naar vi betragte dem atomistisk d. e. uden Kjærlighed; thi han er hverken den ene eller den anden af disse Ting (Polytheisme), eller Summen af dem (Pantheisme), ei heller Den, der blot fabrikerer dem i sit Blindsværksted; men hint aandige Baand, der, gaaende ud over den endelige Skabning, drager den ene til den anden, forbinder dem med hverandre til harmonisk, hvilende Eenhed, og alvirkende, alherskende saavel gjennemtrænger som omslynger, saavel opholder som regjerer og faderligt ordner den hele Verden, det er Gud, det er Kjærligheden. Denne, paa hvem Alles Øine vente, er allestedsnærværende, er alvidende eller Alt erindrende — thi hvad den forglemte var fortabt Jes. 49, 15 —; den omfatter alle sine Børn, ogsaa naar de sove, ogsaa naar de drømme og Intet vide af den; ja, selv naar de i Hjertets Forhærdelse Intet ville vide af den, forlader den dem ikke, men forbarmer sig over dem og aabenbarer sig for dem paany i Forsoningens Værk; Hebr. 1, 1—3. Men den bliver ikke erkjendt af de Sovende, af de Forhærdede. Egoismen, kun bunden til sig selv, kjender ikke Kjærlighedens Baand; denne er enten skjult for dens Indskrænkethed eller for fiin for dens Raahed; selv i menneskelige Forhold er den dem en Daarlighed, efterdi det naturlige Menneske (det er just Egoisten) Intet fornemmer til Guds Aand, som er Kjærlighed 1 Cor. 2, 14, og derfor sige nu vel Daarer og Slovhjertede: der er ingen Gud Ps. 14, 1.

Digitized by Google

Ukjærlighed er Ugudelighed, og saa klog denne end ofte kan være i verdslige Ting og egoistiske Interesser, saa er den dog blind og dov og dum i Forhold til Det, der, overskrivende dens Selvskheds Skranker, er saavel Alles som hver Enkelts Frelse, og derfor fører den til Mørke og Fordærvelse. Hvo som ikke elsker, kjender ikke Gud, efterdi han ikke kjender Kjærligheden, efterdi som Kjærligheden saa ogsaa Gud er ham fremmed; Kjærligheden erkjendes kun af Den, hvis selvbevidste Sjel røres, bevæges, gjennemtrænges af den. Uden den erkjender det selvsyge Menneske kun en udvortes guddommelig Overmagt ligeoverfor sig, hvilken han uvillig, slavisk føier sig efter, eller han lever i letsindig Gudsforglemmelse. Først naar Kjærligheden gjennemtrænger hans Gemyt, gjør hans Hjerte blodt, hans Villie smidig, erkjender og erfarer han en Aands- en Guds-Magt, der inderligt berører, mildt betvinger hans Inderste, og ligesaa meget inderliggjør som yderliggjør det; hæver ham ud over sit eget Jeg, idet den løser Sjelen af dens egen Bundethed og indfører den som Led i den Aands-Samfund, af hvem, ved hvem og i hvem alle Ting ere Rom. 11, 36; hvo som elsker, er født af Gud og kjender Gud 1 Joh. 4, 7. Kun ved den fuldkomne Kjærlighed (som tillige er den fuldkomne Religion) vil Stykværket ophøre, og ogsaa Erkjendelsen vorde fuldkommen, saa at vi ville erkjende, ligesom vi ere erkjendte af den guddommelige Kjærlighed; 1 Corinth. 13, 8—12.

Gud er Kjærlighed. Naar denne „praktiske Definition af Gud" er bleven sat bag efter allehaande upraktiske Definitioner og Deskriptioner af Guds Begreb, Væsen og Egenskaber, saa træder allerede her hiin skadelige Adskillelse af det Theoretiske og Praktiske os imode, der ligesaa meget gjør Sandheden fremmed for Livet, som Livet for Sandheden, gjør al Viden død og al Handlen uvidende. Visselig, det meest praktiske d. e. det meest levende Begreb om den levende Gud, som er alt Livs Kilde og Falde, maa ogsaa theoretisk være det rigtigste, og det saa meget mere

jo mindre det blot indbefatter udvortes sammensatte Kjendemærker, jo mere det af sin indre Livsrigdom frembringer al Fylde. Hvad man kan sige om Guds aandige, uendelige, evige Væsen, om hans Almagt, hans Alvidenhed og Alviisdom, hans Hellighed, Retfærdighed og Sanddruhed, saavel som om hans Salighed og Herlighed, samler det sig ikke Alt i den absolute Kjærligheds Begreb? Hvor Lidet er der ikke sagt dermed, at Gud er en Aand, naar dermed kun negativt paastaaes hans Ulegemlighed og Usynlighed; eller der positivt tilskrives ham Tænken og Villen, uden nogensomhelst Bestemmelse af denne Aands Indhold eller Qualitet?

Kjærligheden er Aand, er Lys og Liv, er bevidst personlig Leven, der ikke blot subjektivt nedsænker sig i sig selv, men ogsaa objektiverende udfolder sig, meddeler sig, fylder Alt med sig og sig med Alt; i den er den rette Sub-Objektivitet, og derfor ogsaa alene i den og dens Troskab Sandhed og Sanddruhed. Uendeligheden og Evigheden ere kun negative Abstraktioner, naar de ikke tænkes fyldte med Kjærligheden, hvis Væsen det er, ingen Grændse at have, ikke at ophøre (1 Korinth. 13, 8), men ubegrændset at begrændse, at omfatte og at gjennemtrænge Alt. Hvorfra kunde Kjærligheden, der frembringer Alt, udspringe, uden just af Kjærligheden, og hvad Andet er derfor den evige Grund for alt Værende, alt Bestaaende, end den evige, absolute Kjærlighed? Og denne Kjærlighed, der gjør og skaber Alt, er den ikke almægtig og alvidende? er den ikke den skaberiske Kraft, der ordner Alt mægtigt, skjønt og viist, og virker og opholder al Sammenhæng, al Harmonie, al gjensidig Kjærlighed mellem Skabningerne? Og Helligheden, hvad er den andet, end den hellige Kjærlighed, som kun vil det Hellige, Gode d. e. hvad der er i Lighed med Gud, og vredes paa Det, der er i Fiendskab med Gud, det Onde, forøvrigt det er Menneskenes Fordærvelse? Og Retfærdigheden, hvad er den andet, end Kjærlighedens Orden, dens Lov og dennes Fuldbyrdelse? I et tarveligt, altfor menneskeligt Reflexionsforhold stille sig det

guddommelige Væsens, den guddommelige Vilens og Villens Egenskaber udaf og til hinanden, naar de ikke erkjendes som Eet i den altomfattende Kjærlighed, der, ligesaa fri som nødvendig i sin Virksomhed, ikke saa meget er en Egenskab, hvilken Gud har, som meget mere det Væsen, hvilket han er; thi Gud er Kjærlighed; Kjærligheden, den almægtige, alvidende, hellige, er hans Herlighed, er hans Salighed; thi udenfor Kjærligheden gives der ingen Salighed.

Gud er Kjærlighed — ikke blot som Verdens Skaber og Opholder, han er det overhovedet ikke ved Verden og i Verden alene, ikke ved et Andet end han selv, ikke per accidens, han er det efter sit Væsen ved sig selv, i sig selv, for sig selv, fra Evighed; han er den absolut personlige Kjærlighed. Men Kjærlighedens Subjekt er nu ikke uden dens Objekt, den personlige Kjærlighed ikke uden personlig Gjenstand, uden hvilken den kun vilde være Jegs- eller Selvsyge; derfor kræver Jeget et Du, den første Person en anden; thi Kjærligheden er Eenheden af adskilte Personligheder. Gud, tænkt som aleneværende Jeg, som blot Subjekt, vilde være den absolute Egoisme, altsaa det Modsatte af Kjærligheden; ja, da et Subjekt uden Objekt er ligesaa indholdsløst, ligesaa utænkeligt, som en Tanken uden Tanke, saa vilde han overhovedet ikke være personlig, dersom han ikke var sub- og objektivpersonlig. Derfor, saa sandt som Gud er den personlige Kjærlighed og saa sandt som Kjærligheden ikke er uden Gjenstand, ikke uden den Elskede, saa sandt er han ogsaa Begge, saavel den Elskende som den Elskede, saavel Faderen som Sønnen (ὁ υἱὸς ὁ ἀγαπητός, Matth. 3, 17. 17, 5. Joh. 3, 35. 5, 20. 17, 24. Ephes. 1, 4). Det er Kjærlighedens Natur, at gaae over fra Subjekt til Objekt; dens Væsen er Meddelelse (bonum est communicativum sui) og derfor den fuldkomneste Kjærligheds d. e. Guds Væsen den fuldkomneste Meddelelse; derfor kan det ikke være anderledes, end at Faderen med uendelig, evig Kjærlighedsvirken

koncentrerer Guddommens hele Herlighed i en anden Selvbevidsthed (persona), i Sønnen. Efterdi der nu til den fuldkomneste Meddelelse ogsaa maa svare den fuldkomneste Modtagelse — som da enhver Kjærlighedsforbindelse forudsætter begge Dele, saavel Meddelelse som Modtagelse af Kjærligheden —, saa er Alt, hvad Faderen har, ogsaa Sønnens (Joh. 16, 15); og Denne er derfor, omendskjønt ikke ved sig selv, men ved Faderen, ham væsentlig lig som Faderens evige substantielle Ord (Joh. 1, 1—3), som hans Væsens udtrykte Billede (Col. 1, 15. Phil. 2, 6) og hans Herligheds Afglands, hvem han elskede, før Verden blev grundlagt (Joh. 17, 24). Ikke som om Sønnen var eller havde et andet Væsen ved Siden af den uendelige Fader; da havde jo hver Sit for sig selv, da havde de jo ikke Alt fælleds, da stode de jo i gjensidig Begrændsning dualistisk ligeoverfor hinanden, ligesom halvrørende Uendeligheden, ikke almægtige, men halvmægtige som to Halvguder. Nei, siger Christus, jeg og Faderen ere Eet, Joh. 10, 30. 38; Sønnen er ikke ved Siden af Faderen som en anden Gud, men i ham, i hans ene, uendelige Herlighed, medbelagtig i samme (ὁμοούσιος) ved Faderens uendelige, nidkjære Kjærlighed (Joh. 17, 24), der ikke egoistisk forbeholder sig selv Noget, men meddeler ham Alt (Joh. 3, 35), uden derved at tabe, at afhænde Noget; meget mere, jo mere Kjærligheden giver, desto mere har den, desto salligere er den; den er kun rig med den Elskede, uden ham fattig, ja tilintetgjort som et Lys, der ikke lyser. Faderen vilde ikke ganske være Kjærligheden, hvis ikke Sønnen som hans væsentlige Afbillede ganske var ham lig, hvis ikke Alt, hvad der er hans, uden derfor at fordobles, ogsaa var Sønnens (Joh. 17, 10), kun med den Forskjel, som vel maa bemærkes, at Alt, hvad Sønnen har, har han ikke af sig selv, men stedse af Faderen (Joh. 5, 19 fgg.); thi havde han det af sig selv, saa var han jo en anden Fader, saa var han ikke hvad han er ved Faderens Kjærlighed, saa var Ur-Eenheden i deres

Digitized by Google

Forhold og saaledes i Gud opgiven, og vi henfalde til tvegudet Dualisme. Derfor er det væsentligt for Monotheismen, at paastaae den Eenbaarnes (μονογενης Joh. 1, 18) evige Ivæling af Faderen, eller den af Faderens evige Kjærlighed uophørligt fremgaaende Meddelelse af hans Herlighed til Sønnen (Joh. 5, 20), uden hvilken Sønnen hverken vilde være Gud eller Søn (Deus de Deo, lumen de lumine), eller Faderen Fader i Guddommens Væsen, men først blev det i Verden og ved Skabningerne, og ogsaa da kun i uegentlig Betydning.

Naar nu Gud, fordi han er den absolute Kjærlighed, netop derfor ogsaa er Kjærlighedens Sub- og Objekt, den Elskende og den Elskede, Fader og Søn, saa følger deraf ogsaa uimodsigeligt, at de begge vel ere forskjellige, men ikke adskilte, meget mere ligesom væsentlig Eet, saa og personlig forenede, og det ikke blot ved den Kjærlighed, hvormed Sønnen er i Faderen, men ogsaa ved den gjensidige Kjærlighed, hvormed ligesom Faderen elsker Sønnen saa og Sønnen igjen Faderen. Til Forbindelsen, til Enhedsbaandet i Kjærligheden hører nødvendig saavel Given (amare) og Modtagen (amari), som ogsaa Gjengjældelse (reamare) eller Gjenkjærlighed. Denne Faderens og Sønnens gjengjældende, gjensidige Kjærlighed, der udgaaer fra Begge, gaaer dog ikke derfor ud i tvende forskjellige Virkninger, men forener sin Fylde og konsentrerer sig som Hellig Aand til den tredie Hypostase. I denne, den Tredie, slutter Faderens og Sønnens Tohed sig sammen til uopløselig Enhed og saaledes til Treenighed (trinitas reducit dualitatem ad unitatem). Kjærligheden, der, udgaaende fra Faderen og Sønnen, som den guddommelige Fuldkommenheds Baand samler sig i den Hellige Aand, er Sandhedens Aand, der udforsker Guddommens Dybheder og alle Ting (1 Korinth. 2, 10 flgg.), er Talsmanden, der fører os til Sønnen og ved Sønnen til Faderen (Joh. 15, 26. 16, 15), og udgyder Guds Kjærlighed i vore Hjerter (Rom. 5, 5), og uddeler Guds Gaver, efter som den vil (1 Korinth.

Digitized by Google

12, 11). At en saadan Aand er personlig, at den er selvbevidst, forstaaer sig efter dette af sig selv; hvorledes kunde den paamindende lede til al Sandhed (Joh. 14, 26. 16, 13), der ikke selv kjendte den? en ubevidst Sandhedens og Kjærlighedens Aand er en Selvmodsigelse. Kjærlighedens Væsen er Meddelelse og Optagelse af Meddelelsen. I Guddommens Væsen (ad intra) deelagtiggjøres den Hellige Aand af Faderen og Sønnen under Kjærlighedens levende Reception i den guddommelige Herlighed, som Faderen (fons et principium Deitatis) uophørlig meddeler, og hvilken Sønnen ligesaa vel modtager af Faderen som ogsaa meddeler Aanden. I Forholdet til Verden (ad extra) er derimod den Hellige Aand Princippet for Meddelelsen af guddommelig Kraft og Kjærlighed til Skabningen, den altomfattende Formidling af Faderens og Sønnens Virkninger saavel paa Skabelsens som Forløsningens Gebet, overhovedet det aandige Baand, der forbinder Gud med Verden og Verden med Gud, men i Særdeleshed det Baand, der omslynger Kirkens aandelige Samfund; og som nu saaledes Faderens Kjærlighedsvirkninger ved Sønnen stige ned til os i den Hellige Aand og modtages af os i Troen, saa stige vor gjengjældende Kjærlighed og Bøn forenede i den Hellige Aand ved Sønnen op til Faderen. Derfor nedbeder Apostelen over de Troende Faderens Kjærlighed, Sønnens Naade og den Hellige Aands Samfund; 2 Korinth. 13, 13. *)

Efterdi Gud er Kjærligheden, i sig selv den evige, væsentlige, fra Evighed af levende Kjærlighed, derfor er han i Kjærlighed og

*) Vor Fremstilling vil ikke gjøre Fordring paa, at deducere Treenigheden af den naturlige Fornuft; den gaaer meget mere ud fra Skriftens Ord og dettes indre Anerkjendelse, og udvikler de i dette liggende Tanker efter deres indre Sammenhæng. Det er den rette organiske Brug af Fornuften, der ikke blot udvortes sammenstiller Skriftens Sætninger, men tænkende sammenknytter dem med hinanden efter Skriftprincipper.

Digitized by Google

Gjenkjærlighed evig treenig, og netop ved Differentieringen af Given, Modtagen og Gjengjelden i Kjærligheden i Sandhed een i sig, medens hans Eenhed uden saadan Adskillelse kun vilde være en indifferent, liv- og kjærlighedsløs Eensformighed. Dersom Eenheden udelukkede Forskjellen, saa havde den uorganiserede, forskjelsløse Masse, som Jord, Steen, Træ, den fuldkomneste Eenhed, skjøndt netop her allermindst finder indre Sammenhæng og allerlettest en Sønderbrydelse Sted, medens allerede det Organiske desto nødvendigere danner en Eenhed, jo bestemtere det udformer sig i Led eller Differentser, og den aandige Bevidstheds konkrete Eenhed just beroer paa dens Adskillelsesevne. Paa Forskjellen mellem Personerne i Guddommen beroer saaledes ogsaa den fuldkomneste Livseenhed af deres uadskillelige Væsen, saa at Gud, dersom han ikke var treenig, heller ikke vilde være den absolute Kjærlighed, og derfor ikke heller den ene, levende, hellige Gud. Efter sit Væsens Natur er han derfor nødvendigviis treenig; men denne Nødvendighed er just derfor Frihed, fordi hans Væsen er Kjærlighed, som er det Modsatte af al Tvang. Treenigheden hviler ikke paa abstrakt, ufrugtbar Metaphysik, men paa den absolute Ethik, d. e. paa Læren om den absolute, guddommelige Kjærlighed, der er Grunden og Indbegrebet og Maalet for alt Gode, og som det hvieste Gode den sande Sædelighedens Metaphysik. Netop derfor maa den ogsaa her i Begyndelsen af en evangelisk-christelig Moraltheologie kortelig behandles, efterdi Hinviisningen af denne Artikel blot til Dogmatiken allerede er en væsentlig Miskjendelse af dens evigt levende, d. e. evigt praktiske Charakteer.

Læren om Guds Treenighed, der paastaaer en immanent Sub-Objektivitet i det guddommelige Væsen, og saaledes i dette selv forudsætter den evige Gjenstændighed og Virkeliggjørelse af hans uendelige Kjærlighed, Almagt og Viisdom, er saa nødvendig til en levende Gudserkjendelse, at Den, der nægter dens Sandhed, ikke formaaer dette ligefrem, men kun derved, at han søger at sætte

Digitized by Google

en falsk Trinitet i dens Sted. Dette skeer enten paa pantheistisk eller paa polytheistisk Maade. *) Den abstrakte Theisme, der antager en extramundan, i sin eensomme Selvværens stille Tomhed nedsænket Gud, ligesom kun en sovende guddommelig Monade, som først i Tiden med Verdens Skabelse kommer til Opvaagnen, d. e. til Tænken, Villen og Virken i en Objektivitet, er en med Bevidstheden om den levende Gud fuldkommen uforenelig Forestilling, og Intet er derfor naturligere, end at der, hvor den evige Søn fornægtes i Gudommens Væsen, strax sættes en evig Verden i hans Sted, og at hvad der gjælder om den evige Aabning, overføres paa en evig Skabelse. Verden bliver da betragtet som den nødvendige Objektivering af det guddommelige Væsen og dets Egenskaber, som kun i Skabelsen, Opholdelsen, Regieringen af Tingene, men deri ogsaa aldeles skulle komme til deres Fuldbyrdelse; eller den gjælder for Guds Selvudfoldelse til sin med ham identiske Andetværen i Endeligheden (s. Hegels Religions-Philosophie 2 B. Sønnens Rige); Menneskeheden er Gudmenneskет, og den Hellige Aand Bevidstheden om Identiteten af det Guddommelige og Menneskelige, den religiøse Almeenaand, eller ved hvilken anden Udtydning man nu fører Treenigheden ud af Guds Væsen (ad extra) ind i Verden og Menneskeheden, og ikke lader den finde Sted i Guds Væsen, men kun i hans Aabenbaring. **)

*) Fornægtelsen af Personernes Treehed i det guddommelige Væsen fører til den første, Fornægtelsen af det guddommelige Væsens Eenhed til den sidste Maade. Imellem begge Afveie holder Kirkens Lære den sande Middelvei: Fides catholica hæc est, ut unum Deum in Trinitate et Trinitatem in unitate veneremur, *neque confundentes* personas neque *separantes* substantiam. Symb. Athan. Vranglærerne lide enten af hiin Confusion eller af denne Separation.

**) Det nyeste Forsøg af denne Art er af Dr. Lücke: „Fragen und Bedenken über die immanente Wesenstrinität oder die trinitarische Selbstunterscheidung Gottes, ein Sendschreiben an Dr. Nitzsch" i

Herefter er Gud bestandig kun i og med Verden og ved den den levende Gud, saa at han uden Verden ligesaa lidt kan være Gud, som uden Sønnen Fader; Verden har, som det guddommelige Objekt, den samme evige Nødvendighed, som det guddommelige Subjekt, og saaledes blive Gud og Verden, ligesom Fader og Søn i Treenigheden, om end forskjellige, dog tillige satte som væsentlig forbundne og identiske. Dette er da nu ikke Andet end Pantheismе, hvis charakteristiske Kjendemærke fra det christelige Standpunkt kan sættes netop deri, at den sætter Verden, eller at Verden, Menneskет i den sætter sig i Guds Søns Sted, og saaledes forguder sig selv. Men da opløser Pantheismen sig kun altfor let og gaaer ud i Polytheisme, der er en Verdens-, Natur- eller Menneskeforgudelse in plurali, ligesom Pantheismen in singulari numero. Den i sig fattige og abstrakte Enhed af det guddommelige Subjekt bliver saaledes overveiet ved Verdensobjektets

---

Theol. Studien u. Kritiken 1840 1 H. 63 fgg. (S. dette Tidsskrift 1840, 4 H.) Denne Afhandling, der med socinianske Tvivl anfægter den almindelige christelige Lære Sandhed, er et interessant Bevis for denne selv. Thi med den største Aabenhed lægger den for Dagen, at Fornægtelse af den immanente Væsenstreenighed uomgjængelig fører til, kun at anerkjende „Verden, hvori vi selv ere indbegrebne, som den af Gud uendelig elskede, som det fuldkomne Objekt for Guds evige Kjerlighed", kun at lade „Gud være sig selv nok som den evige Verdensfader", hvorefter Gud da aabenbart kun ved Verden er den levende, elskende Gud, d. e. Gud, og uden Verden ikke vilde være Gud, ikke Fader. Er nu Guds Væsen Kjærlighed, saa er det kun en intetbetydende Forsikring, naar Lücke endnu som „afgjort" vil paastaae, at „Gud efter sit Væsen er absolut uafhængig af Verden", ligesom ogsaa alle Vægringer mod Pantheismen ere forgjæves; thi at sætte Verden ligesaa evig og nødvendig som Gud, kun at betragte den som det evige Objekt for det evige Subjekt, eller at sætte den i den evige Søns Sted, det er Verdensforgudelse, Pantheisme, der da let i Verdens Fylde omsætter Enheden til Mangfoldighed, Guds Søn til Guds Sønner (de uendelig elskede), og saaledes bliver polytheistisk.

Digitized by Google

konkrete Mangfoldighed, hvori den dog alene har sit Liv, at den træder dunkel i Baggrunden, medens de endelige Manifestationer af Guddommen desto bestemtere træde frem med Selvstændighed i betydende Kreaturer som Gudssønner eller Guddommen. I Treenigheds-Lærens Historie nærmer Sabellianismen eller Modalismen sig til Pantheismen, og Arianismen i alle sine Former til Polytheismen, der ved Socinianismen ender i en ordinær hedensk Apotheose og Adoration af Mennesket Jesus. Omendskjøndt saadanne Kjætterier have Skin af, ved Sønnens og Aandens Degradation at ville hæve den høieste Guds Monarchie, saa lade de ham dog i Sandhed træde tilbage for os bag Kreaturer og disses Velgjerninger, lade den sande Gud ikke forklares, men fordunkles ved Halvguden Christus, og gjøre, idet de fremstille Forløseren kun som Skabning, netop af Forløsningen fra Kreaturdyrkelsen en ny Kreatur-Trældom.*)

I Modsætning til al saadan Selv-, Verdens- og Skabningsforgudelse, som forrykker Skabningens sande Forhold til Gud, staaer Læren om den guddommelige Treenighed, idet den netop paa hiin, det guddommelige Væsen i og for sig immanente, Livsvirksomhed og personlige Samfund af Faderen, Sønnen og Aanden begrunder Guds absolute Selvstændighed, Selvtilfredshed og Salighed, hvorefter han, ogsaa uden Verden, i sig er den levende, kjærlige Gud, og frit ophøiet over Verden ikke behøver den til sin væsentlige Fuldkommenhed, meget mere, for Verden var, var herlig i sin Kjærlighed Joh. 17, 5. 24. Derfor er Skabelsen heller ikke et nødvendigt Produkt eller en Emanation af hans Væsen, men et Værk af hans frie Nedladelse, hans Nedladelse til Det, hvad der ikke er Gud, hvad der overhovedet ikke er, men som han kalder,

*) Sml. „Athanasius der Grosse und die Kirche seiner Zeit, besonders im Kampfe mit dem Arianismus, von Möhler“ (Mainz 1827), 1 D. S. 242 fgg.

Digitized by Google

at det skal være Rom. 4, 17. Verdens Ikke-Evighed, dens Begyndelse (ἦν ὅτε οὐκ ἦν), Skabelsen af Intet (ἐξ οὐκ ὄντων) ere i den christelige Skabelsestanke Bestemmelser, der (saaledes som det falder i Øine ved et Blik paa de arianske Formler) saa væsentlig adskille Verden fra Sønnen, at de ligefuld rigtigt benægtes om Sønnen, som bekræftes om Verden, og ligefaa urigtigt benægtes om Verden, som bekræftes om Sønnen. Det er klart, at der her ikke handles blot om en Forskjel i Alder eller Varighed, men en grundvæsentlig Forskjel ville hine Bestemmelser fremhæve, hvorefter Verden ligeoverfor Sønnen viser sig som den, der ikke er af guddommeligt Væsen (ἑτεροούσιος), ikke absolut nødvendig eller selvstændig, og derfor ei heller evig, men som Den, der, et Intet i sig selv og afmægtig til at ophelde sig selv med sin store Mængde af smaae Skabninger, kun har Grunden for sin Subsistents i hiin guddommelige Kjærligheds Villie og Velbehag, for hvilken den endelige Verden aabenbar ikke er nogen tilfredsstillende Gjenstand. Meget mere er den med alle sine større og mindre Kreaturer kun et Værk af Guds naadige Velbehag, en Gjenstand for hans Kondescendents (Ps. 8, 4. 5. Ordsp. 8, 30. fgg.), hvilket Hamann træffende betegner, naar han kalder Skabelsen et Værk af guddommelig Ydmyghed.

Saaledes staae altsaa de christelige Lærdomme om Guds Væsen og om Treenigheden og om Skabelsen (opera ad intra og ad extra) i indertig, uopløselig Sammenhæng, og hvor vigtige disse af den hele oekumeniske Christenhed anerkjendte Lærdomme ere for Menneskets sædelige Forhold til Gud, det er ved sig selv indlysende. Hvor det guddommelige Væsens absolutte, immanente, personlige Kjærlighed miskjendes, hvor Treenigheden nægtes og Guds Søn og Aand kun sættes ned i Verden, der træder Verden og altsaa ogsaa Mennesket i en ganske anden Stilling til Gud, der træder Guds frie Herredomme over Verden tilbage, der miskjender Menneskets hiin Ophøiethed og Nedladelse af Guds hellige Kjærlighed,

Digitized by Google

hvorpaa dets Afhængigheds-Forhold til ham beroer, der mangler det altsaa ogsaa paa den tilsvarende Gjengjeldelse af denne Kjærlighed, ligesom paa den rette Ydmyghed, Taknemmelighed og Hengivenhed; meget mere vil der en paganiserende Verdens- eller Menneske- eller Selvforgudelse hæve sig, og i grovere eller finere Selvsyge opløse og adskille den sande Religion, det ydmyghedsfulde Kjærlighedsbaand, imellem Gud og Menneske og netop derved ogsaa forrykke Menneskets hele sædelige Forhold. Derfor forblive os den ved den hellige Daabs Sakrament befeglede Tro i den hele christelige Kirke paa Treenigheden af Gud Fader, Søn og Hellig Aand, hellig og ukrænkelig. —

II.

Om Skabelsen.

Gud skabte Verden af, med og i nedladende Kjærlighed; Faderen skabte den ved Sønnen i Kjærlighedens hellige Aand. Den skaberiske Kjærlighed er en absolut, ikke som Skabningens betinget ved en Gjenstand, men selv frembringende og betingende sin Gjenstand. Skabningens naturlige Kjærlighed frembringes ved en Gjenstands Indtagenhed eller Elskelighed, og den forudsætter saaledes denne; men den sig selv i sin Treenighed tilfredsstillende Guds skaberiske Kjærlighed forudsætter ingen Gjenstand udenfor ham, bliver ikke frembragt ved Noget udenfor ham — da vilde den selv mere være skabt end skabende, — men frembringer først, kun bevæget ved sig selv, Alt, hvad som er, med al dets Godhed og Elskelighed; og den saae med Velbehag Alt, hvad den havde gjort, og see, det var saare godt (1 Mos. 1, 31.) ikke ved sig, men ved den. Intet er den givet forud (Rom. 11, 35), men den forekommer Alt. Udenfor den treenige Gud var Intet d. e. ikke Noget, ingen Gjenstand fra Evighed, der vakte, bevirkede eller fremkaldte hans Kjærlighed; in-

Digitized by Google

tet Evigt, intet Guddommeligt, intet Selvstændigt var udenfor ham; Himmel og Jord, Alt er vorden ved den absolute Kjærlighed, af Faderen, ved Sønnen, ved Ordet, og uden det Intet, Joh. 1, 3. Rom. 11, 36. Det var hans Velbehag, hans Raadslutning (θέλημα, decretum), at Verden skulde vorde, og den blev ved hans Villies Magt, hans Alt af sig selv frembringende Kjærlighed, ikke som om denne tilforn havde været ledig eller først i Verden havde fundet sin Gjenstand, sin Virksomhed; nei, Gud selv er jo Kjærligheden, den evige Kjærlighed, og netop derfor i Treenigheden sig selv ligesaa fuldkommen gjenstændig som virksom i denne fuldkomne Gjenstændighed. Det er derfor kun hans Kjærligheds-Majestæts Neladelse, hans almægtige Kjærlighed, hvorved han, trædende ud af sig selv, lader vorde et Andet udenfor ham; men saa vist som dette ikke er Gud og ikke, som Sønnen (Phil. 2, 6), Gud lig, saa vist er det ei heller den adæquate Gjenstand eller det udtømmende Udtryk for hans absolute Fuldkommenhed (χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως), men kun hans Fingers Værk, hvori han naadefuld sætter sig i Forhold til Umyndige og Ufuldende, af hvis Mund han har berøvet sig Lov, Ps. 8, 3. 4. Han aabenbarer i Verden ved Sønnen (Kol. 1, 15 fgg.) i Kjærlighedens Ydmyghed sin Herlighed, ja Afbilledet af sig selv i de fornuftige Kreaturer, i Mennesker og Engle, hvilke dog alligevel ere hans Væsens udtrykte Billede og hans Herligheds Glands i Christus, deres Hoved og Herre, dybt underordnede (Hebr. 1, 2. fgg). *)

Skabelsen fremgaaer ikke nødvendig og evig af Guds Væsen (ἐξ οὐσίας), saaledes som Sønnen og Aanden; den er ikke en væsentlig Udstrømning af dette; den er og bliver ei heller af et andet Væsen, men den er af Guds Villie (ἐκ θελήματος), og bliver

*) Kun Homoiusien kan maaskee prædiceres om dem, men ikke Homousien.

Digitized by Google

ved en fri d. e. ikke absolut nødvendig og evig Akt af denne. Det vilde være Uret, derfor at kalde den sleste Kjærligheds største Værk et tilfældigt; thi ere Villiesakter derfor tilfældige, fordi de ikke ere absolut nødvendige? maa der ikke gjøres Forskjel paa den Virksomhed, der konstituerer et Væsens levende Væren, saaledes som netop Livsvirksomheden selv, og den, der virker Villiesakterne? men ere disse derfor Tilfælde eller Indfald? nu da, saa ere ogsaa opera Dei ad intra et ad extra i Henseende til Nødvendigheden forskjellige, uden at de sidste derfor blive Spil af Tilfældet eller Lunet, som overhovedet ikke kan finde Sted der, hvor Kjærligheden herster og virker. Skabelsen er ikke en immanent Produceren af den guddommelige Natur, men den er en Akt, et Faktum, en Handling af Gud, har derfor ogsaa en Historie. Bibelen begynder med Skabelseshistorien, idet den uden menneskelig Argumentation guddommelig vis aabner Verdens Historie med den Sandhed, der kun er at opfatte som Kjendsgjerning: i Begyndelsen skabte Gud Himlen og Jorden. Idet en saadan Begyndelse ikke fremgaaer af nogen Natur-Aarsag, men selv først begrunder Naturen og dens Aarsagelighed, ved en fri almægtig Villiesakt (potentia ordinans), er den overnaturlig, et Under, Ur- og Begyndelses-Underet, til hvis Natur-Begrundelse Opholdelsen dernæst slutter sig som naturlig Fortsættelse (potentia ordinata). Disse danne dog ingenlunde i deres Sammenhæng en ligelig fortløbende Række, men saavel i de koexisterende Skabningers Trinforskjelle som ogsaa i deres Successsion i Tiden ved Epokernes Forgaaen og Tilblivelsen træde bestandig igjen nye Begyndelser ind imellem, Begyndelser, der ere, om end ikke absolut — efterdi de hvile paa en forhaandenværende Basis — dog relativt mirakuløse, forsaavidt som de ikke blot ere en naturlig Fortsættelse af allerede forhaandenværende Naturer efter disses Love, men meget mere begrunde nye, ei alene af samme, men ogsaa af høiere Art. Skabelses-Historien lader tydeligt erkjende,

Digitized by Google

hvad ogsaa grundige Naturforskere ved mangehaande Udviklingshistorier have hævdet, at de høiere Trin af Skabninger ikke naturlig ere voxede ud af de lavere, men at de ved særegne Akter eller Ord af Skabervillien ere bestemte og tilblevne ved Siden af og efter hinanden, som det da og ligger klart for Dagen, at Tingenes Tilbliven har ganske andre Love end deres Bevaaren. Som nu den frie Skabervillie sætter Tingenes Begyndelse og gjør Undere — thi underfuld er enhver Akt, der ikke saa meget er sat ved det Forhaandenværende, som meget mere selv sætter noget Nyt — saa er det overhovedet Friheden, den frie Villie, der, som Ene til, ikke bestemt ved Naturloven, at bestemme sig selv til noget Nut, har noget Underfuldt ved sig. Overalt griber Villen som en fri høiere Causalitet ind i den lavere jordiske Natur, og virker i den, hvad den af egen Kraft ikke formaaer, Værker af Intelligentsen, som overgaae dens naturlige Kræfter. Saaledes regierer ogsaa Gud Verden og Naturen som Herre og Giver af deres Love, ikke som disses Tjener; meget mere er hans levende frie Villie selv deres Lov. De, der benægte Undere og paastaae en evig, uopløselig Kjæde af en nafvendelig determineret Causalnexus, ophæve saavel guddommelig som menneskelig Frihed, og staae derfor ingenlunde høit i en fundamental Modsigelse med enkelte Undere, men med Bibelens Lærdomme om Skabelsen, om Synden, og om Forløsningen eller Forsynelsen, hvoraf fremgaaer, at Underbegrebet ikke har en blot physisk eller metaphysisk, men en ethisk Betydning.

I Skabelseshistorien træder den guddommelige Kjærligheds Undervirken i Særdeleshed frem ved Modsætninger, hvilke Gud saavel skaber, som forener, saaledes at deres harmoniske Forening stedse viser tilbage paa Eenheden i den oprindelige Skabelse. Ikke af det Ligeartede fremkalder han de enkelte Værker, Lyset ikke af Dæmringen, af men Mørket, af det Modsatte; han skaber det Ene, og danner da det Andet derindi; han danner Toheden, og hvder

den i Kjærlighedens Enhed. Gud skabte Himmel og Jord, og Jorden var øde og tom, og det var mørkt paa Dybet. Himmel og Jord stode i kontrasterende Sammenhæng; Jorden er oprindelig skabt som dunkelt Stof, men alligevel omsvævet, omfattet af Guds Aand, og der blivet Lys ved Ordet, og Lys og Mørke adskille sig og følge maalende Tiden paa hinanden som Dag og Nat, og Vand og Luft adskille sig, og Vand og Land, der gives sin Værk, og høre dog, skjønt kontrasterende, stedse sammen og blive i hinanden. De individualiserende Skikkelser i de følgende Dagværker, af hvilke det sjette umiskjendelig sigter tilbage til det første, det femte til det andet og det sjette til det tredie, fremhæve først en bestemtere Forskjel mellem de lyse og mørke Legemer og Ilder, og lade da Vand, Luft og Land vorde opfyldte med de mangfoldige Arter af levende Skabninger, der ligesaa vel differentiere sig i Slægter, som forbinde sig med hinanden i Kjærlighed, fordi de have samme Udspring. Mest forherliger den guddommelige Kjærlighed sig i Menneskets Skabelse; thi i det ringe Jordstov bliver det Høieste, bliver Guds Billede indbaaret, og Sjel og Legeme, og himmelsk Aand og jordisk Materie underfuldt sammenvævede til een bevidst Personlighed, og denne Personlighed dobbelt stemstillet i Mand og Qvinde, hvilke af den guddommelige Kjærlighed ere bestemte til Livs- og Kjærlighedsforening i Ægteskabet. Legemet er jordisk Stof og lever af jordisk Næring, som Guds Kjærlighed forud beredet det rigelig; den det bestjelende, tænkende, elskende Sjel er indaandet og beaandet af Guds Aand, er beslægtet med Gud. I denne Forbindelse af Legeme og Sjel, som danner Menneskehedens Grundcharakteer, er ingen Mangel eller Pleie, hvormed kun Manichæismen søger at behæfte Materien eller Legemet eller overhovedet Menneskets Substants; Gud har skabt Mennesket i denne Substants, har harmonisk forenet Legeme og Sjel, Sandseligt og Oversandseligt, Himmelsk og Jordisk i Mennesket som den høieste jordiske Skabning, og derfor er det da

Digitized by Google

ogsaa godt; thi Alt, hvad Gud har skabt og ordnet, er godt. Kjærligheden skaber kun hvad der er godt 1 Mos. 1, 31, og opholder det ogsaa som kjærlig Forsorg eller Forsyn, der herster ikke blot over, men ogsaa i Tingene, boer i dem med Kjærlighed og regjerer dem med Hellighed, nær, saa det kan fornemmes, hos dem, der søge Gud, men skjult for dem, der lukke deres Hjerter for ham, Ap. Gj. 17, 24—30. Skabelse og Forsyn bevise Storheden af den guddommelige Kjærlighed ikke blot ved deres Værkers og deres Verdensherredømmes uhyre Storrelse, men endnu mere ved den meest specielle deeltagende Forsorg for det Smaae og Enkelte, der over de talløse Stjerner paa Himlen ikke forglemmer Fuglene under Himlen og Markens Blomster, Matth. 6, 26 fgg; ligesom derfor ogsaa høie Himmelaander i Ydmyghed tjene de ringe Menneskers Frelse, Hebr. 1, 14. Matth. 18, 10. I Sardeleshed fremhæver den hellige Skrift ligeoverfor Verdens Storhed Guds Kjærlighedstrostab i det Smaae (sml. Ps. 8 o. a. st.); hvorfor ogsaa Hamann siger, at den er skreven, for at bevise Guds Regjering i Smaating. Fortræffeligt individualiserer og specialiserer derfor ogsaa Luther Artikken om Skabelsen i sin Udlæggelse: jeg troer, at Gud har skabt mig o. s. v., af hvilken Tro da ogsaa umiddelbart den sædelige Forpligtelse leverende resulterer: „for hvilket alt jeg er skyldig at takke og prise ham og derfor at tjene ham og være ham lydig." Hvo der saaledes erkjender, at han Intet har af sig selv, men er Gud Alt skyldig, han erkjender ved sig selv Skabelsen af Intet.

III.

Om Gudsbilledet i Mennesket.

Naar Gud, som er Kjærlighed, har skabt Mennesket efter sit Billede, saa maa dette Billede fornemmelig have bestaaet deri, at

Digitized by Google

den guddommelige Kjærlighed opfyldte Menneskets Sjel. Kjærligheden skabte Mennesket til Lighed med sig, d. e. til Kjærlighed og dermed til Personlighed, til Selvbevidsthed, som er en Grundforudsætning for Kjærligheden, men ogsaa til troende Erkjendelse eller til objektiv Bevidsthed om den Elskende og Elskede, af hvem Mennesket har modtaget Liv og Kjærlighed. Som nu Selvbevidstheden ikke er nogen erhvervet, tillært, men en medskabt Viden, ja den sig vidende Sjel selv, saa er ogsaa Erkjendelsen af og Kjærligheden til Gud (Gudsbevidstheden) ingen erhvervet, engang tilveiebragt, men en medskabt, en den menneskelige Natur som saadan oprindelig med- og indgiven, hvorved Gud just har bannet sig ind i den, eller skabt den efter sit Billede. Det maa siges om enhver Kjærlighed, at den ikke er noget Selvgjort, men noget Givet og mere ved Objektet end ved Subjektet Frembragt. Den ægteskabelige Kjærlighed, Kjærlighed til Børn og til Forældre, som begrunder Menneskets væsentligste sædelige eller Pietetsforhold, er medskabt; hvor meget mere maa ikke den oprindelige Kjærlighed til Gud, Urgrunden for al Pietet og Religion, have været Menneskets medskabt. Selv igjennem hiin lavere Grad af Tilbøielighed eller Tiltrækning, som herskер i det ufornuftige Kreatur, gaaer et Træk af Guds opholdende og forsørgende Kjærlighed; af den høieste Kjærlighedskilde altsaa flyde vistnok de Kjærlighedstilskyndelser, der trække sig igjennem den guddbeslægtede menneskelige Sjel, og drage den ikke blot hen til andre Sjele, men til Gud selv; nam quo nisi Deo plenus est, qui plenus est dilectione? Den Mening, at Menneskehedens Historie har begyndt med en vild, brutal Naturtilstand, med en Umenneskelighedstilstand, at den først selv har skabt sig menneskelig, af egen Nødtvungenhed udtænkt og indrettet sig Religion, Ægteskab, Familie og Stat (hvilke dog alle ere intetbetydende uden Kjærligheden), er en saa rå Modsætning til den bibelske og kirkelige Lære, en saa kras, intet af den guddommelige Kjærlighed endogsaa blot anende Po-

Digitized by Google

lagianisme, at vi ikke behøve at skjenke den nogen Opmærksomhed. Men heller ikke den Antagelse kan tilfredsstille, at kun en ubestemt, dunkel Anelse og Længsel efter det Guddommelige har opfyldt den menneskelige Sjel, eller at den blot har været udrustet med indholdstomme Anlæg til det Guddommelige; meget mere, som det elskelige Lys var bleven skabt paa den første Dag, saa var den hele jordiske Skabning, der fuldendte sig i Mennesket, en Aabenbaring af Gud i hans Kjærligheds Lys, hvis Straaler klart gjennemlyste og inderligt opvarmede den menneskelige Sjel. At man veed, at Gud er, er dem aabenbart; thi Gud har aabenbaret dem det, Rom. 1, 19; de have ikke først opdaget det, de behøvede ikke først at bevise sig det, at der vel maatte være en Gud; Gud selv havde bevist sig for dem, aabenbaret sig for dem, hengivet sig til dem, til at erkjendes og fornemmes, (Ap. Gj. 17, 27) som Kjærligheden, den altopfyldende personlige Kjærlighed, der havde skabt dem, der havde gjennemtrængt dem, paa det de igjen skulde elske ham og tjene ham i Retfærdighed, Ufkyld og Salighed (Eph. 4, 24).

Saadan Kjærlighed af deres Gud, saadan Ibsen af hans Kjærlighed, af ham selv (Joh. 14, 23) være de sig bevidste i Troen. Troen er det Organ, hvormed Sjelen ikke saa meget selv elsker som meget mere fatter den Kjærlighed, hvormed den bliver elsket, modtager og har den og smager dens Salighed. Saavist som den Kjærlighed, hvormed Gud elsker Mennesket, er Grunden til dets Salighed, ja Saligheden selv, saa væsentlig er Troen som den bevidste Tilegnelse, som den tilforladelige Forvisning og Haven af den. Den saliggjørende Tro er ikke den almindelige Tro paa Guds Enhed eller Uendelighed eller Almagt, men den specielle Tro paa hans Kjærlighed, hvorved han er vor Gud, den fortrøstningsfulde Overbevisning om Gud, der elsker os, det er os immanent med sin Kjærlighed. Guds Kjærlighed var udgydt i det første Menneskes ufkyldige Hjerte, og opfyldte

hans hele Sjel, der levende følte sig gjennemtrængt af den og salig i denne Kjærlighedstro. Dog var den ikke blot salig i saadan Tro, men ogsaa retfærdig og god; thi Troen paa den Kjærlighed, hvormed den blev elsket, avlede og nærede jo i Hjertet inderlig Gjenkjærlighed, og begrundede saaledes i den Indbegrebet af alt Godt, alt Sædeligt, nemlig Kjærlighed til Gud af ganske Hjerte, af ganske Sjel og af ganske Sind, hvilken i sit Omfang ogsaa indeholder den sande Menneskekjærlighed, ogsaa i Næsten elsker Guds Billede, 1 Joh. 5, 1. Da Gud er Kjærlighed, kan hans hellige Villie til hans skabte Afbillede kun være Kjærlighed, hvilken derfor ogsaa i den hellige Skrift betegnes som Lovens Opfyldelse (Rom. 13, 10), d. e. som den fuldkomne Retfærdighed (Eph. 4, 24). Hvor den lever, der opfylder den, ikke som uvirksom Følelse, men som levende Aandskraft, det hele Hjerte med klare Stemninger, og Sjelen med reen Villen, og Sindet (διάνοια) med lyse og sunde Tanker (Kol. 3, 10); thi hvad er Sandhed Andet end Subjektets Overeensstemmelse med Objektet, nærmere og høiere: Menneskets Overeensstemmelse med Gud? men hvor er den, om ikke i Kjærligheden? Den forener Mennesket med Gud og hans Næste i den Hellige Aands Eenhed, der er Sandhedens ligesom Kjærlighedens Aand. Men saa fuldkommen nu ogsaa Kjærligheden er, saa vil dog Ingen torde sige, at den derfor er en overmenneskelig, overnaturlig Fuldkommenhed, et uendeligt Ideal, en Aandelighed for Engle, som Mennesket kun kunde komme til i stor Afstand, eller kun nærme sig ved langvarig Møie og Anstrængelse. Visselig, Den veed Intet om det menneskelige Hjerte, der ikke i Kjærligheden erkjender som den guddommeligste saa og den menneskeligste af alle Stemninger, der ikke føler, hvorledes den menneskelige Natur kun i Kjærligheden befinder sig ganske hjemlig og vel og sieleſund, hvorledes Sjelen kun i den har sin Salighed, Aanden sin Fred, Hjertet sit sande Liv. Ja, Begrebet af det menneskelige Hjerte er intet Andet end Begrebet af Kjærlig-

Digitized by Google

heden; Hjertet elsker altid, Hjerte og Kjærlighed er Eet; Hjertets Liv er Kjærligheden, kun at dette Liv vistnok kan være sygt, dødelig sygt, naar Kjærligheden nemlig ikke er guddommelig, men ugudelig, naar den er selvsyg, kjødelig, og da, idet den slaaer om til det Modsatte af den sande Kjærlighed, virker ikke Liv, men Død. Men naar nu Mennesket som Guds Afbillede er bestemt til Liv i Gud ved Kjærlighed — thi hvo som bliver i Kjærlighed, bliver i Gud og Gud i ham —, saa er aabenbart Sjelens paa Troen hvilende Kjærlighed det inderligste, naturligste, frieste og saligste Liv. Harmonien af alle Sjelsevner, Samklangen af alle Aandsvirksomheder, den indbyrdes Overensstemmelse af alle Drifter og Følelser, Ufskyld og Skjønhed i det indre Liv virkes ved den Naade og Kjærlighed, som er udgydt i Hjertet ved den Hellige Aand, Rom. 5, 5. Ligesom Harmonien ikke er Noget over Tonerne, men i dem, ligesom Sundheden ikke er et overnaturligt Fortrin ved Legemet, men dets naturlige Integritet selv, saaledes har hiin oprindelige Retfærdighed ikke heller været nogen overnaturlig Fuldkommenhed hos det første Menneske; meget mere, saa vidt som han var Guds forskabte Billede, saa naturligt stod han ogsaa i den første Kjærlighed. Vistnok, for den syndige, fordervede Natur er hiin Kjærlighed overnaturlig og overstigende alle dens Kræfter, saa at den kun kan komme dertil igjen ved Gjenfødelse af guddommelig Grund; men for Ufskyldigheden, for det rene Hjerte er Intet naturligere, end den rene Kjærlighed, hvorfor det saa kjønt hedder:

»Du darfst ja nur die leichte Liebe üben,
ein kleines Kind kann ja die Mutter lieben.«

1 Joh. 3, 1 fg.

Dette barnlige Forhold af Mennesket til Gud, Faderen, beroer ingenlunde paa den naturlige Grund, at Mennesket overhovedet er en Guds Skabning — thi da vilde alle Skabninger være Guds Børn af Naturen —, men paa den sædelige, at det

Digitized by Google

er skabt til at være Guds Billede, og ved Kjærlighedens Baand forbundet med Gud. Just fordi denne Børnlighed er en sædelig, af Kjærligheden grundet og helliget, kan den fortabes; ved Troskabsbrud og Synd, som fordunkler Ligheden i det guddommelige Billede, kan Mennesket blive en forloren Søn. Dette er da hans Skyld, medens den oprindelige Børnlighed, som en Gave af Kjærligheden, ikke derfor er hans Fortjeneste; thi ved barnlig Kjærlighed kan der ikke være Tale om nogen Fortjeneste og om nogen Møie. En møiefuld Kjærlighed er overhovedet, som en fortjenstlig Uskyld, en Modsigelse i sig selv; Kjærlighed er Lyst, og kan som saadan ikke være Ulyst, ikke være Møie; den er af Gud og derfor intet menneskelige Mækværk; den er noget af Gud Tilskabt, ikke af Mennesket Tilskaffet; den er givet, ikke erhvervet. Hvor der tales om at erhverve Kjærlighed, der kan i det høieste kun være ment Andres Kjærlighed; men at erhverve sig eller fortjene den Kjærlighed, hvormed man selv elsker, det kan slet ikke siges. Den, der roser sig af sin Kjærlighed som sit Værk eller sin Fortjeneste, har aldrig elsket; en selvgjort Kjærlighed er ingen. En Fortjeneste kan kun være Følge af en Handling, men Kjærligheden er Handlingens Grund; den bliver ikke gjort, men den gjør; den er ikke et Værk, men den virker; den bliver ikke villet, men den er den gode Villie selv, saa at den som Godheden selv maa gaae forud for alt Godt, hvad Mennesket gjør eller virker; thi Godt er kun hvad Godheden gjør, hvad Kjærligheden virker; men den selv kan ikke have sin Grund i en Gjøren af Mennesket, men kun i den Ugodes Godhed, i Meddelelsen af hans Kjærlighed. Hvor den opfylder det hele Hjerte, den hele Sjel, hvor altsaa ingen ond Lyst modstræber den, der er Fred og Eendrægtighed i Mennesket, og derfor ei heller nogen Strid, nogen Kamp, der altid forudsætter allerede en Uenighed, en fiendtlig Modsætning, som skal overvindes. En saadan Modsætning var ikke engang forhaanden i de første Menneskers Erkjendelse: de kjendte

Digitized by Google

i deres Ufkyld ikke Modsætningen mellem Godt og Ondt, ligesom den Sunde, der hverken har erfaret egen eller fremmed Sygdom, ikke veed, hvad Sygdom er, ei heller har nogen Kamp imod den.

Det er ikke nogen Indrømmelse, det er meget mere netop vor egen Paastand, at hiint medfødte Gudsbillede, hiin urbillede-lige som urvirkelige Retfærdighed har været uden Fortjeneste for Mennesket, efterdi den ikke var nogen af egen Kraft tilveiebragt Gudlighed. Men paa det Eftertrykkeligste maae vi nu strax her sætte os imod hiin pelagianske Moral, der netop formedelst den oprindelige Retfærdigheds Ufortjenstlighed fraskriver den al sædelig Charakteer og Værd, erklærende den for noget blot Naturligt, som ikke havde mere moralsk Betydning, end et Dyrs eller en Plantes Ufkyld. Denne Moral, der befinder sig i fundamental Modsætning til den christelige, taxerer Menneskets moralske Værd alene efter dets Selvfortjenestes Maalestok, d. e. efter Maalet af Det, hvad det skylder sig selv, hvad det i sin sædelige Tilstand har bragt i Stand ved sin egen Villie. For den er derfor ogsaa al Dyd kun Handling af Villien, ligesom al Synd kun Undladelse af Handling. Tilstandene, Gemytsbeskaffenhederne (habitus), af hvilke Villiesakterne resultere, ere den ligegyldige, ere for den kun raat Stof, som Villien har at behandle, naar der gives nogen Leilighed til Handling. Thi hele denne Moral gaaer ikke saa meget ud paa Væren, som meget mere paa Handlen, ligesom den da overhovedet mere sigter til Haanden, end til Hjertet, mere er en Handlings- end en Livsvidenskab. Gjør saaledes —, begynde i Regelen dens øverste Grundsætninger, som netop derfor hverken omfatte det korrelate Gebet Liden, hvori den sædelige Charakteer godtgjør sig, ei heller det sædelige Livs perennerende indre Kilder. Ogsaa det evige Liv bliver af saadan Handlings-Moral betragtet som overveiende ydre Lykfalighed, hvilken Mennesket skal tilforhandle sig ved Fortjeneste, eller, hvor man skyer dette Udtryk som

Digitized by Google

altfor kraft, ved sin Handlens Værdighed, og det af Gud, der tilveier Lykfaligheb efter Vægten af Værdigheden. Jo utaknemmeligere nu det Stof er, som Villien har at behandle, jo mere ikke blot ydre, men ogfaa indre Hindringer træde i Veien for den med den fædelige Lov overeensstemmende Handlen, jo større Kraft altfaa Villien skal anvende, for at frembringe, eller meget mere for at fremtvinge den, desto større er ogfaa den Handlendes Fortjeneste eller fædelige Prisværdi. Naar nu Menneskets fædelige Værd skal bestemmes efter Fortjenestens Maalestok, saa har egentlig det Gode aldeles intet selvstændigt Værd; det bliver ikke maalt efter sig eller efter Gud, men kun efter Størrelsen af den Modsætning, der skal overvindes; og da det Godes Modsætning ikke saa meget bestaaer i det Indifferente som meget mere i det Onde, og deri er vanskeligst, d. e. fortjenstligst at overvinde, saa afhænger det Godes Værd af det forhaandenværende Ikke-Godes eller Ondes Maal og Masse. Efter det maatte kun Modsætningen til det Gode i den menneskelige Natur bestandig forhøies, for at des høiere Værd kunde erhverves ved dens Overvindelse, og Pligtopfyldelsen bestandig mere vanskeliggjøres, efterdi Fortjenstligheden og saaledes Værdien af den derved blev forhøiet, saa at Villens Virken med Modbydelighed, eller Opfyldelsen af Pligten med Afsky i Hjertet vilde være det fædelig Fortrinligste. At Gud efter dette ikke vilde være god, følger af sig selv.

Den, der ikke vil anerkjende disse i Extremet absurde Konsequentser af den selvretfærdige Moral, kan kun undlade det paa Konsequentsens Bekostning, idet Sagens Sandhed noder ham til Indrømmelser, som ophæve Princippet for hiin falske Moral. En saadan Indrømmelse ligger i Anerkjendelsen af Kjærlighedens Værd, hvilken har saa meget mindre Fortjeneste, jo mere levende den er, i enhver Anerkjendelse af det Fortrin, den habituelle eller til Charakteer uddannede Sædelighed har for en blot aktuel, der viser sig i enkelte Kraftyttringer; thi jo mere det Gode bliver til Charakteer

Digitized by Google

eller til den anden Natur, desto ringere bliver dets Fortjenstlighed, og det er aabenbart sædelig Fuldendelse, udover enhver Konflikt mellem det Gode og Onde i den frieste Kjærlighed kun at ville og at gjøre det Gode. Saa nødvendig og hæderlig nu end Kampen er, saa længe det Ondes Opposition endnu viser Magt, saa maa den dog selv stedse være rettet imod sin Ophævelse, d. e. imod det Godes Seir og Fred, og det er utvivlsomt, at det Godes Herredømme tiltager desto mere, jo mere Modsætningen, der bekjæmpes, aftager. Ifølge dette har den christelige Moral, Kjærlighedens guddommelige Moral, netop den omvendte Maalestok, efter hvilken nemlig Menneskets sædelige eller guddommelige Værd tiltager med Aftagelsen af dets Fortjeneste, ligesom jo Gud, som den fuldkomne Kjærlighed, uden al Fortjeneste er den absolut Gode eller Helligheden selv. Herrens Bud, at vende om og blive som de fortjenstløse Børn, for at komme i Himmerig, vender den hele pelagianske Moral om; og naar der nu tillige bydes os, i kjærlig Forbindelse af det Guddommelige og Barnlige, at være fuldkomne, d. e. at elske (Matth. 5, 44—48. Luk. 6, 36) ligesom vor Fader i Himlen, saa fremstiller sig her ogsaa, som det høieste Trin af Menneskets Gudbilledlighed, Fuldkommenhedens Baand, Kjærligheden, der i sin Fuldkommenhed hverken ved af Tvang eller af Fortjeneste, efterdi Frihed og Nødvendighed i den er Eet. Netop derfor er ogsaa det Skjønne og det Gode Eet i denne.

Det første Menneskes guddommelige Ur- og Afbilledlighed eller Uskyldighedstanden, hvori han var skabt, bestod altsaa ikke blot i en saadan negativ Uskyld, som man ogsaa kan tillægge ufornuftige Skabninger, ikke heller i et blot „har endnu ikke synded," men positivt i den ham iboende Fylde af guddommelig Kjærlighed, hvormed han saavel blev elsket af Gud, som ogsaa igjen elskede ham, og hvorved hans hele Sjel var Gud helliget.

Dette var, som allerede ovenfor bemærket, ingen overordents

lig Dyd eller overnaturlig Opgave for den, men det var dens naturlige Bestemmelse, dens Normaltilstand, til og i hvilken den var skabt og bestemt til at herske over de andre Skabninger paa Jorden (1 Mos. 1, 26). Medens alle andre Fortrin hos Mennesket, bortseet fra hiin Helligelse, kun graduelt høver det over Dyret, er Religionen, hvis sande, inderste Væsen er hellig Kjærlighed og altsaa just Gudbilledligheden, den menneskelige Naturs specifike Charakteer, som væsentligt adskiller den fra alle andre jordiske Kreaturer. Alle disse, og saaledes ogsaa Mennesket, naar det tænkes uden Religion, ere kun Led i de endelige Tings Kjæde, indslyngede i dens Kausalnexus, indflettede i dens Lyst, tjenende dens nedadvendte Retning, og kun ved Styrke og Behændighed, eller ved List og Klogskab hinanden indbyrdes overlegne. Ved sin Forstand og Villie, forsaavidt som de ere uden guddommeligt Indhold, er Mennesket saa lidt en Herre over Jorden, at han meget mere, selv paa en Kongetrone, er en Slave af de jordiske Goder, naar hans Hjerte hænger alene ved deres Besiddelse. Emanciperet fra Jordens Baand og opløftet til Herre over den, er Mennesket ene og alene ved sin Sjels Pagt, dens Kjærlighedspagt med Gud Fader, Himlens og Jordens almægtige Skaber. Den høver ham op over den hele synlige Natur, og løser ham fra det endelige forgjængelige Væsens Tjeneste, idet den indvier ham til sin, til Guds Tjeneste. Hvo som tjener Gud i hellig Kjærlighed, er forenet med ham i Aand og i Sandhed, har ham, Himlens og Jordens Herre, i Hjertet, han hersker med ham, er fri for at tjene Kreaturet, som meget mere overalt maa tjene ham til Bedste, han spørger, sig sin Gud bevidst, ikke efter Himmel og Jord (Ps. 73, 25); thi hverken det Høie eller det Dybe, ei heller noget andet Kreatur kan skille ham fra Guds Kjærlighed. Menneskets Herredømme over Jorden, der viser sig som umiddelbar Følge af Gudbilledligheden (1 Mos. 1, 26), er altsaa ikke noget blot physisk eller psychisk Prærogativ, men det er et ethisk, reli-

Digitized by Google

giøst Forhold. Mennesket, den sidste af de jordiske Skabninger, er tillige disses aandige Toppunkt: staaende med sine Fødder paa Jorden, berører det Himlen med sit Hoveds Blik og Tanker; med Bevidstheden om Guds Kjærlighed i Hjertet og tillige vaerblivende hans evige Kraft og Guddom i hans Værker rundtomkring, bringer det ham Tak og Pris og Tilbedelse. Saaledes forener Mennesket, idet han bærer den evige, af Guds Aande bevægede Sjel i et jordisk Legeme, Himmel og Jord i sig, og er ved Religionens Indvielse i Kraft af Gudsbilledet Naturens Præst, og i denne præstelige Charakteer hviler tillige hans kongelige (Aab. 1, 6). Denne Charakteer er ingen Tilgift, ikke en blot Tilsætning til en ellers kun animalsk Natur, men den er det konstitutive Præg, Normalbeskaffenheden af det hele menneskelige Væsen, der heeltigjennem skal være helliget og Guds Tjeneste indviet i Kjærlighed (1 Thess. 5, 23; 1 Korinth. 10, 31). Den er derfor ogsaa unddslettelig; thi omendskjendt den ophører at være den menneskelige Naturs Form, naar denne bliver skjæmmet ved Synden, saa bliver den dog stedse dens Norm, dens Kanon, ligesom Sundheden stedse kliver Normen ogsaa for det syge Legeme, som netop derfor føler sig sygt og elendigt, fordi det er i Strid med sin immanente Lov. Dyrets Ireligiositet er ikke til Skade, ikke til Fordærvelse for det, efterdi det ikke er bestemt til Religion; men Menneskets Ugudelighed er netop derfor hans Ulykke, fordi Gudfrygtigheden er hans Frelse, saa at selv hans Vanhelligelses Jammeren giver Vidnesbyrd for hans Naturs oprindelige Helligelse, og hans dybe Fald kundgjør dens medfødte Høihed, ligesom Pascal træffende siger, at det faldne Menneskes Elendighed er en Kongesøns, som er stødt fra Tronen.

Menneskets Gudbilledlighed er ogsaa Grunden til hans Udødelighed, som derfor ikke hviler paa en blot physisk eller metaphysisk, men paa religiøs eller hellig Basis. Intet Endeligt kan ved sig selv vedvare eller blive uendeligt, men det formaaer det kun

Digitized by Google

ved Forbindelse med det Uendelige, med Gud. Religionen, som Menneskets Pagt, dets personlige aandelige Forening med den absolut udødelige evige Gud, er Pantet paa dets personlige Udødelighed, dets evige Liv, i hvilket det upersonlige Kreatur, der ingen saadan Forbindelse har med Gud, ei heller tager Deel. Hvad den guddommelige Kjærlighed har skabt som sit personlige Afbillede, kan den ikke tilintetgjøre, uden at ophæve sig selv. Er hiin Pagt, ikke forstyrret ved nogen Synd, en reen Kjærlighedspagt, saa er ogsaa Udødeligheden, som dens Fortsættelse, en salig; men er der ved Synden indtraadt en fiendtlig, og derfor dødbringende Modsætning i hiin Livets Pagt, saa er den ogsaa, saavidt denne Modsætning ikke bliver hævet, en usalig, ved Død og Gudsforladthed formørket, hvorfor ogsaa Loven, der binder Synderen og fjerner ham fra Gud, bortager Troens Glæde over det evige Liv, Evangeliet derimod, som forløser ham og paany forener ham med Gud, giver ham den tilbage. I Urmenneskets var der ingen Modsætning til Kjærligheden og Livet i Gud; han var uden Synd, i Kjærlighedens uadskillige, uhæmmede Forbindelse med det evige Livs Kilde, og derfor ogsaa uden al Sygdom eller Død i Sjelen glædende sig ved salig Udødelighed. I et saadant Fredens Liv kunde ikke heller den legemlige Død med sin Sjeleangst bryde ødelæggende ind, saaledes som den nu gjør. Ikke blot Adams Sjel, ogsaa Legemet, med hvilket den var konkret, var helliget som ydre Fremstilling af Gudsbilledet, var indviet som et reent Tempel for Guds Aand, var Gud velbehageligt i Skjønhed og Ufskyld. Hvorfor skulde denne Bygning, opbygget af Gud til en aandelig Bolig, til hans kjærlige Jboen, sønderbrydes? hvorfor kunde den ikke, naar den skulde bortrykkes fra denne Jord, være bleven forklaret, bleven overklædt med en himmelsk Bolig (2 Korinth. 5, 1—4)? De, der holde Nødvendigheden af Menneskets nærværende Død for absolut formedelst Dyreverdenens almindelige Dødelighed eller endog formedelst Materiens Natur, konfundere Mennesket

med Øret, og miskjende hiint kongelige Præstedømme, hvorved han hævede sig over de ufornuftige Skabninger, og hvorved der ogsaa endnu, efter Nedbrydelsen af dette syndige Dødens Legeme (Rom. 7, 23—25), er givet ham Pantet paa Udødelighed og Opstandelse (2 Korinth. 5, 5). De miskjende fremdeles Aandens Forhold til Materien, idet de betragte denne som en uovervindelig og uigjennemtrængelig Modsætning til hiin, kun anse den som et grovt, mørkt Hylster, som Byrde eller Fængsel for Aanden, ikke indrømme nogen levende Gjennemtrængelse og Forklarelse af Materien ved den levendegjørende Aand, men bestandig kun holde den for et Onde, som en Tidlang maa bæres, men derpaa afkreftes. Dette er en manichæiserende Spiritualisme, der ogsaa tilintetgjør Læren om de Dødes Opstandelse (1 Korinth. 15, 11 fgg.), og er fremmed for Bibelen, som ikke stiller Materien i en fiendtlig Modsætning til Aanden, og ikke betragter Noget af hvad Gud har skabt som Ondt, men erkjender ethvert saavel aandeligt som legemligt Onde, og derfor ogsaa saavel Menneskets aandelige som dets legemlige Død, som Følge af Synden, der derved skal saavel tugtes som tilbagetrænges og undertrykkes. Hiin falske Anskuelse af Materien er i sædelig Henseende høist skadelig; thi i Følge med den viser Legemet, Menneskets legemlige eller sandselige Natur sig stedse meer eller mindre som det Ondes Hovedsæde, eller dog som den fornemste Tillokkelse og Tenderet for Synden, og der bliver strax i Skabelsen sat et oprindeligt Misforhold mellem Aand og Legeme, hvorved Misligheder, der falde de syndige Mennesker til Last, ilde undskyldes, idet man skyder dem tilbage paa Gud. Vi blive ved Skriften, at Alt, hvad Gud havde skabt, hvert i sin Art, var saare godt (1 Mos. 1, 31).

Digitized by Google

Forſøg til en Charakteriſtik af Melanchthon ſom Theolog og til en Udvikling af hans Lærebegreb.

Af

Fr. Galle.

1840.

Ovennævnte Skrift, der er fremſtaaet ved en Omarbeidelse af et krønet akademiſk Priisſkrift „om Forandringerne i Melanchthons Lærebegreb“ efter en mere omfattende Plan, indeholder, ſom Titelen angiver, deels en Charakteriſtik af den ſtore Lærer, en Skildring af hans perſonlige Charakteer og theologiſke Virkſomhed, ſom bibelſk Exeget, ſom Kirkehiſtoriker og ſom Dogmatiker, deels en Fremſtilling af de Forandringer, ſom under hans egen og den proteſtantiſke Kirkes Udvikling foregik i hans Lærebegreb, henført til trende Affnit, nemlig angaaende Læren om den frie Villie, Naade og Prædeſtination, hvorunder der handles om den ſynergiſtiſke Strid og om gode Gierningers Nødvendighed, — Læren om Chriſti Nærværelſe i Nadveren, hvorunder de dermed i Forbindelſe ſtaaende Stridigheder i Reformationsaarhundredet, navnligen de kryptocalviniſtiſke omhandles, — og om de mindre betydende Forandringer, i Læren om Kirken og Antallet af Sacramenterne. — De her følgende tvende Stykker, henhørende til Melanchthons perſonlige Liv og Forhold, ere tagne af Bogens første Afdeling.

Melanchthons Forhold til Luther.

Da Churfyrſten af Sachſen, Frederik den Viſe, ſøgte en dygtig Lærer i det græſke Sprog for det nylig ſtiftede Univerſitet i Wittenberg, og ſpurgte Reuchlin til Raads desangaaende, kunde denne ikke foreſlaae Nogen med ſtørre Sikkerhed end Melanchthon, „jeg

Digitized by Google

veed", skrev han, „iblandt de Tydske Ingen, som overgaaer ham." Melanchthon, der ærede og elskede Reuchlin som en Fader, fulgte dette ham af denne anviste Kald, dengang (1518) 21 Aar gammel. Det vilde være vanskeligt at beskrive, hvor mange Tanker og Følelser der maatte bevæge hans Gemyt ved hans første Reise til Wittenberg. Han forlod nu Tübingen, hvor han i flere Aar ved tro og nidkjær Virksomhed havde udstrøet Sæd til ægte Dannelse, men i Stedet for den velfortjente Tak af Mange kun havde høstet Misundelse og Ugunst. Hovederne for den gamle Videnskab, indsnærpede ved alle Slags Fordomme og udygtige til ethvertsomhelst nyt Aandssving, havde gjort sig al Flid for at fordunkle den dem i Aandsgaver og Lærdom langt overlegne Ynglings Anseelse og Bersommelse ved usle Vittigheder, for endnu for en lille Kreds og en kort Tid at bevare deres matte Stjernes Lys mod det ufeilbarligt frembrydende Dagskjær. Tænkte han tilbage paa saadanne lave og usle Kunstgreb, saa maatte han vel med Glæde vende sine Fjed fra Staden. Og naar han nu fremdeles overlagde, hvorledes intet Sted var gunstigere for Videnskabens Fremme og frugtbare Udvikling end det paa hiin Side Elben, hvor han nu stundede hen, hvorledes en ny og fordomsfri Aand begyndte at røre og kraftig at yttre sig i Wittenberg paa det nylig stiftede Akademie, saa maatte han dobbelt glæde sig. Men Stemninger, ganske modsatte disse, kunde vistnok heller ikke blive fremmede for hans Hjerte. Han forlod det sydlige Tydsklands henrivende Egne, hans Fødsels, Opdragelses og Dannelses Hjemstavn. Han forlod saa mange Disciple, der vare blevne ham kjære og tro hengivne, ja han havde selv maattet sige sin indstlig høstagtede Ven og Velynder Reuchlin Farvel. Desuden kunde han let formode, at de mangehaande Bevægelser, som netop reiste sig i Wittenberg, og hvis Udfald endnu hvilede i en dunkel Fremtids Skjød, nødvendigt ogsaa maatte komme til at angaae og berøre ham. Selv hos den behjertede Mand kunde saadanne Omstændigheder vække Be-

Digitized by Google

kymring, hvor meget lettere da hos en Yngling, der med et blidt og følsomt Gemyt kun syntes skabt for rolige Studier. Og, naar alle disse Reflexioner allerede havde grebet hans Indre, hvorledes maatte da ikke Tanken om Luther virke deels begeistrende deels nedslagende paa ham! Han havde aldrig seet Bjergmandssønnen, hvis dristige Hammerslag paa Vildfarelsens Bolværk tonede vidt ud i Verden. Hvilken Interesse for ham, at gjøre et saadant Bekjendtskab! Men paa den anden Side, kunde han vel vide, om ikke det fulde Maal af den Kraft, der gav sig tilkjende i denne Mands Færd, vilde virke ængstende og lammende paa ham, om han ikke endogsaa formedelst sit lidet fremtrædende ydre Væsen vilde blive overseet og tilsidesat af ham? Dog gik han trøstig under Guds Ledelse, der vel havde beredet ham mangen tung Byrde og Kummer i Wittenberg, men dog ogsaa for det Første tiltænkt ham megen Glæde og Hjertens Lyst.

Et stort Ry var allerede ilet ham forud, men dette blev endnu langt overgaaet af det udelte Bifald, hvorved han meget snart kunde glæde sig. I hans Høresal forsamlede alle de blot nogenlunde Dannede i Staden sig, der sadde Professorer af alle Fakulteter midt imellem deres Disciple; der sad ogsaa Luther og hørte med spændt Opmærksomhed paa hans Foredrag. Netop Luther formaaede bedst at bedømme, hvilken Vinding en dygtig Lærer i de klassiske Sprog var for Universitetet, — og hvor fordeelagtigt og lykkeligt Valget var faldet ud, det blev ham ikke skjult, saasnart blot Melanchthon var optraadt med sin første offentlige Tale „om Forbedringen af Ungdommens Undervisning“ (De corrigendis adolescentiæ studiis: d. 29de August 1518). Tredie Dagen derefter havde han allerede skrevet til Spalatin*): „Melanchthon har holdt en meget lærd og smuk Tale med et saadant Bifald og Beundring af Alle, at Du ikke mere maa

*) Luther's Briefe, herausgeg. v. de Wette, Th. I. S. 135.

tænke paa at ville anbefale ham til os (thi vi have meget snart lært at see bort fra hans Persons Ytre, og vi skatte og beundre kun det, han præsterer), men man maa snarere virke for, at han ret eftertrykkeligt bliver Fyrsten anbefalet. Saalænge han er i Live, forlanger jeg ingen bedre Lærer i det Græske." Den 9de September skrev han til Johann Lange i Erfurth: „Den lærde og i det Græske overordentlig erfarne Philip Melanchthon er nu blevet Lærer hos os i det græske Sprog, en Dreng og Yngling, naar man seer paa Alderen, forøvrigt som en af os, naar man betænker hans mangesidige Dannelse og Belæsthed, der næsten strækker sig til alle Værker." Det er let at begribe, hvorledes Luther, hvem, da han allerede var blevet hele Universitetets Hæder, dets lykkelige Opblomstren til Sandhedens Fremme laa særdeles paa Hjerte, med særegen Glæde kunde see paa Melanchthons Virksomhed, der lovede den største Velsignelse for Fremtiden, og hvorledes denne Glæde over Høiskolens Vinding maatte gaae over til den inderligste Hengivenhed for Ynglingens Person, hos hvem den beundringsværdigste Vidskab og Lærdom forenede sig med den høieste Fordringsfrihed og Beskedenhed. Han fik ham derfor snart kjærere end alle sine Collèger, og kalder ham allerede i et Brev, som er skrevet fra Augsburg d. 11te Octbr. 1518, „sin hjerteligste Philippus." Paa den anden Side maatte ogsaa Melanchthons Gemyt føle sig mægtigt draget hen til den Mand, der med al den Kraft og Heftighed, hvormed han drog i Kampen mod Sandhedens Fiender, dog hjemme var det kjærlighedsfuldeste, ja ømmeste Menneske. Den ægte tydske Redelighed, den sunde og uhyklede Fromhed, det sjeldne Bekjendtskab med det guddommelige Ord og dets Anvendelse for Livet, de høie og vidunderlige Aandsgaver, som han her fandt, maatte fylde ham med Agtelse og Kjærlighed for Luther. Saaledes kalder han ham allerede i Septbr. 1518 i et Brev til Scheurl ikke blot „den Hæderlige, Bedste og Lærdeste," men endogsaa „den sande og christelige Fromheds Koryphæ." Der

Digitized by Google

knyttedes nu ogsaa mellem Begge et saa hjerteligt og fortroligt Venskab, en saa trofast og oprigtig Kjerlighedspagt, at man ikke vilde kunne forklare sig dens Inderlighed; hvis ikke hiint hemmehedsfulde aandelige Baand, som med Tryllemagt knytter enkelte Sjele enten for hele Livet eller for nogen Tid til hinanden, gav os Nøglen til denne Gaade. Dertil kom hos Luther den allerede modnere Alder, der med saameget desstørre Varme pleier at omfatte ungdommelige Gemytter, naar naturlig Tilbøielighed og Agtelse for sjeldne Aandsgaver ere gaaede forud, jo mere det er Kjærlighedens Viis at nedlade sig: (Die lieb steiget unter sich, nicht über sich, siger Melanchthon.) Det vil nu ikke være uden Interesse, at oplyse den saaledes sluttede og for Reformationshistorien saa saare vigtige Venskabspagt endnu nøiere ved Meddelelsen af enkelte Træk af begge de store Mænds Breve.

At der i kort Tid dannede sig den største Fortrolighed imellem dem, derfor afgiver et Brev fra Luther af 18de Novbr. 1518 Vidnesbyrd, i hvilket han med meget Lune indhyder Melanchthon til et Aftensmaaltid hos sig. Han vilde ikke have givet sit Vid saa frit Spil, og heller ikke have valgt den skjæmtende Overskrift: „Philippo Melanchthoni, Schwarzerd, Græco, Latino, Hebræo, Germano, nunquam Barbaro," naar ikke den gjensidige Kjerlighed havde sat alle Formaliteter til Side. Ogsaa for Reuchlin tilkjendegiver han mod Enden af dette Aar ved Siden af sin Agtelse for Melanchthons overordentlige Aandsanlæg sit inderlige Forhold til ham, naar han siger: „Vor Philip Melanchthon er et vidunderligt Menneske, ja der er fast Intet hos ham, som ikke er overmenneskeligt (quod non supra hominem sit), med mig er han dog Ven og Fortrolig." Paa den anden Side høre man nu nogle Yttringer af Melanchthon om Luther, som han lader falde i det følgende Aar. Saaledes skriver han til Oecolampadius d. 21de Juli: Hos Martinus, med hvem jeg nu ved lang Omgang allerede er bekjendt og fortrolig, beundrer jeg den

Digitized by Google

levende Aand, Lærdom og Veltalenhed; hans oprigtige og ægte christelige Sind kan jeg ikke andet end elske;" til Joh. Lange den 14te August: „Martins Studier, hans fromme Videnskab og Martin selv elsker jeg, om ellers Noget paa Jorden, paa det Inderligste, og er ham af mit oprigtigste Hjerte hengiven."

Det er mærkeligt at see, hvorledes Luthers fyrige og vældige Aand ved dette Venskabsforhund begyndte i den Grad at indvirke paa den af Naturen saa blide Melanchthon og meddele sig til ham, at Sandhedens Fiender snart maatte troe, at de fik med nok en Mand af det Slags at gjøre: saa stor viste sig hans Iver for sand Theologie, saa glødende hans Had mod Pavedømmets Samvittighedstvang, saa kjækt var det Sprog, hvormed han offentlig traadte i Skranken for Luther. Der gjaldt for ham ikke mere nogen Taushed, nogen Forsagen eller Frygt i Evangeliets Sag, hvorfor han tilraabte sin betænksomme og frygtsomme Ven Joh. Heß i Breslau: „Hvor er dog hiin christelige Aand? Hvor din forrige Sjelestyrke, siden Du tier, uagtet Du veed, at Fromhed og Sandhed staae paa Luthers Side!" Eck var den Første, som maatte føle Slagene af hans Aands Glavind; endnu heftigere traf det senere Luthers Fiende, der skjulte sig under Thomas Rhadinus Maske, saavelsom Pariser-Theologerne. Selv Luther kunde blive tvivlsom og næsten ikke mere troe sig kaldet til Kirkens Reformation, men kun til at berede Veien for Melanchthon. Derfor havde han allerede d. 30te Octbr 1519 skrevet til Staupitz: „Saaledes har (Philip) svaret (Eck), at det har været os Alle som et Mirakel, som det da ogsaa virkelig er; naar Christus vil, saa vil han (Melanchthon) virke meer end mange Martiner, som Djævelens og den scholastiske Philosophies mægtigste Fiende; han kjender deres Bedragerier, men tillige ogsaa Christi Klippe, derfor vil han mægtigt kunne det, Amen!" (ideo potens poterit). Og til Joh. Lange d. 18de August det følgende Aar: „Maaskee er jeg Philips Forløber, hvem jeg paa Elias' Viis skal berede Veien for

i Aand og i Kraft, for at sætte Israel og Ahabs Tjenere i Bestyrelse." Men i et Brev til Melanchthon selv fra Novbr. 1521, hvori han opfordrer ham til at drage til Feldts mod Emser, siger han: „Mig skal Du sikkert, om ogsaa som uøvet Soldat, have til Hjælper. Heller ikke skal det forstyrde mig, at kjæmpe og at øve den tunge Krigstjeneste (grave Martis opus) under en saadan Anfører. Hvo maatte ikke ønske at fægte under Den, der til den theologiske Videnskab har medbragt en saadan Aand, en saa mangesidig Lærdom, der saaledes har Naturvidenskaberne inde, da han allerede har svedt saa mange Aar i de medicinske Skoler, der kun alle Philosophernes Sententser paa Fingrene."

Melanchthons Kjærlighed til Luther var imidlertid altid blevet stærkere og inderligere. Omgangen med ham, ja Synet af ham gaaer daglig ny Tillokkelse for ham. „Martinus", skriver han til Schwebel i September 1520, „er for vidunderlig, til at jeg skulde kunne skildre ham med Ord. Jeg veed, hvor meget Alcibiades beundrer sin Sokrates, jeg beundrer denne endnu ganske anderledes, nemlig i christelig Betydning; thi saa ofte jeg betragter ham, forekommer han mig hvergang større." Reuchlins Forespørgsel, om han havde Lyst til at forlade Wittenberg og gaae til Ingolstadt, kunde naturligvis ikke finde nogen Anklang hos ham, og naar han spurgte ham: „Fra de Venner, hvis Omgang jeg nu nyder, vilde jeg kun ugjerne rive mig løs," saa vide vi vel, fra hvem det vilde være faldet ham tungest at tage Afsked. Strax derefter (i April 1520) skriver han til Heß med Hensyn til Luther: „Døe vil jeg hellere end lade mig rive bort fra denne Mand." Hvorledes han daglig ledsager Luther i Aanden paa dennes Reise til Rigsdagen i Worms i April 1521 med den mest levende Deeltagelse i hans Skjæbne, det kunne vi skjønne ikke blot af det inderlige Ønske, som han udtaler for Spalatin: „Var det dog blot blevet mig forundt at reise med," og af Beretningen om hans Afreise til Heß: „Martinus er reist til Worms; Gud give,

Digitized by Google

til Lykke!“ men endnu meget tydeligere af den glade Jubel: „vor dyrebareste Fader lever!“ som strømmede fra hans Bryst, da han havde hørt, hvorledes Luther var blevet kjult paa Wartburg, hvilket Udraab tydeligt giver tilkjende, at Dage, fulde af dyb Bekymring, vare gaaede forud. Uden Rist eller Ro ventede nu Melanchthon paa hans Tilbagekomst med den samme Længsel, som Barnets Hjerte nærer efter en bortreist Faders Kjærlighedsytringer. Trods de store og mange Bekymringer, der paahvilede ham, syntes dog Tidens Flugt ham for langsom, naar Tanken om Luthers Fraværelse fyldte hans Sjel. I et af hans Breve til Spalatin fra 11te Juli dette Aar læse vi: „De akademiske Anliggender ere, som Du ogsaa vil erfare af Andre, i god Gang, kun at vi maae undvære vor Fader, Doctor Martinus. O i Sandhed lykkelig vil jeg kalde den Dag, paa hvilken det forundes mig, atter at ile i hans Arme!“ Da Luther havde skrevet til ham om sin vaklende Sundhedstilstand, kunde han ikke Andet end hurtigt at give Spalatin Efterretning herom og bede ham om at anvende den største mulige Forsorg. Den 6te Juli skriver han: „Jeg frygter, han vil overlægge sig med Sjelekummer, vel ikke for sig, men for os d. e. for Kirken. Du veed, hvor omhyggeligt det jordiske Kar, naar det indeholder en saa kostbar Skat, maa bevares; gik han tabt for os, saa vilde vel Guds Vrede være uforsonlig. Israels Lys er antændt ved ham, udslukkes det, hvad andet Haab havde vi da tilovers? Saa forsøm da intet Middel, for at finde den bedste Vei til Hjælpen, ikke blot for ham, men ogsaa for os, ja rettere kun for os. Thi jeg veed, hvor inderlig han ønsker at dø og være hos Christus. Jeg har spurgt Lægerne her tilraads, men hvad Svar de give om Fraværende, veed Du. O kunde jeg dog med min Død kjøbe hans Liv, der nu er den Guddommeligste paa hele Jordens Kreds!“ *) I et Brev til Heß af

*) O utinam hac vili anima mea ipsius vitam emere queam, quo nihil nunc habet orbis terrarum θειότερον.

Digitized by Google

30te September siger han: „Vor Elias er endnu langt borte fra os, men han bliver ventet og haabet, thi hvad skal jeg sige Andet? Længselen efter ham piner mig saa sørgeligt, ihvorvel han heller ikke i sin Fraværelse har afladt fra Opfyldelsen af sit Kald tilat fra sit Apostelembede." Desværre er ingen af hans Breve til Luther fra denne Tid blevne os bevarede, men saameget kunne vi slutte os til af Luthers Svar, at han i dem har givet Klager over at maatte undvære hans Omgang og Raad vide Rum. Luther med sin børnlige Naivitet kunde slet ikke finde sig i den Utydighed, som Melanchthon tillagde hans Person. Han siger i et Brev af 26de Mai: „I een Ting troer jeg Dig ikke, naar Du nemlig skriver, at I vanke om uden Hyrde; thi det var jo det Sørgeligste af Alt og grumme bittert at høre. Dog saalænge Du er der, og Amsdorf og Andre, ere I ikke uden Hyrde." For Spalatin yttrer han den 15de Juli: „Kun Philippus hænger for meget i sine Tanker, og bærer Korset mere utaalmodigt end det sømmer sig selv for en Discipel, end sige da for en saa stor Lærer i saa store Ting." Dog trods denne tilsyneladende Uvillie over Melanchthons Klager var Luther ham dog vistnok stedse hengiven i Aanden med inderlig Kjærlighed, og naar han i sit Patmos daglig stillede sig Kirkens Aasyn for Øie, saa var det sikkert Tanken om Melanchthon, der forsødede ham saa mangen Kummer, og vakte saa mangen Glædesfølelse hos ham. „Hvad tager Du Dig da for imidlertid, min kjære Philippus", saaledes havde han strax begyndt sit første Brev fra sin sangrige Skovegn, og senere læse vi Ord, af hvilke det klart fremgaaer, hvorledes han ansaae ham som sin dyrebareste og troeste Bundsforvandte. „Du", siger han, „en Ordets Tjener, hold Du fast ved Læren og befæst Jerusalems Mure og Taarne, indtil de ogsaa angribe Dig. Dit Kald og Dine Gaver kjender Du. Jeg beder for Dig i Særdeleshed, om ellers min Bøn, som jeg da ikke betvivler, formaaer Noget. Gjør Du dog ogsaa det Samme, og lader os gjensidig bære

Digitized by Google

Byrden. Endnu staae vi ens i Kampen; Dig vil man fordre efter mig." —

Det er let forklarligt, hvorledes Luthers ubetvingelige Mod kunde øve en saadan Indflydelse paa Melanchthon, at han uden Frygt og Forsagen saae Fremtiden imøde. Han glæder sig næsten over Fjendernes Angreb i tillidsfuld Forhaabning om det visse Nederlag, som forestod dem. Da Thomas Rhadinus's Tale mod Luther var udkommet, som hvis Forfatter han betragtede Emser i Leipzig, skrev han til Spalatin den 3die Februar 1521: „O hvilket uhørt Vanvid af denne Mand, at vove sig i Skrankerne mod denne vor Herkules, mod den Mand, der er fuld af den hellige Aand!" — Dertil kom Luthers umiskjendelige Overlegenhed i Aandsgaver og Lærdom over alle hans Modstandere. Saaledes siger han i sin Forsvarstale mod Luthers nysnævnte Fjende *): „I Sammenligning med Scholastikerne mener Du, at Luthers Anseelse bliver forringet, da det dog ligger klart for Dagen, at de tredive Gange overgaaes af ham, naar det gjelder Aandens Skarpsindighed, Veltalenhed og Oldtidens skjønne Videnskaber." Dog hvad der begeistrede Melanchthon endnu mere end Luthers Mod og Videnskabelighed, var den vidunderlige Fromhed, som fremlyste af hele hans Liv. Han kunde ikke værge sig mod det Indtryk, Luther gjorde paa ham, som var han et af Gud særdeles kaldet og til Evangeliets Fornyelse udseet Værktøi. Netop denne Overbevisning udtaler han oftere. Da Luther i Aaret 1520 havde offentliggjort sit Skrift „an den Adel deutscher Nation", skrev han til Lange i Erfurt, som var mindre vel tilfreds med dette Skridt: „Sagen er i og for sig af den Beskaffenhed, at jeg, da jeg troer,

*) Til Spalatin skrev han allerede den 4de Novbr. 1520: Age, ne ille opprimatur vir unus, quem ego ausim et vere non modo omnibus hujus ætatis, sed omnibus omnium sæculorum, omnium temporum vel Augustinis, vel Hieronymis vel Nazianzenis præferre.

Digitized by Google

den bliver drevet for Guds Skyld, ikke har villet lægge den nogen Hindring i Veien. Luthers Aand vilde ikke jeg ubetænksomt opholde i dette Anliggende, til hvilket han synes at være bestemt af Forsynet." I et Brev fra samme Aar til Spalatin læse vi: „Martinus synes mig at drives af en Aand. At han maa vinde lykkelig Fremgang, bevirke vi vistnok mere ved Bøn end ved vore Raad." „Vor Elias" er fra den Tid af det sædvanlige Navn, under hvilket han giver sine Venner Efterretning om ham. Ogsaa taler han jo, som vi ovenfor saae, om et Apostelembede, som han forvalter, og andre Steder kalder han ham ligefrem en Guds Apostel; som naar han skriver til Capito ved Enden af Aaret 1521: „Forsigtighed er nødvendig, at vi ikke skulle synes at foragte ikke saameget Luther, som Den, hvis Apostel han forestiller," Luther gjaldt ham derfor som: **unicus θεολόγου διδασκαλίας vindex**, hans Dom som udsprungen af en særegen guddommelig Aand.

Melanchthon var under Luthers Indflydelse næsten ganske blevet til Theolog, og det næsten uden selv at vide hvorledes. Han havde i Begyndelsen, da han var kommen til Wittenberg, foresat sig først at sondre den falske Philosophie fra den ægte, for siden bedre forberedet at kunne træde hen til Theologien; allerede i Tübingen havde Tanken om Udgivelsen af Aristoteles fyldt ham med en egen Glæde for hans Fremtid — nogle Aar vare nu gaaede hen, hans Ankuelser syntes nu neppe mere at ligne de tidligere. Ikke at han forkastede Alt, hvad man dengang regnede til Philosophie, tvertimod billigede han endog i høi Grad Studiet af Naturvidenskab og Medicin; men med ubøielig Strenghed traf hans Fordømmelsesdom al Philosophie i engere Betydning, de Gamles Physik, Metaphysik og Ethik. At beskjæftige sig med slige Ting, var i hans Øine ikke blot Tidsspilde, men han betragtede det endogsaa som en Forbrydelse mod Ungdommen, naar man gav den saadanne Gjenstande i Hænde, ved hvilke først Fordomme

vaktes og Lede for det guddoommelige Ords Eenfold nærmes hos den. Saaledes skriver han i Forsvarstalen for Luther 1521: „Ligesom man ikke troer, at man behøver at vaske et Æselshoved i Salpeter, saaledes holder jeg det ikke Umagen værdt at lade Noget af den kostbare Tid gaae tabt med saadanne taabelige Narrestreger. Naar vi sammenligne Philosophernes Læresætninger, gives der da ikke utallige, som staae i Modsigelse med den hellige Skrift? At Verden er evig, at Himmellegemernes Løb er uberægeligt, at Menneskets Sjel gaaer under tilligemed Legemet, og mere af samme Slags. Ere nu saadanne Læresætninger først indsugede af de ungdommelige Gemytter, og de da træde hen til den hellige Skrift, saa vil det komme dem for, som om de stege fra Hesten ned paa Æslet; i Forveien vare de jo beskjæftigede med det, der forøgede deres Aand og deres Lærdom; nu skulle de tænke over sædvanlig og lidet glimrende Visdom, hvorved de intetsteds kunne bringe deres Genies Kraft i Anvendelse." Hvem kunde vel her miskjende Luthers Autoritet, som allerede i Aaret 1518 havde skrevet til Spalatin: „Ved Dyrkelsen af de hellige Videnskaber, hvor der handles om pur Tro og høiere Oplysning, maa alt Conclusionsvæsen udelukkes, ikke anderledes, end Abraham lod Drengene med Æslerne blive tilbage, da han vilde offre." Efter hans Tiltrædelse havde ogsaa Melanchthon ganske afslaaet den ham overdragne Forelæsning over Aristoteles's Physik i Aaret 1519, og efterfagt ham, at der ikke gaves noget Slettere. „Aristoteles's Lære", siger han i sine theologiske Hypotyposer fra Aaret 1521, „er i Almindelighed ikke andet end en Lyst til at stride, saa at man ikke engang kan anvise ham den laveste Plads iblandt Skribenterne i den parænetiske Philosophie." Og allerede tidligere i Aaret 1519 havde han skrevet: „Jeg kan just ikke holde dem for kloge, som pine sig og blive gamle ved de hedenske Philosophers Skrifter — ret som om den peripatetiske Philosophie ikke snarere spærrede end aabnede Veien til Christi Lære. Skulle vi da som Christne bestandig være uvidende

Digitized by Google

om, at Verdens Visdom er en Daarskab for Gud?" Det glædede ham derfor, naar han erindrede sig, at Philosophien allerede i gammel Tid var bleven straffet med Foragt og Spot, og han kunde endog komme paa den Tanke, offentlig at forklare og i Trykken at udgive Aristophanes's Skyer i den specielle Hensigt, i Sokrates at gine hele de Verdsligvises Stræng til Priis for Latter og Afsky.

Dog, det var ikke blot Philosophien, der var blevet ham forhadt, selv hans oprindelige Tilbøielighed til Studiet af de gamle Klassikere var traadt meget i Baggrunden hos ham. Han saae tilbage paa sine tidligere Aars Beskjæftigelser som paa en Viden hvis videre Uddannelse just ikke mere var saa nødvendig. „Nu", skriver han i Mai 1520, „ere vore Beskjæftigelser af en alvorligere og nødvendigere Natur, end hine i Schwabenland engang vare, da vi endnu vare i den yngre Alder." Og allerede i Forveien havde han sagt i et Brev til Heß: „Jeg skammer mig næsten over vor Efterladenhed, at vi, efterat alle Videnskaber ere forfinede og uddannede, endnu staae tilbage i den Videnskab, som er det Gavnligste, Sandeste, Skjønneste og meest Ophøiede, man kan tænke sig." Han læste, studeerte, forklarede og commenterede nu næsten udelukkende theologiske Gjenstande. Luther gjaldt ham naturligvis herved som Forgjænger, til hvem han troede at maatte holde sig, og som et Forbillede, han maatte stræbe at naae. Var ham sig endog sine Svagheder paa dette Gebeet bevidst, og følte han sig end fjern fra det Maal, han havde sat sig, saa var det ham dog om at gjøre at forsøge derpaa med Iver og at trænge kraft fremad: „Om jeg ogsaa endnu kun er en Begynder", skriver han 1521 i Fortalen til sin Commentar over 2det Brev til Korinthierne, „saa anseer jeg det dog for min Pligt, at lade min Stemme høre i Guds Kirke, da Paulus byder Alle at lære, og da vi af ingen anden Grund dyrke den christelige Videnskab, end

for at vi selv, som det pleier at skee, kunne lære ved at lære Andre."

Men denne Melanchthons levende Iver for Theologien see vi pludselig at være forsvunden allerede i den første Halvdeel af Aaret 1522. Han ønsker inderligt at blive befriet for de theologiske Forelæsninger. „Det kunde jo", skriver han i Februar til Spalatin, „overdrages mig at læse over Quintilian eller noget Andet foruden det Græske; thi Theologer have I jo nok af." Da nu Luther selv siden vilde have ham dispenseret fra at læse over det Græske og udelukkende beskjæftiget med Theologien, søgte han igjen en anden Grund for sin Undskyldning. „De theologiske Forelæsninger", siger han, „som jeg efter gammel Skik havde begyndt at holde som Baccalaureus, vil jeg hellere lade gaae ind; thi hidtil var mit Arbeide i denne Retning jo dog kun Vicariatsforretning, idet Luther enten var fraværende eller beskjæftiget til større Velsignelse." Hans Ønske blev vel ikke opfyldt, men Længselen efter Befrielsen fra theologiske Arbeider drev dem til bestandig at gjøre nye Forsøg med Undskyldningsgrunde. Saaledes skriver han i Marts 1523 til Spalatin: „Jeg vægrer mig ikke ved at følge, hvorhen I end monne kalde mig. Dog vilde jeg gjerne fritages for de theologiske Forelæsninger; thi jeg erkjender, at jeg ikke er Beskjæftigelsen med saa store Ting voxen, og jeg forekommer mig selv som Æslet i Ordsproget, der forvalter Mysterierne." Til Luther turde han naturligvis slet ikke komme med slige Udladelser. Denne prøvede tvertimod i Aaret 1524 endnu engang, om ikke hans Overtalelseskraft formaaede at gjøre hans Ven udelukkende til Theolog. Men Melanchthon trak sig tilbage med det Paaskud, „han var ansat og lønnet af Churfyrsten for at holde græske Lectioner, dem maatte han passe." Luther skriver derpaa et Brev til Churfyrsten, hvori han beder ham, at han til Bedste for Ungdommen og Guds Evangeliums Fremme vil lønne Melanchthon, saa at han kan holde theologiske Forelæsninger, da der

Digitized by Google

er mange unge Mennesker, som kunne godt Græsk, og det desuden vil give en Frugt, der ikke kan betales med Penge. „Give Gud", siger han, „vi havde Mange, der kunde læse saaledes". Med Tillægget til hans Lønning gik det imidlertid ikke saa hurtigt, og Melanchthon trak sig, saa synes det, uden videre Underhandlen med Hoffet, ganske tilbage fra Theologiens Gebeet i Efteraaret 1524. „Jeg har", siger han i et Brev til Spalatin, „da der er en saa stor Skare theologiske Docenter, og desuden min Sundhed heller ikke taaler, at jeg holder flere Forelæsninger, gjort mig det til min Opgave at dyrke de skjønne Videnskaber og at befordre deres Fremgang."

Hvoraf kom nu denne Melanchthons ivrige Flugt for Theologien? Vi tage sikkert ikke feil, naar vi søge Grunden hertil fornemmelig i den store Forvirring, som var brudt ud over den nys dannede Kirke med Hensyn paa Lære og Liv. Det er bekjendt, hvorledes der, medens Luther var borte fra Wittenberg, i Zwickau havde reist sig Sværmere, der ogsaa snart fyldte Wittenberg med deres Gift. Deres Lære havde et saadant Skin af Gudsfrygtighed for sig, at Melanchthon selv en Tidlang kunde tage i Betænkning at udtale Fordømmelsesdommen over dem. Men da Fanatismen tog Overhaand, da selv Carlstadt i sin fanatiske Svimmel havde brudt alle Kirketugtens og Kirkeordenens Baand, da faldt pludselig hans vanskelige Stilling som Theolog med al sin Tyngde paa hans Hjerte, og hans Blik i Fremtiden lod ham næsten ikke skimte nogen Lysstraale. „Jeg maatte bedrage mig," skriver han d. 6te Februar 1522 til Spalatin, „eller Christus vil med nyt Mørke hævne Foragten for Evangeliet, som hist og her har indsneget sig i deres Siele, der nu under Christi Navns Dække blande Guddommeligt og Menneskeligt, Helligt og Lavt imellem hverandre. Snart, frygter jeg, vil atter det Lys, som for kort Tid siden er opgaaet for Verden, unddrage sig fra vore Øine." Sahe han nemlig hen til den store Mængde, der foregav at be-

kjende sig til Evangeliet, saa kunde han kun blive bange: der viste sig hos dem saa mange forkerte Anskuelser, saa megen fordelig Udartning. Hos en stor Deel var Luthers Lære om det christne Menneskes sande Frihed blevet til en Kaabe for Ondskaben, og man satte ikke Religionens Velgjerning i Andet, end i Forløsningen og Befrielsen fra alle kirkelige Baand, al Tugt og Orden. At Luther selv Intet mindre end yndede disse Bestræbelser, ja at han var dybt bedrøvet og rystet over dem, saae og erfarede Melanchthon vel stedse; men ved rolig Eftertanke maatte han erkjende, hvor mange Gnister der vare udstrøede til at opflamme denne vilde Glød ved enkelte hyperbolske Udsagn af Luther, som kun syntes uanstødelige for fromme Gemytter; ja han maatte vel selv i sine egne Skrifter opdage lignende ubesindige Vendinger. Til at slaae sig igjennem disse Modsigelser og Forvirringer og med Kjækhed at træde Sværmeraanden imøde, dertil manglede han nu Mod og Bestemthed, og han var saameget gladere, jo kraftigere Luther, da ham var vendt tilbage fra sit Pathmos, havde stillet sig ved det stingrende Skibs Roer. Urolighederne i Wittenberg bleve nu vel dæmpede ved Luthers ligesaa overordentlige Besindighed, som beundringsværdige Kraft; men Tenderet til store Kampe var engang udstrøet; Folket blev af taabelige Geistlige drevet til Fanatisme og opægget til Oprør; kun ved Blodsudgydelse kunde Forbindelsen standses. Dog neppe havde Bondekrigens Storme udraset, før et nyt Uveir traf op over Kirken, vi mene den langvarige, heftige og ulykkelige Sacramentstrid.

Ligesom nu alle disse frygtelige Forviklinger, hvis Udgangspunkt vistnok laae i den Modsætning, som Evangeliets Lære dannede til Katholicismens Vildfarelser, kunde lede Melanchthons fredelskende Sind bort fra Theologien, saaledes var der en anden Betragtningsmaade, der paa modsat Vis med lige Styrke drog ham tilbage til hans tidligere sproglige Beskjæftigelser. Det kunde jo nemlig paa ingen Maade blive Hjult for ham,

Digitized by Google

hvor stor en Støtte hint Sværmeri havde i den Uvidenhed, hvori saa mange Pseudolutheraner befandt sig, ja hvilken selv Præsterne anpriste som velsignelsesrig for Fromheden. „Gode Gud," siger han i et Brev til Hess 1523 med Saadanne for Øie, „hvad er det dog for Misfostre af Theologer, som tykkes sig selv vise atene i Foragten for nyttige Videnskaber!" Melanchthon følte derfor levende Nødvendigheden af, at Ungdommen atter med Energie blev drevet til philologiske Studier. Allerede i Juli 1522 skrev han til Spalatin: „Jeg seer, at de skjønne Videnskaber, som ikke blive mindre forsømte i vort Aarhundrede, end det skete i hint sofistiske, trænge til mange og udholdende Lærere;" strax derpaa: „Hvis disse Videnskaber ikke læres ret tilgavns, hvad vil det dog blive for Theologer, vi opdrage!" Fremdeles skrev han ved Enden af det samme Aar til Eberhard von Than: „Den taabeligste af alle Meninger nære de, som nutildags ikke sætte Fromheden i Andet, end i Foragt for al skjøn Videnskab, al gammel Lærdom." Endnu stærkere udtrykker han sig om disse Sværmere i Aaret 1524 i Fortalen til Luthers Bog om Skolernes Indretning: „I Sandhed, man skulde skjære Tungen ud paa dem, der hist og her fra Prædikestolene fraraade den uerfarne Ungdom at dyrke Videnskaben. Thi vi saae jo, hvorledes Religionen engang kom i Fare ved det indtrængende Barbari, og jeg frygter meget, at det igjen vil komme dertil, hvis vi ikke med Hænder og Fødder forsvare Guds ædleste Gave, Videnskaberne;" og i Fortalen til sin Udgave af Ciceros Topik: „Gid dog disse høist farlige Mennesker ved Statslovene maatte blive forviste til et eller andet Sted i Anticyra, at ikke Sygdommen skal gribe videre om sig ved Smitte." Det gjaldt ham derfor nu for den helligste Pligt, med Alvor og Eftertryk at holde Ungdommen til videnskabelige Studier. „Vi, som bifalde de skjønne Videnskaber," skriver han til Hess i April 1523, „maae bestræbe os for at opmuntre den uerfarne Ungdom og vise den det Bedste." — Dog ikke blot med sproglige, men

Digitized by Google

ogsaa med de i længere Tid af ham foragtede philosophiske Studier finde vi igjen Melanchthon beskjæftiget. Han har vel selv følt, hvormeget denne Forandrelighed kunde bebreides ham af Luthers Tilhængere og Venner. Derfor undskylder han sig Aar 1524 for Spalatin paa en ligesaa naiv, som fin Maade, naar han skriver: „Men hvorledes, Du theologiske Mand, har Du begyndt at philosophere? Veed Du ikke, hvorledes Theologerne nutildags ligge i Strid med Philosophien? Men dog beskytter jeg den med den største Anstrengelse og Omhu, ikke anderledes, end vi pleie at beskytte vore Altere og Arnesteder; thi, for at tilstaae det reent ud, hine de Gamles Videnskaber interessere mig høilig, og ofte beklager jeg Tidens Daarskab, naar jeg seer, hvorledes saa mange udmærkede Mindesmærker og Værker af saa lærde Mænd ere gaaede af Glemme ved visse Folks Skjødesløshed."

Det er let at begribe, at Melanchthons Forhold til Luther under disse Omstændigheder tildeels maatte forandre sig. Han havde jo nu begyndt at trække sig noget tilbage fra den Vei, som han hidtil havde vandret sammen med ham, og at slaae ind paa sin egen Retning. Den ungdommelige Ruus, der ligesom havde revet ham ud af hans indre Eiendommelighed og sat ham ind i en anden Personlighed, var bortdunstet: han stod nu der med den inderligste Længsel efter Enighed og fredelig befindig Afgjørelse i de religiøse Storme, som havde reist sig. Men dette Ønske kunde han ikke see opfyldt. Luther gik med Dristighed fremad paa den Bane, han engang havde betraadt, og var i fuldkommen Tillid til den Sags Sandhed, for hvilken han stred, ubekymret, om hans Fienders Skare i Fremtiden vilde formeres eller formindskes. Melanchthon havde hidtil i Erasmus æret Gjenopretteren af ægte Videnskab og Dannelse. Han stod i venskabelig og fortrolig Brevveksel med ham. Hans vaklende og uafgjorte Retning i Theologien gjorde ham bekymret, og denne Bekymring tog til, da han offentlig var optraadt med sit Skrift „om den frie Villie," og der ikke

Digitized by Google

kunde være nogen Tvivl om, hvem hans Polemik i denne Bog skulde gjælde. Dog var han endnu bestandig af den Tro, at Luther vilde betjene sig af en lignende Roligbed og Maadehold imod ham. Men dette Haab, som han nærede i Stilhed og ogsaa havde udtalt for Erasmus, blev ham fuldkomment betaget. Han maatte see, hvorledes hans Velynder paa det dybeste blev nedsat af Luther i dennes Svar, hvorledes hans Tænkemaade blev fordømt som hedensk og epikuræisk; ja ikke blot det, der faldt endog den Mistanke paa ham, at han selv havde laant Luther sine Fjer at smykke sig med, og Erasmus udøste nu ogsaa sin Vrede og Uvillie over ham.

At Melanchthon efter saadanne Erfaringer ikke mere kunde føle sig saa lykkelig i sin Stilling, som tilforn, vilde Enhver let af sig selv kunne formode, om der end ikke var os opbevaret udtrykkelige Erklæringer af ham. Han viste den dybeste Bedrøvelse, da hans Ven Camerarius, med hvem han i Sommeren 1524 havde gjort en Reise til sit Hjem, og som senere havde tilbragt nogen Tid i Wittenberg, atter maatte forlade ham. „Jeg lever her," skjer han kort derefter, „ikke anderledes end i en Orken. Jeg har næsten ikke Omgang med Andre end indskrænkede Aander, som jeg paa ingen Maade kan finde Behag i. Derfor sidder jeg hjemme, som en lam Skomager." Han søgte efter Folk, som viste samme Iver for Videnskabernes Fremme som han, men i Wittenberg fandt han ingen ret Anklang. „Jeg troer," skriver han i November samme Aar til Camerarius*), „at vi ere blevne Venner

*) Joachim Camerarius var Melanchthon dyrebar fremfor alle hans andre Venner, og dannede ligesom hans Livs anden Pol. Som Yngling lærte han ham allerede A. 1521 at kjende i Wittenberg, og i 40 Aar omslyngede et saa inderligt Venskabsbaand dem begge, at end ikke den mindste Skygge af Disharmoni nogensinde har fordunklet deres Kjærligheds friske Klarhed. Camerarius blev senere Professor i Leipzig, og saa ofte Melanchthon kunde slippe ud af sit

Digitized by Google

for Guds Sags Skyld, og at vor Forbindelse vil være til Nytte for de offentlige Anliggender; ihvorvel jeg med Uvillie maa see, at de Studier, som jeg fra Ungdommen af har elsket, og i hvilke Du nu begynder at udmærke Dig, ikke anslaaes synderlig høit af de Fleste." Da senere Agricola havde fjernet sig fra Universitetet og begivet sig til Eisleben, kommer han i et Brev til ham tilbage til den samme Klage. „Vi ere," siger han, „blevne hængende her, og vilde gjerne endnu leve sammen med Dig, naar Du blot var her, thi mine øvrige Venner har jeg ikke saamegen Glæde af, da vore Studier ere saa forskjellige." Han følte sig næsten som nyfødt, naar han engang kunde forlade Wittenberg og tilbringe nogen Tid i Udlandet hos sine Venner. Men naar det saa igjen stundede til Tilbagereisen, saa faldt Frygt og Bekymring for Fremtiden med Centnervægt paa hans Hjerte. „Jo nærmere jeg igjen kommer til Sachsen," skriver han 1526 fra Koburg, da han kom tilbage fra sin Reise til Nürnberg, „desto mere vokse mine Bekymringer og Sorger." Ja, kort derpaa bemærker han endogsaa i et Brev til Camerarius: „Jeg har her Ingen, som deler mine Tanker, men det er, som Plato siger, Ulovenskaber fulde af Bekymring og Misfornøielighed."

Hvad der nu mishagede Melanchthon hos Luther, have vi allerede antydet: det var den alfor store Heftighed og Lidenskabelighed, hvormed han foer frem i Kampen mod sine Fjender, og hvorved han ikke afholdt sig fra at indblande alle Slags Personligheder. Sikkert med Hensyn hertil siger han i et Brev til Camerarius af 3die Januar 1524: „Jeg havde jo vistnok saa meget at skrive om theologiske Anliggender; men saa ofte jeg tænker paa denne Strid, bliver jeg forunderlig ængstelig tilmode og forgaaer fast. Naar man dog vilde forbigaae al den taabelige

„ergastulum" (saaledes kaldte han Wittenberg), gjorde han en Udflugt til Leipzig for at besøge sin Ven.

Digitized by Google

Snak (μωρολογία), som Paulus kalder det, og blot drive paa det, som opbygger Samvittighederne. Jeg seer, jeg seer, min Joachim, hvorledes man i de offentlige Anliggender giver Privatlidenskaben altfor meget Rum." Kort derpaa bemærker han med endnu stærkere Fortrydelse: „Jeg kan ikke skrive for Sjælekummer; saaledes qvæle de theologiske Sager mig. Kunde jeg dog blot paa en eller anden Maade udspye (exspuere) denne Elendighed af min Sjæl!" Da Luther i Aaret 1529 havde udgivet et hæftigt Skrift mod Hertug Georg af Sachsen, skrev Melanchthon til Myconius: Igaar har den unge Fyrste sendt mig Luthers Bog til Gjennemlæsning, hvori han har svaret paa Hertug Georgs Apologi. Hvad skal jeg sige, min Frederik? Heller ikke her er han samvittighedsfuldere end ellers, og efter min Dom mangler dette Skrift alt for meget værdig Holdning*). Den hele Sag kunde forsvares med mere Beskedenhed. Alle vi, der have læst Skriftet, ere derudover meget forskrækkede." Isærdeleshed smertede det ham høit, da Luther saa nere igjen søgte at vække den allerede i længere Tid slummrende Strid med Erasmus ved et langt Brev til Amsdorf, i hvilket han udgjød al sin Bitterhed mod hiin: „Vor Arcesilas," skrev Melanchthon dengang til Camerarius, „formyer atter Striden med Erasmus, og det gjør mig visselig ondt! Lidenskaberne hos Begge i deres Alder (γεροντικὰ πάθη) bekymre mig meget**)."

Efter det, vi hidtil have meddeelt, kunde det nu synes, som om Melanchthons Venskab for Luther gandske havde tabt sig, og at en uvillig Stemning imod ham var traadt istedet derfor. Dertil

*) Non satis est in scriptó gravitatis.

**) Kort før Erasmus's Død skrev han endnu til Denne (den 12te Mai 1536): De scriptis contrate hic editis quod fuerit meum judicium, eo nihil dico, quia non solum propter privata officia, sed etiam propterea displicuerunt, *quia talia scripta inutilia sunt reipublicæ*. Neque hoc judicium dissimulavi unquam.

Digitized by Google

vilde man dog tage feil. Luthers Personlighed, hans jævne og redelige Væsen var endnu bestandig Gjenstand for hans Kjærlighed og Agtelse. Saaledes ogsaa paa et Sted i et af hans Breve til Camerarius fra Aar 1525, hvor han har sagt: „Ingen Stalbroder eller Ven har jeg, i hvis Samtaler jeg skulde kunne finde Behag," undtager han udtrykkeligen Luther, naar han strax derpaa tilfoier: „Luther mener det vel godt med mig; men, det kan Du sikkert troe, han er i megen Bekymring og Angest, saa at jeg ogsaa, naar vi ville tale i Fortrolighed, maa beklage hans Stilling." Hvor det derfor gjaldt om at retfærdiggjøre Luthers ædle Charakter mod falske Bedømmelser, der viste han sig stedse villig og beredt. Han skriver uden Tilbageholdenhed i Aaret 1528 til Erasmus, efterat denne havde udgivet sin Hyperaspistes mod Luther: „Du har stillet den Mand i et ganske falsk Lys, hvem jeg anseer for bedre, end han maaskee viser sig for dem, der fælde en Dom over ham efter hans heftige Skrifter." Naar Luther, som det oftere pleiede at skee, blev overfaldet af mørke Timer, saa tvd Melanchthon det aldrig mangle paa venlig Tiltale og Trøst *). Saaledes bad han ogsaa sine Venner i Breve indstændigt om deres Forbøn for ham, naar han led af nogen legemlig Svaghed eller Sygdom. Men i Særdeleshed tilkjendegav han sin Agtelse for ham, fordi han atter havde bragt Evangeliets Velgjerninger frem for Lyset, og han var forbittret paa dem, blot kunde tage i Betænkning at anerkjende dette. Saaledes ytrer han for Camerarius med Hensyn til en vis Billicanus i Nürnberg: „Hvad skal jeg sige? Den, der agter ham (Billicanus) saa høit, at han for hans Skyld forkaster Alt,

*) Saaledes i Særdeleshed efterat Luther havde giftet sig i Aaret 1525. Han skriver den 24de Juli 1525 til Camerarius: Quoniam vero ipsum Lutherum tristiorem esse cerno, et perturbatum ob vitæ mutationem, omni studio et benevolentia consolari eum conor.

Digitized by Google

hvad Luther har gjort, synes mig ikke ret at være ved sund Sands. Hvor findes der hos ham eller hans Lige et Ord om Retfærdiggjørelsen, Syndernes Tilgivelse af Guds Naade, om Troens Kraft og Væsen, Øvrighedens Ret og andre Ting, til hvilke denne her har aabnet os Adgang?

Men det Tryllerі, der i Begyndelsen havde tildækket alle den store Mands Svagheder for ham, var rigtignok forsvundet, og dermed tillige den altfor store Underordnelse under hans Dom. Hvorfor vi da og blive en mærkelig Forandring vaer i hans theologiske Retning fra Aaret 1826 af, da han paa Luthers Tilskyndelse blev offentlig lønnet som Professor i Theologien og derved blev drevet til ny Virksomhed for denne. Hans Grundsætning ved den hellige Skrifts Behandling var fra nu af denne: at udvikle den christelige Lære med Omhyggelighed og Klarhed uden al Lidenskabelighed og Bitterhed mod Evangeliets Fjender, og at lade Sandheden i sin ligefremme Simpelhed tale for sig selv. Vi finde ham første Gang at iagttage denne Fremgangsmaade i den høist mærkværdige Commentar til Colosserbrevet, med hvilken han fremtraadte i Aaret 1527. Her siger han i Dedicationen til Drachstadt: „Mange Stridigheder føres nu for Tiden, som jeg maatte berøre her. Ved at omhandle dem har jeg ikke blot villet vise Læserne min Flid, men tillige den Eftergivenhed (ἐπιείκεια), som man især burde have vist ved de kirkelige Meningsforskjelligheder; thi paa anden Maade kan Enigheden i Kirken ikke bevares eller gjenoprettes." Det samme Maadehold opdage vi i den snart derefter af ham forfattede Anvisning for Visitatorer, den saakaldte Visitationsbog. „Jeg har været betænkt paa," skriver han til Spalatin, „at fremstille Sagen ganske simpelt uden Bitterhed i Ord. Jeg fandt mange Grunde til denne Lemfældighed. — At jeg har vogtet mig for at indblande Smædeord, dertil have agtværdige Grunde bevæget mig, der, som jeg haaber, have Guds Villie for sig. Og Luther kan bedst vidne for mig,

Digitized by Google

at jeg altid ved hele denne Tvedragt har ønsket, at alle Parter vilde bestille sig paa den størst mulige Skaansel og Maadeholdenhed.“ Det kunde ikke feile, at han med den ralige Besindighed, hvormed han nu troede at burde gaae til Værks i Theologien, maatte støde paa Paastande, som han tidligere havde udtalt i fuldkommen Enighed med Luther, men som han nu ikke formaaede at billige i deres hele Omfang. Vi have allerede ovenfor seet, at han atter optog den allerede opgivne Beskjæftigelse med de gamle Philosophers Skrifter, og at han ikke mere holdt Philosophien under alle Omstændigheder for skadelig og fordærvelig. Tvertimod troede han nu at maatte beholde aabne Øine selv for den hedenske Verden, og ikke uden videre at kunne forkaste det Gode og Ædle, som Oldtidens store Mænd have bemærket om Sæder og Love. Derhos kom han ogsaa mere og mere til Bevidsthed om, at den af Luther forebragte evangeliske Lære, om den end i det Store og Hele var overensstemmende med den bibelske Sandhed, dog i enkelte Punkter trængte til videre Udvikling og nøiere Bestemmelse. Det var da hans Livs virksomme Bestræbelse at fuldføre dette Hverv med den størst mulige Troskab og Samvittighedsfuldhed.

De Vanskeligheder, som herved traadte ham imøde, vare saa meget større, da han ikke blot havde de pavelige Modstanderes skarpsindige Indvendinger at gjendrive, men ogsaa maatte paadrage sig saa Manges Fjendskab og Had, som stode med ham paa den samme Evangeliets Jordbund. Vi minde her blot om det grove Angreb, som hans tidligere Collega Agricola gjorde mod ham, efterat den allerede omtalte Visitationsbog var kommet ud, og om den Haardhed, med hvilken ogsaa Amsdorff og Andre dømte ham ved denne Leilighed. Selv med Hensyn til Luther, hvorpaa det fornemmelig kommer os an her, befandt han sig i en mislig og betænkelig Stilling. Han saae for sine Øine den Hæftighed, hvormed denne pleiede at optræde næsten mod Enhver, der blot nogenlunde fjernede sig fra det, der gjaldt ham for Sandhed,

Digitized by Google

Hvo kunde borge ham for, at det ikke ogsaa engang kom til at gaae ham paa lignende Maade som det var gaaet Erasmus? Og derhos kunde det ikke være ham tvivlsomt, hvor let han, hvis det kom til Strid, vilde komme til at bukke under, naar han kun tænkte paa den store Anseelse, som Luther nød blandt sine Tilhængere, og paa den Overvægt, som han havde formedelst sin Stilling til det churfyrstelige Hof. Hans Forhold til ham var derfor, saa harmonisk det end udvortes syntes at være, dog for ham selv en stadig Gjenstand for Bekymring. Han kunde ikke mere saaledes ganske hengive sig til ham og oplade sig for ham, som han f. Ex. gjorde for sin Camerarius; han maatte tie om mange Ting, som han hellere havde afhandlet aabent og frit med ham, af Frygt for at vække Anstød hos ham selv ved en ubetydelig Afvigelse fra hans Anskuelse. Dog hermed ville vi ingenlunde nægte, at Stemningerne vexlede hyppigt, og at der igjen ofte var Tider, paa hvilke han kunde omgaaes ham friere og mindre tilbageholden; ja, efter det Indtryk, som hans Breve have gjort paa os, maae vi antage, at han i Særdeleshed mod Enden af Aarene type og til ind i Halvdelen af det næste Decennium sluttede sig med mindre Frygt og mere Tillid til ham, end det var skeet i flere Aar tilforn. I dette Livsafsnit falde jo sandsynligvis ogsaa mange af de muntre og lystige Bordselskaber, i hvilke han har taget Deel hos Luther tilligemed andre af sine Colleger, og om hvilke han oftere fortæller i sin Postille. Men overhovedet var hans Bekymring ifølge hans Characteers Eiendommelighed ofte for stor og overdreven, og til at formere denne bidrog vistnok ikke lidet hans Hypochondri, hvoraf han plagedes meget. Luther var ikke den Mand, der saa let skulde glemme, hvilken stor Fordeel Melanchthon allerede havde bragt Universitetet og endnu kunde bringe det. Han anerkiendte fuldkommen, hvad hins rigtbegavede Aand var i Stand til at præstere ikke blot for den sproglige Dannelse, som han jo ligeledes selv stedse skattede

meget høit, men ogsaa for Theologien. Om han derfor end meget høit ærede og agtede Bugenhagen, saa gjaldt denne ham dog kun „efter Philippus som den anden Professor i Theologi i Staden og Verden (in urbe et orbe)." Derfor skriver han ogsaa i Aaret 1527, da Universitetet i Wittenberg formedelst en her udbrudt Pest var forlagt til Jena, til ham: „At Du maa blive mig bevaret i disse Kirkens saa store Forvirringer, det ønsker jeg inderligt, for at der dog i det mindste kan blive nogle dygtige Lærere tilovers mod Satans Raseri." Hvor bekymret var han ikke ogsaa for Melanchthons Liv, da dennes lille Søn Georg døde 1529, og hvilken herlig Roes tildeler han ham ikke i to Breve til Jonas! Saaledes skriver han den 17de August: „Fra vor Philippus har Herren forrige Søndag taget hans Søn Georg til sig. Du kan da tænke Dig, hvilken Møie og Omhu vi have med at trøste denne Mand af det ømmeste og følsomste Gemyt, (huve hominem tenerrimi et patheticissimi cordis); Tabet af Sønnen foraarsager ham overordentlig Smerte, da han hidtil ikke har prøvet Sligt. Du veed, hvor megen Magt der ligger paa, at denne Mand lever og bliver bevaret; vi ere Alle syge og bedrøvede med ham." Og ved Enden af denne Maaned: „Endnu klager Philippus. Vi gaae ham alle tilhaande, som det sømmer sig for os ved en saadan Mand. Maatte dog hellere alle Timonssjæle til deres Ydmygelse nødes til at bære saa svare Ting, de som for Stolthed af deres Visdom ikke vide, hvor stort et Fortrin denne eneste Person af almindelig Betydning, om end syndig og svag, har forud for Mange, ja for alle Tusinder af Hieronymer, Hilarier og Macarier — som alle tilsammen ikke ere værdige at løse min Philips Skorem. Thi hvad have hine Privatdyder og ugifte Bisper tilsammen fuldført, som kan sammenlignes med et Aar af Philippus, ja med et Affinit af *Loci communes*?" Med sin endnu uforstyrrede Kjærlighed til Melanchthon kunde han ogsaa det følgende Aar skrive til Hess i

Digitized by Google

Augsburg, at da han ikke selv havde kunnet gjøre dem Selskab, saa maatte de erkjende ham for den Femte tillige i Philippus den Fjerde. Men hvad hans Adfærd mod Melanchthons formildende og maadeholdende Behandling af Theologien angaaer, da maae vi visselig ikke miskjende den store Ømhed og Skaansomhed, som han ved denne Leilighed lagde for Dagen. Saaledes søgte han at forsvare sin Ven mod de Angreb, der gjordes paa ham for Visitationsbogens Skyld, omendskjønt han vel selv havde ønsket Meget i den anderledes udtrykt. Saaledes bad han ogsaa i Aaret 1530 Amsdorf om ikke at lade sit Skrift mod Erasmus trykke i Wittenberg, med særeget Hensyn til Melanchthon. Ja vi maae paa en vis Maade anerkjende, at hans Kjærlighed til Melanchthon gjorde sig gjældende over Meningsforskjelligheden endogsaa i de sidste ti Aar af hans Liv, hvor det dog engang kom til en Disharmoni mellem dem, og en anden Gang nær var kommet til et aabenbart Brud. Her kunne vi kun omtale dette i Almindelighed.

Melanchthon havde i Aaret 1536 nedskrevet den Paastand i et Collegiehefte, at de gode Gjerninger vare *causa sine qua non* ved Retfærdiggjørelsen. Denne Sætning, ihvorvel fuldkommen rigtig i den Betydning, i hvilken han opfattede den, var i høi Grad underkastet Misforstaaelse. En vis Cordatus, en ivrig Tilhænger af Luther, tog først Anstød af den, da han havde hørt den af Crucigers Mund, som holdt sin Forelæsning over Evangelisten Johannes efter Melanchthons Manuskript*). Han gik

*) Det er mærkværdigt, hvor mange Folk der dengang bleve understøttede ved Melanchthons lærde Hjelp. Saaledes gave Cruciger, Eber, Jonas og Major Skrifter ud under deres Navne, som han havde skrevet. Derfor siger Heerbrand i Mindetalen: **Suo labore et sudore libros scriptos, et alia interdum sub amicorum nomine, ut ipsos quoque celebres redderet, edidit**; og Camerarius Vit. Mel. p. 64: Quidquid tunc ab aliis Wittembergæ

uden videre til Luther, for at gjøre ham opmærksom paa den papistiske Vranglære, som igjen vilde udbrede sig i hans Nærhed. Melanchthon var netop dengang bortreist, men erholdt dog snart af sine Venner Efterretning om den udbendte Strid, og skrev endnu fra Nürnberg et langt Brev til Luther og de øvrige Professorer i Theologien, for at rense sig fra Bestyldningen for Vranglære. Men Cordatus havde allerede sat hele Universitetet i Bevægelse. Hans Raseri udbrød det følgende Aar med ny Hæftighed mod Melanchthon, og denne maatte høre, hvorledes hans **Loci communes** vare af hiin blevne tragtede med Fødderne. Striden blev endnu værre og mere indviklet derved, at Melanchthon havde skrevet et Brev til Præsten Schenck i Freiburg angaaende Artiklen om Nadveren, og erklæret sig for den Mening, at Folk, som levede under tyranniske Fyrster, uden at besvære deres Samvittigheder kunde modtage Sacramentet *sub una specie*. Cordatus og Schenck ophidsede nu med forenede Kræfter det churfyrstelige Hof*). Der blev endog affattet en Protokol, hvorved Luther og Bugenhagen skulde foranlediges til en alvorlig Undersøgelse af de vildfarende Punkter i Melanchthons Lære. Det kan derfor ikke undre os, at Denne dengang skrev til Camerarius: „Jeg fastholdes her, jeg veed ikke ved hvilke Baand, og skal jeg sige Sandhed, jeg fastholdes mod min Villie.“ Saaledes

librorum conficiebatur, in omni genere doctrinæ, eorum nihil sine hoc quasi Theseo, ut dicitur, vel non ipso plane Magistro et autore elaborabatur. Taler, som Andre holdt, skrev han en stor Mængde af, og det traf endogsaa ved saadan Leilighed, at han endnu arbeidede paa den sidste Halvdeel, naar Taleren allerede havde begyndt sit Foredrag: Visæ sunt chartæ cum humidis adhuc literis reliquæ afferri iis, qui jam pronuntiare composita ab eo priora coepissent. Ibid.

*) Dette kunde de saameget lettere, da Hoffet allerede siden den Tid, da Melanchthon var fremtraadt med den 2den forandrede Udgave af sine Loci, havde betragtet ham med mistænkelige Blikke.

Digitized by Google

skriver ogsaa Veit Dietrich paa denne Tid til Foerster: „Dette Anliggende piner Philippus saare meget, og naar vilde Folk ikke holde op med deres Bagvaskelser, saa truer han med, at han vil begive sig bort." Luther viste sig nu vel temmelig venlig og mild imod ham; han frygtede derfor ogsaa mindre fra hans Side, end fra Hoffet; men han maatte dog see paa, hvorledes Luther endnu bestandig tog Cordatus i Beskyttelse, ja han maatte endogsaa høre, at han havde talt om en giftig Pest, som udbrød ved Universitetet og om Erasmiske Mæglere. Disharmonien gik dog over, og Luther gav ham i den følgende Tid flere tydelige Beviser paa sin tidligere Kjærlighed og Velvillie for ham. Da Melanchthon i Aaret 1540 laae dødssyg i Weimar, ilede han paa Efterretningen derom ufortovet til ham, og rev ham ved sin inderlige og heftige Bøn og ved de kraftige Ord, med hvilke han tiltalte ham, ligesom midt ud af Dødens Gab*) Ei heller kunne vi her lade et af hans Breve til Churfyrsten fra Aaret 1541 uomtalt, hvori han ubtaler det Ønske, at man vilde unde Melanchthon mere Ro, og dispensere ham fra den græske Lektion, omendskjøndt han med Hensyn til den havde faaet 100 Gylden Gage-Tillæg.

Dog, i den senere Tid var Melanchthons Stilling forbunden

*) Melanchthon vilde reise til Religionssamtalen i Hagenau, men maatte blive liggende i Weimar. Han havde taget sig den Strid, han var kommen i med Cordatus og Andre, saa nær til Hjerte, at han allerede før sin Afreise fra Wittenberg var fattet paa Døden. Han skrev et Testament, og yttrede, da han kjørte over Elbbroen:

Viximus in synodis et iam moriemur in illis.

Hvad den Bistand angaaer, som Luther ydede ham i Sygdommen, saa skriver han siden til Camerarius: Sensi καὶ τὸν διδάσκαλον excruciari animo, sed ille suum dolorem repressit, ne meum augeret, neque erigere conatus est, summa animi magnitudine, non solum consolando, sed sæpe duriter obiurgando. *Qui nisi ad me venisset, mortuus essem.* Aarsagen til Melanchthons Sygdom var iøvrigt fornemmelig at søge i Ærgrelse over Landgreve Philips Dobbeltægteskab.

Digitized by Google

med den ſtørſte Vankelighed, og han befandt ſig i en langt farligere Tilſtand end tilforn. Luther var paa ſine gamle Dage ikke mere den ſamme venlige og elſkelige Mand ſom tidligere. Legemlige Lidelſer, iſærdeleshed haardnakket vedholdende Hovedpine havde nedtrykt hans Livsaander og i den Grad formørket hans Blik, at Intet paa Jorden mere vilde behage ham. „Underligt tykkes det mig at være," ſiger han i et Brev til Amsdorf fra Aaret 1543, „hvad der nutildags driver Verden. Enten har jeg aldrig ſeet Verden, eller der opſtaaer med hver Dag, naar jeg ſover, en ny Verden." Næſten i alle Breve fra hin Tid ønſker han med inderlig Længſel, at Herren dog engang vil komme og løſe ham af Aaget. Med Mismod ſaae han Hoffets Sovnighed i Evangeliets Sag, med Mismod iagttog han ſine Collegер ved Universitetet, blandt hvilke ſamtlige Profeſſorer i Jurisprudentſen i en offentlig Prædiken ſtraffedes af ham ſom Guds Buds Fordreiere. Hans gamle Ven Amsdorf, Biſkop i Naumburg, var næſten endnu den Eneſte, i hvis Omgang han kunde finde Behag; thi Wittenberg forekom ham nu ikke anderledes end Sodoma og Gomorra*). Det er let at formode, at alle Profeſſorerne ved Universitetet maatte lide under de Lüner, ſom hans ſygelige Tilſtand indgav ham, og lige ſaa let begribeligt, at Melanchthon ſtærkeſt maatte føle dette Tryk. Saaledes ſkriver han til Camerarius, navnlig angaaende Luthers Strid med Juriſterne: „Naar Du troer, at diſſe haarde Prædikener mod Lovens Vogtere (νομοφύλακες) forvolde mig Smerte, ſaa bedrager Du Dig ikke. Meget bevæger mig dertil. Hvad ſkal dette for Folket? Hvor ubeleiligt er det ikke nu for Tiden, da ſtore Skjæbner ſynes at foreſtaae? Vi ſynes ſlet ikke at føle vor Elendighed og at hengive os til en Ruus midt under Fjenderne; og maa man ikke troe, at der ved

*) Det var ſom bekjendt Wittenbergerindernes noget frivole Klædedragt, der ærgrede ham ſaameget.

Digitized by Google

dette Anliggende slet ikke var nogen Aarsag til denne Fremfærd tilstede og at han kun ledes af Vredagtighed, som saa ofte mod visse andre Folk." Og kort derpaa: „Ofte har jeg sagt, at jeg frygtede for Alderdommen hos en saa lidenskabelig Natur, som Herkules eller Philoktet eller den romerske Feldtherre Marius." Dertil kom de betydelig forøgede offentlige Forretninger, af hvilke han nu havde en Mængde at besørge i Luthers Sted, en Byrde, som ved hans legemlige Svaghed næsten nedtrykte ham. „Jeg forgaaer," skriver han den 9 Februar 1543 til Camerarius, „under Arbeidet, og fører et Slaveliv som i Cyklopens Hule (thi jeg maa sige Dig det, som jeg mener det), og ofte tænker jeg paa at begive mig bort herfra." Dog ogsaa denne Svøb havde han gjerne svøbt, hvis der ikke paa ny var vakt Mistanke mod ham for Vranglære, og hvis han ikke derhos bestandig var blevet ængstet af Frygt for et Udfald fra Luther. Erkebiskop **Hermann** af Cøln havde ved Reformationens Indførelse i sit Diøces i Aaret 1543 betjent sig af Melanchthons og Bucers Hjælp. Begge havde i Fællesskab affattet en Reformationsformel, den saakaldte ***Reformatio Coloniensis.*** Amsdorf havde allerede recenseret dette Skrift bittert, og dog fandt Luther, at hans Vens Dom var overordentlig mild; men i Særdeleshed vakte Artiklen om Alterets Sakramente hans Mishag, da han forgjæves søgte en udtrykkelig Gjendrivelse af den schweitzerske Anskuelse i den. Han lod nu vel nærmest al sin Harme gaae ud over Bucer, men undertiden blev dog ogsaa Melanchthon truffet af hans Daddel. Den 11 August 1544 skriver denne til Camerarius: „Han (Luther) har ladet ligge, hvad han havde under Hænder, og tordner og lyner mod nogle Andre, idet han ogsaa stundom sigter paa mig." Hans Reise til Amsdorf, som han foretog sig kort efter, var et nyt Slag for Melanchthons Hjerte; thi han vidste, at Amsdorf altid pleiede at puste til den ulmende Ild. Saaledes levede han da før Luthers Tilbagekomst i den største Hjerteangst, idet han frygtede for, siden

Digitized by Google

at blive offentligt indstævnet og fordrevet som Vranglærer. „Jeg er en stille Fugl", skriver han dengang til Bucer, „og forlader ikke ugierne dette Slaveri, naar han vil støde mig bort i Vrede." Og den 8 September til Medmann: „Om kort Tid vil Du faae at høre, at jeg er banlyst herfra, ligesom Aristides fra Athen." Rygtet om de to store Mænds Splid udbredte sig snart videre, og i November skrev Landgreve Philip af Hessen et Brev til Kantsler Brück med den indstændige Bøn, at forsøge Alt for at stemme Luther fredeligere mod Melanchthon. „Thi skulde der først," skriver han, „opstaae Uenighed imellem Luther og Philip, Gud hjælpe os, hvad vilde der saa blive af." Det skete nu vel just ikke, men Melanchthon levede dog i bestandig Frygt og kunde ikke mere aande frit under den wittenbergske Himmel. Neppe var ogsaa denne første Storm forbi, før et nyt end mere truende Uveir trak sammen over hans Hoved. Bullinger i Zürich udgav i A. 1545 et Modskrift mod den „korte Bekjendelse om Nadveren," som Luther havde affattet Aaret forud. Denne blev saa opbragt over dette, at han var i Begreb med at opstille en ny i de strengeste Sætninger affattet Nadverformel, og Rygtet gik, at det deri navnlig skulde gaae ud over Melanchthon. Med grædende Taarer klagede denne sin Elendighed og Nød for Kantsleren Brück, hvorpaa Brück fik det Hverv af Churfyrsten at underhandle med Luther. Hvad enten nu denne blev bevæget til Maadehold ved Brücks Overtalelser, eller hans Stemning af sig selv igjen var blevet venligere mod Melanchthon: nok, han udgav hverken et saadant Skrift, ikke heller drog han Melanchthon offentlig til Ansvar. Men det var naturligt, at denne i sit Sinds Indre kunde drages bort fra Luther, og at han ikke kunde andet end befinde sig høist ulykkelig i denne Stilling. Derfor istemmer han ogsaa i sine Breve bestandig den gamle Klagesang.

Luther døde imidlertid ikke længe derefter den 18de Februar 1546. Melanchthon havde endnu i Stuthningen af det forrige

Digitized by Google

Aar og Begyndelsen af dette ledsaget ham paa en Reise til Mansfeld, havde endnu hørt ham prædike i Halle, og den sidste Dag, han havde seet ham, havde været den 23 Jan. Da Skrækkebudskabet om hans Hedenfart var naaet til Wittenberg, greb ogsaa Smerte og Bestyrtelse ham, og han giver dette tilkjende i flere Breve. Men den snart tilbagevendende Erindring om det mangehaande Tryk, som han nu igjennem en Række af Aar havde baaret, uddrog ham snart igjen det venlige Billede af Luther, som i tidligere Tid havde lyst ham imøde fra hans Personlighed. Han formaaede ikke at svinge sig op til høie Lovprisninger af ham, og vilde han ogsaa aabne sin Mund til saadanne, saa gav hans Hjerte den dog ingen Næring. Hvo erkjendte ikke denne hans Gemyts tvetydige Stemning af den Ligtale, som han paa Luthers Begravelsesdag holdt i det latinske Sprog, og naar man nu tilmed erfarer, at Camerarius endog var kommet til Hjælp med sin Pensel, for at give samme den Skikkelse, i hvilken vi nu have den, saa faaer man et endnu stærkere Bevis derfor. Den mangler næsten ganske al oratorisk Charakteer, og man mener at læse en sædvanlig Afhandling. Hvor ubehjælpeligt og vaklende han bevægede sig ved denne Leilighed, vil man kunne slutte sig af et Sted i Talen, som vi her ville anføre: „Nogle, og det ikke slette, Folk," siger han, „have beklaget sig over, at Luther har været hæftigere end han burde have været. Jeg vil hverken tale for eller imod dette, men blot svare, hvad Erasmus ofte har sagt: „Gud har givet denne sidste Tid en skrap Læge formedelst den store og farlige Sygdom;" — Heller ikke regjerer Gud Verden efter menneskelige Tanker, og vil ikke, at hans Redskaber alle skulle være hinanden lige. Men det pleier sædvanligt at være Tilfældet, at ubetydelige og mere maadeholdne Charakterer mindre godt kunne finde sig i hæftigere Aandsyttringer, hvad enten disse ere gode eller onde. — Heller ikke nægter jeg, at der ofte ligger noget syndigt i den hæftige

Digitized by Google

Opbrusen, thi Ingen er ved denne Naturens Svaghed uden Plet. Dog naar En er af den Natur, som de Gamle have sagt om Hercules, Cimon og Andre: „vel uden Fiinhed, men dog saa brav som Nogen," saa er han en god og roesværdig Mand. Og at vi skulle tale om Kirken, — naar da En, som Paulus siger, kjæmper den gode Kamp og bevarer Troen saavel som en god Samvittighed, saa er han Gud til Behag og maa æres af os. At Luther var en Saadan, det vide vi." Men der existerer ogsaa en mærkværdig Yttring af Melanchthon fra A. 1548, hvori han ikke blot beskriver det Tryk, som han har følt fra Luthers Side i dennes sidste Levetid, men endogsaa aabent udtaler sin Dadel over ham. Saaledes læse vi i det berygtede Brev til den churfyrstelige Raad v. Carlowitz: „Jeg har ogsaa tilforn taalt et fast vanærende Slaverie, da Luther ofte mere lod sig lede af sin Natur, for hvilken en ikke ringe Stridslyst (φιλονεικία) var eiendommelig, end han tjente enten sin Person eller det almindelige Vel*)". Hertil ville vi endnu føie det Sted af hans Brev til Brenz af 17de April samme Aar, hvor han siger: „Jeg har nu allerede omtrent i 15 Aar daglig ventet min Forvlisning og venter den endnu**).

---

*) Totum me tibi aperio .... Tuli enim antea servitutem paene deformem, cum saepe Lutherus magis suæ naturæ, in qua φιλονεικία erat non exigua, quam vel personæ (suæ) vel utilitati communi serviret.

**) Ego annos circiter quindecim exilia quotidie exspectavi et adhuc exspecto. — Ikke desto mindre holdt han dog saameget af Wittenberg, at han efter den schmalkaldiske Krigs Ende paa enhver Maade gjorde sig Umage for, igjen at ophjælpe Universitetet, for at kunne virke end yderligere for Videnskaben paa et Sted, hvor han i saa lang Tid havde været virksom for den. Da han havde levet i bedste Forstaaelse med sine øvrige Colleger, saa ønskede han inderligt at blive der sammen med dem. Han afslog derfor alle de Tilbud, som gjordes ham, at gaae til Tübingen, Leipzig eller Frankfurt.

Digitized by Google

Dog for at forebygge falske og urigtige Domme om Melanchthon, som muligvis kunde knytte sig til slige Ytringer, maae vi ikke overse, hvorledes der paa den anden Side findes mangehaande Beviser paa hans Anerkjendelse af og Agtelse for Luther. Aldrig er igjennem hans sidste Livstid Tanken om de Velgjerninger, som Luther havde vist Verden, forsvundet hos ham; ja ogsaa det Gode og Ædle, som han skyldte hans huuslige Omgang, kunde han aldrig glemme. Derfor antog han sig hans Enke med den troeste Omhu, og ledsagede hende ved hendes Afreise fra Wittenberg til Brunsvig. „Jeg vilde gjerne," siger han i et Brev til Buchholzer 1547, „først anbringe Luthers Enke og Børn et eller andet Sted. Hun har fulgt mig til Brunsvig, og har bedt mig med Taarer, at jeg endelig maatte skaffe hende et Opholdssted. Kjærligheden bevæger mig, og jeg mener, at vi ere Luther Tak skyldige"*). Men allerede kort efter Luthers Død havde han for Camerarius, — til hvem han dog ikke sagde Andet end hvad han meente, — udtrykt sig saaledes: „Da Luther er død med Velsignelser paa Læben (ἐν εὐφημίᾳ), saa sømmer det sig for retskafne og Gud elskende Folk, at tale Godt (εὔφημα) om en saa stor Mand, der i det mindste har oplyst en Deel af den himmelske Sandhed**).

*) Kongen af Danmark havde skjænket hende 100 Rdlr. og hun maa vel have havt Lyst til for Krigens Skyld at begive sig til Danmark. Men da Urolighederne snart vare tilende, saa vendte hun allerede i A. 1547 tilbage med sine 4 Børn. Leilighedsviis bemærke vi, at hun i A. 1552 formedelst en i Wittenberg udbrudt Pest atter maatte begive sig herfra til Torgau. Paa denne Reise bleve Hestene skye. Hun maatte springe af Vognen, og Skræk og Forkjølelse paadrog hende en temmelig langvarig Sygdom, hvoraf hun endelig døde den 20de December 1552 i Torgau. I Sognekirken her ligger hun ogsaa begravet. Hun befandt sig forøvrigt tilsidst i meget trængende Omstændigheder.

) Han begynder Brevet (fra 11te Marts) saaledes: **Meministi Socraticum illud in Phaedone: ὅτι δεῖ ἐν εὐφημίᾳ τελευτᾶν, quod haud dubie illi de precatione intelligebant.

Digitized by Google

Nogle Maaneder senere siger han i Fortalen til andet Bind af Luthers Værker, hvilken siden er udgivet for sig som den første Levnetsbeskrivelse af ham: „Luther vilde ikke at man skulde blive staaende ved hans Skrifter; han vilde lede Alle til Kilden; han vilde, at vi skulde høre Guds Røst selv, at der derved i Mange skulde fremkaldes sand Tro og Andagt, for at Gud i Sandhed kunde blive lovpriset og Mange arve det evige Liv. Denne hans Villie og hans store Arbeider maae vi ogsaa taknemmeligen prise og ved hans Exempel lade os minde om, at Enhver af os efter sine Kræfter skal bestræbe sig for at forherlige Kirken." Da derfor senere hint Brev til Carlowitz blev offentliggjort og vakte almindelig Opsigt, kunde han med Rette skrive til Dietrich af Molza: „Ikke vil jeg udførligt undskylde mig for Dig, da jeg ved, Du er en vis og oprigtig Mand; kun derom beder jeg, at Du imod dette eneste Ord i hint Brev (φιλονεικία) vil sætte mange andre ærefrygtsfulde Taler om Luther, saaledes som de staae skrevne paa mange Steder af mig efter hans Død*). I hans Søndagsbetragtninger kommer han meget ofte med sjelensfuldig Kjærlighed tilbage til den store Mands Samtaler, og paaminder ogsaa etsteds den studerende Ungdom, at den aldrig maatte glemme den Dag, da Luther ved at opslaae sine Theses havde lagt den første Grund til Reformationen. Naar han opregner Kirkens store Mænd, der lyse gjennem Christenhedens Aarhundreder ligesom Stjerner, saa undlader han ikke, ogsaa at slutte

*) Længere mod Enden af dette Brev skriver han: Et fortasse, quid significet φιλονεικία, non considerant. Non est crimen, sed πάθος usitatum heroicis naturis, quod nominatim Pericli, Lysandro, Agesilao tribuunt scriptores. Et omnino erant in Luthero heroici impetus. Nec mirum est nos, quorum naturæ sunt segniores, interdum mirari illam vehementiam praesertim cum multis controversiis motis quaedam haeserant, de quibus malim tecum coram loqui, quam in epistola instituere vel querelam vel disputationem.

Digitized by Google

Luther til denne glimrende Række. Da han i Aaret 1557 opholdt sig i Worms, stemte Luthers Fødselsdag ham til at skrive et skjønt Mindedigt, hvori han sammenligner ham med Orion, som daler ned i Morgentimerne i November, for at blive skjult for den opgaaende Skorpions Stik. „Saaledes," siger han, „har Herren ogsaa skjærmet sin tros Tjener under hans Fienders Angreb." Endelig finde vi ogsaa iblandt hans Epigrammer nogle Vers, som ere skrevne for Luthers Søn Martin til Minde om hans hedengangne Fader, hvori han siger, at den forladte Kirke var indhyllet i et tæt Mørke, at Troen var qvalt, da Luther, den Høiestes Udsendte, fremtraadte, for at dog ikke hele Slægten skulde modnes til Helvede; vidt udbredte Glandsen af hans stærke og kraftige Tro sig, Mørket spredtes end mere, da han gjengav de guddommelige Skrifter i Modersmaalet; Efterverdens Tak være derfor, at rose og prise Herren og denne Herrens Tjener.

Men en stor Deel af Melanchthons Samtidige var ikke tilfreds med en betinget Roes af Luther. Denne, der vistnok var emeste i sit Slags, havde efterladt et saa dybt Indtryk hos Mange, at de ikke blot over den guddommelige Kraft, som lyste frem af hans Personlighed, ganske forglemte de Svagheder, for hvilke han dog som Menneske ikke kunde være ganske fri, men endog kunde finde noget Høit og Efterlignelsesværdigt i dem. Da nu han, ved hvem de, medens han levede, havde hængt med saa stor Kjærlighed, at de ganske havde givet deres Dom fangen under hans, var revet ud af denne Timelighed, bleve de grebne af en glødende Iver at kjæmpe for deres Mesters Ord og Lære, ligesom for Alter og Arne*). Melanchthons Afvigelser og Formil-

*) Melanchthon i Postillen P. I. p. 319: (Polypragmosyne) non nunquam oritur ex *κακοζηλία* seu imitatione prava alieni exempli, ut multi nunc volunt esse similes Luthero: praetexunt malum, qui est sine scientia: tumultuantur de rebus incognitis: non inquirunt fontes negotiorum. De talibus inquit Polybius:

Digitized by Google

delser havde vistnok allerede længe været dem en Torn i Øiet; men da Luther selv havde vist Skaansel og Overbærenhed, saa havde de ikke turdet vove at træde offentligt op imod ham. Disse Skranker vare faldne ved Luthers Død, og da de udvortes Storme, som den schmalkaldiske Krig havde medført, vare gaaede over, kom den allerede i længere Tid i Kirkens Indre ulmende Ild til fuldkommen Udbrud. Magdeburg skulde nærmest være Stedet, hvorfra Angrebet paa Melanchthon og de med ham ligesindede Universiteter i Wittenberg og Leipzig maatte tage sin Begyndelse. Allerede havde flere for Religionens Skyld fordrevne Tilhængere af Luther begivet sig derhen, en Amsdorf, Gallus, Wigand, Judex, da ogsaa den i Stridslyst alle sine Samtidige overlegne Flacius ilede til dem og stillede sig i Spidsen for dem som deres Overhoved. Interimsforhandlingerne, paa hvilke de churfyrstlige sachsiske Theologer havde indladt sig, tilbød dem den første Grund til aabent Brud. De betragtede denne Adfærd som en Bolen med den romerske Hore, som en Bestræbelse for at forene Christus med Belial. Flacius rettede derved ret med Flid og Omhu sine Angreb mod Melanchthon, offentliggjorde uforsigtige Ytringer af Breve, som han hemmeligt havde fravendt ham, saavel som skjæmtefulde Ord, ja selv Drømme, idet han med Flid fordreiede eller forvanskede Sandheden. Efterat nu Interimsforetagenderne i Almindelighed vare blevne bekjæmpede og fordømte fra forskjellige Sider, vendte Kampen sig næsten udelukkende mod de saakaldte Adiaphora, hvis Antagelse allerede derfor blev betragtet som et afskyeligt Forræderie mod Sandheden, fordi den skulde skee for at føie sig efter Kejseren og den romerske Kirke. I flere Aar fandt man i dette Punkt det rigeligste Stof til Skjældord

---

Multi volentes videri similes magnis viris, cum ἔργα imitari non possint, imitantur παρέργα et producunt in theatrum similitiam suam.

Digitized by Google

og Forhaanelser. Endnu i A. 1555 lod Johann Stolz den døde Luther optræde, som aabenbaret for ham i Drømme, og bittert beklage sig over Deres Forræderie og Utroskab, som han i Livet havde holdt for sine bedste Venner. Men medens den ene Part af de utrættelige Krigere vedblev at opskyde deres Pile mod Adiaphorismen, havde Hovedangrebet dog allerede igjen vendt sig mod et andet Punkt, nemlig mod den foregivne Forfalskelse af Læren om Retfærdiggjørelsen, hvori de churfyrstelige Theologer skulde have gjort sig skyldige ved Leipziger Interimmet. Den ulykkelige Major, som mindst syntes at have gjort sig Formodning herom, vakte en Mængde Kjæmpere imod sig. Imidlertid havde de sachsiske Hertuger grundet Universitetet i Jena (1556), og da Melanchthon allerede flere Gange havde afslaaet Kaldelsen hertil, saa gjorde de sig ret Umage for at ødelægge den wittenbergske Høiskoles Anseelse. Flacius og hans Compagni see vi her at indtage de theologiske Lærestole, og at være blevne endnu kraftigere og skærpere til Kampen ved den høiere Stilling, som var blevet dem til Deel. Der fandtes snart en ny Anledning i et Skrift, som D. Pfeffinger i Leipzig havde udgivet for at forsvare den frie Villie i Omvendelsesværket, og Wittenbergerne kunde derved ikke blive forskaanede, da det jo var deres Anskuelser, han havde paataget sig at forsvare. Flacius vendte ogsaa strax ved sit første Modskrift sin Landse mod Melanchthon som Hovedadiaphoristen (primarius adiaphoristæ). Under disse uophørlige Krænkelser og Fornærmelser af enhver Art brast omsider ogsaa Melanchthons Taalmodighedstraad, og han tillod sine Disciple og Venner at overøse Modstandernes Hob med Vittighed og Spot. For imidlertid at gjøre Forvirringen og derved tillige Melanchthons Stilling endnu mørkere og utaaleligere, var paa samme Tid, som den synergistiske Strid stod paa, ja endogsaa forinden, Striden om Alterets Sakramente paany brudt ud. Melanchthon, hvis Ubestemthed i denne Sag man vel havde bemærket,

Digitized by Google

blev ret forsætlig agget og opfordret til at give sin sande Mening tilkjende, Hist skrev Calvin, at han vidste sig fuldkommen enig med ham i sin Anskuelse, her udgave Westphal og Gallus hans i tidligere Tid til Bedste for den lutherske Nadverlære affattede Skrift. Han sad nu mellem to Ild, og vilde dog nødig puste enten til det ene eller til det andet Parties Flammer. Saaledes taug han stille og lod Alt gaae ud over sig *); men hans Sjæls Lidelser vare ubeskrivelig store. Ofte, naar han i disse Aar saae Elben svulme op og stige, stod Billedet af hans Tid og hans Liv uvilkaarlig malet for hans Sjæl i Flodens mørke Farve, og han har sagt, at, om han end kunde udgyde saa mange Taarer, som der var Vand i den fulde Strøm, saa vilde han dog ikke kunne udgræde sin Smerte. „Jeg siger med Sandhed om mig," udlader han sig et Sted, „at jeg ikke har nogen større Smerte end netop denne, og gjerne vilde jeg døe, naar jeg derved formaarede at helbrede disse sørgelige Saar." Hans eneste Trøst ved dette stormende lidenskabelige Angreb kunde kun være den, at Gud var hans Vidne, hvor hailigt man gjorde ham Uret. „Ofte," skriver han endnu paa den Dag, da han indtraadte i sit sidste Levaar, „naar jeg eftertænker Fiendernes Grusomhed, troster jeg mig selv og Andre med hiint Udsagn af Tertullian: „naar Du nedlægger din Uret for Gud, saa er han selv en Hævner, for din Skade en Erstatter, for din Smerte en Læge, for din Død en Opvækker."" Men undre os kan det ikke, om han under saadanne Omstændigheder tilsidst hjerteligt længtes efter Døden, for at befries ikke

*) Mærkeligt er, hvad han siger i Postillen (P. III. p. 434); De me quidam dixerunt, se velle efficere, ut non sit vestigium mihi in Germania, in quo possim pedem ponere. Non valde irascerer, si me expellerent ex Germania, sed ipsi non sunt Domini Germaniae. *Domini est terra et plenitudo ejus.* Foruden Stridighederne i den evangeliske Kirke havde han endnu mangfoldige Angreb at bestaae fra katholske Lærde.

blot fra „Synd og Sorg," men ogsaa „fra Theologernes Raserie" (a rabie Theologorum). Han efterlod ved sin Død mange trofaste Disciple, som tvigt bestræbte sig for at retfærdiggjøre og forsvare hans Lære mod de strenge Lutheraneres voldsomme Angreb. Men dette sidste Parti havde ved at ophidse Gemytterne og ved at raabe paa, at den med saa smuk Arbeide endelig af Luther tilkjæmpede Sandhedens Helligdom atter aabenbart gaves til Priis, i den Grad forøget Antallet paa sine Kjæmpere, at Philippisterne endelig ganske maatte ligge under. I Concordieformelen blev Melanchthons Læretropus forkastet, og hans Fortjenester kom i det følgende Aarhundrede stedse mere i Forglemmelse; dog ikke det alene, hans Navn blev endog formelig foragtet og hadet af en stor Deel lutherske Theologer. Ja Hutter, Hovedet for Wittenberger-Theologerne i Begyndelsen af 17de Aarhundrede, gavnaabede endogsaa i saadant Raserie over at Melanchthons Autoritet engang i en offentlig Disputation blev paaberaabt imod ham, at han som ude af sig selv rev Melanchthons Billede, der hang ved Siden af Kathedret, ned og sønderslaaede det for Alles Øine med sine Fødder.

Ligeoverfor en saa stammelig Mishandelse af Melanchthons Fortjenester ville vi nu til Sammenligning endnu bemærke Noget til retfærdigere at bedømme ham. Naar en tvivl Tilhænger af Luthers *) har sagt, at tre Lutheraner vilde have kunnet reformere Kirken bedre, end trehundrede Melanchthoner, saa ligger der i denne overdrevne Paastand saameget Sandt, at der tilkommer Luther den første Ære og den første Fortjeneste som Reformator, ligesom og, at han meget snarere vilde have sat Værket igjennem uden Melanchthon, end omvendt denne uden

*) Dr. Joh. Friedrich Mayer, tidligere Professor i Wittenberg, siden 1686 Overkirkeraad, Generalsuperintendent over Pommern, Prokantsler og Professor Theologiæ i Greifswalde.

Digitized by Google

hiin. Thi at fremstille Hierarkiets Vildfarelser og Misbrug med Beskedenhed og Lemfældighed, det var et frugtesløst og forgjæves Foretagende. Ogsaa havde den tidligere Tid lært, hvorledes selv uforfærdede Charakterer med deres Skrifter havde været af ikkun forbigaaende Betydning i Historien. Derfor maatte der optræde en kjæk og vældig Mand, saa behjertet, at Modet kunde vore desto friskere og gladere i ham, jo vildere Angrebet blev fra alle Sider. En saadan Helteaand var Luther, og Efterverdenen maa aldrig glemme, at det er hans Fortjeneste at have sønderrevet Troestrældommens Lænker og atter at have tilkjæmpet os den evangeliske Frihed, som ved forsmædeligt Tyrani var blevet Christenheden berøvet. Men hvor meget vi end maae agte hans heroiske Natur, glemme maae vi dog heller ikke, hvor irritabelt hans Gemyt var, og hvor tilbøielig han var til at lade sig henrive af en utilbørlig Lidenskabelighed. Derfor var det en saare lykkelig Styrelse af Gud, at Melanchthon kom til at staae ham ved Siden, som en Sjæl af blidere Tænkemaade, som kunde berolige hans opbrusende Gemyt og som med viis Haand og til rette Tid stræbte at beskjære Hæftighedens vildtskydende Grene. Man har derfor ikke med Urette sammenlignet begge de store Mænds Forhold til hinanden med den ægteskabelige Pagt, idet de gjensidig udfyldte og dannede hinanden som Mand og Husten, saaledes at Luthers Overmaal af Kraft kunde bryde sig paa Melanchthons Mildhed, og paa den anden Side Melanchthons svagere Mod oplives og antændes ved Luthers Ild. Denne Guds Viisdom i at stille disse to Mænd sammen have utidige Ivrere fuldkommen miskjendt, idet de eensidigt have seet hen til Melanchthons Mangel paa Mod, uden at betænke, at to saadanne Kjæmpeaander som Luther havde maattet henfalde til Extremer, som sandsynligviis igjen vilde have foraarsaget den Bygnings Fald, hvilken de havde opført. Et lærerigt Exempel paa, hvorledes ogsaa undertiden Luther, naar han var heftigt ophidset, gjerne fandt sig i Me-

Digitized by Google

lanchthons Tilrettevisning, fortæller den Sidste os selv i sin Postill, og vi troe saameget snarere at burde meddele det her, jo mindre det i vor Tid torde være bekjendt. „Luther," siger han, „viste sig engang over al Maade forbittret; rundt om herskede den dybeste Stilhed. Efter en liden Stund fremsagde jeg dette Vers for ham:

Vince animos iramque tuam, qui caetera vincis.

Dette Vers fornøiede ham. Han smilte og sagde: „vi ville ikke stride mere derom.""

En anden Grund, hvorfor Melanchthons Virksomhed var nødvendig for Reformationsværket, ligger i hans særegne Aandsgaver til at bringe isolerede Sandheder i deres rette Sammenhæng, i den behørige Følge og Orden. Luther havde for sine bestandige Kampe udadtil ikke Tid til udførlig at beskjæftige sig med den systematiske Begrundelse af det af den guddommelige Sandhed, som han bragte for Dagen ved sine Skrifter, og havde der ogsaa været undet ham mere Ro dertil, saa var dog hans Aand altfor stormende og levende til at den skulde have ladet sig indeslutte indenfor Skrankerne af et dogmatisk Systems conseqvente Uddannelse. Han tilstaaer dette selv paa følgende mærkelige Sted: *) „Min Aand", siger han, „gjør, da den er uerfaren og upoleret i de fine Kunster, Intet andet end at udspye en stor Skov og Hob af Ord. Saa har den ogsaa den Skjæbne, at den er rumorisk og stormende, og altsaa en Kjæmper og maa slaaes med utallige uhyre Dyr. Jeg er dertil født, at jeg maa krige og ligge til Feldts med Utysker og Djævle, derfor ere mine Bøger saa meget stormende og krigerske. Jeg maa rydde Stubberne og Stenene af Veien, hugge Tornene og Hækkerne bort, jeg er den store Skovjævner, der maa bane og tilberede Veien. Men Magister Philip

*) I hans Fortale til Melanchthons Commentar til Kolosserbrevet 1529.

gaaer smukt stille tilværks, saaer og vander med Lyst, efter som Gud har givet ham sine Gaver rigeligt." Naar derfor Bortryddelsen af de Vildfarelser, som havde reist sig, var en Hovedfordring for at tilvriebringe en glædelig Tilstand for Christi Kirke, og Luther fortrinsviis med Held slog ind i denne destruktive Retning, saa var det dog ikke mindre vigtigt, at der i det nye Samfunds Skjød opstod en Mand, som ordnede de enkelte Stykker af Evangeliets rene Lære til en guddommelig Bygning, for ved det Heles Harmonie og Skjønhed ogsaa at vinde saadanne Sjæle for Sandheden, som vel med klart Blik erkjendte de gamle Vildfarelsers Fordærvelighed, men dog toge i Betænkning at slutte sig til det i saa mange Dele endnu ikke udviklede nye Lærebegreb. Melanchthon fortæller os selv, hvor Mange der i den tidligere Tid havde sagt: Hvem jeg skal flye, det veed jeg vel, men ikke, til hvem jeg skal vende mig.*) Han gjorde sig det derfor til sit Livs Hovedopgave, methodisk at udvikle det guddommelige Ords Sandhed, saa at Enhver efter rolig Prøvelse kunde overtyde sig om Lærens Værd. Men vistnok var dette Værk ikke fuldbragt paa eengang. Hvor stort Bifald end hans Hovedartikler af den christelige Lære havde fundet ved deres første Fremtræden, hvor høit end Luther selv skattede dem, saa at han endog 1524 kunde komme paa den Tanke at beskjæftige sig med at oversætte dem, saa klart var Melanchthon dog allerede nogle Aar efter overtydet om, at der var Meget i dem at forandre og forbedre. Ved den Kirkevisitation, hvori han tog Deel i Aaret 1527, lærte han først ret klart Tidens Trang og Fordringer at kjende, og fra denne Tid bestræbte han sig i Særdeleshed for at betjene sig af altid

*) Saaledes siger han i Responsio ad criminationes Staphyli et Avii (1558): Memini ante triginta annos scribere et dicere quosdam: *Quem fugiam habeo, quem sequar non habeo;* cum significarent, se videre idola pontificia fugienda esse, sed adhuc dubitarent, an se nostris Ecclesiis adjungerent.

Digitized by Google

større Simpelhed og Forstaaelighed i sine Udviklinger, for at forebygge for Fremtiden de onde Følger, som allerede vare fremgaaede af grov Misforstaaelse af Luthers Lære.

Et tredie Punkt, som giver Melanchthons Medvirkning for Reformationen saa stort Værd, angaaer den lærde Dannelse, ved hvilken han ragede frem over alle sine Samtidige. Ikke som om vi deelte deres Mening, der i eensidig Interesse og uden nøiere Kundskab til Historien med pralerisk Lovprisning udgive det fornyede Studium af de Gamle for Reformationens Glandspunkt, men Saameget maa den Uhildede dog indrømme, at den protestantiske Kirke vistnok har Grunden til sin sikkre Bestaaen og Vedvaren i den rette og besindige Anvendelse af Videnskaben til sine Øiemed. *) Luther var nu vel ingenlunde en Mand, der var ukyndig i Oldtiden, tvertimod indtog ogsaa han en for hans Tid ikke uanseelig Plads i den videnskabelige Dannelse. Men Melanchthon var ham dog i denne Henseende afgjort overlegen, og hans Raad og Dom maatte være ham høist ønskelig i vanskelige Tilfælde. Saaledes er da ogsaa Reformationens Hovedværk, Luthers Bibeloversættelse, ikke før traadt ud i Publikum, før Melanchthon virksomt havde understøttet dens Forbedring **): ja selv senere ved nye Prøvelser af den allerede offentliggjorte Text stod han Luther virksomt bi med sin sproglige Erfarenhed. ***) Af stor Nytte for Reformationen

*) Den frisindede Landgreve Philip af Hessen anerkjendte i Særdeleshed dette. Melanchthon siger i Postillen, P. I S. 86: Landgravius Philippus senior ad me dicebat ante aliquot annos, in tumultu Anabaptistarum Monasteriensium, *se nunc magis amare studia literarum et majori sumptu fovere eas velle, quia videret opus esse literis adversus fanaticas opiniones, quibus non satis resisti possit sine eruditione.*

**) Den tydske Oversættelse af Makkabæernes Bøger hidrører endogsaa fra Melanchthon selv.

***) Luther anfører det selv som en Undtagelse, at han alene har revideret Texten, naar han 1540 skriver til Melanchthon, som dengang

var ogsaa hans Kjendskab til den gamle Philosophie i Sandelighed. Ved denne havde han erhvervet sig en Færdighed og Lethed i Disputeerkunsten, som vanskeligt Nogen i den Tid kunde opvise Mage til. Der blev holdt saa mange Conferentser med de Katholske, mod hvis falske Slutninger og Subtiliteter der netop behovedes en saadan Aand, som med Rolighed og Klarhed formaaede at gjennemskue og at oplyse deres Dialektiks Labyrinter og ved skarpsindige Gjensvar at forsvare den evangeliske Læres Sandhed. Vi minde her kun om Augsburger Rigsdagen (1530), om Religionssamtalerne i Worms (1540 og 1557) og Regensburg (1541). Hvor mesterligt Melanchthon her vagtede sit Kald og hvor ofte han bragte sine Modstandere i Knibe, derom vidne Luthers Ord i Aaret 1541 til Churfyrsten af Sachsen: „Papisterne frygte Gud ikke Lov nu ham og hans Disciple mere end Nogen af de Lærde." Med denne dialektiske Færdighed forbandt sig nu saare heldigt et meget usie Kjendskab til Oldtidens kirkelige Skribenter, hvis Meninger og Udsagn ved saadanne Leiligheder hyppigt maatte tages under Forhandling. Et Exempel paa hans Maade at disputere paa, som han selv ofte fortæller, ville vi her tilføie: „I alle Religionssamtaler," siger han, „hvor vi havde at stride med Modstanderne, forekastede de os Schismaet, og dadlede os, fordi vi havde skilt os fra Kirken. Medbenne Anklage begyndte Eck strax ved den første Sammenkomst i Worms. Han sagde: „Kirken havde nu bestaaet i mere end femten Aarhundreder." Jeg svarede: „Vi havde nødtvungen maattet skille os fra den, ligesom Jeremias og andre Propheter, ligeledes Apostelen og Johannes Døberen havde fjernet sig fra det herskende jødiske Parti." Eck indvendte: „Dette havde været særegne Tilfælde, og hine havde hertil havt en særegen guddommelig

---

opholdt sig i Worms: Nos sine vobis ausi sumus Hiob, Psalmos, Proverbia, Ecclesiasten, Cantica, Esaiam, Hieremiam tradere typis.

Digitized by Google

Befaling." „Ja men vi," sagde jeg, „have endog et almindeligt guddommeligt Bud, hvorefter vi endnu sikkrere rette os; thi hvad der skeer efter en almindelig Regel, er tilforladeligere, end hvad der retfærdiggjøres ved en Undtagelse. Men dette almindelige Bud siger: „Du skal ikke have andre Guder!" og: „Vogter Eder for Afguderne!"*)

Dog ikke blot ved saaledes at supplere Luthers Retning, Charakteer og Aandsgaver har Melanchthon virket for Kirkens Forbedring, men, som vi allerede ovenfor have seet, i Begyndelsen, hvor det meest kom an paa at nedrive de falske Fundamenter, har han jo ogsaa med Kraft og uden Skye trandt Fjendernes Trods imøde. Selv Luther har han i denne første Tid ved sit fordomsfrie Sind bevæget til at lade enkelte fra Ungdommen af indsugede papistiske Fordomme falde. Saaledes fortæller han os følgende mærkelige Kjendsgjerning: „Jeg har seet," siger han, „hvorledes Luther, naar han formedelst den Mængde, han havde at skrive og læse, ikke daglig kunde faae Tid til at holde de kanoniske Andagtsøvelser, da har opsat dette Arbeide til om Søndagen, hvor han var fri for Forelæsninger og Prædikener, og hvorledes han da gjentog dem syv Gange, for at han atter kunde indhente, hvad han havde forsømt hele Ugen igjennem. Han stod da meget tidligt op, omtrent Kl. 2, og beskjæftigede sig med Læsningen af de

*) Man sammenligne et andet interessant Exempel, som fortælles Postill. P. II. p. 515: **Cum essemus Ratisbonæ in colloquio, *Gropperus* disputans de Sanctis, quod haberent curam nostri, volebat hoc probare longa commemoratione ex Augustino et aliis. Dixi ei, *Imo volo vos docere illustrius testimonium: Quia Moses et Elias colloquuntur de rebus, quæ eventuræ erant Luc. 9.* Ille respondit: *Etiam mihi hoc valde placet, hoc volebam.* Putabat, se jam vicisse, quod Sancti essent invocandi, sed non sequitur hinc invocationem faciendam esse ad ullam creaturam, aut homines mortuos. Illud sequitur, quod alia sit vita post hanc vitam.**

Digitized by Google

kanoniske Bønner til Kl. 4 om Eftermiddagen. Vi dadlede denne hans Sædvane i en god Hensigt. Vi sagde til ham: „Naar Forsømmelsen af Læsningen, som er bestemt for visse Timer paa enkelte Dage, skal være Synd, saa er det jo forgjæves, at man gjør det til andre Tider." Og desuden: „Forskriften mener jo ikke nogen Læsning af de kanoniske Bønner hjemme." Denne Erindring antog Luther gjerne, og undlod senere dette overflødige Arbeide."

Men naar vi imidlertid maa see, at Melanchthon ved sine senere Bestræbelser, hvor det mere kom an paa at bygge op end at rive ned, traadte i en vis Modsætning til Luther, og naar vi maatte ønske, at det Aandssamfund, som i Begyndelsen fandt Sted, aldrig var blevet formørket og forstyrret, saa maae vi paa den ene Side betænke, at der ikke findes noget Fuldkomment paa Jorden, og paa den anden Side, at de to Mænd dog aldeig have været uenige om det rette Fundament, om Troen paa Forløsningen ved Christus, den levende Guds Søn.*) Men har denne Enhed virkelig været tilstede, lod saa kun Misforstaaelserne have fundet Sted i Gaadernes og Svaghedens Land, — for Guds Throne, hvor Indskrænkningens Slør er falbet, vil deres mægtige Kjærlighed til Herren ogsaa atter have gjenvakt deres første friske Kjærlighed til hinanden i en forklaret Skikkelse. Og derfor er og bliver det en hoi Pligt for Eftertiden, naar den bliver sig Evangeliets Velsignelser bevidst, at give begge Mænd den Ære, der tilkommer dem, og ligesom een hellig Jordbund dækker Asken af deres Been, saaledes skulle ogsaa Luther og Melanchthon i Forening prises som Guds Redskaber og Tjenere til vor evangeliske Kirkes Begrundelse.

*) Vi minde her om følgende lille Digt af Melanchthon:

Nil sum, nulla novi solatia, massam
Humanam nisi quod tu quoque Christo geris.
Tu me sustenta fragilem, tu Christe guberna,
Fac ut sim massæ surculus ipse tuæ.

Digitized by Google

Melanchthons sidste Levedage og Død.

Da Historien af store Mænds Død er saare interessant og lærerig, ville vi her meddele en detailleret Beskrivelse af Melanchthons sidste Levedage, hvorom der i nyere Bøger kun findes det Allermindeligste. Den udførligste Kilde hertil er det Program, som Professorerne i Wittenberg kort efter hans Død udgave under Titel: **Brevis narratio exponens, quo fine vitam in terris suam clauserit Reverendus vir D. Philippus Melanchthon etc.** Herfra hidrører Saligs tydske Beretning (Historie der Augsb. Confession Th. III. S. 515—521), som imidlertid ikke er fri for nogle Unøiagtigheder. Ligtaler og Ligsange over Melanchthon udkom efter hans Død i stor Mængde, som han da ofte selv i levende Live havde sagt, at han ved sin Død vilde efterlade Arbeide for Poeterne, og for sine Venner en ἀγὼν ἐπιτάφιος. De findes trykte samlede i: **Orationes, Epitaphia et Scripta, quæ edita sunt de morte Philippi Melanchthonis omnia etc. Viteb. 1561. 8.** Hans egentlige Epitaphium (i Slotskirken i Wittenberg til Venstre for Alteret) hidrører fra Camerarius, og begynder saaledes:

Vitam fortunasque suas studiumque laboris
Quique operæ sanctam consiliique fidem
Impendit divina tuis, Ecclesia, rebus,
Teque pius varia juvit et auxit ope:
Hac in parte sibi post mortem structa Melanchthon
Communi in luctu busta Philippus habet.
Quæ templi foribus magni vicina Lutheri
E regione solum, quod tegit ossa, videt.

Han havde ønsket et kortere Digt og nogle Aar før sin Død i Spøg forestaaet følgende for en Leipziger Poet:

Iste brevis tumulus miseri tenet ossa Philippi,
Qui qualis fuerit nescio, talis erat.

Digitized by Google

Poeten svarede: man kunde blot sætte magnus i Stedet for talis, saa var det ingen upaaseende Gravskrift.

Melanchthon var ved Enden af Marts i Aaret 1560 reist til Leipzig, for at examinere de derværende Stipendiater, hvilket i mange Aar var hans staaende Forretning. Aarstiden var endnu kold og raa, og den skjærende Nordenvind, som han havde lige imod sig paa Hjemreisen den 5 April, angreb hans besuden allerede i længere Tid svækkede Legeme saa stærkt, at han endnu i Vognen yttrede: „han havde hele Vinteren igjennem ikke følt en saadan Kuldegysen." Natten mellem 7de og 8de April kunde han kun sove lidt; henimod Morgen indfandt der sig feberagtig Hede forbunden med Hoste og Trangbrystighed. Trods dette Ildebefindende begyndte han dog tidlig sine sædvanlige Arbeider, men han blev derved saa mat, at han fra Tid til anden maatte lægge sig, for at komme sig igjen efter Anstrengelsen. Hans Svigerson og Læge Dr. Peucer formodede, at Perioden med Steensmerterne, af hvilke han allerede i længere Tid havde lidt, vilde vende tilbage med formet Heftighed, saa at han, efter vanlig Brug, forordnede ham Bad og varme Omslag paa Underlivet. Den Syge yttrede imidlertid, at Sygdommen forekom' ham at være af en anden Art. „Om Gud saa vil," sagde han, „vil jeg gjerne dø og beder ham, at han vil skjænke mig en glad Hedenfart." Og ikke længe før Kl. 8: „Jeg pleier nu allerede i flere Aar at blive mat paa denne Tid, men iaar kommer endnu ovenikjøbet Solformørkelsen i Æquinoctium til, ligeledes forestaaer der en Forbindelse af Saturn og Mars, som falder i den ottende Time." Da han havde sagt dette, var han i den Formening, at det allerede var meget sildigere, stod op fra sit Sæde, og gjorde sig færdig til at gaae til sin Forelæsning over Dialektik. Alle Modforestillinger kunde ikke forstyrre ham i Iveren for hans Kald. „Jeg vil," sagde han, „læse en halv Times Tid og saa tage Badet." Men da han vilde stige op paa en Skammel til sit Vandfad, sittrede hans Knæ saa

Digitized by Google

stærkt, at han nær var faldet baglænds om, hvorpaa han yttrede: „Jeg gaaer ud, som et svagt Lys." Hans Venner lode ham med Villie være i Vildforelse om Tiden, for derved at hindre hans Forehavende. Da han nu kom til Horesalen, og det blev meldt ham, at Klokken endnu ikke var slaaet 8, sagde han: „Hvad skulle vi gjøre her?" og paa Hjemveien sagde han til sine Ledsagere: „Kunde jeg gaae til Kemberg (en By, som ligger omtrent en Miil fra Wittenberg), saa vilde det nok blive bedre med mig." Hans Venner maatte, for ikke ved at volde ham Ærgrelse at virke endnu skadeligere paa hans Sundhed, tillade ham igjen Kl. 9 at begive sig hjemmefra til Forelæsningen, hvor han dog imidlertid ikke kunde holde længere ud end et Qvarteer. Den følgende Nat vendte Febergysenen atter tilbage og Peucer mærkede nu nok, at han havde taget feil i sin Formodning. Dog var Melanchthon efter at Paroxysmen var overstaaet temmelig levende og munter saavel denne Dag (9de April), som den følgende, da han endnu bivaanede det akademiske Senat, og talte mange alvorlige Ord mod Partierne mellem de Studerende. Om Eftermiddagen arbeidede han paa Correcturen af flere Liigtaler over den (den 24de Febr.) afdøde Hertug Philip af Pommern, hvorved han spøgende sagde, at han havde nu med lutter Ligsager at gjøre, og at den ene Philippus vilde følge den anden. Skjærtorsdag nød han den hellige Nadvere i Kirken. Langfredag (den 12te April) holdt han sin sidste Festbetragtning over det 53 Kapitel i Jesaias: den næste Nat, i hvilken der ikke faldt nogen Feberperiode, faldt han i en temmelig blid Søvn, og da han vaagnede, kom det ham for, som om han sang de Ord, han som Dreng saa ofte havde sunget i Kirken: „Jeg har inderlig længtes efter at æde Paaskelammet med Eder." Om Dagen skrev han det begyndte Paaskeprogram færdigt, bragte det selv hen i Trykkeriet, og gik endnu om Eftermiddagen derhen, for at see, hvorvidt Arbeidet var skredet frem, — og det var hans sidste Gang paa Gaden. Klokken 4 om Eftermiddagen

Digitized by Google

traadte Camerarius, som havde faaet Efterretning om hans bekymrede Sundhedstilstand, ind af Døren, og fandt sin Ven siddende paa det nederste Trin af den Trappe, der førte til hans Studereværelse, idet han af Mathed støttede Hovedet mod Armen. Den følgende søvnløse Nat udstærede endnu mere hans svage Kræfter, men desuagtet vilde han ikke lade sig overtale til at lade Paaskebetragtningen fare, som han hvert Aar pleiede at holde. Han havde allerede klædt sig paa, og var beredt til at gaae ud, da hans Søn Philip traadte ind med den Bemærkning, at der ingen Tilhørere havde forsamlet sig. „Du har altsaa bedt dem at gaae?“ svarede han ham ikke uden Uvillie. Men da Sønnen ikke vilde tilstaae dette, sagde han med sagtmodig Stemme: „Hvem skal jeg saa tøse for, naar der Ingen er?“ Om Morgenen nød han endnu Noget af en Kjurhone, som Præsten af Anhalt paa Efterretningen om hans Sygdom derhagende havde sendt ham, og sov ogsaa den næste Nat ikke uden Vederquægelse. Paa anden Paaskedag (den 15de April) sagde han til Camerarius, for han gik ned med ham i Familiestuerelset til Frokost: „Jeg har Lyst til at gaae bort herfra og være med Christus.“ Han spurgte derpaa sin Ven, om han ikke havde taget dette Sted med i sit Skrift om det N. T.s Figurer, og paa dennes Svar, at det gjorde han endt, at han havde glemt det, lod han sig Bogen bringe for selv at overtyde sig om Sandheden. Han anmærkte derpaa: at Vulgata med Urette havde oversat „at afløses,“ da det græske Verbum „ἀναλύειν“ her ikke betød Andet, end at „reise bort,“ ligesom jo ogsaa det beslægtede Ord „ἀνάλυσις“ hensiges om at tage ind et Sted. Den 16de April vilde Camerarius, igjen vende tilbage til Leipzig, da han for sine Forretningers Skyld ikke godt kunde være længe hjemmefra, og da han troede, at Sygdommen ikke vilde være til Døden, eller i det mindste trække sig i Langdrag. Da sagde Melanchthon til ham: „Min Herr Joachim, vi have nu været Venner i 40 Aar og

vor Kjærlighed har været en oprigtig og gjensidig Kjærlighed, hvorved Ingen af os har søgt sin egen Fordeel; vi have begge været Skolemænd og Forstandere hver paa sit Sted, og jeg haaber, at vore Arbeider have været Mange til Nytte: naar Gud skulde ville, at jeg maa døe, saa ville vi holde vort Venskab i det andet Liv paa det Helligste." Men om Formiddagen blev han overfaldet af en saa stor Svaghed, at Camerarius opsatte sin Afreise. Om Eftermiddagen indtraadte der synlig Bedring, ligeledes var Søvnen i Natten efter den 17de April blid og rolig. Han fortalte, at det Sprog af Paulus: „Er Gud for os, hvo kan da være imod os?" var traadt levende for hans Sjel i Drømme. Camerarius tog derfor ikke i Betænkning at skille sig fra ham paa denne Dag, uden at ane, at han ikke mere skulde gjensee sin dyrebare Ven, som endnu ved Afskeden sagde til ham: „Jesus Christus, den ved Faderens Høire siddende Guds Søn, bevare Eder og Eders og os Alle!" Feberkulden havde imidlertid igjen indfundet sig, og da En henimod Kl. 8 kom hen til ham ved Sengen, sagde han: „I denne Nat har jeg tænkt over deres taabelige Strid, som nægte, at Christus har frygtet for Døden; han frygtede sikkert for Døden, og det saa meget desto mere, jo bedre han forstod, hvad det er at døe, end vi kunne tænke det." Leilighedsviis bemærke vi, at han i sin sidste Forelæsning over Ethik havde behandlet denne Gjenstand. Feberperioden varede dennegang meget længe, nemlig til Kl. 2 om Eftermiddagen; Heden nødte ham til oftere at blotte sine Fødder, og ved den store Blufærdighed, som var ham egen, sagde han til den talrige Mængde, som stod omkring ham, ikke uden nogen Uvillie: „Gaaer dog bort." Han havde i sin Sygdoms sidste Dage gjerne nydt Noget af Lemoner kogte i Viin; da man nu rakte ham dem, vilde hans Mave intet mere modtage. Heller ikke kunde han være længe oven Senge, og led sig derfor allerede Kl. 5 bringe i sit Sovekammer. Hans Kræfter vare i den Grad svundne, at man alvorligt frygtede for,

Digitized by Google

at den næste Paroxysme ganske vilde rive ham bort. Han selv mærkede ogsaa vel godt, at Døden nærmede sig, og sagde gjentagne Gange: „Herre gjør Ende paa det," hvilke Ord han pleiede at fortælle, at Erasmus havde udraabt flere Gange før sin Død. Søvnen i Natten til 18de April var meget urolig og afbrudt; Klokken 4 om Morgenen lod han sig føre op paa sit Studerekammer og bringe i den Seng, han pleiede at ligge i om Dagen. For bedre at kunne gaae ham tilhaande, rykkede man den bort fra Væggen og stillede den midt i Værelset, men heller ikke saaledes var det bequemt nok, og man satte derfor en saadan det Reisefeng i dens Sted. Da han havde lagt sig i denne, sagde han: „Den hedder en Reisefeng, hvad om jeg tiltraadte min Reise i den?" Klokken 8 yttrede han for Superintendent Paul Eber og de Omstaaende: „Jeg har ved Guds Naade ikke videre at beklage nogen huslig Ulykke eller at ængste mig derfor; thi omendskjøndt mine Børnebørn staae for mine Øine, hvilke jeg inderligt elsker, saa trøster det mig dog, at de have fromme Forældre, som jeg ligeledes elsker. De ville sørge for dem, som de hidtil have sørget omhyggeligt for mig. Men de offentlige Anliggender bekymre mig, især den Uro, som den onde og sophistiske Tidsalder vækker i Kirken; dog ved Guds Naade er vor Lære tydelig lagt for Dagen." Samme Dag sagde han til Peucers ældste Datter, da hun traadte hen for hans Seng: „Jeg har elsket Dig, min Datter, lad mig see, at Du elsker dine Forældre og lever dem til Behag; frygt Gud, han vil ikke forlade Dig. Ham beder jeg, at han vil beskytte og velsigne Dig." Klokken 9 spurgte han sin Svigerson: „Hvad dømmer Du om min Sygdom, og hvad Haab har Du? Dølg Intet for mig!" Peucer svarede: „Gud er dit Liv og dine Dages Længde. Ham ville vi anbefale det! Men siden Du vil vide Sandheden, saa maa jeg erklære Dig, at Sygdommen, naar man vil dømme efter naturlige Tegn, ingenlunde er uden Fare; thi Svagheden er stor

Digitized by Google

og tager til med hvert Øieblik." „Ja," sagde han, „det føler jeg selv, og jeg mærker min Svaghed." Han havde tidligere allerede to Gange begyndt at nedskrive sit Testamente, han lod nu søge efter Bladet, men det var intetsteds at finde. Derfor satte han sig yderst svag til sit Bord og begyndte Arbeidet forfra, men kunde kun skrive tre Sider. Hans Troesbekjendelse, skrev han, var indeholdt i Svaret paa de Bayerske Inquisitionsartikler *). Klokken 3 lod han sig igjen føre ned i sit Sovekammer, thi han vilde trods al sin Udmattelse ikke opgive denne Sædvane, uagtet han havde sexten Trin at stige nedaf. Indtil Klokken 6 sov han temmelig roligt. Da han var vaagnet, overrakte man ham Breve fra Frankfurt am Main, som imidlertid vare ankomne. Der blev i disse tilskrevet ham om de mange Grusomheder, som Franskmændene gjorde sig skyldige i mod de evangeliske Christne. Denne Efterretning foraarsagede ham stor Sorg og Bekymring, hvorfor hans Venner ikke lode det mangle paa venlig Tiltale. Han viste sig sidenefter ogsaa deeltagende og munter ved deres Fortællinger; han spøgte endog et Par Gange, saa at hine begyndte at faae Haab igjen, og med Flid trak Samtalen ud til henimod Klokken 8. Men den næste Nat tilbragte han atter meget uroligt. Klokken 2 om Morgenen reiste han sig op i Sengen, og da hans Svigersøn spurgte, om han havde sovet, sagde han: „Ikke meget, men dog en Smule!" og tilføiede, at Pauli Sprog atter var kommet ham i Tankerne: „Er Gud for os, hvo kan da være imod os." Efter længere Samtaler overfaldt Slummeren ham

*) Begyndelsen af dette hans sidste Skrift, som endnu var ret tydeligt, lyder saaledes: Anno 1560 die Aprilis decimo octavo scripsi hoc testamentum in meo morbo breviter de iis reliquiis facultatum, quas mihi Deus dedit. Confessionem fidei et gratiarum actionem ad Deum et Dominum Jesum Christum scripseram antea bis, sed chartæ sunt interceptæ. Volo tamen confessionem meam esse responsiones de Bavaricis articulis contra Pontificios, Flacianos et similes etc.

Digitized by Google

paa ny og han laa saaledes til henimod Klokken 6 om Morgenen.

Saaledes var den 19de April kommet, hans jordiske Livs sidste Dag. Han talede endnu meget om Kirkens sørgelige Tilstand, og anbefalede den med Taarer til Guds Søns Omsorg. Men hans Svaghed tog overordentlig til. Klokken 8 overfaldt en Afmagt ham, og man troede allerede, at han var hensovet. Dog bragte hurtigt anvendte Medikamenter ham igjen til Bevidsthed. Med dyb Inderlighed bad han nu sin vante Bøn til de tre Personer i Guddommen, og sagde siden til Peucer med himmelvendte Blik: „Jeg har været i Døden, men Herren har reddet mig." Da En foreholdt ham det Sprog: „Saaledes er der nu Intet fordømmeligt ved dem, som ere i Christo Jesu;" svarede han: „Christus er gjort os af Gud til Visdom, Retfærdighed, Helliggjørelse og Forløsning." Ofte hørte man ham ogsaa med Hensyn paa Kirken gjentage Forløserens Ord: „paa det at de skulle være Eet, ligesom vi ere Eet." Universitetets fleste Professorer vare dybt bedrøvede forsamlede i hans Huus, og udenfor dette stod en stor Mængde Studerende, som bestandig erkyndigede sig om deres Læres Befindende. Superintendenten Paul Eber, M. Fröschel og M. Sturio læste afvexlende for ham den 24de, 25de og 26de Psalme, det 53de Kapitel af Jesaias, det 17de Kapitel af Joh. Evgl., det 5te Kapitel af Brevet til Romerne og andre Afsnit af Pauli Breve; hvorpaa han sagde, at i Særdeleshed de Ord laa ham paa Hjertet: „saamange som optoge ham, dem gav han Magt til at blive Guds Børn." Derpaa bevægede han sine Læber og bad længere Tid stille for sig, medens de Omstaaende iagttoge den dybeste Taushed. Da Peucer derpaa spurgte ham, om han attraaede Noget, sagde han: „Intet uden Himmelen," og at de ikke vilde afbryde ham i hans Andagt. Atter overfaldt Afmagt ham, man meente, han var nu hensovet og raabte derfor til ham med høi Stemme, hvorpaa han svarede: „Forstyrrer dog ikke min

Digitized by Google

søde Ro, thi mit Livs Ende er jo ikke langt borte." Alle Tilstedeværende faldt nu paa Knæ og bade Gud om en mild Opløsning. Det sidste Ord, man hørte af hans Mund, var et dæmpet „Ja," da Winsheim spurgte ham, om han havde forstaaet det Sted, han nylig havde sagt til ham: "Herre, i dine Hænder befaler jeg min Aand!„ M. Fröschel vedblev at læse ham for af den hellige Skrift, og man saae ogsaa den Døende altid endnu bevægs Læberne, indtil han endelig Kl. 6 om Aftenen (i hvilken Time han for 63 Aar og 63 Dage siden havde seet Verdens Lys) blideligt og uformærket hensov. — Endnu betegner en Indskrift med sorte Bogstaver paa Væggen Indgangen til det Kammer, hvori Tydslands Lærer henlevede sine sidste Timer, og Enhver, som blot er nogenlunde bekjendt med hans Historie, vil eftertænksom blive staaende her og mindes levende om en stor Fortid, om end ikke det Manende: *Siste viator pedam!* faldt ham i Øinene. — Den 21de April fandt den høitidelige Ligbegjængelse Sted. Camerarius var vel denne Dags Formiddag vendt tilbage fra Leipzig, men kunde for Smerte ikke beslutte sig til at see sin døde Ven. Den dobbelte Kiste (den ydre af Træ, den indre af Tin) med den store Mands jordiske Levninger blev, forend man anviste den sin Plads i Slotskirken, baaret af Professorerne i Philosophien ind i Stadkirken, og blev her opstillet foran Alteret, medens Superintendent Paul Eber holdt Ligtalen. Den lille Metalplade, som endnu betegner Melanchthons Gravsted, har denne Indskrift: **PHILIPPI MELANCHTHONIS S. V. CORPUS H. L. S. E. QUI AN. CHRISTI M. D. L. X. XIII. CAL. MAII IN HAC URBE M. O. C. V. AN. LXIII. M. II. D. II.**

Kirkelige Forhaabninger og Önsker.

Af

K. Welk *),

Præst i det Würtembergske.

1840.

Grundlagene for den protestantiske Kirkeret.

Grundvolden for det christelige Liv er engang lagt, saa Ingen kan lægge en anden, i Jesus Christus, Guds Søn. Derved er Kirken en evig og almindelig Kirke, at den er bygget paa denne guddommelige Grundvold. Og et tomt Ord er det idetmindste ikke, naar de Troende kalde Christus Verdens Frelser og Herre. Thi Historien før og efter ham viser hans Person saa høit ophøiet over alle menneskelige Forhold og Forskjelligheder, at endog det til enhver anden Tid Største fuldkomment forsvinder ligeoverfor ham. De fjerneste Afstande i Tid og Rum har hans Navn seiersrigt overskredet; i Østerland og Vesterland, i gammel Tid og ny Tid, i Syd og Nord, overalt hersker hans Aand, Verden er bleven hans Eiendom; de største Bedrifter ere fuldbragte i hans

*) Brudstykke af et større Skrift: »Den protestantiske Kirkes Fremtid i Tydskland«, hvori afhandles Forholdet imellem Kirke og Stat, Kirkeforfatningen (med nærmest Hensyn til de würtembergske Forhold), og Forslag til Ophjælpning af det kirkelige Liv.

Digitized by Google

Navn, Konstens herligste Værker ere udførte ham til Ære, Menneskeaandens inderste Dybder oplukte ved ham, Visdommen og Videnskaben have først ved ham faaet deres sande Gjenstand anvist. Dog er det ikke fra denne Side, at den Troende først kommer Christus nær; om sin Frelsers og Saliggjørers særegne, guddommelige Værdighed har den Christne Forvisning paa langt nærmere, mere personlig Maade, nemlig ved Det, som han virker inden i os. Ethvert Menneske er jo dog beslægtet med den hele Verden, og det Ædleste saavelsom det Almindeligste, det Høie og det Lave, enhver Glæde og enhver Smerte, som den umaalelige Verden omfatter, indslutter Menneskeaanden ligesaa uudgrundeligt i sig. Vi have Verden i os; derfor hviler ogsaa igjen paa Enhver især den hele Byrde af Synden som den almindelige Fordærvelse, og paa samme Maade gaaer vor Sukken efter Forløsning, vor Søgen efter en Hjælp ud over denne Verden, fordi vi føle hos os, at denne Verden sukker med os. Da begynde nu Troens, og det nye, fra Christus udgangne Livs Underværker. Han viser sig for enhver Troende som Frelser, Lærer, Trøster og Fredsfyrste; det nye Liv, som han vækker i os, kan ikke mere aflade fra sit Ophav Kjærligheden; det hører aldrig op; i ham finde vi Det, som alene og fuldkomment kan berolige, tilfredsstille og saliggjøre os; hos ham er der Liv og heel Fyldestgjørelse, og for Det, som ogsaa endnu mangler, er han vort Haab. Paa denne Maade har den Troende i sig selv, i den Fred, som han finder hos Christus, tillige Borgen for, at hans Frelser ogsaa er Verdens Frelser, som kan give hele Verden Fred, og at, ligesom den hele Verden omfattes af Synden, saaledes omfattes den ogsaa af Guds Naade, kun paa en endnu langt mægtigere Maade.

Paa Grund af den Synd, som endnu er tilbage hos Enhver, ophører heller ikke iblandt Christne den Tilstand, hvori den Ene har Synder at bekjæmpe hos den Anden. Men betydningsfuldere end denne Kamp, som jo i Grunden allerede er af-

Digitized by Google

gjort, idet Naaden dog er mægtigere i enhver Christen, er Kjærlighedens gjensidige Udveksling imellem dem, idet Enhver i sin Næste finder Christus. Vistnok har enhver Christen, ifølge den uendelige Mangfoldighed af endelige Forhold og Indskrænkninger, af personlige Forskjelligheder, afvexlende Stemninger og divergerende Retninger, ogsaa uden Hensyn til Synden i hans Væsen, kun et Brudstykke af Christus; men heri ligger netop Det, som forbinder de Christne indbyrdes. Thi til at vise og meddele hinanden, hvad Enhver har af Christus, til at opbygge hinanden paa denne Maade og ved gjensidig Udveksling at berige hinanden, — dertil føler enhver Christen sig udvortes tilskyndet og forpligtet ved Ønsket om at blive fuldkommere deelagtig i Christus og at komme ham nærmere. Den Glæde, hvormed dette kan skee, den Tilfredsfuldhed, hvormed Enhver meddeler Sit, saavelsom den Velsignelse, den helliggjørende Indflydelse, som hos os og hos Andre følger saavel med at give som med at tage, — med eet Ord, den daglige Erfaring om Sandheden af Herrens Forjættelse, at, hvor To eller Tre ere forsamlede i hans Navn, der vil han være midt iblandt dem, Det udgjør for de Christne i Gjerningen det ydre Bevis for Det, som Følelsen indvortes ikke ophører at vidne for os: at Denne er Christus, Guds Søn.

De Christnes indbyrdes Samfund er følgelig, som et Samfund i den Hellige Aand, aldeles ikke noget Tilfældigt, Vilkaarligt eller Tvivlsomt, men har nødvendigvis til Grundvold vor egen Forbindelse med Christus, og danner Udfyldningen til den indskrænkede Andeel, som Enhver for sig har i Christus og i det nye Liv fra Christus. Enhver vil gjenfinde sit Eget afspeilet hos sin Næste, og med ham glæde sig over den fælleds Besiddelse, eller, hvor der er Forskjel tilstede, der skal den levende Udveksling bevirke, at Vort bliver saavidt muligt optaget og erkjendt af Andre, og paa den anden Side at det bliver berigtiget ved dem og beriget af den fælleds Kilde. Om end altsaa Forskjelligheden

Digitized by Google

mellem de enkelte Christne er nok saa stor, saavel i Henseende til det forholdsviis høiere eller lavere Trin af christelig Fuldkommenhed, som i Henseende til det ulige Forhold ved den gjensidige Modtagen og Meddelen, saaledes som der naturligviis altid og overalt gives Saadanne som ere mere meddelende, Andre, som ere mere modtagelige, Nogle, som først kun ere Begyndere, Andre, som allerede ere rige paa Erfaringer om Christus: saa ere alle disse Forskjelligheder dog formedelst Enheden i Aanden ikke noget væsentligt Adskillende, men ere snarere indvortes allerede aldeles ophævede derved, at den samme Livskilde flyder i dem alle, idet følgelig Ingen gandske kan mangle, hvad den Anden har. Saa at altsaa den gjensidige Meddelen og Modtagen, der hidrører fra det ligestore Troesliv som fælleds Aarsag, deels tilkommer alle Christne, deels er en Trang for dem, og Alle følgelig i Forening udgjøre en præstelig og kongelig Slægt: kongelig, fordi Aanden vidner for de Troende: „Alt er Eders," og fordi der over dette Ord ikke staaer noget uden det: „men I ere Christi;" præstelig, fordi Enhver i den mere indskrænkede Betydning, hvori det ved Siden af Christus endnu er muligt, skal vorde en Midler for sin Næste. Lægfolk i den Forstand, hvori ogsaa Luther forkastede dette Ord, kan der altsaa ikke gives i den protestantiske Kirke; men dennes Begyndelse og Ende er, hvad Luther saa ofte nævner, den evangelikke Frihed, alle Troendes almindelige Præstedomme.

Beskaffenheden af dette christelige Samqvem, saaledes som det tager sin Begyndelse i de personlige Forhold mellem Enkelte, der slutte sig meddelende og modtagende til hinanden, ville vi nu først betragte til den Side, hvor Enheden og Enigheden i Aanden mere træder frem. Idet Ligesindede træffe sammen og slutte sig til hverandre, opstaaer der imellem dem, hvad Troesbekjendelsen kalder et Samfund i den Hellige Aand. Men nu er det et Spørgsmaal, om ikke enhver Enkelt for sig selv kunde søge og

Digitized by Google

finde det rette Sted saavel til at modtage som til at meddele, om ikke hiint personlige Samqvem burde forblive aldeles frit og ubundet. Man kan, i denne Forstand, mod de Helliges frie indbyrdes Samfund sætte Kirken som den ordnede Heelhed af det christelige Samqvem. Spørgsmaalet er da dette: om overhovedet en christelig Kirke, i dette Ords mere indskrænkede Betydning, er at betragte som den nødvendige Form for det christelige Liv? Dette Spørgsmaal maa ubetinget besvares bekræftende. Guds Aand er en ordnende Aand; derfor har ogsaa det fra denne Aand stammende christelige Samqvem mellem de Troende indbyrdes allerede i sig selv Retningen til, ved Siden af al aandelig Frihed alligevel at blive tillige et ordnet, og det vil jo netop sige et kirkeligt Samliv. Vel lader det sig tænke, at enkelte Aandsgaver, hensigtsmæssigt anvendte paa en til deres Retning og Beskaffenhed svarende, men ivrigt sig frit uddannende Maade, virkelig kunne fuldkomment dække de i en vis Kreds tilstedeværende Fornødenheder; ligesom jo disse tilstedeværende, kun hidtil ikke paaagtede Fornødenheder fordetmeste først ved usædvanlige Kræfters hjælpende Imødekommen blive ret bragte til Bevidsthed. Jo mere man derimod gaaer ud fra det sædvanlige Maal af Aandsgaver, til desto mindre Kredse maae vi ogsaa tænke os deres Virksomhed indskrænket. Dette maatte nu, formedelst den ulige Fordeling af Aandens Gaver, dersom Kirken ikke traadte ordnende imellem, nødvendigviis have den Ulempe tilfølge, at der ganske tæt ved hinanden kunde findes paa det ene Sted Overflod, paa det andet Mangel, her unyttig Travlhed, hist overvættes Anstrengelse, og at der i intet Tilfælde vilde være sørget med Fuldstændighed og Sikkerhed for Fornødenhederne. Denne Beroligelse kan det christelige Liv kun have forsaavidt, som Ordets Tjeneste og alle Betjeninger ere kirkeligt ordnede. Men ligesaa meget vinder ogsaa det christelige Samliv selv derved. Enhver lever i den glade Forvisning, at Alt skeer med Orden; de Svage vide, hvor der er

Digitized by Google

Hjælp beredt, naar de behøve Hjælp, og de Stærke, hvis hastige Iver og Egenkjærlighed tit kunde foraarsage Uorden og snart vilde gjøre for Meget snart for Lidet, dersom Alt var overladt til det frie Godtbefindende, lære i et Kalds ydmyge Orden at fordele deres Kræfter mere ligeligt og med det samme mere virksomt. Enhver Gave bør finde sin Plads og Anvendelse. Thi Kirken har ikke nogen særegen Skat at uddele; den har kun saa Meget, som dens enkelte Medlemmer have med hverandre og i hverandre, men den uddeler det rigtigere, hensigtmæssigere, paalideligere, end de Enkelte hver for sig vilde være istand til. Kirken udfører med Hensyn til Det, som Aanden virker i de Enkelte, netop den samme Tjeneste, som Herrens Disciple ved hiin underfulde Bespisning: den byder Hobene at lejre sig, Halvtredsindstyve i hver, uddeler Forraadet med den Velsignelse, som følger med en bestemt Orden, og indsamler igjen Stykkerne, for at Intet skal gaae tilgrunde. Det ordnede kirkelige Liv adskiller sig altsaa i Hensende til sit Indhold ikke væsentligt fra det frie christelige Samliv: her som hist er det de Enkelte, der opbygges ved hverandre.

Vel synes Kirken ved sine Former, Indretninger og Love at udøve en vis Virksomhed for sig selv, afseet fra alle Personligheder. Det nærmest liggende Exempel vilde være den hellige Nadvere, hvis velsignede Høitideligholdelse aldeles ikke skal være bunden til den personlige Værdighed eller Uværdighed hos Den, der har Sakramentet at forvalte. Men ifølge al Erfaring maa der i ethvert Tilfælde antages en vis Indskrænkning i denne Sætning, nemlig at en almindelig Uværdighed hos alle Dem, der havde Sakramentet at forvalte, eller endog kun hos et stort Antal af Disse, vistnok vilde afknappe Velsignelsen ved Høitideligholdelsen. Aabenbart er altsaa det kirkelige Livs Indhold og Værd dog ogsaa i denne Hensende bundet til de Enkeltes Personlighed. Men vistnok — fordi den hellige Nadvere er et Sakrament, træder Dens Personlighed, der har det at forvalte, her

i Sammenligning med andre kirkelige Handlinger meest tilbage, men i samme Forhold træder en anden Personlighed, nemlig Christi egen, frem. Saa at altsaa det aandelige Liv dog ogsaa her udvikler sig af personlige Vexelforhold, kun her af det meest umiddelbare Forhold til Herren selv, ellers mere middelbart, nemlig formidlet ved enkelte Medchristne. Begge Forhold gjenfindes ogsaa ved den kirkelige Brug af den hellige Skrift. Her er det vel umiskjendeligt, hvormeget det kommer an paa Fortolkernes Personlighed, det vil sige derpaa, hvor levende og paa hvilken Maade han selv har Andeel i Christus; men paa den anden Side mangler Det, som er forherskende ved Sakramentet, det mere umiddelbare Forhold til Christus selv, dog heller ikke her ganske, idet Skriften selv, saavelsom Fortolkningen deraf, dog har sit fiste Værd deri, at den vidner om Christus.

Vi vende nu vor Betragtning til den anden Side, nemlig i hvilken Henseende de Christne indbyrdes ere forskjellige. Denne Forskjellighed kan ikke være at søge i det mere eller mindre Udviklede, Uddannede, Fremskredne i det christelige Liv hos de Enkelte; thi det Væsentlige, det at være grebet af Christus, er dog lige hos Alle. Forskjelligheden kan meget mere kun findes i Noget, hvorved blint Væsentlige selv er forskjelligt bestemt, altsaa ifølge det Foregaaende deri, at Ingen har Christus heelt, men Enhver har kun efter sin personlige Eiendommelighed, efter sin menneskelige Individualitet et Brudstykke af Christus. Ligesom Grunden til Eenheden og Enigheden ligger i Christus, saaledes ligger Grunden til Forskjelligheden i Individualiteterne, der som saadanne vedblive at være forskjellige, selv naar de ved Christus ere helligede til nyt Liv. Iøvrigt er det forud indlysende, at Forskjellen vil til forskjellige Sider være forskjellig, her som et Minimum, hist som et Maximum. Medens den altsaa ad den ene Kant har Fraskoden og Bortfjernelse tilfølge, yttrer Forskjel-

Digitized by Google

ken sig paa den modsatte Kant snarere som et Slægtskab i visse Henseender, og bevirker gjensidig Tilslutten.

I hint Tilfælde, naar Een føler sig bortstødt fra en eller anden Kant, vil den nærmeste Følge være den, at han søger andensteds hos Ligesindede søger Stadfæstelse og Retfærdiggjørelse for sin christelige Eiendommelighed, hvilken han er sig bevidst som en ægte Besiddelse, og som han her ikke seer anerkjendt. Herved bliver rigtignok Eensidigheden nærmest kun forstærket og dens forøgede Betydning fremhævet, idet Enhver i et saadant Samfund med Aandsbeslægtede først bliver sig sit Eiendommelige tilfulde bevidst. Bortstødt fra den ene Side, slutter han sig saameget nærmere til de Andre, til Saadanne, hos hvilke hans særegneste Eiendommelighed, grundet i den samme Trang hos dem som hos ham, finder fuld Anerkjendelse og Betryggelse.

Medens saaledes det christelige Liv vil, hvor den indbyrdes Samstemmen er fremtrædende, tænkes i Begreb med at danne sig til kirkeligt Samfund, saa vil her, hvor Uligheden og Forskjelligheden er det Fremtrædende, Samfundsdannelsen nærmest fremgaae deraf, at Nogle mere eller mindre ville afsondre sig fra de Øvrige og følgelig synes i deres særskilte Samfund at modstræbe den kirkelige Forening. Ligesom hist Driften til Orden medfører Forening i bestandig større Omfang, saaledes fører her Frihedsdriften til Afsondring i bestandigt mindre Kredse. Tilsyneladende ere altsaa begge disse Drifter vel hinanden modsatte, idet denne synes at opløse, hvad hiin sammenfører; og hvor Gavnligheden og Helligheden forudsættes af den Drift, der samler og opretholder Kirken, maa der nødvendigviis reise sig Tvivl imod Retmæssigheden af den anden Drift, som foranlediger Enkelte til at afsondre sig i særskilte Kredse, som om det hele Samfund ikke kunde tilfredsstille dem, og som følgelig truer med atter at adspilte og forstyrre Kirken.

Digitized by Google

Men om end De, hos hvilke det ikke kommer saavidt, at de afgjort blive hendragne eller bortstødte, altid udgjøre det store Flertal, saa kan denne Omstændighed aldeles ikke give dem Ret til Klage eller Bebreidelse imod Dem, hos hvilke det Ene eller det Andet finder Sted. Thi om det end geraader Nogle af disse til Ære, at have fundet den sande Ligevægt i den Grad, at den ikke udenfra kan blive forstyrret, — hos Flertallet bestaaer Dyden dog alene deri, at den individuelle Charakteer overhovedet er mindre klart udtalt, at deres hele Væsens Eiendommelighed ikke er levende og selvstændig nok til at være udsat for Ensidighed. Men hvor der, tilligemed et overhovedet stærkere udpræget aandeligt Væsen, er givet et naturligt Grundanlæg til Ensidighed, der kan man hverken forundre eller beklage sig over, at denne Ensidighed yttrer sig ogsaa med Hensyn til det christelige Liv; meget mere tjener det til Christi Forherligelse, at han udøver en saa mægtig Indflydelse og Tiltrækningskraft endog paa de meest modsatte menneskelige Retninger; det er Beviset for, at det hele Menneske og altsaa Menneskeheden tilhører Christus og er skabt til ham. Da jo desuden det enkelte Samfund, som ikke vil lade sig indstrænke eller forbittre i Besiddelsen af Det, der paa en særegen eiendommelig Maade er den betroet af den Hellige Aand, dog egentlig alene modsætter sig dem, som ifølge deres Eiendommelighed staae ved denne Ensidigheds modsatte Side: saa er denne Modsætning dog altid kun relativ og udjevnet for Kirken derved, at begge Retninger ere fremgaaede af Kjærligheden til Christus, og at Christus derfor ogsaa altid vedbliver at være Mægleren til at forene begge ved noget Høiere og Fælleds, hvilket jo netop er Kjærligheden til ham. Det Fælleds, om end tilbagetrængt lige indtil Usynlighed, er dog altid større og mere betydende end Forskjellen, om end denne ogsaa var det reneste Synlige. Og, naar dette Fælleds betegnes som Kjærligheden til Christus, saa gjælder det ogsaa her: Kjærligheden hører aldrig op, saaledes som dog alt

Digitized by Google

Andet vil ophøre; det Guddommelige er og bliver altid større end det Menneskelige.

Dette viser sig ogsaa strax ved Betragtningen af den videre Udvikling. I samme Grad nemlig, som den Enkelte veed sit Eiendommelige sikkret mod Miskjendelse og Feiltydning fra den Kant, hvorfra der nærmest var gjort Indgreb deri, opstaaer der ogsaa hos ham Attraa efter at meddele Sit til Andre og at bringe det til Anerkjendelse, saavelsom eftrr at berige sin særegne Besiddelse ved at øse af sine Medchristnes Overflod. Med andre Ord: saasnart den Modsætning, hvori den Enkelte eller Samfundet maatte stille sig, har erholdt sin naturlige Spænding, sin rigtige og retmæssige Uddannelse, vaagner ogsaa, kun saameget stærkere, den Drift, som atter forbinder de Enkelte og Samfundet til en almindelig Kirke, saa at altsaa Kirken dog ogsaa fra denne Side viser sig som det Nødvendigste og Høieste, som det aandelige Foreningspunkt for alle Christne. De enkelte Samfund staae følgelig, i Henseende til deres Væsens Grund, ikke udenfor, men ganske i Kirken selv; de ere i Forhold til hverandre at ligne ved Familier, som have samme Slægtsnavn, uden at de selv vidste noget om Sammenhængen, men hvor Kirken kan opvise Stamtræet, hvorledes de nedstamme i lige Linie fra een Fader, og altsaa ikke uden Grund føre det samme Navn. Men Kirken selv kan ikke forkaste Samfundene; thi den er jo netop selv det store Samfund, som er dannet af alle de mindre Samfund og af de Enkelte, som dog ogsaa igjen uden eget Vidende staae paa mange Maader i nærmere eller fjernere Slægtskabsforhold til hverandre. Derfor maa selv den størst mulige, den meest spændte Modsætning, som kan tænkes mellem enkelte christelige Retninger, dog altid betragtes som en saadan, der om end ikke strax finder, saa dog med Tiden maa vente sin Udjevning og Udsoning indenfor Christi Kirke. Slutningsresultatet vilde altsaa, betragtet saavel fra Kirkens som fra de Enkeltes Side, være det, at en afsondrende Skilsmisse fra

Digitized by Google

Kirken aldeles kan være noget efter christelig Vids Nødvendigt eller Retmæssigt.

See vi nu herfra tilbage paa det hidtil Sagte, hvorledes Kirken opstaaer af eller rettere bestaaer i Det, som er fælleds for de Christne, men hvorledes Samfundene i Kirken derimod med relativ Selvstændighed, men dog stedse indenfor Kirken, danne sig ved og angaaende Det, som hos de enkelte Christne er forskjelligt: saa fremgaae heraf tvende vigtige Regler, nærmest for de Enkelte, men dernæst ogsaa i tilsvarende Grad for dem, som skulle styre Kirken.

For det Første, da den Enkeltes christelige Liv, som enkelt og fragmentarisk, kun finder sin Udfyldning og Tilfredsstillelse deri, at det tillige er kirkeligt: saa maa det altid, saavel virkende som modtagende, tage Hensyn til Kirken. I første Henseende maa altsaa al fri christelig Handlen være kirkelig, forberede eller udvide, erkjende eller berigtige det Kirkelige. Ligeledes maa det i den anden Henseende, naar den Enkelte anseer det for Pligt at hævde sin Eiendommelighed ligeoverfor Kirken, aldrig antage den Form eller den Retning, som om han vilde afslutte sig mod Kirken. Med det Sidste optræde vi fornemmelig imod Fanatikerne, som, naar de ville være consequente, formedelst den umiddelbare Indvirken af den Hellige Aand, fra hvilken de gaae ud, enten maae forkaste ikke blot overhovedet enhver Forbindelse med Kirken, men ogsaa ethvert Samfund i den Hellige Aand imellem de Enkelte, — eller som maae ringeagte den som noget Tilfældigt og Ligegyldigt. Det først Sagte dømmer derimod fornemmelig Modsætningen mod Indifferentismen og Separatismen, disse tvende Extremer, i hvilke det religiøse Liv i det ene Tilfælde endnu aldeles ikke er blevet individuelt, og en Trang til Samfund altsaa slet ikke endnu kan opstaae, eller hvor det i det andet Tilfælde saa ganske har tabt sig i den menneskelige Individualitet, at det i sin særegne eiendommelige Fremtræden ikke mere vil underordne sig under det fælleds Høiere.

Digitized by Google

For Kirken fremgaae derimod for det Andet følgende, med det Ovenanførte aldeles ligelydende Regler. Fordi Kirkens store Samfund opstaaer af det frie, uordnede christelige Samfund af Enkelte, i den Hensigt, at den Enkelte her paa en ordnet Maade, saavel med Hensyn til Meddelen som Modtagen, kan finde den mueligste Fuldstændiggjørelse af sit særegne Liv; fordi altsaa Kirken væsentligen kun har det Samme, som de Enkelte i Kirken have: derfor maa alt kirkeligt Liv, ved at ordne sig, aldeles have Hensyn til de Enkeltes christelige Liv. Det kirkelige Liv tør altsaa for det Første ikke have Mere og ikke Mindre, end den Enkeltes christelige Liv har; med andre Ord: Kirken tør ikke optage noget Uchristeligt, og ikke udelukke noget Christeligt. Og da for det Andet de Enkeltes christelige Liv ikke bestaaer ved Kirken, men omvendt Kirken ved de Enkeltes christelige Liv, og da Formaalet for den kirkelige Orden er det at tjene den Enkelte: saa maa den kirkelige Ordens og Organismes hele Indskydelse gaae ud paa, saavel i det Hele at fremme, som ogsaa overalt i det Enkelte at benytte det eiendommelige christelige Liv hos de Enkelte; saa at det altsaa vilde være at anseе som den kirkelige Ordens Prøve, hvis alle Enkeltes christelige Liv i begge disse Hensеender var ganske tilfredsstillet derved. Med dette Sidste optræde vi mod Centralisationens Princip, fordi efter dette den relative Selvstændighed og det Eiendommelige ved de Enkeltes christelige Liv ikke kommer til sin Ret i Kirken, men snarere bliver behandlet som noget Fælagtigt og Utilbørligt. Det Førstnævnte derimod danner Modsætningen paa den ene Side mod Sammenblandingen af Kirken og Verden, saaledes som den fornemmelig finder Sted i de saakaldte Statskirker, paa den anden Side mod Kirkens Afslutning inden for visse christelige Grændser efter den romersk-katholske Kirkes Viis. Hist kommer Verdsligt ind i Kirken under Paaskud af, at det skal eller kan tjene Christus; her kommer noget Christe-

ligt ud af Kirken under Paaskud af, at det er kjettersk og schismatisk; hist har Kirken Mere, her Mindre end det christelige Liv.

Idet den sande ene og almindelige Kirke maa optage enhver tilstedeværende og i Fremtiden mulig christelig Udvikling i sig og indrømme den en Plads, saa kan den netop derfor tilstaae og give Alle Frihed saavel i Henseende til Læren som til Forfatningen, for at ingen Enkelt enten i Maaden, hvorpaa han vil anvende og meddele sit eiendommelige christelige Liv, eller i Maaden, hvorpaa han haaber at finde den fuldkomne Tilfredsstillelse for sine eiendommelige fromme Fornødenheder, skal kunne føle sig indskrænket ved noget Andet end Kjærlighedens Baand. Men saafremt det Eiendommelige ved det christelige Liv hos Enhver beroer paa Eiendommeligheden ved hans menneskelige Natur, og saafremt denne, skjøndt greben af den Hellige Aand, dog ikke i noget Øieblik er aldeles helliget, men bestandig dog endnu har noget Syndigt ved sig: saa kan og maa vistnok ogsaa det christelige Liv hos Enhver meer eller mindre være hildet i en syndig Eensidighed, og Spørgsmaalet er derfor om, hvad der i et saadant Tilfælde skal skee saavel fra hans som fra Kirkens Side.

Vi ville først see hen til dem, som skulle styre Kirken. Som deres særegne Gave maae vi forudsætte, ikke blot at de selv, saavel i Henseende til Læren som til Forfatningen og disses gjensidige Sammenhæng, have et fuldstændigt Overblik over det Nærværende og over det under de givne Omstændigheder nærmest Mulige, men ogsaa at de til alle Sider staae i et saadant aandeligt Slægtskab, som gjør dem overalt skikkede og velkomne til i Kirkens Navn at optræde som Mæglere. Dog, dette alene er endnu ikke tilstrækkeligt; men fordi Udviklingen er bestandigt fremskridende og stedse frembringer Nyt, saa hører der, til at være skikket til Kirkebestyrelse i høieste Forstand, endvidere den ahnende Evne, den ungdommelige Aandsfriskhed, ved hvilken Kjærlighedens

Digitized by Google

Sympathie, en Forudfølelse af det Vordendes Betydning gaaer forud for den egentlige Erkjenden og derpaa følgende Anerkjendelse deraf. Hiin Indsigt i den Grad af Fuldkommenhed og denne Kjærlighed i den Renhed, som her fordres, findes vel end ikke hos de Bedste, hvem Kirkestyrelsen nogensteds eller nogensinde kan være anbetroet. Men man kan kun sige saameget: jo mere Kirkestyrelsen nærmer sig til dette Ideal, desto mindre vil der gives Anledning til Sekter og Spaltninger. Det Syndigste og meest Vildfarende kan for Kirken kun blive en Anledning til en særegen derpaa henvendt Virksomhed men aldrig blive en Grund til Skilsmisse, til Udstøden eller Udelukkelse. Thi i Kirken alene kan jo det Uretfærdige finde sin Berigtigelse, det Syndige sin Renselse og Helliggjørelse. Jo mere derimod Kirkestyrelsen mangler de ovennævnte Fortrin, desto mere gives der ogsaa, formedelst det Eiendommeliges stedse paa mangfoldig Maade levende Drift hos de Enkelte, fra denne Kant Anledning til Spaltninger.

De enkelte Tilfælde, i hvilke den Enkeltes Eiendommelighed allerede i og for sig, men endnu mere, naar den forstærkes ved Oprettelsen af et Samfund med Ligesindede, kan blive skadelig og farlig for Kirkens Eenhed, — disse Tilfælde danne en uoverskuelig lang Trinfølge fra Det, der er allerlettest for den kirkelige Behandling, til Det, som er allervanskeligst. Mindst Anstødeligt ligger der i Samfundsdannelsen da, naar det nye Samfund, som sædvanligst er Tilfældet, af den fælleds, af Alle anerkiendte Besiddelse, blot med særegen Forkjærlighed udtager og tilegner sig en eller anden enkelt Deel, det være sig nu, enten fordi dets Natur af sig selv, eller ogsaa Modsigelsen mod andre Enkelte netop har ført det til dette Punkt. I sidste Tilfælde lader det sig meget let tænke, at, medens slige Modsætninger i mere afsluttede Kredse fremtræde med Livlighed som noget Nyt, have de i det Hele allerede fundet deres Løsning. Men er det ogsaa i et eller andet Tilfælde mere noget virkelig Nyt, som giver Anledning

Digitized by Google

til Samfundsdannelse, saa at maaskee det hidtil Overseete eller mindre Paagtede nu betragtes som vigtigere, eller det Overvurderede nedsættes, det Forfeilede opfattes og behandles rigtigere: saa tabes Interessen for en Samfundsdannelse paa Grund af et saadant særegent Punkt sig dog igjen i samme Grad, som det Nye i det Hele taget ved deres Mægling, hvem Kirkedestyrelsen paaligger, finder sin tilbørlige Anerkjendelse i Kirken. I en vis Betydning kan man her anføre Brødremenigheden, af hvis oprindelige Eiendommeligheder Meget siden dens Tilblivelse er blevet Fællesgods for den evangeliske Kirke. Det særegne Samfund beholder derved den Fortjeneste at have vilst sig som et levende Lem af Christi Legeme, virksomt og af Betydning for det Hele, og hele Tilbagelsen efterlader Kirken kun reen Gevinst. I slige Tilfælde kan man vel paa begge Sider let undskylde Misforstaaelser og Overdrivelser, som i Begyndelsen have fundet Sted; men hvis det siidenhen og tilsidst ikke kom til en rigtig og fredelig Udjevnelse, saa kunde man kun søge Feilen paa Deres Side, som, skjøndt kaldede til Kirkens Styrelse, dog hverken havde havt den rigtige Indsigt eller den gode Villie til at bevare Christi Fred. Feilen vilde ligge paa deres Side, fordi der altid da kun handles om at forbedre eller berigtige en enkelt Deel ud af det Heles Sammenhang.

Stiller Forholdet sig derimod omvendt, saa at Modsætningen mere dannes sig mod det Hele i den hidtilværende Tilstand end mod noget Enkelt deri; opfattes Christendommen fra en ganske forskjellig Side; stræbes der efter at danne det kirkelige Liv fra et aldeles nyt Punkt; kort sagt, komme hine gjennemgribende Modsætninger tilsyne, som have deres Udspring paa Christendommens inderste Gebeet og derfor naturligvis ogsaa ere virksomme i en saameget større Udstrækning: da er det vistnok i saadanne Tider ulige vanskeligere at vedligeholde Kirkens Fred. Vel maa det ogsaa gjælde for saadanne yderlige Tilfælde, at det ikke blot er muligt, men meget mere det ene Sande, at Freden i

Digitized by Google

Christus bevares. Begge Parter beraabe sig jo dog paa eet Hoved, og hvad Godt de have, have de jo fra ham. Hvis derfor dette Gode paa begge Sider ikke ved det mellemkommende syndige Menneskelige blev adskilt som ved en Kløft: saa maatte altid en Overeenskomst imellem dem og en Gjenforening ikke blot være mulig, men ogsaa af dem selv antages for mulig, og Spaltning kunde følgelig ikke ligge i nogen af Parternes Hensigt. Kun maa man med Hensyn til dem, som skulle styre Kirken, sige: i slige Tilfælde, hvor der fremtræder noget aldeles Nyt og Uhørt, eller Noget, som, om det end allerede i længere Tid lod sig mærke hist og her, dog aldrig er blevet opfattet med en saadan Livlighed, aldrig repræsenteret med en saadan Kraft, hvormed det nu skeer i Afgjørelsens Øieblik, og skeer paa en saa alvorlig Maade, at hele Kirken derover deler sig i Partier: der er det mindre Syndens end den menneskelige Naturs Svagheds Skyld, hvis Kirkens Styrere ikke ere istand til at befværge Stormen og bevare Enigheden. Der vil det vel altid skee, at der udaf den gamle Kirke danner sig en ny ved Siden af den; Modsætningen er for stor, til at der havde kunnet gives Mennesker til at mildne den; kun af Tiden, af Aandens herskende Magt, og kun efter moden, fuldstændig Udvikling af Modsætningen lader Udjevningen og Forsoningen sig haabe. Men saalænge dette Haab om en indtræffende Gjenforening behersker den midlertidige Adskillelse, ere de paa saadan Maade adskilte Kirker i Grunden dog kun een Kirke, fordi de have samme Haab. Kun Det er syndigt og uchristeligt, naar de adskilte Kirker ikke blot udvortes afsondre sig, men ogsaa indvortes vedligeholde den fiendtlige Stilling mod hinanden, som om ingen af dem nogensinde havde en Berigelse af sin eiendommeligt beskaarne Andeel i Christus at haabe af den anden.

I denne Henseende har den lutherske Kirke fra Begyndelsen af holdt sig mere christeligt end den katholske. Thi hvor stærkt end Reformatorernes Uvillie over enkelte Misbrug i den katholske

Kirke kunde udtale sig, saa bevidnede de derhos dog altid deres Ønske om ikke at see deres Forbindelse med den katholske Kirke afbrudt. Og indtil den nyeste Tid har vor Kirke ved sine mest anseete Ordførere anerkjendt det Væsentlige i den katholske Retning, skjøndt det er noget Andet end vort, alligevel i dets fulde Ret som christeligt; medens den katholske Kirke endnu bestandigt vedbliver at behandle os som Udelukte og Kjættere.

En glædeligere Vending har vist sig i den lutherske Kirkes Forhold til den reformeerte. Hvor stor end Spændingen mellem begge Kirker var i Begyndelsen, og hvor ofte end Maadeholdet blev overskredet fra begge Sider: saa fornægtede dog den usynlige, ene christne Kirkes Aand sig saa lidet i begge Kirker, at begge Parter nu efter trehundrede Aars Forløb, uagtet alle Afveie, ikke blot udvortes have forenet sig paa mange Steder, men endog der, hvor Vedligeholdelsen af den ydre Adskillelse endnu i nyeste Tid fordres med alt Eftertryk, alligevel i Hovedsagen gjensidigt komme til Forlig, og den evangeliske Kirke er i det Hele taget i Hensende til Lære og Forfatning kun bleven saa meget eigere og modnere ved den Erfaring, som begge de først afsondrede, men siden efter stedse mere og mere i Vexelforhold indtraadte Søsterkirker have gjort.

Selv i slige vanskelige Tilfælde forbliver altsaa den almindelige Grundsætning gyldig, at enhver Spaltning i Christi Kirke er en Feil. Om der ogsaa skeer det Uretfærdigste og Eensidigste, saalænge kun Christi Navn i en saadan Kirke bliver paakaldt, kunne Kirkens Styrere dog ikke have nogen christelig Anledning til at udelukke eller udstøde Enkelte.

Men Historien viser en ganske anden Gang af de kirkelige Anliggender. Overalt finde vi herskende Kirker, og adskille fra disse en Række af større eller mindre udelukte Samfund. Derhos kan man ikke forbeholde for sig selv, at man næsten til alle Tider og i de fleste Tilfælde hos de smaa Sekter kunde finde Det, som

Digitized by Google

den stoere Kirke manglede, og som vilde have været den saa nødvendigt, saa gavnligt. Istedetfor med tilbørlig og oprigtig Anerkjendelse af de christelige Eiendommeligheder, hvor i et enkelt Tilfælde et Overmaal fremtraadte deraf, at give tilbørlig Tid, indtil den naturlige Modsætning derimod maaskee af sig selv havde dannet sig paa et andet Punkt, og istedetfor altsaa at lade Vægtskaalen rolig og uforstyrret gaae op og ned, eller dog med taalmodig Kjærlighed at bære over, indtil den sekteriske Retning med sin særegne Foranledning efterhaanden i Stilhed havde udspilt sin Rolle og tabt sig; istedetfor paa denne Maade, om end Kirkens sande Kald som Mæglerske ikke var bleven erkjendt, dog med christelig Kjærlighed og kirkelig Besindighed idetmindste at taale det sunde, nødvendige, hellige Spil af levende Kræfter, som, idet de indbyrdes fremkalde hverandre, ogsaa gjensidigt berigtige, luttre og hæve hverandre til den høieste Udvikling: istedetfor dette have alle herskende Kirker (og at den katholske gjorde det under de haardeste Former, forbedrer ikke vor Sag) saavidt deres Herredømme strakte sig, hellere med Vandstraalen underkuet enhver Livsyttring hos Kjetteriet og Sektvæsenet, og have udsaaet Forbittrelse der, hvor Kjærligheden er Baandet for al Fuldkommenhed, men have derved ogsaa tillige retfærdiggjort Tilblivelsen af Sekterne, som nu under sig uchristelig Utaalmodighed staae ligeoverfor den store Kirke ikke som Angribende, men som Angrebne, som de, der lide Uret, ikke som de, der tilføie Uret.

Naar Engelen oprørte Vandene i Bethesdas Dam, kunde de Syge der finde Helbredelse. Havde dog blot de store Kirker fra gammel Tid af erkjendt, at, saa ofte som Gud satte Aanderne i Bevægelse, da laae deri netop Helbredelsen for deres Hensygnen, en Helbredelse, som de ikke selvtilfredse skulde have forsmaaet og ikke ved deres Voldsomhed have gjort til intet! Det er den slaaende Sandhed i Grundtanken i den Arnoldske Kirke- og Kjetterhistorie, at Christendommen altid har befundet sig mere paa de

Digitized by Google

saakaldte Kjetteres Side end i Kirken. Hvorfra skal der da komme Liv og Kraft for det Hele, naar ethvert eiendommeligt Liv, enhver fri Kraftytring hos de Enkelte bliver gjort mistænkelig og voldsomt underkuet? Uden Frihed ingen Almeenaand, uden Eiendommelighed ingen Kjærlighed! Hvor den menneskelige Eiendommelighed er helliget Christus, hvor altsaa Kjærlighed til Christus findes hos de Enkelte, — og hvor denne mangler, der skulde man hellere slet ikke tale om nogen Kirke —: der mangler heller aldrig og intetsteds den, netop paa Kjærligheden til Christus grundede, deraf fremgaaende gjensidige Kjærlighed mellem de Christne indbyrdes, om den end for en Tid paa synlig Maade kan være trængt tilbage, — der mangler ikke Kjærligheden for Christi Skyld, den rette Kilde til vor Enighed i Aanden, nemlig til den Enighed, som ikke forstyrrer de forskjellige Eiendommeligheder, men som snarere glæder sig saameget villigere og oprigtigere netop ved deres Forskjellighed, fordi det kan skee med den glade Overbeviisning, at enhver Enkelt, som i Kjærlighed føler sig tiltrukken af det christelige Samfund, i sin Eiendommelighed har en Straale i sig, som, om den er svag og fordunklet, dog hidrører fra det evige Lys, og som kun denne Enkelte formaaer at fremvise saaledes opfattet. Og blot ingen Frygt for, at Kirken ved saadan Frihed skal falde fra hinanden! Kjærligheden binder fast nok, om den end frigiver Alt. Kun imellem selvstændige Væsener, som ere blevne modne i deres Eiendommelighed, er Kjærlighed mulig; ligesom Kjærligheden igjen paa den anden Side fuldkomment uddanner slig Selvstændighed og Eiendommelighed. Hvad Mennesket saaledes har og vinder i Eiendommelighed og Selvstændighed, det bringer han netop som sin bedste Gave Kjærligheden til Offer. Hos den mest udviklede christelige Eiendommelighed findes ogsaa den stærkeste Drift til kirkeligt Samfund. De troværdigste Skildringer fra Nordamerika træffe sammen i den Bemærkning, at de forskjellige kirkelige Samfund, som der i saadan Mængde og med saa troende

Digitized by Google

Iver dannne sig og søge at vedligeholde sig, i det Hele taget ikke, vise nogen gjensidig Utilbøielighed, men snarere, hvor ikke maaskee lokale, ganske særegne Omstændigheder føre det med sig, lægge en sand Deeltagelse for hverandre for Dagen. Naturligviis maae de ogsaa paa ethvert Punkt af deres Liv føle, hvor langt nærmere de ere beslægtede med hverandre indbyrdes end med den dem omgivende uchristelige Verden. Allerede ere visse Foranstaltninger indledede iblandt dem for ogsaa udvortes at fremstille og befæste dette Slægtskab og denne aandelige Enighed. Foruden deres Samvirken i mange Ting, f. Ex. i Missions- og Bibelselskaberne, maa man hertil især deleshed henregne det, at f. Ex. Presbyterianerne og de Congregationale (Independenterne) strax gjensidigen optage hverandres Medlemmer, naar disse ved Bopælsforandring komme til en Menighed af det andet Kirkesamfund; ligeledes at de ved Afsendinge gjensidigt konstituere deres kirkelige Forsamlinger o. s. v. Vor Paastand, at der ved stærkt udtalte Eiendommeligheder ogsaa altid forefindes en stærk Trang til kirkeligt Samfund, godtgjøres ogsaa allerede derved, at det for Samfund af den Beskaffenhed er aldeles umuligt at blive i stille Tilbageholdenhed, at de meget mere stedse søge og knytte Forbindelse med deres Medchristne, om det ogsaa kun er ad Polemikens Vei, og at deres inderste Liv ganske falder sammen med Bestræbelsen efter at gjøre Proselyter, hvilket sidste især har viist sig paa den ædleste Maade i Brødremenighedens Missionsvirksomhed, men begge Dele paa en i Hovedsagen agtværdig Maade ogsaa hos Jesuiterordenen.

Men naar nu ifølge det Foregaaende De, som skulle styre Kirken, formedelst den Tillid til Christi Aand, at den er istand til i Sandhed at lede og til med det Gode at overvinde alle de Synder, som uagtet det begyndte Naadeværk endnu ere tilbage hos de Enkelte, og naar altsaa Kirkens Styrere formedelst den Overbeviisning, at netop Kirken og den alene er Stedet hertil,

aldrig burde mangle den taalmodige Kjærlighed og det frie Overblik, hvorved de vilde blive skikkede til at mægle mellem alle de Enkeltes Eiendommeligheder og til ved en rigtig Behandling af disse at forebygge Strid og Adskillelse: saa maa man derimod vel betænke, at Aarsagen og Tilskyndelsen til Affondringen kan ligesaa ofte ligge hos de Enkelte. Idet vi gaae over til dette andet Punkt, maa iøvrigt den Bemærkning forudskikkes, at, selv naar Feilen ligger ganske paa de Enkeltes Side, tør Kirken dog aldrig lukke sig for dem, men skal endog i dette Tilfælde kun betragte dem som Vildfarende, hvem man bør give Leilighed til Omvendelse, og skal behandle dem saaledes, at de derved maae føle sig opfordrede til Omvendelse.

For de Enkelte som for Kirken bør det gjælde som Grundsætning, at ingen christelig Eiendommelighed, af hvilken Beskaffenhed den end er, retmæssigt kan blive Anledning til Udsondring og Skilsmisse fra Kirken. Selv naar det Christelige overveiende var paa de Enkeltes Side, det Uchristelige derimod overveiende paa Kirkens: saa kunne de Enkelte dog ikke derfor opgive Kirken, og tør det saa meget mindre, jo mere de netop troe at have Det, som Kirken mangler. Men ogsaa for deres egen Skyld maae de nærmest blive ved Kirken. Det kan vel forekomme dem som et besværligt Forlangende, at skulle levende bevare Samfund med Saadanne, fra hvilke de nærmest kun føle sig frastødte; men jo skarpere netop det Særegne og Eiendommelige, som afdrager fra Kirken, hos En eller Anden er udpræget, desto nødvendigere behøver han selv, for at blive i Ligevægt, ikke saameget Bifald som Modsigelse og Modsætning; og denne kan den Enkelte intetsteds finde visere og fuldstændigere end i Kirkens store Samfund.

Men ligesom det allerede tidligere paa det Bestemteste er godtgjort, at Driften til den engere Samfundsdannelse har en fuldkommen god Grund og tillige kan tage en aldeles christelig

Gang: saaledes maa det nu her fra den anden Side ligesaavel indrømmes, at en Enkelts eller et Samfunds Drift til eiendommelig Uddannelse af et særeget Punkt af det christelige Fællesgods ingenlunde altid træffer det Rigtige, og at de Bevægelser, som gaae foran eller følge efter en kirkelig Spaltning, langtfra ikke alle ere af den Beskaffenhed, at man skulde kunne give dem Bifald. Den lutherske Kirke har, ved det store Omfang og Vanskeligheden af de ved Reformationen frembragte Bevægelser, med Hensyn til sin Tilblivelse tilstrækkeligt retfærdiggjort sig ligeoverfor den katholske Kirke som noget Nødvendigt og Naturligt, og kun Bitterheden af den første Strid kan dadles. Ligesaadan maa man i Hensende til den reformeerte Kirkes, Independenternes, Brødremenighedens Fremstaaen fælde den Dom, at der ikke derved fandtes nogen gjenstridig, vilkaarlig eller sværmerisk Drift til Sektvæsen, men Udviklingen gik for sig paa god Grundvold og med tilsvarende Fremgang. Derimod kan det vistnok hverken retfærdiggjøres eller endog kun undskyldes, naar andre Partier snart formedelst et fra Troens Middelpunkt temmelig fjernet dogmatisk eller andet Stridspunkt med Flid drive det til Afsondring og Skismisse, snart med fanatisk Iver og vanhellig Vrgjerrighed tragte efter fra eet Punkt at vende op og ned paa det Hele, snart, et enkelt Menneske til Behag eller Mishag, forlade Kirkens store Samfund, og hvilke andre saadanne vildfarende og urette Veie der nu gives.

Men saa vist som nu ogsaa enhver Adskillelse og Spaltning er ligefrem forkastelig og Enigheden i Christus derimod under alle Omstændigheder maa fastholdes, saa er det dog et ganske andet Spørgsmaal, vi nu til Slutning komme til: hvorvidt denne Enighed ogsaa lader sig udvortes fremstille? Saameget er isvrigt ogsaa her uden Videre indlysende, at jo ringere Forskjellen er, desto snarere og fuldstændigere lader Eenheden sig ogsaa udvortes vedligeholde, jo større derimod Forskjellen er og jo mere den er af den

Digitized by Google

Beskaffenhed, at Udjevningen kun staaer til at vente af Fremtiden, desto mere løse de udvortes Baand sig af sig selv. Altsaa tør den Enkelte heller ikke i dette sidste Tilfælde nogensinde lægge an paa Skilsmisse, men bør meget mere see paa, at der, om ogsaa Omstændighederne medføre en vis Adskillelse i det Ydre, dog altid bliver saa megen Forbindelse tilbage, som er nødvendig til med Tiden igjen at kunne indlede en fuldkomnere Forening. I Almindeligbed kan man endnu tilføie: jo mere Kirken tilstaaer christelig Frihed, desto mindre Tillokkelse kan det have for de Enkelte at afsondre sig.

Men skulde det paa en uchristelig Maade alligevel fra de Enkeltes Side komme til Brud, saa maatte man saameget indstændigere gjøre dem opmærksomme paa, at de derved ikke alene forsømme en hellig Pligt mod Kirken, men at de ogsaa for deres eget Vedkommende ere paa Veien til en mægtig Vildfarelse. Thi dersom et fromt Samfund virkelig havde alt andet Fortræffeligt, men manglede denne Kjærlighed til Samfund med alle Troende: saa maatte denne Mangel af sig selv tidligere eller sildigere atter opløse Samfundet, og selv de iøvrigt bedste Bestræbelser maatte derved blive ufrugtbare. Hos alle slige Partier danner der sig en saadan overdrivende Haardhed og Eensidighed, fordi de allerede forud have afskaaret sig enhver forbedrende og formildende Indvirkning udenfra, en saadan Nødtørftighed og Armod i det aandige Liv, fordi de selv have udelukt sig fra den rige fælleds Kilde, en saadan aandelig Indskrænkethed hos de Enkelte, som udelukkende kun hylde den ene Mester og hænge ved det ene Punkt, en saadan Skarphed og Glædetomhed i den hele Tilværelse, fordi den første Begyndelse allerede var saa bitter og fiendtlig, og alt dette følger saa hurtigt paa hverandre, og virker saa afgjørende, at, ligesom saadanne Partier ere fremstaaede larmende og med sværmerisk Hede, saaledes forsvinde de fordetmeste igjen ligesaa hurtigt, sporløst og ubemærket. Slige sørgelige Syn forekomme i Almin-

delighed som de vanskrende Ledsagere af de store Udviklinger i det kirkelige Liv. Det Christelige er herved næsten kun Paaskuddet; den egentlige Drivefjeder ere menneskelige Lidenskaber, og det i den Grad, at man egentlig ikke kan henregne Tilfælde af denne Beskaffenhed endog kun til de sygelige Ytringer af det christelige og kirkelige Liv.

Den protestantiske Kirkes historiske Udvikling.

Med Reformationen har Christendommen opladt sig fra en aldeles ny Side. Netop derved er ogsaa Protestantismen's Fremtræden retfærdiggjort for enhver billig Domstol. Iøvrigt er det et ganske andet Spørgsmaal, hvorledes den deraf opstaaede Kirkespaltning bør betragtes. Nødvendigvis maae vi ogsaa her, ifølge den almindelige Regel, holde fast derved, at enhver Spaltning, fra hvilken Side den end udgaaer, og følgelig ogsaa denne, er en kirkelig Feil. Men tage vi nu herved i Betragtning paa den ene Side Reformationens umaalelige, ved den nyere Tids Totaludvikling stadfæstede Betydning, paa den anden Side den Omstændighed, at Kirkehistoriens hele Løb ikke kan opvise nogen Bevægelse, som endog kun fjernt kommer den nær: saa maae vi ifølge det Foregaaende ogsaa sige, at netop ved denne Spaltning er det mindre Synden end snarere den menneskelige Naturs Svaghed, som har Skylden. Med Luther havde, som han selv og hans hele Tidsalder vel følte, det tydske Land endelig ogsaa faaet sin Prophet. Han var den Første, som i kirkelig Henseende, og navnlig ogsaa med Hensyn til Læreudviklingen, reent og fuldstændigt udtalte og repræsenterede det tydske Folks, som det siden har vist sig, saa betydningsfulde Eiendommelighed. Hvorledes kunne vi da undre os over, at den katholske Kirke, som oprindeligt dog er fremgaaet af de romanske Folks aandelige Liv og maaskee udelukkende kun er bestemt for disse, ikke strax forstod at indtage den

Digitized by Google

rette Stilling til den tydske Reformation! Katholicismens Grundovertuelse om, kun indenfor en vis Grændse at anerkjende Christendom, men udenfor den kun kjetterst og schismatisk Færd, var hidindtil ikke blevet stillet paa en saadan Prove. Og paa den anden Side kunde ogsaa Luther og de andre Reformatorer let tabe det rette Maal, ikke blot fordi den mægtige Strid, som de havde at udfægte, maatte sætte de dybeste Lidenskaber i Bevægelse, men endnu mere fordi den katholske Kirkes Tilstand netop dengang paa alle Punkter kun oppiste de skjændigste Misbrug og en utrolig Fordærvelse, intetsteds derimod endog kun i det Fjerne den Værdighed og Storhed, som er denne Kirke eiendommelig. Var der nu saaledes allerede paa Kirkens egen Grund saamegen Anledning til Tvedragt tilstede, saa kunde det Gjæringsstof, som ellers ogsaa laae rigeligt i Tidsalderen, ikke andet end gjøre det Onde endnu værre. Hertil maae vi især henregne to Ting. Først den hele daværende Tidsdannelses Sønderrevenhed, idet den gjennemlevende klassiske Oldtid førte en snart skjult, snart aaben, ikke overalt lige bevidst, men overalt lige heftig Kamp dels mod Middelalderens herskende Scholasticisme, men dels ogsaa mod selve Kjernen af den christelige Troe. Men dernæst især Politikens skadelige Indflydelse. Havde Krigene om Italiens Besiddelse, i Anledning af hvilke der i Begyndelsen af Aarhundredet første Gang udviklede sig en europæisk Politik, ved deres i rask Omvexling paa hinanden følgende Forbund gjort Paven afvexlende snart til Ven og snart til Fiende næsten af alle Stater i den katholske Christenhed, og allerede vænnet Folkene til at betragte den pavelige Værdighed mere fra dens politiske end fra dens kirkelige Side: saa benyttede Aarhundredets Statsmænd nu den midt derunder udbrudte kirkelige Strid som et nyt Vaaben mod Rom, og søgte paa enhver Maade at benytte sig af Kirkens Ulykke til at fremme deres verdslige Formaal.

Digitized by Google

Saaledes adskilte begge Kirkerne sig. Forgjeves erklærede Reformatorerne vedvarende paa det Høitideligste, at det ikke var deres Hensigt at foranledige en Kirkespaltning, at de meget mere netop derfor vilde forblive i Kirken, for efter bedste Evne at føre den tilbage til dens oprindelige christelige Renhed; forgjeves bestræbte Cardinalen Contareni, i et høist agtværdigt og i Rom selv meget formaaende Parties Navn, sig i Regensburg for at gjøre en Overensskomst mellem Modsætningerne mulig; man var allerede gaaet for vidt til endnu at kunne standse; og endelig var med Luthers Død ingen Fred mere mulig: uden ham kunde ingen Fredsslutning mere skaffe sig Gyldighed. Saaledes maatte begge Kirker stille sig, og de maae forblive adskilte, indtil Modsætningen imellem dem fuldt udviklet sig i sit hele Omfang og sin hele Dybde. Først naar dette er skeet, er en Mægling mellem begge og en Forening atter mulig.

Man skulde vente, at formedelst selve den storartede Reformations-Begivenhed vilde den deraf opstaaede protestantiske Kirke have troet sig forpligtet til uforbeholdent at anerkjende og samvittighedsfuldt at værne om det Enkeltes og Eiendommeliges Ret og Betydning i det christelige Liv ligeoverfor det fælleds Kirkelige. Enhver Forskjellighed imellem Christne indbyrdes om christelige Ting burde fra nu af være bleven betragtet som en saadan, der kunde og skulde finde sin Udjevnelse indenfor det kirkelige Samfunds Grændser. Man kunde betragte den nye Kirke som forud bestemt til i sig at optage og til moderligt at pleie enhver fremtidig Udvikling af det christelige Liv. Men saa reent og sikkert kunde Resultatet af en saa forvirret og lidenskabelig Strid ikke være. Allerede i de første Tider uddannede der sig hos den protestantiske Kirkes Theologer, til tydeligt Bevis paa, at de selv endnu ikke ganske havde overvundet Katholicismen, en Bestræbelse efter atter at afslutte ogsaa den nye Kirke til et vist, kun anderledes end før afgrændset og bestemt Omfang af det christe-

Digitized by Google

lige Liv; deraf kommer den nye Spaltning imellem den lutherske og reformerte Kirke, og i den lutherske Kirkes eget Skjød hin lange Række af theologiske Stridigheder, hvis nuttigen fordelagtige Indflydelse paa Læreudviklingen ikke kunde opveie de skadelige Følger deraf for Kirkens Tilstand i det Hele. Den Maade, hvorpaa man overalt efterspurde Heterodoxie, bekæmper og dømmer sig selv i sin raae Indskrænkethed og uforsonlige Haardhed allerbedst ved de Anfægtelser og Forfølgelser, som Arndts berømte Bog „Om den sande Christendom„ maatte prøve ved sin første Fremtræden, den Bog, som endnu stedse efter næsten trehundrede Aars Forløb er det tydske Folks kjæreste Opbyggelsesbog. Som en retfærdig Himlens Straf fulgte der en Tørhed, en aandelig Dødsperiode, indtil et nyt og bedre Livs Aand, Reformatorernes Aand, under Trediveaarskrigens Trængsler atter opvaagnede.

Ved Begyndelsen af denne nye Periode staaer Spener, den Guds Mand, som foruden sin velsignelsesrige og udbredte personlige Virksomhed har vundet den varigste Indflydelse paa den protestantiske Kirkes videre Udvikling, især derved, at de saakaldte Samfund, collegia pietatis, oprandt efter Foranledning af ham. Spener og alle De, som bevidst eller ubevidst virkede i samme Aand som han og traadte i hans Fodspor, have paa det Uimodsigeligste bevist, hvilken velsignelsesrig Virksomhed den Enkelte med sit eiendommelige christelige Væsen og særegne Gave endnu kan udøve ved Siden af den i Kirken ordnede Fællesvirksomhed, og hvor frugtbar og nødvendig denne de Enkeltes Virksomhed er for det Hele. Idet nu dette paa lige Maade viste sig paa alle det christelige Livs Gebeter, maatte man derved bestandig mere og mere komme til den Indsigt, at Kirkens sande Eenhed ikke beroer paa noget Enkelt eller noget Mangfoldigt, men paa den i Alt til Grund liggende, af Kjærligheden til Christus som Hoved fremgaaende Aand, og paa det derfra hidrørende Aands- og Livssamfund mellem Lemmerne indbyrdes. Idet Spener

bragte denne Grundsætning til almindelig Erkjendelse, kan man sige, at, ligesom Reformationsværket var begyndt i Aanden, saaledes har han ogsaa ført det videre i Aanden. Naturligt var det, at alle De, som ikke forstode de nye Bevægelser af Aandernes evangeliske Frihed, eller som dog maaskee ikke ubetinget stolede paa dem, endnu en lang Tid følte et vist Mishag, ja endog Uvillie og Utilbøielighed derimod. Derved er den fra Spener udgaaende Indskydelse paa den ene Side bleven forkludet og standset i sin velsignelsesrige Udbredelse, men paa den anden Side ogsaa luttret og renset i sig selv. Vi ville nu end nærmere betragte Protestantismens videre Udviklingsgang til de tvende Sider, i Henseende til kirkelig Lære og kirkeligt Liv.

Hvad de theologiske Videnskaber angaaer, kunne vi sige, at, om end det rette Maal her i endnu ikke er fuldkommet opnaaet, har Tydskland dog gjort de største Fremskridt i denne Retning. I Løbet af halvandethundrede Aar har man i Henseende til den kirkelige Lære til alle Sider fejerrigt tilkjæmpet sig Retten til den frieste Undersøgelse, den frygtløseste Kritik, og netop derved ligeledes opnaaet christelig Selvstændighed og fri Virksomhed for den Enkelte. Lærdomsudviklingen, som allerede for Speners Tid var skredet saa vidt frem, kunde kun blive ubetydeligt opholdt. At forfølge Gangen i det Enkelte ligger udenfor nærværende Opgaves Omfang. Men den Bemærkning paatrænger sig os nødvendigt ved et Overblik over det Hele: i samme Grad som hiin første nødvendige Kamppris, Trosfriheden, kunde betragtes som opnaaet, fulgte ogsaa stedse deraf den ligesaa nødvendige og almindelige Erkjendelse af, at i alle theologiske Forhandlinger, — og jo friere de skulle være; i desto høiere Grad — maa det Ledende og Høieste være Fromhedens Aand, det christelige Sind. Det er umuligt, at den tydske Videnskab, naar den behandler det mest Positive, der gives, nemlig Christendommen, nogensinde igjen kan falde tilbage til den Vildfarelse, at den af Christendommen tør

Digitized by Google

gjøre, hvad den finder for godt; den maa væsentlig være christelig Videnskab og tage det christelige Liv saaledes, som det i sin Fylde er og bliver ved Christi Aand. Deri har den theologiske Videnskab i Tydskland gjort sig fri og vil stedse forblive det, deri at den ikke tjener nogen synlig Kirke, som om denne var den fuldendte; men deri vil den stedse forblive tjenende, og har altid paany udtalt det gjennem de værdigste Repræsentanter for de forskjellige Anskuelser, deri at den maa tjene Christi hellige Aand, hvor og paa hvilken Maade denne godtgjør sig som en Guddomsmagt, som Magten til at levendegjøre og saliggjøre Alle, der tro paa Christus.

Men medens nu Jordbunden for evangelisk Frihed allerede lykkeligt er vunden for den christelige Læres Udvikling, finde vi det kirkelige Liv endnu paa mange Maader bundet og forvanskет i dets Forfatning og Indretning. Gaae vi herved tilbage til Reformationen, saa opstaaer først det Spørgsmaal, hvorfor der, uagtet Reformatorernes dybe, oprigtige Fromhed, ikke strax blev gjort Mere af dem selv for det christelige Menighedsliv, hvorfor de ikke ivrigere og grundigere droge Omsorg for en christelig reen og fri Udvikling deraf. De havde erkjendt det som en Hovedgrund til den katholske Kirkes Fordærvelse, at Kirkeregimentets aandelige Magt der var bleven besmittet og ført paa Afveie ved den biskoppelige og kirkelige Magts Sammenblanding med verdslig Strafmagt. Derfra deres Valgsprog: det Aandelige maa dømmes aandeligt. Men alligevel indtraadte dog netop det Modsatte af Det, som man herefter skulde have ventet; alligevel afsplittedes den evangelisk Kirke i ligesaa mange enkelte smaa Landskirker, som der gik Fyrster med deres Undersaatter over til den; alligevel forandredes Fyrsternes i Begyndelsen indførte Nødbispedømme snart til Landsregenternes formelige Overherredømme over Kirken. Aarsagerne hertil ville vi ikke nærmere undersøge, men her, hvor vi fornemmelig kun have med den videre Fremgang at gjøre, lade os

Digitized by Google

nsie med Resultatet, at altsaa den rene Udvikling af Protestantismen endnu i den første Tid blev standset til denne Side, og at der ved en Sammenblanding af det Verdslige og det Kirkelige, som kun paa en anden Maade gjentog den katholske Kirkes Feil, blev bibragt Protestantismen aldeles uprotestantiske og uchristelige Elementer. Vel skjulte det Fellagtige i den nye Tilstand sig længe. Den evangeliske Kirkes Adspiltelse i saamange enkelte Landskirker kunde ligesverfor den katholske Kirkes altfor strenge Enhed endog synes en Fordeel, idet ethvert Lands, enhver Stads særegne Forhold nu desto omhyggeligere kunde tages i Betragtning. Tilmed forblev de Evangeliske indbyrdes dog stedse i nær Forbindelse. Reformatorernes levende Samqvem, den protestantiske Ungdoms afvexlende Sammenstrømmen paa Universiteterne, Kaldelsen af Lærere og Præster fra det ene Land til det andet, Opbyggelsesbøger og Kirkesange vedligeholdt det aandelige Samfund. Og selv endnu i sildigere Tid maatte de evangeliske Rigsstænder, i Modsætning til de katholske, dog i Henseende til Grundsætningen betragte sig som eet corpus, ihvorvel man snart gjorde sørgelige Erfaringer om, at det i Virkeligheden forholdt sig ganske anderledes. Ligeledes var Fyrsternes Overmagt i kirkelige Ting, verdslige Grundsætningers Indtrængen paa kirkelig Grund forbleven skjult, saalænge Luthers fremragende Personlighed dannede Modvægten. Ja, fordi den første Tids Landsherrer personligt stode Reformatorerne saa nær, at der ikke var at tænke paa nogen aabenbar Modsigelse, saa kunde hint Forhold snarere synes en Fordeel for den nye Kirke, jo nærmere den Tid kom, da den skulde kjæmpe med de mægtigste Fjender om sin politiske Existents. Men snart reiste der sig dog Betænkeligheder. Enkelte Fyrsters, f. Ex. nogle sachsiskes, ubesindige Fremfærd under Religionsstridighederne mellem Lutheranerne selv, andres Religionsforandring og Følgerne af et saadant Skridt for deres Lande viste Sagen fra Vrangsiden. En Modvirkning herimod paafulgte ikke endnu; hvor-

Digitized by Google

ledes havde de forskjellige Landskirker, som nu allerede længe havde været adskilte, kunnet vise saamegen Deeltagelse for hverandre! Men i de enkelte Lande selv, som netop ledе under Trykket, var deels den verdslige Magt for stor og indflydelsesrig til at lade en Modsigelse fremkomme, deels Ligegyldigheden for det kirkelige Liv maaskee allerede saa stor, at Ondet ikke engang mere ret følтes. Saaledes havde Landsfyrsternes Magt god Tid til, ved Hjælp af Consistorialforfatningen, som næsten allevеis paa samme Maade havde udviklet sig i alle Lande, at udbrede og befæste sin Indflydelse paa det kirkelige Liv. Herved næsten gandske udelukket fra det kirkelige Liv, vendte den christelige Interesse sig fortrinsvis til Lærens Udvikling; men ogsaa denne maatte, da der manglede en sund Vexelvirkning med det kirkelige Liv, bestandig mere og mere tabe sit sande Værd.

Med **Spener** indtraadte en Modvirkning. Idet han tilbagefordrede kirkelige Rettigheder for tertius ordo, og søgte at bringe Betydningen af de Enkeltes christelige Virksomhed udenfor Kirken til kirkelig Anerkjendelse, saavel i dens Indflydelse paa det Kirkelige som i dens indre Sammenhæng med dette: kunde det ikke undgaae ham, at de verdslige Elementers Overvægt i Kirkestyrelsen var den største Hindring for en christelig Gjenopvækkelse af det kirkelige Liv; at man fremfor Alt maatte søge at vinde et reent christeligt Grundlag for det kirkelige Liv. Dersom den protestantiske Kirkeret nu var bleven formet fra Nyt af efter Speners Grundsætninger, saa havde man derved med god Føie kunnet mindes Luther, som visselig ikke af Overilelse havde overgivet den kanoniske Ret til Lucrne. Men fremfor Alt stillede Staten sig med sin hele Indflydelse herimod, og det saa meget mere, jo mere den troede sig interesseret deri, om ikke for sin Existents, saa dog paa Grund af den kirkelige Magt, som Fyrsterne allerede over et Aarhundrede havde udøvet. Dernæst formaaede det store Flertal af den protestantiske Kirkes Medlemmer formedelst Mangelen af

Digitized by Google

christeligt Liv ikke engang at opfatte Spørgsmaalets Vigtighed. Og endelig var jo Intet lettere, end at ophidse Mængdens raae Lidenskab imod Alt, hvad der skete i Speners Aand og efter hans Mening. Saaledes blev da hans Virksomhed for Kirkeretten for det Første uden videre Følger; derimod kunde Intet standse den ved ham nyopvakte Aand, saaledes som den yttrede sig i Livet selv. Enkelte Ting, som f. Ex. de Frankeske Stiftelser, kunde man, hvad der end kunde udsættes derpaa, dog i det Hele ikke nægte Anerkjendelse; Andet, saasom især Arnolds Skrifter, hvori Kirken var opfattet fra sin aandeligste Side, trængte dybt ind hos Folket. Men det mest levende Vidnesbyrd vare de frugtbare Samfund, som, stedse spottede, mistænkte, forbudte, undertrykte, dog stedse dannede sig paanyt, ikke blot fordi en dyb Trang i Kirken udtalte sig i dem, men ogsaa fordi Noget, der fra Roden af er saa frit og formløst som det christelige Samqvem mellem Enkelte indbyrdes, tilsidst er ophøiet over enhver Lovens Magt. De kirkelige Øvrigheder holdede i Henseende til de pietistiske Bevægelser næsten overalt og altid til disses Modstanderes Side, og formaaede selv i bedste Tilfælde ikke ganske at frigjøre sig for den naturlige Mistro imod det frie christelige Liv, imod den Enkeltes evangelike Frihed. Ny Næring fandt denne Modvillie ved den i Anledning af Brødremenighedens Stiftelse og Udbredelse opstaaede Bevægelse. Men fra den anden Side indvirkede ogsaa Tidsalderens Jagen efter Oplysning ugunstigt paa den offentlige Dom over hine Tildragelser. Den ugunstige Stemning vedvarede gjennem hele det henrundne Aarhundrede lige ned til de nyeste Tider. Jo mere Christendommen blev indskrænket til at være en Lære — en dybtgaaende, fordærvelig Vildfarelse i den Tid, men let forklarlig deraf, at Kirken aldrig var fattigere paa christeligt Liv end netop til hiin Tid —: desto vigtigere maatte Lærestanden synes, og desto mere anmassende og ubegrundet ethvert Forsøg fra andre Sider paa at ville yttre christeligt Liv eller gjøre det gjældende. Hvad Værd

Digitized by Google

kunde det Eiendommelige hos enkelte Christne have, da der i Christendommen kun syntes at handles om Læren, og i selve Læren kun om almindelige, almeengyldige Sandheder? Havde Kirken ikke allerede præsteret saameget for Lærendviklingen, var ikke den alene istand til at opstille dygtige Lærere? Dette, syntes man, maatte tilfredsstille alle christelige Fordringer, og Ingen kunde retfærdigviis fordre noget Andet eller Mere, end hvad Kirken bød ham ved de dertil ansatte Lærere. Og saa sikker var man i disse Anskuelser, at man tilsidst ikke længere holdt Kirken for en Frembringelse af den christelige Aand og det christelige Liv, men snarere omvendt christelig Aand og christeligt Liv for en Frembringelse af Kirken. Men det maatte snart vise sig, hvortil en saadan Retning førte: Vantro og Ligegyldighed havde til ingen Tid paa en saa forførende Maade som dengang taget Overhaand, imellem Lærerne saavelsom imellem Folket, i den ene Landskirke som i den anden. Og denne det kirkelige Frafalds Periode blev ogsaa tillige Tiden for den smerteligste politiske Ydmygelse, som Tydskland nogensinde har oplevet.

Det andet Aarti af vort Aarhundrede saae de glædelige Tegn til en bedre Tids Frembrud. Med dem opvaagnede Haabet om en Gjenfødelse af Kirken. Siden er der vel næsten Intet blevet forandret i Kirkens ydre Stilling, dens Forhold til Staten er i det Væsentlige ganske det samme som i tidligere Aider. Men i sig selv har Kirken forynget sig; og efterhvad dette indvendige Liv forstærkes og bliver fuldkommere, maae ogsaa de hidtilværende Former af sig selv blive ubrugelige og derved tillige usædelige, indtil den Tid kommer, da de ville falde af som et forældet Klædebon.

Een af dem, som meest indgribende og seierrigt har medvirket til vor Kirkes Gjenoplivelse og dermed tillige til dens tilkommende Befrielse, tilhører vor Tid: Schleiermacher. Han var ved sit inderste Væsen, ved Styrken, Selvstændigheden og Reenheden i sin Dom, saavelsom ved sit kjærlighedsfulde, for alt Christeligt mod-

Digitized by Google

sagelige Sind den sødte Mægler imellem den Enkeltes christelige Fornødenheder og Paastande og hine almindelige Fordringer, som igjen ligesaa nødvendigt ligge i Kirkens Begreb. Mæglende, som hans hele Personlighed er ogsaa hans Hovedværk, Dogmatiken, et kirkeligt Værk i Ordets skjønneste og høieste Betydning. Her har han overbeviisende godtgjort ikke blot Muligheden af forholdsvise Modsætninger i Opfattelsen af Troesindholdet, men ligesaavel ogsaa deres gjensidige gode Betydning for Troesbekjendelsen og det kirkelige Liv, det vil altsaa sige, godtgjort baade deres Retmæssighed og deres Gavnlighed. Som Mægler i denne Henseende, er han ogsaa bleven det, idetmindste for os Protestanter, ud over vor Kirkes Grændser ved den Maade, hvorpaa han lærte at opfatte Protestantismens Forhold til Katholicismen og dermed tillige overhovedet enhver synlig Kirkes Forhold og alles Forhold tilsammen til den ene usynlige. Fordi det stod fast for ham, at Ingen kan kalde Christus en Herre uden ved den Hellige Aand, kom han ogsaa det Ægte og Eiendommelige i enhver Form af christeligt Liv imøde med den oprigtigste Anerkjendelse; hvilket, ved hans Stilling i Theologien, bidrog saameget til atter at udsone det christelige Liv mere med den kirkelige Videnskab. Men paa den anden Side gjaldt ogsaa det Bedste for ham kun som Trin i hiin, af ham saa ofte priste, levende Fremvæxt til Ligehed med den fuldkomne Manddomsalder i Christus; og hans fromme Stræben i Alt gik ud paa, at Christi Legeme af Herrens Guddomsfylde skulde modtage Naade over Naade. Hvad der hos Schleiermacher var eensidigt og vildfarende, bliver uendeligt overveiet ved hans Fortjeneste af, paa en Tid, som trængte saameget dertil, at have paany bragt Liv i de tvende Begreber, Christendom og Kirke, i deres Reenhed og Dybde og deres gjensidige Sammenhæng.

Samle vi i Korthed det Sagte, da kunde den nøie Forbindelse mellem Kirke og Stat, som indtraadte strax ved Reformationen, være mindre paafaldende, Forskjellen mellem det Kirkelige

og det Verdslige snarere skjule sig, saalænge Staten, som i hiin første Bevægelsens Tid, endnu betragtede sig som i alle sine Lemmer lige meget forbunden med Kirken og dens Organisme til eet Øiemed og eet Hele. Først da Staten sidenhen i Henseende til det store Fleertal af sine Lemmer og til de fleste Statsøvrigheder bestandig blev mere og mere ligegyldig mod det Kirkelige, og da det tilsidst endnu kun laae i Statsoverhovedets Interesse at vedligeholde Forbindelsen med Kirken, aabenbarede Misforholdet sig lidt efter lidt. Imidlertid havde Consistoriet befæstet sig i sin Stilling. Oprindeligt vare alle verdslige Øvrigheder bestemte til at vaage tilligemed over den politiske ogsaa over den kirkelige og christelige Interesse, og til desaarsag at samvirke med de ligestaaende kirkelige Øvrigheder. Tillige laae der heri for hiin Tid Garantien for den fuldkomne Overeensstemmelse mellem Kirke og Stat. Consistoriet, som var blandet sammensat af geistlige og verdslige Raader, havde Overopsynet.

Men da nu, som sagt, den kirkelige Interesse bestandigt mere og mere havde tabt sig hos de egentlig verdslige Øvrigheder, og Kirken derved, skjøndt uden egen Skyld, dog paa en Maade var bleven fremmed for Staten, maatte man fra Statens Side søge at forstærke Indflydelsen paa anden Maade. Dette kunde sikkrest og fuldstændigere end ellers paa nogen anden Maade skee ved Consistoriet selv. Denne Øvrighed, Middelpunktet for det kirkelige Liv, stod tillige i en saadan Stilling til Statsoverhovedet, at det var Staten meget let ved dette at gjøre sin aldeles verdslige Indflydelse gjældende i Kirken. Men da Consistoriet engang saae sig i denne Stilling, maatte det ogsaa selv atter arbeide Staten i Hænderne, derved at det i Statens Navn bestandigt mere og mere drog den hele kirkelige Fuldmagt til sig og gjørde sig selv, idet det fordrede en ligelig Behandling for alt christeligt Liv, til Middelpunkt for det kirkelige Hele. Maae vi nu stedse opfatte Christendommen fra begge Sider, hvorledes den er fri hos

de Enkelte, bunden i Samfundet, og er det for det Hele saavelsom for de Enkelte saa Meget afhængigt af, at de tvende Begreber: christelig og kirkelig, forblive i den nøieste Forbindelse med hinanden: saa er det indlysende, hvad der under den skildrede Tingenes Tilstand maatte skee. Staten kan, naar dog det Kirkelige og det Christelige engang gaaer ud fra hinanden, altid lettere forbinde sig med det Kirkelige end med det Christelige. Ved Indblandingen af verdslig Indflydelse bliver altsaa Grundforholdet forstyrret; det Kirkelige bliver overveiende, ikke forsaavidt som det er noget Christeligt, men forsaavidt som det er noget Ordnet og Udvortes; det Christelige bliver tilbageviist, ikke som om det var ukirkeligt, men fordi det er formløst og frit, og naar det vil hævde sin Ret mod det verdsliggjorte Kirkelige, bliver det udstødt eller undertrykt. Mødens Formerne i Kirken stedse bleve tommere og Ligegyldigheden for det kirkelige Liv derfor tog Overhaand paa alle Punkter, fik det christelige Liv en ukirkelig, ofte kirkefiendsk Retning, og fjernede sig paa sin Side ligesaa meget fra Kirken, som denne fra det christelige Liv.

Ad hvilken Vei skal nu Forbedringen komme? De sædvanlige Forslag til Forbedringer i Henseende til den udvortes Gudstjeneste, det videnskabelige Liv og Kirkeforfatningen føre ikke dertil. De forudsætte i Hovedsagen allerede Det, de have til Hensigt. Enhver Form har ikke sit Værd i og for sig, men kun forsaavidt som den tilhører og svarer til det virkelige Liv. Hvor Livet mangler, hjælpe Formerne intet. Saalænge derfor Flertallet af vore Kirkefæller forbliver saa fremmed for det kirkelige Liv som hidtil, kunne Forandringer i de kirkelige Former i Grunden heller ikke føre til Noget. Men endnu mere overfladiske forekomme hine Forslag af den Aarsag, at de tilsidst dog søge Bevidstheden om Nødvendigheden af slige Forandringer og Erkjendelsen af det Rigtige heri, saavelsom Driften til paa saadan Maade at komme Kirken til Hjelp, hos Staten, hvis Indflydelse vi ifølge alt det Foregaaende

netop maatte betegne som Hovedaarsagen til vort kirkelige Livs Forfald. Men kunne vi ikke tiltræde deres Forhaabninger og Forslag, som dog tilsidst af Staten vente Frelsen for Kirken, saa dele vi dog endnu mindre Deres Bekymringer, som intetsteds holde nogen Forbedring eller noget Fremskridt til det Sande for mulige, forend Kirkens Forhold til Staten er blevet ganske anderledes og Kirken er kommen ud af den nærværende Afhængighed til sin naturlige Frihed og Selvstændighed. Thi ogsaa dette hører jo igjen til Det, som først skal skee ved Forbedringen, og som dog heller ikke for sig alene kan give Kirken dens Sundhed tilbage, hvis den ikke ellers har nogen helbredende Kilde, men som meget mere paa en voldsom Maade vilde isskrive den ifra dens hidtilværende faktiske Tilstand.

Den christelige Kirke maa finde sin Hjælp hos sig selv. Ikke som om det stod i vor Magt at hjælpe os selv: havde Kirkens Herre ikke allerede i Nutiden nedlagt Spirerne til en bedre Fremtid, saa var der efter menneskelig Viis hverken Raad eller Hjælp for Kirken. Men hvo som haver, ham skal der gives, at han maa have Fylden, naar han troligen aagrer med det betroede Pund.

Den Gang, som den videre Udvikling af de kirkelige Forhold vil tage hos os, maa vel tænkes saaledes. De Spirer til christeligt Liv, som saa rigeligt ligge i vor Tid, ville bevise deres Kraft og Sundhed derved, at en frisk kirkelig Stræben fremvoxer deraf. Denne maa oprigtigt og aldeles hengive sig til at tjene den bestaaende Kirke, hvorlidet ogsaa de kirkelige Forhold, saaledes som de ere, kunne i det Hele taget tilfredsstille. Vistnok skal der fremkomme noget i visse Henseender aldeles Nyt, og det kunde synes, at det at ville passe dette Nye ind i eller danne det udaf den bestaaende Kirke, var en unødvendig Besværliggjørelse af Opgaven, fordi Fleertallet og den overveiende Indflydelse her dog altid ubestrideligt er paa Deres Side, som hedde Kirkefæller uden at være det. Herimod maa det erindres, at det vel er lettere og tillige

Digitized by Google

mere tillokkende for Egenkjærligheden afdeles at forlade de gamle Former og begynde Sagen som fra Nyt af; men større Troskab og Kjærlighed ligger der dog vel i den Tjeneste, som ydmygt helliger sig Moderkirken og søger at forynge den. Skal noget Christeligt ikke atter udelukkes af Kirkens Omfang, og den gamle Feil saaledes lægges ind i den nye Bygnings Grundvold: saa maae Bestræbelserne for en Kirkefornyelse slutte sig til det bestaaende Kirkelige. Derfor maae alle de Dele, Indretninger og Forhold i vor protestantiske Kirke, i hvilke der endnu fortrinsvis er christeligt Liv tilstede, benyttes og behandles med den samvittighedsfuldeste Iver, idet saavel Omdannelsen af det Gamle som Mæglingen med det Nye maa gaae for sig herfra. Dette er imidlertid kun den ene Halvdeel af Det, som maa skee. Med samme Omhyggelighed og Troskab maa ogsaa alt christeligt Liv overhovedet, som under nogensomhelst Form findes indenfor Kirkens Omfang, opsøges og anerkjendes for Christi Skyld, altsaa i Aand og Sandhed. Jo oprigtigere dette skeer, desto fuldstændigere og frodigere vil det christelige, for Kirken hidtil fremmede Liv atter vende sig til den, ligesom der omvendt af den Opgave, at sætte sig i venskabeligt Forhold til de enkelte Christelige Elementer, maae for Kirken opstaae nye Tilskyndelser til Uddannelse. Dersom det bliver ved Grundforudsætningen om en væsentlig Enhed mellem det Christelige og det Kirkelige, saa ville disse Bestræbelser fra begge Sider uden Tvivl hidføre en skjøn Udvikling af det protestantiske Kirkevæsen. Jo mere Foreningen gaaer for sig netop paa de sande Livspunkter, desto stærkere og gunstigere vil Tilbagevirkningen herfra være deels paa den hidtil ligegyldige Masse af de blotte udvortes Kirkefæller, deels paa Kirkens egen Forfatning i det Enkelte og Hele. Paa denne Maade vil da ogsaa det rigtige Forhold mellem Kirken og Staten opstaae af sig selv. Hvad der gjør Kirken mere christelig, de Enkeltes Christendom mere kirkelig, maa ogsaa baade forberede og lette Kirkens engang indtræffende Adskil-

Digitized by Google

telse fra Staten; denne Adskillelse vil ikke være Midlet til, men Følgen af en Kirkeformyelse. At ville begynde med hiin Adskillelse, det leder alene, for ikke at tale om alt det Skadelige i en saadan voldsom Afbrydelse af det Bestaaende, kun til et overfladisk Væsen, hvormed Kirken selv mindst kunde være tjent. Thi den hidtilværende Sammenblanding i vor protestantiske Kirke af det Kirkelige med det Verdslige tør ikke betragtes som noget Tilfældigt; men ligesom den er opstaaet med en vis naturlig Nødvendighed, saaledes hører den til de Erfaringer, som maatte prøves til Ende, og kan kun overvindes fuldkomment indenfra. Men i samme Grad som der med den forøgede kirkelige Virksomhed af sig selv forbinder sig Bevidstheden om, at det kirkelige Liv paa denne Maade løser sig i sin inderste Grund fra det Verdslige, i samme Grad er jo ogsaa den Bandlysnings Magt knækket, som hviler paa Kirken, og ingen Fare fra denne Side videre at befrygte.

Digitized by Google

Om
Guds væsentlige Treenighed.

(Udtogsviis af „Theologische Studien und Kritiken“, 1841, 2det Hefte.)

I.

Gjensvar

paa det dogmatiske Sendebrev

fra Hr. Konsistorialraad Dr. Lücke *)

af

Dr. Nitzsch,

Prof. i Theol. ved Univ. i Bonn.

I det ovenfor anførte Sendebrev er Standpunktet taget i den anerkjendte Adskillelse af Treenigheden i Aabenbaringen og Væsenstreenigheden, saaledes at Forfatteren, antagende den første, undersøger, om den sidste er og bliver tænkelig formedelst den eller ved sig selv. Det indrømmes, at den christelige Tro forholder sig trilogisk, triadisk til Gud, forestiller sig Gud i tredobbelt Subjektivitet, og at denne Maade at tænke Gud paa er den christelige Religions ufortabelige Eiendom; ligesom vi fra vor Side ind-

*) See dette Tidsskr. 81. B. S. 52 ff.

Digitized by Google

romme, at Aabenbaringens Oekonomie giver Begyndelsen og Grundvolden, Foranledningen og Betingelsen for at Erkjendelse af Guds Trinitet. Forfatteren bliver heller ikke staaende ved at anerkjende en historisk Aabenbaringstrias, eller Aabenbaringen af Fader, Søn og Hellig Aand i Christus eller i Christendommens Kjendsgjerninger; i Henhold til Skriften indrømmer han en almindelig, absolut Aabenbaringstrias før Verden, før Historien: Gud, Logos, Aand. Kun ikke Dette, at Gud ved og i sig selv eller udenfor sit Forhold til Verden skal være at tænke trinitarisk, eller kun ikke Dette, at Gud skulde forholde sig til sig selv som Subject til Subjekt, at den personlige Guds Eenhed og Absoluthed skulde tilstede en saadan Proces af immanent Selvadskillelse- og Selvformidling, som deels det athanasianske Begreb kræver, deels den augustinske og den senere Spekulation vil ved analogiske Midler bringe til Erkjendelse. Tvivlende og spørgende bliver saaledes Væsens-Treenigheden bestridt. Det første Skridt fra Forf.'s Side bestaaer i en dogmehistorisk Orientering i Det, der hidtil er præsteret for dette Begreb, og Resultatet er, at Dette allerede ved sin Vilkaarlighed og Uligeartethed viser sig som **utilfredsstillende**, i det mindste for dem, som tillige holde fast ved christelige Erkjendelsesgrunde. Derefter finde vi den exegetiske Regning anstillet, og efter denne befindes den omtvistede Lære **ubegrundet**. Tilsidst vender Forf. sig umiddelbart til de nyere Forklaringer, der, sammenholdte med Gudsbegrebets Prøvesteen, vise sig som **ubetrettigede**.

Den exegetiske Deel af Spørgsmaalet lader jeg endnu staae derhen; men jeg paastaaer, at Opløsningen og Benægtelsen af den væsentlige Treenighed griber videre end Forf. vil, idet den tillige opløser enhver, af ham selv anerkjendt, historisk eller forhistorisk Aabenbaringstrias. Lader os sætte, at Subjekterne Logos, Visdom, Aand, eller hvilkesomhelst andre, repræsentere Aftet i Gud — hvad enten nu Talen er om Personer eller om Aftet:

Digitized by Google

skal en Trehed komme i Stand, maae Enerne paa en eller anden Maade som saadanne være hinanden lige eller eensartede. Gaaer nu Forf.'s Lære om den treenige Gud heelt op i Betragtningen af Gud i sit Forhold til Verden, saa vil der i den Første, ligesaavelsom i den Anden og Tredie, fremstille sig et saadant Forhold til Verden, eller en saadan verdensbetingende Akt, eller — saafremt man holder fast ved Foreſtillingen om en Aabenbaringstrias — en Aabenbaringsakt af Gud. Men denne velbefoiede Slutning bringer Forf. ingenlunde til Virkelighed, hvorimod den er fyldestgjort saavel ved den sabellianske Modalisme, som ved Schleiermachers Lære og ellers. Naar f. E. Faderen bliver sat lig med Guds Aabenbaring i Naturen overhovedet, Sønnen med Aabenbaringen i Historien, Aanden med Aabenbaringen i Bevidstheden, saaledes som hos Clodius og Andre, saa er den logiske Ligeartethed i de adskilte og optalte Momenter isinefaldende. Her er en sand Trias forhaanden, og en sand Monas. Og Intet er til Hinder for, til denne nærmest timelige, historiske Betydning af den guddommelige Trias endnu at føie en høiere, som Forf. kalder den absolute evige; thi denne tredobbelte ἔκστασις, denne tredobbelte Opladelse af sig selv og en Dispoſition dertil er i sig selv tænkelig; ligesom Muligheden ligger nær, at denne Tankes Udtryk i Sprog har ført til Perſonifikationer. Forfatteren af Sendebrevet derimod er forhindret fra at gaae saaledes frem — om ikke af Andet, allerede af det exegetiske Hensyn; thi han erkjender, at det Første i Treheden kun gjennem det Andet staaer i Forhold til Skabningen, til Kreaturet overhovedet. Ved Ordet ere alle Ting, ere Æonerne frembragte. Men hermed falder ogsaa Treheden bort. Thi tre Aktioner kjender Forf.'s Gudsaabenbaring ikke: er den perſonificeret i Logos, saa er det Een; deler den sig i Ordets og Aandens Aabenbaring, saa er det To. To perſonlige Akter lade sig ikke sammentælle med den ene Perſon som den tredie eller første. Perſonen er jo netop Monas. Saa-

ledes har man et ἓν διὰ δυοῖν, ingen Trias. Forunderligt nok tales alligevel om en Aabenbarings-Trehed i Verden. Jeg begriber, at Gud formedelst sin Aabenbarings-Aktuositet er i Verden. Er han nu overhovedet og ligefrem i Verden, saa vilde dette Forhold ikke først behove at fremhæves. Men virkelig er han, efter Skriftens Foreſtilling (Eph. 4, 6.) eller ifølge den abſolute Værens Begreb, ligeſaavel udenfor og over Verden ſom i den. Hiint er Aarſagen til dette, Væren Betingelſen for Tilværen: begge Betingelſen for Guds indre aandige Aabenbarelſe for os. Allerede dette ſynes at begrunde et Forhold af Gud til ſig ſelv, en Adſkillelſe af Gud fra Gud. Forf. opfatter det ſom Virkninger, Akter, og mener, at en Tale- og Foreſtillingsform blot ſtiller den i ſig identiſke Perſonlighed igjen i deres Sted. Jeg ſiger derimod, at vi her allerede have forſkjellige Subſiſtentsmaader.

Dog jeg vil hverken foregribe mig ſelv eller gjøre Forf. Uret. Ved den ſig i Verden aabenbarende Trias forſtaaer Forf. ene og alene dette, at alle de med Aabenbaringen i Verden (ſom ikke er en Aabenbaring, hvorved Gud vorder aabenbar for Gud) givne Subjekter kun udtrykke Guds Forhold til Verden, ikke Guds Relationer til ſig ſelv. Den ſig aabenbarende, ſig hiſtoriſk og aandigt aabenbarende og ſaaledes aabenbarede, nu aabenbare Gud konſtituerer kun een Perſon, een Gud og Fader, ſom dog i begge ſine reale og real-forſkjellige Aabenbaringsmaader og med disſe, formedelſt den perſonificerende Foreſtilling om Forholdet, danner en Trehed. Uanſeet nu, at de tre Enere, ſom allerede bemærket, ére ueensartede, opſtaaer det Spørgsmaal, om ikke heri allerede er indeholdt virkelige Relationer af Gud til Gud, Adſkillelſer af Gud fra Gud. Evige og i deres Realitet forſkjellige, i deres Forſkjellighed reale Forhold af Gud til Verden, der ikke kunne være andre end disſe beſtemte, adſkille ligefrem Gud fra Gud og ſætte ham i Forhold til ſig ſelv. Gud aabenbarer juſt ſig ſelv, ikke

Digitized by Google

noget Andet, der ikke er ham, han meddeler sig selv; nu er den Aabenbarede væsentlig ingen Anden end den Aabenbarende, den Meddeelte væsentlig ingen Anden end den Meddelende: Forholdet af Subjekt-Objekt er altsaa allerede indtraadt i denne Aabenbaringsvirksomheds Proces.

Naar Forfatteren anpriser det ved den populære, og endnu paa en Maade kirkelige, Rationalisme, at den fasthholder en historisk Aabenbaringstrias og bliver staaende ved denne, da forholder det sig dermed omtrent som med de Nyeres æsthetisk-ethiske Christologie, der taler om Christus som det prototypiske Menneske, om det fuldendte Retfærdigheds-Mønster, om den Eneste, Rene, og netop derved vil fjerne eller benægte Dogmet om Christi Guddom. Hiint fuldkomne Menneske, hiin Prototyp er noget ganske Ubevisligt, Uforstaaeligt, Holdningsløst. Hvor skulde han komme fra? Hvorledes skal han faae virkelig Tilværelse? Der udkræves et Begreb om ham, dersom han ikke skal forsvinde for hver anden Vind, for Tvivlen om Kjendsgjerninger eller for den videnskabelige Sporger; saa meget mere som det ofte nok har manglet paa Inderlighed i Følelsen og Livlighed i Anskuelsen. Den i den umiddelbare Forestilling givne og ved Anskuelse undfangne, sædelig medierede Tro paa Forløseren trænger til den bestemmende Tanke, at Guds Logos har gjort sig til Menneske. Først denne Tanke bringer Fasthed og Holdning i det Hele. Og det er derfor en Modsigelse, vel at sætte det Oprindelige, det Fuldkomne i Jesu, og derimod som Tidsforestilling at forkaste Paulus's, Johannes's, Hebræerbrevets Lære, af hvilken det kirkelige Begreb om Christi Guddom har udviklet sig. Kan jeg nu ikke paa samme Maade paastaae: den troende Forestilling om Gud Fader, om den Herre Jesus Christus og om den Hellige Aands Samfund (ved hvilket dog den hele christelige Bevidsthed er betinget), kort den historiske Trias, som Forf. kalder den, kræver, for at vinde Holdning og Fasthed ligeoverfor de unitariske, deistiske Forsøg, den Tanke,

Digitized by Google

der indeholder den fuldkomne Nødvendighed just for denne bestemte Aabenbaringsmaade af Gud? Denne fuldkomne Nødvendighed er hverken sikkret ved den sabellianske eller ved den arianske Tanke. Ved hiin ikke, da den ei formaaer at fjerne Tilfældigheden af denne eller hiin Maade, hvorpaa Gud meddeler, oplader sig; ved denne ikke, fordi den overhovedet sætter et ikke konstruerligt Mellemvæsen som andet Subjekt og i hvert Tilfælde berøver det Absolutheden. Hvor meget end Arianismen lod blive tilbage af subjektiv Christendom, kunde den dog for Kirken kun paastaae det, hvorom vi i vor Tid have hørt saa meget tale, en „høiere Værdighed hos Jesus." Sabellianismen havde paa sin Side ladet sit „non sine numine" blive tilbage, det Providentielle i Jesu Væren og Virken. Kun en Væsens- en væsentlig Trinitet kan indestaae for Holdningen af den historiske. Er Gud i ingen Betydning af sig og udaf sig, i ingen Betydning Søn, saa savner denne Christi historiske Enbaarenhed sin Borgen. Er Gud ikke, som han aabenbarer sig, saa bærer den Aabenbaringstrias, som Forf. medgiver den historiske som Værn, ikke med Ret Navn af den absolute. Kirken er gaaet ud fra Erfaringen af Kjendsgjerninger og fra Umiddelbarheden af den historiske Trias, rigtignok ikke fra Theologumenet som saadant, men den har netop ladet sin Troes Selvopholdelsesdrift bestemme sig, naar den ontologiserede Forestillingen om Generation og Processions, og opløstede Ord, tegne fra Frelsens Oekonomie, til opera ad intra.

Gaae vi nu over til Forf.'s exegetiske Bevisførelse, da kan jeg ikke andet end finde denne ufuldstændig. For det Første ere Forestillinger af den hellige Skrift ladte udenfor, i hvilke der umiddelbart er indeholdt et Forhold og en Forholden af Gud til sig, og ikke nærmest et Forhold eller en Forholden til Verden, — Forestillinger, til hvilke da den ontologiske Spekulation, om ikke udelukkende, dog fornemmelig har sluttet sig. Thi indrømmet, at Forestillingen om Logos som det evige Ord kun svarer til den

Digitized by Google

evige Aabenbaringsakt, saa følger deraf endnu ikke, at Gud jo i dette Ord, ved hvilket alle Ting ere frembragte, har skuet sit Væsens **Gjenbillede**, Afbillede, det evige Afpræg, Relieffet af sin Guddom. Forf. har vel anført Kol. 1, 15 og Hebr. 1, 1, men kun med Anvendelse paa Sønnens forhistoriske Væren; men derpaa kommer det her an, at Gud just i denne forhistoriske Væren bliver sig **gjenstændig**. Det kan her ikke indvendes af nogen tro og nøiagtig Exeget, at Talen alene er om Guds Gjenstændighed og Afbildning i det menneskeblevne Logos og i de menneskeligt formidlede Vidnesbyrd om samme; thi paa begge Steder er der langt mere taget Hensyn paa Verdensskabelsens og Verdensopholdelsens Formidling end paa Forløsningen, eller dog dennes Akt adskilt fra hiin, og under alle Omstændigheder er der sat et Subjekt, som, idet det bevirker og betinger Verden, fremstiller og udtrykker Guds Væsen.

En χαράκτηρ, et **Billede**, kan ikke tænkes uden dette det Enes Forhold til det Andet, uden at „der sættes en Forskjel i Guds Væsen", eller uden at det ene guddommelige Væsen subjektiverer sig paa flere Maader eller Gud adskiller sig fra sig selv. **Men** ogsaa med Hensyn paa **Aanden** forholder det sig saa, at den efter den bibelske Forestilling ikke blot har Subjektiviteet i Virkninger, der gaae paa Skabningen, men ogsaa i saadanne, der tilige gaae paa Gud, tildeels paa Gud, eller endog **udelukkende** paa Gud. Thi jeg taler ikke alene derom, at den Hellige Aand kommer vor Svaghed til Hjælp og træder frem for os, træder frem for de Hellige **hos Gud** (Rom. 8, 26 og 27), og at **Gud**, som udforsker Hjerterne, **veed**, hvad der er **Aandens Mening**: jeg vil fornemmelig erindre om Aanden, der **kjender Guddommens Dybheder**, der, ligesom kun Menneskets Aand veed, hvad der er i Mennesket, saaledes, som Guds Aand, den altudgrundende, veed, hvad der er i Gud, 1 Kor. 2, 10 og 11. I denne, efter den menneskelige Selvbevidsthed analogiserede, Selvbe-

Digitized by Google

vidsthed i Gud skulde Gud ikke reflektere over sig selv? ikke blive sig selv Subjekt-Objekt? Der skulde her ikke være umiddelbart givet i den hellige Skrift, hvad de spekulative Fortolkere kunde og maatte holde sig til, naar de have lagt den psychologiske Forklarings-Form til Grund? Vistnok — „ligesom løsgjort fra Gud" er Aanden ikke efter den apostolske Foreskilling; saaledes lyder Forudsætningen aldeles ikke; den adskiller, som vi have seet, ikke Personen fra Væsenet, binder ikke heller blot udvortes Person til Person; men Gud staaer i et virksomt Forhold til sig selv, hvilket, da det tilhører Erkjendelsesvirksomheden og gjør Gud til Gjenstand for Erkjendelsen, er et personligt, uden at indeholde noget Forhold af Gud til Verden.

Ogsaa i Johannes's Prooemium er der i Læren om Logos, udenfor al Oekonomie og Menneskevordelse, sat en Adskillelse af Gud fra Gud. Ligesom den salomoniske Lære (Ordspr. 8), ifølge sin praktiske Retning mod Gudsfrygt og Retfærdighed og mod Nødvendigheden af at bringe Driften, den umiddelbare slette Natur under Erkjendelsens Skoletugt, viser op til Lovens og de sædelige Buds Udspring, til Visdommens Guddom, til den af Gud fødte Visdom, hvis Tanke og Villie ligesaavel ligger til Grund for den hele Tilværelse, som den selv har sin Lyst hos Menneskene: saaledes vil Johannes, til Begrundelse af Troen paa Jesus som Christus, udrive hvad de have seet af Sandhed og Naade fra Tilfældigheden og Isolertheden, og befæste det paa ontologisk Maade. Først senere taler Johannes om en Actus; nærmest er Talen om en Væren, om Tilværelsen af et Subjekt forud for al Skabning. Dette Subjekt adskiller han fra Gud og identificerer det med Gud. Ordet var hos Gud, og Gud var Ordet. Ordene πρὸς τ. θ. angive nærmest, i Relation til ἐν ἀρχῇ, Tilværelsen, der endnu ikke er bleven en Tilværelse i Verden, og sættes derfor V. 2. endnu engang i denne Forbindelse. Men saafremt dette „Hos" var et „Udenfor", og skulde

Digitized by Google

kunne føre til nogen polytheistisk eller dualistisk Forestilling, ophæves dette igjen ved Sætningen: at Logos var Gud; thi Den, der er Gud og har Deel i Guddommen, er ikke udenfor det guddommelige Væsen. Hvad enten nu det andet θεὸς, der staaer uden Artikel, tages adjektivisk eller substantivisk, altid gives derved Betragtning af Christi Person, intet Tredie imellem Gud og Menneske, intet Arianst; og det er efter Johannes umuligt, hvad der hos Philo er muligt, at tænke mange Mellempotentser (λόγους) ligesaavel som Een, og saaledes at degradere Begrebet af θεότης. Hvor dybt ligger ikke Polytheismen og Mistanken om Polytheisme under dette Sted og under den hele bibelske og kirkelige Trinitetslære! Forstærkende siger Johannes, idet han beskriver Logos: han var fra Begyndelsen af, han var hos Gud (som Intet har skabt uden ved ham), han var Gud. Johannes nøder saaledes til begge Dele, til at forestille sig Gud hos Gud, og dog at tænke Væsenets Eenhed, ligesom Paulus 1 Kor. 8, 6. nøder til at indrømme, at Gud Fader, ἐξ οὗ τὰ πάντα —, og Herren, δι' οὗ τὰ πάντα — sættes som forskjellige, medens dog Væsens-Eenheden, eller ogsaa, om man vil, Subjekts-Eenheden fremstilles, ja til samme Tid paastaaes i εἷς θεός. Thi det hele Spørgsmaal, hvorom her handles, angaaer ligesaa meget Forholdet af det absolute Subjekt Gud til tre relative Subjekter, som Forholdet af det guddommelige Væsen til tre Personer.

Hovedsagen er, at Forf., medens han dog indrømmer den guddommelige Hypostase Logos, mener — paa Grund af den uopløselige dogmatiske Vanskelighed — at maatte henføre den til en antik Tænkeform. For at gjøre Objektiviteten af Handlingen og Virksomheden i Guds Aabenbaring gjældende som en personlig, bliver den selv, som han mener, af de Gamle gjort til Hypostase, formedelst en digterisk Personifikation. Saaledes bliver noget Overflødigt fundet der, hvor vi for Troens sande Begreb maae

Digitized by Google

fordre endnu Mere. Allerede Bevæggrundene til en saa fortvivlet og vidtførende Udflugt kan jeg, som det af det Foregaaende er indlysende, ikke anerkjende, og ligesaa lidt Selvstændigheden af det derved vundne Indhold. Til at opgive Tænkeligheden af Guds tredobbelte Personlighed i den Ene er der her, før Undersøgelsen af Sagen, endnu ingen Grund. For vidtførende kalder jeg Udflugten; thi paa den ene Side: indrømmer jeg end gjerne, at Forestillingen om Logos nærmest kun har Hensyn paa actus ad extra og paa Guds Forhold til Verden, saa bestrider jeg dog aldeles, at der i Bibelens bestaaende Lære skulde mangle Antydning af actus ad intra og af Guds Forhold til sig selv, ligesom jeg og ovenfor har omtalt, hvorledes Gud bliver sig selv Gjenstand i et Billede, omtalt Guds Aand, der erkjender Guds Dybheder o. s. v. Paa den anden Side: er Hypostaseringen af Logos kun en for Begrebet forsvindende Tankeform, saa er nødvendigviis meget Andet Tankeform, og den væsentlige christelige Dogmatik bliver bragt sin Opløsning nær. Nu er ogsaa Herren fra Himlen, Herlighedens Herre (1 Kor. 2.), nu er han, der var fra Begyndelsen (1 Joh. 2, 14), nu er han, „der var i Guds Skikkelse" Tankeform; nu bliver — hvorpaa Forf.'s Mening dog sikkerlig ikke gaaer ud — fordi det mangler paa enhver Vexelsidighed mellem Faderen og Herren, mellem Begge og Aanden, Læren om den guddommelige Mægling i Christus og den guddommelige Fremtræden for vor bedende Aand ved Parakleten berøvet sin Kraft; nu er Sønnens Enbaarenhed, Jesu sande, mæglende Personlighed selv sat i Fare; thi enten vil Læren nu udvikle sig til den allermisligste Supernaturalisme, Patripassianernes, eller Menneskets Urbilledlighed mister, løsreven fra den guddommelige Personlighed, sin Vished, idet den umiddelbare bibelske Borgen for en saadan falder bort. Troen paa den historiske Trias og paa den historiske Christus vil Forf. have bestyrket ved Guds absolute Trias, hvis skaberiske Aabenbaring og Selvbekræftelse skeer

igjennem Verden. Ord og Aand ere de absolute Aabenbaringsformer for ham. Ere nu disse evige, reale Akter ikke alene realforskjellige fra hinanden, men ogsaa fra den i sig værende, forborgne Gud, og maae de dog nødvendigviis være Akter af den personlige Gud, saaledes at de ogsaa i sig fremstille, give, indeholde Guds Personlighed med virkelig Forskjellighed, saa følger af alt Dette, at disse forskjellige Akter af Gud maae have deres Grund og Nødvendighed i Gud selv, at Gud, naar han i Fylden af alle sine Egenskaber er i Verden og tillige ikke i den, er tilstede paa en anden Maade i Verdenshistorien som Herre, διὰ πάντων, end i Menigheden eller i de helligede Mennesker, — har en forskjellig ὕπαρξις, og at dog disse forskjellige ὑπάρξεις maae have Enhed i sig, da de, som Tertullian saa ofte siger, ikke konstituere nogen divisio, men en distinctio. Mener man at Skriften forlader os, naar vi ville bestige det tredie Trin, den immanente Treinitet, saa er dette, saavidt jeg kan indsee, kun en Vildfarelse og just Grundvildfarelsen. Thi den giver os ikke alene Sønnen og Herren, men ogsaa Ordet, som var Gud, og ikke alene Ordet, men det evige Afbillede, Afglandsen, Afpræget, det guddommelige, væsenslige Objekt for Subjektet, og under denne Benævnelse og Forklaring tilhøre Herren og Sønnen den immanente Trias. Og Skriften giver os ikke blot Aanden, som udgaaer fra Faderen og sendes af Sønnen, ei heller blot Herrens Aand, som skaber Friheden og ved Faderen og Sønnen vil komme til os og tage Bolig, men ogsaa Aanden, som kjender Guddommens Dybheder, som er det afsluttende Moment i den sig selv erkjendende Guddom.

Vistnok er det bibelske Indhold i sin Kjerne historisk, anskuet Handling af Gud, troet Naade, erfaret Frelse. Guds Ord, et Ord om Livet og for Livet, forholder sig derfor yderst tilbageholdent i Henseende til alt det Ontologiske, der ligger til Grund for Erfaringens og Anskuelsens Virkeligheder. Hvor lidet siger Skriften os f. Ex. om, hvad Engle, hvad Himmel, hvad Helvede

hvad Ofævel, hvad Tid eller Evighed, hvad Frihed er. Under disse Hemmeligheder tænker den Troende sig desuagtet i god Fred sin hele Besiddelse, idet han freidig gaaer over fra et Moment til et andet, fuldstændiggjørende det ene med det andet, Nødvendighed med Frihed, Evighed og Tid o. s. v. Og dog gaaer det ikke af uden Anstød, Modsigelse, Tvivl, Forskning; den sikkrere, glædeligere Besiddelse, den fastere Tilegnelse maa tilkæmpes ved mangen Overvindelse af Indbildningen, ved dybere Indtrængen i Hovedforestillingen, ved en Forsken efter Grundene; og saaledes blive da Alle paa en eller anden Maade (i almindelig kirkelig Betydning ogsaa Lægmanden) drevne ind i Troesvidenskaben. Men Skriften indeholder ogsaa Sandheden i umiddelbar gnostisk Skikkelse, eller umiddelbar Anledning til Spekulation, ligesom den, uden i sit Middelpunkt at være mystisk, indeholder umiddelbar mystiske Bestanddele. Skriften fører os umiddelbart ind i Spekulationen, naar den taler om Ordet, som var fra Begyndelsen, naar den sætter Begyndelsen og Skabelsen i Begyndelsen, naar den adskiller Aand og Sjel, naar den lærer Christi Væren før Verden o. s. v. Her kan den christelige Forstand, den troende Fornuft ikke fritages for — og den har aldrig fritaget sig derfor — at udforske f. E. Treheden i Enheden, Enheden i Treheden, og at gaae ud over de almeenkirkelige Kategorier Væsen og Personlighed, der ere blevne bemærkede ved Objektet, eller i det mindste at opsøge endnu dybere tilsvarende i sig, Subjektet, uden at der derved opstaaer nogen Kultus af det absolute Begreb, eller at derved Videnskaben om Ideen fra Begyndelsen af sammenblandes med Videnskaben om Guds Ord. Den kirkelige Formel nu har aabenbart alene og udelukkende holdt sig til den bibelske Fremstilling af Triniteten, hvilken er den historisk meest uddannede og ligger Troestivet nærmest: Fader, Søn, Hellig Aand, den har opstillet actus ad intra, som i sig ikke ere det. Idet nu den bibelske Dogmatik fører os tilbage til de andre, supplerende Frem-

Digitized by Google

stillinger af Gudsbegrebet eller til Anlæg dertil, til Triaderne Gud, Faderen, Herren, Herrens Aand — Faderen og Herren — Gud, Ord, Aand — Gud, Faderen over, ved, i os Alle — Gud og Afbilledet, Afglandsen — Jehova og hans Skabning, Visdommen — Herren og hans Aand — Gud og hans Aand i ham, som alene kjender ham og alene virker Erkjendelse af det Guddommelige, Aandelige: saa have vi for det Første seet, at der gives en Forskjel mellem den ontologiske og den oekonomiske Trinitet, men at den nødvendige Lenhed af begge igjen gaaer den kirkelige Lære til Retfærdiggjørelse, at nemlig Skriften selv ikke alene lærer actus ad intra deels principaliter, deels consequenter (et Udtryk af Junilius), men ogsaa, ligesom Kirken, sammenfatter dem med actus ad extra. Tillige have vi seet dette, at naar den hellige Skrift 1) umiddelbart ved Frelsesbegrebet udvikler os den ene Kausalitet paa tredobbelt Maade, saa fører den os 2) ved det christelige Verdensbegreb eller det almindelige Aabenbaringsbegreb midt igjennem Forestillingen om Logos til en overligere trinitarisk Enhed i Gud, og (om end denne Trinitet kun er relativ ontologisk, relativ oekonomisk) endelig 3) over dette Trin ved bestemte Antydninger til den absolute Trinitet, til den ligefrem ontologiske. Den enbaarne Søn bekræftes ved Logos, Logos ved det evige Afbillede. Denne Forklaring, dette Forsvar for Sandheden ligger endnu ikke i den kirkelige Lære som saadan. Theologien erstatter denne Mangel lige siden den første Dogmatikers, siden Tertullians Tid. Saaledes opstaae de spekulative, analogiske Forklaringer, der ogsaa fra Begyndelsen af ere sig deres Skranke, saavel som deres Grund bevidste. For at komme til Forstaaelse af Treenigheden, finde Theologerne sig ved Bibelen selv drevne hen til Verdensbegrebets Metaphysik og til det selvbevidste Væsens Metaphysik. Bibelens Lære baade om Gud og om Mennesket er saadan, at Analogien til det absolut Personlige maa søges i det selvbevidste skabte Væsen (1 Mos. 1, 26.

1 Kor. 2, 10, 11.). **Intelligas ex te ipso** — siger i denne Henseende Tertullian imod Praxeas c. 5 — **ita secundus quodammodo in te est sermo, per quem loqueris cogitando et per quem cogitas loquendo.** Dette er ikke anderledes, end naar den analogiske Erkjendelse af den personlige Enhed af Gud og Menneske i Christus søges ved Erkjendelsen af Mennesket for sig og ved Erkjendelsen af Guds Barn.

Hvad nu mit eget Forhold som Dogmatiker til de forskjellige trinitariske Forklaringer angaaer, da maa jeg — naar jeg har lagt Begrebet **Kjærlighed** til Grund — undre mig over det Spørgsmaal, hvorfor ikke **Magten**, eller en anden Egenskab er bleven lagt til Grund. Jeg har ikke tænkt paa nogen Egenskab, naar jeg tænkte paa Kjærligheden. Skriften siger ikke: Gud er Magten, men: han er almægtig; men den siger ikke heller: han er kjærlig, kjærlighedsfuld, men: Han er Kjærligheden. Saaledes har jeg en positiv Grund til at kalde det guddommelige Væsen eller det guddommelige Liv Kjærligheden. Denne hele almindelige qualitative Bestemmelse af det absolute Liv gaaer forud for alle andre qualitative Bestemmelser, og det bekræfter sig i Religionens Historie og Religionsphilosophien, at det Gudes Idee ligesaa meget en Kilden til det Absolutes Idee, som denne er hiins Udspring. Da jeg nu overhovedet søgte den mest enkelte og tillige den mest omfattende Formel, nemlig den, der stod den oekonomiske Lære om Fader, Søn og Aand nærmest og dog tillige udtrykte det for denne til Grund liggende Ontologiske, saa tog jeg af Forestillingen om Faderen og Sønnen Tanken om **Kjærligheden**, der som **Grundaarsag** tillige kunde betegne Gud for sig eller i sig; men ved Kjærligheden som den **mæglende** og **meddelende** bevarte jeg Sønnens Forhold til Logos og Begges Forskjel fra Aanden, uden at forbolge for mig selv, at Udtrykket kun ved en udviklende Kommentar kunde vorde sandt og gyldigt.

Religionens Historie lægger for Dagen, at den historiske

Digitized by Google

aabenbarede Monotheisme overvinder Polytheismen og Pandæmonismen; naar derimod den samme Monotheisme, løsreven fra sit historiske Udspring, opfattes abstrakt, og polemisk rettes imod den allerede i det gl. T. begyndende væsentlige Udvikling af Eenheden, der fuldender sig i N. T., saaledes som i Jødedommen og i Muhameds Lære: saa er den første Følge heraf Mangelen paa Liv og Kjærlighed i Gudsbegrebet, men den anden — thi den altid paany opvakte religiøse Trang kræver Guds levende Nærhed —, at den abstrakte Tanke om det ene Urvæsen konkretiserer sig med Verdensalvets Natur. Hvorfor ogsaa Monotheismen iblandt de senere Jøder og hos Sofierne fortrinsvis har udviklet sig til den sandseligste Pantheisme. Den nyere Deismes Historie frembyder de samme Extremer ved Siden af og efter hinanden. Og Grunden til dette Phænomen lader sig begribe. Forf. siger rigtignok, at enhver Adskillelse i Gud (et i sig selv utilladeligt Udtryk) bringer en Reflex af Verden, i det mindste tilsyneladende, ind i hans Væsen, og forduukler, om ikke ophæver Forskjellen mellem Gud og Verden. Jeg maa ligefrem paastaae det Modsatte, naar Talen er om Væsens-Treiniteten. Kun det sig i sig bevægende Gudsbegreb sparer Ideen den Ydmygelse, at maatte drage Naturlivet til sig ved Laan. Derimod vil den i Væsensligheden afsluttede og bestemte Proces af den subjektive Udvikling bevare den guddommelige Sophia, for at tale med Valentinian, fra enhver Fornedrelse, sikkre det sande Skabelsesbegreb, og, uden at skade den guddommelige Allestedsnærværelse og Alvirksomhed i Historien eller i Bevidstheden — thi Guds Væren over Verden og hans Væren i Verden er, den ene som den anden, given i guddommelige Subsistentser — befæste Forskjellen imellem Gud og hans Skabning. Netop Theologiens store, ogsaa spekulative Fortrin fremfor den idealistiske Philosophie, hvilket Leibnitz erkjendte i dets hele Værdighed, at Theologien adskiller Sønnens evige Aviing fra Skabelsens Akt, og gjør denne afhængig af hiin, er det Forf. aldeles

fornægter. Ingensteds staaer Apologien for den væsentlige Trinitet fastere, end i Tanken om Guds formidlede Kjærlighed til Verden. Og hvad bliver der vel af Christendommen, naar jeg berøver den Kjærlighedens Formidling i Sønnen? Det almindelige Begreb af Faderlighed kan her ikke stilles imod os; thi allerede i det Gamle, hvor meget mere i det Nye Testament, har dette Begreb en Formidling i sig. Ligesaa lidt kan den Sandhed stilles imod os: Saa elskede Gud Verden o. s. v. med alt det Bibelske, dertil hører; thi denne Kjærlighed tager med det samme sit Maal fra Kjærligheden til den Eenbaarne, og opviser saaledes sin Grund. Derimod tør jeg endogsaa gjøre Begrebet om Skaberen gjældende mod Sendebrevets Forfatter. Thi hvad skulde det betyde, at vi ere ved ham, som alene er Herren, af ham, som alene er Gud og Fader, dersom ikke Skabelsen allerede havde sin Grund i Guds Kjærlighed til det evige Afbillede?

Hermed troer jeg nu at have bevaret det Væsentlige af Sendebrevets Kritik. Jeg i det Mindste kan ikke anse det Øvrige for at have samme Vigtighed Thi, som allerede antydet, Alt, hvad der siges imod et sat og ophævet Moment af Endelighed i Gud, eller imod en Verden i Gud, træffer ikke mig, langt mindre den kirkelige, bibelske Lære om Treenigheden. Hans Riges Verden, den successive Udvikling af hans Aabenbaringer og Handlinger indtil det Punkt, da Christokratiet gaaer tilbage til det absolute Theokratie, konstituerer ingen Endelighed i Gud. Det theologiske Begreb om Guds Nedladelse, Begrændselse og Meddelelse af sig selv er noget Andet. Endeligheden hersker ikke over Gud, fordi Gud aabenbarer sig i den og opfylder den. Denne hans Selvaabenbaring er nu just det, hvad ogsaa Forf. tilsigter; men idet han, af Skr for Endelighed og Adskillelse, kun tilstæder Akter og Former af Aabenbaringen, ingen guddommelige Subsistentser (medens dog Adskillelsen af saadanne Akter i Gud og af saadanne Former for hans Aktuositet frembyder ikke ringere Vanskeligheder

for Forstanden), bringer den egentlig ikke Gud selv, men guddommelige Egenskaber til Aabenbaring, bringer det ikke til nogen sand Væren af Gud i Verden; langt mindre hjælper den os til at erkjende og tilbede Gud ved Gud.

II.

Bidrag til Forsvar

for

den immanente Væsenstrinitets Begreb,

af

Dr. C. H. Weiße,
Prof. i Philosophien ved Universt. i Leipzig.

Den Anskuelse, som ligger til Grund i det Lücke'ske Sendebrev, har, som ogsaa antydet af Forf. selv, sin Rod indenfor vor Tids Theologie i Schleiermachers Lære. Man vil derfor finde det i sin Orden, naar vi noget skarpere efterspore Grunden, hvorfor der i det schleiermacherske System kun kan være Tale om en Aabenbaringstrinitet, men ikke om nogen Væsenstrinitet. At opdage denne Grund, kan ikke falde Nogen vanskeligt, som er fortrolig med den store Mands Lære og navnlig ikke har overseet den inderlige Forbindelse, hvori hans theologiske Anskuelser staae med hans philosophiske, trods hans udtrykkelige Adskillelse af Theologien fra Philosophien.

Schleiermachers Gudsbegreb er nemlig et saadant, der, naar det fattes i Modsætning til Verdensbegrebet, ligefrem udelukker fra sig alle Prædikater, som lade sig udtrykke ved Bestemmelser af vor endelige Tænkeevne. Saa langt som Schleiermacher er fra at nægte Forskjellen mellem Gudsbegrebet og Verdensbegrebet,

Digitized by Google

saa megen Uret man derfor har i at bebrylde ham for Pantheisme i Ordets almindelige Betydning, saa er det dog efter Schleiermacher aldeles ikke muligt for os at tænke Gud uden netop ved Verdensbegrebet og med Verdensbegrebet. „Naar vi ville isolere Gudsbevidstheden," siger han i sin Dialektik (S. 153), „saa geraade vi ind i en bevidstløs Rugen, og vi maae altid sige, at Gudsbevidstheden er desto mere levende, jo mere levende et Andet er forbundet dermed." „Naar man bliver staaende ved den religiøse Bevidstheds Natur og ikke experimenterer med den," paastaaer han, „saa ligger der i den aldeles ikke nogen Bestræbelse efter at isolere Gudsbevidstheden; det religiøse Menneske finder intet Stedende i, kun at have Gudsbevidstheden i Forbindelse med den friske og levende Bevidsthed om noget Jordisk!" Kun den philosophiske Bestræbelse „søger at have den reen for sig," men „den lader sig nøie med, at være sig Gud bevidst som en nødvendig Forudsætning." „Anskuelsen af Gud (S. 152.) bliver aldrig virkelig fuldbragt, men forbliver kun indirekt Schematisme." Kort (S. 154): „vi vide kun om en Væren af Gud i os og i Tingene, men aldeles ikke om en Væren af Gud udenfor Verden eller i sig." — Heraf følger, at Begrebet om Treenigheden som iboende Væsensbestemmelse i Gud i det Høieste kunde falde ind under hine (S. 159.) „uadæquate billedlige Forestillinger, der repræsentere den religiøse Følelse," med hvilke Schleiermacher vel som Philosoph tillader „at være i Overensstemmelse," dog saaledes, at han fordrer, at vi derved „skulle forblive os Grændserne for deres Gyldighed bevidste;" — „under hine Reflexioner over den religiøse Følelse," som „Spekulationen altid og for saavidt med Ret har angrebet, som man altid kan godtgjøre, at de ere uadæquate, saasremt vi isolere dem." Alligevel har Schleiermacher i sin Troeslære foretrukket — og vistnok med god Grund — ikke, ei engang „som uadæquat Forestilling", at indromme den immanente Væsenstrinitet nogen Plads. Han har foretrukket det, fordi han kunde

Digitized by Google

mene, der var sørget bedre for den kirkelige Betydning af Trinitetsbegrebet (hvorvel han ikke fuldt saa bestemt som Dr. Lücke anerkjender dette som „organisk Led i den almindelige kirkelige Tro"), naar han kun overførte det paa Momenterne i Guds Aabenbaring og i denne Mening tillagde det en videnskabelig Betydning i egentlig, ikke blot i tropisk Forstand.

Fra dette den forevigede theologiske Mesters Standpunkt, indenfor hvilket Forkastelsen af den immanente Væsenstrinitet kun kan vise sig som den reneste Følgerigtighed, fjerner sig nu Dr. Lücke paa det mest Utvetydige ved sin Bekjendelse, at han er sig Ideen om Guds Personlighed bevidst som den inderste Kjerne i hans christelige Tænken. Ikke som om Schleiermacher havde forkastet Begrebet om Guds Personlighed i samme Betydning som Begrebet om den immanente Væsenstrinitet. Vel finde vi ikke, at han udtrykkeligt har anvist den en Plads i den dogmatiske Lære om Guds Egenskaber. Men dette har han vel kun undladt af den Grund, fordi Kirken kun i Sammenhæng med Trinitetslæren betjener sig af Udtrykket Person eller Personlighed om Gud. Den Behandling, som Schleiermacher lader de øvrige Egenskabsbegreber Almagt, Alvidenhed o. s. v. blive til Deel, lader os ikke i Tvivl om, at han vil have Personlighed prædiceret om Gud aldeles i samme Betydning som hine Egenskaber. Men den Betydning selv, i hvilken han prædicerer alle disse Egenskaber om Gud, er en saadan og kan, ifølge de ovenanførte Præmisser kun være en saadan, som paa ingen Maade lader det komme dertil, at nogensomhelst af samme, saaledes som hos vor Forfatter Personligheden, „bliver Kjernen i vor christelige Tænken." Hvorledes kunde det ogsaa komme hertil, naar „alle Egenskaber, som vi tillægge Gud, ikke betegne noget Særegent i Gud, men kun noget Særegent i den Maade, hvorpaa vi henføre vor absolute Afhængighedsfølelse til Gud?" Ogsaa Guds Personlighed kan, i Sammenhængen af den schleiermacherske Troeslære

Digitized by Google

og Troesphilosophie, aadenbar ikke være Andet end en af hine „nadæquate billedlige Forestillinger", som ere opstaaede af Reflexion over den religiøse Følelse, og saaledes i denne deres Umiddelbarhed ikke kunne anerkjendes af Videnskaben som objektive Bestemmelser i det guddommelige Væsen. Men Middelpunkt eller inderste Kjerne i vor Tænken kunde, som vist ikke heller Dr. Lücke vil nægte, kun et saadant Moment af denne Tænken være, der i sig indslutter Visheden om sin umiddelbare, objektive Gyldighed. Men kun Gudsideen overhovedet, ikke Ideen om den personlige Gud kan, efter Schleiermacher, gjøre Fordring paa absolut og objektiv Gyldighed.

Dette Personlighedens Begreb — som hos Schleiermacher indtager den samme underordnede Stilling som alle den menneskelige Tænkens andre Kategorier, og som derfor, anvendt paa Guddommen, af ham, ligesom for ham af Fichte, alene kan betragtes som Sætten af en Skranke for den absolut Ubegrænsede og Uendelige, — har, som bekjendt, i den nyere Philosophie efter Hegel vundet en anden Betydning, saa at Den, der nu paastaaer Guds Personlighed og erklærer den for Middelpunktet i hans religiøse Tænken, ikke mere behøver at frygte for, af Philosopherne derfor at blive behandlet som en Exoteriker, der er bleven staaende ved den philosophiske Tænkens Dørtærskel. Med god Grund forudsætte vi ogsaa hos Mænd, som Dr. Lücke, for hvem Tidsalderens philosophiske Bevægelse ikke er forbleven fremmed, om de end ikke have ladet sig henrive af den til at slutte sig til et bestemt System, at, naar de, i saa energiske Udtryk som just den nævnte Theolog, bekjende sig til Troen paa Guds Personlighed, dette da hos dem har en anden Betydning, end naar en sædvanlig Rationalist, en saadan, som aldrig har kastet et Blik udover den sunde Menneskeforstands saakaldte Philosophie, bekjender sig dertil. Ved Schleiermachers Skole vante til, at holde sig fri for al grovere Anthropomorphisme, ikke at betragte Guddommens Væ-

Digitized by Google

sen eller Aand som en eengang for alle ſnevert begrændſet overordentlig Jeghed, ligeoverfor hvilken Verdensvæſenets Totalitet ſtaaer som Ikke-Jeg, maae ſaadanne Mænd have dybere liggende Grunde, naar de ikke deſto mindre finde ſig foranledigede til, at vende tilbage fra Betragtningen af Gud ſom ſubſtantiel til Betragtning af ham ſom ſubjektiv eller perſonlig Aand, eller til at anſee Perſonlighedens Form ſom en nødvendig Væſens- eller, om man vil, Udgangs-Beſtemmelſe i den ſubſtantielle guddommelige Aand, om den end ikke er nogen Skranke for denne Aand. Viſtnok har hos diſſe Mænd, — hvorvidt med fuldkommen klar Bevidſthed og ad methodiſk, ſyſtematiſk Vei, kunne vi iøvrigt lade ſtaae derhen, — den ſamme Grundindſigt vundet Plads, der kan betragtes ſom det ſtore Reſultat af vor Tids Philoſophie, men ſom vi maae betegne ſom fremmed endnu for den ſchleiermacherſke Philoſophie: den Indſigt, at alt Værende kun er eller har Sandhed, for ſaavidt ſom det, enten ſelv er Perſon d. e. ſig ſelv bevidſt Subjekt, eller kan betragtes ſom Moment i en ſelvbevidſt Perſonligheds Leven.

Til Bekjendelſen af Troen paa Guds Perſonlighed ſlutter ſig hos Dr. Lücke den Bekjendelſe, at han „ikke formaaer at tænke Gud uden i Begrebet af evig Aabenbaring, altſaa ſom evigt ſkabende." Verden er ham denne Skabens Værk, denne Aabenbarings Form, og han erklærer udtrykkeligt, at „Verden er ham den fulde Aabenbaring af Gud, og ſom Værk af hans Kjærlighed ogſaa den abſolut værdige Gjenſtand for denne." „Vel er Gud efter ſit Væſen abſolut uafhængig af Verden; men naar Guds Kjærlighed ſkal være en ſand, fuldſtændig Aktion, kan vel da Verden fattes den?" Vi udhæve diſſe Sætninger af vor Forfatter, for nærmere at betegne det Punkt, hvortil den nyere Philoſophie — ſaavel den, der bliver ſtaaende ved τρόπος ἀποκαλύψεως, ſom ogſaa hin, der gaaer videre til τρόπος ὑπάρξεως, — knytter Trinitetsbegrebet. Naar Verden, for at Guds Egen-

Digitized by Google

skaber kunne komme til Aktualitet, til Virkelighed, ikke kan mangle: hvorledes kan man da endnu sige, at Gud efter sit Væsen er fuldkommen uafhængig af Verden? Vil man maaskee saaledes adskille Væsenets Begreb fra Virkelighedens, at Væsenet kan forblive hvad det er, ogsaa uden at være virkeligt? Og sæt at man fandt denne Adskillelse mulig, som da virkelig f. Ex. Hegel i sin Logik endnu gjør en Forskjel mellem Væsen og Virkelighed, bliver ikke Verden, naar man fatter den som nødvendig Betingelse endogsaa blot for Guds Virkelighed, for det Guddommeliges Existents som Guddommeligt, bliver den ikke allerede derved sat som iboende Moment i den levende, den virkelige Gud? Ophæves ikke hermed paany hiin Forskjel i Væsen, der skal bestaae imellem Gud og Verden, i Virkelighedens Kategorie, som en i logisk Henseende høiere staaende, og maa ikke herefter det Trin vise sig som det høiere i Betragtningen, der lærer at erkjende Gud som Eet med Verden? Ved denne Paastand om Aabenbaringens og Skabelsens Nødvendighed for Gudsideen kommer Dr. Lücke, uden at mærke det, de Modstanderes Slutningsmaade meget nær, som han i sin Afhandling bekæmper, — deres, der, for at fatte Gud som Person, ikke troe at kunne undgaae at sætte en immanent Modsætning i Guds Væsen. Han nævner vel ikke udtrykkeligt Personlighedens Moment, men Guds Kjærlighed som det, hvorved han finder sig foranlediget til at forestille sig Gud i evig Aabenbaring og saaledes som Den, der fra Evighed af skaber en Verden; og hvad der bestemmer ham til, for denne Skabervirksomhed at forudsætte et Objekt, et Resultat af den, som et i alle Maader tilværende, ogsaa det synes ikke saa meget at være Forestillingen om Guds Personlighed, som meget mere Forestillingen om den uendelige Magtfuldkommenhed, der ledsager den. Men, skulde det ved skærpet Opmærksomhed kunne undgaae den grundige theologiske Forsker, at det kun er en udvidet Konsequents af Tænkningen, der bringer Andre til at optage

selve dette Moment af Skabervirksomhed i Begrebet om den guddommelige Personlighed? der fremdeles bringer dem til at betragte Objektet for denne Virksomhed — som, efter hans egen Tilstaaelse, uden Objekt vilde være en tom —, Resultatet af denne Skaben — som uden Resultat vilde være en afmægtig — just af den Grund som selv guddommeligt, selv hørende til Guds Væsen og Begreb, fordi Gud uden dette, om ikke efter sit Væsen, saa dog efter sin Existents og Virkelighed, vilde vise sig som afhængig af Noget, der er udenfor ham?

En Betragtning, der for dette videre Fremskridt i det Mindste afgiver et Ferment, som ikke er at forsmaae, er følgende. Hvo der, som Forf., er trængt igjennem til den Indsigt, at Gud, for at være Gud, nødvendig maa tænkes som sig aabenbarende, som virksom og skabende, ham kan det umulig ligge fjernt at bemærke, hvorledes ogsaa Det i Gud, hvori man sædvanlig ligefrem sætter hans Personligheds Moment, hans Viden og Bevidsthed, eller nærmere hans Viden af sig selv, hans Selvbevidsthed, ikke lader sig tænke uden Virksomhed, ikke uden iboende Bevægelse.

Vi ville blot gjøre opmærksom paa, hvor nær det ligger, naar man engang har fat Guds Selvaabenbaring, hans skaberiske Virksomhed som lige evig med hans Tilværelse, da ogsaa at sætte den Virksombed, ved hvilken Gud staaer i Forhold til sig selv, hans Erkjenden, hans Viden, som ikke adskilt fra hiin, men enten som een og den samme med den, eller i det Mindste som uopløselig dermed forbunden og sammenflettet. Med Hensyn til den menneskelige Aand er den grundigere Psychologie i vore Dage endelig kommen saavidt, at den har indseet Utilladeligheden af en abstrakt Adskillelse af de forskjellige Aandsevner og Aandsvirksomheder, indseet, hvorledes enhver af disse Evner, enhver af disse Virksomheder kun ved de andre er det, hvad den er. Hvorledes kan man ville retfærdiggjøre det, naar man med Hensyn til den guddommelige Aand foretager sig at adskille Det, hvad man i den

Digitized by Google

endelige Aand har erkjendt som uadskillelig forenet, medens dog tvertimod den christelige Philosophie meget mere til alle Tider har sat den guddommelige Aands Væsen deri, at hvad der i den endelige Aand er sondret og adskilt, i ham er forenet og Eet og det samme? Tænke vi Gud som vidende og sig selv bevidst paa den ene, som skabende og sig aabenbarende paa den anden Side, saa er det vist ikke philosophisk, ei heller en Fremgangsmaade i den christelige Philosophies Aand hos hine gamle Kirkelærere, naar vi eensidig sætte Viden og Selvbevidsthed forud for Skabelse og Selvaabenbaring, og lade dette være betinget ved hiint, men ikke tillige omvendt det første ved det sidste. Vilde man her med Forf., der ved en saadan Dialektik nærer den hemmelige Frygt, „at den medbringer en skjult Modsigelse mod det christelige Gudsbegreb," gjøre den Indvending, at denne Nødvendighed af Formidling med sig selv ved Objektets Modsætning vel kan gjælde om det menneskelige, men ikke derfor om det guddommelige Jeg, saa maa derpaa svares, at der enten overhovedet ingen Berettigelse er forhaanden til at overføre det nærmest i vor menneskelige Bevidsthed givne Begreb Jeghed paa Gud, eller at tilligemed Begrebet ogsaa Det, hvad vi erkjende som nødvendig Betingelse for Begrebet, maa overføres paa ham. Naar altsaa, som saa mange Tænkere have søgt at eftervise, ikke blot empirisk, men udaf Begrebets Nødvendighed, Yderverdenen, Naturen og andre Fornuftvæseners Jeghed er en Betingelse for Menneskets selvbevidste Jeg, af hvilken ikke blot den virkelige Existents, saaledes som Erfaringen nu engang viser os Verden beskaffen, men ogsaa Muligheden af Jegformen for den endelige Aand bliver afhængig, saa maa noget Tilsvarende ogsaa gjælde om den guddommelige Aand, saafremt en Overførelse af denne Form til den skal finde Sted. Forskjellen — dersom der skal være en Forskjel dersom ikke den guddommelige Aand paa pantheistisk Maade kun skal tænkes som tilværende i den endelige Aands Form — kan fra denne Side betragtet

Digitized by Google

aabenbar kun bestaae deri, at Objekts-Modsætningen, der for den endelige Aand er en udvortes, en given, for den guddommelige Aand er en iboende, en Modsætning, som fra Evighed til Evighed er sat ved hans egen Aabenbaringsvirksomhed, der, som vi nylig bemærkede, maa tænkes som uadskillelig forbunden med hans Selvbevidsthed.

Betragtninger af denne Art, som vi her kun flygtigt have antydet, ingenlunde videnskabelig udført, er det, hvilke i vor Tid synes at have indgivet ogsaa Theologer, som ingenlunde ere hildede i en philosophisk Skoles Formalisme, den Overbeviisning, at kun en saavel spekulativt som exegetisk begrundet, streng videnskabelig gjennemført Trinitetslære vil kunne beskytte grundigt imod Pantheismen i Tidens Længde. Saa længe en saadan Theorie ikke er funden eller har taget Plads i Tidsalderens Bevidsthed, saa længe vil der altid blive en Spaltning mellem den religiøse og den philosophiske Bevidsthed. Den første vil vedblive at kræve Guds Personlighed og Guds Adskillelse fra Verden; den sidste vil enten nægte Berettigelsen til at tænke Gud personlig, eller den vil, naar den er kommen til en rigtigere metaphysisk Indsigt i Betydningen af Personlighedens Begreb, ikke kunne befrie Guds Personlighed fra den endelige Personligheds Betingelser, og saaledes ikke undgaae en Sammenblanding af den guddommelige Personlighed med den menneskelige. Kun ved Magtsprog vilde fra den religiøse Bevidsthedens Standpunkt, hvor hiin videnskabelige Støtte savnes, som Begrebet om den substantielle Trinitet skjenker den, den philosophiske Indsigt kunne holdes ude, der altid paany paatrænger sig: at Gud, for at være Gud, behøver Verden, Skabelsen, at saaledes Verden selv maa høre til Guds Væsen, selv i en vis Betydning være Gud. Men hvad nytter i Længden Magtsprog den religiøse Bevidsthed? Den religiøse, den christelige Bevidsthedens sande Triumph over de fiendtlige Elementer, som den philosophiske Spekulation bringer for Dagen, vilde bestaae deri, at

Digitized by Google

Spekulationen, selv ledet, men ingenlunde udvortes tvungen ved hiin Bevidsthed, ved sit eget Princips Konsequents slaaer ind i en Retning, der staaer i bedre Samklang med hiin Bevidstheds Fordringer.

Hvor ofte nu end allerede fra rationalistisk Side Trinitetsbegrebets Ikke-Begrundelse i Skriften er bleven paastaaet, saa troe vi dog — rigtignok kun ufuldstændigt bekjendte med denne Polemiks Litteratur —, at man vil finde den Vending ny, hvorved Forf. fra sit Standpunkt søger exegetisk at bekæmpe den immanente Væsenstrinitets Begreb. Som det lod, sig vente af hans dannede Tænkning, er han langt fra, derfor at erklære dette Begreb for skriftstridigt, fordi det ikke findes bogstavelig udtalt i det Gl. og det Nye Test. Han indrømmer den videnskabelige Troeslære tilligemed Trangen ogsaa Befølelsen til, i denne som i andre Henseender at gaae ud over Skriftens Bogstav, og at uddanne det til Theorie, hvad der i de hellige Vidnesbyrd endnu ikke er egentlig Theorie, men kun Antydning. De Ord, han siger herom, ligesom ikke mindre de beslægtede om Forholdet mellem Videnskaben og den populære Tro, høre ustridig til det Bedste, der herom er bleven sagt, og fortjene at anbefales til almindeligt at lægges paa Hjerte. Kun at en Lære, der er af væsentlig Vigtighed for den christelige Tro, ogsaa paa en eller anden Maade ved Skriften maa være bragt den populære Bevidsthed imøde, kun dette vil han, og vistnok med Ret, ikke lade sig afvise; og i denne Mening høre vi ham paastaae, at „dersom den immanente Trinitet var den skriftnødvendige Form for Ideen om Guds Personlighed og Guds Liv, den da i Skriften paa en eller anden Maade maatte være udtrykt og forstaaelig ogsaa for den populære Forstand." Men det Eiendommelige ved hans exegetiske Udførelse bestaaer deri, at han eftervisер, hvorledes alle Skriftens Forestillinger og Udsagn, som have givet Anledning til Uddannelsen af det kirkelige Trinitetsbegreb, væsentligt indeholde et Forhold af Gud

Digitized by Google

til sin Aabenbaring i Verden og ved Verdensskabelsen, men Intet af dem umiddelbart et Forhold af Gud til sig selv, en Formidling af Gud med sig selv. Derfor indrømmer han, at „den evige Skabelse, som den evige Aabenbaring, hiin som Værk af denne, implicite ligger i det bibelske Gudsbegreb;" han vægrer sig ikke ved „i den hellige Skrift at finde en Aabenbaringstheogonie, naar man engang finder Behag i det farlige Udtryk;" men for aldeles udelukket fra Skriftens Ord erklærer han enhver „Theogonie i den sande Betydning af Ordet, ogsaa enhver ethisk;" han holder fast derved, at Gud „i Skriften i ingen Betydning er en vordende eller tilbleven."

Hvad navnlig det exegetiske Moment angaaer, maa man vistnok give Forf. Ret, naar han strax vil have Begrebet υἱὸς τοῦ θεοῦ, efter dets Oprindelse og oprindelige Betydning, adskilt fra Begrebet λόγος, naar han gjør opmærksom paa, hvorledes υἱὸς allevegne findes stillet i det samme Forhold til πατὴρ, som λόγος til θεός, og udsiger den Tanke, at det noiagtigere Skriftord synes at have udpræget Begreberne Fader og Søn, dog især det sidste, fortrinsvis for den historiske Trias. Vel ville vi herved ikke tænke paa en med Hensigt foretagen Udprægning for den historiske Trias, men i alt Fald er saa Meget sandt, og det har Forf. vel ogsaa egentlig villet sige, at Begrebet υἱὸς τοῦ θεοῦ i den prægnante Betydning, som det har i N. T., først er bleven udpræget til Betegnelse af den historiske Christus's Person og dernæst anvendt paa en oversandselig Idee, medens omvendt ved Begrebet λόγος den transscendentale, metaphysiske Betydning er den ældre, Overførelsen til Christi Person den senere. Med Hensyn til den johanneiske Logos, hvilken Dr. Lücke nævner som det „klareste Grundbegreb om den absolute Aabenbaringstrias", anerkjender han nu vel ogsaa, at der efter dens Udspring og ogsaa efter den bibelske Brug ikke kan nægtes den en vis Uafhængighed af Forholdet til den historiske Christus; dog bliver ogsaa her paastaaet,

Digitized by Google

at vi „paa ingen Maade føres videre, end netop til den absolute Verdenskabelse." Med Tilbageblik saavel paa det senere gammeltestamentlige Begreb σοφία som ogsaa paa den philoniske Logos, paa hvis Slægtskab med den johanneiske Forf. vel med Rette erklærer sig tilbøielig til at agte noget mere end mange nyere Exegeter, bliver der vist, hvorledes dette Begreb væsentlig er udpræget til at træde formidlende ind imellem Gudsbegrebet og Skabelsesbegrebet, hvorledes det overalt, saa at sige, udtrykker Guds Retning imod Skabelsen som saadan, men aldrig en Adskillelse i Gud uafhængig af Skabelsen. Endog Philos λόγος ἐνδιάθετος „betegner langt mere en indre Aktion i Forhold til Verden," men den johanneiske Logos synes „aldeles ikke at indeholde nogen Spire til den immanente eller ontologiske Trias." — Hermed er nu ustridig den egentlige Kjerne berørt af det exegetiske Spørgsmaal om Trinitetsbegrebets Grundforhold og sande Betydning. Vi gjentage, at Forfatterens Bemærkning om det fra Logosbegrebet uadskillelige Forhold til Skabelsen forekommer os rigtig og værdifuld, og tilføie, at vi ere fuldkommen enige med hans historiske Anskuelse af dette Begrebs Oprindelse og af dets Forhold til de beslægtede Begreber i det Gamle Testament og i den alexandrinske Spekulation. Men vi kunne ikke undlade det Spørgsmaal, om ikke i hans egen Fremstilling de Elementer ere indeholdte, som vi kun behøve at tage skarpere i Øiesyn, for at give Resultatet en anden Vending, og ogsaa der at finde „Spiren til den immanente eller ontologiske Trias", hvor Forf. een Gang for alle erklærer ikke at kunne finde den.

Som allerede bemærket, finder Dr. Lücke Verdenskabelsens Evighed, om end kun implicite, indeholdt i det bibelske Gudsbegreb. Idet han udtaler denne Anskuelse, har han vistnok ikke undladt at overveie Udtrykkene πρὸ καταβολῆς κόσμου Eph. 1, 4. 1 Pet. 1, 20. πρὸ πάντων Kol. 1, 17. πρὸ τῶν αἰώνων 1 Kor. 2, 7.; af Grunde, der ere tilveiebragte ved Sammenhæn-

Digitized by Google

gen med hans Overbevisning, har han troet at maatte tyde disse Udtryk om en anden end den timelige Prioritet. Begrebet om en Skabelse uden Tid eller om en absolut Skabelse bliver altsaa her, ligesom strax derpaa i Det, der bliver sagt om den johanneiske Logos, hvor Antydningen skal ligge i ἐν ἀρχῇ, adskilt — skulle vi efter Forfatterens Mening sige: fra den timelige og relative? — kort fra Verdens Fremgaaen som saadan i dens Udvorteshed ligeoverfor Guddommen. Det bliver adskilt herfra, alligevel ikke saaledes, at jo ogsaa Verden, forsaavidt som den er et Værk af hiin Skabelses- eller Aabenbaringsakt, maa tænkes uden Begyndelse i Tiden — at Forfatteren vil have den tænkt saaledes, bliver sagt med udtrykkelige Ord —; men kun for at adskille Skabelsesakten, forsaavidt som den er at tænke som immanent Virksomhed af Gud, fra Skabelsens Udtræden i den ydre Tilværelse. Ogsaa saaledes bliver Forf. staaende ved, at der derved, at Logos sættes i Gud, ikke sættes nogen Væsensforskjel i Gud. Han kan tænke sig, siger han, — uden dog udtrykkeligt at tilføie, at han selv ved sin Opfattelse af Logoslæren befinder sig i dette Tilfælde — han kan tænke sig, at Nogen finder en eller anden Sætten af det Endelige i Gud fornøden, som Idee, som Villen af det Endelige, for at gjøre sig Verdens evige guddommelige Skabelse, Guds væsenlige Relation til Verden begribelig. Men dette vilde dog ikke være Andet, end strax at tænke Gud som Verdensskaber. Endnu bestemtere hedder det paa et andet Sted: „Vistnok maa Gud som absolut Aand tænkes med Mangfoldighed af Bestemmelser, ja Selvbestemmelser, men dog kun i Forhold til Verden, hvori Mangfoldigheden alene er i Sandhed real. Sætte vi denne i Guds Væsen i anden Betydning, end at Gud i absolut Enhed tænker og vil og virker Verden, saa veed jeg ikke, hvorledes vi for Alvor og med Sikkerhed ville undgaae den pantheistiske Fare."

Det er ingen Tvivl underkastet, at den „pantheistiske Fare" paa ingen Maade lod sig undgaae, naar Mangfoldigheden, som

Digitized by Google

skulde sættes i Gud paa real og ikke tillige paa blot ideal Maade, umiddelbart var den Verdens Mangfoldighed, som vi almindeligvis kalde Verden; ligesom det ingen Tvivl er underkastet, at det i det Mindste kun ved en voldsom Udtydning af Bibelens Ord kan gjælde for skriftmæssigt, at sætte denne Verden i Gud. Men paa den anden Side vil vist Forf. selv hverken finde det umiddelbart udtalt i Skriften, eller udgive det for en populær nødvendig Følgesætning af Skriftens Ord, hvad han rigtignok troer theoretisk at maatte udlede af Skriftens Lære, saaledes som han opfatter den: at Verden, skjøndt ikke i Gud, dog fra Evighed af har bestaaet ved Siden af Gud, som et Resultat af den guddommelige Villie, der ifølge den guddommelige Almagt „ikke kan udeblive," efter at Tanken, Beslutningen om Skabelsen engang er fattet. Den populære Mening af Skriften gaaer meget mere aabenbart ud paa, at Verden ingenlunde er uden Begyndelse i Tiden som Gud og hans evige Ord, men at den først i Tiden er skabt ved Ordet eller den guddommelige Søn. Saaledes er Skriften ogsaa til alle Tider bleven opfattet af den uhildede religiøse Bevidsthed; thi at Verden ikke er skabt in tempore, men cum tempore, er en Skole-Spidsfindighed, der altid har været den populære Forstaaelse af Skriften fremmed. Nødvendigheden altsaa af at gaae ud over det umiddelbart givne Skriftord og over den for den populære Forstaaelse nærmest liggende Betydning af dette vilde blive den samme, dersom vi med Forf., under strengt fastholdt substantiel Adskillelse af Gudsbegrebet og Verdensbegrebet, dog vilde antage en evig Verdensskabelse, en evig Aabenbaring af Gud ad extra. Men naar Forf. nu, som en Hovedbetænkelighed ved det kirkelige Trinitetsbegreb, just har villet gjøre gjældende, at dette ingensteds i Skriften er udtrykt klart og bestemt for den populære Forstand, saa opstaaer det Spørgsmaal, om ikke den samme Betænkelighed med endnu større Ret lader sig anføre imod den af ham antagne Evighed af Verdensskabelsen.

Digitized by Google

Altsaa — vil man indvende os — altsaa tage vi hermed den Indrømmelse tilbage, som vi ovenfor erklærede os tilbøielige til at gjøre Forf. med Hensyn paa hans Anskuelse af det gjennemgribende Forhold af Logos til Skabelsen og Aabenbaringen? Intet kan mindre være vor Hensigt end dette. Saa meget som vi nemlig — ikke mindre i exegetisk Hensende end naturligviis ogsaa i philosophisk hvorvel netop den af os bekæmpede Anskuelse nutildags gjælder for den mere philosophiske — saa meget som vi end maae vægre os ved Antagelsen af en Begyndelsesløshed i Skabelsen, saa bestemt bekjende vi os til Antagelsen af en Evighed i den guddommelige Skaben. Vi bekjende os dertil, ikke blot i Almindelighed, men vi paastaae, at netop dette Begreb om den guddommelige Skaben, overeensstemmende med de Antydninger, der derom tydeligt nok ere indeholdte i den hellige Skrift, i det Gamle og det Nye Testament, maa fattes i dets udtrykkelige Adskillelse fra og Uafhængighed af det, hvad man i Almindelighed kalder Verden og Skabelse, og omhyggeligeer uddannes end hidtil er skeet, dersom det skal komme til en sand og levende Forstaaelse af Trinitetsbegrebet. En Skabning behøves der naturligviis, eller meget mere, der behøves en Uendelighed af Skabninger; men Hvo siger os, at disse Skabninger nødvendig maae være udenfor Gud? — udenfor Gud i den Betydning, hvori Begrebet om vort nærværende Verdensalt aabenbart ikke kan tænkes uden et udvortes Forhold til Gud; thi det er ingenlunde vor Mening med hiin Paastand, at vende tilbage til den pantheistiske Verdensanskuelse. Kort, det er Begrebet om en immanent eller intellektuel Skabelse, der saavel i Tiden som i Princippet eller Begrebet gaaer forud for Skabelsen af dette Verdensalt, hvilket vi holde for ligesaa skriftmæssig begrundet som til Uddannelsen af en spekulativ Theisme videnskabelig uundværligt, og af hvilket alene vi forvente, der endelig vil opgaae et klarere Lys ogsaa over den sande Betydning af det kirkelige Trinitetsbegreb.

Digitized by Google

Naar λόγος eller υἱὸς paa alle de Steder, hvor disse Begreber opstilles som Princip for Skabelsen overhovedet, bliver betragtet som et Væsen, der er forud for Verden, og beklædt med Guddommens Prædikater, naar paa den anden Side netop denne Søn eller Logos overhovedet bliver stillet i et Forhold til Gud, hvorom vi maae bekjende, at i det Mindste de bibelske Forfattere aldrig have losrevet det fra Forholdet til Guds Skabervirksomhed, saa maa det i det Mindste staae Enhver frit for, om han fra disse Præmisser — efterat man eengang, og vist med Ret, finder en skaberisk Gjøren uden umiddelbar Følge af denne Gjøren utænkelig — vil slutte til en evig Fremgaaelse af denne Skabelse, eller kun til en Skabelse overhovedet ved Ordet eller i Sønnen. Vel vilde saavel den ene som den anden Lære kun kunne betragtes som implicite indeholdt i disse Steder; men en anden end en saadan Begrundelse ved Skriftens Ord gjør jo Forf. heller ikke Fordring paa for sin Mening.

Vi vove saaledes at paastaae, at en Forskjel imellem den første og den anden Hypostase i Gud, uafhængig af Guds Aabenbaring til Menneskene, unægtelig allerede er begrundet i Skriften. Vel er der, om man vil, ogsaa saaledes endnu ingen anden Forskjel, end Forskjellen imellem den sig endnu ikke aabenbarende Gud og den sig aabenbarende. Men det er os nok, naar blot det bliver anerkjendt som skriftmæssig begrundet Lære, at der forud for Aabenbaringen ad extra gaaer en Aabenbaring af Gud ad intra, og at denne Aabenbaring er uadskillelig fra Guds Væsen og Begreb, medens hiin ogsaa kunde udeblive, uden at Gud derfor ophørte at være Gud. Dette holde vi nemlig for at være den simple og store Sandhed, uden hvilken den theistiske Tro, i hvilken Dr. Lücke erkjender Christendommens Grundpille, end ikke kan holde sig i den populære Bevidsthed. Thi at tænke sig en eensom Gud, er ogsaa den populære religiøse Bevidsthed ufordrageligt;

Digitized by Google

men en Gud, der, for at være Gud, behøvede Verden, bliver netop derved afhængig af Verden, Verden selv bliver derved til Gud.

Ihukommende det Skriftsprog, at Mennesket er skabt efter Guds Billede, har den christelige Philosophie til alle Tider bestræbt sig for at tydeliggjøre Begreberne om de guddommelige Hypostaser ved Analogier, hvilke den har opsøgt for dem i den menneskelige Aands Begreb. Af de Analogier, som man saaledes har opstillet, holde vi i det Mindste een for fuldkommen skikket til at bringe det sande Forhold — nærmest af den første og anden Hypostase til hinanden — Forestillingen nærmere (om den tredies Forhold til begge de første, skulle vi strax tale noget mere). Vi mene den, ogsaa af Dr. Lücke omtalte, augustinske Betegnelse af de to første Hypostaser ved **Memoria** og **Intellectus**. **Memoria** bliver hos Augustinus (**de trinitate XV. 43**) defineret som den Aandskraft eller Væsenhed: **qua res intelligibiles ita continentur, ut non in eum per sensus corporis venerint.** Den er altsaa ikke, hvad vi almindeligviis kalde „Hukommelse" og nærmest henføre til Bevarelsen af de sandselige eller ved Sandseligheden betingede Indtryk, den er meget mere den rene Selvbevidstheds Moment, forsaavidt denne intet andet Indhold har, end det evig sig selv Lige, aldrig i Phænomenet Udtrædende, uden hvilket naturligviis Bevidsthed, Viden overhovedet vilde være umulig. Hvad den gamle Kirkelærer her kalder **res intelligibiles**, er det Samme, som hos Leibnitz og hans Samtidige hedder „evige Sandheder, medfødte Erkjendelser", hos andre Philosopher „Kategorier, logiske eller metaphysiske Tankebestemmelser"; ogsaa de platoniske Ideer kunde man anse meente dermed, dersom der ikke, rigtignok ved en feilagtig Forveksling, allerede var optaget et mere konkret, levende Indhold i disses Begreb. Modsættes ***Memoria*** i denne Betydning ***Intellectus***, saa kan den sidste aabenbart kun betegne Intelligentsen, Tænkevnen under den udtrykkelige Bestemmelse, at er for denne forudsættes et andet Indhold, end hvad der hist

hedder res intelligibiles. For den endelige Intelligents kan Det gjælde som saadant Indhold, hvad der bliver den givet ved Yderverdenen; men hvori skal det bestaae for Guddommen? Som man seer, kan der ved den guddommelige intellectus ikke være meent Andet, end Kraften til fri, skaberisk Tankefrembringelse. Intellectus er den guddommelige Søn, Logos som skaberisk Princip for en κόσμος νοητός, — ikke hiint evigt Værende, der som saadant, i stadig Ro og Lighed med sig selv, svarende til den platoniske Ideeverden, allerede maa forudsættes i Faderens Person, men et evigt Vordende, uafladelig Bevæget og sig selv Fødende, saaledes som Skriften forestiller sig de himmelske Hærskarers Verden. Begge Principer, den abstrakte, sig selv altid lige Selvbevidstheds, eller, som vi ogsaa kunne kalde det, Fornuftens Princip, og den levende Tankefrembringelses, den frie Phantasies og Forstandsvirksomheds Princip kunne ogsaa tydeligt nok adskilles i den endelige Aand. Der behøves kun en nogenlunde opmærksom Selviagttagelse ved en eller anden aandig produktiv Virksomhed, for i os selv at blive Forskjellen, ja Modsætningen vær imellem den rene Selvbevidsthed som saadan og hiint forborgne Dyb, hvoraf Tankerne selvskaberisk vælde ud. Naar denne Forskjel, denne Modsætning i Guddommen betegnes som en hypostatisk, ja som en Forskjel mellem guddommelige Personer, saa tør man, for at finde dette retfærdiggjort, ikke lade upaaagtet, at Modsætningen mellem memoria og intellectus allerede derfor maa gestalte sig anderledes og, saa at sige, mere reel i Guddommen, end i Mennesket, fordi den der tillige træder i Stedet for den Modsætning, som Objektet, Yderverdenen som saadan danner for den endelige Aand. Hvad Yderverdenen er for den menneskelige Selvbevidsthed, det er Logos for den guddommelige, som skaberisk Kilde til de guddommelige Tanker, den samme Logos, der netop i denne Henseende ogsaa kan kaldes den guddommelige Personligheds Grund. Den første Hypostase, sat uden den an-

Digitized by Google

den (per impossibile), vilde, ligesom den menneskelige Aand uden en Yderverden, hvorved dens Liv vækkes, være den tomme Potents eller Mulighed til Selvbevidsthed, men ikke virkelig Selvbevidsthed eller Personlighed, den vilde være den abstrakte Deismes Gud; ligesom den anden, sat uden den første, vilde være en blindt virkende, sig selv ubevidst Produktionsdrift, kort Pantheismens Gud.

Dette er altsaa Forskjellen mellem den første og den anden Hypostase, saaledes som vi dristig tør paastaae, at den har vist sig for os ved Udvikling af de Antydninger, Skriften indeholder derom. Med mere Skin af Ret end om den anden, lod det sig rigtignok paastaae om den tredie Hypostase i den kirkelige Treenighed, om Aandens Begreb, at den i Skriften kun forekommer som et Moment i den historiske Aabenbaring, ikke som et iboende, substantielt Moment i Guddommen. Den nytestamentlige Genesis af denne Hypostases Begreb er for saavidt fuldkommen analog med Genesis af den andens Begreb, som ogsaa denne føres tilbage til en erfaret Kjendsgjerning i deres Selvbevidsthed, fra hvem denne Lære udgik. Var det nemlig hist en Kjendsgjerning i Jesu Christi personlige Bevidsthed, der gav Oprindelsen til Læren om Forløserens guddommelige Sønlighed og saaledes til Begrebet om Sønnen som saadan, saa er ikke mindre her Nærværelsen af den Hellige Aand i Disciplenes Bevidsthed som oplevet Kjendsgjerning Kilden til Begrebet og Læren om Pneuma, saaledes som den af Apostlerne selv og siden i Kirken blev uddannet. Men ligesom hist Begrebet om Logos, der allerede i Forveien var forhaanden, tjente som Tilknytningspunkt for den theoretiske Uddannelse af Begrebet om den guddommelige Sønlighed, saaledes manglede heller ikke et saadant Tilknytningspunkt for Aandens Begreb. Fremfor Alt fandtes vel et saadant i Forløserens berømte Udsagn Matth. 12, 32 om Bespottelsen af Pneuma, ligesom ogsaa i de Forjættelser om Parakleten, som Christus efter Johannes har givet Disciplene før sin Død, ihvorvel det

Digitized by Google

med Hensyn paa disse bliver tvivlsomt, hvor Meget deraf, i det Mindste efter Udtrykket, tilhører den Discipels personlige Bevidsthed, som der lader sin Mester tale. — Indrømmer man os Rigtigheden af denne Udledelse, og vi betvivle ikke, at Enhver, der er fortrolig med den nytestamentlige Læres Udviklingsgang, vil indrømme den, saa findes vel deri ikke noget Bevis for, at Læren om Pneuma som immanent Hypostase i Guddommen er umiddelbar Skriftlære i samme Betydning som Læren om Sønnen; men vel vil den Forsker, for hvem hiin Udviklingsgangs Regelmæssighed ikke er forbleven skjult, deri øine et Vink, hvorefter han i Apostlernes Skrifter overhovedet ikke skal søge denne Skikkelse af Læren. Han skal af den selvsamme Grund ikke søge den deri, hvoraf det er skeet, at den theoretiske Uddannelse af Christologien ikke blev given ved Christus selv, men overladt til hans Disciple. Eet er nemlig det umiddelbare Bevis for en guddommelig Aabenbarings-Kjendsgjerning, et Andet Reflexionen over denne Kjendsgjerning, den theoretiske Uddannelse af denne Kjendsgjernings Begreb. Den, hvem det første er tilfaldet i den historiske Aabenbaringsproces, pleier netop derfor den sidste ikke at være overdraget; thi Reenheden af Kjendsgjerningen som saadan, af den umiddelbare Aabenbarelse af det Guddommelige i et bestemt Moment af dets Aabenbaringsproces vilde ved saadan Reflexion kun blive forstyrret, og Kjendsgjerningen miste den Charakteer, der tilkommer den som saadan. De Reflexioner, der indeholdes i Johannesevangeliets Begyndelsesord, ligesom og i Kolosser- eller Hebræerbrevet, vilde Enhver kun finde forstyrrende i Christi egen Mund, — ligesom da Ref. af samme Grund ikke kan andet end finde mange af de johanneiske Christustaler i deres bogstavelige Opfattelse ligefrem forstyrrende og til Afbræk for Umiddelbarheden i Gudssønnens Aabenbarelse. Aldeles paa samme Maade vilde det have været til Afbræk for Umiddelbarheden af Aandens Aabenbaring i Apostlerne, dersom allerede de havde villet anstille de samme Reflexioner over Pneumas Begreb,

Digitized by Google

som siden i Kirkelæren have ført til Opfattelse af denne som tredie Hypostase eller Personlighed i Guds Væsen.

Forholder det sig nu hermed, som vi have forsøgt at antyde, saa vil vist ogsaa den Theolog, der stiller sig i det Forhold til Skriften, hvilket Forf. har udtalt som sit, finde den Betænkelighed hævet, som af Skriftens tilsyneladende Taushed kunde reise sig imod Pneumas Immanents, og saaledes imod Treheden af Hypostaserne overhovedet. Han vil kun finde det naturligt og begrundet i den guddommelige Aabenbarings Oekonomie, naar Aandens Begreb i dens hypostatiske Betydning og med det Begrebet om den guddommelige Treenighed overhovedet ikke i Skriften selv, men efter Skriftens Anvisning først i Kirken kunde erholde den Uddannelse, i hvilken Kirken siden har fastholdt det, og efter vor Overbevisning fremdeles maa fastholde det, dersom den ikke tidligere eller sildigere vil ligge under for Pantheismens Angreb. Hvad nu denne Uddannelse selv angaaer, saa troe vi, for at gjøre dens Betydning forstaaeligere, ogsaa her, ligesom i det Foregaaende, at kunne nærmest holde os til den augustinske Analogie med de menneskelige Aandsevner. Ligeoverfor **memoria** og **intellectus** stiller Augustinus som det Tredie, hvortil i den guddommelige Trinitet Aanden skal svare, **Villien — Voluntas.** Dette synes paradox, især naar man med den moderne Dialektik gaaer ud fra den Forudsætning, at den tredie Hypostase maa være Enheden af begge de første og Ophævelsen af den i den anden satte Differents. Det være den spekulative Philosophies Sag desuagtet, saa godt den formaaer, at eftervise sin Dialektiks Typus i hiin Bestemmelse; men at det forholder sig rigtigt med Bestemmelsen selv, skal Enhver tilstaae, der vil overveie det Følgende. Naar Villien skal tænkes ikke blot som blind Drift, men, saaledes som det ustridig kun kan være Meningen her, som selvbevidst sædelig Villie, forudsætter den, tilligemed den rene Selvbevidsthed, ogsaa et bestemt Indhold af Selvbevidstheden, et saa-

Digitized by Google

dant, som vi ovenfor erkjendte at være sat ikke ved memoria, men ved intellectus, altsaa i Gud ved den anden Hypostase. Den forudsætter det ikke alene i Almindelighed eller paa abstrakt Maade, saaledes som ogsaa Selvbevidstheden, naar den skal existere som Selvbevidsthed, forudsætter det, men den sætter sig udtrykkeligt i Forhold til dette Indhold, og ikke blot til Indholdet overhovedet, men Indholdet, saaledes som den forefinder det i en bestemt Skikkelse. Kun dette Indhold, som det, der allerede er dannet og skal uddannes endnu videre, er Gjenstanden for den sædelige Villen og den selvbevidste Handlen. Det er ikke Villen som saadan, der skaber sig sin Gjenstand; den maa, for at kunne aabenbare sig som Ville, allerede forefinde Gjenstanden; men Handlingen, den selvbevidste Dannelse af Gjenstanden, udgaaer fra den. At der uden Ville i denne Betydning ikke lader sig tænke nogen Aand, nogen Personlighed, at først ved den saavel Selvbevidstheden, Fornuften som saadan, som ogsaa Phantasiens og Forstandens skaberiske, dannende Kraft blive til personlige Væsenheder, at der altsaa, ved Siden af begge hine og i dem begge, ogsaa maa tillægges Guddommen, naar den skal opfattes som Aand, som Person, — dette Tredie, Villen, det behøver intet Bevis. Men den hypostatiske Opfattelse af dette Tredie er en nødvendig Konsequents af vor hele foregaaende Betragtning. Den samme reale Forskjel nemlig, som imellem den første og den anden Hypostase, maa aabenbar ogsaa finde Sted imellem begge de første og den tredie, idet denne staaer aldeles i den samme Modsætning til den første, som den anden, og aldeles i samme Modsætning til den anden, som den første. Eller forholder sig den med et bestemt Indhold opfyldte selvbevidste Ville ikke til Selvbevidstheden, ligesom dette dens Indhold, og til Indholdet, ligesom Selvbevidstheden som saadan? Dette vilde man dog vistnok kun da kunne nægte, naar man vilde opfatte enten Villens Forhold til det gjenstændige Indhold, eller dens Forbindelse med Selvbevidst-

Digitized by Google

heden som noget blot Udvortes. Det Sidste gjør end ikke den sædvanlige Betragtningsmaade med Hensyn paa den menneskelige Villie, det Første gjør den kun, for saavidt den som Gjenstand eller Indhold for Villien forudsætter et udvortes Objekt. Men da Gjenstanden for den guddommelige Villie ikke umiddelbart kan være noget blot Udvortes, saa følger, at Villien i Gud aldeles paa samme Maade paa den ene Side maa tænkes som identisk saavel med dens bestemte Indhold, der adskiller den fra den rene Selvbevidsthed, som med den rene Selvbevidsthed selv, paa den anden Side som forskjellig derfra og staaende i Modsætning dertil; et Forhold, der, saafremt Villien skal tænkes som real i samme Betydning, som begge hine, netop, efter hvad der er vist, betegner den som tredie Hypostase til hine to.

Johannes Tauler,

Bidrag til Mystikens og det religiøse Livs Historie i det fjortende Aarhundrede,

af

Dr. C. Schmidt,
Professor ved Gymnasiet i Straßburg.

1841.

Af Skriftets tvende Hovedafsnit („Taulers Levnet og Forholdene, under hvilke han virkede" — „Tauler som Prædikant og Skribent") meddeles her det første i Uddrag, tilligemed den i Slutningen af det andet Afsnit givne Charakteristik af den Taulerske Mystik. Forf. har endnu tilføiet en Afhandling om de saakaldte „Gudsvenner" et mystisk Samfund fra samme Tid, hvilket oftere nævnes i Taulers Biographie. Til Oplysning af dette Parties, hidtil saa godt som ubekjendte, Historie har Forf. fundet Adgang til forskjellige, tidligere ubenyttede Dokumenter.

Johannes Tauler blev født i Straßburg i Aaret 1290. Hans Fader var maaskee Nicolaus Tauler, hvis Navn i Aaret 1313 anføres iblandt de straßburgske Raadsherrer. I alt Fald var Johannes af velhavende Familie, og havde kunnet leve af sin Fædrenearv; men han helligede sig tidligt til den geistlige Stand, idet han i Straßburg indtraadte i Dominikaner-Ordenen. Han lod sig optage i det skjønne, store Prædikantkloster, hvis Kirke var bleven indviet i Aaret 1308. En Søster af ham var Nonne i et Kloster, som ligeledes tilhørte Dominikaner-Ordenen. I

Digitized by Google

hvilket Aar Tauler gav Afkald paa Verden, lader sig ikke nøie bestemme; uden Tvivl gjorde han det til samme Tid som hans Ven Johann af Dambach, i Aaret 1308. Med denne samme Ven gik han ogsaa, rimeligvis strax efter, til Paris, for at studere Theologie i Præste-Kollegiet i St. Jakob, hvor ogsaa Mester Eckart tidligere havde doceret. Hans Samtidige kaldte ham en Mester i den hellige Skrift; men hvor og naar han erholdt Titel af Doktor i Theologien, er ubekjendt; idetmindste forekommer hans Navn hverken iblandt de pariſiſke eller de collnſke Doktorer. Under hans Ophold i Paris synes Scholaſtiken kun lidet at have tiltrukket ham; de Stridigheder, i hvilke den begyndte at tabe sig, og overhovedet dens hele Tendents gjorde ringe Virkning paa hans Aand; thi hos de store konſtrige Mestere i Paris, om hvilke han undertiden taler i sine Prædikener, og der, som han siger, læse store Bøger og flittigt vende mange Blade, istedenfor at forske i den eneste Livets Bog, fandt han ikke hvad han attraaede. Imidlertid er Scholaſtiken dog ikke bleven ham fremmed; og skjøndt han foruden sin store Ordensfælle, „Mester Thomas" (af Aquino), næsten ikke anfører nogen Scholaſtiker i sine Skrifter og Prædikener, saa beraaber han sig dog ikke sjeldent paa Ariſtoteles, Middelalderens Philoſoph, som han kalder „den natürlichen Meiſter oder den Meiſter von Natur." De Forfattere, af hvilke han følte sig mest tiltrukken, og som han vel ogsaa allerede meget tidligt gjorde til Gjenstand for sine Studier, vare de myſtiſke og ſpekulative iblandt de kirkelige Forfattere: Pſeudo-Dionyſius, Viktorinerne, S. Bernhard, men fremfor Alle Auguſtin; heller ikke Nyplatonikerne vare ham ubekjendte; Proklus forekommer flere Gange i hans Prædikener.

Den unge Taulers Gemyt følte sig saaledes tidligt utilfredsstillet af den datidige Skole-Theologie; født i en Stad, hvor Myſticismen allerede i rum Tid havde havt hjemme, og dannet i en Orden, der dengang altid mere hengav sig til de myſtiſke

Theorier, var han fra Ungdommen af tilbøielig til dybere Spekulationer. Da han vendte tilbage fra Paris til Straßburg, forefandt han her flere mystiske Lærere, hvilke sikkert ikke ere blevne uden Indflydelse paa hans Tænkning. Den mest fremragende blandt disse var Mester Eckart. Efterat have været Provincial i Sachsen og siden 1307 General-Vikar i Bøhmen, var Denne vendt tilbage til Straßburg, formodentlig hans Fødested, og foredrog her paa selsom Maade, med glødende, begeistrede Ord sine mystiske og pantheistiske Anskuelser, om hvilke han selv sagde, at de strede imod Det, hvad alle Mestre lærte. Sandsynligviis var Eckart A. efter 1322 endnu i Straßburg, hvor han prædikede i forskjellige Klostere, bl. a. i S. Margarethes-Klosteret. Strax derefter finde vi ham i Cøln, hvor han blev anklaget for Erkebiskop Henrik af Virnenburg for Kjætterie, og døde før 1329; endnu efter hans Død fordømte Pave Johan XXII flere af hans, med Beghardernes Lære overeensstemmende, Sætninger. Uden Tvivl har nu Tauler staaet i en eller anden Berøring med denne mærkværdige Mand; vel nævner han ham kun i en eneste af sine endnu forhaandenværende Prædikener, og følger ikke heller ganske den samme Retning i sin Theologie, men aabenbart optog han dog Meget efter ham.

Paa denne Tid fandtes ogsaa andre Mystikere i Straßburg, hvilke vi dog nu neppe kjende af Navn; saaledes f. E. Johannes Fukreren, hvem Suso kalder „en hellig Broder", og som han engang vil have seet i en af sine Visioner. Hvo denne Johannes var, formaae vi ikke at sige; men netop saadanne lidet bekjendte Navne vidne om den mystiske Læres Udbredelse i Straßburg.

Desuden træffe vi paa den Tid i Straßburg ogsaa Mysticismen i hæretisk Skikkelse, hos de sværmerske Begharder, som siden Slutningen af det trettende Aarhundrede havde opfyldt Rhinegnene med deres Lære om Aandens absolute Frihed og om Op-

Digitized by Google

hævelsen af al Forskiel mellem Skaberen og Skabningen. I Aaret 1317 fandt Biskop Johan af Ochsenstein sit hele Dioeces fuldt af den frie Aands Brødre og Søstre, hvilke havde saa talrige Tilhængere saavel iblandt Lægfolk som iblandt Munke og Præster, „das es schir das gantz Elsasz inname."

I et Circulair, som han derpaa i August samme Aar lod udgaae til sit Distrikts samtlige Geistlighed, fordømte han denne Sekts mystisk-pantheistiske Lærdomme; dens Medlemmer bleve overgivne til den borgerlige Øvrighed, men af denne, som det synes, blot straffede med Fængsel. Det er udenfor al Tvivl, at Mester Eckart stod i Forbindelse med disse Begharder; paa anden Maade lader sig den paafaldende Overeensstemmelse mellem hans Anskuelser og denne Sekts ikke vel forklare. Paa Tauler derimod har den ingen Indflydelse udøvet; thi han dadler i sine Prædikener hyppigt de frie Aander, der, stræbende efter en falsk Frihed, under Foregivende af at følge det indre Lys, kun adlyde deres Naturs Tilbøieligheder. Denne Taulers Dadel beviser tillige, at den stormende Forfølgelse 1317 ikke ganske havde fordrevet Begharderne fra Elsaß; de vedbleve at drive deres Væsen hemmeligt, og mindre bemærkede under hine Tiders Uroligheder kunde de desmere uforstyrret vedligeholde sig. I Aaret 1335 forefandt Biskop Berthold af Buchegk dem endnu; imidlertid vare de enten uden betydelig Indflydelse, eller Biskoppen, betrængt af andre Bekymringer, havde ikke Tid at befatte sig med Undersøgelsen af deres Lærdomme; thi han forkastede kun, ligesom i Forbigaaende, deres Vildfarelser og deres forstilte Fromhed.

Talrige Aarsager forenede sig dengang til at stemme Gemytterne alvorligere og bevæge Menneskene til, i Omgang med en høiere Verden at søge den Fred, som de allevegnefra saae truet af Farer. I Straßburg navnlig gestaltede Forholdene sig paa en Maade, der maatte gjøre et dybt Indtryk paa Aanderne. Paa en Tid da Pavedømmet i Almindelighed endnu var anseet som

Digitized by Google

den høieste Magt paa Jorden og ved sine Forsvarere gjorde Fordring selv paa guddommelig Ære, reiste sig ikke blot fra Fyrsternes Side, men selv fra Borgernes i Stæderne en kraftig Modstand imod Hierarchiets Anmasselser og Voldsgjerninger.

I de langvarige Stridigheder imellem Keiser Ludvig af Baiern og Pave Johan den 22de, der ikke vilde anerkjende Ludvig som Keiser, og udstrakte sit Interdikt over hans hele Parti, havde det Strasburgske Borgerskab med usvækket Troskab holdt fast ved Keiseren, uden at agte paa den høie Geistligheds Foreskillinger, Trusler og Machinationer. Efterat den berømte Churforening til Rhense (16 Juli 1338) havde erklæret, at den romerske Konge skulde modtage sin Værdighed og Magt alene ved Churfyrsternes frie Valg, udsendte Ludvig i Frankfurt d. 8de August sit store Manifest til den hele Christenhed, for vidtløftigt at gjendrive Johan XXIIs Processer imod ham, og bevise, at Paven ingen Ret har til at dømme Keiseren. Tillige gav han det Edikt, at den keiserlige Værdighed kommer umiddelbart fra Gud, og at Den, som Churfyrsterne ordentligt have valgt, derved uden Videre bliver Konge og Keiser, medens Alle, der nægte dette, ere at anse som Høiforrædere. Stort var det Indtryk, som dette vigtige Edikt gjorde paa det tydske Folk; den offentlige Mening erklærede sig stedse stærkere og almindeligere for Keiseren, der saa modigt vidste at forsvare sin Ret og Rigets Ære. Men paa samme Tid blev Riget herved end mere sønderrevet. Ludvig havde i sit Edikt befalet, at Ingen skulde holde de pavelige Excommunikationer og Interdikter; alle de, saavel Enkelte som hele Stæder eller Menigheder, der vedbleve at underkaste sig Bandet, skulde berøves deres Friheder og Rettigheder. Dette fandt nu hyppig Modsigelse fra Geistlighedens Side: paa mange Steder, hvor Gudstjenesten ifølge Interdiktet var standset, vilde Præster og Munke vedblive imod Keiserens Bud at adlyde Paven; men for ikke længere at taale denne Modstand og denne Uorden, udstedte

Digitized by Google

Stæderne Befaling, at de Geistlige, som vægrede sig ved at holde Gudstjeneste, skulde fordrives. Mange Præster forlode nu deres Kirker, og droge til andre Egne; talrige Klostre stode tomme; dog blev der ogsaa, maaskee af forskjellige Aarsager, paa de fleste Steder Præster og Munke tilbage for at opfylde deres Kalds Pligter.

Saaledes gik det ogsaa i Straßburg; Staden havde allerede fornummet alle Interdiktets onde Følger; Geistligheden havde delt sig; den største Deel af dem adlød de pavelige Forbud; navnlig havde Augustinerne allerede i flere Aar afholdt sig fra alle gudstjenstlige Handlinger; Prædikemunkene derimod og Barfødder-Munkene vare vedblevne at betjene Kirkerne; men da Keiseren; saa aabent stillede sig imod Paven, bleve ogsaa de, allerede nokſom ængstede af de gjentagne Bandstraaler, bragte til Underkastelse og hørte op at læse Messe. Men da erklærede Raadet i Straßburg, at, efterdi de hidtil havde sunget,

„do soltent sü ouch fürbas singen,
oder aber us der statt springen."

De fleste Dominikanere droge derfor ud af Staden; nogle af dem havde dog Mod og Medlidenhed nok med det stakkels bængstede Folk til at blive tilbage, og selv af dem, der droge bort, kom Mange tilbage igjen, efterat de, som hyppig var Tilfældet med disse Fordrevne, en Tidlang havde vanket omkring uden Beskyttelse.

Saaledes var Anarchiet steget til det Høieste; overalt var der Forvirring og Spaltning, ikke blot iblandt de Pavelige, men ogsaa i Stæderne, iblandt Folket. Det Skuespil, en saadan Tvedragt mellem Geistlige og Lægfolk frembød, var noget Usædvanligt for den Tids Christenhed; Magistraternes energiske Modstand maatte tryste mangen gammel Tro. Folket var berøvet sin Gudstjeneste; det saae Præsterne drage bort og Munkene forlade deres Klostere;

Digitized by Google

Sakramenterne bleve det nægtede, Klokkerne, som ellers kaldte det til Kirken, forstummede. Det maatte derfor være det velkommet, naar dets Magistrater, under Keiserens Beskyttelse, traf Forholdsregler til paany at aabne Kirkerne for det, og naar enkelte modige Præster bleve tilbage for at tilfredsstille dets religiøse Fornødenheder.

Medens nu Begivenhederne maatte bevæge Gemytterne saameget desto heftigere, jo mere man var vant til at bøie sig for Den, som man nu saae sig nødt til at modsætte sig, lader det sig let begribe, hvorledes Mysticismen, til hvilken det tydske Folk overhovedet fra ældre Tid har været tilbøielig, nu ogsaa udbredte sig mere almindeligt iblandt Lægfolk. Saavel iblandt disse som iblandt de Geistlige sluttede de Alvorligere sig tættere til hinanden; de forbandt sig for at opbygge sig selv og Folket der, hvor Præsternes Stemmer tav, og hvor Magistraten paany vilde have Gudstjenesten indført. Saaledes opstode Foreninger, der havde det religiøse og kirkelige Livs Vedligeholdelse til Formaal. En saadan Forening var de saakaldte **Gudsvenner**, bestaaende af Geistlige og Lægfolk. Præster, Munke af forskjellige Ordener, adelige Herrer og Fruer, Borgere, Landmænd hørte til dette mystiske Samfund. Fra Verdens forvirrede Tummel trindt om dem droge disse Mennesker sig tilbage i sig selv, levede i Følelser og Phantasier, og stræbte efter indre Fred ved uudsigelig Forening med Gud. Dog var deres Mysticisme ikke en uvirksom; langtfra blot at henvise dem til dem selv, som den saa ofte gjør, indgjød den dem en almindelig Kjærlighed, hvis Bud de agtede høiere end Pavens; de troede, at de pavelige Bandstraaler ikke burde træffe det stakkels Folk i Forsternes Strid, og derfor vare ogsaa de fleste af dem virksomme for overalt, hvor Magistraten forlangte eller tilstedede det, at opretholde Gudstjenesten. Den største Deel af dem var derfor ogsaa paa Keiser Ludvigs Side og modstred Interdiktet. Nonnen **Christina Ebner**, en „sævegen Guds

Digitized by Google

Veninde", Abbedisse i Kloſteret Engelthal ved Nürnberg og berømt ved ſine Viſioner, ſaae engang i et Syn den romerſke Kirke lig en prægtig Domkirke, men formedelſt Bandet tillukket; indenfor hørte man Præſterne ſynge; meget Folk ſtod omkring Domkirken, men turde ikke gaae derind; da traadte en Mand i Præſtedragt hen til Nonnen og ſagde til hende, at han vilde indgive hende Ord, hvormed hun ſkulde troſte det udenfor ſtaaende Folk; denne Mand var Chriſtus. Ogſaa Chriſtinas Søſter, Margarethe, Nonne i det baierſke Kloſter Medingen, ſom Ludvig havde ſkjenket betydelige Gunſtbevisninger, vidſte at fortælle om lignende Aabenbarelſer. Engang ſkal Gud have forſikkret hende, han vilde ikke forlade Keiſeren, efterdi Denne havde Kjærlighed til ham; og en anden Gang, at Ludvig ſkulde overvinde ſine Fjender.

Til disſe myſtiſke og tillige praktiſke Gudsvenner hørte ogſaa Tauler. Hyppigt taler han i ſine Prædikener om deres Kjærlighed, om deres Medlidenhed med de undertrykte Mennesker, om deres Bønner for at mildne Guds Vrede. Han ſelv prædikede i disſe Tider i Straßburg overeensſtemmende med denne Forenings Grundſætninger; hans Prædikener, holdte i Landets Sprog, vare myſtiſke, men ſom det ſynes, mere eenfolde og mindre ſpekulative end i den ſildigere Periode af hans Liv; han ſøgte kun at ſige Det, ſom Folket kunde forſtaae og anvende i Livet; ſcholaſtiſke Spidsfindigheder optog han ikke i ſine Prædikener; imidlertid havde han dog, ſom Brug var i hans Dage, den Sædvane, ikke at ſpare de latinſke Citater og Autoriteter. I Almindelighed hørte man ham gjerne og elſkede ham; ſnart gjenlød hans Ry ogſaa udenfor Staden; mange Mile rundt talede man om hans Lære; lige til Italien blev han bekjendt ſom en udmærket Lærer, der drev paa indre Fromhed; den berømte Broder Venturini af Bergamo, der dengang levede ſom Forvliſt i et Kloſter i Marveges, kalder ham i et Brev, ſom han den 14de Februar 1336 ſkrev til en anden Dominikaner i Straßburg, ſin

elskede Johan Tauler, og ønsker at erholde Breve fra ham, da han haaber, at Christi Navn ved ham og Andre stedse skal udbredes mere i Tydskland.

Ved de Geistliges Bortreise fra Straßburg havde Taulers Virksomhed erholdt en desto videre Mark, som han ogsaa stedse ivrigere bearbeidede Han stod i Forbindelse med de fleste Mystikere og mystiske Gudsvennner paa den Tid; i forskjellige Klostere i Rhinegnene, Baiern, Schweitz ærede og elskede man ham som en Fader; han besøgte undertiden de to Nonner Christina og Margarethe Ebner; med den sidste stod han i Brevveksling, og sendte hende mangengang smaae Foræringer. Han ønskede, hun vilde optegne sine Visioner om Christenhedens og dens Venners Tilstand. Begge Nonnerne havde ogsaa en overordentlig Ærbødighed for ham; Christina erfarede i sine Aabenbaringer, at han var det kjæreste Menneske, Gud havde i Jorderiget, at Guds Aand boede i ham „som et sødt Strængespil". Ogsaa Margarethe taler undertiden om den Glæde, hun har nydt ved en stor Gudsvens Nærværelse og hvor tung hans Afsked har faldet hende, og man har vel ikke med Uret sluttet, at denne Ven er ingen Anden end Tauler. Denne var ogsaa bekjendt med Henrik Suso, ligeledes en Ven af de to Nonner og et Medlem af de mystiske Gudsvenners store Forening; Suso gjorde selv engang en Reise til Straßburg, og tidlig finde vi hans Skrifter i Taulers Hænder. Endnu i Aaret 1338 foretog Tauler en Reise til Basel. Her var Tingenes Stilling meget lig den i Straßburg. Biskoppen af Basel hørte til Ludvig af Baierns Modstandere, og gjorde fælles Sag med Biskoppen af Straßburg, da Denne i Aaret 1339 bekrigede Keiserens Tilhængere i Elsaß; Borgerne derimod i Basel vare Ludvig tro hengivne; de havde endogsaa tilkjendegivet deres Uvillie imod Paven paa en voldsom Maade, idet de i Aaret 1330 styrtede en Geistlig, som Johan XXII

Digitized by Google

havde sendt til Basel for at forkynde hans Buller imod Keiseren, — fra Palladset ned i Rhinen.

I Basel, hvor der ligeledes i længere Tid havde været saavel kirkelige som hæretiske mystiske Elementer forhaanden i Mængde, talte Gudsvennernes Forening mange Medlemmer iblandt Geistlighed og Lægfolk. Ogsaa her havde de fleste Geistlige, og især Munkene, adlydt de pavelige Forbud og forladt Kirkerne. Da nu Magistraten i Aaret 1338 opfordrede Geistligheden til at vende tilbage til dens Kald, og, som det synes, den største Deel af samme vægrede sig ved at gjøre det, søgte man hos Paven om Absolution, og erholdt ogsaa den Begunstigelse, at det strenge Interdikt skulde ophøre for et Aar. Paa denne Tid kom Tauler til Basel. Han traf der Præsten Henrik af Nørdlingen, med hvem han allerede forhen var inderlig forbunden, og som ligeledes gjaldt for en „særegen Guds Ven". Henrik var fra Constanz, som han maatte forlade, fordi han vægrede sig ved at prædike, kommen til Basel og var i nogen Tid uvirksom forbleven der. Først da den pavelige Tilladelse til igjen at holde Gudstjeneste i et Aar var ankommen, vovede han at træde offentlig op; Tauler hjalp ham derved med sit Raad og sin Indflydelse. Strax strømmede der Tilhørere til ham fra alle Sider, og med Udfaldet steg ogsaa hans Iver. Men hvad Ende hans Virksomhed i Basel tog, er ubekjendt; ligesom overhovedet hans Historie er meget dunkel.

Tauler derimod, der besad en større aandig Kraft end Henrik, ventede ikke paa nogen pavelig Tilladelse til at gjøre det, hvad han dengang holdt for en Geistligs høieste Pligt. Han var ikke alene virksom i Straßburg, men han gjorde ogsaa allerede dengang oftere Reiser til Cøln. Denne Stad var en af den tydske Mysticismes Hovedsæder; i de sidste Aar af sit Liv havde Mester Eckart prædiket og lært her; fra hans Skole var der udgaaet

Digitized by Google

talrige Prædikanter, hvilke med mere eller mindre Aand og Selvstændighed vedbleve at udbrede hans Lærdomme.

For Cölln havde Tauler stor Kjærlighed; i en Prædiken, der ved Form og Indhold beviser sig som hans, siger han, at han ikke veed nogen Stad, hvor Guds Ord i meer end treſindstyve Aar blev forkyndt renere og rigere og ved mere oplyste Lærere end i Cölln. Fremdeles fortælles der, at ogsaa Tauler var iblandt de Geistlige, der fra Rhinstæderne undertiden kom til Ruysbroek. Derſom dette Besøg falder i den Tid, hvorom vi her tale, saa var Ruysbroek, der var nogle Aar yngre end Tauler, dengang endnu ikke Klostergeistlig, men allerede berømt som mystisk Lærer. Ogsaa han maa have meddeelt Tauler nogle af sine Ideer; men der findes ingen Spor til, at han har udøvet nogen betydelig Indflydelse paa denne.

Langt større og mærkværdigere Indflydelse paa Tauler havde en anden Mand, med hvem vi fra nu af see ham i Forbindelse. I en gammel Fortælling om en Lærer i den hellige Skrift og Lægmand, hvis Troværdighed man med Uret har betvivlet, berettes, at i Aaret 1340 kom en Lægmand, „en naaderig Mand", til Tauler og havde flere Samtaler med ham, hvilke i mange Stykker frembragde en vigtig Forandring i Dennes Anskuelser. Forend vi berette de i denne Fortælling indeholdte Fakta, maa vi bemærke Følgende.

I Basel og i hele Overrhin, ligesom ogsaa i Straasburg, havde der, foruden Begharderne, ogsaa i lang Tid været talrige Valdenſere. Alle Forfølgelser uagtet, vare Disse bestandig meget virksomme for at udbrede deres Grundsætninger i Modsætning til den kirkelige Despotisme; saa meget mere vare de det paa Bandlysningens Tid, deels for at underholde Folkets religiøse Liv, deels for at vinde Tilhængere for deres Lærdomme; paa Leilighed til dette Sidste kunde det ikke mangle dem under den dybe og almindelige Opvækkelse af Gemytterne, da der hørtes Klager over Usædeligheden hos Geist-

Digitized by Google

ligheden og over Hierarchiets Anmasselser selv af saadanne Lærere, som vare Kirken troest hengivne. For at opnaae deres Maal betjente de sig af de virksomste Midler: de udbredte religiose Skrifter i Landets Sprog og befordrede den tydske Prædiken; heller ikke maatte den Ret til at lære, som de indrømmede Lægfolk, bidrage Lidet til at forskaffe dem Indflydelse paa Folket. Ligesom nu Mange dengang sluttede sig til dem, tiltrukne af deres friere Grundsætninger og af deres Stræben efter en renere indre Fromhed, nærmede de sig ogsaa igjen til dem, der havde Mod til at modsætte sig de pavelige Forbud, og altsaa især til **Gudsvennerne.** Med disse Sidste traadte de i mangfoldig Berøring og bemægtigede sig endog deres Navn; det er derfor ofte yderst vanskeligt at adskille de mystiske men dog kirkelige Gudsvenner fra de valdensiske; men en saadan Adskillelse maa der aabenbar gjøres. Hvad der gjør denne endnu vanskeligere er den Omstændighed, at Meninger, der vare fremmede for denne Sekts egentlige Charakteer, have fundet Indgang hos dem; vel dreve de bestandig, saavel i deres Lære som i Praxis, paa en umiddelbar Tilbagegaaen til den hellige Skrift; men derhos var Følelsen bleven forherskende hos dem, og havde bragt dem til Tro paa Visioner, Aabenbaringer og andre Drømmerier.

I Spidsen for disse hæretiske Gudsvenner stod en Lægmand, „**en stor Gudsven i Overlandet,**" ved Navn **Nikolaus af Basel,** der imod Enden af det fjortende Aarhundrede blev brændt i Frankrig som Kjetter.

Da nu Tauler ved sine inderligere mystiske Anskuelser fjernede sig vidt fra den datidige kolde Scholastik, og især i Bandlysningens Tid havde begyndt at tilfredsstille Folkets Fornødenheder ved tydske Prædikener og paa denne Maade at protestere imod de pavelige Interdikter, vakte han Opmærksomhed hos Kirkens Modstandere, tilmed da man talede om hans Lære i mange Miles Omkreds: Mænd som Tauler maatte være dem velkomne, og de anvendte

Digitized by Google

vistnok Alt for at vinde dem for deres egne Anskuelser. Under sit Ophold i Basel med Henrik af Nordlingen, i Aaret 1338, blev han især bemærket af dem, og deres Mester, Nikolaus af Basel, blev der betettet Meget om hans Lære. Siden besluttede Nikolaus at opsøge ham i Strasburg, under Paaskud af at høre ham, skrifte for ham og lade sig belære af ham, men egentlig for selv at virke. Efterat han fem Gange havde hørt Tauler prædike, erkjendte han ham for en mild, godhjertet Mand, der forstod den hellige Skrift godt, men endnu ikke var fuldkommen oplyst af Naadens Lys. Dette vakte Lægmandens Forbarmelse, og han gik til Præsten og sagde: „Kjære Hr. Mester, jeg er reist tredive Mile borte fra til Eder, da der i mit Hjem var blevet mig Meget sagt om Eders Lære; nu har jeg hørt Eder prædike fem Gange, og beder Eder i Guds Navn, at I vil tage mig til Skrifte." Gjerne tilstod Mesteren ham dette. Tolv Uger efter, da Lægmanden hyppig havde skriftet for Tauler og modtaget Sakramentet af ham, ønskede han, at Tauler vilde prædike om, „hvorledes Mennesket kommer til det Høieste, hvortil han i Tiden formaaer at komme." Da sagde Tauler: „Kjære Søn, hvad beder Du om! hvorfor skal jeg sige Dig saa høie Ting? jeg troer, at Du kun lidet vil forstaae dem." „Om jeg forstaaer dem eller ikke," svarede Manden, „saa længes jeg dog derefter; og om ogsaa kun Een af de Mange, der løbe efter Eder, kunde forstaae Eder, saa var Eders Arbeide ikke spildt." Og han trængte saa længe paa Tauler, indtil Denne lovede, han vilde gjøre det. Efter sin næste Prædiken bekjendtgjorde han derpaa for Folket, at man havde bedet ham holde en Prædiken om, hvorledes Mennesket i dette Liv kan naae den høieste Fuldkommenhed, og inden tre Dage vilde han holde denne Prædiken. Nysgjerrige efter at høre den, indfandt der sig paa den bestemte Dag mange Mennesker i Klosterkirken, blandt dem ogsaa vor Lægmand. Tauler begyndte: „Kjære Børn, jeg har Meget at sige Eder i denne Sa-

Digitized by Google

mon om de Ting, som jeg har lovet, saa at jeg ikke vil tale over Evangeliet, som det ellers er min Sædvane. Ikke heller vil jeg tale meget Latin i denne Sermon; hvad jeg vil sige, det vil jeg bekræfte med den hellige Skrift." Derpaa prædikede han om Nødvendigheden af aldeles at afdøe fra Verden og Egenvillien, og „paa en døende Maade" at overlade sig til Gud alene; han angav fire og tyve Tegn, hvilke han, som han sagde, havde fundet „in der Geschrift", hvoraf man kunde erkjende, hvilke der ere de retfærdige, sande, fornuftige, oplyste, skuende Mennesker. Hvor mystisk denne Prædiken end var, tilfredsstillede den dog ikke Lægmanden. Efterat han Ord for Ord havde nedskrevet den, gik han med den til Tauler, og underholdt sig med ham om den. Tilsidst erklærede han ham, at han ikke var kommen blot for at høre ham prædike, men for selv „med Guds Hjælp at give godt Raad." „Hvorledes?" svarede Tauler, „hvad Raad vil Du give? Du er jo kun Lægmand og forstaaer ikke Skriften, og det er Dig ikke heller tilladt at prædike." Herpaa bad han ham at dvæle endnu længere i Straßburg, han skulde, som han haabede, nok prædike saaledes, at han derved vilde blive tilfredsstillet. Nikolaus aabner sig imidlertid bestandig mere for ham; „I er en storPræst, siger han, og har i Eders Prædiken givet en god Lære; men I lever ikke selv derefter; hvorledes kan I derfor sige til mig, at jeg skal blive, at I vil holde endnu en Prædiken for mig? Vid, at al Eders Prædiken og alle udvortes Ord Intet formaae at skabe i mig; de have for det meste mere hindret end fremmet mig; naar den høieste Lærer i al Sandhed kommer til mig, saa lærer han mig i een Time Mere, end I og alle Lærere indtil den yderste Dag kunne lære mig." Forbauset over denne Tale trænger Tauler endnu mere ind paa den selsomme Mand, for at faae ham til at blive hos sig; med bestandig stigende Autoritet siger Denne, at Tauler endnu var under Bogstavens Herredømme, at han endnu ikke havde trængt igjennem til Erkjendelsen af den levende:

Digitized by Google

gjørende Aand, derfor var han ogsaa endnu en Pharisæer. Forundret, maaskee uvillig over at høre en Lægmand tale saa, udraaber Læreren: „Hvorledes, jeg er bleven saa gammel, og aldrig er saadan Tale bleven rettet til mig!“ „Hvor er nu Eders Prædiken“, spørger derimod Lægmanden, „seer I nu, hvorledes man finder Eder? I mener, at jeg har talt for haardt med Eder, og jeg har dog havt Ret; thi hvor er Eders Ydmyghed? Forlader I Eder ikke paa Eders Mesterskab og Eders Lærdom? I mener, at I søger Guds Ære, og søger dog kun Eder selv; er I nu ikke for Guds Øine en Pharisæer?“ Da Tauler hørte dette, blev han rystet, omfavnede Manden og sagde: „I Sandhed, Du er den Første, der afslører mig min Brøst! Nu vil jeg ogsaa søge med Guds Hjælp og efter Dit Raad at forandre mit Liv; vær Du fra nu af min aandelige Fader, og lad mig være Din stakkels syndige Søn.“ Lægmanden modsætter sig vel denne Bøn, men fra den Tid af gjør Tauler Intet uden hans Raad og Villie; han underkaster sig ham ganske, ligesom Gudsvennerne underkaste sig deres Mester. De have hyppige Samtaler med hinanden; Nikolaus beretter, hvorlunde han for tolv Aar siden er kommen til denne høie Grad af aandig Leven ved Læsning af tydske Bøger og ved Forsagelser og Spægelser, der nu ikke længer ere ham fornødne. Men Tauler kan i lang Tid ikke forvinde sin Smerte over, at han, en Præst, skulde lade sig belære af en Lægmand, og at Denne har kaldt ham en Pharisæer. Om begge Dele søger nu Nikolaus at belære ham, og da han har bragt Tauler til at give ham Ret, beder Denne, at han fra samme Stund vil raade ham, hvorledes han skal begynde, for at naae den høieste Fuldkommenhed, til hvilken Mennesket i dette Liv kan komme. Herpaa giver Nikolaus ham, for efter valdensisk Brug at begynde sine Belæringer, nogle eenfolde moralske Regler i Form af en ABC, indskærpende ham, at indprøge dem dybt i sit Hjerte, og derhos at tugte sit Legeme. Dertil tilskaaer han

Digitized by Google

ham fem Uger, formedelst Christi fem Vunder. Ikke uden Møie vænnede Tauler sig til disse Øvelser; men de vare kun et Forspil for større, som den fremmede Mand paalagde ham, idet han raadede ham, den til en velsignelsesrig Virksomhed vante Præst, aldeles at trække sig tilbage fra Alt, i en vis Tid hverken at prædike eller studere eller høre Skrifte, at indslutte sig i sin Celle, vel at tage Deel i Brødrenes gudstjenstlige Handlinger i Klostret og overhovedet at være sine Foresatte lydig som tilforn, men hovedsageligen at betragte Christi Liv og Lidelse, for at opnaae den fuldkomne Ydmyghed og Gjenfødelse; alle hans Skriftebørn vilde forlade ham og tænke, han var gaaet fra Forstanden, og alle hans Venner og Brødrene i hans Kloster vilde støde sig over hans Levnet og sige, han havde antaget en underlig Levemaade; men dette skulde ikke forskrække ham, meget mere glæde ham, thi det skulde være ham et Tegn paa, at han var kommen sit Maal nær. Alt Dette indtraf ogsaa for Tauler: endnu før Aaret var forbi, blev han spottet i sit Kloster og forladt af alle sine Venner og Skriftebørn; dermed forbandt sig endnu legemlige Lidelser som Følge af de strenge Bodsøvelser, som Nikolaus havde paalagt ham. Qvalt af aandelige og legemlige Lidelser, sendte han Bud til sin hemmelighedsfulde Ven, der trøstede ham med den Forsikkring, at det nu allerede stod sig ganske vel med hans Liv, og at det endnu med hver Dag vilde gaae bedre; ogsaa skulde han høre op med sine strenge legemlige Øvelser og igjen ophjælpe Legemet, hvis Sandselighed nu var knækket, ved bedre Spise.

Efter saaledes at have sikret sig sin Indflydelse over Tauler, drog Lægmanden hjem igjen „for en stor Sags Skyld," efterat han havde efterladt sin nye Discipel endnu mangt et Raad og tilføiet: „Hændes det, at I mangler Penge, saa sæt en Deel af Eders Bøger ud, og lid overhovedet ingen Mangel; kun maa I ikke sælge Eders Bøger; thi den Tid vil endnu komme, da I

Digitized by Google

hellig vil behøve dem." Da tog Manden Afsked og drog bort derfra; men Mesterens Øine svømmede over, og han begyndte at græde.

Hele to Aar varede endnu Taulers Øvelser og indre Kampe; af sine Venner var han forsmaaet, af Armod maatte han sætte en Deel af sine Bøger ud, ogsaa blev han ofte anfaldet af legemlige Lidelser Da besøgte Nikolaus ham paany. Tauler fortalte ham, hvorledes han engang, efter en heftig Anfægtelse, havde troet at høre en Stemme, der tilraabte ham: „Staa nu fast i din Fred, og stol paa Gud!" I Følge heraf gav Lægmanden ham det Vidnesbyrd, at han nu havde fundet Guds Naade: fra nu af vilde Bogstaven, der tidligere havde ihjelslaaet harq, igjen gjøre ham levende; han vilde forstaae Skriften, ogsaa der, hvor den synes at modsige sig selv. „Derfor, føiede han til, skal I nu ogsaa igjen begynde at prædike, for at vise Eders Medchristne den rette Vei til det evige Liv; ogsaa er den Tid kommen, da I igjen har gode Bøger fornøden. Det er ikke mere nødvendigt, at jeg taler belærende med Eder; I har nu fundet den rette Mester, hvis blotte Værktøi jeg var; hør ham og vær ham lydig: dette er mit sidste Raad; thi nu tilkommer det mig at modtage Undervisning af Eder." Tillige gav han ham tredive Gylden, for at han kunde indløse sine Bøger igjen.

Derpaa lod Tauler forkynde, at han den tredie Dag vilde prædike; hvorover Folk forbausedes meget, efterdi han ikke havde prædiket saa længe. Talrige Tilhørere, „en særdeles stor Skare," forsamledes derfor i Prædikekircken. Da nu Mesteren saae, at der var saa meget Folk, steg han op paa Lektoriet, holdt sin Kappe for Øinene og sagde: „Barmhjertige, evige Gud! er det din Villie, saa giv mig at tale, at dit guddommelige Navn derved maa prises og æres, og disse Mennesker derved forbedres." Efterat han havde talet disse Ord, svømmede hans Øine over af Taarer, saaledes at han ikke formaaede at sige et Ord mere, hvorover

Digitized by Google

Folk bleve meget fortrædelige. En Stemme hævede sig blandt Mængden: „Herre, hvor længe skal vi staae og sidde her? det er allerede sildigt; vil I ikke prædike, saa lad os gaae hjem.“ Forgjæves søgte Tauler at samle sig ved Bøn; hans Taarer fløde bestandig rigeligere, og tilsidst saae han sig nødt til at sige til Forsamlingen: „I kjære Brødre! det gjør mig af ganske Hjerte ondt, at jeg har opholdt Eder saa længe; men denne Gang er det mig umuligt at tale; beder Gud for mig, at han vil hjælpe mig, saa skal jeg gjøre det bedre for Eder til en anden Tid.“ Da gik Folk bort, og Rygtet om denne selsomme Hændelse udbredte sig i den hele Stad, saa at Præsten hos Mange blev til Spot; thi man sagde: „Nu see vi da, at han er bleven en rigtig Daare.“ Hans Foresatte forbøde ham fra nu af at Prædiken, fordi han ved sin taabelige Maneer, der havde gjort ham ør i Hovedet, paadrog Klosteret Skade og den hele Orden Vanære. Atter henvender han sig nu til Lægmanden; Denne opfordrer ham til ikke at lade sig afskrække, men at efterforske, om han ikke maaskee endnu i sig selv fandt en Rest af Egenkjærlighed; han skulde bie nogle Dage, for at tænke efter over sig selv, og da bede Prioren om at tillade ham at holde et latinsk Foredrag i Skolen for Brødrene. Dette skete, og da Tauler ved sin Tale vakte Brødrenes Beundring, blev ogsaa den offentlige Prædiken ham tilladt igjen. Han traadte først op igjen i et Nonnekloster, og prædikede over Matth. XXV, 6: om den Maade, hvorpaa den guddommelige Brudgom kommer Sjelen imøde, og hvorledes denne skal modtage ham. Om Virkningen af denne mystiske, i oversprudlende Billeder sig bevægende Prædiken fortælles paafaldende Ting: da Tauler beskrev den Glæde, Bruden føler ved Brudgommens Nærmelse, raabte En af Mængden: „det er sandt!“ og faldt ned som død; da raabte en Kone: „Herre, hør op, ellers dør denne Mand os imellem Hænderne.“ Præsten vedblev derpaa: „Ak, kjære Børn, vil Brudgommen føre Bruden hjem, saa ville

Digitized by Google

vi gjerne overlade ham hende; men alligevel vil jeg holde op;" hvorpaa han ogsaa sluttede med saa Ord. Efter Prædiken læste han endnu Messen; da han forlod Kirken, hedder det, laae der paa Kirkegaarden tolv Personer ligesom døde paa Jorden; saa dybt skulle Prædikantens Ord have rystet dem. I den senere Tid optegnede Tauler selv sine Samtaler med Lægmanden; paa sin Dødsseng overgav han dem til Denne, som da deraf gjorde den lille Bog, hvoraf vi have ofte det, der angaaer Forholdet mellem de to Mænd.

Tauler, hedder det videre i denne lille Bog, tog til i gudsdommeligt Liv og blev bestandig mere opfyldt af den Hellige Aands Naade. Naturligvis kan dette ikke ene og alene tilskrives den Indflydelse, som hiin Gudsven udøvede paa ham; thi allerede forhen forfulgte Tauler en lignende Vei. Imidlertid har han dog sit Sammentræf med Nikolaus af Basel Meget at takke. Ogsaa forblev han saa længe han levede Dennes tro Ven og inderlige Beundrer, ligesom og Nikolaus gav ham hyppige Beviser paa sin Hengivenhed. Men havde Denne ogsaa meddeelt ham de valdenſiske Gudsvenners hemmelige Lærdomme? I en af sine første Samtaler med Tauler havde Nikolaus ladet ham love at hemmeligholde Alt, hvad han havde hørt eller fremdeles maatte høre af ham; hvo veed nu, hvad der endnu kan være bleven talt i disse hemmelige Underholdninger, hvor der under de mystiske, allegoriske Ord ofte maa have ligget en ganske anden Mening skjult? Tauler vedblev at være sin Kirke tro; i det Ydre vare Valdenserne det dengang ogsaa, for at beskytte sig imod Forfølgelserne; imidlertid ville vi dog ikke vove at paastaae, at Tauler virkelig har hørt til dem. Men i alt Fald have de udøvet en stor, betydelig Indflydelse paa ham, og det er ikke lidet mærkværdigt, at Valdenserne paa denne Maade fandt Indgang i Kirken selv, og saa mægtigt virkede paa de berømteste Doktorer, og navnlig paa Dominikanerne, hvis Kald det var at bekæmpe Kjætterne. Vel var Tauler alle-

Digitized by Google

rede før sin Forbindelse med Lægmanden en aandrig, mystisk Prædikant; han betjente sig i sit Foredrag af Landets Sprog, og var paa det bandlyste Folks Side traadt modig op imod Paven; men sikkert bidrog Lægmanden Meget til at aabne hans Øine for Kirkens Brøst og Christenhedens Fornødenheder; han bestyrkede ham i hans Sædvane at prædike Tydsk; først efter sin Forbindelse med ham hørte Tauler op i sine Prædikener at tale meget Latin og anføre Citater, og bestemte sig til kun at betjene sig af det latinske Sprog for de Lærde, som forstode det. Vistnok indgjød ogsaa Nikolaus's Exempel ham bestandig mere Kjærlighed og Medlidenhed med Folket og de ellers saa lidet agtede Lægfolk. Ogsaa denne Tilnærmelse af hiin Tids Mystikere til Lægfolk er et høist mærkværdigt Træk i det fjortende Aarhundredes religiøse Liv. Præsterne, de Geistlige, sagde de, vare ikke altid de frommeste, bedste, lærdeste iblandt de Christne; der gaves ikke mange gode Præster imellem Basel og Cøln; ingensteds var der større Hofærdighed end hos de Lærde og Præsterne, af hvilke der blev øvet Vold imod Lægfolk; man skulde ikke mene, at en Geistlig snarere blev salig, fordi han oftere nød Christi Legeme, thi Saligheden ligger ikke i saadanne tilfældige Udvortesheder; de sande Lærere kjender man ikke af deres Lærdom, men af deres almindelige Kjærlighed, idet de ikke blot ville være de Rige og Fornemme til Behag, men fornemmeligen antage sig de Fattige. Der er vel ingen Tvivl om, at de Fleste af dem, der talede saaledes, hørte til de kirkelige Gudsvenners vidtudbredte Forening, og at disse igjen paa mangfoldig Maade hang sammen med Valdenserne. Til disse Sidste have vistnok ogsaa mange af de Steder Hensyn, hvor Tauler taler om Gudsvennerne; han siger flere Gange, at Enhver, der stræber efter Sandhed, skulde søge en prøvet Gudsven, om denne endog var hundrede Mile borte, og ganske underkaste sig ham; dette erindrer aabenbart om hans egen Underkastelse under Lægmanden.

Digitized by Google

Efter denne Lægmands Raad havde Tauler tilbragt to Aar i den ſtørſte Indgetogenhed og i hele den Tid ikke prædiket, hvilket under de Omſtændigheder, hvori hans Medborgere dengang levede, maatte være ham den tungeſte af alle Forſagelſer. Men da Lægmanden havde erklæret hans Prøvetid for endt, optraadte han med fornyet Iver igjen ſom Prædikant. Hans toaarige Taushed, ligeſom alt det Mærkværdige, der havde tildraget ſig med ham, havde vakt almindelig Opſigt; deſto ſtærkere Tilløb vandt nu hans Prædikener. Han prædikede hyppigt ikke alene i ſin Kloſterkirke, men ogſaa i Nonnekloſtere og i Beguinhuſene, hvor Lægfolk, uden Munkeregel, levede ſammen, og af hvilke der gaves mangfoldige i Straßburg. Undertiden holdt han endog Foredrag for enkelte Eneboerſker (Klosnerinnen); disſe vare Fruentimmer, ſom boede alene eller i ganſke ringe Antal i Eremitceller ved de i Staden adſpredte Kapeller. Under den almindelige Nød i hiin Tid, da den offentlige Gudstjeneſte ofte var afbrudt, havde deres Tal betydeligt formeret ſig, ſom trak ſig tilbage til Samlinger eller Eremiteller; de aflagde intet Ordensløfte, men valgte ſig fordetmeſte Dominikanere eller Franciſkanere til Skriftefædre. Mangfoldige ſaadanne Mennesker ſynes at have ſluttet ſig til Tauler; thi navnlig hos ham fandt de, hvad der meſt ſvarede til deres ſtille beſkuelige Livs Fornødenheder; ikke deſto mindre dadlede han ſtrengt de Fejl, til hvilke de ved deres Affondring kun altfor let bleve forledte. Hans Prædiken var „en ſelſom Ting;“ han foredrog hverken tørre ſcholaſtiſke Grublerier eller unyttige Helgenhiſtorier, men med enfolde Ord, med inderlig Varme og Hjertelighed tiltalte han det inderſte Gemyt, og ſtræbte at give dette den Fred, ſom det forgjeves ſøgte i den ydre Verdens Tummel. Han vilde føre Menneſkene bort fra alt det Jordiſkes og Timeliges Intethed til Forening med det eneſte ſande Gode, med Gud, ved fuldkommen Forſagelſe og Selvfornægtelſe, ved Aandens abſolute Armod og ved almindelig Kjærlighed. Lad endog hans Tale

Digitized by Google

undertiden have været dunkel og uforstaaelig, og lad ham end have sagt Meget, hvori Følelsen har mere Andeel end den klare, sunde Menneskefornuft, saa har hans Virksomhed dog derfor ikke været mindre rig paa Velsignelse, saa meget mere som han ikke forlangte en uvirksom, blot passiv Forening med Gud, men en saadan, der yttrer sig ved den mest omfattende og virksomme Menneskekjærlighed og ved Opfyldelse af alle Pligter. Paa en Tid, da alle ydre Forhold vare rystede, drev han med Magt paa Oplosselse over disse Forhold, paa den indre Fromhed, der nedsænker sig i det guddommelige Væsens stille Afgrund, hvor alle Modsætninger ere ophævede, alle Modsigelser løste. Han reiste sig imod Værdien af de blot udvortes Gjerninger, der ere døde og uden Nytte for Saligheden, dersom ikke en hellig Aand opliver dem. Derhos virkede han ikke blot ved Prædikener; han søgte ogsaa ved tydske Skrifter deels at belære deels at trøste Lægfolk. Før ham havde Kirken kun lidet benyttet dette Middel, saa meget mere maatte det forskaffe saavel de praktiske Mystikere som Kjætterne en mægtig Indflydelse paa dem iblandt Folket, der vare tilgængelige derfor. Det fortrinligste af Taulers Skrifter er hans ligesaa dybsindige som opbyggelige Bog om Efterfølgelsen af Christi fattige Liv, hvori han i et skjønt, gedigent Sprog udvikler den mystiske Forsagelses Theorie og Praxis som Vei til Forening med Gud.

Medens Tauler saaledes bar Omsorg for sine Tidsfælles Trøst, straffede han ogsaa deres Synder med christelig Alvor, der imidlertid var langt fra at udarte til inquisitorisk Strenghed, men stedse parrede sig med Skaansel og Mildhed. Han klagede over deres unødsomme Stræben efter Besiddelse og udvortes Pragt, over deres Mangel paa Kjærlighed, over den Ubarmhjertighed og Uretfærdighed, der herskede allevegne. Og da det ikke alene var Lægfolk, men ogsaa de Geistlige, der gjorde sig skyldige i disse Synder, skaanede han ikke heller dem i sine Prædikener. Paa

Digitized by Google

Letfigbed kunde det dengang ikke mangle ham. Anledning til de nævnte grundede Klager gav Geistligheden i Bispedømmet Straßburg, ligesom næsten overalt i den romerske Kirke paa hiin Tid. Der fandtes selv Geistlige, som dreve Handel. Især udmærkede sig de yngre og rigere iblandt dem ved deres Pragtsyge; istedenfor at bære den præstelige Dragt som det sømmede sig, lode de Haaret vore langt, ligesom hiin Tids Spradebasser, og skjulte deres Tonsur derunder; de bare røde, gule, grønne Halvstøvler, smykkede deres Klæder med forgyldte Borter eller Sløifer; de droge igjennem Gaderne bevæbnede med Dolke og Sværd, bivaanede Vaabenleg og Turneringer, besøgte Skjænkestuer og Værtshuse, og vare ivrige Gjæster ved Lægfolks Gilder. Selv i nogle fornemmere Nonneklostre var det for lang Tid siden kommet saa vidt, at Stiftsdamerne klædte sig prægtigt, morede sig ved Turneerspillene, ja dandsede endog med Lægfolk i disses Skjænkestuer. Alle saadanne Geistlige fremstillede Tauler som nedrige Leiesvende, der kun udvortes tjente Gud for deres Prædenders Skyld, men ikke af reen Kjærlighed til ham.

Derfor blev han ogsaa angreben af Lægfolk og Geistlige, der ikke følte sig tiltalte af hans strenge Grundsætninger og af hans egen Levemaade; de søgte at udtyde hans Taler falsk, for at finde Stof til at anklage ham; de spottede med hans Driven paa indre Fromhed og hans alvorlige Formaninger til at forsage Verden og fornægte Egenvillien, og kaldte ham, ligesom dem, der fulgte hans Lære, Begharder, Tilhængere af den nye Aand. Man fortæller endog, at Geistligheden, opbragt over de Klager, som han førte over den, engang havde forbudet ham at prædike, hvilket allerede i og for sig var et Anstød imod Interdiktet, men at Magistraten i Straßburg nødte den til at tage dette Forbud tilbage igjen. Imidlertid udøvede Tauler dog ogsaa en forbedrende Indflydelse paa mange Geistlige, saa at „mange Præster bleve fuldkommen fromme." Men af Folket, saavel i Staden som i

Digitized by Google

hele Landet, var han elsket og agtet; „hvad Folk havde at foretage, det maatte han altid udrette med sin Viisdom, ligemeget om det var aandelige eller verdslige Sager; og hvad han raadte dem, det gjorde de villigt og vare ham aldeles lydige."

Til de politiske og kirkelige Trængsler sluttede sig endnu en anden Nød. Bebudet af Jordskjælv, Storme, Hungersnød kom i Aaret 1348 den sorte Død i Elsaß og indtil Straßburg, overalt udbredende Skræk og Forstyrrelse; endnu 1349 vedvarede i disse Egne de forfærdelige Dødsfald, der løste alle selskabelige Baand; henved 16,000 Mennesker skulle være bortrevne i Straßburg, i Basel 14,000. Alle disse Begivenheder og Naturtildragelser, der paa mangfoldig Maade hjemsøgte Christenheden, gjorde et dybt, smerteligt Indtryk paa Menneskene. Forgjeves tænkte de efter og talede meget, for at forklare disse Ulykker, men fandt ingen anden Grund dertil end den guddommelige Villie. Opfyldte af Angst og Skræk, ansaae de Yttringerne af denne Villie som frygtelige Straffe, hvilke den Allerhøieste i sin Vrede havde ladet komme over dem. Sørgmodige skuede de omkring til alle Sider, for at finde Redning fra den uhyre Nød. Hos Nogle vaagnede paany det gamle Haab, at den store Keiser Frederik II vilde komme tilbage, for at gjeninføre Fred og Retfærdighed i Verden, for at straffe de Geistlige og forhjælpe de undertrykte Fattige til deres Ret. Andre droge i store Skarer gjennem Landet, idet de pidskede sig selv, for at afbøde Menneskenes Synder og mildne Guds Vrede; de sang deres Bodssange, „daz Got dis große sterben wende," og prædikede om Christenhedens Vantro og den guddommelige Hevn. Hos Mange vendte Smerten, der var steget til Raseri, sig imod det Folk, „som havde myrdet Herren," og Tusinder af stakkels Jøder døde i de Flammer, som blinde Lidenskaber havde antændt under det Paaskud, at de saa ofte og saa frygteligt Forfulgte overalt havde forgiftet Brøndene.

Atter Andre, og disse vare vel de fleste iblandt de stillere,

Digitized by Google

frommere Gemytter, nedsænkede sig bestandig mere i den mystiske Beskuelse; der gaaer en dyb Klage over Tidens Sønderrevethed og Elendighed gjennem alle disse Mystikeres Skrifter, og tillige var det Synet af denne Elendighed og deres Længsel efter Fred, der bestandig førte dem videre ind i Mysticismen. Især træffe vi disse Klager hos Tauler, hvem hans Tidsfællers Nød saa mægtigt havde grebet. Paa hver Side af hans Prædikener udtaler sig en dyb Vemod over det daværende Livs Sønderrevethed. Dog træder han ikke op imod dette Forfald med støiende Iver, men med den Smerte, et kun af Kjærlighed opfyldt Hjerte føler. Hyppigt taler han om de sørgelige Tider, hvori han lever; han klager over deres Selvsyge, som kalde sig Christne, og af hvilke Enhver kun sørger for sig selv; de have forglemt Gud og Christus, og vendt sig til den forgængelige Verden, for i den at finde en Erstatning for det, som talløse Ulykker berøvede dem. Egoismen var bleven herskende; den almindelige Ulykke, istedenfor at stemme Menneskene til Kjærlighed og Medlidenhed, havde adskilt dem i fiendtlige Partier, saa at hver Enkelt afsluttede sig for sig selv, og Tauler flere Gange kunde udraabe, at den almindelige Kjærlighed nu var udslukt paa alle Steder i Verden. Den Tid, sagde han dengang ogsaa, var kommen, da de i Apokalypsen bebudede store Plager vilde indtræffe, man maatte vente dem hver Dag. Allerede før den sorte Døds Ødelæggelser havde Tauler talt saaledes; thi han anførte engang de Straffe, som ved Guds Dom vare blevne Menneskene tilskikkede, „Ildebrand, Oversvømmelse, Mørke, Storme, Dyrtid." Men endnu nævnede han ikke Døden. Efter den sorte Død, i Aaret 1348, erkjendte han, dybt rystet, i de daværende Plager Forbud for endnu større Elendighed, endnu skrækkeligere Tvedragt, og formanede Menneskene endnu mere indstændigt at vende tilbage til Troen og Kjærligheden. Thi dette holdt han for det eneste Middel til paany at tilvende Christenheden Guds Barmhjertighed: at forsage Verden og at forene sig

Digitized by Google

med Gud. Dette skulde ogsaa efter hans Mening være Virkningen af hine Dages ulykkelige Begivenheder paa Menneskene. Han dadlede med Alvor de forskjellige falske Virkninger, som disse Katastrophер gjorde paa Mange: Nogle tabte al religiøs Alvor, agtede ikke paa Guds Domme og levede uden Kjærlighed; Andre, svagere Gemytter, længtes kun efter vidunderlige Visioner og overnaturlige Aabenbaringer for at trøste sig; Mange vilde forklare Alt med deres Forstand, istedenfor ydmyge at hengive sig i den guddommelige Villie; endelig overlode Mange, for at undslippe Verden, sig til en fuldstændig Passivitet, der ikke længere vilde virke, men kun bestandig nedsænke sig i sig selv. Kraftigst reiste Tauler sig imod denne sidste Vildfarelse, hvortil imidlertid Mysticismen kun altfor let fører. Tauler selv var ikke en saadan passiv Mystiker; Kjærlighedsgjerninger, prædikede han engang, ere Gud velbehageligere end stor Beskuelighed; er Du hensunken i indre Andagt, og Gud vil, at Du skal gaae ud og prædike eller betjene en Syg, saa skal Du med Glæde gjøre det. Overensstemmende med disse Grundsætninger handlede han ogsaa. Uden at lade sig afskrække ved noget Interdikt, havde han uafladelig været virksom; da den sorte Død kom til Straßburg, aabnede der sig for hans Virksomhed en endnu større, skjønnere Mark. Thi da Bandet endnu hvilede paa Staden, var Angsten og Nøden saa meget desto større. Vel havde man advaret om, at man ikke skulde frygte; thi hvo der frygtede, døde endnu snarere; men Hvo havde kunnet blive uden Frygt i hine Tider, naar der ofte blev ført flere end halvtresindstyve Lig daglig igjennem Gaderne, og naar der manglede Præster til at trøste de Syge og ledsage de Døde til deres sidste Hvilested! Saameget større Anerkjendelse fortjener derfor Taulers Anstrengelser for at række de Syge og Døende Religionens Trøst og Sakramenterne, som ved Bandet skulde være dem formeente. Han virkede imidlertid ikke alene; flere ædle Geistlige stode ham bi i hans Værk. Ved Skrifter om Bandets Uretfærdighed og

Ugyldighed bragde Tauler og hans Venner det dertil, at Menneskene nu døde roligere og ikke heller længere frygtede Bandet, medens tidligere mange Tusinder vare døde uden Skriftemaal i stor Fortvivlelse; det synes derfor, at ogsaa andre Præster have ladet sig overbevise om Sandheden af de Grundsætninger, Tauler og hans to Venner, Munkene Thomas af Straßburg og Ludolph af Sachsen, i denne Henseende havde opstillet. Specklin fortæller, at Paven befalede Biskoppen af Straßburg at lade Disses Bøger brænde; hverken Geistlige eller Lægfolk maatte, under Straf af Band, læse dem. Denne tøvede ikke med at gribe til strenge Forholdsregler imod Tauler og de to andre høie Ordensgeistlige; han lod deres Skrifter opsøge og tilintetgjøre; selv maatte de forlade Staden.

Paa Tauler gjorde dette et smerteligt Indtryk; i en mørk, ulykkesvanger Tid, da Straßburgs Borgere mere end nogensinde behøvede hans Trøst, saae han sig udreven af en Virksomhed, der ikke havde været uden Velsignelse. Ikke desto mindre tabte han ikke Modet. Med sine to Venner trak han sig tilbage til det Karthauserkloster, hvor Ludolph var Prior, og her forsøgte de paany at virke ved Skrifter.

I denne Tid, i December 1348, kom nu Karl IV til Straßburg, for, ligesom i de andre Stæder ved Rhinen, af Borgerne at erhverve Anerkjendelse som romersk Konge. Da han her hørte Tale om Tauler og hans Venner og om deres frie Grundsætninger, lod han dem komme til sig, for at høre deres Forsvar. De forelæste deres Bekjendelse, og gjentoge uden Sky, hvad de hidtil havde lært. Navnlig var Tauler ikke den Mand, der kunde frygte for en verdslig Magt, efter at han var traadt op imod den langt frygteligere geistlige. Selv i sine Prædikener klagede han undertiden over, at Folket undertrykkedes af dets Foresatte, over Fyrstern es uretfærdige Krige og deres Voldsgjerninger. Derfor tog han heller ikke i Betænkning for Keiseren at bekjende Det,

Digitized by Google

for hvis Skyld han var sat i Band. Paa Keiseren skulle de tre Munkes Grundsætninger have gjort et saadant Indtryk, „at han sagt selv var af deres Mening;“ han vilde derfor ikke, at der skulde foretages Noget imod dem. De tilstedeværende Biskopper fordømte imidlertid deres Lærdomme som kjeterske; det blev befalet dem, „ikke længere at handle formasteligt imod Kirken og Bandet,“ ved et offentligt Skrift at tilbagekalde og, under Straf af Band, i Fremtiden ikke mere at skrive noget Saadant. Specklin beretter vel, at de bleve ved, og gjorde det endnu bedre end forhen; men derom er Intet bekjendt.

Fra denne Tid af forsvinder Tauler, indtil kort før sin Død, af sin Fødebyes Historie. Efterdi Keiseren havde forbudet ham og de ham ledsagende Biskopper at skrive, forlod han Straßburg, efter at han „havde udbredt mangen god Lære i Elsaß.“ Hans Navn blev bevaret i taknemmelig Erindring ikke blot hos Mystikerne og Gudsvennerne, men hos alle hans Medborgere, som han trolig havde staaet bi i en vanskelig, paa mangfoldig Maade betrængt Tid. Men han behøvede en friere Virkekreds, og derfor begav han sig til det ham allerede fra tidligere Tid bekjendte Colln. Her traf han talrige Landsbeslægtede. Han prædikede i Kirken ved Klosteret St. Gertrud. I dette Kloster boede Nonner af Prædikant-Ordenen, hvis Antal i høi Grad formeredes ved Begjerligheden efter at høre den berømte Lærer og have ham til Skriftefader. Iblandt disse Søstre herskede imidlertid ikke længere de gamle, strenge Sæder; Tauler fandt her, ligesom allerede tidligere i Straßburg, hyppig Leilighed til i sine Prædikener at klage over Klostertugtens Forfald.

Enkelthedet om Taulers Virksomhed i Straßburg ere os ikke bekjendte. Aar 1361 finde vi ham først igjen i hans Fødeby som Døende. Men der findes ingen Antydning af, til hvilken Tid og ved hvilken Leilighed han var vendt tilbage til denne. Efter et Liv, fuldt af Savn og Mødsommeligheder, men over

Digitized by Google

hvilket der tillige hvilede Velsignelse for en Kjøn Virksomhed, blev den halvfjerdstyveaarige Olding anfægtet af en Sygdom, der under store Lidelser førte ham til hans Endeligt. I hele tyve Uger laae han syg; da sendte han Bud til sin hemmelighedsfulde Ven, og lod ham bede endnu en Gang at besøge ham, thi hans Ende var nær. Manden adlød og kom til Mesteren; Denne modtog ham meget venligt, og Manden var glad over, at han endnu fandt ham levende og sagde: „Kjære Herre, hvorledes gaaer det Eder?" Da sagde Mesteren: „Jeg troer, at Tiden er nær, da Gud vil tage mig bort fra denne Verden; derfor, kjære Søn, er det mig en stor Trøst, at Du er hos mig paa mit Yderste." Herpaa leverede Tauler ham nogle Skrifter, hvori han havde optegnet de Samtaler, de for tyve Aar siden havde havt med hinanden, og bad ham deraf at gjøre en lille Bog. Lægmanden lovede ham det og sagde, at han dertil endnu vilde opskrive nogle Prædikener, som han engang havde hørt af Tauler. Denne opfordrede ham imidlertid til at forlie Bagges Navne: „thi Du skal i Sandhed vide, at det Liv og de Død og de Gjerninger, som Gud har virket ved mig arme, uværdige, synd ige Mennesse, de ere ikke mine, men den almægtige Guds, og hans skal de ogsaa blive evindelig. Derfor, kjære Søn, vil Du opskrive det til Nytte for vore Medchristne, saa skriv det saaledes, at mit Navn ikke bliver nævnet og ikke heller Dit. Du kan vel skrive: Mesteren og Manden. Ikke heller skal Du lade Nogen i denne Stad see Bogen, ellers mærker men, at det har været mig, men tag den med Dig til Dit Land, saaledes at den ikke udkommer, mens jeg er ilive."

I ellève Dage endnu holdt de to Mænd mangehaande alvorlige Samtaler med hinanden. Under sin Sygdom havde Tauler ladet sig bringe til sin gamle Søster, som hed Nonne; han døde i hendes Havehuus, den 16de Juni 1361. En streng Mystiker

Digitized by Google

har tilregnet ham det som en Mangel, at han paa sit Yderste „har søgt for megen Hjælp for sin Natur hos sin Søster."

Da han var død, bleve Brødrene i hans Kloster og alle Borgerne i Staden grebne af dyb Sorg. Og da de erfarede, hvor inderligt Lægmanden havde været forbunden med ham, kom de til Denne, for i ham at ære deres Fader, Taulers Ven. Men han flygtede strax ud af Staden, og drog hjem igjen. Tauler blev begravet i sit Kloster; Stenen, som bedækkede hans Grav, have Protestanterne for kort Tid siden ladet opstille i den Kirke, i hvilken den fortræffelige Prædikant for et halvt Aartusinde siden trøstede vore Fædre og formanede dem til Helliggjørelse. Omkring paa Kanten af denne Steen staaer følgende Indskrift: **AN̄O. DŌI. M.CCC.LXI. XVI KL. JUNII. CIRICI. ET. JULITE.** **O.** (obiit) **FR.** (frater) **IOH. TAVL.** Paa Brystet af Billedet staaer under en Krone Bogstaverne **IHS** (Jesus), og derunder et **T** (Tauler?). I begge de øverste Hjørner **IN XPO IH̄V** (in Christo Jesu). De to Helgene Cyrius's og Julitas Fest falder paa den 16de Juni. —

Taulers Theorie er, som overhovedet den dybere Mystik i Middelalderen, et aandrigt, høist ærværdigt, om end ufuldkomment Forsøg paa ved theoretisk og praktisk Abstraktion at opnaae den sande Erkjendelse af Gud og Kjærlighed til ham. Omendskjøndt Følelsens Magt ogsaa hos Tauler er fremherskende, saa er dog hans Mystik mere end Fremstilling af dunkle Fornemmelser; den indeholder en Rigdom af dybe Tanker, og om den end paa den ene Side er mindre metaphysisk og spekulativ end Mester Eckarts, saa er den paa den anden Side langt ophøiet over en Susos sværmerske Phantasie- og Følelses-Mysticisme. Tauler vil ikke blot smage Gud, nyde ham, paa en, idetmindste i Udtrykket, sandselig Maade; dette tilfredsstiller ikke hans dygtige Fornuft: han vil erkjende ham; Menneskets Fuldkommenhed og Salighed, siger han, beroer paa Gudserkjendelsen; thi kun fuldkommen Erkjendelse af

Digitized by Google

Gud er lig den fuldkomne Besiddelse af Gud. Veien hertil gaaer ogsaa hos ham i Hovedsagen igjennem Ophævelse af den endelige, saavel objektive som subjektive, Væren og Abstraktion fra denne, idet der gaaes ud over den skabte Verden og det skabte Jeg — gjennem uafbrudt Bestræbelse, fra den udvortes Mangfoldighed at komme tilbage til det Indre og Eenfolde, og, da dette skal skee ikke alene med Hensyn paa Tænkningen og Erkjendelsen, men ogsaa i Henseende til Villien, — gjennem Reenhed, Ufkyld, Aandens Fattigdom. Heri erkjende vi den store Sandhed, at kun Den erkjender Sandheden fuldkommen, som har et reent Hjerte; Hjertet maa renses, helliges, først da erkjender det den religiose og metaphysiske Sandhed, d. e. det skuer Gud, som er den fuldkomne Sandhed; ingen Tanke om Kreaturet, ingen Lyst til det maa opfylde Hjertet længere, naar Gud skal opfylde det; ved den blotte Fornuft-Spekulation erkjender man derfor ikke Gud, der maa forbindes sædelig Reenhed med den.

Her see vi den Forbindelse, hvori al Mystik i Middelalderen sætter det spekulative Element med det praktiske, medens dette sidste var bleven aldeles tilsidesat af den i troesteløse Spidsfindigheder fortabte, eensidig aristoteliske Scholastik. Ved den mystiske Spekulations eiendommelige Tendents hang nu Mystiken sammen med Platonismen: i Forbund med denne, der af flere Lærere blev dreven til den høieste Spidse af Pantheisme, traadte den frem imod Scholastiken. Hos Tauler havde vel det Praktiske Overhaand; men trods dette praktiske Sind og trods sine gjentagne Protestationer, kunde han dog ikke ganske vogte sig for de pantheistiske Konsequentser, til hvilke han blev ført ved den areopagitiske Platonisme. Gaaende ud fra den Grundanskuelse, at kun Gud alene har Væsen og Sandhed, og at Alt, hvad der ikke er Gud, kun er Skin og derfor ikke er, maatte han komme til den Paastand, at Menneskets Aand, forsaavidt den er guddommelig, maa gaae op i Gud igjen og befrie sig fra sin egen Personlighed. Ved den

Digitized by Google

samme Grundanskuelse er ogsaa Taulers Methode i at udlægge den hellige Skrift, ligesom hans Mening om Kirkens Lærdomme og Skikke bleven bestemt. Det Ydre, saavel det skrevne Ord som det i Tiden foregaaede Faktum, er ham kun Hyitser, Form, Type for noget Indre, saa at han vel udvortes synes at være Kirkelæren hengiven, og ogsaa personlig er fuldkommen overbeviist om den, medens han dog sjelden tager den i dens eiendommelige, positive Betydning, men typisk eller allegorisk.

Taulers Mystik er fremdeles ikke en videnskabelig, systematisk; trods sin klare, ja skarpsindige Aand, har han ikke slaaet ind paa Viktorinernes Retning, at søge en Formidling mellem Reflexion og Kontemplation, mellem Philosophie og Mystik, for at begrunde denne sidstes Theorie videnskabeligt. Alt hos ham er umiddelbart praktisk, og dette ikke blot i den Form, hvori hans Anskuelser ere komne til os, men efter hans hele, egentligste Tendents. I sin strenge Anvendelse paa Livet fører vel hans Mystik til fuldkommen Passivitet; dette siger han ogsaa selv tit nok; men hvad der besnaget udmærker ham og gjør ham ærværdig, er just det, at hans besindige og kjærlighedsfulde Gemyt ikke bliver staaende ved denne extreme Konsequents, men i Hovedsagen driver paa Fuldendelsen af et ægte christeligt, praktisk Liv. Efter ham skal det gudelige Menneske ikke tilbringe sin Tid i ørkeslos Ekstase eller ufrugtbar Aftrese, men altid virke til sin Næstes Nytte; han skal fornægte Alt, Verden og sit eget Jeg, for at blive Gud lig i Kjærlighed. Disse Grundsætninger have ledet Tauler selv i hans Liv; og derfor staaer han høiere og ædlere for os, end om han som Andre ikke havde været betænkt paa Andet end i den eensomme Klostercelle at døde Kjødet, for i Visioner og Henrykkelser at miste Forstanden. Han vilde have virket mindre velsignelsesrigt, dersom han, konsequent mystisk, slet ikke havde prædiket Andet end absolut Lidelse og Uvirksomhed, end passiv, med Indifferents identisk Quietisme. Nu derimod opfordrede han, i en mørk, sønderrevet

Ild, Menneskene paany til almindelig Kjærlighed; og idet han fremstillede denne i Sagtmodighed og Barmhjertighed sig yttrende Kjærlighed som Moder til alle Dyder og som Kjendetegn paa Forsoningen med Gud, bleve hans Prædikener en velgjørende Reaktion saavel imod Scholastikernes kasuistiske Moral som imod mange Mystikeres selvsyge Uvirksomhed. Dette er hans Mystiks væsentligste Charakteer; den er heelt igjennem praktisk; fra Spekulationen kommer Tauler altid igjen over paa denne Praxis, som, vi gjentage det, ikke er en munkeagtig-asketisk, men en ægte sædelig, christelig, idet den som Hovedgrundsætning opstiller Uselfstændigheden og Ufortjenstligheden af alle udvortes Gjerninger, og saaledes indeholder den store Idee, at Mennesket ikke bliver retfærdiggjort ved katholsk Værkhelighed, men alene ved Guds Naade. Fra denne Side betragtet er den taulerske Mystik en alvorlig Protestation imod den da herskende Kirkes Aand, om den end ikke formelligen er fremtraadt som saadan, og saaledes tillige en Forberedelse for Reformationen. Om en positiv, tilsigtet Opposition imod Kirken kan der hos Tauler ikke være Tale; skjønt han for en Deel ikke tager dens Læresætninger ordret, angriber han dem dog ikke; i barnlig Ærefrygt for den „hellige Kirke", forvexler han endnu denne med den romerske, saaledes som den viser sig i ydre Fremtræden; han mener i alle Dele at være denne tro, og forlanger, at man ubetinget skal adlyde den. Hans Modsigelse imod det Bestaaende gik alene ud fra det praktiske Stan'punkt; den angik endnu ikke Kirkens nedsunkne Tilstand overhovedet, men, foruden det slette Levnet og den Skinhelighed og Herskesyge, der gik i Svang hos Klerus, kun den overvurderede Fortjenstlighed af de udvortes Gjerninger i Kultus og de asketiske Bodsovelser. Tauler vilde paany indføre det christelige Liv, „den første Kjærlighed" i dens Renhed; Billedet af dette rene Liv holdt han frem imod Fordærvelsen hos den daværende Klerus, og fremfor Alt var det Ideen om Christi Efterfølgelse, hvorved han søgte at føre

Digitized by Google

Gemytterne tilbage til den sande, oprindelige Christendom. Derved at han, ligesom ogsaa andre Mystikere, især Ruysbroek, foreholdt Folkene Christi Billede, opfordrede dem til Efterlignelse og sammenlignede de Geistlige, som de vare, med Forløseren og Apostlerne, har han udtalt en Trang, der til hans Tid allerede var følt dybt og paa mange Maader, og som siden, da den var kommen til fuld Bevidsthed i den katholske Kirkes Almeenaand, hidførte Reformationen. Tauler kan anseés som en af de virksomste iblandt Reformationens fjernere, middelbare Forløbere, idet han har bidraget ualmindelig meget til at udbrede renere Anskuelser af den christelige Gudstjenestes Væsen og til Reform af Livet. Thi med hvilken Begierlighed maatte ikke Tilhørerne flokkes om ham, naar han sagde dem, at hverken Pave eller Biskopper, hverken Messe eller mange Bønner og Spægelser var Hovedsagen for Den, der vilde opnaae Salighed, da der gaves noget Høiere og Sandere end de udvortes Hjerningers og Indretningers Skinverden; naar han prædikede for dem om Christi Efterfølgelse, som eneste Vei til Gud, hvortil Enhver var kaldet og berettiget; — om den Fattigdom, der var den høieste Fuldkommenhed, og som paa eengang maatte være baade indvortes og udvortes, medens de høie Geistlige kun stræbte efter Pragt og Rigdom; — om den levende Tro paa Guds eenfolde Ord, hvilket de skulde hænge fast ved, istedenfor at løbe efter de store Mestere, der kun jage efter forfængelige Konster; — om det i Sandhed fromme Menneskes Frihed, over hvilken Paven selv ingen Magt har, saa at Denne altsaa ikke virkelig er Guds Statholder paa Jorden; — om Adskillelsen endelig af den verdslige og den geistlige Magt, saaledes at den sidste ingen Ret havde til at lyse Folkene i Band paa Grund af sin Strid med Fyrsterne. Og hvor dybt et Indtryk maatte ikke alt Dette gjøre paa Folket, naar det blev udtalt af en Lærer, der, fuld af Mod og Kjærlighed, havde antaget sig

Digitized by Google

dets Elendighed, talede til det i dets eget Sprog, for dets Skyld lod sig forfølge, og bekræftede sine Ord ved Handling! I denne frie, praktiske Tendents ligger den taulerske Mystiks store historiske Betydning; han har derved vundet en langt større, mere blivende Indflydelse, end de andre berømte mystiske Lærere paa hiin Tid; disse vare enten for metaphysiske eller for æsthetiske, overhovedet for lidet sædelig-praktiske, til at de kunde udøve nogen betydelig Virkning paa Flertallet af Lægfolk.

Deraf kom det da ogsaa, at Tauler, som tidligere viist, nærmede sig til Lægfolk og de valdensiske Gudsvenner til ham; deraf fremdeles den taknemmelige Kjærlighed, hvormed hans Medborgere i Straßburg sluttede sig til ham; deraf, idetmindste for en stor Deel, den vide Udbredelse af hans Prædikener og Skrifter, hvis Overskrifter i flere gamle Samlinger vidne om den store Agtelse, hvori den oplyste Lærer stod overalt; deraf endelig den Ærbødighed, Luther nærede for ham. Luther troede i Taulers Skrifter at have fundet en renere Theologie end i alle Scholastikernes Bøger tilsammen; han holdt ham ogsaa for Forfatter af „den tydske Theologie." Tauler er bestandig bleven agtet høit af den protestantiske Kirke; vi erkjende i ham en Mand, hvem en Plads tilkommer i „catalogus testium veritatis" (af Flacius). Imidlertid er det en frugteslos Bestræbelse, naar man, som Spener og Andre, vil eftervise den fuldstændige Overeensstemmelse af hans Anskuelser, enkelte katholske Vildfarelser fraregnede, med Reformatorernes Lære; ligesom det, paa den anden Side, ikke er muligt i alle Punkter at bevise hans katholske Orthodoxie.

Doktor Eck har kaldt Tauler en Drømmer, der ikke var fri for Mistanke om Kjætteri, Beza kaldte ham en Visionær; ogsaa nutildags gives der endnu dem, der dele disse Meninger og udtale dem: i vore Dage, mener man, er det ikke raadeligt at forny Erindringen om de gamle Mystikere. Men Den, der kaster

Digitized by Google

et Blik over Taulers Liv og læser hans Skrifter, vil let erkjende, hvorvidt saadanne Domme ere retfærdige eller ikke; og om han end nægter Taulers Anskuelser sit Bifald, vil han dog i den fortræffelige Mand ære en af de reneste, ædleste Aander, hvilke saavel Kirkens Historie som Straßburgs Historie i Særdeleshed har at opvise.

Digitized by Google

Fremstilling og Kritik

af

den moderne Pietisme,

af

Dr. C. Märklin,
Præst i Calw i Würtemberg.

1839.

Af Skriftets fire Afsnit: 1. Pietismens Grundcharakteer, 2. Pietismen fra den dogmatiske Side, 3. Pietismen fra den ethiske Side, 4. Pietismens historiske Stilling og Betydning (hvortil er føiet som Anhang en Sammenstilling af forskjellige tydske Regjerings-Forordninger med Hensyn til Conventikler) — er her meddeelt den første Deel af de tvende første Afsnit, tilligemed et enkelt Parti af det tredie.

I.

Pietismens Grundcharakteer.

Den christelige Religion er, ligesom enhver anden, noget Givet, Objektivt, til hvilket Subjektet maa sætte sig i et indvortes Forhold, for at Tro eller Fromhed kan opstaae. Ingen Religion, altsaa heller ikke den christelige, maa betragtes som en blot Samling af theoretiske Læresætninger, der som noget reent Objektivt slet ikke kom til at staae i nogen indre Forbindelse med Subjektets Bevidsthed. Dette er unægtelig den aandløse, aldeles udvortes Synsmaade, som var længe nok forherskende i den nyere Theo-

Digitized by Google

logi, saavel i Supernaturalismen som i Rationalismen, men som blev lykkeligt fortrængt ved den paafølgende Udvikling af Videnskaben, der begyndte med Schleiermacher. Religionen er meget mere i sit sande Væsen et eiendommeligt Trin i den menneskelige Selvbevidsthedens Udviklingsproces, en Yttring af Aanden, der har udfoldet sit eget Væsen og den eiendommelige Maade, hvorpaa den selv finder sig bestemt af det Absolute, i denne objektive Form af Lære og Kultus. I Religionen ere altsaa ikke de objektive Læresætninger, og hvad der muligen dertil knytter sig af historisk Stof, det Første og Oprindeligste, men derimod Bevidsthedens eiendommelige Opvækkelse ved det Absolute, eller den eiendommelige Art og Maade, paa hvilken Subjektet kommer til Bevidsthed om sin Tilværelses Forbindelse med den guddommelige Væren og det guddommelige Væsen. Træder nu det enkelte Subjekt i Forhold til dette givne Stof, vil en levende Forbindelse med dette ikke kunne være nogen anden end den, at det Givne, der jo i og for sig selv er et Produkt af Selvbevidstheden, atter af Subjektet gjøres til et indre Element i dets Bevidsthed. Det objektivt Givne assimilerer sig det troende Subjekt; i dette vender Religionens Indhold tilbage fra dets historiske Objektivering til Selvbevidstheden, dets oprindelige Hjem, og bliver saaledes det subjektive Livs Substants, den aandelige Magt, der behersker den hele Bevidsthed. Gaaer man ud herfra, indsees ogsaa Forholdet mellem Tro og Videnskab. Saavel den sande Tro som den ægte Videnskab stræber ligemeget at gjøre det i Religionen Givne ligesom flydende og til et aandeligt Element; Forskjellen er kun den, at hiin ledes af en subjektiv Trang, denne af en objektiv theoretisk Interesse. Troen er en umiddelbar Reproduktion af det Givne til et Element i Subjektets eget indre Liv, en Assimilation af det Udvortes og dets eget Væsen; Videnskaben paaviser i Religionens historiske, positive Stof Aandens evige Tanker og Realiteter, der ligge til Grund for det; den afklarer Troens Forestillinger deres Form som det

blot Objektive, Givne, og fremstiller dem som Momenterne i Menneskeaanden, der medierer sig med den guddommelige. Ikke som om derved det historiske, givne Stofs Værd og Værdighed nødvendigvis skulde forringes. Skjønnok kan der gives en videnskabelig Tænkemaade, der i sin Stræben efter at bringe Liv og Aand i Religionens givne Stof, tillige ophæver Faktumet i dets historiske Sandhed, fordi det ansees for ikke at svare til Ideen, og som altsaa kun tilkjender de deri indhyllede Ideer Sandhed. Det er ikke her Stedet at fælde en afgjørende Dom derom; men saameget er vist: for Videnskaben som saadan er det i ethvert Tilfælde væsentligt, at opfatte det i Religionen Givne tillige som Ideens Udtryk, det Historiske tillige som Ideelt, og at opsøge i det historiske Phænomen tillige den evigt uforanderlige Tankegehalt.

Deri har nu til alle Tider den sande christelig Fromhed væsentligt bestaaet, i en saadan Oplivelse af Religionens givne Indhold til et Element i Bevidstheden, en saadan Gjenfødelse i det Indre af Det, der tilbyder sig udenfra; og naarsomhelst man begyndte at sætte Troens Væsen i et blot udvortes Forhold mellem Subjektet og et ligesaa udvortes og dødt Stof, traadte ogsaa i Modsætning dertil den kraftigere vakte religiøse Bevidsthed frem med hint Krav. Heri ligger nu ogsaa det ene væsentlige Element til det Phænomen, hvormed vi her skulle beskjæftige os; Pietismen. Alt ved dens første Fremtræden, hos Spener og hans Tilhængere, træder denne Eiendommelighed os imøde. Den Spenerske Pietisme udviklede sig som en Modsætning til den daværende Tids døde, stivnede Orthodoxi. Troen var dengang slet ikke Andet end en udvortes Bekjendelse af den christelige Religions ligesaa udvortes opfattede, i en ubevægelig Form udpægede Indhold; det indre religiøse Liv var saa godt som gandske udslukket, den aandelige Betydning, Ideen, gaaet til Grunde i den ubevægelige ydre Form. Den Spenerske Pietisme drev derimod paa en levende, inderlig Utilfredshed af Christendommen, den søgte at levendegjøre

Digitized by Google

det udenfra givne Stof, den lagde sin hele Sjel ind deri, og ansaae det for det væsentligt, for Hovedsagen, at gjøre det Objektive til noget Indvortes i Tro og Kjærlighed. Denne bestemte Retning til det Indre paadrog dengang Pietisterne af deres Modstandere, de Orthodoxe, den Bebyrdning, at Lærens Reenhed ved dem kom i Fare; og var end Dette ugrundet, da Pietisterne bevarede en væsentlig Overeensstemmelse med alle Kirkens Troesfætninger, fremgik dog aabenbart hiin Driven paa det Indvortes af den Anskuelse, der vel ikke endnu dengang stod klart for Bevidstheden, at Bogstaven og det Givne ikke have absolut Værd i og for sig, men kun som Afpræg og Udtryk af den religiøse Selvbevidsthed, saa at altsaa den maa være det Første og Oprindeligste, hvori ogsaa det givne Stof maa gjenoptages som i sit Element Stille vi nu vor Tids Pietisme ved Siden af hiin oprindelige Spenerske, maa det aabenbart indrømmes, at den i det Væsentlige har den samme Tendents, den nemlig, at overføre den christelige Troes Indhold fra dens Objektivitet til Bevidstheds, det indre Livs Sphære, at drive paa en levende, inderlig Tilegnelse deraf, saaledes at Troen bliver noget i det Indre Oplevet, Erfaret, at fordre, at Christendommen skal blive det aandelige Livs Substants, en Magt, der behersker hele Bevidstheden. Pietismen vil ingenlunde have Christendommen betragtet som en blot Samling af Lærdomme, den skal derimod blive en Bestemthed i det indre Liv, eller hvis vi her ville bruge det theologiske Udtryk, den opstiller den Fordring, at vi ikke alene skulle have en Christus for os, men ogsaa i os, og derfor sætter den ogsaa de egentlige soteriologiske Læresætninger høiest, derfor tales der ogsaa iblandt dens Tilhængere saameget om indvortes Erfaringer, om aandelige Anfægtelser og andet Lignende, hvilket alt er et Produkt af hiin Stræben efter at forvandle Troesindholdet til et Indre.

Dvæle vi et Øieblik herved, da kan det ikke nægtes, at Pietismen for saa vidt har sin fuldkomne Berettigelse og Sandhed.

Digitized by Google

Selv den theologiske Videnskab har ved Schleiermacher atter hævet sig til denne dybere og mere levende Opfattelse, efterat den længe nok havde i dens tvende modsatte Retninger, Supernaturalismen og Rationalismen, paa en lige utilfredsstillende Maade anseet og behandlet den christelige Troes Indhold som en blot Samling af theoretiske Lærdomme for Erkjendelsen. Idet Schleiermacher satte Religionen i Almindelighed i Følelsen eller den umiddelbare Selvbevidsthed, altsaa i en Bestemthed i det indre Liv, maatte han ogsaa betragte den christelige Religion, paa den ene Side unegtelig som guddommelig Aabenbaring, men dog tillige ogsaa paa den anden Side som en eiendommelig, og navnlig som den høieste Udvikling af hiin umiddelbare Selvbevidsthed. Det Første og Oprindeligste i Religionen er altsaa for ham altid Selvbevidsthedens indre Bestemthed, eller de fromme Sindsstemninger; det Objektive og Givne i samme, de egentlige Læresætninger, ere derimod kun at betragte som Udsagn og Forklaringer over hine fromme Reflexer, eller over den umiddelbare christelige Selvbevidsthed; ja, endog Skriften er for ham kun det første Værk og Vidnesbyrd af Troen, hvilken saaledes bestandig fremtræder som det Oprindelige, uafhængigt af Bogstaven. Netop af denne Grund er ogsaa Schleiermachers Anskuelse om Fromheden den mest levende og storartede. Fromheden er ligesom en Gjenoplivelse af det objektive Stof til den fromme Selvbevidsthedens levende Elementer; ligesom de oprindelige, indre Sindsreflexer sees omsatte i Tanker og Forestillinger i den christelige Troes Læresætninger, saaledes vendes ligesom denne Proces om i det enkelte Subjekt, idet det træder i et levende Forhold til Christendommen, og Troen begynder at vaagne i det. En levende Forbindelse mellem Subjektet og den christelige Troes Læresætninger kan kun komme istand i det Tilfælde, at Subjektet i hine seer saadanne Udsagn om den umiddelbare christelige Selvbevidsthed. Hvad der i det Givne ikke kan paavises at være et saadant Udsagn om

fromme Rørelser, det betragter Schleiermacher heller ikke som Noget, der vedkommer det religiøse Gebeet; alt, hvad der derimod i Sandhed hører med til dette, har ogsaa i Forveien været i den fromme Følelse eller i Selvbevidstheden som væsentligt Moment i samme. — I det Væsentlige maa ogsaa den nyeste spekulative Philosophie ifølge dens Principer dele denne Opfattelse af Fromhedens Væsen. Idet den gaaer ud fra et mere objektivt Standpunkt end Schleiermacher, og opfatter Religionen som Aandens Bevidsthed om sig selv som absolut, og overensstemmende dermed betragter Troens Lærdomme og Kjendsgjerninger saaledes, at selve Aandens evige Tanker og Realiteter ere tilstede i dem, dog i Form af en objektiv Væren, kan den ikke lade det enkelte Subjekt faae Andeel i Troen paa anden Maade, end derved, at Aanden, naar den kommer til Bevidsthed om sit absolute Væsen, erkjender sig selv i Troens Objekt, hæver det Givne op af sin historiske Form og gjør det til et i Bevidstheden evigt Nærværende, saa at Bevidstheden nu anerkjender som Momenter i sig selv, hvad den for nærmest kun anskuede som noget udenfor sig, som et enkeltstaaende Faktum. Men ved nærmere Betragtning af Pietismens Phænomen fremtræder det Charakteertræk, der netop først gjør den til Pietisme: dette, at den, uagtet sin Stræben efter at assimilere sig det Givne, dog ikke kommer ud over det Givne som Givet, ikke ud over den Form af Objektiviteten, hvori Troens Indhold først træder den imøde, at den ikke formaaer i Sandhed at bringe Aand og Liv i det forefundne Stof. Uagtet al sin Higen efter at forvandle det Givne til et Indre, bliver den dog staaende ved det som Udvortes; den hefter sig til den udvortes Form som til det Væsentlige, den har Legemet, Hylsteret, uden klar Bevidsthed om den iboende Aand; den trænger ikke igjennem til de guddommelige Ideer, der skjule sig i Objektivitetens Form. Men er nu det Udvortes som saadant Hovedsagen, det Væsentlige for Subjektet, kan heller ingen ret inderlig Mediation indtræde mellem Be-

Digitized by Google

vidſtheden og Objektet. Er dette alene Væren, alene Objekt, da er det ogſaa og maa vedblive at være fremmed for Bevidſtheden. Stoffet er ligeſom altfor ubøieligt til at kunne aſſimileres med Bevidſtheden. Paa denne Maade er Pietismen, der ſaa gjerne vilde inderligt tilegne ſig Troens Indhold og dog alligevel ikke kan komme ud over det Givne ſom ſaadant, i en uafbrudt, ſig ſelv modſigende Bevægelſe, idet den vil gjøre Chriſtendommen til noget Indvortes, og ſaa dog atter have og beſidde Det, der efter ſin Natur ſkulde være det Inderſte, blot ſom noget Udvortes; og dette er netop Pietismens egentlige Væſen, denne Modſigelſe, at Troens Gjenſtand, ſom Bevidſtheden gjerne vilde optage ſom Element i ſig ſelv, i ſamme Øieblik igjen er Noget, der ſtaaer udenfor Bevidſtheden, fremmed og uvedkommende for den. Dette er Grunden til, at vi paa den ene Side føle os tiltrukne af dette Phænomen, paa den anden Side ſtøde tilbage fra det. Vi finde i Pietismen en Stræben efter at forvandle Troens Indhold til et Indre, vi glæde os ved her at træffe en levende Fromhed; men træde vi nærmere, føle vi os utilfredsſtillede og blive vaer, at Det, der i ſit Væſen er det Inderſte, her dog kun er et Udvortes, men tillige — hvori netop det Fraſtødende ligger — gjør Fordring paa at gjælde ſom et indre Aandeligt.

Det vil ikke være uhenſigtsmæssigt at oplyſe denne almindelige Udvikling af Pietismens Natur ved et Par Exempler. Som bekjendt har Pietismen meget at gjøre med Anfægtelſer af Djævelen, eller, ſom Pietiſterne helſt kalde ham, den onde Fiende. Den anerkjender altſaa unægtelig en indvortes virkelig Relation mellem den menneſkelige Villie og det Onde, den har Bevidſthed om, at Menneſket, ſaaledes ſom det er af Naturen, maa være ondt; men iſtedetfor nu at begribe ſelve denne Menneſkets naturlige Villie i og for ſig ſom ond, ſom den ſande Kilde til Synden, udleder den langt hellere det Onde af hiin for Menneſket udvortes Perſonlighed, ſom om det først da kunde være virkeligt

Digitized by Google

og reelt, og lader denne Person virke udenfra ind i Menneſket. Villiens indvortes Bevægelſe, hvori det Onde har virkelig Exiſtents, forvandler Pietismen i ſamme Øieblik, det gaaer op for Bevidſtheden, til en fra en anden Person udgaaende, for Menneſket i og for ſig fremmed og udvortes, Handlen; det Ondes Virkelighed i Menneſket betragtes, netop ſom det bliver anerkjendt, dog igjen ſom en Virkelighed udenfor Menneſket, forlægges fra Menneſkets Indre til den udvortes, objektive Værens Element, hvorved da egentlig det Ondes ſande Begreb ophæves i ſamme Øieblik, ſom det ſkal anerkjendes ſom et indre Moment i Bevidſtheden. — Paa lignende Maade forholder det ſig med Læren om Tilregnelſen af Chriſti Retfærdighed. Opfattes denne Foreſtilling paa en reent aandelig Maade, og ſeer Bevidſtheden i Chriſti Person ikke alene det enkelte Subjekt, der paa en udvortes Maade ſtaaer ligeoverfor den, men tillige, ſom Schleiermacher udtrykker det, den fuldendte Skabelſe af vor egen menneſkelige Natur, Menneſkehedens realiſerede Idee, eller hvad der er Eet dermed, den guddommelige Logos, da udtales heri den chriſtelige Religions dybeſte Sandhed, Foreningen mellem det Menneſkelige og det Guddommelige. Idet Menneſket ved Troen faaer Deel i Chriſti Retfærdighed, er den ham ikke mere en fremmed og udvortes, men er bleven hans inderſte Liv ſelv. Pietismen derimod bliver ſtaaende ved Udvorteshedeu; Forvandlingen af Chriſti Liv til et Indre bliver, netop i det ſamme den ſkal gaae for ſig, ligeſom imellem Hænderne igjen til Noget, der foregaaer udenfor Subjektet og er det fremmed; Chriſti Retfærdighed er beſtandig for den kun denne udvortes opfattede hiſtoriſke Perſonligheds Retfærdighed; Chriſtus ſkal vorde en Chriſtus i ham, og er dog idelig kun denne Chriſtus udenfor ham, ſom han engang har levet, og ſom han endnu lever fjernt fra ham i Himlen. Subjektet kommer ikke til at faae ſit Væſen virkeligt opfyldt af det abſolute Indhold. — Saaledes er det naturligt, at Subjektet,

Digitized by Google

der forlægger det Onde til en udenfor det værende Personlighed, hverken kan komme til fuldkommen Erkjendelse af sin egen Villies Syndighed, hvorved da meget let, idet det atter og atter foedrer dette af sig, en indre Usandhed sniger sig ind i Bevidstheden, ei heller paa den anden Side kan komme til en virkelig Nydelse af den guddommelige Naade, da Christi Retfærdighed vedbliver at være noget Udvortes, og saaledes overmaade let kuffes og bedrager sig selv deri, fordi det tillige bestandigt bærer Trangen dertil i sig.

Som en eiendommelig bestemt Form af Religionen i sin Almindelighed, har den christelige Religion en væsentlig positiv og historisk Side; og dette dens historiske Element kan vistnok ikke bortskydes, uden med det samme at opgive den som denne eiendommelige Skikkelse. Men til rettelig at forstaae denne, er det nødvendigt at anerkjende, at dette Historiske i Christendommen ikke er det Første og Oprindeligste, men at det viser hen til noget Dybere, hvoraf det selv er oprundet, til Ideen. Alle disse Historier, der ere Objekter for Troen, have deres uendelige Værd for den religiøse Bevidsthed, ikke som blotte Historier, men kun som Aabenbarelser, Udtryk for Ideen. Herom er Pietismen endnu ikke kommen til Bevidsthed; for den er Religionen ikke andet end Historie; og da Historien overhovedet betragtes af den sædvanlige Bevidsthed alene som en Samling af tilfældige Begivenheder, har Troens Indhold ogsaa for Pietismen Skin af at være tilfældige udvortes Begivenheder, og den kan ikke begribe, hvorfor de ikke ligesaagodt kunde have formet sig paa en anden Maade, eller være blevne ganske borte. Saaledes kjender f. Ex. Pietismen Syndens Genesis i Mennesket eller Menneskets Brud med Gud ene alene som en Historie, nemlig det saakaldte Syndefald. Istedetfor i dette at see Faldets indre Historie, der bestandig paa samme Maade gjentager sig i enhver Bevidsthed, betragter den det alene som Noget, der er skeet engang, og hvori de øvrige

Digitized by Google

Mennesker kun have Deel paa Grund af en udvortes, historisk Traad; og denne ene historiske Begivenhed, der opfattet saaledes synes ganske tilfældig, skal nu have frembragt en væsentlig Grundforandring i hele Slægten. Med det andet Element i den religiøse Bevidsthed, Menneskets Forsoning med Gud, gaaer det nu Pietismen paa samme Maade; ogsaa den opfatter den kun som en saadan udvortes Historie, uden Bevidsthed om den Idee, som deri er aabenbaret. Supernaturalismen staaer nu vel i denne Henseende væsentlig paa det samme Standpunkt; ogsaa den hænger sig ved Historien som blot Historie, uden at blive sig den Idee bevidst, der deri er realiseret; men medens Supernaturalismen betragter Christendommen i Almindelighed som blot Lære, som en Samling af theoretiske Læresætninger, er Pietismen indviklet i den Modsigelse, at den paa den ene Side vil have Religionen betragtet som Aandens immanente Liv og som Vickelighed i Bevidstheden, og dog igjen paa den anden Side bliver hængende ved Historien som noget Skeet, der er udenfor Bevidstheden, uden at mindes hiint: tua res agitur. Tænke vi os, at hos en Supernaturalist en større Intensitet i den religiøse Følelse kommer til, vil han af sig selv føres til Pietisme. Derfor træffe vi saamange Schatteringer i selve Pietismen. Jo mere hos Nogle Følelsens Inderlighed, ifølge dens Eiendommelighed træder tilbage, og den forstandige Reflexion er overveiende, desto nærmere staae de ved Grændsen af Pietismen og danne Overgangen til de almindelige Supernaturalister; jo mere derimod hos Andre hiin subjektive Inderlighed har Overvægten, desto skarpere ville de adskille sig fra de egentlige Supernaturalister, forholdsvis endogsaa danne en Opposition imod disse, og maaskee mere nærme sig Mysticismen, alt efter deres øvrige Dannelses Beskaffenhed. Gaae vi ud herfra, lader ogsaa det Phænomen sig forklare, at igjen i vor Tid saa Mange af de mest forskjellige Stænder have givet sig hen til Pietismen. Hos Mang-

Digitized by Google

foldige er der atter vaagnet en levende religiøs Interesse; men Disse samme staae tillige i deres hele Tænkemaade og deres Begreber om Religion og Christendom paa samme Trin som Tidens vulgære Bevidsthed; ville de nu fra dette Standpunkt fyldestgjøre deres religiøse Trang, vil deres Stræben af sig selv antage Pietismens Form. Kun der, hvor hiint utilfredsstillende Reflexionstrin, hvorpaa ligesaa vel Pietismen som Supernaturalismen befinder sig, er overvundet ogsaa i Henseende til det religiøse Gebeet, og en høiere Betragtningsmaade er fundet, eller hvor den religiøse Følelses Dybde, saaledes som i Mysticismen, idelig paralyserer hiin Reflexions Indflydelse, paa en for den Enkelte ligesom ubevidst Maade: kun der er det muligt baade at bevare eller at tilegne sig den religiøse Bevidstheds fulde Inderlighed, og derhos dog holde sig fri for Pietismens Eensidighed.

Iøvrigt viser sig, ved at betragte Forholdet mellem Nutidens Pietisme og den oprindelige Spenerske, det paafaldende Phænomen, at hiin Tids Pietisme laae i Strid med Orthodoxien, hvorimod Nutidens har forbundet sig paa det noieste med den og er bleven dens ivrigste Forsvarer. I hiin Tid befrygtede Orthodoxien Fare for sig af Pietismen; nutildags befrygter vist Ingen det af den, langt snarere derimod det Modsatte, Fare for den frie Forskning. Nogen væsentlig Differents i Troessager fandt vel egentlig ikke Sted imellem den Spenerske Pietisme og Datidens Orthodoxi; men vist er det dog, at Pietisterne dengang dannede en virkelig Modsætning til de Orthodoxe, ikke sjeldent talede med Foragt om Orthodoxien, og paastode, at selv der kunde sand Fromhed findes, hvor Erkjendelsen af den christelige Lære ligefrem afveg fra Orthodoxiens Bogstav, at de droge den forpligtende Kraft, der tillagdes den evangeliske Kirkes symbolske Bøger, i Tvivl, og kun lagde liden Vægt paa den hele Masse af scholastiske Læreformler, der Tid efter anden havde faaet Indgang i Theologien. Hvilken Grund var der vel til alt dette, da

Digitized by Google

der dog ikke var nogen egentlig, væsentlig Differents i Læren, uden den, at den Spenerske Pietisme gik ud fra den rigtige Anskuelse, at det Oprindeligste og Første i Religionen ikke var en Erkjendelse og, hvad dertil svarede, en Læres døde Bogstav, men Selvbevidsthedens indre fromme Bestemthed, de indre fromme Sindsbevægelser, og at Det i Lærens Bogstav, der ikke stemte dermed eller egnede sig til at fremme og oplive dem, heller ikke kunde have eller gjøre Fordring paa noget Værd? Aabenbart laae denne Erkjendelse, selv om den maaskee ingensinde blev udtalt med saa klar Bevidsthed, til Grund for hiin Pietismes hele Polemik mod Orthodoxien. Hvorfra kommer nu det modsatte Phænomen, at Pietismen i vor Tid er en ivrig Forsægter af Kirkens stabile Læreformer? Aabenbart ligger Grunden dertil i den forandrede Tidsaand, saaledes som den aabenbarer sig i Videnskaben og i Livet. Den rationalistiske Retning i Theologien, saaledes som den var herskende i den Tid, der ligger nærmest bag os, truede med at opløse mere eller mindre den christne Troes eiendommelige Lærdomme i en farveløs saakaldet Fornuftreligion; og i selve Livet har en Indifferentisme i religiøse Anliggender taget mere og mere Overhaand. Dette har givet Nutidens Pietisme den oven betegnede Retning. Jo mere levende dens Interesse for Religionen er, og jo mere den har en indre Drift til at gjøre Troen til en Sandhed, en indre Virkelighed, desto mere betragtede den det som sin Opgave at forsvare Kirkens Læreform, der angrebes fra saa mange Sider. Men her ligger nu det Feilagtige og Vrange i Pietismen lige ved Siden af Sandheden. Idet den, paa Grund af sin Stræben efter at gjøre Troen til noget indre Virkeligt, maa ligesom den ældre Pietisme anerkjende, at det Væsentlige i Religionen er denne Selvbevidsthedens indre Liv, indvikler den sig netop da i en indvortes Modsigelse, naar den saa ubøielig søger at fastholde og forsvare Bogstaven, som om den christelige Troes hele Realitet var afhængig

Digitized by Google

af den, skjøndt den dog kun har Værd saa længe som og for saa vidt som den er et Udtryk af den fromme Bevidsthed. Ihvorvel det vistnok paa den ene Side er dens Opgave at fasthholde den christelige Troes Eiendommelighed imod Indifferentismen og en overfladisk Opfattelse, vilde det dog tillige have været ligesaa meget overeensstemmende med Grundprincipet i Pietismen, hiin Tendents til det Indre, at anerkjende Relativiteten og Dødeligheden, om jeg saa maa sige, i Troens udvortes Form, at forme denne paany af den christelige Bevidsthed indre Kilde, saasnart den ikke mere svarede til hiin, og at opgive Det, der ikke staaer i væsentlig og umiddelbar Relation til Troen, og hvoraf vi endnu have Meget tilbage som en Arv fra Fortiden, saasnart det ikke lod sig videnskabeligt forsvare; ja dette vilde have været rigtigere, end saaledes at indpine sig i en stabil Form, og behandle den som selve Væsenet, hvad der ikke kan gjennemføres uden indre Usandhed i mange Punkter, da den enkelte Bevidsthed dog ikke aldeles kan undgaae at paavirkes af Tidsalderens hele Dannelse. Idet nu Pietismen paa denne Maade danner en afgjort Reaktion imod Videnskabens Fremskridt, maa den nødvendigviis støde alle dem fra sig, der ikke kunne betragte den nyere Videnskab som et Produkt af Vantroen, og deraf udspringer ogsaa hiint sygelige og opfarende Væsen, hvorved Pietismen nutildags giver sig tilkjende ligeoverfor alle de Phænomener, der ikke staae i Samklang med dens saare snevre Synsmaade. Ifølge alt dette maae vi vistnok sætte Nutidens Pietisme under den ældre Spenerske i Værd. Da var Modsætningen mellem Bogstaven og Aanden, mellem Trældom og en fri aandelig Bevægelse fordeelt paa tvende forskjellige Punkter; hiint Moment repræsenteredes i Orthodoxien, dette i Pietismen, og derfor har ogsaa denne den historiske Ret aldeles paa sin Side, ligesom der ogsaa virkelig netop fra den udgik en ny Bevægelse og Udvikling i den protestantiske Kirke. Nu har derimod Sagen stillet sig saaledes, at hine Modsætninger

Digitized by Google

træde uforsonede frem i een og samme Bevidsthed, nemlig i Pietismen, og deri bestaaer netop den særegne indre Modsigelse i den. Imod dette nytter det intet at indvende, at dog ogsaa den Spenerske Pietisme i alle væsentlige Punkter stemmede overeens med Orthodoxiens Læreform. Her gjælder den Sætning, at om endog Tvende gjøre eller paastaae det Samme, bliver det dog ikke derfor det Samme. Hvad Supernaturalismen i hiin Tid kunde forfegte med fuld Ret, kan ingenlunde af samme Grund ogsaa den nuværende, fordi den hele Dannelse imidlertid er skreden frem. Dengang svarede den Form, hvori den religiøse Bevidsthed besad Troens Indhold, endnu i alle Maader til Bevidstheden, og derfor havde den orthodoxe Dogmatik i hiin Tid ikke nødigt at forsøge paa en videnskabelig Retfærdiggjørelse af sit Stof; men naar nuomstunder Pietismen, der lidt efter lidt har overtaget Supernaturalismens Rolle, gjør Forsøg derpaa, uagtet dog Formen i mange Henseender ikke tiltaler Bevidstheden, indvikler den sig uundgaaeligt i Modsigelse, ikke alene med Videnskaben, men ogsaa med sig selv og sin egen Interesse for Troens Haandhævelse, forsaavidt denne hos det større Antal snarere taber end vinder noget ved at skulle fastholdes i en utilfredsstillende Form og paanødes Tidsalderens Bevidsthed i en saadan.

II.

Pietismen fra dens dogmatiske Side.

Idet vi nu gaae over til at betragte Pietismen nærmere fra dens dogmatiske Side, der er Grundvolden for ethvert eiendommeligt religiøst Phænomen, vil Pietismens eiendommelige Charakteer strax falde os i Øinene, naar vi give Agt paa, hvilke Troessætninger den fortrinsvis fremhæver, til Forskjel fra og for en Deel i Modsætning til Supernaturalismen og Rationalismen, og i hvilken Enhed den sammenfatter alle de enkelte Læresæt-

Digitized by Google

ninger i den christelige Tro. Det Eiendommelige ved Supernaturalismen, saaledes som den bestemtest har udpræget sig, f. Ex. i den Storrske Theologie, bestaaer deri, at den uden nogen særegen Forkjærlighed for dette eller hint Dogme opstiller dem ved Siden af hinanden med næsten ligestor Dignitet, saaledes som den har forefundet dem i Kilderne til den christelige Tro, og følgelig heller ikke kjender noget forbindende Princip for dette Aggregat af Lærdomme, ingen Enhed, hvis Momenter de enkelte Læresætninger udgjorde. Dette er ganske naturligt, saasnart man, saaledes som det skeer netop i Supernaturalismen, betragter Religionen som blot Lære, som en Samling af theoretiske Læresætninger, og denne Lære som noget aldeles Givet, der udenfra tilbydes Subjektet. I saa Fald maa Alt optages som Troesartikel, saaledes som det udfindes af Skriften, og Alt maa have lige Værd, fordi det paa een og samme Maade indeholdes i denne Troens Kilde. Opstilledes nu et forbindende Princip, vilde det enten synes, som om Subjektet tog sit Standpunkt over Skriften, eller det vilde dog i ethvert Fald fremtræde som en blot subjektiv Tilfølning. Rationalismen, der gjør Subjektiviteten, den egne Tænkning, til sit Princip, lader denne sin Eiendommelighed træde frem deri, at den, overeensstemmende med sin Tilbøielighed til at opløse det eiendommeligt Christelige i en Fornuftreligions abstrakte Lærdomme, tillægger de enkelte christelige Læresætninger et høist forskjelligt Værd. Enten forkastes de eiendommelige christelige Troeslærdomme, fordi Rationalismen ikke kan bringe dem i Samklang med sin subjektive Tænkning, eller de træde dog i al Fald i Skygge som det Uvæsentligere, mere Temporelle o. s. v. for de fuldkomment abstrakte Fornuftsandheder om Gud, Frihed og Udødelighed, der ligesaa godt høre andre Religionsformer til. Et egentlig forbindende Princip i Henseende til de enkelte Troeslærdomme har derfor Rationalismen ligesaalidt som Supernaturalismen, fordi ogsaa dens Tænkning endnu kun er en subjektiv,

Digitized by Google

reflekterende, der ikke fordyber sig i sin Gjenstand og griber den i sin Rod. I Modsætning til disse tvende Synsmaader finde vi nu hos Pietismen en idelig Bestræbelse efter at forbinde de enkelte Troeslærdomme til en Eenhed, og at bestemme de enkelte Dogmers Dignitet efter deres Stilling imod dette Troeslærens Middelpunkt. Man maa indrømme, at Pietismen i denne Henseende staaer høiere end hine tvende andre Systemer, og blandt mange andre er ogsaa dette et Punkt, hvori Pietismen og den nyere Videnskab, om end kun for et Øieblik, berøre hinanden, for siden igjen ved den nærmere Opfattelse af Gjenstanden at fjerne sig fra hinanden. Det Eiendommelige ved den christelige Tro er nu dette, at i den alle Momenter i den fromme Selvbevidsthed bevæge sig omkring Modsætningen mellem Synden og Naaden, og derfor danner ogsaa i den christelige Troeslære denne Bevidsthed om Synden og Naaden Middelpunktet og den forbindende Eenhed, og imellem denne Modsætning deler den christelige Troeslæres hele Indhold sig. Alle specielle christelige Dogmer falde ind under Modsætningen af Synd og Naade, og fra denne faae selv de almindeligere Lærdomme om Gud og hans Egenskaber, om Skabelsen og Altings Fuldkommelse o. s. v. deres bestemtere Farve. Dette, der er den nyeste Theologies videnskabelige Bevidsthed, finde vi nu ogsaa i Pietismens umiddelbare religiøse Bevidsthed. Den reducerer idelig den christelige Troes hele Indhold til denne Modsætning mellem Synd og Naade, og i den samler den som i den christelige Religions charakteristiske Middelpunkt alle de enkelte Troeslærdomme til en Eenhed. Naar nu derved, at et saadant Middelpunkt engang er fundet, ogsaa de enkelte Dogmers Værd maa blive forskjelligt alt efter deres Stilling imod dette, deres nærmere eller fjernere Relation dertil, er det naturligt, at de Læresætninger, der staae i det løseste eller i slet intet Forhold til dette den christelige Troes Princip, af den Grund ogsaa bør overlades til en fri Behandling, og at det

Digitized by Google

maa staae Enhver frit for at anseе dem eller forkaste dem som Troesartikler, navnlig naar det kan paaviseś, at de paa traditionel Maade ere overførte fra andre Religionsformer eller andre Sphærer af aandelig Dannelse. Dertil kommer endnu, at den christelige Troes Læresætninger ene og alene ere den oprindelige fromme Selvbevidsthеds Elementer, førte over i Reflexionen, og derfor kan ogsaa kun Det være medhenhørende til Troeslæren i strengere Forstand, der kan paaviseś at være et saadant Udsagn af den religiøst bevægede Selvbevidsthed. Den dybere Opfattelse af den christelige Troes Eiendommelighed, der er fælleds for den nyere Videnskab og Pietismen, fører derfor aldeles konseqvent med sig, at Videnskaben foretog sig at sondre imellem det i Troeslæren foresundne Stof, og af den anførte dobbelte Grund udsondrede Meget, der tilforn gjorde Fordring paa at have lige Ret med Troens Hovedlærdomme, af den religiøse Bevidsthеds egentlige Kreds, og erklærede det for hjemfaldet til Historien. Her see vi imidlertid strax Pietismen geraade i en Modsigelse med sig selv, idet den ifølge de Præmisser, den har tilfælleds med Videnskaben, paa konseqvent Maade ogsaa burde tillægge Lærdomme, der kun staae i en ganske løselig Forbindelse med den christelige Troes Middelpunkt, et underordnet Værd, men dog i fuldkommen Modsigelse dermed tillægger alle enkelte Dogmer et lige absolut Værd, og med en Ubetinglighed, som var det hele kirkelige Samfunds Vel afhængigt deraf, holder fast ved Lærdomme, hvis traditionelle Charakteer er aldeles sienspynlig, og som ikke høre saameget til den religiøse Sphære, som til andre Videnskaber. Saaledes følger Pietismen allerede i den almindelige Ordning og Behandling af de christelige Troeslærdomme sig selv og sit eget Princip, og Det, vi ovenfor fandt at være det Charakteristiske ved den, at den nemlig befinder sig i en idelig sig selv modsigende Stræben, viser sig atter her lige i Begyndelsen.

Saaledes vil da, naar vi gaae videre i det Enkelte, Pietis-

Digitized by Google

mens Eiendommelighed i dogmatisk Henseende fornemmelig komme tilsyne i de Læresætninger, der angaae Modsætningen mellem Synd og Naade; og idet vi derfor her lægge denne Inddeling af det dogmatiske Stof til Grund, vil af sig selv Det knytte sig dertil, der kan være at bemærke angaaende de øvrige Dogmer og deres Opfattelse paa pietistisk Viis. Hvad nu for det første Pietismens Opfattelse af Læren om Synden angaaer, finde vi, at den i det Væsentlige stemmer aldeles overeens med den kirkelig-symbolske Fremstilling. Ligesom Kirkelæren, antager ogsaa Pietismen en oprindelig Fuldkommenhed hos de første Mennesker, et Guds-Billede, der ved Syndefaldet er gaaet tabt. De første Mennesker ere ved Djævelen førte til Fald, og han er endnu bestandig væsentlig medvirkende ved det Ondes Fremkomst i Mennesket. Adams Synd tilregnes os Alle af Gud; og Arvesynden medfører Fordømmelse for alle dem, der ikke annamme Syndsforladelse formedelst Troen paa Christus. Istedetfor Guds Billede er indtraadt den dybeste, fuldkomneste Fordærvelse i den hele menneskelige Natur, saa at Mennesket nu i sin naturlige Tilstand, naar vi see bort fra alle guddommelige Naadevirkninger, maa betragtes som aldeles ondt og fuldkommen udygtigt til al god Gjerning. Her er det naturligvis ikke vor Opgave, kritisk at belyse denne Betragtningsmaade for sig; forsaavidt den falder sammen med selve den kirkelige Lære, har Videnskaben i sin historiske Udvikling allerede paavist og udsondret Det, der i denne Læreform er mangelfuldt eller ikke lader sig forsvare, og med Rette kan man sige, at navnlig Schleiermacher har afsluttet denne negative Kritik af det kirkelige Dogme. Her gjælder det derimod kun om at paavise, hvorledes Pietismen, idet den har tilegnet sig Kirkelæren saaledes som den har forefundet den, ogsaa i dette Punkt geraader i Modsigelse med sig selv. Naar vi nemlig her maae indrømme, at Pietismens og Kirkelærens Synsmaade falde aldeles sammen, kunde det synes, som om Pietismen derved havde

Digitized by Google

en fuldkommen vel begrundet Ret, og var heri en tro Forfægter af den ægte evangeliske Tro i Modsætning til alle dem, der have opgivet denne Læreform. Men herved er nu Følgende at tage i Betænkning. Aabenbart er Bevidstheden i vor Tid kommen i en heel anden Stilling til Troens Indhold, end den, hvori den befandt sig paa den Tid, da vor kirkelige Lære fixerede sig i de symbolske Skrifter. Dengang følte man endnu ikke saa levende en Trang, som nu til at mediere sig Troens givne Indhold gjennem Tænkningen saaledes, at Bevidstheden kunde erkjende sig selv og sit eget Væsens Momenter deri; den forholdt sig tvertimod endnu aldeles receptiv, optog det saaledes, som det var den umiddelbart givet, som noget Objektivt, gjennem den traditionelle Fortolkning af Skriften, og Subjektet var tilfreds med at have sin religiøse Bevidstheds Rigdom for sig som Gjenstand for Anskuelsen i saadanne objektivt givne, konkrete Former. Ligesom altsaa f. Ex. det Ondes, i den menneskelige Villie immanente, Princip alt i den forchristelige Tid havde objektiveret og substantialiseret sig for Bevidstheden i Skikkelse af Satan, saaledes vedblev ogsaa i den christelige Tid Forestillingen om en personlig Djævel at være et væsentligt Element i den religiøse Bevidsthed, saalænge Tænkningen endnu ikke nærmede sig Troens Objekter med den Fordring, i dem at erkjende Bestemmelser ved Selvbevidstheden. Paa samme Maade fremtraadte det Ondes virkelige Indtrængen i ethvert Menneskes Villie alene i Form af en udvortes Historie, hiint saakaldte Syndefalds Historie. Saalænge, som sagt, Subjektivitetens Moment endnu ikke var kommen til Udvikling, var Dette ganske naturligt, og deraf kunne vi da ogsaa forklare den Form, som Læren angaaende de nævnte Gjenstande har i vor Kirkes symbolske Bøger, ihvorvel her med den evangeliske Kirkes Dannelse indtraadte det Vendepunkt i Historien, fra hvilket Subjektivitetens-Moment fik mere og mere Virkelighed og Anerkjendelse. Men da alligevel Kirkelærens Uddannelse og Fixe-

Digitized by Google

ring foregaaer udelukkende i Begyndelsen af denne Tid, har hiin objektive Synsmaade endnu Overvægten i mange Stykker. Den Synsmaades Væsen derimod, der fra den Tid af dannede sig, bestaaer deri, at Bevidstheden ikke mere vil lade sig noie med Troens Indhold i en saadan udvortes Form, men vil erkjende det som Ideens Udtryk, som et Element i sig selv, vil finde sig selv i Det, der nærmest fremstiller sig som noget Objektivt. Dette Element i den moderne Bevidsthed har nu Pietismen, som ovenfor viist, ganske optaget i sig. Men her viser sig nu Pietismens Modsigelse med sig selv deri, at den paa den ene Side har Tendents til at assimilere Troens Objekter med sig og at erkjende og finde sig selv, den religiøse Selvbevidstheds Væsen, i sammes Forestillinger, men paa den anden Side dog igjen fastholder netop denne objektive, udvortes Form som selve Væsenet, hvilket maa bevares i en saadan Objektivitet, hvis ikke Troens Indhold selv skal forvanskes eller tilintetgjøres.

Dette vil blive endnu mere indlysende, naar vi paavise det ved de enkelte Bestanddele af Læren om Synden. Pietismen holder altsaa fast ved, at Synden, som en almindelig Qvalitet for alle Mennesker, er bleven til ved Syndefaldet. Konsequent maa den da og antage, at ifald Syndefaldet ikke var indtraadt, vilde vel Menneskeslægten i Almindelighed have holdt sig fri for Synd. Hvad enten nu denne Konseqvents, der ligger i selve hiin Forestilling, indrommes eller ikke, bliver dog derved Syndens Princip skilt fra og sat udenfor den menneskelige Natur, hvori den maa tænkes væsentlig immanent, og Synden tænkes at være kommen til Mennesket udenfra ved en tilfældig, enkelt Begivenhed. Istedetfor at sige, at Syndens Mulighed ligger i den menneskelige Natur som saadan, i dens Begreb, uanseet de enkelte Individer, og at alle enkelte Mennesker forholde sig til denne paa eens Maade, saa at de første Menneskers Synd ene har været den første Begyndelse af dens Fremtræden i Virkeligheden, ikke deri-

Digitized by Google

mod Grunden til den almindelige Syndighed, anseer man her et enkelt Individs tilfældige Handlen for Aarsag til Alles Syndighed, tænker sig den hele menneskelige Natur grundforandret ved dette enkelte Faktum, henfører den almindelige Aarsag, der ligger ud over den Enkeltes Tilværelse og Handlen, til en Enkelt i Tid og Rum, istedetfor at opfatte den som et udenfor Tiden værende Princip, og udelukker den saaledes af den menneskelige Natur i og for sig. Denne Fraskillelse af det Onde fra Begrebet af den menneskelige Natur naaer sit Høidepunkt, idet man betragter ikke Menneskets egen forvendte Villieretning som Frister til det Onde ved Syndefaldet, men derimod et for det fremmed og udvortes Subjekt, Djævelen i Slangens Skikkelse. Egentlig er altsaa Mennesket ved det Hele blot passiv, modtagende og indvilligende, det Ondes egentlige Aktivitet viser sig at være alene udenfor det. Og overhovedet betragter jo Pietismen helst Synden paa samme Maade, som det her skeer ved Syndefaldet, som Noget, der bestandig først af Djævelen bliver bragt ind i Menneskets Villie, saa at altsaa stadigt det Ondes Princip træder mere frem som fremmed for Mennesket. Men i hele sin Betragtning af Verden og Mennesket gaaer Pietismen bestandig ud fra Bevidstheden om den menneskelige Naturs Syndighed, fra den Fundamentalsætning, at Verden ligger i det Onde; men denne Følelse kan kun da have Sandhed, naar Synden i sin Mulighed og Virkelighed ansees og anerkjendes som Noget, der er immanent i selve den menneskelige Naturs Begreb. Forsaavidt som Pietismen nu ikke gjør dette, men lader Synden som ved et Tilfælde faae Indgang hos Mennesket udenfra, indvikler den sig i en Selvmodsigelse; der gjøres idelig den Fordring til Subjektet, at det skal betragte sig selv som syndigt i Eet og Alt, og dog paralyseres igjen bestandig denne Fordring. Om vi end ikke ville paastaae, at Syndens dybe Alvor derved svækkes, er dog saameget klart, at Pietismen ved denne

Foreſtilling ledes til en Udvorteshed i hele Opfattelſen, der ligefrem ſtrider mod den religioſe Bevidſtheds hele Væſen; og hos den Enkelte, der, ledet af en ſaadan Foreſtilling, tillige vil fyldeſtgiøre den Fordring, at betragte ſig ſelv ſom ond i Eet og Alt, kan ſaaledes let, mere eller mindre ubevidſt, indſnige ſig en Uſandhed, et ſkuffende Spil med ſig ſelv.

Ikkun da, naar Subjektet betragter ſin Synd, ikke ſom Noget, der i Grunden er det fremmed og udvortes, hvorfra det er forſkjelligt, men ſom Det, der fremgaaer af dets egen inderſte Natur, kun da kan ogſaa Bekjendelſen af dets Syndighed være oprigtig, og Smerten derover dybtgaaende, en ſaadan, der trænger gjennem Marv og Been. — Dertil kommer endnu Følgende. Tænker man ſig, overeensſtemmende med Pietismen, at den første Synd og ſaaledes overhovedet Menneſkenes Synder ere blevne foranledigede ved Djævelens Friſtelſe, kan dette ſkee paa to Maader. Enten kan man antage, at Djævelens Virkſomhed er derved ſaa mægtig, at Menneſket ſynder tvertimod ſit bedre Vidende og ſin Samvittighed, fordi det ikke kan gjøre Modſtand; en ſaadan Foreſtilling nærmer ſig da den Manichæiſke, og jo mindre Synden efter den vilde være Menneſkets eget Værk, deſto mindre kunde den ogſaa tilregnes Menneſket; men Dette vilde nu være lige imod Pietismens Forudſætninger, idet dens Betragtning heraf grunder ſig i Eet og Alt paa Begrebet af Tilregnelſe og Brøde. Eller hvis man indrømmer, at Satan ikke vilde kunne have udrettet Noget, hvis der ikke allerede hos det første Menneſke laae Noget, der kom ham imøde og ſaaledes fremdeles hos ethvert Menneſke overhovedet, da indrømmer man jo dermed og, at Grunden til Syndens Oprindelſe ligger hos Menneſket overhovedet, det er, i dets Natur, og da er denne heller ikke at betragte ſom en tilfældig Begivenhed, hvad der dog er Pietismens Mening; Satans Forførelſe er ikke mere Aarſagen til Synden, og den første Synd ſtaaer ikke længere i Cauſalitetsforhold til alle de øvrige Menne-

Digitized by Google

skers Synder, men man føres da ligefrem til at betragte Menneskets Natur overhovedet som den egentlige og sidste Aarsag til alle Synder.

Hvad der gjælder om den pietistiske Forestilling om Syndens Oprindelse, gjælder og i Henseende til Syndens Tilregnelse. Efter Pietismens Anskuelse bliver de første Menneskers Synd tilregnet alle de øvrige; Arvesynden medfører umiddelbart alle Menneskers Fordømmelse. Nu hører det væsenlig med til den moderne Bevidsthed, hvad ogsaa Pietismen i det virkelige Liv har optaget i sig, at betragte den subjektive Villies eget Samtykke som nødvendigt, for at Synden skal kunne blive tilregnelig som saadan, saa at umuligt det kan tilregnes den Enkelte som Brøde, ved hvilket han selv ikke i nogen Henseende har været medvirkende, hvad der kun har været et andet Individs Værk, og heller Intet kan føles som Straf, hvortil der ikke knytter sig nogen Syndsbevidsthed. Hvad er det altsaa Andet end Selvmodsigelse, naar Pietismen fordrer, at Mennesket skal troe, at Stammefaderens Synd tilregnes det af Gud, og at det paa Grund af hiin er for evigt fordømt? Unægtelig vilde Sagen forandre sig, dersom Pietismen havde eller tilstedede i sig den Bevidsthed, at Historien om Syndefaldet efter sit sande Væsen ikke bør opfattes som en saadan enkelt, tilfældig og udvortes Historie, men som Menneskeslægtens almindelige, indre Historie, Adam ikke som den Enkelte, der handler og falder som saadan, men som det almindelige Jeg, som hele Slægtens Repræsentant. Da vilde heller ikke Arvesynden anfees som en ved et enkelt Menneskes Synd bevirket Brøde, men som hele Menneskeslægtens fælleds Værk og fælleds Brøde; hvorved den da heller ikke mere skiltes fra den virkelige Synd som noget Abstrakt, der i denne sin Abstraktion skulde være Aarsag til den almindelige Fordømmelse, men betragtedes i sin nødvendige Sammenhæng med den virkelige Synd som det i den menneskelige Natur i og for sig immanente Syndsprincip, der netop i de saa-

Digitized by Google

kaldte virkelige Synder træder ud i Virkeligheden under mangfoldige Skikkelser. Idet det religiøse Subjekt paa dette Standpunkt ikke betragter sig mere blot som dette enkelte Menneske, men som Slægtens Individualisation, som Menneske i Almindelighed, kommer det derved tillige ogsaa til Bevidsthed om den Skyld, der, fordi den menneskelige Natur er syndig, hænger ved enhver Enkelt, just forsaavidt han er Menneske, og tilregner sig den menneskelige Slægts Fælledsskyld tillige som sin egen, deels fordi han som en særegen Individualisation af Slægten bærer det i denne immanente Syndsprincip ogsaa i sig selv, deels forsaavidt han i sin Eenhed med den ogsaa forøger Slægtens Fælledsskyld ved sin egen syndige Handlen. Dette er den baade ægte videnskabelige og religiøse Opfatning af denne Lære, hvorved alt Det af sig selv bortfalder, der er modsigende og uadæquat i Forestillingen. Som Pietismen derimod opfatter det, opstaaer den Modsigelse, at den Enkelte skal tilregne sig noget som Brøde, der slet ikke er hans egen Villen og Handlen, men en Andens, og det en Enkelts, der staaer i intet andet Forhold til ham, end i det udvortes, at han er den Første af Slægten, og at han skal betragte Noget som Straf, hvormed der ikke vil kunne forbinde sig nogen Bevidsthed om en syndig Handlen fra hans Side. Dette lader sig nu umuligt ret gjennemføre efter det Standpunkt, hvorpaa i vor Tid den sædelige religiøse Bevidsthed befinder sig, og hvorfra selv Pietismen ikke ganske kan unddrage sig; og naar nu dog alligevel Pietismen kræver Saadant af sine Tilhængere, fremkommer derved let enten en indre Usandhed, idet Subjektet vil bilde sig ind, at det tilregner sig denne Skyld, medens det dog i sin inderste Bevidsthed værger sig derimod, eller og en ængstelig mørk Ruelse, hvori Bevidstheden omtumles af en dunkel Følelse af Angst, hvortil det ikke kan finde noget i den Grad virkeligt Tilsvarende hos sig, og seer da atter heri just en syndig Forblindelse. Kaste vi nu her et Blik paa den Anskuelse, der er lige modsat den pietistiske, nemlig

Digitized by Google

den rationalistiske, der aldeles forkaster den causale Afledning af Menneskeslægtens Syndighed fra det første Menneskes første Synd og finder Syndens Rod i den frie Villie hos enhver Enkelt især, saa see vi, at denne vel undgaaer de Modsigelser, som hiin uundgaaelig maa komme i, og har ogsaa den rigtige Erkjendelse, at Synden ikke kan være Noget, der udenfra er kommet ind i Mennesket, men maa fødes ud af ham selv, af hans indre Væsen. Men paa den anden Side er ogsaa den hildet i en Eensidighed, forsaavidt den bestandig kun opfatter Mennesket paa en atomistisk Maade saaledes, som det fremstiller sig umiddelbart fra den phænomenale Side som denne Enkelte, og vil aflede Synden fra den frie Villie for sig alene, da dog den Enkelte i Virkeligheden ikke er denne Enkelte alene, men en Individualisation af Slægten, saa at Grunden, hvorfor alle Mennesker bestemme deres Villie til det Onde, ligger i Begrebet af Slægten eller af den menneskelige Natur som saadan. Saaledes drives vi da ogsaa fra denne Side til den ovenfor antydede Opfatning af denne Lære.

Ifølge Pietismens Forestilling er den menneskelige Natur i dens nuværende Tilstand, naar man seer bort fra Sammenhængen med Forløsningen, i Bund og Grund fordærvet og ond, og udygtig til al god Gjerning. Vi ville strax anticipere Modsiden af denne Sætning, fordi det ved en saadan Sammenstilling bliver klart, at Pietismen befinder sig i en ny Selvmodsigelse. Det Modsvarende er nemlig, at al Evne til det Gode og alt virkelig Godt hos Mennesket er meddelt det udenfra, er et Værk af Guds Naade i Christus. Gaae vi nu ud fra denne Sætning, maae vi altsaa efter Pietismens Forestilling anse Synden for Det, der egentlig alene opfylder Bevidstheden, saa længe Subjektet endnu ikke er indtraadt i Samfundet med Christus; og Alt, hvad Mennesket gjør, maa regnes for aldeles ondt; thi en Mellemting gives jo ikke. Men ligesom nu Pietismen betragter det Onde som Djævelens Værk, saaledes falder ogsaa det Godes Princip

Digitized by Google

efter Pietismens Foreſtilling udenfor den menneſkelige Villie; det er ſubſtantialiſeret i Chriſtus, og han, der er en for Menneſket udvortes Perſonlighed, indvirker paa det udenfra; den menneſkelige Villie i og for ſig er blottet for alt Godt. Falder nu ſaaledes baade det Ondes og Godes Princip og egentlige Aktivitet udenfor Menneſket, ſaa er Menneſkets Bevidſthed i Sandhed tom, blottet for alt Indhold, og faaer kun Skin af at fyldes med et virkeligt Indhold, alt efterſom vi gaae ud fra det ene eller andet Element. Gaae vi ud fra Synden, ſaa maae vi ifølge Pietismen frakjende Menneſket Princippet og Evnen til det Gode, og her ſynes da det Ondes Princip at være Det, der egentlig fylder og beſtemmer Bevidſtheden; men ſee vi nøiere til, er det kun et Skin, da det Ondes Princip ſættes udenfor Menneſket i Djævelen. Vilde vi nu ifølge dette betragte Anlægget og Evnen til det Gode ſom Menneſkets Væſen, nødes vi dog til øieblikkelig at opgive det igjen, da det Godes Princip meget mere ſkal falde udenfor Menneſket, og det Gode i det meddeles det alene udenfra, og vi maatte da atter friſtes til at lægge det Ondes Princip ind i det, hvilket da igjen øieblikkeligt kommer i Strid med Forudſætningen. Deraf lader det ſig nu forklare, at Pietismen, alt efterſom den ved Betragtningen af det Enkelte lader det ene eller det andet Element faae Overmagten, ſnart bærer i ſig en unaturlig, ængſtelig og forvirret Følelſe af Syndigheden, (der vel maa adſkilles fra den naturlige, om end nok ſaa dybt indgribende Følelſe af Smerte hos det ægte religiøſe Subjekt), og ſom fremkommer derved, at Bevidſtheden ikke kan faae noget rigtigt Støttepunkt eller virkelig opfyldes af det Godes Element, der beſtandig forbliver udenfor det, og ſaaledes nødes til at fordømme og pine ſig ſelv, forſaavidt det ſtedſe kun kan anſee ſig for fuldkomment ondt, — ſnart ogſaa ſlaaer ſig til Ro ved den Foreſtilling, at det er benaadet, ſaa at det betragter Synden ſom Noget, der ikke mere berører Bevidſthedens Indre, men alene vedkommer det gamle Menneſke,

Digitized by Google

hvilket det anseer for afsondret fra sin indre Natur og stiller hen som Noget, der er udenfor det. Paa dette Punkt kan saare let en farlig sædelig Tryghed forbinde sig med den pietistiske Forestilling, idet Den, der mener at befinde sig i Naadestanden, heller ikke mere egentlig tilregner sig, hvad Kjødet fuldbringer. Men naar nu Pietismen, med Hensyn til sin Forestilling om Menneskets fuldkomne Udygtighed til alt det Gode, vil beraabe sig paa Kirkelæren, og troer at have Retten paa sin Side i dette Punkt paa Grund af sin Overeensstemmelse med hiin, saa maae vi derved bemærke Følgende. Den protestantiske Lære om den menneskelige Naturs fuldkomne Udygtighed til alt det Gode har dannet sig som Modsætning til den katholske, der paa en aldeles semipelagianst Maade lader Menneskets naturlige Kraft, ihvorvel den er svækket, medvirke tilfuldt til Omvendelsen, og har aabenbart heri, i denne Modsætning, Retten paa sin Side. Thi saafremt Menneskets Eenhed med Gud udgjør Væsenet og Endemaalet i al Religion, og saafremt den christelige Frelses Orden i Besynderlighed, naar den opfattes i sin dybeste Grund, gaaer ud paa at bringe denne Eenhed af Gud og Mennesket til Virkelighed, saa kan det og kun da skee retteligen, naar det er erkjendt, at der ingen Forskjel bestaaer mellem Gud og Mennesket i og for sig, efter deres Begreb, men at Guds Væsen er den menneskelige Naturs Substants, og denne kun en Fremtrædelsesform for den guddommelige Natur; at der ikke tilkommer den menneskelige Natur i og for sig en Forsigværen, en særskilt Substantialitet, men at den har sin substantielle Bestaaen alene i Gud. Idet nu Katholicismen ifølge sin semipelagianske Tænkemaade tilskriver det Menneskelige som saadant, i dets Abstraktion fra det Guddommelige, Substantialitet, kan den ikke tilvejebringe nogen sand Eenhed af det Guddommelige og det Menneskelige, tvertimod udelukker bestandig den ene Faktor deelvis den anden, og geraader ligesom i Splid med den; hvor en guddommelig Virksomhed finder Sted,

Digitized by Google

udelukkes efter denne Foreſtilling enhver menneſkelig, og omvendt. I den proteſtantiſke Fremſtilling forholder dette ſig derimod ganſke anderledes; forſaavidt den egentlig betragter den menneſkelige Natur i dens Abſtraktion fra den guddommelige ſom et reent Nul, kan den ſammenfatte begge Faktorer i en virkelig Eenhed, hvori den guddommelige Natur ſees ſom den rette Subſtants i den menneſkelige, og denne i ſit Væſen ſom virkelig guddommelig. Saaledes har den proteſtantiſke Lære i dette beredet ligeſom Vei for Realiſationen af Endemaalet i den chriſtelige Religion og Frelſes-Orden, hvilket er Menneſkets Foreening med Gud. Men det Vrange i ſelve den proteſtantiſke Lære er nu viſtnok det, at den ſtiller det Guddommelige overhovedet i et udvortes Forhold til Verden og Menneſkene, og ſaaledes ogſaa i Forløsningen lader Meddelelſen deraf komme til Menneſket paa en aldeles udvortes Maade. I den Form, hvori den træder frem i de ſymboliſke Bøger, fattes endnu Bevidſtheden om, at den menneſkelige Naturs Begreb er i og for ſig Eenheden af Gud og Menneſket, og at der intet andet ſkeer i Forløsningen, end hvad der i og for ſig er den menneſkelige Naturs Begreb, og nu ogſaa i Virkeligheden bliver den Enkelte ſelv til Deel, og at følgelig Forløsningen er en immanent Proces i ſelve Bevidſtheden, ihvorvel den ligefuldt vedbliver at være et Værk af den guddommelige Naade i Chriſtus. I den nyeſte Videnſkab er Proteſtantismen kommen til Bevidſthed herom, og har i den udſondret det fra ſig, hvad der endnu var mangelfuldt i den oprindelige Opfatning. Men naar nu Pietismen fremhæver ſom det Væſentlige, hvad der netop var det Mangelfulde i Opfatningen, og ikke kan hæve ſig over den Abſtraktion, hvori det Guddommelige bortfjernes fra og frakjendes endog Begrebet af den menneſkelige Natur, da viſer det ſig, at den ikke har kunnet holde Skridt med den proteſtantiſke Theologies fremſkridende Udvikling, og kun med Urette kan roſe ſig af ſin Overeensſtemmelſe med den. Hvad der dengang var Ret i Modſætning

til den katholske Kirkes Lære, er det nu ikke mere, efterat den protestantiske Lære ere skredet videre frem i Selvudvikling; og at betragte denne Abstraktion som Dogmets væsentlige Indhold, er at miskjende det aldeles.

Da ved Siden af Pietismens Grundthema om Verdens Ugudelighed staaer den Grundforudsætning, at der ved Christus er sat et forløsende og helliggjørende guddommeligt Princip i Verden, skulde man troe, at den naturlige Slutning deraf maatte blive den, at, jo mere denne Forløsningens virksomme Kraft udbredte sig i Verden, desto almindeligere maatte ogsaa det Onde blive overvundet, og at det Onde, ifald vi tænke os et endeligt Maal for Menneskeslægtens historiske Udvikling paa denne vor Jord, maatte være aldeles forsvundet ved dette Maal, idet at hiint guddommelige Princip da vilde have tilegnet sig alle Menneskets Kræfter og alle det menneskelige Livs Tilstande og dannet dem til Organer for sig. Men saa langt er det nu fra, at Pietismen har en saadan Foreſtilling, at den tvertimod antager, at saavel det Gode som det Onde ville vore frem ved Siden af hinanden med lige Intensitet, ja at det Onde vil i samme Maal som Menneskeslægtens historiske Udvikling nærmer sig sin Ende, ogsaa udvikle sig til en hidtil endnu ukjendt Vælde, men da ogsaa med Eet hjemfalde til den guddommelige Straffedom og blive overvundet og straffet. I første Øieblik kan man vel studse over en saadan Foreſtilling, der er uforenelig med Forløsningens Begreb som en virksom Kraft, der er indpodet Verden ved Christus; men ved nøiere at see til, finde vi, at den er en nødvendig Følge af den pietistiske Opfatning af det Onde i dets Forhold til den menneskelige Villie, som vi alt kjende, og at Pietismen atter her befinder sig i den gamle Selvmodsigelse. Sættes nemlig det Ondes egentlige Princip, hvad vi jo have seet er Tilfælde i den pietistiske Foreſtilling, ud af og udenfor den menneskelige Natur, da vedbliver det, selv om den menneskelige Villie formedelst den guddommelige

Maade faaer en Retning, der vender bort derfra, ligefuldt i og for sig at være en uafhængig Størrelse, der kan gjentage sine fjendtlige Intentioner i ethvert enkelt Individ og til enhver hvilkensomhelst Tid med samme Styrke. Det kommer ikke til nogen indre Proces i Bevidstheden, ved hvilken det Ondes Omraade formindskedes i samme Grad, som de aandelige Funktioners Assimilering med det forløsende guddommelige Princip tiltog, saa at hiint tilsidst maatte ophæve sig selv aldeles, naar vi tænke os Udviklingen fuldendt; begge Principer løbe derimod blot ved Siden af hinanden paa udvortes Maade og berøre kun i Forbigaaende hinanden i Mennesket, idet de begge indvirke paa det. Overeensstemmende hermed fremstiller sig da ogsaa den indre successive Overvindelse og Ophævelse af det Onde ved det Gode i Form af en udvortes Straf og Fordømmelse, der just af den Grund ogsaa indtræder pludseligt og uden nogen Mediation. Ogsaa Pietismen føler Nødvendigheden af, at det Onde, der i og for sig er et Intet, ogsaa i Virkeligheden kommer til denne sin Ret; men den kan ikke forestille sig det anderledes, end netop ved en saadan Art af retslig Exekution, efterat det Onde indtil det Tidspunkt har beholdt sin Magt ukrænket, ja endog tilsidst har gjort den endnu mere gjældende; og af samme Grund maa da denne Akt nødvendig have Charakteren af det Underfulde.

En anden Forestilling, som hører herhen og hænger nøie sammen med Pietismens Betragtning af Syndens Indtrædelse i Verden, er den, at Guds Forbandelse, der lystes over Mennesket, ogsaa hviler over Naturen, saa at den siden Syndefaldet har tabt sin oprindelige Skjønhed og Fuldkommenhed; hvilken den dog engang ved Verdens Ende skal erholde igjen, og befries fra hiin Forbandelse. Hertil hører da og Forestillingen om en tilkommende Forvandling og Luttring af Dyrenaturerne og deslige. Den oprindelige Grund til, at denne Forestilling har dannet sig, maa vistnok ikke søges i en skjæv Opfattelse af det herhen hørende Sted

i Gen. 3. 17 ff; dette Sted benyttedes snarere alene til at retfærdiggjøre Foreſtillingen; men Grunden ligger deri, at den religiøſe Bevidſthed ikke mægter paa det Udviklingstrin, den indtager i Pietismen, at ſætte Det i Naturen, der opfattet i ſin Enkelthed forekommer Bevidſtheden at hæmme det menneſkelige Liv og den frie Virkſomhed, i Overeensſtemmelſe med Begrebet af den guddommelige Almagt og Viisdom, i hvis Villie det oprindelig er beſtemt paa en ſaadan Maade. Det er, ſom vi alt ovenfor have ſeet, eiendommeligt for dette Trin af Tænkningen, at opfatte Objekterne alene i den Form, hvori de umiddelbart fremſtille ſig, ſom iſolerede, uden at være ſig det Almindelige, den for dem tilgrundliggende Idee ret bevidſt, og uden at formaae at ſammenfatte dem ſom Momenter i den. Hvad der nu i Naturen ſynes at være ufuldkomment og at hæmme det menneſkelige Liv, naar det ſees i en ſaadan Enkelthed og ſaaledes, ſom det umiddelbart er givet, det kan efter denne Synsmaade ikke oprindelig være ſkabt ſaaledes af Gud, men dets nuværende Ufuldkommenhed og Udartning er Syndens Straf og Forbandelſe; og deraf følger da ligefrem, at, naar engang den yderſte Dom kommer over det Onde, vil ogſaa denne Forbandelſe blive ophævet og Naturens oprindelige Fuldkommenhed igjen indtræde. Hvor ugrundet denne Foreſtilling er, falder af ſig ſelv i Øinene. Selv om vi ſee bort fra det Urimelige i at ville overføre et enkelt menneſkeligt Individs Brøde ikke alene paa de øvrige Mennesker, men her endog paa Naturen, hvor ingen Tilregnelſe kan finde Sted, ophæves denne Foreſtilling af ſig ſelv, deels derved, at ſlige enkelte Natur-Objekter og Tilſtande blive opfattede i deres Sammenhæng med det Hele, hvortil de høre, hvorved da hiint Skin af Ufuldkommenhed og Uovereensſtemmelſe ſtrax vil forſvinde, deels ved at agte paa, hvad der er Menneſkets væſentlige Beſtemmelſe ligeoverfor Naturen, nemlig at tilegne ſig den ſtedſe mere og mere ſom Organ for Aanden, ſaa at al menneſkelig Indvirkning paa Naturen egentlig kun er en

Digitized by Google

Fortsættelse af den guddommelige Skabelse igjennem og ved Hjælp af den menneskelige Virksomhed.

Naar vi nu herfra gaae over til den anden Side af den Modsætning, under hvilken det hele Gebeet af de specielt christelige Troeslærdomme henhører, nemlig til Læren om Naaden, saa ville vi strax dele den i tvende Hovedstykker: om den objektive guddommelige Virksomhed i Meddelelsen af Naaden, og dernæst om den subjektive menneskelige Virksomhed ved Optagelsen af samme. Hvad det første angaaer, da koncentrerer sig naturligviis Alt, hvad dertil hører, i Læren om Christi Person og Virksomhed.

At Pietismen danner den mest afgjorte Modsætning til Rationalismen i Opfattelsen af Christi Person, forstaaer sig af sig selv. I den Henseende har den ogsaa Retten aldeles paa sin Side. Thi naar i Christi Person netop den væsentlige Eenhed af det Guddommelige og det Menneskelige bliver anskuelig, til hvilken alle Tiders religiøse Bevidsthed har stræbt hen, og naar nu Rationalismen i Christus kun seer et Menneske, om endog det ædleste og viseste, ifølge sin abstrakte Tænkning, der ikke formaaer at samle Modsætningerne i en Eenhed, saa ophæver den jo derved Grundbegrebet af al Religion, og fornemmelig af den christelige. Men naar nu de tvende Momenter, det Guddommelige og det Menneskelige, constituere i deres Eenhed Begrebet af Christi Person, saa lader det sig tænke, at de begge kunne virkelig anerkjendes, og at dog snart det ene snart det andet bliver fortrinsvis fremhævet; hvad vi finde, virkelig ogsaa er Tilfælde i den historiske Udvikling af denne Lære. Jo mere det Guddommelige i Christus fremhæves fortrinsvis, og det Menneskelige i samme Grad træder tilbage, desto mere faaer Christi Person og Historie nødvendigviis Charakteren af det Umiddelbare, Underfulde og Overnaturlige. Jo mere derimod det Menneskelige i Christus bevares i Ligevægt med det Guddommelige, desto mere Plads vindes der

Digitized by Google

til at sammenknytte denne Personlighed med den menneskelige Slægts Fællesudvikling og til at indordne den i denne. Thi det Guddommelige i og for sig er Momentet af den rene Idee, af Væsenet, den i og for sig værende Substants, det Menneskelige abstrakt i og for sig Momentet af Phænomenet, Virkeligheden, Udviklingen. Den fulde Sandhed og Virkelighed give først begge Momenter, anerkjendte i deres lige Nødvendighed. Rationalismen er nu den begribende Tænknings første Forsøg paa at tilvinde Mediationens Moment dets Ret med Hensyn til denne guddommelige Person og Historie; men Resultatet af dette første Forsøg var langt snarere en Udelukkelse af det ene Element end et konkret Indbegreb af begge til Eet. I Modsætning dertil har nu Pietismen, overeensstemmende med hele sin Opfatningsmaade, en Tilbøielighed til at lægge et overveiende Eftertryk paa det Guddommelige i Christus i og for sig, saaledes at netop derved Mediationens Moment i hans Person og Historie træder i Baggrunden. Christus betragtes af den som Guds Søn, ikke derimod tillige som den fuldendte Skabelse af den menneskelige Natur, det virkeliggjorte Urbillede, Menneskehedens Toppunkt; han betragtes kun som Den, der er nedstegen fra Himlen, der er traadt, saa at sige aldeles udenfra, ind i Menneskeslægten og netop derfor med det Underfuldes og aldeles Overnaturliges hele Præg. Men af samme Grund besidder den i Christi Historie ogsaa kun denne blotte Historie som saadan, dette Faktum, at til en vis Tid Guds Søn steg ned fra Himlen til Jorden, uden at have Bevidsthed om, at der nødvendigen ligger i Begrebet af Gud og Mennesket, at begge maae sammenfattes i en konkret Eenhed. Og dog er det for rettelig at opfatte Læren om Christi Person, nødvendigt, at have Bevidsthed om, at vi her ikke blot have for os en udvortes Begivenhed, men den Historie, hvori Ideen, nemlig Ideen af det Guddommeliges og det Menneskeliges Eenhed med Nødvendighed træder ind i Virkeligheden. Er Subjektet sig dette bevidst, da er

Digitized by Google

derved det religiøse Standpunkts Fordring tilfredsstillet. Subjektet skuer sin egen inderste Væsenhed, sit eget Væsens Idee i Objektet for dets religiøse Bevidsthed, forsaavidt som det i Christus finder det virkeliggjort, hvad det i sig selv er, og træder først derved i et virkeligt indre Forhold til dette Objekt for dets Tro, til Christus; han er nu ikke mere aldeles fremmed og udvortes for det, men i Sandhed Menneskets i og for sig, som det er efter dets Væsens sande Idee. Men idet Pietismen bærer denne Drift i sig til at have og vide sig selv i Objektet for sin Tro, og dog tillige opfatter Christi Person, som om den i og for sig var fremmed for den menneskelige Natur og blot var kommen udenfra ind i den menneskelige Slægt, indvikler den sig ogsaa paa dette Punkt i den samme Selvmodsigelse, som vi hidindtil bestandig have paaviist som det Charakteristiske ved den.

Kaste vi her i Forbigaaende et Blik paa, hvorledes det i det Hele staaer til med Læren om Christi Person i Nutidens Theologie, saa gives der desangaaende især tre Anskuelser, der nuomstunder have en historisk Betydning. Den første seer i Christus som Guds Søn ikkun denne historiske Person, dette historiske Individ, der engang til en bestemt Tid har levet paa Jorden, og har ingen egentlig Bevidsthed om, at der i denne Historie har fremstillet sig den Idee for Anskuelsen, at det Guddommelige og Menneskelige i sig ere Eet; den anden er sig i Historien tillige Ideen bevidst; den erkjender, at Ideen af Eenheden mellem det Guddommelige og Menneskelige er i og for sig evig og real, uanseet denne Historie som overhovedet ethvert enkelt empirisk Phænomen, men den seer tillige denne fuldkommen realiseret i Christi Person og Historie, saa at hine tvende Sider her igjen falde sammen for den til en Eenhed; den tredie endelig, der ligeledes gaaer ud fra Bevidstheden om Ideen, nægter, at denne er bleven absolut virkeliggjort i denne enkelte empiriske Personlighed og finder Ideens fulde Virkelighed alene i Menneskehedens hele Slægt, i dens Totaludvikling,

Digitized by Google

hvorved da Christus kun sees som Den, i hvem Ideen har realiseret sig paa en fra de øvrige Individer graduel forskjellig Maade; saa at han ikke maa tænkes at staae udenfor og over Rækken af den menneskelige Slægts Udvikling, men alene som det empirisk høieste Punkt i samme. Den første af disse tre Synsmaader har altsaa Historien uden at have Ideen; Historien som saadan er det Væsentlige, er Eet og Alt for den; den tredie har Ideen uden at have dens Congruens med Historien; for den er altsaa kun Ideen det Væsentlige; den anden, paastaaer at have begge saaledes, at de dække hinanden fuldkomment. Med dette er da ogsaa forbundet, at den første og anden Anskuelse betragter Christus som en fra alle andre Mennesker specifisk forskjellig Personlighed, hvorved der dog tillige igjen er den Forskjel, at den anden lader Plads aaben for en Tilknytning til den øvrige Menneskeslægt, idet den maa anse Ideen af Eenheden mellem det Guddommelige og Menneskelige, hvorfra den gaaer ud, for at være Menneskets Bestemmelse i og for sig, imedens den første lader Christus træde ind i det menneskelige Liv uden nogensomhelst Mediation blot derved, at han nu engang er bleven en historisk Person, og at endelig den tredie kun kan statuere en graduel Forskjel imellem Christus og de øvrige Mennesker. Som vi ovenfor have seet, er nu den første af disse tre Synsmaader Pietismens, og dette hænger atter aldeles sammen med dens eiendommelige Maade at tænke paa. Dens Tænkning gaaer nemlig ud paa at opfatte Objekterne i deres umiddelbare Enkelthed, som de ere givne, uden at træde ligesom bag ved deres Overflade, for at see, hvorledes deres Grund og Væsen er. Saaledes er ogsaa Christus som dette historiske, empiriske Phænomen Alt for den; han hviler for den ingenlunde paa Ideens Basis, der i ham er bleven real; med en saadan Anerkjendelse vilde strax forbinde sig en Continuitet med alt det øvrige Historiske; og derfor vilde ogsaa med Negationen af det Historiske i Christus hele det absolute Indhold opløse sig for

Digitized by Google

den i et Intet. Heraf flyder tillige ogsaa den historiske Stilling, den indtager ligeoverfor de tvende andre Synsmaader. Ligesom nemlig hiin umiddelbare Erkjendelse danner paa ethvert Gebeet det første Udgangspunkt, hvilket Bevidstheden forlader, saasnart som den har erkjendt, at Objekternes Sandhed ikke er begrundet paa Det, hvad de ere umiddelbart som disse enkelte, men alene paa den Idee, hvis Virkelighed de udgjøre, saaledes er ogsaa denne reent empiriske Forestilling om Christus kun den første og underordnede Opfatning, hvorved Bevidstheden ikke kan blive staaende, og hvorover allerede for længe siden Videnskaben i sin Udvikling har hævet sig. Netop altsaa derved, at hiin Anskuelse er eiendommelig for Pietismen, viser den, paa hvor lavt et Standpunkt den staaer i Tænkning, og naar den saa gjerne fremstiller sig som den paalideligste Stotte for Troen, maa man tvertimod sige, at det Første, der udkræves til at opfatte Troen i dens hele Dybde og med det samme sikkre den dens fulde Virkning, er, at man forlader dette Standpunkt i Tænkningen, og stiller sig paa det Trin, hvorpaa det historiske erkjendes tillige som Ideelt, Phænomenet som Ideens Realisation. Paa et saadant Punkt staaer Nutidens Theologie med klar videnskabelig Bevidsthed, ogsaa hvad denne Lære angaaer; og fra dette Punkt maa da ogsaa det omtvistede Spørgsmaal om Congruentsen eller Ikke-Congruentsen mellem Ideen og Christi Person og Historie finde sin Afgjørelse.

Nøie forbundet med denne Pietismens Opfattelse af Christi Person er nu ogsaa det Phænomen, at netop Pietismen i vor Tid er ivrigst i at forsvare, at alle de enkelte Dele af de evangeliske Beretninger om Jesu Liv, og her frem for alt af Underne, ere heelt igjennem historiske. Paa dens Standpunkt er dette ganske naturligt; thi saasnart det hele Værd, som Christi Personlighed har for den religiøse Bevidsthed, blot grunder sig paa Historien, paa den udvortes Faktieitet, ikke paa Ideen, hvoraf Historien alene er den udvortes Aabenbarelse, da maatte ogsaa Betyd-

Digitized by Google

ningen og Værdien af Christi Person forringes med hver enkelt, om end nok saa ringe Deel, der fra den historiske Side maatte opgives. Bliver tilmed Christi Person overhovedet opfattet som saa aldeles underfuld, det Guddommelige i ham som indtrædende uden nogensomhelst Mediation i det Menneskelige, saa ligger det af sig selv i en saadan Anskuelses Interesse, at betragte ogsaa alt det Enkelte, der foregaaer med og ved denne Personlighed, som noget Underfuldt, og allevegne at efterspore Undere ved samme. Kritiken, der i vore Dage lidt efter lidt har naaet en saa høi Betydning, har derfor heller ikke nogen bittrere Fjende end Pietismen, hvem den, ved at drage saa meget Historisk i Tvivl, truer med at berøve hele den religiøse Bevidstheds Indhold, idet den ikke har nogen videre aandelig Eiendom udenfor det Historiske, og vi have i den nyeste Tid sienspnlige Beviser nok paa, hvorledes Pietismen begynder en Kamp paa Liv og Død med enhver friere kritisk Forskning. Det Eiendommelige i Pietismen træder her ret bestemt frem i sin Adskilthed fra de øvrige Retninger i Nutiden. Supernaturalismen nemlig staaer vel ogsaa efter sin Grundanskuelse paa det samme Standpunkt, hvorpaa den maa betragte det Underfulde som væsentligt for Christi Person og Historie, men den yttrer dog tillige Tilbøielighed til at indskrænke det, og at drage enhver Begivenhed af den Art, der synes altfor stærkt at modstride Naturlivets øvrige fornuftige Ordning, over fra det Underfuldes til det Naturliges Gebeet. Rationalismen er naturligviis en svoren Fjende af Underet og søger paa enhver Maade at undgaae det; heri stemmer den nyere spekulative Theologi overeens med den, forsaavidt ogsaa den nægter Underet i streng Forstand; men deri er en Forskjel, at, medens Rationalismen lader Historien blive staaende som Historie, og kun vil skaffe det Underfulde i den af Veien ved sin saakaldte naturlige Fortolkning, søger den spekulative Theologie enten at subsumere Underne under en Lov, hvor den seer sig istand til at bringe dem i Analogie med

Digitized by Google

beslægtede Phænomener f. Ex. i Magnetismen, og betager just derved Fortællingerne den egentlige Charakteer af det Underfulde, eller, hvor Sligt ikke er muligt, betragter den saadanne Fortællinger som blandede med traditionelle Bestanddele og som uhistoriske i større eller mindre Grad. Naturligviis ere alle disse Forsøg Pietismen en Vederstyggelighed; udgaaende fra den Sætning: credo, quia absurdum est, forfægter den haardnakket, at alle slige Undere ere historiske i den Form, hvori de ere fortalte i de evangeliske Beretninger, og betragter ethvert Forsøg paa at indskrænke det Underfuldes Enemærker som et Frafald fra Troen. Naar den nu af den Grund holder sig selv for den trofasteste Forsvarer af Evangeliet, viser denne Bestræbelse sig fra et friere Standpunkt som det, der mere er til Skade ei alene for Videnskabens sande Interesse, men ogsaa i lige saa høi Grad for Fromhedens.

Da Pietismen kun sætter sig i Forhold til Christus som det Individ, der engang har været historisk til, som denne enkelte Personlighed, men ikke som Menneskehedens Repræsentant og fuldkomne Aabenbarelse, maa deri ogsaa Grunden søges til, at dens Kjærlighed til ham antager et temmelig sandseligt Anstrøg, og at der hos Pietismen har dannet sig en dertil svarende eiendommelig Udtryksmaade. Som bekjendt have Herrnhuterne drevet det allervidest i at finde Ord for denne sandselige Kjærlighed til Christus, og i den Henseende bragt mange Smagløsheder i Brug. Men ogsaa iblandt Pietisterne har Forholdet til Christus et saadant sandseligt Anstrøg, om end i en noget mildere Grad. Navnlig fremstilles Christus gjerne som Sjelens Brudgom, og dette Forhold udmales nu med de sandseligste Farver. Saaledes hedder det f. Ex. i en pietistisk Fremstilling af den Art: „Naar Jesus kommer til en Sjel, da kommer han som en Brudgom, hvis Hjerte er opflammet af den inderligste Kjærlighed, der gjør Sjelen sin Kjærligheds Erklæring, aabner sit ganske Hjerte for den, og vil optage den i et saa inderligt Kjærlighedssamfund, som det, hvori

Bruden optages af Brudgommen. O, hvor saligt er det at være forenet med denne Blodbrudgom, at ligge i hans Kjærligheds Arme og nyde hans ømme Kjærlighed" o. s. v. Det er naturligt, at disse og andre lignende Billeder gjøre et stærkt Indtryk især paa de mindre Dannede, eftersom de smigre Sandserne og Indbildningskraften og indhylle Sandheden i et gaadefuldt Mørke, og Pietismen benytter gjerne til sin Fordeel enkelte foregivne Opvækkelser, der ere bevirkede ved slige Fremstillinger; et andet Spørgsmaal er derimod, om disse have et virkelig aandeligt Indhold, og om de ere af Varighed. Herpaa vil Enhver kunne svare sig selv.

Men vende vi nu igjen tilbage til Læren om Christus, saa er det Næste, hvorpaa vor Opmærksomhed henledes, den pietistiske Opfatning af Dogmet om Christi forløsende Virksomhed. Vi kunne bequemmest knytte vor Undersøgelse til den gamle Inddeling deraf i Christi tredobbelte Embede.

At Pietismen i Modsætning til Rationalismen ikke betragter Christi prophetiske Embede som det eneste eller eiendommelige, det maa aabenbart billiges. Deels vilde nemlig derved Christi Eiendommelighed i Sammenligning med andre Religionsstiftere blive miskjendt og hans Værdighed forringes, deels vilde, i nær Forbindelse dermed, den christelige Religions eiendommelige Væsen selv misforstaaes, og dens Betydning tabe sig, idet den forringedes fra en skabende Livsmeddelelse til en blot Lære og Lovgivning. Pietismen har den rigtige Anskuelse, at, ifald Christi Virksomhed saa godt som udelukkende skulde bestaae i at lære, da vilde heller ikke Evangeliet være andet end en Lov, om end en forbedret, et blot Imperativ, imedens den christelige Bevidsthed antager som givet, at Viljen ved den er bleven forvandlet og et nyt Samfundsliv stiftet. Af den Grund træder da og i den pietistiske Opfatning Christi Virksomhed som Lærer i Skygge for den, de tvende andre Embeder indbefatte;

Digitized by Google

og Pietismens Hovedinteresse ved dette Dogme koncentrerer sig i Christi ypperstepræstelige Embede, i den Forestilling, at han, ved fuldkomment at opfylde Loven og undergaae Døden, har gjort Gud Fyldest i vort Sted og har forsonet os med Gud. I det Væsentlige stemmer Pietismen her overeens med Kirkelæren; det kan derfor kun være os magtpaaliggende at fremhæve Det, der ved Siden deraf er eiendommeligt for Pietismen, og at sætte dens Opfatning i Forbindelse med dens hele Grundcharakteer. Det Første, der herved er os paafaldende, er, at Pietismen opfatter Christi Virksomhed i hans ypperstepræstelige Embede nærmest kun som Befrielse fra Syndens Straf o: som forsonende, og derfor lægger mest Vægt paa Christi Død, idet den dertil knytter hiin Forsoning, og at derimod det andet Moment, Befrielsen fra Syndens Magt selv ved Meddelelsen af et høiere Liv, hvad vi kunne kalde Christi forsonende Virksomhed, hos den træder i Skygge for hiint første. Spørge vi om Grunden til dette Phænomen, kunde det nærmest synes, som om Pietismen havde Retten paa sin Side, forsaavidt dog aabenbart det gamle Liv, hvori Synden, dens Skyld og Straf har sin Rod, maatte tilintetgjøres ved den i Christus sig aabenbarende guddommelige Virksomhed, førend det nye kunde skabes — og denne Tilintetgjørelse af det gamle var da just Syndsforladelsen eller Forsoningen —; og forsaavidt som Pietismen dog ogsaa regnede det nye Livs positive Moment med, vilde just dette vinde desmere i Sikkerhed, naar Syndsforladelsen blev fremstillet i sin hele Betydenhed. Men nærmere beseet er Forsoningen og Forløsningen (saafremt vi ved dette sidste Udtryk forstaae Meddelelsen af det nye Livsprincip) slet ikke to adskilte Momenter eller Yttringer, men er kun een og samme Akt, der blot opfattes snart fra den ene, snart fra den anden Side, fra det gamle eller fra det nye Livs Side. Idet Christus, for at bruge Schleiermachers Ord, meddeler sin Usyndighed og Fuldkommenhed, optager han ogsaa i sin Saligheds Samfund,

Digitized by Google

hvilket blot er et positivt Udtryk istedetfor det negative, nemlig Syndsforladelsen eller Ophævelsen af den Følelse, vi have af Skyld og Strafværdighed; og denne Følelse kan han kun da ophæve og i dens Sted sætte Følelsen af Salighed, naar han ved at meddele sin Fuldkommenhed skaber et nyt Liv i Mennesket. Opvækkelsen af det nye Liv er tillige Tilintetgjørelsen af det gamle; og dette bliver kun da tilintetgjort, naar tillige det nye fremkaldes. Man kan altsaa hverken sige: efterat Mennesket har faaet sine Synder forladte, meddeles der det ogsaa et nyt Liv, eller: efterat det har modtaget et nyt Liv, modtager det ogsaa Syndernes Forladelse; men begge Dele ere uden Adskillelse Eet og det Samme. Blive nu desuagtet i en Opfatning af denne Gjenstand begge Momenter skilte ad, og viser det sig, at det ene gaaer foran eller sættes bag efter det andet, saa kan Grunden dertil kun være den, at man slet ikke opfatter det Hele i Almindelighed rigtigt. Det er nu ogsaa Tilfælde i Pietismen, idet den skiller begge Momenter, og lader Forsoningen eller Ophævelsen af Straffen, der er bevirket ved Christi Død, gaae forud for Meddeelelsen af det nye Liv, der senere finder Sted særskilt, som en egen Akt af Gud. Hertil maa nu vel Grunden søges i tvende Omstændigheder, der dog i Grunden og tilsidst flyde sammen i een, og som grunder sig paa Pietismens almindelige Natur, ifølge hvilken den opfatter det Aandelige og Immanente paa en udvortes Maade. Den første er da, at Pietismen, som vi tidligere have seet, opfatter Guds Forhold til Mennesket overhovedet paa en udvortes Maade. Er Gud et for Mennesket udvortes Væsen, der kun virker udenfra ind paa det, saa faaer ogsaa Straffedommen over det Onde i Mennesket samme Udseende som den menneskelige juridiske Tilkjendelse af positive Straffe. At sætte det Ondes Straf, foruden i de udvortes physiske Onder, der ere den nødvendige Følge af Synden, først og fremmest i den indvortes Ulighed og Splid i Bevidstheden, som og i Villiens

Trældom under Drifternes Naturmagt o. s. v., det vilde forekomme Pietismen ikke at være Nok; dette holder den ikke for at være bevirket af Gud, saasom guddommelig og menneskelig eller overhovedet naturlig Causalitet for den bestandig falde saaledes fra hinanden, at, hvor Noget viser sig at være indbefattet i den almindelige Natursammenhæng og at fremgaae af den, bliver det Guddommelige af den stillet ved Siden deraf som noget Særegent; og foruden hine, fordrer den derfor særegne positive Straffe, som følge af Guds straffende Retfærdighed. Disse har nu ogsaa Gud udtalt over Menneskeslægten siden Adams Synd. Forsaavidt som der nu i Virkeligheden intet Spor findes til slige positive Straffe, som skulle være uden umiddelbar og nødvendig indre Causal-Sammenhæng med Synden selv, henlægges de til det tilkommende Liv; i det skulle disse Guds positive Straffe vente Enhver, hvem ikke Christi Forsoning ved Troen kommer til Gode. Faaer derimod Mennesket ved Troen Deel i Christi Forsoningsgjerning, da blive hisset hine positive Straffe ophævede formedelst en Dom, der fældes af Gud, eller og appliceres paa det den Afsoning af Syndens Straffe, som er skeet ved Christus. At Straffen, opfattet saa juridisk, ogsaa kan overføres fra den Skyldige til en Anden, er ganske konsequent, eftersom den jo ikke staaer i nogen indre Causal-Sammenhæng med Synden selv, paa samme Maade som ogsaa en af en menneskelig Dommer tilkjendt Straf kunde med dennes Tilladelse overtages uden Vanskelighed af en Anden, ifald en saadan gaves. Grundvildfarelsen ligger just i det Begreb af Straffen, som Pietismen opstiller. Den Straf, hvorom her alene kan være Tale, er en sædelig. Denne kan nu hverken føles af en Anden som hans egen Straf, saasom der hos ham ikke vilde forbinde sig nogen Bevidsthed om Synd med den, ikke heller kan det Subjekt, der synder, vælte den over paa en Anden, selv om det fik Frihed dertil; thi, saalænge som det bliver det samme Subjekt, maa ogsaa denne Følelse af

Digitized by Google

Skyld og Strafværdighed hænge ved det. Positive Straffe derimod, der ikke staae i nogen indre Causal-Sammenhæng med Synden selv, men alene overgaae det Subjekt, der synder, for at det ikke skal undgaae Straf, altsaa ganske vilkaarligt, ere ikke længere sædelige Straffe og stemme heller ikke overeens med det Begreb af Gud, der er renset for alle uædværate, anthropomorphistiske Forestillinger. Pietismen indvikler sig tillige ved en saadan Forestilling om Straffene i en Selvmodsigelse. Saafremt den anseer Selvbevidstheden for et væsentligt Element i det religiøse Liv, og med Rette sætter det eiendommelig Christelige netop i den, i dens Samværen med Bevidstheden om Naaden, saa maa den ogsaa i denne Bevidsthed have Bevidstheden om Usalighed eller om Syndens Straf. Men i samme Øieblik sætter den nu atter denne Følelse af Usalighed, der er en indre, inhærerende Bestemthed i det Subjekt, der er sig Synd bevidst, som noget Udvortes, saaledes at den forvandler sig for den til positive Straffe, der paalægges udvortesfra af Gud, ikke engang nu ramme Mennesket virkeligt, men først true i et tilkommende Liv, og hvilke han lader gaae over paa et fremmed Subjekt, skjøndt dog Syndens Straf i Sandhed er Noget, der ikke lader sig adskille fra det Subjekt, der synder. Det er en fuldkommen Modsigelse, i det ene Øieblik at anerkjende som en nødvendig Bestemthed, hvad man i det næste opfatter som Noget, der lader sig overføre fra hiin til et andet fremmed Subjekt. Dertil kommer endnu, at, da Pietismen anseer disse Syndens Straffe for at være Noget, der egentlig først indtræder i det tilkommende Liv, foregaaer der egentlig ikke nogen Forandring i Subjektet selv under hele den Akt, hvorved hine overføres paa Christus og eftergives for hans Skyld. Det er og bliver blot Noget, der foregaaer udenfor det; udenfor det afsones Straffen; udenfor det lyder Guds dømmende Ord, der absolverer Mennesket; dettes egentlige Subjektivitet er udenfor den hele Sag, og tager i det

Digitized by Google

høieste kun Deel i hvad der foregaaer, forsaavidt som Frygtens og Haabets Følelser, der dog i og for sig ere uden Realitet, vexle i det. Alligevel vil dog Pietismen, der ifølge sin Natur bestandig stræber at assimilere Troens Indhold med sig, have en indre Vished om Forsoningen og ogsaa virkeligt nyde Christi Salighed med. Dette er Bevidstheden kun da istand til, naar det gamle Liv i Synden ved Meddelelsen af Christi Fuldkommenhed bliver tilintetgjort; Meddelelsen af Christi Fuldkommenhed og Meddelelsen af hans Salighed ere Eet og det Samme. Men naar nu efter Pietismens Forestilling Alt foregaaer udenfor Subjektet, og naar i dette egentlig Intet bliver virkelig anderledes, saa bliver Nydelsen af Christi Salighed ogsaa noget Udvortes, som det endnu kun haaber paa og stræber efter, tvertimod Pietismens Tendents til at gjøre Alt til et Indre, ifølge hvilken den skulde have og nyde ogsaa Christi Salighed som sin egen. — Den anden Grund til den omtalte Forestilling er den, at, hvad der hæmmende og forstyrrende paatrænger sig den mere sandselige Bevidsthed i det synlige Livs Sammenhæng, hvori den bevæger sig, er mere Syndens Virkning, Straffen, end Synden selv, og at den derfor betragter som ønskeligt fremfor Alt, at den bliver befriet for disse Syndens Følger. Jo mindre den sædelige Bevidsthed endnu har arbeidet sig frem til Reenhed og Selvstændighed, idet den endnu er sammenvoxet med den sandselige, desto mere synes Synden forkastelig, ikke saameget i sig selv, som snarere først i sin Sammenhæng med de Onder, der ere Følger af den, og saaledes gaaer Ønsket først og fremmest ud paa at faae Syndens Straffe ophævede. I Almindelighed vil man nu ikke kunne nægte, at, ihvorvel Pietismen har en Tendents i sig til strengt at holde fast ved det sædelige Standpunkt, opfattes dog endnu ikke i den det Sædelige i sin hele Reenhed, men fremtræder endnu sammenvoxet paa mange Maader med det Sandselige, med sandselige Affektioner, Sympathier o. s. v. Just

Digitized by Google

Dette viser sig nu og i det Punkt, vi her have for os. Om end Christi Virksomhed i sig maa tænkes at være i een og samme Akt forløsende og syndforladende, saa vil dog det ene eller andet Moment faae Overvægt hos den enhver af sandselige Affektioner beherskede Bevidsthed, især jo sandseligere og mere menneskeligt den guddommelige straffende Retfærdighed opfattes, og da ogsaa gjerne knyttes af den som en afsondret Virksomhed til et enkelt Punkt i Jesu Liv. — Overhovedet lader det sig ikke nægte, at den moderne protestantiske Theologie har opfattet Christi Virksomhed mest som negativ, nemlig som Befrielse fra Syndens Skyld, som Syndsforladelse. Det positive Element, der i Virkeligheden er aldeles identisk med det negative, formede sig da i Almindelighed for Bevidstheden paa en Maade, der kunde udtrykkes populairt saaledes: eftersom Christus har befriet dig fra Straffen for dine Synder, er det ogsaa billigt, at du nu holder op at synde, og bliver et nyt Menneske; dertil vil ogsaa Christus ved sin Aand forunde dig Kraft. Man seer strax, at Forestillingen herved træder halvt ud af den religiøse Bevidstheds eiendommelige Kreds, og amalgamerer sig med et Element af det moralske Standpunkt; og betræffende Opfatningen af denne Forestilling i den nyere Supernaturalisme, saa har her navnlig den Kantiske Philosophie, idet dens almindelige Grundsætninger gik uformærket over i Tidens Bevidsthed, hævnet sig i Stilhed paa mangen af dens Modstandere, hvem den bibragte Begrebet om en endnu uvirkelig, abstrakt Skullen istedetfor om en virkelig, konkret Meddelelse af Christi Liv. Det er først Schleiermacher, ved hvem dette Element er bleven erkjendt og anerkjendt i sin fulde Betydning, og som har paavist Identiteten af de tvende Momenter i Christi Virksomhed, det forløsende og det forsonende. Christus er ikke blot Befrier fra Synden og dens Skyld, men tillige ogsaa Skaber af et nyt Liv, et Liv, der vel har været prædetermineret fra Evighed af i Menneskeslægtens Natur, men dog først ved Christus

begynder en Udvikling i Tiden. Han er det Punkt, hvorfra en anden ny og høiere Skabelse begynder; og først saaledes træder den christelige Tid i det rette Lys, saavel i sin Continuitet med som og i sin væsentlige Forskjelighed fra det hele forchristelige og ikke-christelige Liv.

Det Andet, der viser sig at være mangelfuldt i den pietistiske Opfatning af Christi ypperstepræstelige Embede, er Følgende. Som Pietismen anseer Forløsningen og Forsoningen for at være to fra hinanden adskilte Momenter i Christi Virksomhed, saaledes adskiller den ogsaa det Handlende og det Lidende i Christus selv fra hinanden; og idet den nu lader Christi Lidelse alene have Forsoningen til Følge, gaaer den i at opfatte dette i dets Isoleerthed til en saadan Yderlighed, at Christi Død som dette enkelte Faktum fremtræder som den eneste Grund til Menneskeslægtens Forsoning. Ligesom den hele Straf for vor Slægts Synder skal være sammentrængt paa dette eene Punkt i hiint Individs Liv, saa skal og ved dette enkelte Faktum alene al Straf for evigt være bleven afsonet og saaledes ophævet. Saavidt er Pietismens Anskuelse i Hovedsagen overensstemmende med Kirkelæren, og trykkes altsaa ogsaa af de samme Vanskeligheder og Modsigelser, der alt for længe siden ere blevne paaviste i Kirkelæren. Hvad derimod er særegent for Pietismen, er, at den opfatter Christi Død i denne dens sandselige Enkelthed paa en endnu sandseligere Maade, og derfor ikke taler saameget om Christi Død, som derimod helst om hans Blod, ved hvilket vi skulle renses for Synder og faae Tilgivelse. Ingenlunde er Dette, som man maaskee ved første Øiekast kunde tro, blot en eiendommelig, konkret Udtryksmaade, som jo ogsaa findes mangesteds i Skriften; Pietismen tilskriver virkelig Christi Blod netop som saadant, som det er blevet udgydt i hans Død, en rensende og forsonende Kraft, og i den Klimax, vi kunne paavise i de forskjellige Opfatningsmaader af Christi Død, udgjør just denne pietistiske Fore-

Digitized by Google

stilling det allersidste Punkt, hvor der er Fare for, at det Christelige vil synke ned igjen til det forchristelige og ikke-christelige Offervæsens lavere Trin; ja, er den høieste Overlighed af hiin sandselige Opfattelse, hvori Det, der i Virkeligheden kun kan foregaae paa Aandens Enemærker, bliver henstillet som noget udvortes Tilværende og Skeet. For Pietismen koncentrerer Alt, hvad Christus har erhvervet Menneskeslægten, sig tilsidst i hans Blod, og for dette træder hans øvrige Virksomhed i Baggrunden. Da nu i Pietismen overhovedet hele Læren om Forsoningen har Form af en udvortes juridisk Akt, der udgaaer fra Gud, som selv kun fremtræder som et for Mennesket udvortes Væsen, er det ikke andet end en naturlig Fortsættelse af denne Forestilling, naar mange Pietister sige, at Christus har taget sit Blod op med sig i Himlen og der frembaaret det for Gud, hvorved da Forsoningen med Gud først er bleven fuldendt. — Denne pietistiske Forestilling har da ogsaa dannet en ganske særegen Kreds af Talemaader, hvori den samme sandselige Opfatning af Christus og vort Forhold til ham træder frem paa ny. Christus er Sjelens Blodbrudgom, i Lammets Blod maae vore Klæder være tvættede, om vi skulle bestaae for Guds Domstol; Christus, den evige Ypperstepræst, maa med sit dyrebare Blods frugtbare Dugdraaber bespræenge vore ellers saa mangelfulde Gjerninger, som derved først blive fuldgyldige; Christi Blod har overhovedet en, man fristes næsten til at sige, physisk Lægekraft; den bodfærdige Synder behøver kun at type ind i Christi dybe Vunder, for her at være betrygget mod Guds Vrede og Syndens truende Straffe o. s. v. Man seer, at en dyb religiøs og philosophisk Idee overalt skinner igjennem, men den er aldeles forvanskket i denne Opfatning, modsiger sig selv, og har tilmed ved sin æsthetiske Smagløshed noget Frastødende. Fra denne Side betragtet maae vi nu vistnok indrømme, at Rationalismen paa en Maade staaer høiere end Pietismen. Idet Rationalismen opfatter Christi Virksomhed væsentlig

Digitized by Google

som lærende og mønstergivende, og derfor ogsaa alene i denne Henseende tillægger Christi Død en Betydning, har den derved dog gjort en Begyndelse til at føre Forsoningens og Forløsningens Værk i sin Herlighed tilbage fra den udvortes, sandselige Fakticiter til Aandens Rige. Forløsningen og Forsoningen, der er noget Aandeligt, kan ogsaa kun paa aandelig Grund fuldbringes — denne rigtige Bevidsthed har aabenbart ledet Rationalismen i dens Polemik mod den kirkelige Lære; og der gives, som Schleiermacher rigtigt bemærker, ikke nogen anden aandelig Indvirkning af et Individ paa Andre, uden Selvfremstillingen i Ord og Gjerning, handlende og lidende. Det Mangelfulde i Rationalismen begynder altsaa først der, hvor Christus skulde anerkjendes som den fuldendte Skabelse af den menneskelige Natur, hvorved han da strax fra Begyndelsen af vilde blive sat i et indre Forhold til alle enkelte Mennesker. Men da Rationalismen kun fatter Aanden som subjektiv, kommer den heller ikke videre end til et saadant udvortes Forhold imellem en Lærer og hans Disciple, imellem et Forbillede og dets Efterlignere; og den rationalistiske Opfatning synker saaledes igjen tilbage til det reen moralske Standpunkt. Alligevel staaer Pietismen i den Henseende endnu lavere end hiin, at den ved sin sandselige Opfatning af et enkelt sandseligt Faktum gjør Forsoningsværket til noget Magisk. Saaledes danner da den pietistiske Opfatning paa den ene Side, og den rationalistiske, der falder tilbage til det abstrakt Moralske, paa den anden Side de tvende Grændseskjel, indenfor hvilke den Opfatning af Læren, der vil tilfredsstille den religiøse Bevidsthed og Videnskab, maa bevæge sig, og maa erkjende i det enkelte Individ tillige Realisationen af Ideen om det Menneskeliges og det Guddommeliges Eenhed, i det enkelte, sandselige Faktum tillige den i sig evige Forsonings Idee.

Vi gaae herfra over til den subjektive Side af Forløsningen eller den Maade, hvorpaa Forløsningen optages af Mennesket;

Digitized by Google

og vi ville atter her i alle enkelte Punkter af denne Lære gjenfinde den samme Charakteer i Pietismen.

Pietismen gjør med Rette en streng Adskillelse mellem Mennesket, som det er i Naadestanden, og som det er i det Liv, der gaaer forud for denne Naadestand, og betegner, i Overensstemmelse med Kirkelæren, Gjenfødelsen som Vendepunktet. Selv uanset den eiendommelig christelige Opfattelse er Dette i philosophisk Henseende fuldkomment grundet. Adskille vi nemlig i den menneskelige Natur et dobbelt Element, et høiere og et lavere, eller et aandeligt og sandseligt, saa ville vi alene der anerkjende en virkelig Sædelighed, hvor det Høiere som stadig Livstilstand byder, og det Lavere, det Sandselige, lyder, er Organ for det Aandelige; og en saadan Tilstand, hvori det Sædelige er i det enkelte Liv bleven en virkelig Kraft, ville vi vel adskille fra en saadan Tilstand, hvori det Sandselige, selv om endog det Høiere stundom gjør sig gjældende, dog er det egentlig bestemmende Princip, eller hvori Livet vakler ustadigt frem og tilbage mellem begge. Men i hvilket Forhold til den menneskelige Natur sætter nu Pietismen det Nye i Naadestanden? Dette hænger nøie sammen med Læren om Synden. Mennesket er, naar vi see bort fra Forløsningen, i Eet og Alt ondt og udygtigt til det Gode, siden de første Mennesker ved Syndefaldet have forbrudt deres **justitia originalis**. Her ligger nu ogsaa hele Knuden. Vilde Pietismen være sig den væsentlige Forskjel mellem Phænomen og Idee klart bevidst, saa kunde den med god Ret sige: Mennesket er ondt, naar det nemlig betragtes, som det viser sig i Tiden, men da maatte den tillige indrømme, at det guddommelige Anlæg er væsentligt for Mennesket, som det er efter sit Begreb, og med Forløsningen i Christus alene realiseres, saa at altsaa derved intet Mennesket absolut Fremmed kommer ind i det, men at deri det Guddommelige, der konstituerer Ideen af dets Natur, alene vinder Virkelighed. Men idet nu Pietismen betragter **justitia originalis** som Noget,

Digitized by Google

der engang har existeret i Tiden, og derfor ogsaa i Tiden kunde gaae aldeles tabt igjen, istedetfor deri at see Noget, der er udenfor Tiden, nemlig netop Ideen af den menneskelige Natur, saa falder efter den det Guddommelige bort af den menneskelige Natur som saadan; og træder det nu i Forlosningen i Forhold til den, kan det ikke fremtræde anderledes end som et Princip, der blot udenfra træder ind i den. Heraf følger nu Adskilligt, der er ganske charakteristisk for Pietismen. Er, ifølge Pietismens Foreſtilling, det Gudes Princip fremmed og udvortes for den menneskelige Natur, naar vi see bort fra Forlosningen, da kan der ikke gives nogen Proces, nogen Række af indre Mediationer, gjennem hvilken det tilsidst skulde arbeide sig frem i Mennesket til Herredomme; men det maa sættes i Mennesket ligesom med eet Slag, og indtil det Tidspunkt er alt det Foregaaende i Menneskets Liv ligefrem ondt og forkasteligt. Dette er den Anskuelse, som i Pietismen ideligt gjentager sig. Forend Mennesket har grebet den guddommelige Naade i Christus, var han død i Synder; nu er han paa eengang befriet fra Synd og helliggjort. Vi finde altsaa atter her, ligesom ovenfor ved Opfattelsen af Christi Person, at Pietismen tillægger det Guddommelige, overalt hvor det træder ind i det Menneskelige og i Verden, Charakteren af det Umedierede, Overnaturlige og Underfulde. I nøieste Sammenhæng hermed staaer endvidere, at det ikke ret vil lykkes Pietismen at betragte det af Christus skabte nye Liv som virkelig og i Sandhed assimileret med Subjektet; eftersom Christus og det i ham først tilsynekomne Livsprincip fremtræder fra Begyndelsen af alene som noget den menneskelige Natur Fremmed og Udvortes, saa vedbliver det at være dette selv der, hvor det skulde opfattes just som Det, der var bleven Menneskets egen Gjerning og Substants; den Christus i os, som ogsaa Pietismen gjerne vilde have, bliver dog altid for den kun en Christus udenfor os og for os; den kommer, som vi allerede ovenfor have seet, ikke ud over den slette

Kategorie af denne blotte Tilregnelse af en fremmed Personligheds Retfærdighed. Dette er nu ogsaa aldeles naturligt; thi til Det, der vilde være noget absolut Fremmed for Aanden, kunde den heller aldrig træde i en indre Relation; en aandelig Assimilationsproces er kun mulig med Det, den erkjender som et væsentligt Element i sig selv, hvori den, skjøndt det tilsyneladende er et Andet, dog i Sandhed besidder sig selv. Betragtes Christus som den menneskelige Naturs virkeliggjorte Urbillede, faaer Sagen strax en anden Stilling; den enkelte Bevidsthed anskuer da i ham sit eget absolute Væsen, og da er allerede fra Begyndelsen af et indre Forhold tilveiebragt. Men just fordi Pietismen ikke kan komme til en saadan Vished om en indre og væsenlig Identitet, gjentager den atter og atter den Læresætning, at Mennesket, endog i Naadestanden, er Intet ved sig selv, at Christus maa gjøre Alt, og at alt Godt i det er alene Christi Værk. Denne Abstraktion kan vel have sin Berettigelse med Hensyn til den Betragtning, der adskiller det Guddommelige og det Menneskelige i selve deres Begreb, for at det kan komme fuldkomment til Bevidsthed, at der ikke tilkommer Mennesket en Forsigbestaaen, men at det har sin Substantialitet alene i Gud; ja, vi ville endog indrømme den sin Ret, saafremt vi tænke os, at Mennesket endnu er i Syndens Stand, hvori unægtelig Det, han i Virkeligheden er, aldeles ikke svarer til Det, han i og for sig, efter sin Idee er, og følgelig heller ikke det Gode kan tillægges ham som hans egen Gjerning og Virkelighed, saa vist som man maa sige, at Synden er hans Virkelighed. Men urigtigt er det, naar Talen er om Naadestanden, at lægge Hovedvægten paa Hiint som det Væsentligste i denne Lære. Thi Naadestanden eller det nye Liv i Christus bestaaer jo netop deri, at Christi Gjerning, Christi Liv er bleven Menneskets egen; da ophæves just hiin abstrakte Adskillelse mellem det Guddommelige og det Menneskelige, Ideen og Phænomenet, saa at man i Naadestanden ikke mere kan skjelne fra hin-

Digitized by Google

anden, hvad der er Christi Handlen og hvad der er Menneskets; meget mere er det en Identitet af det Guddommelige og det Menneskelige, der i egentligste Forstand er bleven til Natur, og den Gjenfødte er et selvstændigt Individ, der bærer det guddommelige Princip i sig som sin egen Livskilde, der ikke mere bevæges af det alene udenfra, ikke mere er blot saa at sige et Sted, hvor den guddommelige Naade gaaer igjennem. Siges der nu igjen bestandig, at vi kunne intet formaae af os selv, men at Alt, hvad vi gjøre, er alene Christi eller den guddommelige Naades Værk, da er det kun muligt under den Forudsætning, at det er nødvendigt for Mennesket hvert Øieblik og for hver enkelt Handling at blive paa Ny dygtiggjort til det Gode ved en Kraft, forskjellig fra og udenfor det, at Mennesket kun er, saa at sige en Gjennemstrømmen af en Andens Virkekraft, nemlig Christi; saa at herved igjen bliver sat just den samme Adskillelse, hvis Ophævelse er det væsentlige Begreb af Naadestanden. Pietismen postulerer en Ening af det Guddommelige og Menneskelige; er denne virkelig tilstede, behøves hiin abstrakte Adskillelse ikke længere; gjøres den nu alligevel bestandig paa ny, ophæver den jo igjen just Det, den har postuleret som det Væsentlige i denne Tilstand.

Den subjektive Tilegnelse af Forløsningen fra Individets Side er, ifølge den christelige Lære, betinget ved Bod og Tro. Boden angaaer mere det negative Moment i Forløsningsværket, Tilintetgjørelsen af det gamle Liv i Synden, Troen mere det positive, Opvækkelsen af det nye Liv i Christus. Vende vi nu Blikket først til Boden, som det første Moment i Overgangen fra Syndens Stand til Naadens, da driver, som bekjendt, Pietismen særdeles eftertrykkeligt paa den som Noget, der væsentlig udkræves, og i dens Theorie har den saakaldte Bodskamp en stor Betydning. Men ogsaa her træffe vi den samme Eiendommelighed, som vi allerede saa tit have bemærket ved Pietismen. For det Første søger nemlig Pietismen hellere at vække Mennesket til

Bod ved truende Fremstillinger af de frygtelige guddommelige Straffedomme og Helvedstraffe, der foreholdes det som Følger af Synden, end ved at overbevise det om det Ondes Forkastelighed og indre Intethed; til hine Fremstillinger benytter den sig da af de mest afstikkende Farver, idet baade Guds Vrede og Helvedsfordommelsen udmales paa den mest sandselige Maade. Ogsaa her tyder det paa en endnu i Sandseligheden hildet, endnu ikke renset og udviklet sædelig Bevidsthed, naar mere Syndens Følge, Straffen, end Synden selv betragtes som det Onde og Forstyrrende i Livet. Det Andet, der er Pietismen egent, er, at den nu af alle Mennesker uden Forskjel kræver den samme Bod, en Bodskamp, hvori Mennesket maa som en forskudt Synder kaste sig lig en Orm i Støvet for Gud og gjennemgaae den hele Skala af disse Følelser, Angest, Skræk, Ekam, Selvforagt, Fortvivlelse. Hvor Sligt ikke er at finde, der er heller ikke endnu foregaaet en sand Omvendelse. Det psychologisk Usande og Factige i denne Fordring, saavel som i den anden, der hænger nøie sammen hermed, at den Christne maa være istand til at angive, til hvad Tid og Time han er indtraadt i Naadestanden, har Schleiermacher paavist med saa megen Grundighed, at det maa ansees overflødigt at dvæle længere herved. Kun Eet maae vi endnu tilføie. Hiin Fordring af Pietismen følger deraf, at den abstrakt adskiller det Guddommelige og det Menneskelige, saa at de i sig ere fuldkomment sondrede, og det Guddommelige ikke udgjør den menneskelige Natures Væsen efter dens Idee, men først træder udenfra i Forbindelse med den til en bestemt Tid og ved et bestemt Individ. Er derimod det Guddommelige et væsentligt Element i den menneskelige Natur, saa følger deraf, at det ogsaa i det enkelte Subjekt er virksomt fra Begyndelsen af dets Udvikling, og at det ligeledes ogsaa igjennem Andre, i hvem det paa samme Maade er virksomt, indvirker paa Subjektet lige fra Begyndelsen; og ihvorvel vi kun anerkjende en sand Sædelighed der, hvor det Aandelige i

Mennesket har faaet et blivende Herredomme, altsaa ogsaa statuere en væsentlig Differents mellem Naadens og Syndens Tilstand, saa kan dog i den Udvikling, der gaaer forud for hiin Tilstand, det Guddommelige have vundet Kraft, hos Een i større, hos en Anden i mindre Grad, og saaledes have forberedet sin Seier over Synden; og dette bestemmer da ogsaa Bodens Grad. Fordres derimod af Alle en lige heftig Følelse af Anger, og gjøres denne til Maalestok for Omvendelsen, saa bliver Følgen, enten at det indsniger sig Usandhed og Selvbedrag hos Nogle, idet de bilde sig ind, at de have gjennemgaaet en saadan Bodskamp, eller de fremkonstle den hos sig, blot for saa at kunne være sikkre paa Naaden, eller og, at der opstaaer en ængstelig pinlig Tilstand hos Andre, i hvilken de fortvivle om deres Salighed, fordi de endnu ikke føle sig bodfærdige i tilstrækkelig Grad, og nu anse dette for at være endnu en Forstokkelsestilstand, saa at de ængsteligt give Agt paa sig selv i alle deres indre Bevægelser, med anatomisk Grundighed sønderlemme deres eget Indre, for paa ny at opspore Noget, der kunde give deres Bodsfølelse frisk Næring, og saaledes ruge over den menneskelige Syndighed med en af Smerte og Velbehag blandet Følelse. Saavel Hiint som Dette træffes meget hyppigt hos Tilhængere af Pietismen, og det Sidste især udgjør altid et væsentligt Element i deres Omvendelseshistorie, hos hvem det religiøse Liv har antaget den pietistiske Form. Det er af sig indlysende, hvor usikkre og tvivlsomme de Omvendelser ere, der grunde sig paa slige Bodskampe, baade fordi det blot er kortvarige Affekts-Storme, ingen egentlige Forvandlinger af Villien, som og fordi en saadan Anger heel ofte har en stærk sandselig Tilsætning, saa at heri det foregivne nye Liv allerede fra først af er besmittet. Skal det overhovedet kunne afgjøres i et enkelt Tilfælde og hos et enkelt Individ, om en virkelig Omvendelse er indtraadt, saa maae vi vel see os om efter andre Momenter, og i ethvert Fald regne Helliggjørelsen med hertil, da just i den det

Digitized by Google

Guddommelige sees at være bleven til Natur. Af samme Grund ere da ogsaa de saakaldte Opvækkelser, som Pietismen pleier, hvor de forekomme, at berømme saa stærkt, ikke at anslaae synderlig høit. Naar nemlig slige Exempler fortælles, som at en hidtil forstokket Synder pludselig og uformodentlig skal være bleven grebet ved det guddommelige Ords Prædiken eller en hvilkensomhelst udvortes Begivenhed, og have omvendt sig, eller at en slig Hjemsøgelse paa eengang skal være kommen over en heel Menighed, saa at alle Medlemmer af den ere komne til Bevidsthed om deres Syndighed, have sukket og klaget over deres Synder o. s. v., saa er det vel at betænke, for det Første, at ofte Noget, hvad den udvortes Fremstræben angaaer, fremstiller sig som umiddelbart, der dog alt længe var indvortes forberedet i Subjektets Bevidsthed, og havde gjennemløbet en lang Række Mediationer, saa at vi altsaa vel kunne indrømme Sandheden af en slig Omvendelse, uden dog at tage med i Kjøbet det Selsomme og Underfulde, der for Pietismen just er Hovedsagen derved; for det Andet, at de saakaldte Opvækkelser af hele Samfund ofte ved nærmere Betragtning vise sig ikke saameget som dybere gaaende sædelige Virkninger som derimod som flygtige, udenfra bevirkede Affekt-Rørelser, hvori der jo altid er noget Smitsomt, saa at lidt efter lidt den Ene drages ind deri af den Anden; og endelig, at der er en stærk sandselig Tilsætning deri, som naar f. Ex. en pietistisk Præst udmaler Helvedstraffene ret grelt, saa at altsaa ogsaa Omvendelsen altid er tvivlsom, indtil den bekræfter sig under Sagens videre Gang. I de fleste Tilfælde ville slige Opvækkelser kun have Værd som Forberedelse til et virkelig sædeligt Liv, saa at altsaa just Det, der i dem træder meest frem, en Stræben og Iveren for Loven, saavelsom Anvendelsen af sandselige Motiver som Frygt og Haab, maa først falde bort, naar det Høiere og Sande skal kunne indtræde.

Det andet Moment i den individuelle Tilegnelse af Forløs-

ningen er, som vi tidligere have bemærket, Troen; og idet denne er det positive Moment, der angaaer Assimilationen af selve det nye Liv, bliver der baade i Skriften og i Kirkelæren anviist den en særdeles høi Plads. I Pietismen er nu Dette ligeledes Tilfælde, og det kunde derfor synes, som om den dog her paa dette Punkt lod den indre Aandelighedς Moment komme til sin fulde Ret. Thi Troen, som dette ὄργανον ληπτικὸν for Naaden, er, rigtigen opfattet, det Allerinderste og mest Subjektive, er det Punkt i den religiøse Bevidstheds Udvikling, hvorpaa Naaden, der objektivt er tilbudt Mennesket, eller Christi Ufyndighed og Fuldkommenhed optages i dets subjektive, indre Liv, assimileres med det og gjøres til Subjektets eget Livsprincip; det Punkt, paa hvilket Subjektet tilegner sig subjektivt det Guddommelige, som det før kun har anskuet objektivt i Christi Person, saa at det nu ikke mere er et for det fremmed, men dets eget Væsen. Opfattes Troen paa denne Maade, som det inderste Princip, der beseler Subjektets religiøse Liv, som den høieste Intensitet af det med det Guddommelige sig sammensluttende aandelige Liv — som dette ogsaa i det Væsentlige er det protestantiske Systems Begreb i Modsætning til det katholske —: saa indbefatter den, hvad der er al Religions Væsen og Tendents, nemlig at sætte sig og vide sig i Samfund med det Guddommelige, kun at dette tillige opfattes fra den christelige Religions Middelpunkt. For saa vidt er det ganske naturligt, at Pietismen, der aldeles umiskjendeligt har en saadan religiøs Drift i sig, lægger saa stærk Vægt paa Troen, hvorom alle pietistiske Skrifter og Fremstillinger afgive Vidnesbyrd. Men tage vi Sagen nøiere i Overveielse, viser det sig snart, at Pietismen atter her bliver utro mod sin Grundtendents, og kommer i Modsigelse med sig selv. Det nylig angivne Begreb af Troen forvendes nemlig bestandig under Pietismens Hænder uformærkt til et andet, derfra væsenlig forskjelligt, hvorefter Troen ikke opfattes anderledes end i den ganske sædvanlige Be-

Digitized by Google

mærkelse, blot som Forstandens Sag, som Antagelse af en Erkjendelse, en Lærdom o. s. v. Derved bliver da Troens Begreb ikke alene udvidet, idet den christelige Læres hele Indhold tages med, om end Hovedvægten lægges paa Læren om Forsoningen eller Christi Fortjeneste, og idet der fordres, at Den, der vil have Tro, skal antage Alt for sandt, hvad der nu engang ansees for christelig Lære; men Troens Begreb bliver tillige gjort aldeles udvortes, eftersom Det, Forstanden antager, dog endnu i og for sig er noget Udvortes og mere eller mindre fremmed for den egentlige, inderste Subjektivitet. Troen i denne Forstand er noget aldeles Objektivt, blot en Reflex af Det, der fremstilles for den Enkelte udvortes fra, være sig i Skriften eller i hans Tidsalders traditionelle religiøse Forestillinger. Bliver nu saaledes det ene Begreb skudt ind i det andets Sted, eller konfunderet dermed, saa er det umuligt andet, end at en fuldkommen Forvanskning af hele Læren heraf bliver Følgen. Man indseer let, hvor stor en Forskjel det gjør, om man fordrer, at Subjektet paa Auctoritet skal antage og anerkjende Noget for sandt, der indeholdes i Skriften eller i Kirkelæren — i og for sig vedkommer dette i en saadan Enkelthed slet ikke Villen, og om end Een her nægter sit Samtykke, kan ingenlunde deraf uden videre sluttes, at hans Villeretning er ond —, eller om man fordrer, at det skal opgive det syndefulde Levnet, det hidtil har ført, og indgaae i det nye Livs Samfund i Christus. En kan i fuldeste Maal have Troen i denne Forstand, og desuagtet i flere Punkter nægte at anerkjende den kirkelige Læres Indhold, eftersom han ad en anden Vei har overbevist sig om, at den ikke lader sig forsvare. Forvexler man nu saaledes det ene Begreb med det andet, staaer man hvert Øieblik Fare for, ikke blot at gjøre dem Uret, hvis Anskuelse og Overbevisning afviger fra den kirkelige Tro, men ogsaa at udelukke hele det religiøse Liv fra Bevidsthedens Inderste og gjøre det fra en indre Bestemthed i Aanden til en blot udvortes fær-

Digitized by Google

egen Art Erkjendelse og Tænkning. At det gaaer Pietismen saaledes, lader sig ikke nægte. Vel sættes ogsaa her Troens Væsen deri, at den er en tillidsfuld Tilegnelse af Christi Fortjeneste; men da den, som vi have seet, opfatter denne Christi Virksomhed og Tilregnelsen af hans Retfærdighed paa en aldeles udvortes Maade, saa maa nødvendigvis ogsaa denne Antagelse eller Tilegnelse af Christi Fortjeneste for en Deel have Udvorteshedens Charakteer, idet nemlig den Forestilling opstaaer, at, naar kun Mennesket antager det for en utvivlsom Sandhed, at Christus har taget Menneskenes Synder paa sig og derved erhvervet os Tilgivelse, saa bliver det derved benaadet og velbehageligt for Gud. Derved gaaer da allerede Troen over til at blive en Erkjenden; og idet nu hele det øvrige Indhold af det traditionelle Lærebegreb slutter sig af sig selv til denne enkelte traditionelle Opfattelse af Forsoningslæren, betragter Pietismen bestandig tilsidst det som Hovedsagen i Troen, at antage som sandt, hvad denne Auctoritet fremstiller for den. Det er iøvrigt ogsaa aldeles klart, at Dette ligger i selve Pietismens Natur. Thi, medens den paa den ene Side gjerne vilde gjøre Christus som Troens Gjenstand til en Christus i Mennesket, bliver han dog altid kun en Christus for og udenfor Mennesket, af den Grund, at Pietismen ikke fra Begyndelsen af erkjender ham som Virkeligheden af den menneskelige Naturs sande Væsen; Forløsningen ved Christus er for den blot et enkelt historisk Faktum, ikke en evig Kjendsgjerning, og da behøves kun en historisk Tro for at tilegne sig samme. Denne Grundforandring af Troens Begreb lader sig paavise overalt i Pietismens Fremstillinger. Mærkeligt er det, hvormeget Pietismen derved nærmer sig det katholske System, hvor der heller ikke forstaaes andet ved Troen end den historiske Kundskab til og theoretiske Antagelse af Alt, hvad Gud har aabenbaret. Altsaa ogsaa her træder den indre Aandelighedens Moment tilbage; og om nu end Pietismen har det forud for Katholicismen, at den idetmindste viser

Digitized by Google

Tegn til at ville lade det subjektive Moment komme til sin Ret her, saa indvikler den sig da ogsaa i en desto større Selvmodsigelse, idet den altid vender igjen tilbage til hint reent udvortes Forhold mellem Subjektet og hvad der paa objektiv Maade er det givet. At det iøvrigt ikke er tilfældigt, at begge disse Synsmaader mødes i dette Punkt, ville vi senere have Leilighed til at overbevise os om.

At nu Mennesket ved Troen og ene og alene ved den bliver retfærdigt for Gud, er en Sandhed, som Pietismen, i Overeensstemmelse med Kirkelæren, atter og atter indskærper. Og vistnok — er Troen det Punkt i Individets Liv, hvor Ideen af det Guddommeliges og det Menneskeliges Eenhed eller det i sammes Natur prædeterminerede Samfund med Christus begynder at realiseres, saa maa Mennesket derved, at nu dets Virkelighed begynder at svare til dets Idee, ogsaa blive Gjenstand for det guddommelige Velbehag; eller rettere, begge Dele ere Eet og det Samme. At det bliver retfærdigt for Gud eller en Gjenstand for det guddommelige Velbehag, er intet Andet end just denne Realisation af dets Idee i dets Liv, sat i Forhold til Gud; det Gudvelbehagelige hos Mennesket er just Det, der svarer til dets Idee. Ogsaa det er ganske rigtigt, at dertil ikke behoves enkelte gode Gjerninger; i hver enkelt af disse indeholdes endnu bestandig et syndigt Moment; de ere Phænomener, der aldrig fuldkomment svare til Ideen; men kun naar Mennesket betragtes efter sin Idee, er det en Gjenstand for Guds Velbehag. Men efter hvad vi ovenfor tillige have seet, er denne Læresætning, saaledes som Pietismen opfatter den, underkastet mange Modsigelser, forsaavidt nemlig som Pietismen idelig affalder fra det rigtige Begreb om Troen, og kun betragter Retfærdiggjørelsen som en deklaratorisk Akt af Gud, hvorved der vilde opstaae en Usandhed i Guds Handlen, der er aldeles uforenelig med Begrebet af samme. Og see vi endelig, at denne allerede i og for sig anthropomorphistiske Forestilling

Digitized by Google

gjerne udmales af Pietismen med krasse Farver, lader det sig let forstaae, at Tidens kritiske Bevidsthed kun lidet har kunnet gjøre sig fortrolig med samme. — —

Da Pietismen miskjender den Betydenhed, det Naturlige har for det sædelige Liv, forstaaer det sig af sig selv, at den saa vidt muligt holder sig fjernt fra de Enemærker, som staae i virksomt Forhold til det Naturlige, at den, saavidt det lader sig gjøre, begrændser Berørelsen med dem, og betragter det som et nødvendigt Onde, naar den indlader sig med dem. Pietismen holder det for christeligt, lidet at bekymre sig om det Politiske, og at noies med en passiv Stilling til Statslivet, da den nu engang ikke kan leve uden i et Statssamfund. Fra Konsten derimod, forsaavidt som den ikke er ligefrem religiös, trækker Pietismen sig mistroisk tilbage; thi den opfatter ikke Forholdet mellem det sandselige Phænomen i Konsten og Ideen som et sædeligt Forhold; for den seer det snarere ud, som om Konstens Maal var den sandselige Form som saadan, for dens egen Skyld, i dens Abstraktion fra Ideen, og som om den saaledes vilde have den tillagt et ubetinget Værd. Saaledes betragter den da alt det Skjønne, selv det i Naturen Givne, som sjeleforførende, forfængeligt Væsen, der drager Hjerterne bort fra det Guddommelige og hilder dem i det Jordiskes og Sandseliges Garn, og enhver Hylding, der af Andre ydes Konstens Værker og Konstnerne selv, synes den at være en forargelig Afgudsdyrkelse. Imidlertid ere dog nu engang disse Enemærker tilstede i Virkeligheden, danne en saa betydelig Deel af den menneskelige Virken; umuligt kan derfor Pietismen undrage sig enhver Berøring med dem; saa gjerne den end vilde det, kan den dog ikke blive ganske af med dem. Idet den nu bestandig seer sig bunden paa ny til dem, bliver Følgen deraf den, at den frugtesløst vender og piner sig i denne strammede Modsætning, og geraader i en sygelig, ophidset Stemning imod Alt hvad der angaaer dem. Gjerne vilde den bilde baade sig selv og

Digitized by Google

Andre ind, at hines sædelige Værd i Grunden var saa godt som slet Intet; gjerne ønskede den at kunne afskjære alle Grenene paa det menneskelige Livs rige Træ, og lade den religiøse, der skulde være ene tilbage, indsuge al Næring; men det lykkes den ikke, og som man ved al mislykket Gjerning hellere søger Aarsagen udenfor sig end hos sig selv, gaaer det ogsaa her med Pietismen; Fordærvelsen og Verdsligheden synes den at være altfor stor, til at de faa Retfærdiges Opposition hidindtil skulde kunne formaae noget synderligt derimod. Ja selv de Enemærker, til hvilke Pietismen i Grunden drager sig ganske tilbage, de religiøse, tabe ved hiin sygeligt ophidsede Opposition imod Verden deres naturlige, normale Stilling. Er det religiøse Liv indvortes kraftigt og sundt, da ligger der en Drift hos det til, uagtet al Intensitet, at gaae ud af sig, udfolde sig i den virkelige Verden, og med sin Aand levendegjøre og opfylde Livets forskjellige Enemærker. Skjøndt saaledes det sædelige Liv udfolder sig i mangehaande Skikkelser og Sphærer, faaer dog bestandigt Alt igjen sin Spidse i den religiøse Aand, og holdes sammen af denne som den høieste Enhed af alle Enemærker. Men idet nu Pietismen modstræber en saadan Virken ud i Verden, som den ikke vil tilkjende nogen sædelig Gehalt, og bestandig kun holder sig koncentreret paa det ene Gebeet, det religiøse, føler den, hvorledes den derved trænges bort med det religiøse Element fra Centrum, som hiint skulde befinde sig i, hen til Periphærien; den føler sig ved egen Brøde allevegne hæmmet: ved Siden af de religiøse Enemærker findes mange andre, paa hvilke den føler sig fremmed, og som, til Gjengjeld, fordi den har udstødt dem fra sig, nu ogsaa indskrænke den inden saa snevre Grændser som muligt; og saaledes truer det religiøse Liv at synke ned for den fra den sammenfattende Enhed af alle Skikkelser til en enkeltstaaende Skikkelse, der allevegne fra trænges og skydes til Side. Naturligvis bidrager Dette ene og alene til at øge dens Spænding og Bitterhed mod alle de øvrige Livets

Digitized by Google

Enemærker; og denne Spænding er netop i vor Tid desto heftigere, jo mere det aabenbart er vor Tids verdenshistoriske Opgave, at komme til en sædelig Begribning og Nydelse af Verden, at give hine saa ofte overseete eller miskjendte Enemærker i Livet, Konsten, Industrien og Staten, en sædelig Form, og saaledes ogsaa i den Retning opfylde Menneskeslægtens Bestemmelse her paa Jorden; hvorfor vi da ogsaa høre Pietismen altid føre saa bittre Klager over den nuværende Tidsaand.

Med det her Anførte hænger endnu en anden Eiendommelighed ved Pietismen nøie sammen. Da den miskjender den sædelige Gehalt i Alt, hvad den som Modsætning til Fromhedens Enemærker kalder Verden, og alligevel ikke kan frie sig fra al Berøring med disse, søger den i denne Henseende for det Første at hjælpe sig derved, at den paa voldsom Maade og udvortes fra fletter religiøse Forhold ind i Alt, hvormed den træder i Berøring. Der gives en Maade, paa hvilken vi ganske utvungent kunne opfatte og behandle alle Gjenstande for vor Virksomhed i religiøs Aand, naar vi nemlig vænne os til aldrig at anskue nogetsomhelst Enkelt i dets Isoleerthed, men bestandig som Moment i et Almindeligere, og atter dette som en Specifikation af en høiere Almindelighed, lige indtil den høieste eller absolute, og ligeledes, naar den Idee, der ligger til Grund for en Sphære af det menneskelige Liv, og som netop derfor ogsaa maa normere enhver dertil sigtende Virksomhed, erkjendes af os i sin sidste Grund som den guddommelige Villie med denne Side af det menneskelige Liv. Da træder det religiøse Element i et indre Forhold til Gjenstandene for vor Virksomhed; og hvad end deres Stof er, bære de i sig selv Ret til at blive anskuede og behandlede paa en religiøs Maade. Men da nu Pietismen, der opfatter enkeltvis og abstrakt, overseer dette, vil den dog idetmindste udenfra skaffe disse Gjenstande noget sædeligt og religiøst Værd, og det gjør den, idet den indklæder Alt, hvad den i det daglige Liv fore-

Digitized by Google

tager sig, eller hvad deri hændes den, i religiøse Ord og Talemaader, og saaledes bestandig fører Gud og Christus i Munden. Først ved saaledes ideligt at indføre det Guddommelige med udtrykkelige Ord, helliges ligesom Det, der efter dens Forestilling er i og for sig vanhelligt; først derved bliver Det godt, der i sig ikke er godt. Men det er indlysende, at, var ikke det Guddommelige i og for sig Livets immanente Kjerne, blev ligesaalidt Stoffet selv helliggjort, som Behandlingen deraf gudvelbehagelig ved udenfra og voldsomt at indtvinge religiøse Forhold deri eller at tale med Salvelse om det Guddommelige; og med al denne Talen tilveiebringes derfor heller ikke nogen Forsoning mellem Pietismen og Verden; meget mere kommer hiin stramme Modsætning til den paa ethvert Punkt igjen tilsyne. — Den anden Maade, hvorpaa Pietismen søger at hjælpe sig, er, at den stræber at forskaffe det religiøse Element, der ene og alene har absolut Værd og Gehalt for den, en ogsaa i quantitativ Henseende større Bredde og Udstrækning. Som den paa selve de religiøse Enemærker iværksætter dette, ved at trække alle den religiøse Bevidsthedś Yttringer og Selvfremstillinger (Bøn, Prædiken) ud i det Lange og Brede, som om det her kom an paa Quantiteten — saaledes forlanger den ogsaa af de øvrige Enemærker, at disse, hvor det paa nogen Maade lader sig gjøre, skulle optage det religiøse Element i sig, mere end det ellers pleier at ske. Det selskabelige Samliv forekommer den at være sædelig tomt og gehaltløst, naar det ikke fortrinsviis benyttes til Samtale om religiøse Gjenstande og til Meddelelser om christelige Erfaringer; og saaledes søger den da ofte paa en meget tvungen Maade at indblande det religiøse Element i det selskabelige Samqvems uskyldige Spil, som om hiint i sin rette Skikkelse, hvori det dog ikke er andet end en gjensidig Meddelen og Optagen af det hos Enhver eiendommeligt udprægede aandelige Liv, ikke var noget sædeligt berettiget, men først, naar det Religiøse kom til, fik en saadan Berettigelse.

Digitized by Google

Ogsaa paa Underviisningsvæsenets Enemærker er denne Bestræbelse nyligt kommen tilsyne; man fordrer her fra Pietismens Side, at der til Religionsunderviisningen og navnlig til Læsningen af den hellige Skrift skal anvendes langt mere Tid, end hidtil pleiede at skee; overalt, i de mest forskjellige Underviisningsfag, skal der optages christeligt Stof, og tales om Gud og Christus. Atter her har da det Absolute den samme udvortes Stilling til Verden, der i og for sig tænkes aldeles blottet for sædelig Gehalt, og man føres da naturligt til den Tro, at hiint i qvantitativ Henseende aldrig kan faae Bredde nok.

Jo uhyggeligere nu Pietismen føler sig i det af den uforstaaede Element, den kalder Verden, desto hellere afslutter den sig, saa vidt det er muligt, paa de Enemærker, som den alene tilkjender sædelig Gehalt, nemlig Fromhedens; men selv paa dette bliver den først fuldkommen vel til Mode i den snevre Kreds, som den endog her drager, i Samfundet med de fuldkommen Ligesindede, i den lille Skare af Udvalgte, der staaer ligeoverfor Verdens Børn som de sande Medlemmer af Guds Rige efter dens Opfatning; og dette forklarer da den høie Betydning, som Konventikel-Væsenet har i Pietismen. Konventiklerne ere den egentlige Livsluft for Pietismen; i dem har den det ydre Udtryk, der allermeest svarer til dens Væsen; de ere det rette Middelpunkt i den. Vi maae derfor ogsaa opholde os noget længere ved dette Punkt.

Saadanne Sammenkomster udenfor de kirkelige, hvis Hiemed er fælles Opbyggelse, indrettedes allerede, da Pietismen første Gang traadte frem i Historien, og ogsaa senere staae disse Konventikler i en uadskillelig Forbindelse med Pietismen, overalt hvor den fremtræder. Saasnart blot et nogenlunde betydeligt Antal af dens Tilhængere samler sig paa et Sted, komme ogsaa ret snart regelmæssige Privatforsamlinger istand iblandt dem, hvortil de forene sig for at fremme den fælleds Opbyggelse. Maaden,

Digitized by Google

hvorpaa det gaaer til i saadanne Privatforsamlinger, er følgende. Pietisterne komme een eller flere Gange hver Uge, navnlig om Søndagen, sammen hos en af deres Brødre, om Eftermiddagen eller Aftenen; hvor Pietisternes Antal er temmelig betydeligt, ikke blot i eet, men i flere Huse, stundom ogsaa hvert Kjøn for sig. Forsamlingen ledes af Den iblandt dem, hvem de tilskrive den største christelige Indsigt og Erfaring, saavel som Færdighed i Fortolkningen af Skriften og en særegen Gave til Bønnen, — en Lægmand, selv om Forsamlingen bivaanes af den ligesindede Geistlige. At Denne overtager Ledningen, hører til de sjeldnere Tilfælde. Stundom, naar Pietister fra andre Steder eller Missionairer paa Gjennemreisen ere tilstede, overtage vel ogsaa de at opbygge Forsamlingen ved deres Foredrag. Sædvanligviis aabnes og sluttes Sammenkomsten med Sang og Bøn. De Psalmer, der synges i Fællesskab, vælge de helst af saadanne Samlinger, hvori der herskер en dogmatisk Tone, der stemmer med deres Synsmaade; sjeldnere af de Sangbøger, der bruges i Kirken. Den fælleds Opbyggelse selv bestaaer deels deri, at den valgte Ordfører forelæser og forklarer et Afsnit af den hellige Skrift, deels i en gjensidig Meddelelse om deres indre aandelige Erfaringer og Tilstande, deels vel ogsaa deri, at man gjentager og samtaler om den Prædiken, man om Søndagen har hørt ved den offentlige Gudstjeneste. Hyppigt er ogsaa i slige Forsamlinger hensat en Offertavle, bestemt til Optagelse af milde Gaver til de Trængende blandt dem eller til andre christelige Øiemed.

Betragte vi nu først ganske i Almindelighed slige Sammenkomster udenfor Kirken, hvis Øiemed er fælleds Opbyggelse, kan vistnok hverken Retten til dem eller det Gavnlige deri drages i Tvivl. Det er begrundet i Fromhedens Natur, at den danner Samfund; og om end denne Trang til Samfund i det Hele taget allerede tilfredsstilles ved den kirkelige Opbyggelse i den offentlige Gudstjenste, kan det dog ikke nægtes, at der ved Siden

Digitized by Google

deraf hos Menighedens forskjellige Medlemmer endnu kunne være specielle religiøse Affavn, alt efter deres forskjellige aandelige Tilstand, deres Dannelsestrin og udvortes Livsforhold, som mindre tilfredsstilles ved den kirkelige Opbyggelse, just fordi denne er bestemt for Menigheden som et Heelt, men som dog kræve en Tilfredsstillelse, og det desmere, jo mere levende de Enkeltes religiøse Bevidsthed er, og derved Attraaen efter at lære at anskue og behandle alle deres Livstilstande og Forhold i religiøs Aand; og det er naturligt, at de, just for at tilfredsstille saadanne specielle Fornødenheder, maae være tilbøielige til at forene sig i særegne opbyggelige Samfund, der fornemmelig have dette til Formaal. Men Saameget maa dog indrømmes, at, skulle saadanne Foreninger udenfor Kirken have velgjørende Følger for det religiøse Liv og bevares for alle Ensidigheder, saa vil det være rettest, at ogsaa de, ligesom de kirkelige, ledes af den ordentlige Geistlige. Vi nægte ingenlunde, at alle Menighedens Medlemmer ogsaa uden den Geistlige have Ret til, ved Meddelelsen af det guddommelige Ord at bidrage til de Øvriges Opbyggelse; en saadan Ret ligger allerede deri, at det, ligesaalidt i det kirkelige som i det borgerlige Liv, er nogensinde muligt fuldkomment at opløse den Virksomhed, der gaaer ud paa at fremme samme, i en fast bestemt, i staaende Former sig bevægende Foretningsorden; og dertil kommer desuden, at den evangeliske Kirke, ifølge sit Princip, ikke anerkjender nogen Modsætning mellem Geistlige og Lægfolk, men tilskjender alle sine Lemmer paa lige Maade Charakteer af geistligt Præstedømme og derved ogsaa alle de Rettigheder, som deri indbefattes. Men paa den anden Side maa det heller ikke overseés, at Beskaffenheden af den christelige Troes Kilder, til hvilke dog stedse al fælleds Opbyggelse støtter sig, saavelsom og Troens Forhold til alle Livets øvrige Sider og Interesser, hvilket i Tidernes Løb har fremkaldt Nødvendigheden af en Theologie som Videnskab, saavel i historisk som i philosophisk Henseende, og derved ogsaa i det udvortes Liv

et særegent Kald, der er hellget Videnskaben om Troen og dens Anvendelse i Kirken — at dette gjør det enkeligt, at al egentlig Fortolkning af det guddommelige Ord og al Opbyggelse ved dette i et større eller mindre Samfund bliver overladt til den Stand, der udtrykkeligt er beskikket og kaldet dertil. Den Ret, som ifølge den evangeliske Kirkes Princip alle øvrige Medlemmer have til gjensidig at meddele og modtage Ordet, vil altid ved Siden deraf kunne bringes i Udøvelse paa mangehaande Maader i Livet selv, alt efter Aandsgavernes Forskjellighed og den Leilighed, som Livet af sig selv frembyder, ved Levnet, Lære, Formaning og Meddelelse af indre Erfaringer, og vil for saa vidt ogsaa kunne finde sin Tilfredsstillelse i hine Foreninger udenfor Kirken, som disse, selv om de ledes af den Geistlige, dog altid maatte bevæge sig i mindre faste Former, end den offentlige Gudstjenestes Natur fordrer det. Paa denne Maade kunde der altsaa i en Menighed under den Geistliges Ledning danne sig saadanne Privatforsamlinger med opbyggeligt Øiemed for enkelte Dele af Menigheden, enten med Hensyn til Lighed i Alder — Andagtstimer for den ugifte Ungdom, hvilke ogsaa, saa vidt mig er bekjendt, hist og her allerede bestaae med Velsignelse — eller med Hensyn til Lighed i de udvortes Livsforhold, som f. Ex. Andagtstimer for en Vennekreds af christelige Forældre o. s. v. Hvad der paa de religiøse Enemærker er lige og fælleds for Alle, det har fortrinsvis sin Plads i den kirkelige Andagt; udenfor dette fælleds Middelpunkt kunde da i hine Privatforeninger de specielle religiøse Fornødenheder komme paa Bane og tilfredsstilles, og just dette vilde da være den væsentligste Opgave for disse Sammenkomster udenfor Kirken. En saadan Indretning vilde blot svare til den almindelige Lov, at med jo større Bevidsthed og Energie Princippet for et hvilketsomhelst Gebeet uddannes, desto mere individuelt udformer det sig ogsaa; og betragtes dette som den almindelige Betydning og Tendents af slige Sammenkomster udenfor Kirken, vil vist

Digitized by Google

ingen Fornuftig have noget at indvende derimod. Meget mere vilde først da det religiøse Livs Organisme have fuldkomment udfoldet sig i alle Retninger, naar hine paa en saadan Maade stode udfyldende og oplivende ved Siden af den kirkelige Opbyggelse, og udgik som Radier fra dette deres Centrum.

Bedømme vi nu efter de opstillede Grundsætninger Pietisternes religiøse Privatforsamlinger, kunne vi ingenlunde ubetinget billige samme. Saaledes som Begrebet af hine Sammenkomster udenfor Kirken i det Foregaaende er blevet udviklet, skulde de ikkun være ligesom Aflæggere af det kirkelige Samfund, enkelte Kredse, der for en Tid stille sig ud af Samfundets Midte, for at afhjælpe specielle religiøse Fornødenheder, men derpaa atter opløse sig i dette, og ikke gjøre nogen videre Fordring paa selvstændig Existents og afsondret Samqvem i Modsætning til de Øvrige, der ikke deeltage deri; — flydende, ubegrændsede Foreninger, der uden Forskjel staae aabne for den Trang, der rører sig hos enhver Enkelt, og som Enhver, som Medlem af Menigheden, af sig selv maa have Lov til at tage Deel i. Jo mere nu Pietismen overhovedet befinder sig i en spændt Modsætning til alle dem, der ikke hylde den, og som den derfor betragter alle mere eller mindre som Verdens Børn, desmindre kan den være tilbøielig til at betragte sin Forening til denne Privat-Andagt som en flydende, der er i uafbrudt Continuitet med de øvrige Dele af Menigheden; meget mere stiller den uvilkaarligt hiin ligeoverfor og imod det hele øvrige Samfund som et i sig selv fast afsluttet; og for saavidt nu som alle de, der af den betragtes mere eller mindre som Verdens Børn, høre til det kirkelige Samfund, og Pietismen saaledes seer Verden gribe ind i dette gjennem dem, kan den hverken betragte sine Konventikler som Aflæggere af Kirken eller som fremgaaede af dens Skjød, men maa stille dem i Værd endog over det kirkelige Samfund. Først i saadanne Konventikler, hvori efter Pietismens Forestilling det verdslige Element, der endnu i det almindelige

Digitized by Google

kirkelige Samfund spores i mange Stykker, er udstødt, først i dem synes Fromheden den at være i sin Renhed fremstillet og repræsenteret; og den høie Betydning, som de derved faae for Pietismen, reflekterer sig nødvendigvis da ogsaa i de Enkelte, der deeltage i dem; de forekomme sig derved at staae høiere end de Øvrige, og saaledes forbinder sig da med Deeltagelsen i dem nødvendig Indbildningen om en særegen Udvælgelse, et egent geistligt Hovmod og en Foragt for alle dem, der staae udenfor. At være Medlem af Pietismen og dens Konventikler og at have den ene sande Christendom synes da at være Eet og det Samme. Denne Mening om en langt høiere Fromhed end den, der findes hos alle Andre, saavelsom ogsaa de øvrige Skyggesider i dette Konventikelvæsen ere i Grunden kun en naturlig Følge af den πρώτον ψεύδος, at nemlig de pietistiske Konventikler ere et Parti-Anliggende. Fra første Begyndelse af stille de, der besøge dem, sig i en Modsætning til den øvrige christelige Verden, og allerede denne Modsætning betyder intet Andet, end at de ere de Bedre, de sande Christne, den troende Deel ligeoverfor den vantroe; denne Mening gaaer over i Konventiklerne, faaer idelig ny Næring ved dem; og saaledes forvendes det Øiemed, som saadanne Sammenkomster udenfor Kirken fornuftigvis ene og alene skulde have, nemlig at fremme christelig Sands og et christeligt Liv, ved Konventiklerne til at vække og nære en eensidig Partiaand og Partiinteresse, og fraroves derved Menighedens religiøse Liv en Deel af dets Kræfter, idet de Gaver, der ved slige Privatforeninger kunde udfolde sig og benyttes for det almindelige christelige Liv, tages i Tjeneste af en Partiinteresse. — Idet det saaledes er et bestemt afsluttet Parti, der slutter sig sammen i de pietistiske Konventikler, er derved faktisk Enhver udelukket, der ikke bekjender sig til Pietismens Synsmaade, ihvorvel Pietismen til sin Retfærdiggjørelse altid beraaber sig paa, at det ikke nægtes Nogen at tage Deel i dem; og Pietismen kan, hvis den oprigtigt vil tilstaae det, selv ikke ønske,

Digitized by Google

at de Elementer, den gruer for, Verden og Vantroen, igjen skulde trænge sig ind i dette dens egentligste Asyl og Helligdom, da jo netop dens Samværen med hine i det almindelige kirkelige Samfund er Grunden, hvorfor den trækker sig tilbage til hine snevrere Foreninger. Unægteligt findes der selv i de pietistiske Konventikler altid Nogle, som Pietismen ikke kan tilkjende nogen sand Christendom, ikke just Saadanne, som blot fattedes Fromhedens pietistiske Anstrog, men virkelig i sædelig Henseende tvetydige Mennesker — Folk, der tilfoen have ført et i en eller anden Henseende forargeligt Levnet, eller som aabenbart kun benytte Deeltagelsen i hine Privatforsamlinger som et Middel til at opnaae egennyttige og urene Hensigter, være sig nu, at de paa den Maade haabe at vinde flere Kunder i deres Haandtering, eller at Udsigten til at faae Pengeunderstøttelser af Forsamlingens fælleds Kasse lokker dem o. s. v. Ingensteds, hvor pietistiske Konventikler bestaae, mangler det vel paa slige Erfaringer. Saadanne Folk taaler nu Pietismen i sin Midte alene i det Haab, at de ad denne Vei ikke blot overhovedet skulle blive sædeligt omvendte og forbedrede, men ogsaa vindes just for dens Parti, og saaledes dette forstærkes ved nye Medlemmer. En blivende Differents i Troessaget inden Privatforsamlingens snevre Kreds, en fri Deeltagelse i samme ogsaa af Anderledestænkende maa derimod aabenbart, efter Pietismens hele Natur, være den imod, da jo enhver Afvigelse fra dens Maade at tænke og troe paa allerede som saadan synes den at være Vantro. Men hvad nu hine Forstnævnte angaaer, saa kunde det i og for sig ikke kaldes andet end meget prisetigt, naar Pietismen, ved at drage saadanne i sædelig Henseende tvetydige Mennesker ind i sin Privatopbyggelse, ad den Vei gjor dem til Gjenstand for sin brodersige Sjæleforg. Men for det Første forvandles, som tidligere er berørt, dette almindelige christelige Diemed altid af den til et Partihensyn, og gaaer ud paa at forøge Antallet af Partiets Tilhængere, og ogsaa deri see vi Partivæsenets Forbandelse, at Mange,

Digitized by Google

som de bedre Pietister dog umuligt kunne agte, fordi der hos dem, trods deres aandelige Bearbeidelse, kun lidet spores christelig Sands eller Lyst til Omvendelse, dog alligevel skulle behandles af dem som Brødre i egentligst Forstand, blot fordi de nu engang have stillet sig under Pietismens Fane. Just heraf opstaaer da ogsaa det ikke aldeles redelige Spil, som Pietisterne drive med deres Forsamlinger. Paa den ene Side fremstille de bestandig deres Konventikler som Middelpunktet i det christelige Liv, og Deeltagelsen i dem som det bestemte Mærke, hvorved de Troende kunne skjelnes fra de Vantroe og fra Verdens Børn. Men paa den anden Side kunne de dog ikke nægte, at de ogsaa lade Mange tage Deel i dem, hos hvem der endnu er Nok af Verden og af praktisk Vantro. Er nu dette Tilfældet, saa træffe vi jo atter i Konventiklerne den samme Blanding af rene og urene Elementer, som findes i det store kirkelige Samfund, og vi ere altsaa ikke berettigede til at tillægge dem et høiere Værd end det kirkelige Samfund. De ere ikke mere Foreninger af de Troende; den vantroe Deel af Menigheden, der staaer ligeoverfor dem, har paa denne Maade ogsaa trængt sig ind i deres Privatforsamlinger. Men just Dette ville Pietisterne ikke have Ord for; om de endog indbyrdes gjøre sig noget til af, at de have aandeligt bearbeidet de tvivlraadige Besøgere af deres Forsamlinger, saa stille de dog ligeoverfor Verden dette i Baggrunden; de ignorere, at der dog ogsaa i deres Midte findes urene Medlemmer, og ligeoverfor Verden blive bestandig deres Konventikler fremstillede som Guds Børns Samfund, som den sande Kirke. Vilde de have dem saaledes betragtede, da maatte de nægte alle urene Medlemmer Adgang til dem, ihvorvel end ikke dette vilde gjøre Udslaget, da Verden dog endnu altid nokſom rørte sig i dem selv; men taale de Hine i deres Midte, saa maae de ogsaa nødvendigen give Afkald paa alle de særegne Fordringer, de gjøre med Hensyn til deres Konventikler.

Til det allerede Anførte kommer endnu Følgende. I de

Digitized by Google

pietistiske Konventikler bliver deels den hellige Skrift læst og forklaret, deels bestaae de i en gjensidig Meddelelse og Samtale om indre Erfaringer. Men saavel imod Hint som imod Dette reise sig ikke ugrundede Betænkeligheder. Der kan nemlig ingen Tvivl være om, at der nødvendigen udfordres en videnskabelig theologisk Dannelse for rettelig at forstaae vor christelige Troes Kilder i deres enkelte Dele og paa hensigtsmæssig Maade benytte dem til Andres Opbyggelse, saafom de ere affattede i et fremmed Sprog og i en Udtryksmaade, der er væsenlig forskjellig fra den occidentalske, vi benytte, og at det derfor ved Ordets Forkyndelse ingenlunde er tilstrækkeligt at have christelig Indsigt og Erkjendelse som det umiddelbare Resultat af christelig Fromhed. Men naturligvis fattes en saadan theologisk Dannelse alle hine Lægfolk, der som oftest lede de pietistiske Privatforsamlinger. Tiltage de sig nu, uden en saadan nødvendig Forudsætning, at udlægge den hellige Skrift for Andre, er der vist megen Fare for, at from Ukyndighed paa mange Maader misforstaaer Skriften, fortolker og anvender den kraft efter Bogstaven og udgiver sine særegne Indfald desangaaende for afgjort Sandhed, og det saa meget snarere, som Pietisterne i deres Privat-Andagt helst opholde sig just ved de dunkle, i Fortolkningen vanskelige Steder og Bøger i Biblen. Og jo mere desuden en saadan grov bogstavelig Opfatning af den hellige Skrift stemmer med det hele øvrige Dannelsestrin, hvorpaa de staae, der besøge Konventiklerne, desto mindre ville de da finde Smag i den dybere gaaende og aandeligere Opfatning i den kirkelige Andagt, og den i deres egne Forsamlinger hjemmehørende Fortolkning vil da give Partiaanden endnu mere Næring. Er nu tilmed den Form, at en Eneste, den valgte Ordfører, giver en fortløbende Udlægning af Skriften, i en Forsamling den fremherskende, saa opnaaes jo heller ikke Det derved, som Pietismen for at retfærdiggjøre sine Konventikler beraaber sig paa, at nemlig Ordet gjensidigt meddeles og modtages; men her er atter kun En

Digitized by Google

den Meddelende, Aktive, de Øvrige ere Modtagende, Passive; i det Væsentlige er altsaa Forholdet det samme som i den kirkelige Opbyggelse, kun at her en ved Dannelse og Videnskab dertil Beretiget, paa ret Maade til Ordets Tjeneste Beskikket, er den Meddelende, af hvis Indflydelse paa Gemytterne der i Almindelighed er mindre Fare at befrygte; hist derimod en Lægmand, der ofte faaer en uindskrænket, og paa Grund af hans Mangel paa theologisk Dannelse og hans Eensidighed farlig, Magt over de Andre. Er derimod den gjensidige broderlige Samtale, Meddelelsen af deres indre aandelige Erfaringer, Afsløringen af deres indre Tilstande Hovedelementet i Konventiklerne, opstaaer der en ny Fare, Fare for en forfængelig Selvbehagelighed ved religiøse Tilstande og Fornemmelser, en Koquetteren dermed for Andre og for sig selv, ja vel endog for virkeligt Hykleri. Vistnok kan man altid i Almindelighed sige, at det ligger i det religiøse Livs Natur, at meddele sig og gjensidigt at gjøre sine Erfaringer til et Fælledsgode. I en saadan Almindelighed lader dette sig neppe bestride; men Spørgsmaalet er kun, hvorledes det nærmere i sin Anvendelse gjestalter sig. Hvad der for alle Menighedens Medlemmer er Eens og Fælleds i saadanne aandelige Erfaringer om Synd og Naade, det gamle og nye Menneske, Aandens Virkninger o. s. v., det finder sit Udtryk og sin Forkyndelse i den kirkelige Andagt; thi den Geistliges Tale skal jo intet Andet være end en Ytring og Fremstilling af Menighedens fælleds Bevidsthed. Det Specielle og Individuelle derimod paa disse Enemærker, om hvorledes den guddommelige Naade har vendt sig til den Enkelte, hvad der i hans Liv især har fremmet eller hæmmet Gjenfødelsen, paa hvilket Punkt af sin religiøse Udvikling den Enkelte nu netop staaer o. dsl., det drager sig nødvendigviis tilbage til det sneverste Samfund, enten imellem det enkelte Medlem og hans Sjeleforger, eller mellem to eller faa ganske fortrolige Venner, eller i den huslige Kreds mellem Familiens enkelte Lemmer. Disse ere de natur-

Digitized by Google

lige Grændser for det Individuelle, inden for hvilke slige Meddelelser kunne bevare deres Sandhed og blive høist gavnlige. Drages de derimod ud af denne snevre Kreds og stilles til Skue for en større Forsamling, vil det vist ikke skee ustraffet, selv om denne var aldeles af samme Mening i Troens Anliggender. Ganske anderledes forholder det sig i Foreninger til andre aandelige Øiemed, som f. Ex. videnskabelige eller konstneriske. Her kan Enhver uden Betænkning fremlægge sine Erfaringer paa disse Enemærker for Andre, efterhvi de ere mere af objektiv Natur og uafhængige af den inderste Subjektivitet. For Fromheden er det derimod eiendommeligt, at den berører den inderste Subjektivitet, griber og bevæger Selvbevidstheden i dens dybeste Grund; ethvert Menneske med sund Følelse har en naturlig Skye for at stille Dette hen for et større Antal Mennesker; kun ved en Slags Profanation kan det drages frem for det offentlige Forum. Tvinges slige Anliggender hyppigt paa Bane i Mænges Nærværelse; lader man i et større Selskab Andre skue ind i sit subjektive Livs inderste og lønligste Helligdom: da sløves enten let den religiøse Følelse, den fineste og følsomste Side i det aandelige Væsen, saa at en saadan Talen om hellige Anliggender efterhaanden bliver et tomt Ordgyderi uden Tanke og Gemyt, eller og driver man Gjøglespil med religiøse Tilstande og Følelser. Idet man er sig bevidst at iagttages og belures af Andre under Udtalelsen af sit inderste Liv, fattes fra først af den rette Uhildethed i Meddelelsen og Selvfremstillingen; man fremstiller sig da gjerne enten som en stor Synder, for desmere at kunne rose sig af den tildeelte guddommelige Naade, eller og skjuler man for de Andre just de eiendommelige Feil og Synder og stræber at fremstille sig bedre, end man i Virkeligheden er; man vil med Magt have Noget at sige ogsaa angaaende sig selv, og forcerer sig derfor paa en konstig Maade til slige Erfaringer, der dog, om de skulle have Sandhed, alene maae være det af sig selv fremgaaende Resultat af den indre

Livsudvikling. Kort sagt, der indsniger sig lettelig paa denne Maade en Usundhed i et saadant Samfund, hvilken truer med at undergrave det sædelige Liv i dets inderste Grund.

Alle disse Farer er unægteligt forbundne med de pietistiske Konventikler efter deres egen Natur, om der end i Virkeligheden kan gives enkelte Konventikler, der saa vidt muligt holde sig frie for slige Udskeielser; og af disse Grunde kunne altsaa heller ikke Sammenkomster udenfor Kirken i den Form, de have i Pietismen, ubetinget billiges. Men det vilde dog ogsaa være urigtigt, saalænge de ikke gaaede i virkelige sædelige Vildfarelser, at lægge dem Hindringer i Veien, eller vel endog søge at undertrykke dem, eftersom derved den Enkeltes religiøse Frihed vilde ubeføiet indskrænkes, og Pietisterne kun foranlediges til at betragte sig som Martyrer, og man desuden ikke kan nægte, at de trods al deres Eensidighed dog virke gavnligt i en og anden Henseende. Men paa den anden Side er det heller ikke, efter hvad vi have anført, raadeligt, at give dem aldeles fri; men Kirken maa ved en bestemt lovmæssig Regulering af dem skaffe sig den fornødne Betryggelse mod mulige Udskeielser, og dertil vil udkræves, deels at den Geistlige paa Stedet, der ved Embede og Kald er dertil stiftet, meddeles Ret til at have Opsyn og Inspektion, deels at Konventiklerne selv efter de Deltagendes Antal, efter Tiden, naar de finde Sted, o. s. v. holdes inden de Grændser, som paabydes ved Hensynet til det kirkelige Samfunds Rettigheder og til Fremme for deres egen Bestaaen, altid dog saaledes, at de ikke derved hæmmes i deres frie Bevægelse med Hensyn til deres egentlige Øiemed, den fælleds Opbyggelse.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

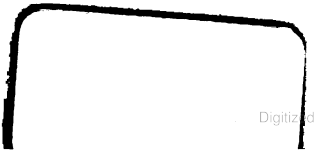

Digitized by Google